

Dragan Matić

Nemci v Ljubljani

1861–1918

1948

1834

1765

MDXXII

is cognita est nostra sententia. No
rum vagetur animus errore : & ince
mus vnq̄ quod sequamur . Quid en
gnitione optabilius? quid præstanti
dignius? quã qui expetunt & adsequ
condi sunt nec quicq̄ est aliud, quod

HISTORIA 6

ZNANSTVENA ZBIRKA

ODELKA ZA ZGODOVINO FILOZOFSKE FAKULTETE V LJUBLJANI

Dragan Matić

Nemci v Ljubljani
1861–1918

Ljubljana 2002

Dragan Matić
NEMCI V LJUBLJANI 1861-1918

Izdal in založil: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete
Oblikovanje naslovnice: Metka Žirovnik
Lektoriranje: Helena Škrlep
Imensko kazalo: Janez Polajnar, Filip Čuček
Računalniški prelom: Miro Mehle
Tisk: Pigment d.o.o.
Naklada: 500 izvodov
Finančno so tisk podprli: Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport RS
Ministrstvo za kulturo RS
Mestna občina Ljubljana

126 52/6

D-3 0 -01- 2003/61

CIP - kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4 Ljubljana=112.2)"1861/1918"
329(497.4 Ljubljana=112.2)"1861/1918"

MATIĆ, Dragan

Nemci v Ljubljani : 1861-1918 / Dragan Matić ; [imensko kazalo Janez Polajnar, Filip Čuček]. - Ljubljana : Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2002. - (Historia : znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani ; 6)

ISBN 961-237-030-3

121421056

Kazalo

Predgovor	7
I AMBROŽEVA DOBA (april 1861 - april 1864)	11
I/1 Volitve 1861	11
<i>Laibacher Zeitung in Novice - glasili dveh nasprotujočih si političnih struj</i>	13
<i>Volitve 1861 skozi prizmo policijskih poročil</i>	17
I/2 Ambrožev poskus politike sprave in sodelovanja med Nemci in Slovenci, njen propad ter oblikovanje nemške in slovenske stranke v letih 1861-1864	20
<i>Ljubljanski (kranjski) Nemci in njihov program</i>	25
<i>Slovenska, "domača" in nemška, "liberalna" stranka</i>	32
<i>Zaključek</i>	35
II COSTOVA DOBA 1864-1868	39
II/1 Čas slovenskega vzpona 1864-1866	39
II/2 Nemško zavzemanje Ljubljane 1867-1868	42
<i>Občinske volitve 1867, resen udarec slovenski prevladi</i>	42
<i>Sokolski izgred ali pretep v Šantlovi veži - povod za poseg centralne oblasti</i>	46
<i>Sodni proces proti Horaku in tovarišem</i>	50
<i>Leto 1868 - Nemci prevzamejo oblast</i>	60
<i>Zaključek</i>	71
III VMESNI ČAS 1868-1869 (oblikovanje stalnih političnih organizacij, prvi poskusi "sprave" ob nemškem prevzemu oblasti, izredno stanje ob izgredih)	75
III/1 Ustavoverno društvo, njegove politične opredelitve in delovanje	75
<i>Dve stranki v deželi</i>	78
<i>Tujci in odpadniki</i>	90
<i>Slovenska stranka v očeh kranjskih ustavovercev</i>	91
<i>Proti enakopravnosti slovenščine v šolah in uradih ter za ohranitev položaja nemščine</i>	94

III/2	Občinski svet	96
III/3	Ljubljanski ustavoverci in splošnejša vprašanja v zvezi s habsburško monarhijo	99
IV	DOLGI POHOD USTAVOVERNE STRANKE NA OBLAST V DEŽELI KRAJNSKI 1870-1877 IN KRATKOTRAJNA POPOLNA PREVLADA TE STRANKE 1877-1879	105
IV/1	Politična izhodišča in notranje razmere kranjskih ustavovercev	106
IV/2	Odnos ustavovercev do slovenskega tabora	117
IV/3	Stališča kranjskih ustavovercev do notranjepolitičnih vprašanj	135
IV/4	Stališča kranjske ustavoverne stranke do zunanjepolitičnih vprašanj	150
IV/5	Volitve (občinske, deželne, državne) 1870-1879	156
IV/6	Delovanje ustavovercev v mestnem svetu in deželnem zboru ter njihovo opravljanje deželnih oziroma vladnih funkcij	182
V	ČAS STRMEGA PADCA KRAJNSKE USTAVOVERNE STRANKE 1880-1882	197
V/1	Programske usmeritve ustavoverne stranke 1880-1882	197
	<i>Stališča ustavoverne stranke do slovenskega tabora</i>	200
V/2	Volitve - občinske, deželno- in državnozborske - v trgovsko-obrtno zbornico ...	202
V/3	Kako so se ustavoverci odzivali na svojo izgubo položajev	215
VI	AGONIJA KRAJNSKE USTAVOVERNE STRANKE 1883-1893	233
VI/1	Deželni predsednik Winkler, slovenska politika in kranjski Nemci 1883-1893	237
VI/2	Slovenska ljubljanska mestna oblast in Nemci 1883-1893	257
VI/3	Politična usmeritev kranjskih Nemcev 1883-1893	266
VI/4	Nemška presoja razmer v slovenskem taboru 1883-1893	269
VI/5	Vprašanje nemških ljudskih šol v Ljubljani in Kranjska hranilnica 1883-1893	274
VI/6	Biološko izumiranje ustavoverne stranke ter lik Karla Deschmanna, kakor so ga ob njegovi smrti videli tovariši	286
VI/7	Volitve v letih 1883-1893	292

VII OBDOBJE UTRJEVANJA KRANJSKEGA NEMŠTVA IN NJEGOV ZATON OB RAZPADU HABSBURŠKE MONARHIJE 1894-1918	299
VII/1 Vrnitev kranjske nemške stranke v dejavno politično življenje in nemško-liberalni sporazum 1895-1905	299
VII/2 Zveza med slovenskimi liberalci in kranjskimi Nemci v deželnozborskih klopih ter divja vojna po ulicah in časopisih 1895-1905	309
VII/3 Spodleteli poskus politične odstranitve kranjskih Nemcev 1905-1906, ki je razbil liberalno-nemški zvezo, deželo pa spravil pod oblast klerikalcev	233
VII/4 Septembrski dogodki 1908 in njihove posledice	345
VII/5 Obdobje pred viharjem: 1909-1914	354
VII/6 Reforma nemške politične organizacije na Kranjskem 1908 in vzroki zanjo	360
VII/7 Pogledi kranjskih Nemcev nase in na slovenski politični tabor 1898-1914	372
VII/8 Kranjski Nemci in nekatere značilnosti volitev v obdobju 1897-1914	383
VII/9 Kranjski Nemci med I. svetovno vojno	395
Biografije nekaterih pomembnih kranjskih Nemcev politikov (povzeto po tipkopisu Oscarja Plautza Die Deutschen in Krain)	401
O Oscarju Plautzu in njegovih Nemcih na Kranjskem (Die Deutschen in Krain)	409
Zaključni povzetek	413
Razmišljanja o ljubljanskih oziroma kranjskih Nemcih	423
Literatura in viri	445
Imensko abecedno kazalo	451

Predgovor

Za ljubljanske Nemce lahko rečemo, da so izginili kakor Avari - popolnoma in skoraj brez sledov. Medtem ko povprečen Slovenec ve, da je na Slovenskem včasih prebivala nemška manjšina na Kočevskem, so le redki tisti, ki vedo, da se je k Nemcem prištevala skoraj petina prebivalcev Ljubljane. Kulturni podobi mesta je nemštvo dajalo svoj pečat nekako do začetka 20. stoletja. Nemška kultura je v Ljubljani prednjačila vse do prve svetovne vojne, predvsem po zaslugi nemškega Filharmoničnega društva in nemškega Jubilejnega gledališča, seveda pa tudi zaradi "okusa" povprečnega kranjskega izobraženca, ki se je oblikoval tudi zaradi avstrijskega šolskega sistema, v katerem dolgo ni bilo prostora za slovensko univerzo. Nemščina se je ohranila kot občevalni jezik višjih slojev in tako je npr. na promenadi ali v kavarni tujec še v začetku 20. stoletja lahko dobil vtis, da je Ljubljana popolnoma nemško mesto. Najbogatejši meščani so se šteli pretežno za Nemce ali pa so (večinoma) sodili v nemški kulturni krog. Ta dejstva so vodila do bahaških ter tu in tam nerazsodnih izjav glasila ljubljanskih Nemcev, ki se mu je ob koncu 19. stoletja zapisalo, da je Ljubljana nemško mesto. Na podlagi naštetih dejstev je ta časopis trdil, da tretjina ljubljanskih prebivalcev odkrito izpričuje svoje nemštvo, tretjina jih je nasilno sloveniziranih ali pa so v slovenski tabor prešli zaradi koristoljubja in neznačajnosti. Kakor koli: Nemci, ki so na Kranjskem predstavljali okrog pet odstotkov prebivalstva, so imeli deželo v letih 1877-1883 popolnoma v svojih rokah (obdobje nemške večine v deželnem zboru), njeni prestolnici Ljubljani pa so vladali celih trinajst let (1869-1882). Njihov gospodarsko-finančni vpliv v deželi je bil tudi po občutnem zmanjšanju njihove politične moči velikanski in je slonel predvsem na Kranjski hranilnici, ki je bila vse do konca monarhije (poleg drugih nemških gospodarsko-finančnih korporacij) neusahljiv vir za ohranjanje kranjskega nemštva. Nemščina je kljub maloštevilnosti kranjskih Nemcev ostala uradni in deželni jezik na Kranjskem vse do zatona monarhije. Kranjski Nemci so prav do konca Avstro-Ogrske ohranili fantastične namere, da Slovincem odrečejo pravico do samoodločbe in jih prisilijo, da se s svojim narodnim telesom in ozemljem utopijo v novonastali Nemčiji ali vsaj nemški Avstriji. Po vsej tej mogočnosti in vseh visokotelehih ciljih pa za kranjskim nemštvom ni ostalo skoraj nobenih sledov.

Prav neverjetno je, da je ta - danes že pozabljena - narodnostna skupina vtisnila Slovincem močan pečat in tako znatno vplivala na razvoj večinskega ljudstva na Kranjskem. Tako je zgodovina kranjskih Nemcev nekakšno zrcalo Slovincem. Nemške kritike slovenske družbe in politike so bil velikokrat zlonamerne in tendenciozne, nemalokrat pa tudi upravičena kritika napak in zlaganosti slovenskih političnih voditeljev takratne dobe. Res je, da je bil boj med obema skupnostma, ki je potekal na vseh področjih družbenega življenja (političnem, finančno-gospodarskem, kulturnem in drugih), večkrat boj na življenje in smrt. Res je, da je bilo v nekem

obdobju preživetje Slovencev pred resno preizkušnjo. Vendar je tudi res, kar pravi Nietzsche: *Kar ne ubije, krepí*. Slovenci so se v svojem ogorčenem boju z nemštvom ves čas učili od svojih nasprotnikov in jih večkrat tudi posnemali. Učna doba je bila sicer trda, slovenske napake pa so bile kaznovane s težkimi udarci. Vendar je bila ta doba zaradi preobrata vladne politike razmeroma kratka, hkrati pa dovolj dolga, da so Slovenci – poučeni z grenkimi izkušnjami – znali izkoristiti svojo novo vlogo vladnega zaveznika in ustaviti pohod germanizacije.

Zgornje razmišljanje je avtorja navedlo k pisanju pričujočega dela, ki naj osvetli “misijo nemštva” na Kranjskem. Gre za poskus pogleda od blizu, in sicer pogleda na to, kako je kranjsko nemštvo v naletu liberalizma v prvi fazi poskušalo izobraziti in kultivirati kranjsko prebivalstvo ter ga obenem (kar so ves čas vztrajno tajili) tudi od zgoraj navzdol germanizirati (najprej izobražence in višje sloje, zatem pa – s poudarjanjem blagoslovov nemške kulture in koristi znanja nemškega jezika – tudi podeželsko prebivalstvo). V drugi fazi, po nastopu Taaffejeve vlade, je sledil nič manj pozornosti zbujujoč ogorčen boj za ohranitev nemških položajev, katerega namen je bil pričakati zasuk velike politike, ki bo vzpostavila stare razmere, potrebne za dokončanje nemškega poslanstva na Kranjskem.

Pri razmišljanju o ljubljanskih oziroma kranjskih Nemcih je vendarle treba paziti na vpliv stereotipov o hudobnih Nemcih in nemškutarjih, ki naj bi pod plaščem liberalizma premišljevali in kovali zarote samo o tem, kako ugonobiti “ubogi” slovenski jezik, in ki naj bi Slovence z njihovo kulturo vred črtili iz golega rasističnega sovraštva. Treba se je vživeti v duha takratne dobe. Takrat je bilo povsem legitimno in razumno stališče, da so nacionalizem, ki mu je ideologija le sredstvo, nikakor pa ne cilj, deželni partikularizem in nasilno uveljavljanje še precej neizdelanega slovenskega knjižnega jezika v deželah in na področjih, kjer so ga predvsem podeželski ljudje pomanjkljivo razumeli, škodljivi pojavi. Ljudje, kakršni so bili Deschmann, Klun, Suppan in pozneje Schwegel, osebno verjetno niso imeli nič proti slovenščini in razvoju slovenske kulture. Samoumevno (ne gre zanemariti, da so v nemščini mislili in ustvarjali) in nujno pa se jim je zdelo, da nemščina ostane jezik uprave in sodstva in da prevladuje tudi v šolstvu, znanosti in kulturi. Njeno izrinjanje se jim je zdelo skrajno škodljivo. V zahtevah po uveljavitvi slovenščine (ki so jo pojmovali kot nastajajoč in celo umetno ustvarjen neživi jezik) so videli grožnjo napredku, poskus velikopotezne, sicer pa malo sposobne klike izolirati Kranjsko, oviro pri omikanju ljudstva oziroma odtegnitvi cerkvenemu vplivu ter vzrok za nazadovanje znanosti in grožnjo kulturi na Kranjskem sploh, saj je bila ta po njihovem prepričanju nemška. Za ta krog ustavovercev lahko rečemo, da so hoteli germanizirati z najboljšimi nameni, nenasilno, postopno in po “naravni” poti. Vsekakor so precej časa verjeli, da bosta tudi slovenske izobražence, predvsem mlajše, liberalna ideja in bogata nemška kultura tako navdušili in pritegnili, da bodo zavrgli – po ustavovorni sodbi – mračnjaško, s klerikalizmom prežeto politiko starih in ob opustitvi narodnih sanjarij prešli v ustavovorni tabor. Verjeli so tudi, da bo nižji sloj sprevidel “praktičnost” koristi, ki jih prinaša znanje nemščine, da bo začel ceniti povezave z nemško kulturo, še bolj pa gospodarske stike, ki Kranjsko vežejo na

nemški del monarhije. Hkrati naj bi tudi podeželsko prebivalstvo spoznalo, kako škodljiv je deželni partikularizem za malega človeka in kako nevarni so poskusi pravakov, da bi okrog Kranjske postavili kitajski zid. Seveda pa so obstajali v nemškem taboru tudi taki, ki so kakor npr. okrajni glavar Vesteneck ali krog gimnazijskih profesorjev z Binderjem na čelu izpričano sovražili slovenski jezik in se o njem izražali žaljivo. Ta krog ljudi je nastopal bolj oholo in "kulturtregerško", ob njem pa so se zbudila slovenska domoljubna čustva.

Kakor koli, za Slovence je bilo bolj ali manj vseeno, iz kakšnih nagibov in kako postopno oziroma "prijazno" jih germanizirajo. Da pa je uveljavljanje ustavnega življenja v sedemdesetih letih pod Lasser-Auerspergovo vlado hkrati germanizacija, vendarle ni sporno. Kljub temu pa naštevanja ukrepov na vseh področjih javnega življenja in opisovanja personalne politike oziroma izvajanja konkretnih ukrepov takratnih oblasti ne gre jemati kot nacionalno obremenjeno gledanje, saj gre zgolj za empirična dejstva.

*

Knjiga se ukvarja predvsem z ljubljanskimi Nemci, ker so bili glava in srce kranjskega nemštva, na mnogih mestih pa posega tudi v zgodovino drugih Nemcev v deželi. Toda še veliko je področij, ki zaradi logičnih omejitev niso podrobno obravnavana, tako da vsa problematika zgodovine ljubljanskih in kranjskih Nemcev s tem delom nikakor ni izčrpana.

Mihael Ambrož, ljubljanski župan v letih 1861-1864

I. poglavje

AMBROŽEVA DOBA

(april 1861 – april 1864)

I/1 Volitve 1861

Neoabsolutizem je – podobno kakor drugod – prinesel v Ljubljano politično mrtvilo. Pravzaprav je to stanje trajalo že vse 19. stoletje, če seveda odmislimo krajše obdobje po l. 1848. Občinskih volitev v Ljubljani od leta 1852 ni bilo. Ljubljanski magistrat je moral zato ob obnovitvi ustavnega življenja in potrditvi ustavnih okvirov (z oktobrsko diplomom 1860 in februariskim patentom 1861) na poziv državnega namestnika pripraviti vse potrebno za volitve. Razprave občinskega sveta so tako po Schmerlingovi odobritvi postale javne, magistrat pa je sestavil volilne imenike in na podlagi višine plačanega davka razvrstil volilne upravičence v tri volilne razrede. Volitve za ljubljanski občinski svet so razpisali 30. 1. 1861 za konec februarja istega leta. Bližajoče se volitve so razgibale politično življenje in spodbudile nastanek političnih skupin.¹ Izkristalizirala sta se dva politična tabora. Prvi meščanski odbor je bila slovenska politična organizacija, ustanovljena na pobudo Društva za denarno pomoč obrtnikom in rokodelcem in zlasti društvenega člana Janeza Nepomuka Horaka. Odbor je poudarjal pomen občine in zagovarjal ustavno življenje, za katero je menil, da mora sloneti na oktobrski diplomom. Posebej izdelanega programa, ki bi upošteval krajevne potrebe, odbor ni imel, pokazal pa je na osebe, ki naj bi s svojim značajem same po sebi predstavljale program. Občinski svetniki naj bi bili predvsem “polni ljubezni do vzajemne domovine in našega naroda”, biti pa bi morali tudi vztrajni in odločni.²

---

¹ France Škerl, *Ljubljana v prvem desetletju ustavne dobe*, Lj., 1935, (v nadaljevanju Škerl ...), glej str. 3-5. Prva sled nacionalnih delitev se je v občinskem svetu pokazala že nekaj dni po oktobrski diplomom. Predlog občinskega svetnika Janeza N. Horaka, da bi škofu Strossmayerju zaradi njegovega zavzemanja za slovenščino in pravice dežele Kranjske podelili častno meščanstvo, je propadel – osem glasov je bilo za in dvanajst proti.

Volivci so bili razdeljeni v razrede po naslednjem cenzu: I. razred – nad 80 gld, II. razred – med 8 in 80 gld, III. razred pod 8 gld plačanega davka na leto.

² Kandidati bi morali biti pošteni, vestni, samostojni in neodvisni možje, ki jim lastni dobiček ni nad skupnim interesom; ti ljudje bi morali skrbeti tudi za napredek in biti hkrati previdni. Od njih so zahtevali, da se morajo truditi za blagor mesta, da morajo varčno gospodariti, a ne biti skopuški, ko bo šlo za stvarne mestne potrebe. Primerjaj Škerl ..., str. 6.

V nasprotju s prvim meščanskim odborom, ki je bil odkrito slovensko usmerjen, je bila druga politična skupina, ki je izšla iz zborovanja pri Slonu 19. 1. 1861, "brez barve" – v njej so sodelovali Slovenci in Nemci. V tem taboru je imel največ pobude Mihael Ambrož, zato ga lahko imenujemo Ambroževa skupina.³ Prav tako kakor prvemu meščanskemu odboru je bila tudi Ambroževi skupini oktobrska diploma temelj političnega življenja. Kandidati za občinske svetnike bi morali imeti po mnenju te skupine podobne splošne pozitivne lastnosti (zvestoba cesarju, neodvisnost, samostojnost, ljubezen do širše in ožje domovine), kakršne so naštevati privrženci Prvega meščanskega odbora. Razlika je bila v tem, da je Ambroževa skupina bolj poudarjala pomembnost načela ustavnosti – Ambrož je na zborovanju v redutni dvorani 1. 2. 1861 poudarjal, da je stremenje vsakega dobrega patriota usmerjeno k ustavi z dne 4. 3. 1849, po kateri je nastal tudi občinski zakon.⁴

O prav majhni razčlenjenosti takratnega političnega življenja pričajo tudi kandidati za mesta občinskih odbornikov – obe skupini sta sestavili listi na podlagi predvolitev. Izkazalo se je, da je več kakor dve tretjini kandidatov – Slovencev in Nemcev – skupnih.⁵ To je bilo seveda v prid Ambroževi skupini, ki je zagovarjala sodelovanje; za bolj nedoslednega pa se je izkazal Prvi meščanski odbor, ki je hotel poudariti svojo slovensko narodno usmerjenost. Škerl v svoji knjigi ugotavlja, da se kandidati obeh skupin niti po programu niti po siceršnji pripadnosti med seboj niso dosti razlikovali – odločale so osebne lastnosti. Vsekakor so bile kombinacije nenavadne. Tako npr. trgovca Gustava Heimanna, zagrizenega nemško usmerjenega Žida in skrajnega liberalca, pozneje ogorčenega nasprotnika Slovencev, najdemo med kandidati Prvega meščanskega odbora skupaj z Bleiweisom, Dežmanom, Horakom, Ahačičem in drugimi Slovenci.⁶ To je zanimiv podatek, če upoštevamo, da je policijski komisar Bezdek v začetku leta 1861 menil, da program in agitacija Prvega meščanskega odbora vsebujeta podtone s slovensko narodnostno tendenco, saj odbor poudarja, da naj bodo voljeni le tisti možje, ki so prežeti z ljubeznijo do skupne domovine in "našega naroda", tj. Slovencev.⁷

³ Poleg njega so bili pomembnejši še Brolich, baron Codelli, dr. Rudolf in dr. vitez Stöckl.

⁴ Primerjaj Škerl ..., str. 6.

⁵ V III. volilnem razredu so bili izvoljeni štirje kandidati Prvega meščanskega odbora (Jožef Orel po odstopu Janeza Bleiweisa, Ivan Horak, Jožef Schwentner in Blaž Verhovec), pet kandidatov je bilo napisanih na obeh listah (Jožef Debevc, Georg Freiberger, Franc Tertnik, Jožef Blaznik in Wilhelm Rost) ter Mihael Ambrož kot kandidat svoje, t. i. Ambroževe skupine.

V II. razredu je bilo izvoljenih šest kandidatov, ki sta jih predlagali obe skupini (Johann Brolich, Anton Rack, Janez Poklukar, Karl Dežman, Johan Zhuber, Anton Samassa; zadnja dva sta odstopila, namesto njiju pa sta bila izvoljena Julius Wurzbach in Wenzel Stedry z liste Ambroževe skupine), poleg teh pa so bili izvoljeni še Anton Codelli, Franz Suppantšitsch in Anton Schöpl z liste Ambroževe skupine in Vincenc Seunig z liste Prvega meščanskega odbora.

V I. razredu je zmagalo sedem kandidatov, ki so se pojavljali na obeh listah (Lambert Luckmann, Nikolaus Recher, Anton Krisper, Andrej Mallitsch, Gustav Heimann, Matej Kavčič in Fidelis Terpinz, namesto katerega je bil izvoljen Johan Zhuber, ki se je odrekel izvolitvi v II. skupini), poleg tega so bili izvoljeni še trije z liste Ambroževe skupine – Johann Mühleisen, Carl Holzer in Fedor Bamberg. (Prav tam.)

⁶ Arhiv Republike Slovenije, Deželno predsedstvo za Kranjsko (v nadaljevanju AS 16), leto 1861, spis št. 96 – poročilo policijskega komisarja Leopolda Bezdeka z dne 28. 1. 1861.

⁷ Prav tam.

Kljub temu da je bila večina kandidatov obeh strank istih, je bila predvolilna tekma ostra. V Grazer Tagespostu je denimo ljubljanski dopisnik (verjetno Issleib) poročal, da so volivce ustavljali na njihovi poti na volišče in jih prepričevali, naj spremenijo že izpolnjene glasovnice, se jim dobrikali po kavarnah, jih prestrezali na stopnicah magistrata, nekatere preveč vsiljive agitatorje so morali celo odstraniti izpred volišča ...⁸

Kakor koli – prve občinske volitve ustavne dobe niso prinesle ostre nacionalne delitve, saj je zmagala Ambroževa stranka, v kateri so sodelovali Nemci in Slovenci.

Laibacher Zeitung in Novice – glasili dveh nasprotujočih si političnih struj

Ob bližnjih prvih svobodnih volitvah sta se razpisala tudi ljubljanski dnevnik Laibacher Zeitung in tednik Novice. Glede časopisa Laibacher Zeitung je danes večkrat mogoče naleteti na posplošeno mnenje, da je šlo za glasilo, ki zaradi svoje (pol)uradnosti ni bilo nemški dnevnik, temveč politično nevtralen časopis. To za nekatera obdobja drži, za prvo polovico šestdesetih let, ko je Laibacher Zeitung urejeval Ludwig Issleib, pa zagotovo ne. Issleib, rojen v Wolfsbergu v Thüringenu, je l. 1856 prevzel uredništvo takrat edinega ljubljanskega dnevnika in na tem položaju vztrajal vse do srede l. 1865, ko je odšel v Celovec. Na Kranjskem, pa tudi na Koroškem se je izkazal za odločnega nasprotnika Slovencev.⁹

Laibacher Zeitung so sestavljala uradna naznanila in vesti, ki so bile povzete po dunajskih časopisih. Članki, ki so prišli izpod peresa ljubljanskih novinarjev – napisani v Ljubljani in podpisani s šiframi (najpogosteje -l- in -st-), so bili prežeti z liberalno-centralističnimi stališči in so poudarjali posebno poslanstvo nemškega naroda in kulture. Od sprejetja februarskega patenta se v Laibacher Zeitungu (v nadaljevanju L. Z.) ta nova "ustava" hvali in poroča, kako v evropskih državah ugodno ocenjujejo nove temeljne zakone, ki so jih sprejeli v Avstriji.¹⁰ L. Z. z raznimi argumenti večkrat brani februarski patent, njegovi nasprotniki na Kranjskem in v Avstriji pa ga napadajo.¹¹ Nasploh je zaznati precejšnjo kritičnost do domačih politikov,¹² hvala gre Schmerlingu in zagovarja se nedeljiva Avstrija, z besedami "sumljiv je, kdor se boji luči" pa se svari pred podpisniki slovenske peticije za enakopravnost slovenščine, izročene Schmerlingu. Ti namreč niso bili javno objavljeni.¹³ V L.

⁸ Grazer Tagespost, 8. 3. 1861 – "Feuilletonbriefe aus Laibach".

⁹ Sodbo o protislovenski naravnosti najdemo tudi v Slovenskem biografskem leksikonu, I. knjiga str. 366.

¹⁰ Npr. Laibacher Zeitung (v nadaljevanju L. Z.), 6. 3. 1861.

¹¹ L. Z. 16. 3. 1861 našteva sovražnike ustave, ki so: privrženci stanovske ureditve, "madjaroni" in ekstremni liberalci, ki jim je naslonitev ustave na oktobrsko diplomu trn v peti ter hočejo pridobiti priljubljenost s populizmom in širiti splošno nezadovoljstvo.

¹² V komentarju ljubljanskih izidov deželnozborskih volitev z dne 27. 3. 1861, podpisanem s šifro -l-, je zapisano, da so bile volitve sicer izpeljane v liberalnem smislu, da pa prepričanje izvoljenih ni dovolj ter se je premalo pazilo na razgledanost in politično daljnovidnost. Izvolitev v prvem krogu (Guttman, Laufenstein, Schöppl in Ambrož) je "spričevalo revščine". "Ali mesto nima človeka, ki bi imel lastnosti dobrega deželnega poslanca, čigar načela in pogledi bi ustrezali Schmerlingovi okrožnici, in ki bi ga volili zaradi splošnega zaupanja liberalci in konservativci."

¹³ L. Z., 20. 3. 1861.

Z. se je dalo tudi brati, kako mnogi zamenjujejo pojma narod in svoboda ter verjamejo, da z dosego drugega dobijo tudi prvo. Kar pa zadeva jezik v šolstvu, je bilo po mnenju L. Z. vendarle treba imeti pred očmi znanstveni cilj in tako dati prednost nemščini. Poleg tega se je poudarjalo stališče, da bi ob prevladi načela *en narod - ena država* Evropa kaotično razpadla; politična karta srednjega veka bi bila v primerjavi s tem videti kar razumna. Zato mora biti cilj svobodna, na ustavi temelječa država. Nasprotovati pa je treba doktrini, ki narodnostno načelo uveljavlja kot sredstvo za rušenje države.¹⁴ Novice so bile seveda antipod pisanja, ki ga je bilo mogoče brati v L. Z. Že od začetka leta 1861 so v seriji člankov z naslovom *Sloveneci, Nemci pa Avstrija* bralce poučevale o osnovnih pojmih - kaj je narodnost, kdo so Slovenci in kakšen je slovenski jezik. Hkrati se je nasprotovalo najpogostejšim nemškutarskim argumentom, s katerimi je bila utemeljena potreba po prevladi nemške, bolj omikane kulture. Novice so recimo poudarjale, da kljub latinskemu ali grškemu izvoru zahodnoevropske kulture nihče ni zahteval od Nemcev, da se morajo "grecizirati" oziroma "polatiniti".¹⁵ V podobnem tonu so dajale navodila tudi o tem, kako je treba voliti na občinskih in deželnih volitvah, in poudarjale, naj ne volijo za tistega, ki se ni pokazal prijateljskega Slovincem. Ob izidih občinskih volitev so bile Novice precej razočarane, posebno za I. razred, saj "se je pokazalo, da veliko naših volivcev še ni godnih za take volitve, ker jih vodijo osebni oziroma sebični nagibi".¹⁶

Povsem naravno je, da se je med ljubljanskima časopisoma s tako različno politično usmeritvijo začela kaj malo prijazna polemika. Novice so se razburjale zlasti nad pisanjem ljubljanskih dopisnikov nemških časopisov *Grazer Tagespost*,¹⁷ *Triester Zeitung*, *Österreichische Zeitung in Presse*. Avtorstvo večine teh, za Slovence žaljivih člankov so pripisovali uredniku L. Z. Issleibu.¹⁸ Ta je izzival tudi v L. Z. Tako je npr. 4. 4. 1861 po daljšem članku, v katerem je zanikal obtožbe Novic, češ da L. Z. nekorektno poroča o sporu med Andrejem Einspielerjem in nekim dr. Husso v Celovcu, objavil v uredništvo prispelo pesem, ki je slavila kranjske nemškutarje:

Einem wackeren Krainer.

Ein slavscher Stamm gab dir das Leben

Durch deutsche Bildung wardst du Mann;

Der Heimat ist dein Herz ergeben,

Dein Geist der Bildung zugethan.

¹⁴ L. Z., 30. 3. 1861, podpisan -l-.

¹⁵ Novice, 23. 1. 1861, str. 30.

¹⁶ Novice, 6. 3. 1861, str. 83.

¹⁷ Dne 15. 3. 1861 je denimo *Grazer Tagespost* pisal o hujskanju Novic, ki nacionalnost postavljajo pred napredek, liberalnost in omiko. V Ljubljani naj bi se bilo tako čedalje pogosteje slišalo, da je boljša ruska kakor nemška omika, vsakega Neslovenca pa naj bi bili obmetavali z zmerljivko "Hergelaufende Fremde".

¹⁸ Najbolj so se aprila 1861 razburjali nad dopisnikom v *Grazer Tagespostu*, ki je napadal Bleiweisa in slovensko stranko, podpisoval pa se je s -st-; Novice so obtoževale Issleiba, da je avtor teh dopisov. Dr. Costa je pisanje v *Grazer Tagespostu* v Novicah zanikal, da ne bi kdo pomislil na njegovo avtorstvo. (Glej npr. Novice z dne 24. 4. 1861); podobno je Novice razburilo poročanje ljubljanskega dopisnika v *Triester Zeitung*, kjer se je navajalo, da so slovensko peticijo na Schmerlinga podpisale same "obscure Individuen, unmündige Studenten, Schulmeister udl".

*So kamst zu Glück Du und zu Ehre
Und wardst ein Fels der Heimat Krain;
Du galzt durch Beispiel eine Lehre:
Ein wackerer Sohn der Heimat sein.¹⁹*

V L. Z. so se zvrstili tudi članki, ki so napadali privrženca oktobrske diplome in kritike centralizma. Ti nasprotniki svobodomiselnosti naj bi z zahtevami po avtonomiji dosegli "atomizacijo" Avstrije. Avstrija pa je bila po sodbi L. Z. konglomerat narodov, ki ga mora v "marmor" povezati svobodna ustava – tako je bilo zahtevano poenotenje za vso državo in odprava deželnih posebnosti.²⁰ Isti pisec je v L. Z. 24. 5. 1861 (podpisan z -l-) nastopil s člankom *Kulturne in nacionalne težnje*, v katerem je trdil, da se narodi v Avstriji, vedno ko dobe priložnost, trudijo za federalizem v smislu delne samostojnosti kronovin. Vendar je menil, da bodo manjši narodi, ki so kulturno, gospodarsko in finančno zaostali, asimilirani. V Evropi naj bi imeli po piščevem mnenju prihodnost le Angleži, Francozi in Nemci, tj. narodi z visoko stopnjo kulture. Ta jih je tako povezala, da se med seboj ne ločijo ne po načinu oblačenja ne po življenjskih vrednotah in navadah:

Medtem ko v zahodni in severni Evropi vladata omika in enotnost, na vzhodu srečamo razbitost na tisoč pisanih cap, različnost v hrani in pijači ... "Fragmenti" ljudstev, ki iz mnogih razlogov niso sposobni ustvarjati lastne kulture, se poskušajo zapirati vase in sovražijo vse, kar je tuje. Vendar majhen narod nima proti velikemu narodu z višjo kulturo nobene možnosti in bo asimiliran. Posebno zdaj, ko poenotenje prodira s telegrafom in železnico ter se prostor in čas krčita.

Živahno polemiko je sprožil tudi članek z naslovom *Solidarität der Interessen*, ki je izšel 12. 6. 1861 v L. Z., podpisan z —. Avtor je na začetku ugotovil, da je solidarnost interesov parola, ki se redko sliši v oglušujočem hrupu separatistov in partikularistov, ima pa toliko večjo težo. Nato je (spet) zapel značilno hvalnico tračnicam, ki so se raztegnile čez gore in reke ter povezale dežele in narode, vzneseno govoril o električni žici, ki se je ovila okrog vse zemeljske krogle, in zatrjeval, da je zato

¹⁹ Prosti prevod bi se – s pripombo, da njegov avtor ni niti nemcist niti pesnik – glasil nekako takole:

KRANJSKEMU KORENJAKU

*Slovanski ti rod dal je življenje,
nemška omika možato zorenje.*

*Srce si svoje domovini daroval
in znanju svojega duha predal.*

*Tako dospel si do sreče in časti
in postal kot skala v domovini Kranjski.*

*Tvoj vzor vsem je nauk podal,
saj korenjaški sin domovine si postal.*

²⁰ L. Z., 8. in 15. 5. 1861. Oba članka podpisana z -l-.

vse drugače. Skupnih interesov da je bistveno več kakor pred 50 leti in tudi mej v pravem pomenu besede ni več. Ko je natresel nekaj zgledov (od vpliva cen z ameriškega trga na evropske do prometa in duhovnih povezav - tisočeri izumov, s katerimi si vse človeštvo pomaga ne glede na nacionalni izvor izumiteljev ...), je zagotovil, da si noben narod ne more privoščiti zapiranja pred svetom.

Svoboda, pravo, civilizacija so namenjeni vsem in izpričujejo solidarnost interesov vsega človeštva. Narodnostna gibanja pa se na solidarnost interesov ne ozirajo in se zavzemajo za stališča, s katerih se ne vidi nič drugega kakor domači zvonik.

Potem je zatrdil, da bi v Avstriji z zaprtjem kanalov, ki razširjajo nemško znanost in kulturo, nastopilo zatišje v napredku. Končal je z ugotovitvijo, da mora v Avstriji, kjer se interesi posebno prepletajo, solidarnost interesov veljati toliko bolj. Početje federalistov, ki pod krinko avtonomije, zgodovinskih in narodnih pravic poudarjajo posebne interese, pa je neodgovorno in graje vredno. Ta članek so mimogrede oškrnili v Novicah (19. 6. 1861):

Nam pa se le za papir, ki čedalje dražje prihaja, škoda zdi, ki ga -βovi "leitartikeln" pokvarijo, zakaj vse smo že tri dni poprej brali v Kurandovi "Pošti" ali Zangovi "Pressi", tako, da bi ga tadva lahko zavoljo ponatisa tožila, ako bi nemški judovski in protestantski časnikarji ne imeli "Solidarität der Interessen".

Na to pikrost v Novicah se je užaljeno odzval Gustav Heimann, ki je voditeljem slovenske stranke očital, da so vso svojo znanost "sesali iz nemškega medu". Obenem je zatrdil, da se ne sramuje svojega židovskega izvora niti svoje protestantske vere. Heimannovemu odgovoru Novicam je tudi urednik Issleib dodal opombo, da bo "koščku papirja" z imenom Novice odgovoril sam.²¹ "Košček papirja" se je zaradi teh nesramnosti zelo razkuril. Novice so 26. 6. 1861 prinesle ogorčen članek, ki je Heimannu med drugim očital lažno liberalnost, saj ne priznava, da je omikanje naroda v njegovem jeziku mogoče. Poleg tega se je novičarju za Heimanna zdelo, da "Vam nemški Zopf von hinten hängt" in "da bi radi na razvalinah našega naroda povzdignili bandero nemške kulture". Očital mu je tudi nepoznavanje Kranjske in potreb njenega prebivalstva ter neznanje "našega" jezika, češ da mu je tuj kakor Slovencem kitajski. O Issleibu je gnevni novičar napisal, da mu je kot priseljencu Kranjska "terra incognita" in da v L. Z. vedno nastopa proti Slovencem, drugače od svojih predhodnikov - urednika Kluna in prejšnjih pri Illyrisches Blatt. Novičar je vehementno končal svoj odgovor s trditvijo, da Novice nikakor niso košček papirja, temveč magna charta enakopravnega slovenskega naroda. Nekaj dni za tem se je Issleib oglasil s kratkim komentarjem, namreč da se L. Z. ne misli spuščati na raven osebnega obračunavanja. Zavračal je očitke, da L. Z. ne zastopa interesov Kranjske, Novicam pa odrekal naziv, ki so si ga smešno privzele, da so magna charta Kranjske.²² "Dialog" med L. Z. in Novicami (še bolj pa, kakor je razvidno iz pisanja Novic, med Novicami in nemškimi časopisi iz Gradca, Trsta in Dunaja) je ostal živahen tudi v naslednjih letih. Bolj

²¹ L. Z., 22. 6. 1861.

²² L. Z., 28. 6. 1861.

inotiviven je bil seveda na pomlad, pred vsakoletnimi nadomestnimi občinskimi volitvami. Povodi za spopade so bili najrazličnejši - od Issleibovih kritik mestne oblasti zaradi zanemarjenosti Tivolija in neočiščenega listja po ljubljanskih ulicah (na katere se je žolčno odzval magistratni uradnik Globočnik in branil (takrat še) slovenskega župana Ambroža)²³ do Deschmannove kritike "neznanstvenega" Bleiweisovega predavanja v čitalnici "o slovenskem jeziku pa kranjski šprahi",²⁴ norčevanja iz tržiških Cimbrov²⁵ ipn.

Volitve 1861 skozi prizmo policijskih poročil

Policijski komisar Bezdek je svoje ocene izidov občinskih volitev v Ljubljani pošiljal deželnemu predsedniku Ulepiču in policijskemu ministru na Dunaj. V njih je naštel nekaj slovensko usmerjenih občinskih svetnikov, enega Nemca, za druge pa menil, da so častivredni možje, brez strankarske opredelitve, zvesti cesarju in vladi. Zdi se, da je bila večina novoizvoljenih torej nekakšna "flotantna" masa, iz katere se je večina posameznikov narodno oziroma strankarsko oblikovala šele pozneje.

Tako je policijski komisar trdil, da so v III. volilnem razredu izvoljeni štirje zagriženi Slovenci: Bleiweis (po njegovem odstopu ga je nadomestil Orel), Debevc, Horak in Blaznik. Prepričan je bil, da bodo v občinskem svetu poskušali postavljati narodne zahteve, pri čemer naj bi imeli predvidoma majhen uspeh; sicer pa da so to pošteni, ne prenapeti ljudje, na dobrem glasu, ki bi bili komaj lahko sovražni kaki vladi. O Horaku je Bezdek menil, da je učen, sebe precenjujoč hvalisavec, kot predstojnik podporne blagajne pa vpliven v rokodelskih krogih, drugje pa ne. Bezdek je predvideval, da bo njegovo prizadevanje v občinskem svetu brezuspešno.²⁶ Od preostalih se je zdel komisarju posebne omembe vreden le Mihael Ambrož. Zanimivo je, kako se mnenje komisarja Bezdeka o Ambrožu niansira - o njem je Bezdek poročal trikrat (zaradi Ambroževega ključnega pomena v prihodnjih letih si tu dovolimo krajši diskurz). Prvič, ob izvolitvi za magistratnega svetnika, je policijski komisar poudarjal, da je Ambrož nadarjen, izurjen trgovec, predmarčni okrajni komisar, poznejši magistratni svetnik, član dunajskega parlamenta, kjer je volil z levico, bil zato politično sporen in kot tak opazovan. Vendar se je od takrat umiril in ni dajal povoda za pomisleke. Pri mnogih priložnostih se je opredeljeval za vlado in posebno za program državnega ministra. Zaradi nesrečnih špekulacij je popolnoma propadel, tako da ga je podpiral premožni tast in se je "pustil uporabljati" za koncipienta pri odvetniku Rudolphu. Vsa njegova ambicija je bila, da bi postal župan - predvidoma brez uspeha. V svojem drugem poročilu ob Ambro-

²³ Primerjaj L. Z. z dne 23. in 29. 3. ter 2. in 5. 4. 1862 in Novice z dne 2. 4. 1862. Potem ko je Issleib v L. Z. oholo vprašal, kdo sploh je ta Globočnik, se je slednji v Novicah z gnevom spraševal, kdo je Issleib in kaj počne, "razen da pisari za Laibacherico in da celi svet še tudi to govori, da je dopisovavec v Tagespošto in še druge časnike, katere naloga je tlačiti reč slovensko in na oltar povzdigovati nemški (ne avstrijski) liberalizem, kar smo zadnje čase o volitvah mestnega odbora spet vsaki dan brali".

²⁴ Primerjaj L. Z., 5. 4. 1862

²⁵ Novice 16. 4. 1862, "Monolog anga k noce Cimber bite".

²⁶ AS 16, leto 1861, spis št. 223 - poročilo z dne 22. 2. 1861.

zevi izvolitvi Bezdek o njem navaja zelo pozitivno mnenje. Piše, da je zelo nadarjen, dobro pozna zakone in da je kljub neljubi preteklosti (liberalizem l. 1848), sumljivim spekulativnim trgovskim poslom in značajski nestanovitnosti primeren za župana, ker je dokazal, da je zmeren in vladi prijazen, stare zablode pa je opustil; nastopil je celo proti separatističnim nagnjenjem slovenske stranke in je zato pri njej osovražen. Ob izvolitvi za župana je o Ambrožu pisal, da je pri ljudstvu priljubljen že od časov, ko je bil okrajni komisar v Smedniku, in da je tudi na okrajnem komisariatu Ljubljana okolica ostal v zelo dobrem spominu.

L. 1848 je bil izvoljen ob podpori podeželskega ljudstva (Landsbevölkerung), katerega interese odločno brani, in ob podpori slovenske stranke, v katere oje je vstopil, zagovarjajoč interese jezika in naroda. Glasoval je tudi proti vsaki odškodnini za zemljiška bremena, zato so ga začeli zaničevati vsi upravičenci in nasploh vsi desničarji, ko se je o tem razvedelo. Začele so se širiti govoriče, da je ob jurišu na dunajsko kaznilnico (Zeughaus) razdeljeval orožje med proletariat. Tem zlobnim natolcevanjem je nasprotoval z avtentičnimi dokumenti, ki dokazujejo, da se je v tem primeru obnašal v interesu vlade, da je ščitil državno imetje in ravnal zelo patriotično. Po vrnitvi z Dunaja se je zaposlil kot okrajni komisar in je kot član komisije za odpravo zemljiških bremen nastopal zelo umirjeno. Pri ustanovitvi tukajšnje občine l. 1850 je bil skoraj soglasno izvoljen za župana, vendar se je temu odpovedal, ker zaradi svoje preteklosti ni bil potrjen. Potem je služboval kot namestnik župana in bil pozneje prvi med magistratnimi svetniki. Za časa župana Bürgerja, ki se ni posebno zanimal za komunalne zadeve in poslovanje, je bil duša občinskega sveta in magistrata. V tej skupini je Ambrož izkazal svojo odlično poslovno rutino, energijo, poznavanje zakonov in nadarjenost za vodenje. Leta 1855 je opustil tudi to službo in se povezal s trgovcem s proizvodi Skazedonigom v partnerstvo. Skazedonig je kmalu umrl, potem pa so poskušali Ambrožu naprtiti nepravilnosti in nezakonito vodenje knjig. Te obtožbe je ovrgla sodna preiskava.

V zadnjih letih je bilo Ambroževo politično obnašanje popolnoma v redu - ob raznih priložnostih se je kazal za privrženca vlade in poskušal delovati v njenem interesu. Goreče se je izrekel za program državnega ministra, odločno nastopil zoper separatistična stremjenja slovenske stranke, tako da ga je ta zasovražila. Kljub temu je bil izvoljen v občinski svet in s prevladujočo večino izbran za župana, potem ko je bil že prej v mestnem okraju Postojna, Lož in Vrhnika izvoljen v deželni zbor. Tam so ga zaradi njegove izredne nadarjenosti izvolili v deželni odbor. Njegova izvolitev na župansko mesto, za katero je glede na svoje v preteklosti izpričane lastnosti in sposobnosti drugih občinskih svetnikov še najprimernejši, je bila med prebivalstvom sprejeta z zadovoljstvom. Svoje prejšnje namere, da bi veljal za ljudskega vodjo, je popolnoma opustil, deloval je celo proti svoji izvolitvi v državni zbor. Slednja bi verjetno uspela, vendar se je odločil, da bo deloval v manj častivredni, vendar bolj gotovi funkciji. Kar zadeva njegove hišne razmere, je v zadnjih letih zaradi nesrečnih spekulacij zelo propadel in se delno vzdržuje z delom koncipienta v pisarni odvet-

nika Rudolfa, deloma pa s podporami premožnega tasta. Tudi prejšnje nevšečnosti z njegovo ne po najboljšem glasu slovečo ženo so se polegale, tako da je zdaj njegovo državljansko in družinsko življenje urejeno.

Ambrož sicer ne slovi po značajski trdnosti, vendar bo branil interese vlade in komune, verjetno že zato, da bi bil čez tri leta spet izvoljen in da bi ga vlada potrdila.²⁷

Tretjič je Bezdek pisal o Ambrožu oktobra istega leta v okviru poročila o pobudnikih za ustanovitev Narodne čitalnice. Tokrat so bila komisarjeva mnenja o Ambrožu bistveno manj laskava, pa saj je bil drugačen tudi povod za nastanek poročila. Posamezniki, o katerih komisar poroča, so bili po njegovem mnenju večinoma pripadniki ultraslovenske stranke. O Ambrožu piše:

Župan Ambrož je kameleon v vsakem oziru. Pred kratkim je v najhujši denarni stiski - duševno in telesno propadel - razumel, da mora pri zadnjih volitvah ostati sprejemljiv za vse stranke. Uspelo mu je, da je prišel v občinski svet in da je postal župan, pa tudi, da je oprt na narodno (slovensko) stranko, s katero je bil verjetno na tihem v dogovoru, prišel v deželni zbor in postal celo odbornik. Ambrož verjame, da mora brez vladi sovražnih teženj pihati v rog (slovenskih) nacionalcev, nastopa pa med njimi tudi proti prenapetim zahtevam. Ne želi se, kakor je bilo že omenjeno, spreti ne z vlado ne s to stranko.²⁸

V II. volilni skupini so bili po Bezdeku izvoljeni sami zanesljivi, zaupanja vredni, vladi zvesti možje, ki so bili vsi brez strankarske usmeritve, z edino izjemo Deschmanna, za katerega je zapisal, da je izpričan (ausgesprochen) Slovenec, ki se mu v svojih narodnih zahtevah ni zdel prenapet. Pet izvoljenih iz II. razreda je sedelo že v prejšnjem občinskem odboru (Zhuber, Rack, Samassa, Codelli in Sevnik).²⁹

Novoizvoljeni odborniki iz I. volilnega razreda so prav tako zaslužili Bezdekovo pohvalo glede lojalnosti. Le Heimann se "mora za svojo izvolitev zahvaliti svojemu svobodomiselnemu oddanemu glasu (Votumu) v trgovski zbornici ob priložnosti valutnega vprašanja. Heimann je zelo nadarjen, znanstveno izobražen človek, poštenega značaja, ki pretežno časti liberalne nazore. Vseskozi je Nemeč in bo z vso silo nasprotoval vsakokratnim prenapetim zahtevam Slovencev."

Policijski komisar je še poudaril, da bo imel mestni svet tri protestantske odbornike, sicer pa, da je v prevladujoči večini konservativen in vladi prijazen. In še, da je Slovincem kljub močni agitaciji uspelo spraviti v občinski svet le šest svojih pripadnikov, a še od teh ni nobeden "eksaltirane" narave. V začetku marca 1861 je Bezdek tudi menil, da ima na volitvah za župana največ možnosti Brolich, zaradi svoje strankarske neopredeljenosti, njegova izvolitev pa bi bila v vladnem interesu.³⁰

²⁷ AS 16, leto 1861, spis št. 426 z dne 2. 5. 1861.

²⁸ Prav tam, spis št. 609 z dne 1. 10. 1861.

²⁹ Prav tam, spis št. 215 z dne 26. 2. 1861.

³⁰ Prav tam, spis št. 227 z dne 2. 3. 1861.

1/2 Ambrožev poskus politike sprave in sodelovanja med Nemci in Slovenci, njen propad ter oblikovanje nemške in slovenske stranke v letih 1861-1864

Župan Mihael Ambrož je že v predvolilnem času – kakor smo videli tudi iz poročil policijskega komisarja Bezdeka – gradil svojo politiko na podpori obeh nacionalnih skupin, ki sta tvorili ljubljansko prebivalstvo. Z idejami o sodelovanju, temelječem na načelu ustavnosti in svobode, je hotel preseči nacionalna nasprotja, ki so se kazala že dosti pred ustavno dobo. Očitno je verjel, da je na zgoraj omenjenih podlagah mogoče sožitje med narodom. To je tudi jasno povedal v govorih ob svoji izvolitvi, ko je poudarjal pomembnost osrečujočih idej, ki se jim “klanja” človeštvo nove dobe. Obenem je izrazil željo, “naj zemlja, ki pokriva trupla nesrečnikov, ki so se bojevali za svobodo, pokrije tudi sovraštvo in nasprotovanje med narodi”. Ambrož se je ob slovesni umestitvi za župana jasno potegnil za pravice slovenskega jezika. Takrat je v priliki o zalem in nadarjenem, a obrekovanem “sinčku kranjske domovine” (slovenskem jeziku) povedal naslednje:

*Dobri oče, ki je svojega čeravno drugač zgubljenega sina zagledal, ni hotel soseda barati, ali ga sme na srce svoje pritisniti. Tudi mi ne bomo prašali, ali sme sin domovine doma stanovati. Naj bi te kratke besede napravile mir in potolažile nasprotje, ki naši svobodi ni dostojno!*³¹

Slovensko pripadnost je Ambrož izpričal tudi pozneje, najbolj s tem, da je bil eden od ustanoviteljev ljubljanske čitalnice in njen prvi predsednik.

Svoje zmerno in “praktično” stališče do jezikovnega in tako narodnega vprašanja je Ambrož pokazal že kmalu. Pri razpravah o osnutkih poslovnika občinskega sveta je bilo zaznati težnje po uveljavitvi slovenskega jezika. Slovenski poslanci so poskušali v pravilniku doseči enakopravnost obeh deželnih jezikov, tako da bi s posebno točko poslovnika določili, naj razpravljanje poteka v slovenščini in nemščini, zapisnik pa naj bi pisali v tistem jeziku, v katerem bi se govorilo. Orlovemu predlogu v korist slovenščine je v občinskem svetu nasprotoval dr. Zhuber, češ da znajo vsi svetniki nemško in se v nemščini laže izražajo kakor v slovenščini; zato je zaradi lažjega poslovanja in interesa občine potrebno, da jezik razpravljanja ostane nemščina. Sicer so poslovnik natisnili v obeh jezikih, tudi poročila o razpravah so izdajali dvojezično. Občinski svet je izglasoval, naj jezik razpravljanja še naprej ostane nemščina.³² Ambrož je dobro vedel, da je slovenščina za tedanje vodilne slovenske politike zvečine sredstvo za nabiranje političnih točk, saj se sami niso držali tistega, kar so zahtevali. Slovenski prvaki so namreč med seboj govorili in poslovali večinoma nemško, slovensko so se pogovarjali večinoma samo s kmečkim prebivalstvom. Zato je Ambrož zastopal stališče, da slovenščini do njene uveljavitve ne bodo pomagali razglasi in papirnate pravice, ampak da bo enakopravnost slovenščine prišla sama po sebi z doslednim izpolnjevanjem načel. Isto načelo je Ambrož zagovarjal v deželnem zboru, saj je menil, da je vsak sklep o rabi jezikov nepotreben. Sicer pa je

³¹ Novice, 29. 5. 1861.

³² Škerl ..., str. 12-13.

sam pokazal najboljši zgled s tem, ko je magistrat na slovenske vloge začel odgovarjati slovensko. Tako je praktično začel uveljavljati eno od zahtev iz leta 1848: slovensko uradovanje.

Z zmerno politiko in vztrajnim poudarjanjem, da je župan vseh Ljubljancanov, je torej Ambrož poskušal potisniti narodni dejavnik v ozadje. Vendar so nanj kljub temu kmalu letele ostre kritike z obeh strani. Najprej so ljubljanskega župana napadli v nemških listih na Dunaju, v Gradcu in Trstu. Ljubljanski Slovenci so jim odgovorili v Wandererju:

Siti smo te gnjusobe, ki draži naše mirno mesto ... Če vam naša dežela in mi nismo pravi, pojte z bogom! Dosti velikih in malih mest in železnic pelje iz Ljubljane - srečno pot!

To "poslanico" so slovenski meščani tudi natisnili v brošuri v nakladi 400 izvodov.³³ Pri nemških napadih na Ambroža je bil posebno vnet deželni in državni poslanec ter ljubljanski mestni svetnik Karl Deschmann, nekdanji Dragotin Dežman, ki je ravno sredi leta 1861 dokončal preobrazbo iz slovenskega rodoljuba v zagrizenega nemškutarja. Prestop v nemški tabor je oznanil s svojim znamenitim govorom konec junija 1861 v dunajskem parlamentu, kjer se je osredotočil na koristi, ki naj bi jih imel slovenski narod od nemške kulture. V naslednjih tednih se je lotil napadov na slovenski politični tabor, ki mu je še skoraj do včeraj pripadal. Prvi pamflet izpod Deschmannovega peresa "*Eine Thierfabel aus Krain*" (Živalska zgodba s Kranjskega) se je rogal v tedanji slovenski politiki vsemogočnemu Janezu Bleiweisu in njegovemu krogu. Bleiweisu je Deschmann naklonil vlogo starega leva, ki se zgleduje po češkem levu in so si ga živali na Kranjskem izvolile za kralja. Vsem drugim prvakom je prav tako nadel podobo živali, od katerih je imela vsaka mesto v vladi leva Bleiweisa. Ambrož je nastopal v vlogi kronskega zlatarja in velikega dostojanstvenika - lisice, ki se obrača po vetru!³⁴ Še bolj neprijeten napad je prišel z drugim pamfletom, ki so ga prav tako pripisovali Deschmannu in je izšel v treh člankih v Triester Zeitungu konec leta 1861, dopolnjen pa v brošuri Das Deutsch-

³³ Novice, 1. 10. 1862.

³⁴ Deschmann je satiro pod psevdonom objavil na Dunaju leta 1861 s polnim naslovom: *Eine Thierfabel aus Krain, Erbauliche Historia für mäniglich zu Nuz und Fromm; In zierliche Knittelreimlein gebracht durch Jocosum Hilarium den Jüngerem*; Dunaj, 1861, Druck von Ludwig Mayer, in s pripisom na naslovni strani: *Slavišne ti južnih so janičarji dežel - Prešern*. Prva kitica v besedilu, ki leti na Ambroža, se glasi:

Zum Kronjuwelier und Großwürdenträger

Ernnet der König Reincke, den Feind der Jäger,

Doch da dem Fuchs bei Hunden nicht geheuer,

Verlangt er vom Löwen, die Hunde zu belegen mit Steuer.

Die Wahl zum Kronjuwelier ist trefflich zu nennen,

denn wer würde wie er so schlau Brillanten erkennen.

Ein alter Pfiffikus, ein echter "Kehr dich nach dem Winde"

Versteht er sich zu flüchten bald unter die Eiche bald unter die Linde.

Četrta vrstica meri na pasji davek, ki ga je Ambrož uvedel v Ljubljani, zlasti pomenljiva pa je zadnja, ki govori, da se lisica posebej razume na beganje med hrastom in lipo - simboloma nemštva in slovenstva. Avtorstvo so nekateri pripisovali dr. Fritzu Keesbacherju. Slednje trdi tudi Ivan Prijatelj v drugi knjigi svoje Slovenske kulturno-politične in slovstvene zgodovine, ko na straneh 58-61 omenjeno satiro nadrobneje predstavlja. Dušan Kermauner je v svojih pripombah k omenjenemu delu postavil tezo, da sta satiro napisala Deschmann in Keesbacher skupaj, Keesbacher da je Deschmannovo zgodnico prestavil v "knitelverze" (primerjaj navedeno delo, str. 546-547).

tum in Krain decembra istega leta (k njej in njenemu avtorju se bomo še vrnili). V zvezi z Ambrožem ta brošura (potem ko opisuje blagodejne vplive nemške kulture, ki je rešila deželo pred barbarstvom in ki se ji Slovenci med drugim lahko zahvalijo, ker se v slovenščini sploh piše in tiska) prikazuje izbruhe protinemškega sovraštva na Kranjskem po oktobru 1860, posebno v Novicah:

In kako so se Nemci postavili proti temu? Predvsem je treba ugotoviti, da niso hoteli verjeti v vnovično oživitev velikoslovenske ideje, temveč so domnevali, da bo čas sam po sebi opravil z nevzdržnim in neizvedljivim [slovenskim programom - dopolnil a.]. V tem mnenju jih je podkrepilo dejstvo, da so se potuhnili mnogi, ki so bili leta 1848 najbolj goreči ultraši. Ti so se spreobrnil, se na dobrih položajih ugnezдили in se odrekli svojega prejšnjega življenja. Medtem se je že pri občinskih volitvah spet poudaril narodni dejavnik. Nastopil je sicer zakrinkan ("z zaprtim vizirjem"), nadel si je videz liberalizma in vsak ve, da so se nekateri Nemci v resnici pustili naplahtati.³⁵

Skratka: ta pamflet je (enako kakor policijski komisar Bezdek v svojih poročilih) obtoževal Ambroža prav satanske zvičajnosti - da je bil nekakšen Bleiweisov agent, ki je ustanovil (psevdo)liberalno stranko z videzom nadnacionalnosti, t. i. Ambrožev odbor. Vanj je zvalil ljubljanske Nemce (ki so se lažni naprednosti in nadnacionalnosti pustili zaslepiti) in jih tako politično onemogočil. Zato tudi Nemci v začetku niso mogli učinkovito odgovoriti na gonjo Slovencev ultrašev. Vsekakor zanimiva teza, ki bi, če bi se dala neomajno potrditi, pričala o veliki zvičajnosti "očka Bleiweisa". V prid resničnosti teh obtožb bi - če so prišle izpod Deschmannovega peresa ali pa je, kar je zelo verjetno, pisec svoje poznavanje razmer v slovenskem taboru črpal iz Deschmannovih informacij - vsekakor lahko šteli dobro poznavanje razmer in načrtov slovenskega političnega tabora, ki mu je Deschmann do nedavnega pripadal. Dvom o njegovi resnicoljubnosti pa seveda zbudi to, da je bil Deschmann sveže pečeni odpadnik, ki bi vsekakor imel interes kar najbolj očrniti nekdanje sodruge.

Ne glede na to, kaj je bil v resnici Ambrož - zvita lisica v službi levjega kralja Bleiweisa in največji škodljivec Nemcev ali zgolj ubogi harlekin, ki si služi svoj kruh in kot vrhovodec poskuša zadržati ravnotežje nad prepadom, ali pa morda kaj tretjega - nenehno slavljenje slovenskih rodoljubov mu je začelo presedati. Preognjevitve slovenske podpore so posredno potrjevale nemške obtožbe. Zdi se, da je bila proslava, ki so jo Ljubljanci priredili Ambrožu 28. 9. 1862, večer pred njegovim godom, ena izmed kapelj čez rob. Podoknica in podelitev "zaupnega pisma", ki ga je podpisalo 500 meščanov in sta mu ga s slovenskim in nemškim nagovorom izročila meščana Schwentner in Zupan, naj bi potrjevala enotno podporo meščanov. Tudi župan je odgovoril v obeh jezikih in se pri tem izogibal nastopati proti komur koli. Vendar je spreved z baklami, ki se je po podoknici vil po mestu, učinkoval kot izrec-

³⁵ *Das Deutschtum in Krain - Ein Wort zur Aufklärung*, Hesse's Buchhandlung, Gradec, Učiteljska tiskarna, Ljubljana 1862, str. 14, in Dragotin Lončar, *Dragotin Dežman in slovenstvo, Razprave znanstvenega društva V/VI 1930*, str. 330; glej tudi Ivan Prijatelj, *Slovenska kulturno-politična in slovstvena zgodovina 1848-1895*, II. knjiga, DZS, Ljubljana 1956, str. 52-55; citirane navedbe v celoti ustrezajo Ambroževi preteklosti.

no slovenska demonstracija – pele so se same slovenske pesmi in slišali so se zgolj klici Živio!. Tako se je pokazalo, kdo je v resnici pripravil slovesnost.³⁶

To je sprožilo Ambrožev odziv iskanja ravnotežja – “prijaznega” približevanja Nemcem, in to prijaznost je izkazal tako, da se je udeležil nemške pevske slovesnosti ob prazniku sv. Ahaca v Idriji (21. 6. 1863).³⁷ Tja je prišel pevski zbor ljubljanskega Filharmoničnega društva v spremstvu vidnih ljubljanskih Nemcev – filharmoničnega tajnika Antona Schöppla,³⁸ Friedricha Keesbacherja,³⁹ Alberta Samasse⁴⁰ in Ludwiga Issleiba, urednika Laibacher Zeitunga. Čeprav je pevski zbor filharmonične družbe zapel tudi dve slovenski pesmi, je praznovanje izzvenelo popolnoma v slavljenju nemške pesmi in kulture. Že v pesmi, ki jo je Issleib zložil v pozdrav Idriji, je bilo to jasno čutiti:

Das freie Lied das deutsche Lied – das fröhlich tönt in alle Welt ... das bringen wir zu euch herauf – es ist vom Laibachstrand das beste!

Slovence je najbolj peklilo, da je župan Ambrož napil avtorju te pesmi – Issleibu, znanemu sovražniku Slovencev, ki se za zdravico ni niti zahvalil. Prav tako je Ambrož pil bratovščino z idrijskim nemškim županom Höchtlom, ta pa ga je prej javno poučil, da v Idriji ni nobenega razkola med prebivalci nemške in slovanske narodnosti ter da Idrijčani med seboj ne poznajo razlik. Ambrož je samo dan prej obiskal prireditve ljubljanske čitalnice v Mengšu, vendar le mimogrede, ker je imel

³⁶ Novice, 1. 10. 1862; Škerl ..., str. 13.

³⁷ Podobno pevsko prireditev so imeli Nemci leto poprej, 8. in 9. 6. 1861, v Trziču, kjer so se srečali kranjski in koroški pevci. Takrat so nemški Kranjci patetično pričakali koroške rojake na vrhu Ljubelja ter jih s pijačo in jedajo sprejeli na kranjski zemlji. Tudi ta prireditev je izzvenela kot čaščenje nemške pesmi in nemštva sploh. Pri tem so (enako kakor leto pozneje) prednjačili dr. Anton Schöppl, dr. Friedrich Keesbacher in Ludwig Issleib, navzoč pa je bil tudi skladatelj Nedved. Zanimivo je, da je skupina kranjskih državnih poslancev z Dunaja poslala nemškim pevcem, zbranim v Trziču, pozdravno brzojavko. To so bili Derbitsch, Nischlwitzer, Stieger, Kromer in Karl Deschmann. Ta podpis slednjega pod pozdravno pismo, ki je bilo poslano 8. ali 9. 6. 1861 izrazito nemškonacionalni prireditvi, je – poleg znamenitih gneva polnih pisem Zarniku, Levstiku in Bleiweisu – eno od znamenj (verjetno zadnje), ki so napovedovala njegov prebeg v nemški tabor – to se je res zgodilo 27. 6. 1861 z znamenitim nemštvu prijaznim Deschmannovim govorom v dunajskem parlamentu. (Primerjaj L. Z., 11., 12. in 13. 6. 1861.)

³⁸ Anton Schöppl, deželni svetnik in poznejši vitez von Sonnwalden, je bil leta 1859 izvoljen za direktorja Filharmonične družbe; Emil Böck v svoji razpravi Die Philharmonische Gesellschaft in Laibach (1702-1902; Lj., 1902) na strani 17 piše, da je s Schöpplovo izvolitvijo za Filharmonično družbo nastopil čas razcveta.

³⁹ Friedrich Keesbacher, zdravnik in politik, rojen 9. 7. 1831 v Schwarzu na Tirolskem. Po letu 1860 se je naselil v Ljubljani in tu ostal do smrti (6. 8. 1901). Zlasti je bil navezan na Filharmonično društvo, kjer je bil v njegovih vodilnih strukturah dejaven od leta 1862; od leta 1881 do smrti je bil tudi ravnatelj tega društva. Pisal je o zgodovini Filharmoničnega društva, si prizadeval za zgraditev filharmonije (Tonhalle), vodil društvene prireditve in sestavljal priložnostne pesnitve. (Povzeto po Slovenskem biografskem leksikonu (v nadaljevanju SBL), I. knjiga, str. 440-441.)

⁴⁰ Albert Samassa, tovarnar, sin Antona mlajšega Samasse, rojen 11. 2. 1833 v Ljubljani in prav tam 20. 6. 1917 umrl. Od očeta je l. 1866 prevzel zvonarno, ki je bila ena največjih v Avstriji, in bil podjetnik tudi na drugih področjih, zlasti v kovinski industriji. V javnem življenju je Albert Samassa deloval skoraj na istih področjih kakor njegov oče Anton, vendar pa je bil v nasprotju z očetovim patriarhalnim kranjskim patriotizmom usmerjen že izrazito nemško. Kot član ljubljanskega občinskega sveta v letih 1868-1875 se je izkazal za hudega nasprotnika Slovencev. Po krvavih dogodkih na Jančah in v Vevčah se je na zasedanju ljubljanskega občinskega sveta 24. 5. 1869 ravno on najbolj razburjal, zahteval okrepitev mestne straže in vladi očital popustljivost. Hkrati je zahteval sankcije proti dijakom, ki so se s slovenskimi insinujami udeležili tabora v Vižmarjih, in ukrepanje proti profesorjem ter da naj vlada nastopi proti duhovnikom, ki ljudstvu razlagajo, kako nemški liberalci ogrožajo vero. (Povzeto po SBL, I. knjiga, str. 191-192.)

ravno tam opravke pri nekem "kamnotolku". Pri tem obisku je bil, kakor je poročal Naprej, zelo zadržan in je dogajanje opazoval zgolj od strani. Naprej je o Ambroževih občutkih sodil:

*V Mengšu je družbo od strani gledal, v Idriji pak je imel govor, celo g. Issleibu je napil; vsak pa dobro ve, da je človeku prijetneje ta čas, kadar na glas ozna-
nja veselje, nego ta čas, kadar molče in od strani gleda, kako se drugi vesele...*⁴¹

Prav tako se je Ambrož zameril Slovencem z govorom, v katerem je omenil dve slovenski pesmi, ki sta prišli na spored med množico nemških in sta bili po njegovem znamenje, da "ne hodemo več tekali drug poleg drugega, ampak da se zedinimo". Slovenski dnevnik Naprej je Ambroža spraševal, kdo mu je naročil, naj gre v Idrijo po mir, ter mu kot županu in predsedniku čitalnice očitil "samooblastno" ravnanje, češ da se ne more "uklanjati v našem imenu tistim, ki so mu že prorokovali, da visi Damoklejev meč nad glavo njegovega županstva". Naprej je zaključil, da bi kmalu ostali tudi brez čitalnice, če bi se uresničile Ambroževe želje po združitvi pevcev.

Ambrož je bil seveda užaljen, pisanje časopisov o idrijskih dogodkih mu ni bilo všeč. Zato je 13. 8. 1863 po daljšem dopisovanju s čitalničnim odborom odstopil kot predsednik čitalnice, ni pa nehal biti njen član.⁴² Zaradi izleta v Idrijo je Ambroževa priljubljenost med Slovenci zelo upadla. Ob njegovi smrti - umrl je 25. 4. 1864 - so Novice prinesle samo kratko osmrtnico in skromno zahvalo. Dosti bolj se je razpisal Laibacher Zeitung, ki je prinesel njegov podroben življenjepis s pomenljivim poudarkom, da je bilo njegovo življenje pisano, polno sprememb in razgibanosti. Ko so Novice 1. 1868 pisale o težavnosti ljubljanskega županovanja, so Ambrožu za čas po njegovem izletu v Idrijo odrekale, da bi bil še "naroden":

*Županovanje v Ljubljani je od nekdanj trnjeva pot ... Ambrož, dokler je bil naroden, je krvavo pot potil pod nemškutarško stranko, dokler ga ni prisilila, da je šel v Idrijo in ondi očitno - poljubil Issleiba. Tudi Tagblatt tirja od dr. Coste Umkehr - al zastonj. Značajni Costa ni - Ambrož!*⁴³

Kljub vsemu pa ni bila samo "praktičnost" tista, ki je napolnila Ambroža k sodelovanju z Nemci. Že ko je bil leta 1848 na Dunaju, je v Novice občudujoče pisal o hrepenenju Nemcev po zagotovitvi "največje prostosti ljudstva". V tem času je zastopal tudi mnenje, naj se v državnem zboru razpravlja samo nemško. France Škerl je v svoji razpravi o Ljubljani v šestdesetih letih 19. stoletja zapisal, da je Ambroža verjetno vodilo v Idrijo tudi občudovanje duševne moči Nemcev, saj naj bi imela ljubljanska nemška družba na svoji strani močnejše duhove od slovenskih:

Dr. Schöppl, Dr. Mitteis,⁴⁴ Dr. Kaltenegger so bili, kot je razvidno iz debat občinskega sveta po sejnih zapisnikih, talenti, kakršnih je slovenski, resnično

⁴¹ Naprej, 30. 6. 1863.

⁴² Novice, 19. 8. 1863.

⁴³ Novice, 26. 8. 1868.

⁴⁴ Heinrich Mitteis, šolnik, rojen v uradniški rodbini 1. 4. 1828 v Pragi, umrl 15. 5. 1878 na Dunaju. Od leta 1853 na ljubljanski gimnaziji, kjer je bil v letih 1862-1866 ravnatelj, ko je začasno vodil tudi posle ravnateljja realke. V ljubljanskem občinskem svetu si je od 1862 do 1865 kot referent za šolstvo pridobil zasluge za razvoj ljubljanskega ljudskega in srednjega šolstva (povzeto po SBL, II. knjiga, str. 138).

*slovenski del pogrešal. In za duševno moč dovzetni Ambrož ob tem ni mogel ostati ravnodušen.*⁴⁵

Ljubljanski (= kranjski) Nemci in njihov program

Kakor smo videli, so zadnji poskusi Ambroževe politike sožitja oziroma poskusi, da bi mestno politiko uravnotežil in spravil iz nevarnih vod mednacionalnih sporov, propadli poleti leta 1863. Obe stranki – slovenska in nemška – pa sta nastali seveda že prej. Slovenska se je jasno oblikovala že ob prvih občinskih volitvah, na nemški strani pa se to ni zgodilo takoj. Govorili smo že o poskusih skupine skrajnežev, ki je pri prvih volitvah javnost prek letakov strašila s panslavizmom. Vendar se takrat nacionalnemu dejavniku pri ljubljanskih Nemcih vendarle še ni uspelo uveljaviti. Večina poznejših pripadnikov nemške liberalne stranke je pristala v Ambroževi skupini, ki je bila “nacionalno brez barve”. V prvem času, od začetka ustavne dobe pa do srede leta 1861, sta nemške “nacionalne interese” v Ljubljani zastopala pravzaprav dva človeka. Prvi je bil urednik Laibacher Zeitunga Ludwig Issleib, Thürinžan, ki je v Ljubljano pripotoval leta 1856, drugi pa bogati ljubljanski, v protestanta spreobrnjeni žid Gustav Heimann, ki so ga – nam danes precej nerazumljivo – kandidirali tudi na listi Bleiweisovega Prvega meščanskega odbora. Kako se je Heimann, zagrizeni borec za nemško stvar, znašel na listi slovenske stranke, torej ni povsem jasno, dejstvo pa je, da je ljubljanska policija ob njegovi izvolitvi vedela, da bo Slovincem delal težave.⁴⁶ Kakor koli: samo dva priseljenca – Thürinžan in luteranski žid iz Prusije⁴⁷ – ter še kdo, skrivajoč se v ozadju.⁴⁸ Nemški stvari v Ljubljani v začetku res ni kazalo preveč dobro.

Stvari so se radikalno spremenile po zaslugi enega najbolj nadarjenih mož, kar jih je rodila slovenska mati. Ko govorimo o nastanku nemške stranke v Ljubljani in na Kranjskem, ne moremo mimo njenega voditelja, ustanovitelja in ene najmarkantnejših osebnosti te dobe – Karla Deschmanna oziroma Dragotina Dežmana. Nekako do srede leta 1861 je bil ta mož up slovenske politike, eden od prvakov slovenske stranke in strupen kritik nemškutarstva. Od njega so pričakovali, da se bo kot državni in deželni poslanec ter ljubljanski občinski odbornik krepko potegnil za slovenske inte-

⁴⁵ Škerl ... str. 14.

⁴⁶ Primerjaj op. 5.

⁴⁷ Gustav Heimann je bil rojen na Pruskem v Schwarzau, provinca Henneberg, leta 1810. Ni jasno, kdaj točno je prispel v Ljubljano, vendar si je tu pridobil domovinsko pravico. Lahko ga zasledimo že v popisu prebivalstva iz leta 1830 (primerjaj Zgodovinski arhiv Ljubljana (v nadaljevanju ZAL), LJU 504, statistični popisi – popisi prebivalstva za leto 1830, 1857 in 1869, mesto Ljubljana); Heimannova hišna številka je bila najprej 234, pozneje 214. Vlado Valenčič v svoji knjigi *Židje v Ljubljani* (Lj., 1992, založba Park) na strani 49 piše, da je Gustav Heimann začel kot knjigovodja pri ljubljanski firmi Brata Heimann (verjetno njegovi sorodniki), ki jo je ustanovil nekdanji francoski vojni založnik Mojzes Heimann (Heimanni so spadali med najbogatejše ljubljanske trgovce). Pozneje si je Gustav Heimann pridobil koncesijo za trgovino s suknom in krojnim blagom, v začetku šestdesetih pa postal zastopnik tržaške zavarovalnice Der Anker.

⁴⁸ Novice so npr. 17. 7. 1861 pisale o Issleib-Heimannovi kompaniji “dopisunov”, ki pod psevdonimi pišejo v nemško-avstrijske časopise in blatijo Slovence, njihova imena pa da so Ljubljančanom dobro znana. Eden od teh dopisunov je bil vsekakor neki “Martelanz”, ki je Ambrožu nenaklonjeni dopis objavil v Agramer Zeitungu – primerjaj Novice 15. 5. 1861.

rese. Zakaj je ta človek izjemnih lastnosti izvedel politični salto mortale, ni povsem jasno. Deschmann zaradi bogate dediščine ni imel materialnih težav in se je lahko, kljub temu da ni dokončal pravne fakultete (do doktorata mu je manjkalo samo zadnji rigoroz), posvetil znanosti in umetnosti – bil je pesnik, književni kritik in glasbenik, fizik in astronom, botanik in zoolog, mineralog in geolog, meteorolog, etnograf in numizmatik, arheolog in zgodovinar. Kot slovenski književnik in srednješolski učitelj je zelo vplival na slovenske dijake te dobe, pozneje pa je imel kot kustos velike zasluge za razvoj Kranjskega deželnege muzeja.⁴⁹ Čeprav je bilo med ugibanji o vzrokih in motivih za njegovo odpadništvo izpostavljeno zlasti rivalstvo s preostalimi prvaki in predvsem sovraštvo do Coste, ki je – po narodnosti Nemeč – prestopil k Slovencem, se zdi, da je razloge za svoje dejanje najbolje opisal Deschmann sam. V pismu Valentinu Zarniku z začetka januarja 1861 je med drugim zapisal, da so njegovi pogledi diametralno nasprotni tistim, ki jih zastopajo drugi slovenski politiki. V tem pismu je obtoževal Slovane, da so “sveto svobodo” leta 1848 ugonobili, “naši časnikarji pa le od narodnosti in slovanskega jezika blebetali, svobodo pa kot deseto hčer preganjali; komaj začnemo zdaj nekoliko prostejše sopsti, komaj je vlada z verigami, ki so nas skozi enajst let zvezane držale, nekoliko odjenjala, se zopet čujejo ravno tisti ostudni glasovi o narodnosti in jeziku”. Za Slovence je bilo po Deschmannovem mnenju nujno spoznanje, da jim ni nevarna nemščina, “temveč naša lenoba, naša farška potuhnjenost in pohlevnost, naše črtenje vsake zdrave in pravične kritike, naša zaljubljenost v kranjske gostilne”. Vsi velikani v slovenski zgodovini (Bohorič, Trubar, Dalmatin, Kopitar, Dolinar, Vega, Cojz ...) so svoje znanje dobili iz nemških virov modrosti. Menil je: “Ako se nemščini odpovemo, bomo kmalu obskurantizmu in ultramontanizmu zapadli.” O možnosti fuzije s Hrvati je Deschmann pisal s studom – zanj so bili to sami pijanci, tatovi in primitivci, predvsem pa rablji v službi absolutizma.⁵⁰ Deschmannovemu odpadu od slovenstva in motivom zanj se je posvetil zlasti Ivan Prijatelj,⁵¹ ki je Deschmannov problem omejil na njegovo osebno tragiko ob nujnosti izbire med načelnim oziroma neupogljivim zavzemanjem za “svobodo” in slovensko narodno zavednostjo. Po Prijatelju je Deschmann nad slovenskim ljudstvom obupal, zaradi svojega liberalnega prepričanja pa naj bi bil od njega “odtrgan”. Zanimiva so tudi razmišljanja Dušana Kermaunerja v opombah k Prijateljevemu delu. Kermauner poudarja, da Deschmann kljub vsem svojim liberalnim nazorom, ki naj bi ga tirali v obup nad slovenstvom, ni imel na izbiro samo dveh možnosti, tj. da ostane v slovenskem taboru (in prilagaja svoje politično delovanje oziroma celo zataji svoje svobodomiselné nazore) ali pa preide v nemškoliberalni tabor. Po Kermaunerju se mu je ponujala možnost, za katero je bil naravnost predestiniran: da poveže slovenske svobodomislece, ustvarja v slovenskem jeziku in se bojuje proti kulturni zaostalosti Slovencev. Tako pa si je z odpadom prislužil naklonjenost nemške in ponemčene plasti na Kranjskem, ki mu je priskrbela vse dosegljive poli-

⁴⁹ SBL, II. knjiga, str. 131–135. O Deschmannu glej predvsem razpravo Dragotina Lončarja: *Dragotin Dežman in slovenstvo, Razprave znanstvenega društva V/VI*, Učiteljska tiskarna Ljubljana 1930.

⁵⁰ Primerjaj Dragotin Lončar, *Korespondenca Janeza Bleiweisa, Naši zapiski*, 1909, str. 11–15.

⁵¹ Ivan Prijatelj, *Slovenska kulturno-politična in slovstvena zgodovina 1848–1895*, II. knjiga, DZS, Ljubljana 1956, str. 67–70 in 80–82 (v nadaljevanju Prijatelj ...).

tične časti, poslanske mandate in ustoličenje za ljubljanskega župana. Deschmann da sicer ni bil ambiciozen oziroma ni imel sebičnih nagibov, "toda gotovo bi si nakopal na vrat neprimerno hujših bojev ..., kakor pa si jih je s svojim odpadom od slovanstva". Ko bi prevzel vlogo slovenskega svobodomisleca, bi ga nemška družba takoj izločila - "skratka, postal bi osamljen klicar ali vpijoč v puščavi v vsemi nevšečnostmi, ki so s takim 'poklicem' zvezane". Kermauner je kritiko Prijateljeve rešitve Deschmannovega problema končal s kratko opredelitvijo nemškutarstva oziroma dežmanovstva:

Bistvo za dežmanovstvo ali nemškutarstvo je vendarle končno bilo - sovraštvo med Slovenci živečih Nemcev in ponemčencev do slovenske narodne prebuje in do slovenskega narodnega ponosa.⁵²

Skratka, vzrokov je bilo več, med njimi je morda najpomembnejši, da so bili Slovenci večinoma kmečko ljudstvo, v glavnem zakrknjeno konservativni in pod vplivom klera, kar se je precej poznalo tudi v takratni patriarhalni politiki slovenskega vodje Janeza Bleiweisa. Za Deschmanna, prežetega z izrazito liberalnimi idejami, ki je videl vzor v svobodomiselni omiki takratne nemške kulture, prostora v etablirani slovenski politiki seveda ni bilo. Moral bi si ga izbojevati in sestaviti slovensko liberalno stranko, kar pa se mu je morda zdelo predolgotrajno. Kakor koli, Deschmannov prestop je postal očiten z njegovim govorom v državnem zboru 27. 6. 1861, ko je med drugim izjavil, da Slovenci z Nemci žive v bratski slogi, ki se ne sme kaliti, in da "kjer gre za višjo omiko, bi ne poznal prave koristi svojega naroda, ako bi hotel zagovarjati odpravo nemškega jezika in nemške omike".⁵³ Poleti 1861 je Deschmann napisal satiro - o kateri smo že govorili - *Eine Thierfabel aus Krain*, ki je zasmehovala slovensko stranko. V odgovor na Deschmannovo zasmehovanje je Valentin Zarnik napisal satiro *Don Quixotte della Blatna vas*, v kateri se je rogal Deschmannovi spreobrnitvi. V predigri se Deschmannu jeseni leta 1858, medtem ko puli na barju mah za botanično zbirko, prikaže Thusnelda, kraljica Walhalle, in ga ozmerja, ker je "deset let po slovenskih livadah prešiče pasel" in: "Kaj ti je pred nekoliko leti to hasnilo - Da se Tvoje djanje zoper germanstvo je borilo - Da si v navdušenju tako zagazil, Da v Jelačiču banu juga zvezdo si zapazil ... Rep si nosil Ti Novicam in Slovenji! - Kje ostal je, kje se plazil Tvoj je genij." Potem ga določi za branitelja nemštva na Kranjskem in mu ukaže: "Naglo vtemelji Musealverein, lepi hrast in spe - kjer kadil Te bodo nekoč: da si nov Line." V nadaljevanju potem Zarnik prikaže, kako se je Deschmann osramotil v državnem zboru, nato rotil nemške časnikarje, naj ga operejo sramote, in - ker ga ti zavrnejo - sam spisal *Eine Thierfabel aus Krain*, nad tem pa so se zgražali nemški pesniki v Walhalli. Zarnik je torej predvideval, da je Deschmannova odločitev za nemštvo padla že konec 1858, Musealverein pa da je ustanovil zato, da bi postal nemško društvo. V zaključku načrta satirične tragikomedije Deschmann, jahajoč konja (ki ga imenuje svojo Heitere Muse) in po "navadi" germanskih Cimbrov pokrit z oslovsko glavo z velikanskimi ušesi, na čelu tržiških Cimbrov, oblečenih v živalske kože, naskoči ljubljansko

⁵² Prav tam, str. 547-555 in 559-562.

⁵³ Dragotin Lončar, *Dragotin Dežman in slovenstvo, Razprave znanstvenega društva V/VI 1930*, str. 325-326.

čitalnico. Ker pa tam ravno pojejo Hej, Slovani, Deschmannova Heitere Muse, ki je stara že dvajset let, poskoči, saj jo nekdanj priljubljeni zvoki spravijo v dobro voljo. Deschmann pade v blato pred čitalnico, Cimbri pa zbežijo pod Ljubelj.⁵⁴

Proti koncu 1861. je Deschmann domnevno napisal tudi tri članke v Triester Zeitung in jih potem decembra leta 1861 anonimno objavil v brošuri z naslovom *Das Deutschtum in Krain*. V njej je strnil teze, ki so postale izhodiščne smernice za politiko nemške stranke na Kranjskem in zvečine ostale njen program vse do propada monarhije. Avtor je hotel dokazati, tako je zapisal v uvodu, da Kranjska že od davnin pripada Nemčiji in da mora v njej nemški element med slovanskim prebivalstvom izpolniti civilizacijsko poslanstvo. Njegove osnovne postavke so bile:

- *Kranjska je nemška dežela, ki je vedno spadala k Nemčiji, in tudi historično pravo, ki se dandanes tako zelo poudarja, to dokazuje. Kirurško-veterinarskim učenjakom Novic, enako kakor njihovim častilcem, želimo dati v vednost, da mi, Nemci, ne bomo dopustili, da nas oropajo naših pravic, pravic drugih pa ne želimo ogrozati.*
- *Po vzpostavitvi nemške zveze leta 1815 je avstrijski cesar jasno določil, s katerimi deželami stopa vanjo. Med njimi je bila tudi Kranjska, ki tako po pogodbi spada k Nemčiji. Poskusi, da bi to pogodbo razdrli, spadajo, dokler še obstaja državno pravo, v kategorijo državne izdaje. Avstrijski cesarji pa se niso samo s tem aktom priznali za nemške kneze, saj se je npr. v najnovejšem času za nemškega kneza izrekel Franc Jožef I.*
- *Nemčija se ne sme in ne more odpovedati Kranjski, kajti posedovanje Kranjske je potrebno, da se ohrani zveza z Jadranskim morjem. Nemčija je v posesti tega morja in te posesti ne bi smela, če noče narediti velike politične napake, izpustiti iz rok. In to navzlic poskusom velikoslovencev, ki želijo v tej prastari nemški deželi živčim Slovanom dati - po francosko-piemontskih načelih - pravico, da se odcepijo od Nemčije in z Nikolo I. črnogorskim vzpostavijo južnoslovansko državo.*
- *O tem, da je Kranjska nemška dežela, nas uči tudi kulturna zgodovina. Kranjsko plemstvo, kot nekdanji nosilec kulture in izobrazbe, je bilo in je nemško. Bilo je tako razsvetljeno, da je Lutrov nauk našel pri njem največ učencev. Velik del tega plemstva je bil sicer - deželi v škodo - v času protireformacije izgnan, vendar je ostanek še naprej podpiral kulturo in izobrazbo vse do najnovejših časov. Nemci so bili tudi tisti, ki so spodbujali rokodjelstvo in industrijo, kjer koli so se na Kranjskem naselili. Prinesli so pismenost. Starša Primoža Trubarja sta hila - kakor govori priimek - Nemca, vendar se je Trubar v mladosti učil samo slovensko, tako da se je moral pozneje na Dunaju in v Salzburgu učiti nemško. Nasploh je bilo tako, da je nasproti surove, nevedne mase stalo malo nositeljev kulture - Nemcev. Tisti med Slovani, ki je hotel uživati kulturo, se je moral približati Nemcem. Da so Kranjci še danes na tako nizki kulturni ravni, ne gre kriviti Nemcev, temveč sistem vladanja in duhovščino. Kultura in izobraženost na*

⁵⁴ *Don Quixotte della Blama vas*, načrt tragikomedije v štirih dejanjih s predigro in petjem, izšlo 1862 v Zagrebu.

Kranjskem sta čisto nemški. Vsi številni Slovani, ki jim je uspelo na teh področjih, so sesali na prsih nemške kulture in to hvaležno priznavajo, ne da bi zaradi tega zatajevali slovansko kri v svojih žilah.

Politična in kulturna zgodovina torej kaže, da je Kranjska nemška dežela, čeprav je njeno prebivalstvo v večini slovansko. Vendar nikjer na svetu ne vladajo množice, ampak inteligenca.

- Slovenstvo izvira iz leta 1848, ko je vzniknilo na nemškem Kranjskem. Takrat so Kranjci prvič zvedeli, da so Slovenci in da se morajo vse dežele, poseljene s Slovenci, zlit v eno samo. Poprej so se – kakor trdi tudi Kopitar – imenovali Kranjci, v nasprotju z drugimi Slovani v sosednjih deželah, ki so se imenovali Windi. Sama ideja slovenstva je porojena na Dunaju – 5. aprila 1848 so se zbrali na Dunaju razni panslavisti in si "izmislili" kraljestvo Slovenijo.

Deset let je bilo slovensko vprašanje mrtvo, leta 1860 ga je "oktobrska megla" priklicala v življenje. Oznanjena enakopravnost narodov je bila razumljena, kakor da mora vsak posebej tvoriti zaključeno celoto. Pri tem so bile najbolj agilne Novice – od oktobra 1860 so proti Nemcem spodbujale sovražstvo in jih obrekoval. Predstavljale so jih kot tujce, vsiljivce, ki jih le milostno prenašajo. O Nemcih so Novice pisale kot o sovražnikih, privržencih absolutizma, ki zatirajo svobodo. Zmerjala se je nemška kultura in nemška znanost, najraje bi – podobno kakor Ogrci – izgnali vse nemške uradnike in učitelje. Spet je bila mladina tista, katere nezrelost in nejasne nazore so izrabili. Tudi uradniki, ki so jih izgnali s Hrvaškega, so agitirali Nemcem sovražno, ne da bi pomislili, da ves svoj obstoj dolgujejo nemški izobrazbi. Zasedanja deželnega zbora, po Tomanu sproženo jezikovno vprašanje, bolesteri kriki in krvaveča srca, stalni napadi Novic, prismuknjena korespondenca v časopisu Ost und West, Tomanove in Černetove interpelacije v državnem zboru ..., vsa mogoča sredstva so se stalno uporabljala za razvoj slovenskega vprašanja. Velika večina Kranjcev – podeželskih ljudi, stoji daleč od tega gibanja, ki se omejuje le na Ljubljano in posamezna mesta, kjer bivajo posamezni naročniki Novic.

- In kako se je nasproti temu postavilo nemštvo? Predvsem je treba poudariti, da ni hotelo verjeti v ponovno oživitev velikoslovenske ideje, temveč je domnevalo, da bo čas opravil z nevzdržnim in neuresničljivim. V tem mnenju jih je utrjevalo dejstvo, da so se mnogi, ki so bili leta 1848 skrajneži, spreobrnili in opustili svoje prejšnje življenje. Pri občinskih volitvah se je spet pokazal nacionalni element. Nastopil je sicer s spuščnim vizirjem, privzel si je podobo liberalizma in vsak že ve, da se je nekaj Nemcev dalo preslepiti. Pomožna blagajna (Aushilfskassa Verein) v Ljubljani ima to "čast", da je prva razvila nacionalno zastavo. Nenavadno je, da je tu nastopal kot agitator Čeh [Horak – op. a.]. Šele ko je že slovenska nacionalistična agitacija zavzela precejšen prostor, se je nemštvo zganilo. Maloštevilni zagovorniki nemštva niso imeli prave podpore. Pri mnogih Nemcih in nemško mislečih se je pokazalo pomanjkanje energije, to pa so nasprotniki zaznali in izkoristili. Uradništvo je s strahom zrla na rastoče gibanje in se bala za svoja mesta, ker je verjelo, da bi se jim

lahko zgodilo isto, kar se je uradnikom na Ogrskem. Trgovci niso hoteli izgubiti strank in so se spogledovali z nasprotnikom. Plemstvo ni več predstavljalo nemške inteligence, iz njega so celo izšli privrženci moderne [nacionalne - op. a.] ideje. Ko je Toman v kranjskem deželnem zboru - ob podpori galerije, ki je kričala živijo - napadal Nemce in nemški jezik, so ljudje, ki so se leta 1848 podobnim napadom odločno uprli, komaj izustili kako besedo v obrambo. Drugi, ki bi si nekoč za ploskanje izobražene publike "izpisali vse prste" [= pisali do onemoglosti - op. a.], ki so se ponašali s tem, da so člani nemškega znanstvenega društva, in ki niso sposobni izgovoriti ali napisati dvajset slovanskih besed, so prešli v nacionalistični (slovenski) tabor in kot odpadniki znanosti besneli zoper lastno meso [misli na Costo - op. a.]. Čeprav tej neznačajnosti ni treba pripisovati velikega pomena, je slovensko vprašanje po krivdi nemške razdrobljenosti preživelo in ni takoj izginilo z dnevnega reda. Nemštvo ni našlo poguma nastopiti proti agitacijam, tudi zato ne, ker ni nič podobnega storila vlada. Deschmannov govor v prid nemški kulturi in nemški znanosti v poslanski zbornici, hrabra in poštena drža mesteca Tržič, ki se je postavilo za nemške interese, ter pogumno, zagrizeno vztrajanje posameznih zagovornikov je med Nemce končno prineslo mir in samozavest.

- Vse to je tudi izpodneslo tla "ultrašem", ki s sovraštvom in posameznimi izpadi niso sposobni, da bi se obranili. Kranjec, ki je pri ohranitvi svojih interesov moder in praktičen, ne želi nič slišati o velikoslovenskih sanjarijah. Pozna vrednost nemške kulture in svoje otroke pošilja v šole, da se naučijo nemško.
- Nemštvo na Kranjskem ima - kakor izhaja iz deželne zgodovine - poslanstvo, da kranjsko ljudstvo pripelje na višjo stopnjo omike (Bildung), in mora to poslanstvo izpolniti, ne da bi hotelo germanizirati. Te naloge se mora zavedati in se mora ne le tesneje povezati navznoter, temveč mora odločno nastopiti proti utopičnim načrtom. Nacionalnim težnjam mora postaviti nasproti druge; vse mora zastaviti za to, da ne bi tisto, kar je bilo v stoletjih ustvarjeno, propadlo v vrtincu umetno zbudjenih strasti. Pred njim stoji naloga, da v deželi postavi manjkajočo industrijo in ji prinese blaginjo.
- Nemci niso gostje na Kranjskem in ne jedo slovenskega kruha. Kranjska je nemška dežela in to mora ostati. Njeni povezanosti z Nemčijo in Avstrijo se ne sme škodovati. Za Kranjsko velja, kar je napisal pesnik:
Vedno stremi k celoti! In če ne moreš sam postati celota, se kot služeči ud priključi k neki [drugi - op. a.] celoti!

Proti knjižici *Das Deutschtum in Krain* je nastopil Franc Malavašič z brošuro *Krain und das Deutschtum*. Osredotočil se je na posamezne odlomke iz *Das Deutschtum in Krain*. Zavračal je npr. trditve, da so si Slovenijo izmislili leta 1848 na Dunaju, tako da je našteval znamenite osebe vse od Trubarja, ki govorijo o Slovencih in slovenskem jeziku, in opozarjal, da velike kulturno-materialne dobrote, ki jo je deželi izkazalo nemško plemstvo, ne gre razumeti kot altruistično potezo, saj so to, kar so počeli, delali predvsem zase. Nasprotoval je tudi nesmiselni trditvi, da sta kultura in omika na Kranjskem zgolj in čisto nemški, ko se v isti sapi zatrjuje, da Nemci

niso odgovorni za stoletja trajajočo nevednost ljudstva, in hkrati poudaril, da imajo tudi drugi narodi vladarje nemškega rodu, pa zato še ne spadajo k Nemčiji, ipn.⁵⁵

V zvezi z v brošuri *Das Deutschthum in Krain* omenjeno "pošteno držo mesteca Tržič" je treba povedati, da je bil ta kraj resnično eno od maloštevilnih nemških oporišč na Kranjskem, saj je bil tržiški občinski svet vse do leta 1911 v rokah Nemcev. Opredeljenost Tržičanov za nemško idejo je sprožila norčevanje v Novicah; v njih je Valentin Zarnik npr. v enem od dopisov slovenskega turista poročal o obisku v Tržiču, kjer se imajo ljudje za potomce Germanov, kar da je dokazal neki podljubeljski zgodovinar "na podlagi gotiškega lista kralja Teodorika, pisanega na oslovski koži". Tržičani so po Zarnikovem poročanju na zasedanju občinskega sveta (Zarnik ga imenuje "tržiški parlament"), ki je potekalo v kavarni pri mostu, tolkli neko čudno, težko razumljivo "cimbrščino":

Ko se je parlamentarna razprava začela, se je naš "gmajn" jezik cimbrškemu narečju umikal, postala je govorica čedalje bolj nerazumljiva; le to sem zapazil, da predlogi se potrjujejo s klikom: "Tjade! Tjade!" - Če se je pa kaj posebnega kuhalo, so pa upili "Ježešta! Ježešta!" (enako: Čujte! ali nemškemu "Hört! Hört!").

Večkrat je v Novicah govoril tudi o tržiških Cimbrih, Nemčiji pod Ljubeljem, kranjskem Manchestru ipn.⁵⁶ Po znamenitem Deschmannovem govoru so mu (poleg Isleibove peticije podpore) Tržičani poslali pozdravno pismo in mu - podobno kakor mesto Idrija - podelili častno meščanstvo. Ti izrazi podpore so seveda med Slovenci povzročili nejevoljo. Tako je leta 1862 policija sprožila preiskavo o tem, kdo je avtor sramotilne pesmi, naslovljene na Tržičane, ki se je širila med ljubljanskimi gimnazijci. Ta pesem naj bi bila neposredna kopija hrvaške sramotilne pesmi na madžarone - "Turopoljci sami su magarci" - na koncu njenega besedila sta bila verza:

Tam Globočnik meša nemški močnik [tržiški župan, op. a.] ...

Tam Klofutar prvi je nemškutar, Dežman laja, on mu hvalo daja ...

Avtorstva so osumili nekega duhovnika Antona Domizla iz Dragatuša, a ta se je izgovarjal, da je bila pesem namenjena zgolj interni uporabi in da je ni širil.⁵⁷

Tržiška pripadnost nemštvu pa ni bila brez praktičnih političnih učinkov. Tako so npr. na volitvah za trgovsko-obrtno zbornico leta 1862 Tržičani nastopili enotno in se jih polnoštevilno udeležili. Volilo je 138 Tržičanov, v vsej preostali Kranjski pa le 234, tako da je bilo od 13 odbornikov šest izpričanih nasprotnikov Slovencev.⁵⁸

Das Deutschthum in Krain - Deschmannovo (ali vsaj dežmanovsko) oceno stanja v nemškem taboru in na Krajskem ob začetku ustavnega življenja - je zanimivo primerjati s člankom Valentina Zarnika *Kdo so protivniki naši?*. Po Zarnikovem mnenju Slovenci s poštenimi Nemci niso v sporu, saj "kar oni želijo zase, želimo mi za se". V nasprotnem taboru je bilo troje vrst "sovragov". Slaba šola in lenoba sta pripomogli, da vrsta trgovcev in uradnikov s slovenskimi priimki stopa po široki in udobni poti germanizacije. Ti ljudje tudi najbolj "režijo" proti onim, ki so se kot sa-mouki navadili slovenščine in vztrajno trdijo, da se slovenski narod lahko izobražu-

⁵⁵ *Krain und das Deutschthum, Entgegnung auf die Flugschrift "Das Deutschthum in Krain"*, Ljubljana 1862.

⁵⁶ Primerjaj Novice z dne 27. 11. 1861 in Ivan Železnikar, *Dr. Valentina Zarnika zbrani spisi*, Lj. 1888.

⁵⁷ AS 16, leto 1862, št. 589, poročilo z dne 12. 5. 1862.

⁵⁸ Primerjaj Novice, 19. 3. 1862.

je samo v nemškem jeziku. Druge vrste so oni, ki ne trobijo svoje pesmi, ampak tujo - "Ne živijo ob svojem, ampak iz žepa narodovega". Delajo zoper svoj narod: "Znamo, da je dober kruhek, ampak kako bi jim kdo lahko kruhek in meso vzel, če ne bi vsaj delali proti ustavnim postavam." Vendar Zarnik meni, da o njih ni vredno dosti govoriti, ker "če veter drugače zapiha, bodo vsi v kratkem razumljivo pisali v jeziku, zoper katerega sedaj delujejo in rovljejo". Tretja skupina so bili za Zarnika maloštevilni in vsakemu znani posamezniki:

Kakih šest ali sedem "pisunov", ki po raznih časnikih blatijo Slovence, dežele in njenih potreb pa ne razumejo, ker je cel narod za njih mutast in nem in oni zanje. Ne poznajo dežele, ker so prišleki, in tudi dva ali trije, rojeni doma, so isti kakor tujci, ker venomer le napadajo, natolcujejo, črniijo in svetu lažejo.

Potem ko je omenil še peščico uskokov ali odpadnikov, je bil Zarnikov opis pri kraju. Prvi skupini je zaželel "da se sporazumemo", drugi, "da se veter obrne", in tretji, da "le naj sama sebe še dalje gnjusti".⁵⁹

Slovenska (domača) in nemška (liberalna) stranka

Nemška in slovenska stranka sta se v ljubljanskem občinskem svetu večkrat spopadli. Najbolj očitno se je razklanost kazala ob vsakoletnih dopolnilnih volitvah, ko je tretjina svetnikov izpadla iz občinskega sveta in je bilo tako treba izvoliti novih deset. Ob volitvah leta 1862 in 1863 je bila predvolilna agitacija sicer šibkejša kakor ob prvih volitvah. Kljub temu pa je npr. v Novicah dne 19. 3. 1862 zaslediti poročilo, da sta "Triesterica" in "Tagespošta" razsajali in pisali o silovitem naprežanju slovenske stranke pri volitvah. Prav tako Novice 26. 3. istega leta poročajo, da "Triesterica" in "Tagespošta" "poskakujeta od veselja", ker sta v zadnjih dveh razredih zmagala "liberalna nemška", izgubila pa "ultraslovenska" kandidata. Pri tem je "Tagespošta" baje še dopisala, da ima večino volivcev na Kranjskem na svoji strani, ultraslovenska stranka pa je v deželi manjšina. Da je nekakšna agitacija vendarle potekala, priča npr. opazka v Novicah (3. 9. 1861), da namerava slovenski občinski svetnik Horak izdati brošuro *Blätter aus meinem Tagesbuch*, v kateri bo med drugim opisal, kako so ga "dopisunove [verjetno Issleibove - op. a.] stranke imenitne gospe" prihajale prosit, naj prestopi v nemški tabor. Še bolj mirne predvolilne razmere so bile leta 1863, saj se je volitev udeležilo še manj volivcev kakor leto poprej. Takrat je bil v tretjem volilnem razredu izvoljen novopečeni slovenski prvak dr. Ethin Henrik Costa s komaj 39 glasovi.⁶⁰ Costa je dve leti prej našel pot v Bleiweisov krog; Bleiweis mu je pomagal tudi pri kandidiranju, tako da ga je priporočil slovenski "prapolitični" organizaciji Društvu rokodelskih pomočnikov za pravnega svetovalca. Costa, do nedavnega Nemeč, je tako postal goreč slovenski narodnjak. Nekateri so razloge za Deschmannov prebeg k Nemcem videli tudi v izrazitem osebnem sovraštvu do Coste, s katerim sta bila v sporu že od konca 50. let, in sicer za-

⁵⁹ Novice, 1. 1. 1862.

⁶⁰ Škerl ..., str. 19.

radi različnih pogledov na kritičnost pri pisanju strokovno-znanstvenih člankov, pa tudi zaradi njunih (rivalskih) nesoglasij v zgodovinskem in pozneje Muzejskem društvu za Kranjsko. Deschmann in še mnogi drugi so Costi očitali stremušstvo in nenačelnost.⁶¹ Ironija usode je hotela, da sta oba nacionalna tabora na Kranjskem nastanek svojih političnih strank zaznamovala z "izmenjavo" dveh prebegov. Zdi se, da so Slovenci pri tej menjavi potegnili kratko, posebno če pomislimo na poznejšo škodljivo Costovo politiko abstinence, ki jo je vsilil slovenski stranki.

Značilen je bil tudi spor, ki se je leta 1862 razvnel ob razpravi, komu naj občinski svet podela podporo za obisk londonske obrtne razstave: 500 gld naj bi prispeval magistrat, 500 gld pa trgovsko-obrtna zbornica. Mestni svet je izvolil poseben odbor za nabiranje sredstev – vanj so bili izvoljeni tisti člani sveta, ki so imeli precej vpliva tudi v trgovsko-obrtni zbornici (Luckmann, Heimann, Schöppl, Mühleisen in Holzer). Do nesoglasja je prišlo, ko si je ta odbor vzel pravico, da sam določi obrtnika, ki bo dobil podporo. Izbiri je nasprotovalo slovensko Društvo katoliških rokodelskih pomočnikov, saj se je odbor odločil za bogatega obrtnika Vollmerja, ki je imel 26 zaposlenih. To je bilo namreč v nasprotju z določilom, da mora biti izbrani obrtnik "sposoben in nepremožen". Ker magistrat podpore vendarle ni mogel izplačati brez odobritve občinskega sveta, je Ambrož postavil zadevo na dnevni red seje 26. aprila 1862. Ta se je sprevrgla v "pravi vihar", saj so slovenski svetniki odboru očitali, da je Vollmerja izbral zato, ker ima trgovino v Heimannovi hiši. Ko so še dvomili, ali bo Vollmer sploh odpotoval v London, so izbruhnili nemiri in neredi, nekateri svetniki so dvorano zapustili in seja je bila zaključena predčasno. Na slovenski strani so posegli v debato Ahačič, Bleiweis, Horak in Schwentner, za nasprotni tabor pa so govorili Schöppl, Brolich, Recher in Luckmann. Ambrož, ki v razpravi osebno ni sodeloval, je čez nekaj dni pozval finančni odsek, naj Vollmerju izplača potnino.⁶²

Iz nemškega tabora je bil na sejah občinskega sveta prav gotovo najbolj delaven Gustav Heimann. On je bil tisti, ki je silil s predlogom, naj ljubljanski občinski svet ob razpustu ogrskega parlamenta pošlje cesarju pozdravno brzojavko, in bil potem ogorčen, ko zaradi nesklepčnosti o tem niso glasovali.⁶³ Prav tako je predlagal, naj se v mestnem svetu izvoli odbor za pripravo proslave obletnice februarskega patenta – ta je potem potekala 26. februarja v gledališču, kazini in na strelišču.⁶⁴

*

Volitve leta 1864 in predvolilna agitacija, ki jih je spremljala, so bile precej bolj burne kakor leto ali dve prej. Obe strani sta se namreč zavedali, da je v igri bistveno več od ene tretjine svetniških mest, saj so tega leta občinski svetniki volili ljubljanskega župana. Agitacija je bila v glavnem osebna, polne roke dela so imeli po-

⁶¹ Primerjaj SBL, I. knjiga, str. 85-86, in knjigo Valentina Urbasa *Dr. Erbin Henrik Costa*, Ljubljana, Matica slovenska, 1877.

⁶² Škerl ..., str. 17-18, in ZAL, COD III/13, Zapisniki sej mestnega sveta z dne 26. 4. 1862.

⁶³ Novice, 18. 9. 1861.

⁶⁴ L. Z., 5. in 6. 2. 1862, in Škerl ..., str. 18-19; izvoljeni so bili Stedry, Codelli, Luckmann, Recher, Ambrož, Mühleisen in Schöppl, medtem ko je Heimann zaradi poti odpovedal; proslave so izzvenele kot slavljenje nemškocentralistične narave Schmerlingove vlade. Slovenci so se tem proslavam izogibali, Novice pa so o njih molčale.

streščki, prav tako pa prepričevalne ženske. Priporočilni listki so švigali sem in tja. Slovencem je taktika s postavljanjem kompromisnih kandidatov prinesla zmago, saj je od desetih, ki so jih predlagale Novice, v občinski svet prišlo devet kompromisnih kandidatov. Tako naj bi bila zagotovljena slovenska večina v ljubljanskem občinskem svetu.⁶⁵ Da pa nekateri občinski svetniki niso popolnoma zanesljivi in brezpogojno predani svoji (tj. slovenski oz. nemški) stranki, je pokazala agitacija pred volitvami za ljubljanskega župana, ko položaj ni bil niti najmanj jasen. Pot do Costove izvolitve ni bila povsem gladka. Policijski komisar Bezdek je v svojih poročilih govoril o hitrih spremembah in neverjetni nestanovitnosti posameznih svetnikov ter neslogi znotraj obeh taborov. Tako je 20. 5. poročal, da so se možnosti nemškega kandidata dr. Schöppla zmanjšale, zelo pa so se povečale za Costa.

Za Schöppla so njegovi lastni privrženci ugotovili, da njegovo mesto predstojnika razlastitvene komisije ni združljivo s funkcijo mestnega župana in da ne zna slovenščine, njegovi kandidaturi pa je bil v oviro tudi slab sloves njegove žene. Vsi drugi, ki so jim nenacionalni (tj. nemški) občinski svetniki ponujali kandidaturo (Zhuber, Recher, Seunig, Deschmann in Brolich), pa so to odločno odklonili. Če se ne bodo mogli dogovoriti, je Costova izvolitev zagotovljena.

Policijski komisar je v istem poročilu opisal dejavnost "znanega" Horaka, ki je občinske svetnike sklical na sestanek, da bi se pogovorili o kandidatu za župana:

Nekateri se vabilu niso odzvali, saj je bil Horak kot predstojnik Društva za denarno pomoč obrtnikom in rokodelcem (Aushilfskassa Verein) "zloglasen". Tisti, ki so prišli, pa so bili izpostavljeni argumentom Slovencev (Nationale Partei), ki so se z vsemi sredstvi zavzemali za Costo. Nacionalcem je na ta način pri nekaterih uspelo, npr. pri Holzerju, ki je bil prej proti Costi. Edino Luckmann je odkrito izjavil, da ne bo glasoval za Costo zaradi njegove mladosti in neizkušenosti.

Bezdek je napovedoval, da bo, če se ne pojavi kak nenacionalni kandidat, Costa dobil 14 glasov – od Bleiweisa, Ahačiča, Orla, trgovca Supana, Horaka, Rosta, Schwentnerja, Verhouza, Poklukarja, Raka, dr. Suppana, Holzerja, Blasnika in Debeutza. Sodni svetnik Strahl je bil sporen – ni bilo jasno, kam se nagiba:

Če ne bo zmagal na glavnih volitvah, bo Costa gotovo prodril na ožjih volitvah. Če Costa zmagaa, se pripravlja peticija na državno ministrstvo, ki jo bo podpisalo dosti ljudi in bo zahtevala, naj ga ne potrdijo.

Čez tri dni (23. 5.) je Bezdek (takoj, še istega dne) poročal o sestanku občinskih svetnikov, ki ne spadajo k slovenski stranki:

Kot njihov kandidat je nastopil okrajni glavar Pajk, ob tej priložnosti so mu glasove zagotovili: Recher, Schöppl, Kaltenegger, Miteis, Pfefferer, Zhuber, Malitsch, Seunig, Stedry, Mühleisen, Deschmann, Brolich, Luckmann, Poklukar in Holzer. Zadnja dva sta se prej opredeljevala za Costo. Strahl še vedno niha in se bo verjetno volitvam odtgnil.

Po Costovi izvolitvi se je Bezdek v poročilu o novem županu dotaknil tudi poteka volitev – novi župan je bil izvoljen s 16 glasovi v navzočnosti 28 svetnikov. Trgovec

⁶⁵ Primerjaj Škerl ..., str. 19–20.

Luckmann (Bezdek ga imenuje "nestabilni značaj") ni hotel glasovati za Costo in je malo pred volitvami odložil svoj mandat, Costov nasprotnik Mühleisen pa zaradi bolezni ni mogel glasovati.⁶⁶

Prireditve ob slovesni prisegi novega župana so jasno pokazale globok razcep med strankama. Čeprav je Costa v govoru ob prisegi poudarjal pomen Ambroževega dela in svoj ideal iskal v njegovih nazorih, je bilo jasno, da je politika Mihaela Ambroža skupaj z njim dokončno legla v grob. Katera stranka je zmagala, je nedvoumno pokazala slovenska zastava, ki so jo – na Horakovo pobudo – prvič izobesili na mestnem magistratu. Nemci se proslav ob Costovi umestitvi niso udeležili, pevski zbor filharmoničnega društva in Turnverein pa sta povabilo zavrnila.⁶⁷

Nekaj tednov pred iztekom mandata je umrl prvi ljubljanski župan ustavne dobe Ambrož. Njegov pogreb je bil pomenljiv: bil je tudi pogreb strpnosti in sodelovanja obeh narodov, katerih pripadniki so bili Ljubljančani. Na zadnji poti sta mu pela zbora Filharmonične družbe in čitalnice, spremljali pa so ga oboji, sokoli in turnarji, kar se ob poznejših podobnih priložnostih seveda ni ponavljalo.⁶⁸

Slovenska zmaga na občinskih volitvah 1864 je bila uvod v novo obdobje, v katerem so imeli Slovenci v Ljubljani oblast v svojih rokah – po novem ljubljanskem županu Henriku Etbinu Costi ga imenujemo Costovo obdobje.

Zaključek

Obdobje ob vpeljavi ustavnosti je bil prehodni čas, v katerem so se oblikovala stališča in bistrili pojmi. Kaj je tisto, za kar se je v ustavnem "svobodnem" političnem sistemu predvsem treba zavzemati? Je to morda narodnost? Morda omika in svoboda v smislu liberalnih idealov? Ali pa vendarle obranitev starih vrednot, previdnost pri "novotarijah" in ne nazadnje obramba vere z ohranjanjem položajev katolicizma? Predanost eni od naštetih vrednot ni pomenila, da posamezniku preostale niso bile pomembne. Vendar pa je bilo eni od njih prej ali slej treba dati prednost in niansiranje oziroma sprememba pri poudarjanju ene od njih je lahko pomenila, da je nekdo čez noč zamenjal tabor. Veliko je bilo tistih, ki so previdno čakali in ugibali, kako se je treba postaviti. Taylor v svoji knjigi o habsburški monarhiji pravi, da so bila nacionalna gibanja mnogim sredstvo za doseg uradniških položajev, kar delno gotovo drži tudi za naše kraje.⁶⁹

Nemški tabor, ki mu velja pozornost našega pisanja, je v tem času nastopal pod "firmo" liberalne stranke, ki sta ji bila napredek in omika nad narodnim opredeljevanjem. Tako si je lastil monopol nad liberalizmom. Kljub temu je iz Deschmannove brošure razvidno, da je kranjska "liberalna stranka" že na samem začetku utemeljila svoj obstoj na velikonemških stališčih. Značilno je, da o Slovencih ni nikoli govorila

⁶⁶ AS 16, leto 1864, št. spisov 1048 in 1065 (poročila policijskega komisarja Bezdeka policijskemu ministru).

⁶⁷ Primerjaj Škerl ..., str. 22.

⁶⁸ Novice, 4. 5. 1864.

⁶⁹ A. Y. P. Taylor, *Habsburška monarhija 1809-1918*, Znanje, Zagreb, Glej str. 40.

kot o narodu, temveč kot o stranki. Seveda zato, ker se je trudila vse narodne zahteve slovenskega tabora prikazati kot humbug, fantazije stranke maloštevilnih meščanov, ki s stvarnostjo nimajo zveze, obstoj Slovencev pa naj bi bil vprašljiv.

Primerjava med nemško (Deschmann) in slovensko (Zarnik) oceno položaja v nemškem taboru daje zelo zanimive ugotovitve. Eden in drugi se pritožujeta nad sebičnimi in pohlepniimi trgovci ter jeguljasto nestanovitnimi uradniki. Deschmann trdi, da se bojijo izgubiti stranke oziroma uradniška mesta in se spogledujejo z nasprotnikom. Zarnik jih na drugi strani graja, ker stopajo po udobni cesti germanizacije. Oba govorita tudi o tujcih, ki razpihujejo sovraštvo – Deschmann omenja Čeha Horaka, ki je povzdignil nacionalno zastavo, Zarnik s prezirom govori o nemških priseljenih “dopisunih” (Issleib, Heimann), ki so za ljudstvo mutasti in ne razumejo njegovih potreb. Nihče od njiju ne pozablja na odpadnike – Deschmann misli na Costo, ki ni sposoben izgovoriti dvajset slovanskih besed, a se je zasidral pri Slovencih, in Zarnik ne pozabi omeniti “uskokov in odpadnikov”, med katerimi je nedvomno prvi Deschmann. Oba sta tudi optimistična. Deschmannu vliva samozavest historično pravo, pričakuje ostrejšo vladno politiko in trdi, da so ultraslovenecem tla spodnesena. Zarnik z mirno gotovostjo čaka, da bo veter (z Dunaja) zapihal drugače in v slovenski tabor odpihnil večino sedanjih nasprotnikov. Z obeh strani se slišijo obtožbe, da so nasprotniki izrabili liberalizem kot slepilo: v Novicah večkrat nasprotujejo lažnemu liberalizmu, ki gradi svojo svobodo na zatiranju drugega naroda, Deschmann pa poudarja, da so Nemce preslepili z neko lažno nadnacionalno liberalno stranko, ki jo je v resnici vodil Ambrož po Bleiweisovih navodilih. Oba tabora sta drug drugemu odrekala legitimnost. Zarnik pravi, da s poštenimi Nemci Slovenci niso v sporu, torej nasprotnikom odreka poštenje in računa na neke druge, “prave” Nemce, ki Slovenecem ne bi kratili osnovnih pravic. Deschmann pa poudarja, da večina kranjskega prebivalstva stoji daleč od ultrašev oziroma novičarjev in da ti niso avtentični predstavniki kranjskega kmeta.

V več pogledih gre torej za nekakšno zrcalno sliko, za katero bi težko rekli, da je naključna. Morda sta celo obe oceni pravilni in očitki z obeh strani večinoma ustrezni. Verjetno se resničnemu stanju najbolj približamo, ko obe analizi združimo v eno samo, iz katere lahko razberemo:

- da se je večina ljudi odvadila politično-nacionalno razmišljati (če je bila tega sploh kdaj zmožna), ker je bilo to nevarno; zdaj ko je bilo to dovoljeno, pa so bili mnogi še vedno previdni in prestrašeni, ker niso bili gotovi, kaj oblast hoče in kateri so njeni interesi (slednje niti ni čudno, saj je oblast s sprejetjem tako nasprotujočih si ustavnih listin, kakršni sta oktobrska diploma in februarški patent, sama pokazala, da ne ve, kaj hoče, razen da vsekakor želi ostati oblast);
- da so trgovci in uradniki čakali in oprezali, komu se bolj spleča pridružiti;
- da so imeli priseljenci najmanj razumevanja za strpno sožitje, ki so ga staroselci obeh narodov izvajali že stoletja;
- da se je na obeh straneh našlo nekaj odpadnikov, ki so iz osebnih ozirov, koristoljubja, zamere, razočaranja nad stanjem v lastnih vrstah ipn. prebegnili k nasprotniku;

- da je bil vpliv vlade na politični razvoj in izide volitev zelo velik in da je bilo treba s tem računati;
- da je bil liberalizem v večini obeh taborov le fraza, ki je niso razumeli, uporabljali pa so jo zato, ker je bila v modi;
- da sta imela oba tabora v začetku šestdesetih let razmeroma zelo majhen vpliv na političnoideološko opredeljevanje večine Kranjcev.

Oba skrajna pola v obeh nacionalističnih taborih sta si v deželi vztrajno prizadevala, da se je neopredeljena in zbegana večina z nerazčiščenimi pojmi začela opredeljevati. Videli bomo, da so že v nekaj desetletjih te težnje dosegle svoj namen in da je neopredeljenih "starih" Kranjcev ostalo bolj malo. Kljub temu pa opredelitve posameznikov niso bile vedno trajne in dokončne. Nemalokrat so bile odvisne od eksistencialnih dejavnikov in trenutne vladne politike.

Dr. Etbin Henrik Costa, ljubljanski župan v letih 1864-1868

II. poglavje

COSTOVA DOBA

1864-1868

II/1 Čas slovenskega vzpona 1864-1866

Tisto, kar je Slovencem pomenil Karl Deschmann, so kranjski oziroma ljubljanski Nemci videli v Etbinu Henriku Costi. Prvi je prebegnil iz slovenskega v nemški tabor in tam postal eden najvidnejših prvakov, drugi pa je odpadel od nemštva in v "nacionalni" stranki so ga sprejeli odprtih rok. Medsebojno sta se najznamenitejša odpadnika te dobe na Kranjskem zelo sovražila.⁷⁰ Verjetno predvsem zato, ker sta si bila, podobno kakor stranki, ki sta jima pripadala, precej podobna. Oba mlada, učena in ambiciozna, željna slave in potrditve, nekoliko občutljiva, nevrotična, nepripravljena in rahlo nenavadne zunanosti sta bila prepričana, da njuna prvotna tabora ne znata dovolj ceniti njunih vrednosti. Argumentov za pripadnost oziroma prestop k eni ali drugi stranki pa ni bilo težko najti. Enako kakor uporabnih visokodonečih parol je bilo na obeh straneh dosti napak.

Policijski komisar Bezdek je o Costi vedel naštetih vse "značilne" lastnosti, ki so bile tudi Deschmannove (nadarjenost, učenost, delavnost, organizacijske sposobnosti, članstvo v mnogih znanstvenih društvih, naduto, prenapeto in bahavo vedenje oziroma nagnjenje k nastopaštvu, grda zunanost, občutljivost, čudaški imidž,⁷¹ častiželjnost ...). Poudaril je, da je Costov oče trd Nemec, ki je sinovemu zbliževanju s slovensko stranko nasprotoval. Coste po Bezdekovem mnenju tja niso vodile simpatije do "separatističnih" teženj slovenske stranke niti odpor do nemštva, ki se mu ima zahvaliti za vso svojo izobrazbo.

Le nečimrnost in upanje, da bo na tak način zadovoljil svoje samoljubje, si pridobil ime in politični kapital, sta ga vodila v slovenski krog. V svojih pričakovanih ni bil razočaran, kajti le po zaslugi svojih "novih prijateljev" je postal občinski svetnik, deželni poslanec in zdaj tudi župan. Želja, da bi prišel tudi v državni

---

⁷⁰ Navzkriž sta si prišla že pri svoji dejavnosti v Historičnem oz. Muzejskem društvu za Kranjsko. O njunem rivalstvu govori tudi Prijatelj (Prijatelj ..., II. knjiga, str. 69-70), nadrobneje pa analizira Kermavner v komentarjih k Prijateljevemu delu (prav tam, str. 551-555).

⁷¹ Bezdek pravi, da se je Costa do pred kratkim - tj. malo pred izvolitvijo - pojavljal vedno oblečen popolnoma v črno, z belim šalom in dolgimi valovitimi lasmi. V višjih krogih ga niso radi videli, od teh pa se je tudi sam držal daleč proč. Njegova socialna in moralna podoba je bila po Bezdekovem mnenju brezhibna.

zbor, se mu bo prav tako verjetno izpolnila. Njegov uspeh na volitvah za župana je treba pripisati predvsem novoizvoljenim občinskim svetnikom, pravzaprav pa je do tega prišlo, ker v občinskem svetu ni bilo nobenega primernega človeka, ki bi sprejel župansko mesto. Costovi nasprotniki v občinskem svetu [tj. Nemci - op. a.] predstavljajo elito in so večinoma zrele, modre in izkušene osebe, ki uživajo splošno zaupanje - ljudje z odličnimi državljanskimi in duševnimi lastnostmi. S Costovo izvolitvijo niso zadovoljni niti višji krogi niti uradništvo. Celo nižji razredi ga imajo za premladega in neizkušenega za tako zelo pomemben položaj, obenem pa bi si na takem položaju želeli postavnejšega moža.

Kljub vsemu je komisar priporočil Costovo potrditev glede na njegov izjemni talent in neverjetno delavnost. Od njega je pričakoval, da bo poskušal zmanjšati nasprotovanja med strankama, kar je bilo razumeti tudi iz njegovega govora ob izvolitvi. V nasprotovanju vladi in monarhiji se ne bo pustil zaplesti, je poudaril Bezdek.⁷² Kakor smo že omenili, je nemška stranka, ki jo je vodila "elita" občinskega sveta, kazala svoje nasprotovanje z bojkotom slovesnosti ob umestitvi novega župana. Po razmeroma mirnem obdobju - strasti so se do srede šestdesetih še vedno bolj ali manj burile le ob vsakoletnih volitvah, izgredi pa so bili bolj redki⁷³ - je bil nastop vlade Richarda Belcredija poleti leta 1865 pomembna prelomnica. V primerjavi s svojim predhodnikom se je Belcredi izkazal za Slovanom veliko bolj prijaznega in manj centralistično usmerjenega. Dopustil je večjo svobodo tiska, širokim slojem poskusil pomagati z gospodarsko reformo in podpiral enakopravnost vseh jezikov v Avstriji. V manifestu 20. 9. 1865 je poudaril pomembnost deželnih avtonomij, njegova vlada je sistirala (= začasno ustavila) februarski patent in gradila svojo politiko na oktobrski diplomi. Slovenski ljubljanski občinski svet je Belcrediju komaj dva tedna po njegovem nastopu poslal slavnostno poslanico, ki so jo sestavili samo v slovenskem jeziku. Zaman je na seji občinskega sveta protestiral nemški prvak Kaltenegger, zagovarjal vztrajanje pri načelih nemško-slovenske enakopravnosti in predlagal dvojezično besedilo.⁷⁴

Medtem ko je nemška stranka prej izražala podporo Schmerlingovi vladi z izsiljeno proslavo februarskega patenta, kar je na slovenske občinske odbornike delovalo seveda izrazito negativno, je zdaj slovenska stranka v občinskem svetu uveljavila zahtevo po proslavi obletnice oktobrskje diplome. Tako je dokazala svojo premoč in svojo podporo Belcrediju, ki je vladal v duhu te diplome. Potek seje mestnega sveta 17. 10. 1865, na kateri so obravnavali predlog šestih slovenskih odbornikov, ki so

⁷² AS 16, spis št. 1065 iz l. 1864, poročilo policijskega komisarja Bezdeka policijskemu ministru z dne 13. 6. 1864; glej tudi Škerl ..., str. 135-136.

⁷³ Občinske volitve v letu 1865 so potekale po pričakovanju - Slovenci so s preizkušeno taktiko kopro-misnih kandidatur zmagali v III. in I. razredu, Nemci pa v II., kjer so glasovali oficiriji in uradniki. Tudi Janez Cvirn v svoji knjigi o štajerskih Nemcih ugotavlja, da je za obdobje do srede šestdesetih let značilno politično mrtvilo in patriarhalno vzdušje. - Primerjaj Janez Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, Obzorja, Maribor 1997, str. 32.

⁷⁴ Dejstvo, da so poslanico sestavili samo v slovenščini, je bilo na nek način prav "eksczesno" in je vzbudilo precejšnjo pozornost. Dpisnik praške Politike je ta dogodek označil kot osmo čudo sveta. V poslanici je občinski svet izrazil podporo Belcredijevim načelom o samoupravi in narodni enakopravnosti. Belcredi je namreč zastopal stališče, da Avstrija ni ne nemška, ne ogrska, ne slovanska, ampak avstrijska. - Primerjaj Škerl ..., str. 26-27.

predlagali proslavo obletnice oktobrske diplome, je pričal o stopnji neenotnosti mestnih svetnikov. Na nemški strani so sicer priznavali pomembnost oktobrske diplome in napredek, ki ga je prinesla glede na prejšnji režim, vendar so jo imeli le za eno izmed faz na poti do ustavnega življenja. Proslavi so nasprotovali z argumenti, da je doslej še ni bilo, da tega tudi ni primerno proslavljati, ker je februarški patent samo sistiran, ne pa odpravljen, da še ni videti uspehov ustavnega življenja – če nameravajo proslavljati načela oktobrske diplome, je za to prepozno, če pa želijo slaviti njene uspehe, pa prezgodaj, da oktobrske diplome niso povsod (posebno na Ogrskem ne) sprejeli z odobravanjem in da ni izpolnila pričakovanj ... Nemški svetnik Mitteis se je spozabil in izjavil, da bi bilo proslavljati oktobrsko diplomu v tem trenutku politično nezrelo (s tem si je prislužil županov opomin), saj orientacija vlade še ni bila povsem jasna, glede naslonitve na oktobrsko diplomu pa se še ni izrekel ogrski parlament oziroma hrvaški sabor. Na izjavo slovenskega svetnika Orla, da so svetlo sonce oktobrske diplome kmalu zakrili turbobni oblaki 26. februarja in da morajo slaviti oktobrsko diplomu, če ljubijo svobodo, se je odzval Deschmann. Zatrjeval je, da je februarški patent uvedel mnogo trdnejše ustavno življenje, da ga je ljudstvo pozdravilo z večjim veseljem kakor oktobrsko diplomu in da je ravno februarški patent, in ne oktobrska diplomu, zagotovil svobodo govora. Najbolj tehtna odgovora na nemške "pomisleke" sta dala Bleiweis in Horak. Prvi je poudaril, da so morali pod prisilo proslavljati obletnico februarškega patenta in da bi se jim zdaj lahko privoščilo prostovoljno proslavljanje oktobrske diplome. Horak je poudaril hiranje trgovine in obrti v času Schmerlingovega centralizma ter nove možnosti, ki jih ponuja razširitev samouprave.⁷⁵

Nemški tabor je slavljenje oktobrske diplome seveda bojkotiral. Na slovesnosti ni bilo nemških občinskih svetnikov, škof Widmar pa ni hotel peti slovesne maše. Tudi klopi, namenjene civilnim in vojaškim zastopnikom, so ostale prazne.⁷⁶ Kmalu se je izkazalo, da slovenska naklonjenost Belcrediju ni bila brez podlage. Med njegovo vlado je Costa dosegel največja uspeha svojega županovanja: pridobitev Tivolija,⁷⁷ ki je bil do tedaj cesarjeva, od konca oktobra 1865 pa mestna last, in razširitev mestne avtonomije v tem smislu, da je bila lokalna policija od aprila 1866 v pristojnosti mesta.⁷⁸ Tako je Belcredi pokazal, da njegovo zavzemanje za razširjenje avtonomije ni zgolj prazna beseda. Ljubljanski mestni svet se mu je zahvalil s podelitvijo častnega meščanstva, volilni izid, s katerim je bilo to potrjeno (16 : 7), pa priča o slovenski premoči v občinskem svetu.⁷⁹ Ob uspehih sloven-

⁷⁵ Primerjaj ZAL, zapisniki sej Mestnega sveta COD III/16.

⁷⁶ Škerl ..., str. 28.

⁷⁷ Zapisniki sej mestnega sveta COD III/16 z dne 15. 9. 1865. Čeprav je pridobitev Tivolija prinesla največ političnih točk slovenskemu županu Costi, je do nje, po mnenju nemške stranke, ki ga v svojem delu povzema O. Plautz, prišlo na pobudo nemškega občinskega svetnika Schöppla, ki je nakup predlagal 15. 12. 1865. Pogajanja so potekala gladko in mesto je do obsežnega zemljišča prišlo po precej ugodni ceni. (Prim. Oscar Plautz, *Die Deutschen in Krain* (v nadaljevanju: O. P. – Die Deutschen ...), str. 477-479).

⁷⁸ Mestna policija je prevzela skrb za varnost imovine, socialno in npravstveno policijo, skrb za javni red in mir, nadzorstvo nad javnimi lokali in izdajanje plesnih dovoljenj, že prej pa ji je pripadala poljska, cestna, zdravstvena, gradbena in prehrabna skrb.

⁷⁹ Za je glasoval tudi dr. Schöppl, sicer zadr Nemeč, pozneje član trinajsternih, ki so vrgli slovensko oblast v Ljubljani. (ZAL, COD III/17, seja občinskega sveta z dne 26. 2. 1866.)

ske stranke, ki se je sončila v vladni naklonjenosti, so potekale občinske volitve leta 1866. Prinesle so vrhunec slovenskega uspeha v tem obdobju. Volitve, ki so že potekale v senci avstrijsko-pruskega spopada, so bolj kakor katere koli prej izrazile polarizacijo ljubljanskih volivcev na oba nacionalna tabora. Slovenski politični časopis Triglav, ki je izhajal v nemščini, je poudarjal, da je volitvam usojeno pokazati moč "frankfurtovcev", ali pa, da je Ljubljana slovanska in glavno mesto slovenske dežele.⁸⁰ Glede na vladno naklonjenost so Slovenci lahko razvili močno propagando. S slovenske strani se poroča, da so se Nemci v strastni agitaciji "gibali od zore do mraka", Deschmann pa da je pošiljal adrese na vse strani.⁸¹ Ker so Slovenci kljub temu premočno zmagali, je sklepati, da tudi pri agitaciji niso zaostajali za Nemci. Slovenska stranka je kljub premoči in ugodnemu ozračju vztrajala pri predvidnih taktičnih računih. V II. razredu so namreč Slovenci za svojega kandidata postavili dr. Kalteneggerja, ki je bil izpričan Nемеc in je Slovincem nasprotoval že v dotedanjem občinskem svetu. Tega niso storili zaradi priznanja njegovemu poštenemu delu (kakor je razlagal časopis Triglav), temveč zato, ker se niso hoteli odreči preizkušeni praksi, da vladajo s kompromisi, razglašajo enakopravnost ter tako love glasove zmernežev in omahljivcev. Slovenska stranka je zmagala z vsemi svojimi kandidati in posebno pomenljiva je bila njena druga popolna zmaga v I. razredu, kjer so volili najbogatejši Ljubljančani. Ti so vsake volitve močno presojali po trenutnem položaju – da je slovenska zavest v teh krogih bolj prehodne narave, so dokazale že volitve leto pozneje.⁸²

II/2 Nemško zavzemanje Ljubljane 1867–1868

Občinske volitve 1867 resen udarec slovenski prevladi

Potem ko so se v začetku leta 1867 notranje razmere v Avstriji po njenem porazu v vojni s Prusijo zaostrele, je preureditev političnega življenja postala nujna. Spremembe v visoki politiki so se za Slovane in tudi Slovence iztekale v katastrofalni smeri. Medtem ko je Belcredi poskušal onemogočiti zahteve Madžarov tako, da je spodbujal partikularizem drugih deželnih zborov, se je po absolutizmu in konservativnem federalizmu rodila zamisel sodelovanja dveh državnih narodov – Nemcev in Madžarov. Nekaj časa se je zdelo, da so Belcredijevemu starokonservativizmu edina alternativa nemški liberalci. Potem pa je Franc Jožef odkril Nemca, ki je bil nekakšen liberalec, ni pa imel zveze z liberalci nemškega cesarstva in je bil celo Bismarckov ogorčeni sovražnik. To je bil Beust, nekdanji saški ministrski predsednik, ki je postal avstrijski zunanji minister. Medtem ko je Belcredi spletal zanko, ki jo je hotel natakiniti okoli vratu Madžarom – tj. sestavljal koalicijo konservativnih deželnih

---

⁸⁰ Triglav, 1. 5. 1866.

⁸¹ Škerl ..., str. 33.

⁸² Prav tam.

zborov – se je Beust odločil za sodelovanje z Madžari, tako da je zadovoljil njihove zahteve. Po Beustovem sporazumu z Andrassyjem (ki je glede notranje politike zagotavljal hegemonijo Madžarov na Ogrskem in Nemcev v preostali polovici cesarstva) in potem ko je Franc Jožef ugotovil, da mu tako pripravljen dogovor z Madžari zagotavlja nadzor nad zunanjo politiko in vojsko, se je rodil dualizem. V praksi je Beustov prevzem vlade za avstrijsko polovico monarhije holj ali manj pomenil vrnitev v Bachov sistem, v katerem so vladali nemški buržoazni funkcionarji z liberalno preteklostjo.⁸³

Cesar se je 7. 2. 1867 dokončno odločil in odpustil Belcredija. Z inavguracijo Beusta se je uveljavila vladna agresivna nemška politika. Kranjski deželni zbor, ki je bil usmerjen federalistično, je Beust razpustil, kljub temu pa so Slovenci na novih volitvah obdržali večino. Drugače so dogodki potekali na mestni ravni. Najtežji udarec za Slovence so bile ravno občinske volitve v Ljubljani, ko je nova vlada pritislila na uradništvo, da je volilo protislovenske kandidate. Položaj se je zaostрил že pred volitvami. Ko so v občinskem svetu razpravljali o spremembah volilnih list, so Nemci nasprotovali, da bi trije slovenski duhovniki prejeli glasovalno pravico, ker niso v celoti opravljali župnijske jurisdikcije. Seveda so jih slovenski svetniki preglasovali. Nemški svetnik Stedry in župan Costa sta se na isti seji ostro sporekla – prvi je trdil, da mora občinski svet upoštevati vse reklamacije, drugi pa dokazoval, da morajo biti volilne liste dokončno sestavljene osem dni pred volitvami.⁸⁴ Slovenci so se tudi na volitvah 1. 1867 oprijeli preizkušene taktike kompromisa, tako da so v drugem razredu kandidirali dva nemška kandidata – Schöppla in Malitscha. Nemci so jim pri tej potezi “dobre volje” nesramno očitali, zakaj niso uvrstili še Recherja, Suppana in celo Deschmanna.⁸⁵ Na to so Slovenci seveda odgovorili z vprašanjem, zakaj so Nemci izpustili njihove kandidate, npr. Supana, Zupanca, Holzerja in zlasti župana Costo, čigar zasluge je priznaval sam cesar, s tem ko mu je podelil svoj red.⁸⁶ Zdi se, da so se Nemci zavedali pomembnosti občinskih volitev veliko bolj kakor Slovenci.⁸⁷ Ljubljanski Nemci so pravzaprav postali del politične usmeritve, ki se je širila z Dunaja. Njihov cilj je bil, da se Ljubljana izreče proti federalističnemu in za centralistično načelo, ki je seveda pomenilo uveljavitev nemške prevlade. Tako naj bi ljubljanski meščani pokazali, da se ne strinjajo z načeli, ki jih je večkrat izrekel ljubljanski občinski svet, ko se je opredelil za federalistična načela. Ker se je ljubljansko nemštvo razglašalo za liberalno, sta njihovo nastopanje in agitacija vsebovali tudi kulturnobojno komponento. Novice so se glede predvolilne agitacije osredotočile na poročanje ljubljanskega dopisnika graške “Tagespošte”, ki je o ljubljanski, Slovencem nasprotni stranki pisala, da je nemška in liberalna. Pri tem so Novice komentirale, da to rade verjamejo, saj “tudi c. kr. policijski komisar stoji v

⁸³ A. J. P. Taylor: *Habsburška monarhija*, Znanje, Zagreb 1990, poglavje 11 – *Radanje dualizma*, str. 161–173.

⁸⁴ ZAL, COD III/18, seja občinskega sveta z dne 3. 5. 1867.

⁸⁵ I. Z., 20. 5. 1867.

⁸⁶ Primerjaj Škerl ..., str. 44, in Novice, 19. 12. 1866 in 5. 6. 1867.

⁸⁷ Slovenski narod (v nadaljevanju S. n.) je v analizi neuspaha iz 1867 poudaril: “Narodnjaki so se zanašali preveč in niso delali, kakor bi bilo treba, zmago v prvem razredu pa je treba pripisati nepričakovani delavnosti nasprotni strani.” (S. n., 11. 4. 1868.)

vrsti te stranke", tj. liberalne.⁸⁸ Isti list je 5. 6. 1867 v zvezi z volitvami branil duhovščino in celo razglašal judovsko nevarnost: "Vsa leta doslej je sedel vsaj eden duhoven v mestnem zboru, zdaj še enemu ni privoščila sedeža v domačem zboru ta stranka, ki je že 23. 5. v Tagespošti pisala: 'die geistliche Assistenz muss fallen'. V Ljubljani obstaja tista inteligencija s katero se šopirijo kolovodji one stranke, ki se celo 'liberalna' imenuje; ako bi ta liberalizem večino dobil v mestnem zboru, mahoma imamo jude tu."

Od nemških agitatorjev so se v predvolilnem času najbolj izkazali Mahr, Trpin in mladi Samassa. Pri nastopanju ljubljanskih Nemcev je bilo zaslediti neko dvojnost. Medtem ko so bili na domačem terenu bolj previdni in zmerni, so v neljubljanskih časopisih, npr. v Grazer Tagespostu in Telegrafu, nastopali bolj radikalno. Po prepričljivi zmagi na nadomestnih volitvah so v Laibacher Zeitungu z dne 1. 6. 1867 objavili svoje poglede v članku z naslovom "Die Bedeutung der letzten Neuwahlen für den Laibacher Gemeinderat", ki se v prevodu glasi:

Pri dosedanjih volitvah je bil izid odvisen od naključja oziroma bolj od discipline dobro organizirane nasprotne strani. S temi volitvami je odpravljena nevarnost popolne prevlade ene stranke, ki je brezobzirno izkoriščala svojo premoč, tako da je pri zmernih ljudeh utrjevala prepričanje, da se je treba v teh razmerah enotno lotiti dela in da mora vsak posameznik svoje osebne ozire in interese podrediti splošni blaginji.

Zato je bila udeležba na zadnjih volitvah izjemno živahna. Cepitve glasov ni bilo, oddane glasovnice so bile izpolnjene skoraj vse z imeni kandidatov meščanskega oziroma centralnega odbora.

O volilnem boju v tretjem razredu seveda ni moglo biti govora, saj je ta - kakor je znano - v popolnoma odvisnem položaju od trenutne večine v mestnem svetu. Toliko bolj živahno je potekal volilni boj v drugem razredu in se končno stopnjeval pri dopolnilnih volitvah v prvem razredu, kakor je to v navadi le pri prebivalstvu z dozorelo politično omiko. Bleščečo zmago vseh desetih kandidatov v prvem in drugem razredu so pozdravili privrženci dobre strani. Pomen teh volitev je v tem, da njeni izidi zanikajo naziranje, da meščani v Ljubljani podpirajo stališče trenutne večine v mestnem svetu, ki zadnja tri leta razglša nacionalistične in separatistične težnje federativne državne frakcije za zdravilo proti občinskim težavam. Zadnja leta so dokazala, da spodbujanje politične raztrganosti (Zerfahrenheit) ne prinaša škode samo na državni, temveč tudi na občinski ravni. Pokazalo se je, da stalno tendenciozno poudarjanje rasnih razlik ni v interesu meščanstva. Slednje je usmerjeno v bratsko sodelovanje med narodi in v svobodno konkurenco, ne pa v separatizem, ki je največja nevarnost za napredek in blaginjo.⁸⁹

V Novicah so ta članek označili kot:

Cvirnanje praznih fraz, usta polna medu, domoljubja, ravnopravnosti itd. itd. Tagespošta in Telegraf sta vse bolj odkritosrčna in kar naravnost in brez ovin-

⁸⁸ Novice, 29. 5. 1867.

⁸⁹ L. Z., 1. 6. 1867.

kov pravita, kaj da hočejo možje, ki zvonec nosijo nam nasprotne stranke. Jedro vseh njihovih namenov razlaga dopisnik ljubljanski v Tagespost 29. 5. takole: "Was sich gegenwärtig in Laibach vollzieht, ist nicht ohne politische Bedeutung. Es ist die unwidersteheliche Reaktion der Inteligenz gegen feudale-klerikale Tendenzen, es ist der Wiederbeginn eines politischen Leben unter dem deutschen Element itd." To, to je "die wahre Bedeutung" agitovanju vašega pri poslednjih volitvah: ekskluzivno nemštvo postaviti za mestno mizo, domači tj. narodovi pa naj drobrinice pobirajo s te mize.⁹⁰

Potem ko so Nemci na volitvah zasedli kar deset mest od dvanajstih, so v Ljubljani postali resna opozicija in začeli sistematično pripravljati pohod na oblast. V novem občinskem svetu je bilo 17 pripadnikov Prvega meščanskega odbora in 13 privrženec Centralnega odbora. T. i. "trinajsteri" so postali voditelji ljubljanskega nemštva - Škerl v svoji razpravi poudarja, da jim je načeloval Deschmann.⁹¹ Trinajsteri so bili: trgovski družabnik Leopold Bürger, kustos deželnega muzeja Karl Deschmann, finančni prokurator Friederich Kaltenecker, ravnatelj trgovske šole Ferdinand Mahr, hišni in realitetni posestnik Andreas Malitsch, odvetnik Anton Pfeffer, trgovec in hišni posestnik Nicolaus Recher, trgovec Vinzenz Seunig, višji inženir v državni službi Wenzel Stedry, odvetnik Josef Suppan, odvetnik Franz Supantschitsch, pravnik - deželni svetnik Anton Schöppl in trgovec Edmund Terpin.⁹² Popolna razklanost občinskega sveta se je pokazala ob volitvah novega župana, ko je Costi potekel mandat. Pred volitvami je svetnik Horak predlagal zvišanje županove plače, vendar so temu nasprotovali Nemci, ker so vedeli, da bo izvoljen Costa. O predlogu, da naj ta tema pride na dnevni red, so glasovali in 16 jih je bilo za, 14 pa proti. Eden od Slovencev je odpovedal. O samem predlogu so glasovali poimensko in ob tej priložnosti je Schöppl glasoval drugače kakor preostali iz trinajsterice - izid je bil 18 : 12. Nediscipliniranosti pa ni bilo ob županskih volitvah, na katerih je zmagal Costa. Po volitvah so se odzvali privrženci slovenske stranke ter pobili okna Deschmannu - ker so ga imeli za voditelja nemške stranke - in Hanslu, propadlemu nemškemu kandidatu za tretji razred. Na drugi strani so Nemci poskušali doseči, da cesar ne bi potrdil Costove izvolitve, vendar brez uspeha. Costo je cesar 25. 6. potrdil, novi-stari župan pa je prisegel 3. 7. 1867.⁹³

⁹⁰ Novice, 5. 6. 1867, članek z naslovom "Dr. Erbin Costa". Prevod citata iz Tagesposta, ki so ga Novice označile kot: "Kar se zdaj dogaja v Ljubljani, ni brez političnega pomena. Gre za nezadržni odziv inteligence proti fevdalno-klerikalni reakciji, gre za ponovni začetek političnega življenja pod nemškim elementom."

⁹¹ Primerjaj Škerl ..., str. 45.

⁹² Sedmerica med trinajsterimi - Malitsch, Supantschitsch, Pfeffer, Terpin, Recher, Seunig in Deschmann - je bila rojena na Kranjskem, od teh le Pfeffer ni bil Ljubljančan, ampak rojen v Ponovicah v okolici Litije; Mahr je bil rojen v Gradcu, Kaltenecker v Trstu, Bürger na Dunaju, Stedry v Gastau na Češkem, Suppan v Innichenu na Tirolskem, Schöppl v Spannbergu v Spodnji Avstriji. Pri tem bi veljalo upoštevati podrobnosti glede globljih korenin - tako je bil npr. Suppanov oče rojen Slovenec iz Zasipa pri Bledu. Gospoda je bila seveda primerno premožna. Iz popisa prebivalstva je razvidno, da so - kakor vsi boljši ljudje te dobe - imeli služinčad. Opazen je Bürger: imel je dve kuharici, sobno damo (Stübenmädchen), kočijaža, hlapca, dekle in še dva dečka na hrani (Kostenknabe), Stedry pa je imel celo štiri dekline, dva hlapca in vrtnarja. (Povzeto iz popisa prebivalstva za l. 1869 - ZAL, LJU 504.)

⁹³ Glej Škerl ..., str. 45-46.

Sokolski izgred ali pretep v Šantlovi veži – povod za poseg centralne oblasti

Pretep v Šantlovi (Schantlovi) veži⁹⁴ je nenavadno pomemben, prelomen dogodek v zgodovini nemško-slovenskih odnosov v Ljubljani in na vsem Kranjskem. Pravzaprav je to prvi pravi nemško-slovenski izgred – obračun, v katerem so se dejansko fizično spopadli pripadniki obeh taborov.⁹⁵

Nekaj tednov po občinskih volitvah, v noči s 23. na 24. julij 1867, je torej prišlo do dogodka, ki je pospešil preobrat v političnem življenju Ljubljane. Hudo uro pa so napovedovali že nemiri neposredno po občinskih volitvah l. 1867 – gnevni Slovenci so zagrešili nočno razbijanje oken in uprizarjali mačjo muziko pred stanovanji nekaterih pripadnikov nemške stranke. Že v noči z 21. na 22. julij je potekala resnejša “predigra”, ko so trije turnarji: zlatar Valentin Tambornino, trgovski pomočnik Schwentner in fotograf Dornigg, prignali rokavičarskega pomočnika Ivana Alta na magistrat. Slednji jih je baje izzival s petjem za turnarje žaljive pesmi “Hali, halo, želodov več ne bo ...!” (želodi na čepicah turnarjev so simbolizirali nemštvo). Poprej da je tudi Emilu Mühleisnu, sinu znanega nemškega trgovca, pljunil v obraz, ravno ko se je Mühleisen skupaj s trgovcem Heinrichom Maurerjem vračal s turnarskega izleta v Rimske Toplice in šel mirno z železniške postaje proti mestu. Slovenska stran je potek dogodkov videla seveda drugače. Glavni slovenski junak “predigre” je pozneje na zaslišanju vztrajno trdil, da ni nikogar opljuval.

Ivan Alt je na zaslišanju pred mestno policijo dogodek opisal takole:

Ko je ob treh zjutraj v družbi treh tovarišev prišel iz čitalnice, so slišali Nemce, zbrane pred kazino, kako na ves glas govorijo o surovem slovanskem ljudstvu, kar jih je užalilo in razburilo. Ko so stopali proti železniški postaji, so v bližini Maliča srečali sina trgovca Mühleisna v družbi še enega turnarja. Mühleisen je nenadoma pristopil k Altu, ga vprašal po imenu in zahteval pojasnilo, zakaj mu je pljunil v obraz. Alt se ga je otresel, zanikal, da bi ga pljuval, in nadaljeval pot. Mühleisen je nato od v bližini stoječega žandarja zahteval, naj Alta aretira, žandar pa je to odklonil. Alt je tako s tovariši mirno nadaljeval pot proti Zvezdi, prepevajoč pesem “Hali, halo, želodov več ne bo!”. Nenadoma se je pred njimi pojavil neznan moški in ga vprašal, ali ne zna peti nobene druge pesmi. (Iz)spraševalcu sta se nemudoma pridružila fotograf Dornigg in zlatarski pomočnik Valentin Tambornino. Po krajši izmenjavi besed je Tambornino dvakrat usekal Alta po glavi z bobnarsko palico – Alt je poudaril, da ga

⁹⁴ Šantlova hiša – peta na levi strani od Čevljarskega mosta proti magistratu, današnji Mestni trg 18; kavarna Gnezda, kjer so se zbirali sokoli, ki so uprizorili izgred – nasproti stoječa hiša, današnji Mestni trg 8.

⁹⁵ V slovenskem zgodovinopisju o izgredu poročata – res, da ne posebno izčrpno, bolj se posvečata njegovim posledicam – dve deli, in sicer: Franc Škerl v svoji knjigi “Ljubljana v prvem desetletju ustavne dobe 1860-1869” (izšlo v Ljubljani l. 1938) in Vlado Valenčič v svojem članku “Ljubljanski protinemški odmevi turnarskih dogodkov”, ki je izšel v Kroniki (leto X-1962, št. 2). Prvi se je opiral na časopisne vire (članke v Novicah, Triglavu, Laibacher Zeitungu in Slovenskem narodu) in arhivalije kranjskega deželnega predsedstva, drugi pa je poleg teh upošteval še poročila oziroma policijske zapisnike iz ljubljanskega mestnega arhiva (Zgodovinski arhiv Ljubljana, REG I., fasc 701 in 708). Posebno zanimivi v zvezi s tem so tudi članki Frana Levstika, objavljeni v Slovenskem narodu in zajeti v deveto knjigo njegovih zbranih del (Fran Levstik: Zbrano delo, Deveta knjiga – politični spisi II, DZS 1961), in komentarji Antona Slodnjaka, s katerimi je na omenjenem mestu osvetljeno ozadje Levstikovih tovrstnih člankov.

je to "trpinčenje" zelo bolelo. Prav tako so ga zelo grdo zmerjali, ga imenovali smrkavec, vse skupaj pa "slovanski paglavci". Medtem se je na prizorišču zbrala velika skupina v uniforme oblečenih turnarjev - vsi so prihiteli iz gostilne Schnalle. Mühleisen, ki je bil med njimi, je zaklical: "Aha! Tu imamo tistega, ki mi je pljunil v obraz." Nato se je Altu zazdelo, da bodo vsi planili po njem in ga premikastili. Kljub temu so se turnarji izkazali za bolj civilizirane. Sprejeli so namreč predlog enega med njimi, naj ga odvedejo na policijo. Alt se je s tem strinjal, vsa gruča se je odpravila na magistrat in tam je v stražnici povedal svoje ime in naslov. Nato je smel oditi domov. Ko so ga vodili proti magistratu, je rekel Tamborninu, da ga bo zaradi udarcev prijavil, ta pa mu je odvrnil, da mu je vseeno in da bo svojo bobnarsko palico raztolkel na njegovi glavi. Tambornino je pred stražnikom Perono priznal, da je Alta udaril, vendar "samo" s pestjo, kakor da je pretepanje s pestjo dovoljeno. Alt ni nič vedel, kdo je avtor pesmi "Hali, halo ...", ob kakšnih priložnostih se poje, ali je tiskana ipn. Razen nekaj besed mu je bilo besedilo neznano. Zdelo se mu je tudi popolnoma nerazumljivo, kako lahko Mühleisen trdi, da mu je on pljunil v obraz.⁹⁶

Pričevanja Emila Mühleisna, njegovega spremljevalca Heinricha Maurerja in Valentina Tambornina so bila seveda povsem nasprotna. Tako sta Mühleisen in Maurer - poleg drugega - prisegala, da je Alt res pljunil Mühleisnu v obraz in ga žalil. Potem ko ga je Mühleisen vprašal po imenu, mu je Alt grozil s palico in ga nadrl: "Marš, proč, to ni tvoja stvar!" Po Mühleisnovem mnenju ga Alt ni napadel kot osebo - pred tem se nista poznala - ampak je hotel žaliti turnarje nasploh. Tambornino je na zaslišanju povedal, da je bil v gostilni pri Schnalli, ko ga je zmotilo petje za turnarje žaljive pesmi "Hali, halo ..."

Ker ga je to jezilo, je pristopil k razgrajčem in jih nagovoril: "Gospodje pojejo to?" Alt mu je odvrnil: "To je moja najljubša pesem!" Ker je bil Tambornino najprej sam, so bili gospodje pogumni in glasni, Alt je celo žugal s svojo palico. Medtem so iz gostilne prišli še drugi turnarji, med njimi Mühleisen in slednji je spoznal tistega, ki ga je opljuval. Ker Alt ni hotel povedati svojega imena, so ga odvedli na magistrat. Ni res, da ga je udaril z bobnarsko palico, res pa je, da ga je nesramno prepevanje in žaljenje celega turnarskega društva razjezilo, tako da je od njega v resnici prejel "einen kleinen Bockenstreich".⁹⁷

Opisana "predigra" je ustvarila napeto ozračje, pri sokolih pa vzbujala željo po maščevanju. Po poročilu policijskega komisarja Vidica povzemamo naslednje:

24. julija popoldne so pokopali c. kr. poštnega oficiala Grmeka. Na zadnjo pot so ga spremljali tudi sokoli in po pogrebu v več gostilnah pili v njegov spomin. Načeloval jim je njihov predstojnik in ljubljanski župan dr. Costa. Ob pol enih zjutraj se je prej omenjeni Valentin Tambornino v družbi s trgovcem Francem Matajcem (Mataiz) in finančnim praktikantom Franzem Klopčarjem (Kloptschar) prek Glavnega trga vračal domov. V bližini prodajalne trgovca Krašovica jih je baje srečal Jožef Nolli na čelu šestih do sedmih sokolov. Nolli je po Vidičevem poročilu proti trojici

⁹⁶ ZAL, REG I, fasc. 701, fol. 411-414.

⁹⁷ Zaslišanja omenjenih udeležencev v ZAL, REG I, fasc. 701, fol. 412-419.

turnarjev dejal: "Ti niso naše vere," in nasproti Matajcu: "Pridi sem, nemški pes!" Matajc je baje prosil, naj ga pustijo pri miru, in poskušal iti naprej, vendar so ga obkolili in zrinili v bližino Rimske lekarne. Tam se je po Vidičevih navedbah okoli njega zbralo kakih dvajset sokolov, ki so prišli iz različnih kavarn. Med njimi ni manjkal župan dr. Costa. Sokoli so zgrabili Matajca, eden pa mu je z žepnim nožičkom odrezal želod s turnarskega klubučka, pri čemer je Matajca porezal po levem licu. Nato je dobil Matajc še nekaj udarcev s pestjo v obraz. Vse to početje je župan dr. Costa mirno opazoval. Tambornino je medtem stal v bližini hiše, kjer je stanoval, in gledal, kaj se godi z Matajcem. Tam ga je opazil sokol Edvard Horak, sin znanega rokavičarja Nepomuka Horaka, enega prvakov slovenske stranke. Horak se je "od mrcvarjenja Matajca" ravno vračal v kavarno Gnezda - sokolom, ki so šli za njim, je pokazal Tambornina, rekoč: "Tam je nemški pes, ki je rokavičarskega pomočnika Alta privedel na magistrat!" Tambornino je menda ostal mirno na mestu, ker se je zanašal, da ga bo branil župan Costa, katerega je videl med sokoli. K njemu je po Vidičevem poročilu pristopil trgovski pomočnik Kajzel (Kaisell) in rekel: "Vi ničvredni, palice potrebni paglavec! Zdaj vas imamo v pasti!", nakar so se sokoli vrgli nanj. Ravno tedaj je prišel mimo oficial deželne glavne blagajne Ulčar (Ultschar) in Tambornino ga je prosil za zaščito. Ulčar se je obrnil proti v neposredni bližini mirno stoječemu županu in izjavil: "Sramujte se, gospod župan! Fuij! Fuij!", nakar ga je Costa v maniri razbojniškega harambaše "možato" zavrnil: "A! Vse to se te ne tiče! Pojdi dalje!" To kratko medigro, ki je za trenutek pritegnila pozornost sokolov, je spretno izkoristil Tambornino, skočil v hišo in poskušal zapahnuti vrata za sabo. Vendar je množica s silo vdrla noter in se pognala proti Tamborninu s krikom: "Le po nemškem psu, deželnem izdajalcu!" Na to je baje Tambornino proti županu hrabro izjavil: "Noben deželni izdajalec nisem! Osem let sem kot vojak služil svojemu cesarju in nikoli nisem pel ruske himne!"⁹⁸ Ko so sokoli planili proti Tamborninu, je začel obupano klicati na pomoč. Iz hleva mu je prihitel na pomoč hišni hlapec Kalan, oborožen z vilami. Hlapec se je hrabro branil pred prodirajočimi sokoli, prekanjeni Tambornino pa je spet spretno izkoristil ugodni trenutek in švignil po stopnišču v svojo sobo ter se tam zaklenil. Vsiljivi nasilneži so planili za njim in razbijali po več vratih v prvem in celo drugem nadstropju ter strašili stanovalce Šantlove hiše in stanovalce obeh sosednjih hiš. Že prej so se zaradi izgreda na ulici vznemirili prebivalci bližnjih in nasproti stoječih hiš - prebujeni so prestrašeno tekli gledat k oknom, kaj se godi.

Potem ko se je Tambornino spretno izmuznil rokam razjarjenih sokolov, se je njihov bes izlil na ubogega hišnega hlapca. Zbili so ga na tla in pošteno pretepli. Mrcvarili so ga tako močno, da so mu zlomili zob in ga celo laže ranili. Vsiljiva horda si je iz kavarne prinesla časopise, si jih prižigala in s temi improviziranimi baklami preiskovala hlev, skladišče sena in druge za ogenj nevarne prostore. Hišni gospodar

⁹⁸ Demonstrativno petje ruske himne je bilo tedaj zelo razširjeno kot protest zoper politiko zatiranja avstrijskih Slovanov. Rusko himno so prepevali sokoli na svojih prireditvah, peli so jo v čitalnicah, gostilnah in na javnih krajih. Deželni predsednik Conrad je ob razpustitvi Južnega Sokola prepovedal tudi petje ruske himne. - Primerjaj Vlado Valenčič, *Ljubljanski protinemški odmevi turnarskih dogodkov*, Kronika X-1962, št. 2.

Šantel je poskušal iti po patroljo, vendar ga je sam župan Costa potisnil nazaj v hišo. Sokoli so ob svoji "hišni preiskavi" razbili tri šipe in polomili jasli.

Nato so končno prispeli trije možje mestne straže ter hoteli zvezati in odgnati hudo poškodovanega hišnega hlapca. Temu se je energično uprl njegov gospodar, trgovec Šantel, in uspelo mu je, da so Kalanu sneli lisice in ga pustili v hiši.

Ker je Tambornino ušel, so se morali sokoli zadovoljiti s klavnim plenom - s seboj v kavarno so odnesli vile in župan jih je šele po mnogih zahtevah lastnoročno prinesel nazaj.

Vidičevi poudarki ob koncu njegovega poročila so bili:

- Ko so "sokolisti" trpinčili Matajca, je Costa mirno stal poleg, potem ko so ga "obdelali", pa je Matajca ravnodušno pozval, naj nadaljuje svojo pot. Matajca je ob tej priložnosti izjavil: "Sramota je, če jih trideset napade enega, župan pa je poleg in ne poseže vmes!"
- Ko so se sokoli začeli zbirati okrog Tambornina, je Costa po nekem pričevanju skočil do kavarne Gnezda, odprl vrata in zaklical: "Sokolci ven!"
- Priče so videle, kako je Costa z gručo vdrl v Schantlovo hišo, prav tako je dosti prič videlo župana med izgrede uprizarjajočo množico.

Poleg poimenskega seznama prič je Vidic poudaril, da je dogodek vzbudil med Ljubljančani skrb za njihovo osebno in imovinsko varnost. Zaskrbljena je bila predvsem inteligenca in višji sloji, tudi med nižjimi krogi je bilo haje čutiti negotovanje.⁹⁹

Vloga župana Coste v tej epizodi po Vidičevem poročilu ni bila torej nič kaj pozitivna. Spominja na slikovite opise "junaštev", ki jih je nekaj let prej uprizarjal zloglasni razbojnik Dimeš, strah in trepet kamniške in ljubljanske okolice. V slogu poročila komisarja Vidica so o izgredih pisali neljubljanski nemški časopisi in izrabljali priložnost za blatenje Slovencev.¹⁰⁰ Tako so npr. Novice z dne 7. 8. 1867 prinesle preveden del članka iz *Neue Freie Presse* z dne 30. 7. istega leta (št. 1045), ki Slovencev ni prikazoval v najlepši luči:

Najnovjše dogodbe ljubljanske obračajo pazljivost na raj in domovino male slovenske stranke v državnem zboru na Kranjsko. Nje pravi paradiz je Dolensko. Izobraževanje je tamkaj že tako napredovalo, da znajo od sto ljudi kaki trije brati in pisati. Da se jih znanje ni bolj prijelo, imajo ti ljudje, po višjem jeziku Slovenci imenovani, temu se zahvaliti, da jih nihče v šole ne sili. Učenje nemškega jezika je na kmetih, kakor se samo ob sebi razume - prepovedano. Čemu tudi toliko zmešnjave delati v glavah, katerih obzorje vinske kleti omejujejo. Kdo ne pozna slovečega kranjskega pridelka, kateri je ravno sred pota od vina k jesihu ostal in katerega le pridelovalec spozna in pije. Za vživanje tega pridelka je Dolenc tako skrben, da tujcu še izvažanja ne privoščiti, za kar mu mora pa človek hvaležen biti. Gruntni pridelek in graščakov gozd pokrivata njegove potrebščine: potreba ga tedaj ne sili da bi delal, ne da bi svoje pridelke prodajal. On tedaj sladko lenobo pase in raj vsred svoje družine obilne Ba-

⁹⁹ AS 16, Deželno predsedstvo/1867, spis št. 2039.

¹⁰⁰ Časopis Laibacher Zeitung je ob tej priložnosti nastopal začuda pomirljivo in zagotavljal, da vzrokov za spopad ni iskati v mednacionalnih napetostih, temveč v kranjski nagnjenosti k pretepom; člani Turnvereina in Južnega Sokola pa so Kranjci, L. Z., 31. 7. 1867.

hove darove leto za letom sam vživa. Saj Kranjca postavne ostrosti pijanost brani, če v nezmernosti svojega dobrega življenja kaj nerodnega stori. Slovenske sodnije so milostljive, kadar presoajo take nerodnosti, zato pa tudi blagodušni Slovenci nimajo posebnega strahu pred njimi ... V kakem stanju se pri teh okoliščinah trezen Nemec nahaja, če se pijanim Slovence m braniti mora, od tega vam zna le on pesem zapeti. Gospodujoča stranka, na ktere čelu je več advokatov, skoraj vsi duhovni in le malo grajščakov, sistematično odtuja je deželo materni zemlji; zgodovina se kazi, Nemci s pomočjo pijanega kranjsko-slovensko narečje govorečega ljudstva v strahu drže. Tistih, ki vse vodijo je le malo, katerim njihov stan in čas priliko daje, da ljudi puntajo in se jih na svojo korist poslužujejo. In naklepi teh Slovencev, katerim to ime pravzaprav gre, so predrzni: vodniki imajo delo med seboj razdeljeno, to pričajo njih državnemu kancelarju podane tirjatve.

Novice so poskušale pomen pretepa v Šantlovi veži zmanjšati¹⁰¹ in so ga imenovalе "nerodnost". Poudarjale so, da je bil župan zraven zgolj po naključju, trdile, da se po mestu razširjajo "neverjetne pravlice" in "abotne trditve, da se je tudi on sam te nerodnosti udeležil". "Kaj neki bi šele govorili, če bi mimo šel in razgrajacev ne bi miril, ter bi tako nastala še večja nesreča?" so se spraševale Novice. Obenem so tudi nasprotovale gonji po nemških časnikih, ki so jo ti ob omenjenem dogodku sprožili, in poudarjale, da je sam Costa naslednji dan poslal okrožnico sokolom, naj se ogibajo izgredov.¹⁰²

Sodni proces proti Horaku in tovarišem

Sodni proces proti udeležencem sokolskega izgreda je potekal pred deželnim sodiščem v Ljubljani med 11. in 13. 3. 1868 ter je bil uradno poimenovan proces proti Edvardu Horaku in tovarišem zaradi zločina javnega nasilstva, hude telesne poškodbe itd.¹⁰³ Sodišču je predsedoval deželni sodni svetnik Heinriher, sodnika pa sta bila deželna sodna svetnika Perko in Rechbacher. Javni tožilec je bil dr. vitez von Lehmann, obtožene je branil dr. Razlag. Enajsterica obtoženih je bila katoliške vere, vsi so bili samski. Obtoženi so bili:

- Jožef Noll, 26 let, rojen v Ljubljani, živi pri materi, brez premoženja, absolvirani jurist, nekaznovan,
- Henrik Garbeis, 24 let, rojen v Ljubljani, železniški diurnist, brez premoženja, nekaznovan,

¹⁰¹ Novice, 31. 7. 1867 so zapisale: "Pri tepežu, pri katerem so bili Sokolci zraven, je bil samo en hlapec, ki se je z vilami postavil, nekaj poškodovan." Iz nadaljnega komentarja pa je razvidno, da ni bilo preveč hudo, ker je ta hlapec že naslednji dan opravljal svoja vsakdanja dela.

¹⁰² Prav tam; "Lačni dopisuni triesterčini in družih častnikov te baže imajo zdaj zopet priliko marsikateri sold prislužiti si s svojimi prisiljavami in lažmi." Časopis Triester Zeitung je po zatrjevanju Novic razširjal tudi govornice, da ni varno hoditi neoborožen iz mesta - še celo v mestu je priporočljivo hoditi s pištolo oziroma revolverjem. Obenem je pozival k razpustitvi čitalnice in Južnega Sokola.

¹⁰³ Potek sojenja je razviden iz poročil v L. Z. z dne 12., 13., 14., 16., 17., 18., 20. in 21. 3. 1868 ter Triglava z dne 21. in 28. 3. 1868.

- Franz Železnikar, 24 let, rojen v Ljubljani, krojač, brez premoženja, nekaznovan,
- Janez Križaj, 22 let, rojen v Ljubljani, "rezervist", brez poklica, nekaznovan,
- Edvard Horak, 19 let, trgovski pomočnik, absolvent realke, nekaznovan,
- Peregrin Kajzel, 24 let, trgovski pomočnik, absolvent realke, nekaznovan,
- Janez Križaj, 25 let, jurist, nekaznovan,
- Ludvik Valenta, 21 let, trgovski pomočnik, nekaznovan,
- Karl Sassenberg, 24 let, stavec, stanujoč v Zagrebu, rojen v Ljubljani, nekaznovan,
- Valentin Vidic, 24 let, trgovski pomočnik, nekaznovan,
- Janez Kham, 29 let, rojen v Ljubljani, jurist, privatiziral, enkrat sodno obravnavan.

Na mizi so v sodni dvorani kot corpus delicti ležale velike senene vile.

O poteku procesa je poročal časopis *Laihacher Zeitung* (njega je "dopolnjeval" Triglav), proces pa je osvetlil nekaj dejstev, ki so "izpopolnila" poročilo policijskega komisarja Vidica.

V grobem je kot stvarni opis dogodkov, na katerem je slonel proces, obveljalo že opisano Vidičevo poročilo. Bistveno novi poudarki,¹⁰⁴ ki jih zasledimo v "stvarnem opisu", so bili:

- Sokoli so bili zelo razburjeni, ker so turnarji trpinčili Alta; priča Mayer je slišala, da so na večer izgreda trije možje v Zvezdi prisegali maščevanje in govorili, da bo tekla kri - v enem je Mayer spoznal Edvarda Horaka; potem ko so sokoli najprej pili pri Konju, kjer so peli rusko himno in je imel Nolli govor, v katerem je poudaril zasluge Južnega Sokola v primerjavi s Turnvereinom, so se preselili v kavarno Gnezda na Glavnem trgu.
- Turnar Matajč je na poziv sokola Nollija šel k njemu prostovoljno; Nolli je vzel Matajca pod roko in skupaj sta šla del poti, potem pa so Matajca obkolili sokoli - Horak mu je očital, da je sokriv aretacije ubogega Alta, Garbeis mu je rekel, da ga nima več za poštenjaka, temveč za breznačajneža, Železnikar pa mu je odrezal želode in ga pri tem porezal po licu; udarci s pestjo v obraz se ne omejnajo.
- Župan Costa je na ta prizor naletel po naključju na poti domov, do skupine pa je prišel šele, ko je bilo že vse končano; ko ga je Matajč zagledal, mu je razočaran vrgel klobuk pred noge in mu oponesel, da je sramota, če je župan zraven in ne ukrepa, ko množica napade enega; župan je sokole in Matajca pozval, naj gredo domov [ne poudarja se več, da bi bil Costa navzoč od začetka in da je ta dogodek zgolj "mirno opazoval"].
- Izgred s Tamborninom je baje začel Horak, ko ga je porinil v prsi in pri tem vpil: "Sokolci, Tambornino je tukaj!", nakar je priskočil trgovski pomočnik Kajzel in ves vznesen kričal, da jim je Tambornino vendarle enkrat padel v roke; v

¹⁰⁴ Predsednik sodišča se je med razpravo osredotočil na dogodke, ki so napovedovali afero z Altom in pretepec v Šantlovi veži - opozoril je na več magistratnih zapisnikov z dne 1., 8. in 16. 4. 1867 v zvezi s pobitimi šipami pri Deschmannu, Mahru, Waldherrju in Hanßlu. Omenil je tudi izjavi dveh dunajskih trgovcev, Siegfrida Kulka in Franza Otta, ki sta bila 21. 7. 1867 kot gosta v čitalnici navzoča pri demonstrativnem petju ruske himne, kar je Ott opisal kot "ošabno bebavost, spodbujeno s preobilnim uživanjem vina".

nekaj trenutkih je Tambornina obkolilo 16 do 20 sokolov, ki so prihтели iz kavarne Gnezda – vsi so vpili nanj, da je odpadnik, izdajalec, nemški pes, “pobijte ga” ipd.; župan Costa je trdil, da je ljudi pomirjal, vendar je Tambornino pričal, da je tudi Costa vpil nanj; očividec August Ulčar je pričal, da je Tambornino stal pred županom, ki je imel prekrížane roke ter se povsem mirno in ležerno obnašal; ko je Ulčar vprašal Tambornina, kaj se godi, mu je ta odvrnil, da ga ljudje hudobno obdelujejo – to je Ulčarja tako iztirilo, da je župana glasno ozmerjal, kakor je to v svojem poročilu opisal že komisar Vidic.

- Prestrašeni Tambornino je zbežal do Šantlove hiše, odklenil vrata, smuknil skoznja in jih na drugi strani poskušal znova zakleniti, medtem pa je klical na pomoč hlapca; ker so bili vsiljivci premočni, je zbežal v svoje stanovanje v tretjem nadstropju, pred tem pa mu je uspelo prepoznati vdirajoče: Janeza in Jožefa Križaja, Edvarda Horaka in Peregrina Kajzla, nekaj korakov za njimi pa je videl Costo.
- Hlapca, ki je prihtel z vilami, je zgornja četverica razorožila in začela pretepati, vendar jim je ušel v hlev in se skrtil za konji v seno; župan je medtem poklical sokole iz kavarne Gnezda; ti so prišli s svetilkami in baklami [zvitki časopisov], v hlevu našli hlapca, ga dodobra premikastili, nato pa zvelkli v vežo do Coste; pri županu so bili že mestni stražniki in so hlapca takoj uklenili; medtem so sokoli s svetilkami in “baklami” še naprej po hlevu in drugod iskali Tambornina.

V treh dneh, v katerih je potekala obravnava, se je zvrstilo mnogo pričevanj, od katerih bomo opisali le zanimivejše.

Župan Costa je poudarjal, da je na skupino, ki je obkolila Matajca, naletel po naključju, vračajoč se iz čitalniške restavracije domov, in to šele, ko so Matajca že “obdelali”. Slednji se je županu (kakor smo že opisali) potožil, Costa pa ga je – kakor je sam povedal – pozval, naj mirno nadaljuje pot, in mu zagotovil, da se mu ne bo nič zgodilo (Matajč je trdil, da mu ni nič kaj pomirjajoče zabrusil: “Glejte, da boste prišli naprej!”). Matajca je spodbujal, naj se napoti domov, ker se je bal nadaljnega stopnjevanja uličnega škandala.

Glede na pričevanja so se udeleženci izgreda bolj ali manj dobro poznali. Jožef Noll in Franc Matajč sta bila po lastnih izjavah prijatelja, tudi drugi udeleženi sokoli so bili Matajčevi znanci.¹⁰⁵ Matajč, kakor je pričal, ni slišal, da bi mu bil Noll rekel: “Pojdi sem, nemški pes!”, ampak “Francelj, pojdi sem!” Potem sta kakor stara kame-rada hodila skupaj kos poti z roko pod roko in Noll je Matajca z grenkobo vprašal, zakaj se je vpisal k Turnvereinu namesto k Sokolu. Ko sta se zatem ustavila, so ju obkolili še drugi sokoli in na Matajca so začele letati že opisane fizično-moralne obsodbe. Preden mu je krojaški pomočnik Železnikar odrezal želode in ga pri tem porezal po obrazu, je pripomnil, da ga “kar tako ne morejo pustiti dalje”. Pozneje se je Železnikar s svojim plenom (želodi) hvalil v kavarni Gnezda.

Tudi potem ko se je izgred na drugi strani ceste nadaljeval z obkolitvijo Tambornina, je Costa po lastnih navedbah hotel pomiriti zaplet. Vendar je Tambornino trdil, da je – medtem ko se je razjarjena sokolska množica prerivala okrog njega in ga

---

¹⁰⁵ Priča Karl Filipitsch je celo navedel, kako mu je Edvard Horak tisto noč v Gnezdi razlagal, da so Matajcu odrezali želode, ker je bil sokol, pa je kljub temu nosil turnarski klubuk.

psovala v slovenščini in nemščini ("nemški pes ... nemškutar ... deželni izdajalec ... renegat ... pobijte ga!")¹⁰⁶ – župan mirno stal zraven s prekrižanimi rokami in celo sam vpil: "Izdajalec!" Tudi oficial glavne deželne blagajne Ulčar (ki je po naključju prišel mimo, se zavzel za Tambornina in zmerjal župana) je izjavil, da je bilo očitno, da ga (Ulčarja) hoče Costa čim prej odstraniti s prizorišča. Takoj naslednji dan se je Costi zdelo potrebno, da se Ulčarju opraviči.

Hlapec Kalan, ki je prihitel s senenimi vilami, jih je nemudoma dobil po grbi, vile pa so mu vzeli. Sokoli so ga med pretepanjem zafrkljivo spraševali: "Al si prišel pomagat?", hlapec pa jih je rotil, naj mu prizanesejo: "Pustite me, saj sem tako pijan, da ne vem, kaj da je!" Kalan je potem sicer pobegnil nazaj v hlev in se skril v seno, sokoli pa so ga od tam spet izbezali, ga še dodatno namlatili in mu izbili en zob. Zaradi teme in vinjenosti Kalan ni spoznal nobenega od napadalcev. Sicer pa je del Kalanove izpovedi pred sodiščem zvenel takole:

Priča Aleksander Kalan, 34 let star, v Cerkljah rojen, neoženjen, je osem let služil pri toskanskih dragonarjih, zdaj pa že dve leti pri g. Šantelnu.

Prvosednik: Povejte po pravici, kako se je tisto noč vsa ta reč godila.

Kalan: Jaz sem spal v "cimru", kar zaslišim glas: Pomagat! Na glasu sem spoznal da g. Tambornino vpijejo. Za tistim pa začne zvonec biti. Jaz si mislim: Nekaj mora biti, grem torej gledat, kaj da je, ali so morebiti tatje. Jaz grem ven v samih hlačah in pa v srajci. Zvečer sem deteljo skladal in sem potlej voz s "Sok in Pok-om" h kraji zategnil. Mislim si, prazen pa vendarle ne grem in zagrabil vile z voza. Komaj pa pridem do sredi veže, kar trije name butnejo in -

Prvosednik: Ali ste Tamborninota še videli?

Kalan: Ja, lih so gori po štengah burnili.

Prvosednik: Koliko jih je notri butnilo skozi vrata?

Kalan: Trije so kar na mene padli, zdaj jih več ne poznam.

Prvosednik: Al vam ni nobeden nič rekel?

Kalan: Ja rekli so: "Ali si prišel pomagat.?", pa so me začeli po glavi nabijati. Jaz sem rekel: Pustite me, jaz sem prišel gledat; pustite me, saj sem tako pijan, da ne vem, kaj da je.

Glede na Kalanovo priznanje, da je bil pijan, je poskušal dr. Razlag pomen njegovega pričevanja zaradi pijanosti izničiti. Tožilec se je izmotaval, češ da je hotel Kalan reči, da je omamljen od udarcev.

Posebno velja opozoriti na Costov opis izgreda s Tamborninom. Costa je pričal, da je Tambornino sam nalašč izzval vdor sokolov v Šantlovo hišo. Njegovo pričevanje je v pravi rašomonski maniri zagotovilo novo različico poteka dogodkov:

Takoj zatem ko je župan prepričal Matajca, naj odide domov, in ga nekaj korakov še sam pospremil, se je odpravil proti svojemu stanovanju na magistratu. Sredi Mestnega trga je v višini Šantlove hiše zaslišal hrup in nekdo mu je rekel, da so se spet zbrali nekateri iz prejšnje družbe in obkolili Tambornina. Ker je bilo slišati

¹⁰⁶ Tambornino je med svojim pričevanjem priznal, da ga je bilo do tega trenutka sram povedati, da so sokoli kričali tudi: "K_ _ _ mu porežite!" To njegovo priznanje je med občinstvom v dvorani sprožilo val smeha. (Triglav, 28. 3. 1868.)

prepír in zmerjanje, je pohitel nazaj in uspelo mu je, da je ljudi spravil narazen, tako da se je Tambornino napotil proti hiši, drugi pa nazaj proti kavarni. Takrat je prišel mimo Ulčar, uradnik deželne glavne blagajne, sicer županov mladostni prijatelj in tovariš iz otroštva. Ulčar je nagovoril Tambornina in ta mu je potožil, kako grdo so ga sokoli zmerjali. Costa je Ulčarju rekel, naj gre mirno domov, saj bi vsako razburjanje lahko dalo nov povod za izgred. Ulčar je šel nato naprej, se čez nekaj korakov obrnil in zakričal, da je sramota, če mnogi planejo nadenj in je med njimi tudi župan. Costa se za te besede ni zmenil, temveč je Tambornina prosil: "Pojdite vendar mirno domov in zaklenite vrata za sabo, da ne bi prišlo do vnovičnega škandala." Vendar je Tambornino županu ustregel po svoje. Po Costovem zarjevanju je odprl hišna vrata, odšel k zvoncu in pozvonil. Šele potem je odšel v hišo, pustil vrata odprta in tam notri zaklical: "Aleksander, pomagat!" V tem trenutku so trije ali štirje izmed mladeničev, ki so stali na drugi strani ceste nasproti Šantlove hiše, planili čez ulico in se pognali skozi vrata v hišo. Župan je zasluhtil, da bo izbruhnil pretep, in Tamborninu bi trda predla. Posegel je po edinem sredstvu, ki mu je bilo pri roki - poskušal je priti do luči in ljudi, ki bi mu pomagali preprečiti pretep. Tako je šel na prag kavarne, ki je bila polna ljudi, in poklical na pomoč: "Sokolci vun pomirit!", nato je pred kavarno čakal na luč. Ko jo je slednjič dobil, je šel v spremstvu do Šantlove veže in tam so mu privedli hišnega hlapca. V istem trenutku je opazil, da ob njem že stoji mestna straža, ki jo je pripeljal mestni uradnik Valenta. Na pripombo predsednika sodišča, da ni bilo ravno pametno klicati razjarjenih gospodov iz kavarne in jih tako še bolj vznemirjati, temveč bi bilo veliko lažje pomiriti tri ali štiri sokole, je Costa rekel, da brez luči tja ni hotel iti. Ob morebitnem pretepu bi v temni veži ne mogel ukrepati, ker seveda ne bi nič videl. Kateri so bili tisti, ki so vdrli, ni mogel reči, ker je bilo pretemno, da bi jih spoznal.

Te Costove navedbe so hile v popolnem nasprotju s pričevanjem Tambornina, ki je seveda trdil, da se je na vso moč trudil zapreti vrata. Šele ko njegova moč ni zadostovala in je bilo očitno, da se bodo vsiljivci prerinili noter, je poklical na pomoč hlapca. Obtoženi za vdor v Šantlovo hišo - brata Križaj, Horak in Kajzel - so vsi po vrsti tajili dejanje in prisegali, da so bili ves čas v kavarni Gnezda, k Šantlu pa prišli zgolj iz radovednosti, ko je bilo že vsega konec. V veži je bilo po njihovem pretemno, da bi Tambornino kogar koli spoznal.

Proti sokolom in v nasprotju s Costo so pričali trgovski pomočnik Alois Walland, stanujoč pri Šantlu, Dereani - Šantlov vajenec, prav tako pa prebivalci Šantlove hiše Josefa Hermann in Uršula Hočevar. Zadnja sicer ni prepoznala nobenega od obtoženih, je pa med drugim pričala, da so se sokoli dogovarjali, kako naprej ravnati s hlapcem, ki jim je po prvih udarcih zbežal v hlev: "Ti ga derš, jest ga bom z matiko!" Proti sokolom so pričali tudi trgovec Hauffen, ki je vse opazoval s svojega okna, oba Šantla, starejši in mlajši, ter še mnogi drugi. Franz Šantel starejši je hotel iti po vojno patroljo, a ga je Costa zadržal; šele po tej grožnji hišnega gospodarja je Costa začel naganjati sokole iz veže. Posebno sta bili sokolom škodljivi pričevanja Juliusa Wolfa in Franca Klopčarja. Prvi je bil v kavarni Gnezda, potem pa se napotil v Šantlovo hišo in vse opazoval, njegovo pričanje je potrdilo Tamborninove

navedbe.¹⁰⁷ Klopčar pa je pričal o surovostih nad Matajcem in Tamborninom, ki so bile videti tako grozne, da se je prestrašil in raje zatekel nazaj v kavarno. Klopčar je tudi slišal Matajca, da prestrašen kliče županu: "*Vidite, kaj ljudje delajo z mano!*", nakar mu je Costa odvrnil: "*Per gmah bodite!*" Garbeis in Kajzel sta bila po Klopčarjevih navedbah nenehno v bližini Coste, ta pa je bil sredi kakih dvajsetih sokolov. Po navedbah naštetih prič, ki so stanovale v Šantlovi hiši, je Costa mirno gledal, kako mlatijo hlapca, sokoli pa so med iskanjem Tambornina grozno kričali:

"Ga hočemo imeti!, Ga bomo raztrgali!, Le pobite ga!, Vse žile mu bomo porezali!, Tambornino vun, ga hočemo ubiti, čeve iztrgati!"

Sodišče se je odločilo, da verjame Tamborninu, in Coste ni zapriseglo niti kot priče, ker bi njegove navedbe prišle v nasprotje s pričevanjem drugih prič in bi bile tako "vprašljive". Prav tako tudi ni bilo upoštevano pričevanje magistratnega uslužbenca Valente (= niso ga zaprisegli) in še nekaterih prič. Nekateri od zapriseženih in nezapriseženih očitvidcev so tudi izjavljali, da je preiskovalni sodnik pri zaslišanju pritiskal nanje, da bi pričali sokolom v škodo.

Na koncu procesa so bili obsojeni:

1. zaradi zločina javnega nasilstva IV. vrste (nasilni vdor več združenih oseb):

- Edvard Horak na šest tednov ječe,
- Peregrin Kajzel na dvomesečno ječo,
- Janez Križaj zaradi istega zločina, stopnjevanega z zločinom prizadejanja hudih telesnih poškodb, in nevarne grožnje na pet mesecev ječe,
- Jožef Križaj zaradi istega zločina, stopnjevanega z zločinom prizadejanja hudih telesnih poškodb, na tri mesece;

2. zaradi prestopka zoper javni red in mir:

- Henrik Garbeis na en mesec strogega zapora,
- Franc Železnikar zaradi istega prestopka, stopnjevanega s prestopkom zoper telesno varnost, na šest tednov strogega zapora;

3. zaradi zločina prizadejanja hudih telesnih poškodb:

- Valentin Vidic na dvomesečno ječo.

Obtoženi Jožef Nollu, Karl Sassenberg, Ludvik Valenta in Janez Kham so bili spoznani za nedolžne. Proti Nolliju (obtožen prestopka proti javnemu redu in miru), Valenti (javno nasilje) in Khamu (uporaba odprtega ognja v prostorih, nevarnih za vžig) je tožilec sam umaknil obtožbe, Sassenberga (zločin javnega nasilstva) pa je sodišče spoznalo za nedolžnega.

Sodišče je pri izreku sodbe kot olajševalno okoliščino štelo nekaznovanost in mladost, posebno pomenljiva olajševalna okoliščina pa je bila, "da je ves dogodek potekal pred očmi sokolskega predstojnika dr. Coste, ne da bi on odločneje posegel vmes". V zaključnem nagovoru je predsednik sodišča poudaril pomembnost procesa, ki ga je spremljalo tako veliko meščanov in na katerem so bili obtoženi mladeniči, ki ima-

¹⁰⁷ Wolf je potrdil Tamborninove navedbe, ko je pričal, da so Tamborninu pred Šantlovo hišo grozili Horak, Kajzel, Sassenberg in Garbeis ter da je v Šantlovi hiši videl Sassenberga in brata Križaj, kako prihajajo iz veže, v hiši pa sta ostala še Kajzel in Horak, ki sta prišla iz hleva. Zdi se, da je bil Wolf sokol ali pa pred bitko vsaj "prijatelj" sokolov, saj je šel skupaj z njimi od Konja proti Gnezdi; sokoli so mu na procesu očitali pristransko pričevanje, češ da jim je bil nevoščljiv, ker naj bi imel manj sreče v ljubezni kakor oni (posebno Janez Križaj, enako so izjavili Horak, Kajzel in Jožef Križaj).

jo pred seboj še prihodnost in so člani uglednih ljubljanskih družin. Opozoril je, da je bila njemu in prisednikom dolžnost izpolniti to nalogo, čeravno bi jim bilo ljubše, ko to ne bi bila prav njihova dolžnost. Če bi šlo za navadno surovost, sploh ne bi imel tega nagovora, ampak se je zanj odločil samo zato, ker verjame, da so razlogi za izgred nacionalni. Gospode, ki so bili obravnavani, je spodbudil, naj sledijo idejam o skrbi za duševni in materialni razvoj naroda, na katere je v svojem govoru opozoril branilec Razlag, vendar naj pri tem upoštevajo, da se to ne sme izvajati v škodo sočloveku. Ker sta v Ljubljani dve telovadni društvi in ker so med zaslišanjem posamezne priče povedale, da so v kavarni pri Konju potekali govori, ki so zadevali združitev obeh društev, je predsednik sodišča izjavil, da mu bo v posebno zadovoljstvo, če bo s svojim govorom prispeval k tej združitvi. Slednja bi bila tudi v interesu mestne občine same: "Človek se vendar lahko uči telovaditi tudi brez ozira na nacionalnost in ta lepi cilj (telovadba) je dosegljiv tudi v enotnem društvu," je optimistično in dobrohotno zaključil predsednik sodišča Heinricher.

V imenu nekaterih obravnavanih se mu je za človeški, korekten in očetovski odnos med procesom zahvalil Janez Kham.

Obsojence v tem procesu je oblast julija istega leta izpustila. Govorilo se je celo o reviziji celotne pravde, vendar je višje sodišče v Gradcu kazni samo nekoliko znižalo. Tambornino se je preselil v Novo mesto in bil pozneje obsojen zaradi goljufije, Novice pa so se pri tem z zadovoljstvom spominjale, kako so Tambornina v L. Z. označevali kot "ehrenwerte deutsche Bürger".¹⁰⁸

*

Če se odpovemo ambiciji, da bi si ustvarili čisto pravo sliko o poteku pretepa (zdi se, da so bile izjave prič z obeh strani precej "sfrizirane", razen Tambornina in Wolfa pa zaradi teme nobena od prič ni z gotovostjo prepoznala tistih, ki so vdrli, temveč so jih prepoznali pozneje, ko so prihajali iz Šantlove veže), pa lahko vendar mirno rečemo, da sta se obe strani medsebojno izzivali. Zdi se, da je nekaj resnice v tem, kar je v svoji obrambi poskušal dokazati dr. Razlag (enako Costa pri svojem pričevanju), tj. da so sokoli nasedli provokaciji Tambornina, ki jih je dokazano sovražil že od prej.

Po drugi strani so pričevanja pokazala na čudni položaj, znotraj katerega so si bili postavljeni nasproti t. i. Nemci in Slovenci. Sokoli so tako psovali Tambornina v slovenščini in nemščini. Med njimi sta dva (Garbeis in Sassenberg) z nemškim priimkom, medtem ko je turnar, ki jo je najslabše odnesel, Slovenec Matajč. Zanj ni jasno, zakaj je bil ravno pri Turnvereinu in ne Južnem Sokolu, iz pričevanja pa se razkrije, da so mu prijatelji oziroma znanci zamerili, ker ni pri Sokolu. Na nemški strani se je (po naključju?) znašel hlapec Kalan, ki je pred sodiščem pričal v slovenščini, ravno tako ga je tudi Tambornino klical na pomoč v slovenščini. Ko so na sodišču Tambornina vprašali, kaj je po narodnosti, je odvrnil, da je Kranjec, Ljubljčan in član Deutscher Turnvereina. Ko je predsednik sodišča nato pripomnil, da v Ljubljani ne pozna društva s tem imenom, se je popravil, da Laibacher Turn-

¹⁰⁸ Novice 27. 7. 1868; Levstikovo zbrano delo, IX. knjiga, komentarji, DZS 1961, str. 463.

vereina, pridevnik deutscher pa jim je baje prisodila nasprotna stran. Državni pravdnik Lehmann je na začetku procesa hotel celo izpeljati tezo, da so sokoli s tem, ko so sramotili Slovenca Matajca in Kranjca Tambornina, napadli nemštvo. Uradnik deželne blagajne je imel slovenski priimek Ulčar, kljub temu pa so njegove simpatije očitno veljale nasprotnemu taboru, o Nemcu Costi, ki je bil slovenski voditelj, pa smo že zadosti povedali. Z ene na drugo stran so torej prestopali v krogih političnih prvakov, pa tudi med navadnimi ljudmi. Večkrat ni bilo popolnoma jasno, kam kdo spada in s kom bo potegnil. Značilen je primer nekega Rozmana, ki je med procesom navedel, kako so ga Regali in še nekateri drugi spraševali, kateri stranki se čuti pripadnega in ali bo pričal v korist sokolov. On pa jim je, da bi imel mir pred njimi, odgovoril pritrtilno. Priči – Regali ter znani slovenski pisatelj in publicist Fran Levstik – sta navedli, da jima je vojak na dopustu (Rozman) v silvestrski noči 1867/68 povedal, da je Tambornino njemu in njegovemu prijatelju Dobovšku plačal za pretep nekih sokolov. Rozman je ob drugi priložnosti Regaliju tudi povedal, da je bil Dobovšek tisti, ki je hlapcu Kalanu izbil zob, hkrati pa izjavil, da se bo – če bo sokolom pri končni obravnavi slabo kazalo – sam prijavil kot storilec. Rozman in Dobovšek sta te trditve zanikala. Po besedah hlapca Kalana pred sodniki je znani mestni lump Dobovšek pravil, da od njega zahtevajo, naj postane grešni kozel in prevzame “stvar” (tj. telesne poškodbe, prizadejane Kalanu) nase.

Branilec Razlag je poskusil najti grešnega kozla še v zadnjem trenutku: v svojem zaključnem govoru je opozoril, da obtoženim ni bila dokazana krivda za hude poškodbe, ki jih je pretrpel Kalan – samo dejstvo, da so se znašli na spornem prostoru, ne pove še nič. Po njegovih besedah so morali biti na delu premeteni ljudje, ki so se preiskavi odtegnili. Razlag je trdil, da bi bilo vredno truda raziskati, ali pri tej stvari niso bili udeleženi klatež Mavec, imenovan Maus (priča Uršula Hočevnar se je naknadno spomnila, da je bil potepuh Mavec eden od tistih, ki so Kalana vlekli iz hleva), ter njegova kolega Rozman in Dobovšek.

Iz nekoliko ekscentričnega zaključnega govora predsednika deželnega sodišča tudi zvedemo, da se je pri Konju debatiralo o možnosti združitve obeh telovadnih društev, kar kaže, da so na obeh straneh obstajali telovadci, ki se niso ravno na smrt sovražili. Zdi se, da so bile razdalje od prijateljstva do sovraštva in od sobivanja do popolne nezmožnosti prenašanja politično in nacionalno drugače opredeljenih v tem času precej kratke.

Posledice

Vsi poskusi slovenske strani, da bi se “pomen” in tako posledice pretepa v Šantlovi veži zmanjšali, niso preprečili vladnega odziva. Deželni predsednik Conrad je ukrepal skladno s poročilom policijskega komisarja Vidica. Storil je vse, kar je bilo v njegovi moči, da bi Slovencem škodil. Najprej je ustavil delovanje Južnega Sokola, kmalu zatem ga tudi razpustil, hkrati pa še prepovedal petje ruske himne. Že 25. julija je Conrad pisal notranjemu ministru Taaffeju na Dunaj tudi o tem, da hoče suspendirati župana in postaviti policijo v izjemen položaj. Vendar je Taaffe te namere za-

vrnil, češ da ne vidi nobenega razloga, da bi mestu odvzeli krajevno policijo in jo izročili kakemu deželnemu organu, saj se občinski zastopniki konflikta niso udeležili, župan sam je imel le neljub delež, poleg tega pa se ga je udeležilo le malo občanov. Kljub temu je Conradu pozneje pri Taaffeju le uspelo prodreti z utemeljitvijo, da bo županova odstavitev le začasna in da se bo dokončno odločilo o stvari po preiskavi. Ljubljanski Nemci so se gotovo domislili, da bi bilo dobro čim bolj zavleči sodno preiskavo in njen izid ter si ustvariti maneverski prostor. Taaffe je tako 16. avgusta 1867 privolil v izredne odredbe. Vendar pa je pretekel še en mesec, da so se pokazale vsem vidne posledice. Conradu je bila očitno za dodatno utemeljitev potrebna še sodna preiskava o sokolskem izgred. Dne 25. septembra je deželno predsedstvo suspendiralo župana Costo, vodstvo mestne policije pa izročilo okrožnemu komisarju Pajku. Suspens so utemeljili s kazensko preiskavo, ki je dokazala, da je opravljanje varnostne službe v mestu takšno, da ni v vseh okoliščinah v interesu vlade in miru željnega prebivalstva. Zdaj so se zganili tudi Ljubljanci. Najprej so Costovi somišljeniki suspendiranemu županu izrekli zaupnico; podpisalo jo je 400 najuglednejših meščanov, mestnih župnikov, odbornikov trgovske zbornice, mestnih okrajnih zastopnikov in 250 hišnih gospodarjev. Razburili so se tudi Slovenci z dežele, Novice pa so poudarjale, da se suspenza ne da utemeljiti z nobenim členom mestnega statuta. Nemški "trinajsteri" člani občinskega sveta so na Dunaj poslali protestno addresso, s katero so tej zaupnici nasprotovali, posebno zato, ker jo je župan sprejel, ne da bi se prej posvetoval z mestnim zastopstvom, katerega ugled je – po njihovem mnenju – tako zelo oblatil. Kakor koli, kljub posredovanju (župan Costa in deželni predsednik Conrad sta šla na Dunaj osebno) je suspens obveljal. Po daljšem zavlačevanju ga je obravnaval tudi mestni svet na seji 12. 10. 1867, ko je Nemcem uspel zvit maneuver. Bleiweis je namreč hotel, da bi zadevo izročili samo pravnemu odseku, z obrazložitvijo, da gre za pravni konflikt. V bistvu pa je šlo bolj za to, da so imeli Slovenci v pravnem odseku večino 3 : 2. Deschmann je po drugi strani predlagal, naj zadevo odstopijo policijskemu odseku, v katerem so imeli Nemci večino 4 : 1. "Vmesno" različico – po kateri naj bi primer predložili obema odsekoma – je predlagal dr. Suppan in sprejela sta jo oba predlagatelja. Ni povsem jasno, kako da je očetu naroda odpovedalo znanje elementarne matematike, toda razmerje Nemcev in Slovencev je bilo po njegovi privolitvi 6 : 4 in Nemci so lahko zavlačevali rešitev, kolikor se jim je zdelo. Čas je delal zanje.¹⁰⁹

Po pretepu v Šantlovi veži je bila naloga trinajsterice odstaviti župana, da se je zadeva (kolikor se je tikala občinskega odbora) izročila združenemu pravnemu in policijskemu odboru, v katerem so imeli večino Nemci, in da jo je to telo nenavadno dolgo obravnavalo. Temu so sledili neverjetni preobrati. Združeni odbor je občinskemu svetu na seji 6. 2. 1868 soglasno predstavil sklepe, da pretep ni dajal nobenega povoda za suspens oziroma kakršno koli kazensko preiskavo proti županu, saj ni bil izpolnjen noben pogoj iz 46. člena občinskega statuta, ki določa, kako se lahko suspendira župan ali svetnik. Odbor je odvzem mestne policije prav tako razglasil za nezakonit, saj vlada ni prej opomnila občinskega sveta, tako da ni mogel ukre-

¹⁰⁹ Primerjaj Škerl ..., str. 47-49.

pati. Po njegovem mnenju tudi ni bilo nujno, da suspenzu župana sledi odvzem mestne policije. Vladne ukrepe je odbor imenoval udarec po mestni avtonomiji. V tem trenutku je nastopil – kdo drug kakor Deschmann. Nasprotoval je sklepom odbora, ker ta ni upošteval, da se župan po burni noči ni posvetoval z občinskim svetom. Odbor tudi ni raziskal, kako je župan pri tem izgredu ravnal kot šef lokalne policije. Ni popolnoma jasno, zakaj je Deschmann edini nasprotoval tem sklepom in napadel lastne somišljenike. Morda je prevladalo osebno sovraštvo do Coste ali pa se je zbal, da bo županska kriza prekmalu odpravljena. Vendar je občinski svet obšel njegove predloge. Predloga združenega odbora sta bila:

- naj sklenejo, da je vladni postopek v zvezi z županom in lokalno policijo neupravičen,
- naj občinski svet prosi deželno vlado, da bi polno vzpostavila avtonomno področje dejavnosti mestne občine.

Občinski svet je oba predloga sprejel soglasno, edini, ki je bil proti, je bil seveda Deschmann. Kmalu pa se je izkazalo, da je bila sloga med strankama le navidezna. Ko je podžupan Orel sklepe z občinske seje izročil deželnemu predsedstvu, je logično pristanvil prošnjo za vrnitev župana k opravljanju prejšnjih funkcij. Nemška stranka tega ni razumela tako. Tri dni po seji so verjetno sami proti sebi inscenirali napade v časopisih Triester Zeitung in Neue Freie Presse. Ti članki so kritizirali 12 nemških svetnikov, ki so podprli poročilo združenega odbora. Kakor koli – občinske sklepe so si razlagali različno. Po pojmovanju nemške stranke poročilo in sklepi niso imeli osebnega pečata, temveč so jih sprejeli samo načelno, o čemer priča že to, da združeni odbor ni sprejel sklepa o Costovi rehabilitaciji. Uvedba mestne avtonomije in nastavitve Coste sta bili po novi nemški razlagi dve različni stvari. Deželno predsedstvo je predloge vrnilo občinskemu svetu v ponovno obravnavo. Izoblikovali sta se dve stališči: nemško in slovensko – predstavili smo ju zgoraj. Na seji 7. 3. 1868 je bil z 12 : 10 izglasovan slovenski predlog o vnovični vzpostavitvi mestne avtonomije in da se Costi vrnejo vse njegove funkcije. Deželni predsednik Conrad je te sklepe nato poslal na Dunaj.¹¹⁰

Tako je po različnih pravnih sofizmih na sodišču (po sokolski pravdi, v kateri ni bil obtožen – saj ni bilo kaznivega dejanja – so proti Costi uvedli še posebno preiskavo) in spretnih manevrih trinajsterice v ljubljanskem občinskem svetu Costa spet zasedel županski stolček šele julija 1868. Takrat pa je bila slovenska večina v mestnem svetu – po porazu na nadomestnih občinskih volitvah 1868 – že izgubljena. Costo so Nemci vrgli v nekaj tednih, nakar je užaljeni bivši župan prepričal Slovence o bojkotu občinskih volitev. Od tedaj je bila slovenska prestolnica pravzaprav povsem prepuščena nemški stranki in ta ji je vladala skoraj 14 let.

*

Spopad v Šantlovi veži je bil za slovensko stran katastrofa. Pretepeni hlapec, zaplenjene vile, prestrašeni meščani in pobegli provokator so bili – v primerjavi z vsem, kar je z izgreedom pridobila nemška stranka – bolj klavrnih rezultati. Pokazalo se je,

¹¹⁰ Škerl ..., str. 51-54.

da so ocene policijskega komisarja Bezdeka glede Costove naglosti in zaletavosti povsem upravičene. Noben moder župan si ne bi privoščil, da ga osumijo dejavne udeležbe v izgrelih v lastnem mestu, s čimer se omogoči nasprotnikom, da dobijo dovolj snovi za uničujočo propagandno vojno. Škerl in Valenčič v svojih razpravah govorita o dogodkih v Šantlovi veži in med posledicami le-teh poudarjata nenaklonjenost (napihovanje delikta, pretirana strogost ipn.), ki so jo do Slovencev izpričale deželna vlada in njene policijske oblasti. Seveda imata, kar se tega tiče, prav. Res pa je tudi, da županovo obnašanje pri izgredu ne kaže na njegovo nepristranost, ki bi se je kot vrhovni poveljnik mestne policije moral (vsaj navidezno) držati. Nemcem naklonjeni deželni uradniki so bili seveda pri svojem delovanju vsaj toliko pristranski kakor Costa. Znali pa so vse svoje ukrepe bolj prikazati kot čuvanje reda in miru, kar bi navsezadnje lahko storil tudi nesrečni župan, samo če bi namesto sokolov poklical na pomoč svojo mestno policijo. Meščani, ki so se imeli za Nemce, so tako upravičeno lahko dvomili o svoji osebni in premoženjski varnosti, kolikor jo je zagotavljala mestna policija, ter so z nezaupanjem pričakovali novih "dogodivščin". Ljubljanski nemški tabor je dosegel predvsem dvoje. Z odpravo mestne policije, suspenzom župana in sodnim procesom so na mestni ravni ohromili vsako aktivnejšo politiko slovenske stranke, po drugi strani pa so volivcem, odvisnim od vlade, jasno pokazali, komu je ta nenaklonjena. Pri zmernih in "preudarnih" ljubljanskih meščanih jim je župana in Slovence uspelo prikazati kot prenapete skrajneže, ki mestu ne prinašajo miru in blaginje.¹¹¹ Ta je bila seveda precej odvisna od dobrih odnosov mestnih oblastnikov z Dunajem. Precejšnji del političnega kapitala, ki si ga je v preteklem mandatu s svojimi pridobitvami za mestno občino prislužil Costa in z njim slovenska stranka, je bil izgubljen.

Leto 1868 - Nemci prevzamejo oblast

Trinajsteri pod Deschmannovim vodstvom so zelo dobro opravili svojo nalogo. Njihov cilj je bil dobiti vso oblast na magistratu v svoje roke, pot pa je peljala prek dopolnilnih občinskih volitev. Z dopolnilnimi volitvami l. 1867 je nastala njihova "trdo zvarjena in disciplinirana skupina trinajsternih svetnikov". Zanje Škerl v svoji razpravi o Ljubljani v šestdesetih letih trdi, da so bili sicer manjšina, da pa so s svojimi mahinacijami vladali stvarno:

Čudna skladnost njihovih nasvetov na sejah, kakor tudi v raznih protestih na najvišja mesta in ukrepov nadrejenih oblasti, ne dokazuje samo resnične utemeljenosti suma, ki ga je izrekel Slovenski Narod (4. IV. 1868), da se ne sramujejo "špiclati" pri ministrstvu, temveč da so oblasti stvarno postopale po njihovih intencijah.

---

¹¹¹ Škerl na straneh 54-55 poudarja, da so se potem, ko je državni pravdnik Lehmann proti Costi uvedel posebno preiskavo, po mestu hitro raznesle govorice, katerih namen je bil pred bližajočimi se volitvami v občinski svet držati ljudi v napetosti, da je Costa kriv. Preiskavo so res inscenirali, vendar so potem od tožbe proti županu odstopili.

Predvolilni boj, ki so ga izvajali Nemci l. 1868, je bil "silen, strasten in demagoški". Centralni odbor je vodil propagando po časopisih in volilnih zborovanjih. Bistven poudarek je bil dan napakam in slabostim dotedanje slovenske večine. Serija anonimnih člankov, izšla v Laibacher Zeitungu med 28. 4. in 3. 5. 1868 (objavljena v rubriki Eingesendet), je bila kljub svoji demagoškosti dovolj objektivna in uničujoča kritika slovenskih napak.

28. 4. 1868 je pisec vzel pod drobnogled program "odhora, ki sam sebe naziva meščanski, kakor da v Centralnem odboru meščanstvo sploh ne bi bilo zastopano", ki je izšel v Triglavu 25. 4. "Svobodna samouprava kot garant razvoja na duševnem in materialnem področju ter skrbno gospodarstvo" se je ocenjevalcu zdela zgolj lepa parola, ki z dejanji slovenske stranke ni imela nobene zveze. Njena štiriletna mestna politika je namreč pripeljala do razširjajoče se revščine, primanjkljaja v mestnem proračunu v višini 20.000 gld (za kar razen zvišanja doklad ni pokritja) ter zvišanja števila mestnih uslužbencev in slug. K temu je pisec pripomnil, da se dodelitev policije mestu zdaj tudi slovenskemu občinskemu svetniku Horaku ne zdi več tak blagoslov. Navedba "Narodna stranka zvesta veri in navadam svojih očetov smatra za svojo dolžnost povzdigo svojega naroda na ljudski podlagi znotraj okvirjev ustave" se je zdela liberalnemu kritiku dvolična. Omenjanje okvirov ustave je bilo po njegovem prepričanju zgolj sprenevedanje in predvolilni maneuver, saj je bil pravi odnos "nacionalcev" do ustave razviden iz njihovih stališč v zvezi s konkordatnim in šolskim vprašanjem ter vprašanjem zakona (poroke). Lep primer za to je bil kandidat Meščanskega odbora v II. razredu - stolni župnik Jože Zupan, ki je dal tiskati svojo pridigo na dan Marijinega oznanjenja. Tam je trmasto zanikal svetno zakonodajo in trdil, da je konkordat nespremenljiva državna pogodba, ne glede na to, da je imela npr. Francija do takrat že štiri konkordate. Zupanu je bil konkordat življenjski živec (Lebensnerv) ljudstva, drugič pa je spet pravil, da milijoni ne vedo, da obstaja. V tej pridigi je Zupan obsojal tudi liberalno časopisje, ki je po njegovem izkoriščalo svobodo tiska in napadalo konkordat. Zupan je - po sarkastičnih trditvah pisca v L. Z. - "hrepenel po mučeništvu", ki ni bilo namenjeno še nobenemu zagovorniku konkordata na Kranjskem, ter stokal nad delitvami med katoliki, preganjanju Cerkve in odpadu tistih njenih sinov, ki "raje berejo Pressino čtivo kakor Volksfreunda". Pri vsem tem si je dopisnik zastavil vprašanje, ali se ta Zupanova mnenja v celoti skladajo s strankino politiko in ali so v okviru ustave, ki v svojih temeljnih zakonih vendar ne pozna države v državi - konkordata. Končal je s pozivom, naj volivci izberejo neodvisne in samostojne kandidate, ki svoje privrženosti ustavi niso izpričali šele včeraj.

30. 4. 1868 so v L. Z. objavili spis, ki je na začetku opominjal volivce, da je župan Costa še vedno pod suspenzom, ker se je pri sokolskem izgredu obnašal čudno neprimerno. Potem jih je spomnil, kako je aktualna občinska večina v Belcredijevem času močno poudarjala fevdalno-klerikalni križarski pohod proti nevernikom. Tokrat se je močno umaknila, "Meščanski odbor" vere nima več za ogroženo, ampak poudarja, da ima namen "v dobrih in slabih dneh stati pri narodu". Zato je kritik vzel pod drobnogled njene dosežke na narodnem področju in ugotovil, da je tu storila manj kakor nič. Zahteva po vpeljavi narodnega jezika v vsakdanje uradno živ-

ljenje na občinski ravni se ni uresničila. Na občinskih sejah se govori nemško, le na vabilih, ki jih dobivajo svetniki, je na zadnji strani dnevni red tiskan v slovenščini. Slednji pa nikomur ni mar in bi se mu občinski svetnik, pripadnik narodne stranke Horak - glede na svoje najnovejše izjave v občinskem svetu v zvezi s proračunom - najraje odpovedal. "Nasproti temu je manjšina v občinskem zboru na svojo zastavo napisala: napredek! Kateri, ni treba razlagati, ker je samo eden, kakor je eno sonce in ena tema."

Podobno seciranje slovenske politike na mestni ravni zasledimo tudi v L. Z. dne 1. 5. 1868. Članek je spet navajal letak ("Flugschrift") stolnega župnika "Suppana", ki liberalce omenja kot motilce miru in nepatriote. Vendar je dopisnik L. Z. samozavestno zatrjeval:

In vendar je "nacionalna avreola" ugasnila, sumničenja pa pri pravičnih ljudeh ne dosežejo več svojega namena. Njihova (slovenska) stranka lastnim voditeljem v slovenskih časnikih očita, da ne pazijo na interese ljudstva, temveč le hlastajo za sredstvi, ki bi jih obdržala na oblasti. Na kaj lahko nacionalci po štirih letih svojega vladanja v Ljubljani pokažejo? V čem so izpolnili svoj program, s katerim lovijo neizkušeno mladino? Sumničijo nemškutarje, da so oni krivi, ker v uradih ni slovenščine, ker se pri obravnavah ne govori slovensko, ker nemščine že zdavnaj niso izgnali iz osnovne šole. Človek bi tako verjel, da ho registratura magistrata nabito polna slovenskih aktov, vendar bi po takih - razen famozne peticije deželnemu zboru v podporo Bleiweisovega šolskega zakona - zaman brskali. Kljub temu da se šola pri sv. Jakobu vzdržuje na mestne stroške in bi bilu tam krasna priložnost, da se preizkusijo hlagoslovi jezikovnega šolskega zakona dr. Bleiweisa, se to ni zgodilo. Kako so nacionalci govorili v občinskem svetu? Nemško, kakor njihovi zasramovani nasprotniki. Na take nacionalne triumfe med štiriletno vladavino nacionalci resnično ne morejo biti ponosni.

Pisec je v nadaljevanju ironično poudaril, da so se Slovenci po polomu na narodnem področju vendarle spet obrnili k poudarjanju zvestobe veri. Posebno goreč pri tem je bil občinski svetnik Horak, ki je hotel postaviti predlog o vnovičnem aktualiziranju privilegija o izgonu judov iz Ljubljane.¹¹² V zvezi s tem vprašanjem so pritegnili k posvetu celo pravno sekcijo. Njen pravniško izvrstno podkovani član je sestavil osem strani dolgo mnenje in dostavili so ga vsem občinskim svetnikom. Pa vendar župan Costa, ki je po dopisnikovem mnenju Horakov najboljši prijatelj, predloga skupaj s poročilom nikoli ni postavil na dnevni red. Verjetno se je zbal morebitnega osmešenja, če bi mestni svet obravnaval tovrstne predloge, ki so sodili v srednji vek. Tako nacionalci niso prišli z barvo na dan in člankar v L. Z. je menil, da sekcija očitno nima pametnejšega dela, kakor da obravnava predloge, ki potem romajo v koš za smeti, ter da Horak s svojim sprenevedanjem izkorišča čas in moči najboljših mož. Na koncu članka se je pisec ponorčeval iz zvestobe do običajev svojih očetov,

¹¹² Privilegij cesarja Maksimilijana iz l. 1515, s katerim Ljubljančanom za določeno vsoto denarja dovoljuje, da iz mesta za vse večne čase izženejo jude - original je v ZAL, LJU 333 - Zbirka listin, inv. št. 193. Po pripovedovanju dr. Boža Otorepca je privilegij precej let veljal za izgubljenega, potem pa so ga našli v mestni registraturi med spisovnim gradivom 19. stoletja (ZAL, REG I, fasc. 2020) skupaj z akti, s katerimi so poskušali utemeljiti zahtevo, naj se judom ne dovoli bivanje v Ljubljani oziroma da se protijudovski privilegij ohranijo.

ki jo narodnjaki tako razglašajo. Spraševal se je, ali bi predniki izgrede sokolov, ki so razburili prebivalstvo, olepševali in zamolčevali ter ali je surka posameznih članov občinskega sveta zagotovilo, da vztrajajo pri običajih svojih dedov. Saj gre vendar za uvozni artikel najnovejšega časa, ki posnema Madžare in Hrvate.¹¹³

Referat o vprašanju prepovedi naseljevanja judov v Ljubljani je za pravno sekcijo občinskega sveta pripravil dr. Kaltenegger. V njem je odločno nasprotoval zahtevam po uveljavitvi starih protizidovskih privilegijev.

Njegove teze, s katerimi je oporekal Horakovim idejam, so bile:

- gospodarska neumestnost oziroma škodljivost takih ukrepov glede na javno korist,
- dvomljiva veljavnost starih privilegijev, ki so v nasprotju z duhom časa (uveljavljanje zahtev po svobodi preseljevanja ter nedotakljivosti in enakosti človekovih pravic) in splošnimi državnimi koristmi ter nezdružljivi z načelom enakosti vseh državljanov pred zakonom glede na zakonodajo po l. 1848,
- nevzdržnost argumentov, temelječih na judovskih moralnih načelnih in verskih dogmah, s katerimi je dr. Kavčič l. 1854 utemeljeval, da judovstva ni mogoče priznati za enakopravnega partnerja v krščanski državi; po načelih krščanske ljubezni jim je treba priznati enakopravnost in predvsem pravico bivanja v občini; vsa dotedanja judovska ekskluzivnost je bila bolj posledica preganjanja in omejevanja kakor pa njihovega značaja; izkušnje kažejo, da judje državi niso nevarni, vera jim zapoveduje spoštovanje državnih zakonov.

Dr. Kaltenegger je sodil, da Horakove zahteve po izključitvi judov na podlagi privilegijskega prava ni mogoče uveljaviti in ne uskladiti s črko in duhom v Avstriji veljavnih zakonov. Predlagal je, naj občinski svet preide prek Horakovega predloga k dnevnemu redu. Za njegov predlog sta glasovala J. Suppan in E. Strahl, proti pa sta bila J. Bleiweis in J. Zupanec, ki sta zagovarjala svoj predlog, naj občinski svet pri deželni vladi doseže, da dekret dvorne pisarne z dne 26. 11. 1819 (prepoved naseljevanja, prepoved daljšega bivanja in prepoved krošnjarenja judov na Kranjskem) ostane v veljavi. Tako so se torej nemški člani pravne komisije zavzeli za enakopravnost judov, predstavniki slovenske stranke pa so bili očitno naravnani antisemitsko. Horakov predlog ni nikoli prišel na dnevni red občinskega sveta. Župan Costa je bil pravno dovolj podkovan, obenem pa so mu bile verjetno znane politične tendence in razvoj dogodkov, ki so napovedovali, da stari privilegiji ne bodo mogli ostati v veljavi. Kmalu zatem je t. i. decembrska ustava iz l. 1867 tedanje judovsko vprašanje v Avstriji dokončno uredila z Zakonom o splošnih pravicah državljanov.¹¹⁴

Do ljubljanskih občinskih volitev 1868 se je L. Z. razpisala tudi o katastrofalnem finančnem poslovanju in zadolževanju mestne občine. To se je zgodilo kljub temu, da je Costa uvedel nove doklade na pivo in stanovanja (Zinskreuzer). Medtem ko sta Ambrož in Gutmann vedno izkazovala presežek, je Costa pri Kranjski hranilnici zadolžil mestno občino za 144.000 gld, za jamstvo pa je zastavil mestno posestvo (Podturn).¹¹⁵

¹¹³ L. Z., 1. 5. 1868.

¹¹⁴ Glej Vlado Valenčič, *Židje v preteklosti Ljubljane*, Park, Ljubljana 1992, str. 55-56.

¹¹⁵ Primerjaj L. Z., 2. in 3. 5. 1868.

Ljubljanske občinske volitve, ki so potekale 11., 12. in 14. maja 1868, so Slovincem prinesle prepričljiv poraz. V tretjem razredu, kamor so spadali gospodarsko šibkejši sloji, obrtniki in trgovci, so zmagali vsi slovenski kandidati. Vendar je tudi tu številno oddanih glasov za Nemce bistveno naraslo, kar kaže na močno nemško propagando. Bistvo obljub, ki so jih trosili Nemci, so bile posebne gospodarske ugodnosti. Deschmann je po poročanju Novic npr. nekemu krojaču v Florijanski ulici obljubljal, da mu bo, če bo volil kandidate Centralnega odbora, dajal delat obleke. V drugem razredu so volili večinoma birokrati, neodvisni trgovci in obrtniki pa so bili v manjšini. Slovenci tu nikoli niso upali na trajne uspehe in tudi tokrat so premočno zmagali Nemci (70 glasov večine). Najbolj boleč poraz pa je Slovence doletel v prvem volilnem razredu. Leta 1867 so tu Nemci komaj zmagali za nekaj glasov, leta 1868 pa je razlika znašala že 30 glasov. Tu se je najbolj poznala nova smer avstrijske politike.¹¹⁶ Novice so 20. 5. poudarjale, da izidi - Nemci so dobili v novem občinskem svetu absolutno večino, za podžupana so izvolili dr. Suppana - niso presenetljivi za tiste, ki vedo "kakošne sile so združene delale". In res je bil, sodeč po raznih komentarjih, vzrok za volilni izid večplasten, vsekakor pa plod sistematičnega in potrpežljivega dela nemške stranke. Kakor je bilo že omenjeno, je bila med "združenimi silami" zelo pomembna vladna naklonjenost Centralnemu odboru, kar so pragmatiki med volivci seveda hitro zaznali. Značilen je del komentarja, ki je izšel 16. 5. 1868 v Slovenskem narodu:

Današnja volitev pa nam je pokazala očitno, kako krepko se postavlja na noge nasprotna stranka pod varnim krilom vladinim ter da je med našim meščanstvom še veliko premalo zanesljivih, značajnih narodnjakov. Žalibog je še premnogo vetrenjakov, da celo tacih, katerim je dana beseda toliko ko nič.

Slovenci so tudi ob drugih priložnostih, ko so pisali o tem trpkem porazu, omenjali, da je veliko volivcev prestopilo v nasprotni tabor iz koristoljubja. V okviru sistematične obdelave volilnega telesa so "nemškutarji" ustanovili obrtno banko:

Nemškutarji so po izgledu naše podporne blagajnice osnovali enako društvo "obrotna banka" imenovano, ki jim je pri volitvah mnogo koristila. Vse leto poprej so meščanom od hiše do hiše ponujali iz nje denar na posodo in potem so njihove glasove imeli za-se gotove. Naša podporna blagajna je zaradi tega veliko zgubila - hranilnici je morala vrniti nekaj tisočakov, ki jih je dobila obrtna banka ... Tudi se je že prigodilo, da meščan, ki ni mogel dobiti toliko na posodo, kolikor je želel, ni hotel več pri njej ostati, ampak je odstopil in šel k banki, kjer so mu dali, kolikor je hotel, in pri volitvah je volil Nemce, akoravno besedice nemški ne zna ...

Avtor (Levstik) je v nadaljevanju članka kritiziral tudi slovenske bogatine in župnike, ki svojega denarja ne hranijo v podporni blagajni.¹¹⁷

¹¹⁶ Primerjaj Škerl ..., str. 56-57.

¹¹⁷ S. n., 31. 5. 1868. Kljub temu za prestopne v nemški tabor ne gre iskati zgolj in samo materialnih motivov. Levstik je npr. v enem svojih člankov zapisal: "Dežman je s svojimi tovariši in hlapci ljubljanske glupe zapečkarje tako preslepil, da akotudi med njimi nekateri ne znajo nemški niti pisati niti govoriti, vendar mislijo, da so mleko vlekli iz prsi velikanske Germanije, ter hrbet in pest kažejo svojemu narodu, od katerega imajo vse, kar imajo: kri v žilah, meso na vilicah in srajco na telesu in se družijo z nemškutarji, ki se ne boje javno izreči, da na Kranjskem poprej ne bode miru, dokler ni konec zadnjega Slovenca." (*Janče in Vevče* v: LZD, IX. knjiga, str. 73-74.)

Kljub temu so se Slovenci zavedali, da so svoj poraz zakrivali predvsem sami s premajhno dejavnostjo – posebno samozadovoljni in dremajoči slovenski Meščanski odbor, ki je volivcem preveč zaupal in jih ni sprti nadziral:

Poslednje dni se je meščanski odbor res trudil zmago na svojo stran privabiti, ali kar se enkrat zamudi ali zanemari se da težko popraviti, posebno pa, če je nasprotna stran vedno na nogah in na straži, kako bi ljudi od druge strani v svoj tabor privabila. Domorodci so se na svoje dosedanje volivce preveč zanesli ter niso pomislili, da je le malo ljudi stanovitnih, da bi se lepim obljubam zaslepiti ne dali. Treba je človeške nagnjenosti in poželenja dobro opazovati, kakor kaj je vsakemu po svojem stanu in okoliščinah naj bolj vabljivo in zapeljivo; marsikdo posluša rad priliznjene besede, drugi bi rad to, še drugi kaj družega dosegel. Treba je torej večkrat s svojimi volivci občestvovati, treba si je truditi naklonjenost svojih someščanov pridobiti in obdržati ... Naši ljudje so predolgo odlašali, ko pa so za delo poprijeli, je bilo že prepozno ...¹¹⁸

Na drugi strani so bili Nemci mnogo bolj prizadevni:

Nemškutarji sistematično postopajo in zelo dosledno delajo ... Njihova delavnost je neutrudna. Dežman po cele dneve ne je, ne pije, po cele noči ne spi, kadar treba dopise kovati ali kaj drugega delati za svojo stranko, a pri nas se ziblje vse lepo mirno in počasno, kakor veliki zvon, ki ga je treba pol ure majati, predno udari.¹¹⁹

Nekateri odpadli slovenski narodnjaki so bili celo izvoljeni na listi Centralnega odbora. Tako je bil na primer že l. 1867 na nadomestnih občinskih volitvah na listi nemške stranke izvoljen nekdanji narodnjak Jože Zupan (Josef Suppan), ki ga je l. 1869 nemška stranka tudi izvolila za župana. S. n. je npr. 14. 5. 1868 zapisal, da so "v II. razredu zmagali Nemci Wenzel Stedry, Leopold Bürger in Jan. Marinschek – nekdanji narodnjak, zdaj velikonemec". Na volitvah l. 1868 je bil med nemškimi kandidati tudi prof. Rajmund Pirker, ki so ga Novice l. 1861 branile pred realčnim ravnateljem, ker se je "v šoli posluževal slovenske besede". Pirker se je pozneje izkazal kot eden najhujših nemškutarjev in je Slovincem naredil največ škode kot nadzornik ljudskih šol.¹²⁰ Vseskozi se je tudi poudarjalo velik "kvarni vpliv" odpada Vincenca Kluna, npr. v S. n. 21. 5. 1868:

Izglede dr. Kluna je rodovitna tla našel. Več takih meščanov, na ktere se je narodni odbor trdno zanašal, se je dalo obljubam nasprotnikov premotiti in so odpadli ... Kako sramoto so sami sebi in celemu narodu s svojim odpadom naklonili ...

Posebno šibka točka Slovencev, na drugi strani pa močno orožje Nemcev v predvojnem boju je bila časopisna propaganda. L. Z. je tako ves teden "trosila laži", ki sta jih Triglav in Novice samo v sredo oziroma soboto zaničevali in dokazovala nasprotno. V Slovenskem narodu so poudarjali potrebo po političnem dnevniku:

Še nikdar se ni tako očitno pokazalo, kakor pri zadnjih volitvah mestnih odbornikov, kako potreben nam je političen vsakdanji list ... Zdaj menda bi se že

¹¹⁸ S. n., 21. 5. 1868.

¹¹⁹ S. n., 31. 5. 1868 – članek z naslovom "Listi iz bele Ljubljane".

¹²⁰ Novice, 13. 5. 1868.

*smelo pripoznati, da je Slovencem o političnem življenju treba več vedeti, kakor nam sicer vse hvale vredne Novice in Triglav enkrat na teden donašata in da ne moremo, če hočemo kaj več vedeti, čitati drugih časnikov (Laibacher Zeitung, Fremden Blatt, Presse itd.).*¹²¹

Pri vsem naštetem pa seveda niso izostali klasični prijemi. V zadnjih dneh pred volitvami je bila posebno izrazita osebna agitacija. V kazini so imeli Nemci predvolilno zborovanje, na katerem je Deschmann govoril slovensko. Hodil je tudi od človeka do človeka in poskušal pridobiti posameznike za Centralni odbor. Poleg njega se je pri agitiranju posebno izkazal prof. Pirker, nemški kandidat za tretji razred.¹²² Na dan volitev si je štab Centralnega odbora v Krisperjevi hiši nasproti magistrata postavil "razglednico". Od tam so z daljnogledom opazovali, kdo je že volil in kdo še ne. Po omahljivce in zamudnike so potem pošiljali tudi z vozovi.

Volilnih izidov so se pripadniki nemškega tabora zelo razveselili, zmaga jim je dvignila samozavest. Svoje zmagoslavje so uprizorili s pohodom Turnvereina v Mengeš. Kakor opisuje Levstik, so bili turnarji na svoji poti nekoliko razigrani:

*Na mengšanski izgred šli so z revolverji, z dolgimi lovskimi noži, s težkimi palicami, ktere imajo svinec v betici, kakor bi tekli razbojnike lovit ... drli so se kakor razvajeni paglavci na kmeta, ki je šel po cesti z velikim vozom, očitaje mu, da napak vozi, akoravno so potem sami turnarski angeli varuhi, žandarji, potrdili, da se je voznik prav ognil; drugega voznika so ustavili zopet razsajaje, da se prav ne ogiblje, ter ga celo tirali nazaj v Trzin - ali pokazalo se je tudi tukaj, da paglavska, šibe vredna razuzdanost, od vinu in piva omotna, ni vedela, kaj je delala, kajti mož, katerega so potem šele po zamudi dveh ur dalje spustili, ni bil ničesar kriv ... nekdo izmed turnarjev je v prsi dregnil mitničarja, ker je hotel imeti mostovino, drugi je kmečko ženo pri prvi gostilnici od črnuškega mosta po rami udaril s palico, in da je ta sirota potem še bila po glavi ranjena s sabljo, kar se je lahko zgodilo, saj so turnarji imeli poleg sebe vse polno vojakov, jezdečih in pešcev ... turnarji so okna pobijali, na vežena vrata butali v hišah, v katerih so bili mirni ljudje, na sablje so dočakali dva tiha, iz gostilnice domov idoča pivca ... že dopoldne so, v Mengeš grede, kmečke mladeniče dražili in klicali, vprašaje: "Ali imate danes kaj poguma?"*¹²³

Oh vrnitvi pa so turnarje na Ježici pričakali kmetje, oboroženi s koli in gorjačami. Obmetavali so jih s kamenjem, na obeh straneh je bilo nekaj laže poškodovanih. Levstik je to povolilno vznesenost med ljubljanskimi nemškutarji in Nemci posrečeno opisal:

Nemškutarji ter njim pridruženo krdelce Nemcev, starih sključenih penzionistov, uhogih uradnikov, ki v potu svojega obraza in v trepetu svojega srca hrobijo trdo skorjo cesarskega hlebčka, najprvo do brezumnosti pijani od omotice zaradi zmage pri zadnjih mestnih volitvah in zdaj do strupene sline razkačeni

¹²¹ S. n., 21. 5. 1868; že 23. 5. 1868 se je v istem časopisu dalo brati, da sta Novice in Triglav preboječa, in to zato, ker sta opozicijska; obenem se je poudarila potreba, da se Slovenski narod preseli iz Maribora v Ljubljano.

¹²² Primerjaj Škerl ..., str. 56-57.

¹²³ LZD IX, str. 20-21.

*in tako nepopisno srditi, da z zobmi iskre krešejo zaradi skelečih, malo slavnih palic, ki so jim padale po plemenitem zadnjem delu hlač, sami več ne vedo, kaj počenjajo v svoji vrtoglavici.*¹²⁴

Kakor koli, nov škandal je bil tu, priložnost za vnovično srdito gonjo proti slovenski stranki v nemškem časopisju ter nov sodni proces in zasramovanje slovenskih društev in slovenskega naroda nasploh. Takoj so aretirali štiri osebe, naslednje jutro še osemnajst drugih. Pred deželnim sodiščem je sodna obravnava potekala novembra 1868, obsojenih jih je bilo 16 zaradi javnega nasilstva in eden zaradi hude telesne poškodbe. Kazni so bile od dveh do treh let težke ječe. Deželni predsednik Conrad je dosegel, da jih je cesar po nekaj mesecih 12 pomilostil, petim pa za dve tretjini znižal kazen, kar kaže, da so obstajali močni dvomi o njeni pravičnosti. Ljubljanski nemškutarji so natolcevali, da so bili kmečki fantje s pijačo podžgani in naščuvani ter tako zgolj "brezvoljno orodje z rafinirano zlobo spočetega komplota".¹²⁵ Levstik je to besnenje nemškutarjev po časopisih "bičal" z naslednjimi besedami:

Podobni so dr. Zarnikovem špekulantu v njegovih Originalih, ki je iz najgnusnejših kebrov in mrčesne nesnage ožemal mastno, četudi ostudno olje v nesnažni lonec svoje umazane koristi. Kakor se iz najgrših odpadkov človeškega telesa naposled še nareja žgana pijača za drhal, ki v noči po klopeh ob cestah in v mestnih drevoredih spi, tako tudi slovenski renegati, katere je narod krstil za nemškutarje, in z njimi drhal njihovih privržencev z razustnim kričanjem in lažnivim klevetanjem iz tepežov in enakih zaničljivih stvari sebi in svoji stranki žge in vari pijačo obnorele zlobe in peklenškega divjanju ... komaj so pripisihali prvi begunci razprhnjene turnarske armade doli od Sv. Krištofa, že so nemškutarji raztrobili, da je dr. Bleiweis poprejšnji teden za berača preoblečen ob berglah lazil ob Savi, koder je kmetom 200 gld. potrosil kakor pravi antikrist, da bi nemškutarje pretepli. Kvasilo se je, da je dr. Costa za kmečkega fanta preoblečen po krčmah za vino dajal in potem pri tepežu sam s kolom udrihal, akoravno je dokazano, da je tačas bil v Postojni ...

Po Levstikovih besedah so v Triester Zeitungu lagali, da so se "narodni podpihuni" in člani nekdanjega Južnega Sokola popoldne pred pretepom klatili ob Dunajski cesti, dajali za vino in ščuvali kmete nad turnarje. Dunajski časopis Presse pa da je v uvodnem članku, nastalem v Ljubljani, zapisal, da so kaplani in sokoli peljali kmete nad turnarje, za kar bo proti njemu sprožena tožba.¹²⁶

Tudi sam deželni predsednik je za spopad na Ježici v svojem poročilu notranjemu ministrstvu obtoževal slovensko stranko, ki zaradi srda, da je prikrajšana pri dose-danji neomejeni oblasti v deželi, vodi gonjo ter vpliva na lahkoverne in nerazsod-ne ljudske množice. Ljubljanski Nemci so ta izgred izrabili zato, da so deželnemu predsedniku in dunajski vladi poslali spomenico, v kateri so od vlade zahtevali, naj postavi v Ljubljani civilnega in vojaškega guvernerja, pomnoži vojaštvo, razpu-sti deželni zbor, čitalnico in vsa slovenska društva ter zatre slovensko narodno živ-

¹²⁴ LZD IX, str. 16–18.

¹²⁵ L. T, 16. 11. 1868, in Vlado Valenčič: *Ljubljanski protinemški odmevi turnarskih dogodkov*, Kronika X/1962, str. 121–123.

¹²⁶ Primerjaj članek *Brezova mast in ljubljanski nemškutarji* - LZD IX, str. 16–18.

ljenje. Nemci so bili pri tem nenavadno pogumni – navedli so, da je deželni predsednik premalo odločen, dunajski vladi pa očitali, da ne pazi dovolj na dogajanje v Ljubljani. Trdili so tudi, da država ali vlada nimata moči za zagotovitev njihove varnosti.¹²⁷

Medtem ko je v javnosti besnela najnovejša afera, so Nemci v občinskem svetu končno prišli na svoj račun – z zadovoljstvom so lahko začeli obračunavati s Costo. Ta se je z odobritvijo deželnega predsednika Conrada sicer smel vrniti na župansko mesto. Vendar pa je Conrad v dopisu magistratu poudaril, da ima občinski svet – čeprav je bil kazenski postopek proti županu ustavljen – pravico proti le-temu uvesti disciplinsko preiskavo in izdati vse potrebne odredbe za korektno poslovanje mestne policije. Seveda so Nemci oboje z veseljem pograbili ter naslovili zadevo na združeni pravni in policijski odsek občinskega sveta. Ker pa se jim je zdelo, da s tem osovraženemu županu še premalo grenijo življenje, so zastavili vprašanje, ali je bil med suspenzom upravičen prejemati plačo. Ti problemi, obravnavani na seji 3. 7. 1868, s katero je Costa nadaljeval svoje županovanje, so se rešili v sedmih tednih, v epilogu pa so občinski svet razpustili.¹²⁸

Na seji občinskega sveta 13. 8. 1868 je bil po ostri debati sprejet predlog pravnega odseka – nemška večina je izglasovala sklep, da župan med suspenzom ni bil upravičen prejemati plače. Slovenci so neuspešno dokazovali, da ni bila županova krivda, da je bil protizakonito suspendiran (kar je ugotovil tudi sam občinski svet) in ni mogel opravljati dela. Nemci so na to milostno izjavili, da za občinski svet ne bi bilo častno, če bi se spustil z županom v sodne spore, in niso zahtevali, naj Costa vrne denar. Zadovoljili so se zgolj z moralno klofuto županu in prejšnji slovenski večini občinskega sveta. Problema disciplinske preiskave in nadzora nad poslovanjem mestne policije sta bila medsebojno povezana in skupaj ju je obravnaval združeni policijsko-pravni odbor. Ta je ugotovil, da je disciplinska preiskava utemeljena glede na razmere, v katerih je bila lokalna policija, in glede na županov odnos do nje. Če bi ta ob pretepu v Šantlovi veži poklical na pomoč odgovorne organe, tj. lokalno policijo, bi bil potek dogodkov drugačen. Toda do policije je bil popolnoma pasiven, ta pa sama tudi ni nič naredila, čeprav bi bila njena dolžnost, da vsaj ugotovi, kdo se je udeležil izgreda. To dvoje kaže na nujnost, da se mestni policiji postavi nestransko vodstvo – podeli se lahko le taki osebi, ki uživa popolno zaupanje in je po mestnem statutu za to pristojna. Vendar je odbor priznal, da v statutu manjkajo določbe za disciplinsko preiskavo proti županu, a ga to ni motilo, da ne bi postavil naslednjih predlogov:

- disciplinska preiskava proti županu naj se ne sproži, vendar naj se mu izreče nezaupnica glede njegovega vodstva lokalne policije;
- če bi vztrajal na županskem položaju, naj se mu odvzame vodstvo mestne policije in se zaupa prvemu magistratnemu uradniku;
- izvedba teh sklepov naj bo zaupana podžupanu;
- s temi sklepi naj ho seznanjeno deželno predsedstvo.

¹²⁷ Vlado Valenčič, *Ljubljanski protinemški odmevi turnarskih dogodkov*, Kronika X/1962, št. 2, str. 120-121.

¹²⁸ Primerjaj Škerl, str. 58-59.

Tem predlogom so slovenski svetniki ostro nasprotovali. Dr. Ahačič je bil ogorčen zaradi vmešavanja deželnega predsedstva v mestne zadeve. Vlada je po njegovem neupravičeno sugerirala občinskemu svetu zadevo, ki spada k pristojnemu sodišču, neprimerno pa naj bi bilo tudi, da se nadzor poslovanja lokalne policije prenaša na občinski svet. Iz njegovega govora se je dalo razbrati, da ga je najbolj motila perfidna igra oziroma zakulisni dogovori med deželno vlado in Nemci iz občinskega sveta. Zatem je stolni kanonik Zupan potožil, kako grozno stopnjo so dosegle strankarske delitve v mestu, in rotill, naj vendar pride do sprave. Bleiweis je pozval župana, naj sam pojasni svoje mnenje o danem poročilu. Costa je povedal, da se čudi poročilu, ki ga je združeni odbor sprejel o sokolski zadevi, ne da bi ga vprašal, ali so podatki, s katerimi ima opravka, resnični. Po njegovem mnenju bi bilo veliko bolj preprosto, če bi mu na kratko izglasovali nezaupnico, namesto da na dolgo in široko naštevajo domnevna dejstva in se nanja sklicujejo. Zdaj je po njegovem že znano, da so ljudje pri sodni preiskavi proti njemu krivo prisegli. Zato se čudi, da pravniki, ki sedijo v odboru, na podlagi teh lažnih pričevanj oblikujejo sklepe, še zlasti ker zadnja sodna instanca še ni izrekla sodbe. Zdaj ko deputacija, ki je romala na Dunaj, ni dosegla županove odstavitve, se to poskuša doseči po parlamentarni poti. Vendar bo on raje posnemal predsednika Johnsona in sedanje angleško ministrstvo – ti namreč kljub izrečeni nezaupnici vztrajajo na svojih mestih. Vlada ga je vnovič umestila in on ni izgubil njenega zaupanja. Costa je, sklicujoč se na 96. člen občinskega statuta, občinskemu svetu odrekel pravico, da mu odvzame del njegovih pristojnosti. Kot župan je dolžan skrbeti, da se občinski statut ne krši, in bo v skladu z njegovim 100. členom tudi ukrepal. Če bi mu občinski svet zaupno izrazil željo, naj odstopi, bi o tem premislil, tako pa se bo bojeval, dokler bo imel še kako možnost. "Videli bomo, ali v Avstriji še obstaja pravica," je končal užaljeni župan.

Za njim je tudi predstavnik deželne vlade Hočevar izrazil svoj dvom, da občinski svet lahko odvzame županu del njegovih pristojnosti.

S svojim govorjenjem je Costa pošteno razkuril Deschmanna, ki je vehementno posegel v razpravo. Nezaslišane so se mu zdele Ahačičeve in Costove izjave, da ni nobenih dejstev, na podlagi katerih bi Costi lahko očitali nepravilnosti.

Ali ta izgred, ki je imel tako velik odmev in je potekal pred županovimi očmi, ni dovolj obtožujoč za vodjo lokalne policije? Ali bi bilo res za to treba, da bi nekoga pretepli do smrti? Lani Coste niso mogli klicati na odgovornost, ker je bil pod suspenzom. Zdaj ko ni več tako, hoče to pravico odreči občinskemu svetu. Ton, ki si ga Costa dovoljuje, je neprimeren. On naj bi bil vodja lokalne policije in vendar od njega ni slišati nobene besede opravičila. Kako je Costa obranil župansko čast pred znanimi Ulčarjevimi očitki? Občinski svet nima pravice govoriti, ampak je njegova naloga skrbeti, da vodenje lokalne policije poteka v redu, tega pa pri tem obsojanja vrednem dejanju surovosti in hudobnosti vsekakor ni bilo. Kako si torej župan drzne njim brati filipike? Mi imamo pravico, da ga pokličemo na odgovornost!

Costa ga je zavrnil, češ da tisti večer ni storil nobene napake. Svoje ravnanje bo branil pred občinskim svetom enako, kakor je storil pred vlado.

Predloga nemških svetnikov Seuniga (naj se glasovanje o predlogih združenega odbora odloži) in Kalteneggerja (predlog pomirjevalno-kompromisne formulacije, s katero bi dosegli spravo med taboroma: "Občinski svet obžaluje, ker župan v tisti noči ni ublažil izgreda, kakor je bilo v njegovi moči, in ga poziva, naj po svojih najboljših močeh in lastni presoji skrbi, da se v prihodnje to ne bi več zgodilo.") sta bila zavrnjena. Nato so slovenski svetniki Ahačič, Bleiweis, Frölich, Horak, Pakič, Schwentner in V. C. Zupan zapustili sejo. Orel se je odstranil že na začetku. Predlogi so bili z lahkoto izglasovani, Costa pa jih je sistiral in izjavil, da predmet izroča vladi.¹²⁹

Deželni predsednik Conrad je res razveljavil sklepe mestnega sveta o odvzemu vodstva lokalne policije in njenem prenosu na prvega magistratnega svetnika. Nemci pa so že imeli pripravljeno taktiko za naprej. Odločili so se za popoln bojkot vseh občinskih sej, dokler bo županoval Costa. Ker so imeli nadpolovično večino, občinski svet brez njih ni bil sklepčen. O tej svoji nameri so Nemci obvestili deželno vlado. Potem so se lotili izsiljevanja - Costa so hoteli prisiliti, da se pred njimi javno poniža in obveže, da jim bo v prihodnje poslušen. Tako je Josef Suppan v imenu večine občinskega sveta Costo obvestil, da so pripravljene umakniti deklaracijo, naslovljeno na deželno predsedstvo, v kateri napovedujejo svoj bojkot, če se na prihodnji seji ne opraviči in zaobljubi. Priložil mu je besedilo, ki bi ga moral podpisati in na začetku seje prebrati:

Opravičujem se za svojo izjavo, da je nezaupanje večine članov občinskega sveta izpad strankarskega sovraštva in plod gole moči večine, ki me hoče na vsak način odstraniti. Javno preklicujem, kar sem rekel, in prosim, da se šteje, kakor da tega nisem rekel. Umikam tudi vsak namen žalitve in sumničenja glede čistih namenov in motivov večine občinskega sveta. Javno se zavežujem in jemljem za svojo dolžnost izpolnjevati sklepe mestnega sveta dobesedno in točno po pravu in zakonih ter ne bom dopuščal, da bi me pri mojih dolžnostih motila strankarska pripadnost; temu primerno se bom tudi obnašal. Upam, da bodo moje besede zadostovale in dale zadoščenje za moje početje.

Suppan je poudaril, da mora Costa sprejeti izjavo v celoti in brez vsebinskih sprememb.¹³⁰ Costa je Suppanu odgovoril, da obžaluje, ker ne more sprejeti izjave ne po obliki ne po vsebini. Vztrajanje pri nespremenljivosti izjave, ki so mu jo poslali, tudi nasprotuje značaju pogajanj. Kljub temu je v znamenje dobre volje pripravljen dati spremenjeno izjavo le v kratki besedni obliki, o vsebini pa bi se lahko dogovorili. Suppan mu je odpisal, da o spremembah "obžalovalne" izjave ni govora.¹³¹ Od Coste je zahteval spokoritev tudi novoustanovljeni liberalni časopis Laibacher Tagblatt. Novice pa so dne 26. 8. 1868 hvalile Costovo značajnost:

Županovanje v Ljubljani je od nekdanj trnjeva pot ... Ambrož, dokler je bil naroden, je krvavo pot poril pod nemškutarsko stranko, dokler ga ni prisilila, da je šel v Idrijo in ondi očitno - poljubil Issleiba. Tudi Tagblatt tirja od dr. Coste Umkehr - ul zastonj. Značajni Costa ni - Ambrož!

¹²⁹ ZAL, COD III/19, zapisniki sej mestnega sveta za leto 1868.

¹³⁰ AS 16, konvolut 19, t. e. 9, Suppanovo pismo Costi z dne 2. 9. 1868.

¹³¹ Prav tam, Costov odgovor z dne 2. 9. 1868 in Suppanova odklonitev z dne 4. 9. 1868.

Uničujoči bojkot so slovenski politiki poskušali preprečiti s skrajnimi sredstvi, a so se izjalovila. Bleiweis in Toman sta v deželnem zboru predlagala spremembo mestnega statuta. Vsak odbornik, ki bi neupravičeno izostal s seje mestnega sveta, naj bi bil kaznovan z 20 gld, pri ponovnem neupravičenem izostanku pa bi mu odvzeli mandat. Laibacher Tagblatt je te predloge razglasil za navadno licemerstvo:

*V dveh letih in pol je bil Costa na sejah mestnega sveta navzoč le petkrat, tudi Bleiweis je zelo pogosto izostal. Zakaj se tudi v drugih kranjskih občinah ne uvede isto pravilo? Poleg tega so ti predlogi poskus kršenja mestne avtonomije. Občinski svet je podložen le deželnemu predsedstvu. Pobudo za spremembe občinskega statuta lahko predlaga le občinski svet sam ali vlada. Še pred leti so narodnjaki zastopali popolnoma drugačno mnenje, zdaj pa so ga spremenili, in to samo zato, da bi župan lahko še naprej telesu, ki mu načeluje, metal v obraz žaljivke.*¹³²

Tako so na sejo občinskega sveta 10. 9. 1868 prišli le slovenski svetniki. Ker nemških ni bilo, niso bili sklepčni in seja je odpadla. Deželni predsednik je 21. 9. 1868 razpustil občinski svet z utemeljitvijo, da ni nobene možnosti v občinskem svetu preseči razkol, v katerem se je znašel župan.

Tak je bil torej konec slovenske navzočnosti v ljubljanskem občinskem svetu za dolgo vrsto let. Slovenskega župana in slovenski občinski svet je Ljubljana dobila šele čez dobrih trinajst let.¹³³

Zaključek

Od začetka do konca županovanja Etbina Henrika Coste se je na političnem prizorišču spremenilo marsikaj. Pokazalo se je, kako velik vpliv ima vsakokratna vlada na lokalno politiko. Izidi volitev so bili neposredno povezani s tem, kdo je na oblasti. Potem ko je nemška oziroma nemškutarska stranka v Ljubljani za časa Belcredija skoraj izginila, se je položaj po odhodu Belcredijeve in nastopu Beustove vlade povsem spremenil. Palico in korenček so poprijeli v roke dežmanovci in vrli Ljubljančani se "prepričljivim argumentom" po večini niso mogli upreti. Uradniki in učitelji so bili najbolj izpostavljeni - če so sebi in svoji družini hoteli dobro, niso smeli igrati junakov in si privoščiti načelnosti. Slovenski trgovci in obrtniki so bili prav tako v neprijetnem položaju. Sodeč po komentarju o volitvah l. 1868 v Novicah, so bile najbogatejše stranke oziroma najboljši kupci iz Slovincem nasprotnne stranke:

*Volivci v II. in III. razredu so se, čeravno po svojem rokodelstvu ali obrtniji odvisni od tega, da jim kdo dela, da ali vzame, zoperstavili slinjenju in žuganju nasprotnikov naših ...*¹³⁴

¹³² Laibacher Tagblatt (v nadaljevanju L. T.), 9. in 10. 9. 1868.

¹³³ Primerjaj Škerl ..., str. 61-63.

¹³⁴ Novice, 13. 5. 1868.

Če omenimo še poudarjeno nemško "posojilno" dejavnost - posebno v predvolilnem času - ni čudno, da je nemška stranka vzcvetela, slovensko pa je zajela neka otopelost, ker ji je oblast ob vsakem povodu prisolila klobuto, zapirala, odstavljala, vlekla na sodišče ... Preobrazbeni proces je bil verjetno nalezljiv - ko je nekdo zamenjal tabor, si je izboljšal konkurenčni položaj in tako silil k posnemanju tudi druge. Vse "odvisne" osebe je zvečine gotovo potegnil s sabo.

Poudarilo se je, da so se razmere na podeželju veliko bolj izkristalizirale kakor v mestu. Seveda je imela na kmečko prebivalstvo velik vpliv duhovščina. Ta je po večini navijala za slovensko stranko zaradi domoljubja, nič manj pa zaradi "ustavoborne srboritosti" in antiklerikalizma nemškutarjskih "liberalcev". Vendar je treba omeniti še en moment, ki je prav tako precej pomemben. Medtem ko so nemškutarji obvladovali Ljubljance s korenčkom in palico, so imeli že takoj za mestno mitnico na voljo samo še palico. To pa so jim - posebno ob njihovih izletih v ljubljansko okolico - podeželjani radi vzeli iz belih rok in jih namazali po hrbtu z brezovim oljem. Korenčka za kmeta nemškutarji pri vsej svoji zvitosti niso mogli najti. Preprosti vaščani se niso ozirali za uradniškimi mesti, niso trepetali, ali jih bo kdo odpustil ali povišal, nad seboj niso imeli muhastega preračunljivega gospodarja - trgovca ali rokodelca. Od nemškutarjev so bili finančno ali poslovno redko odvisni, preveč pa jih je bilo, da bi jih lahko vse podkupili. Tako je dežmanovcem ostalo le, da so se zgražali nad "rohes Volk", ga zaničevali in mu grozili, kakor to popisuje Levstik v članku "Dežmanov parkelj":

Že stara Dežmanova zvižaja je, kranjskega kmeta vedno in vedno imenovati "praktičnega", vedno in vedno mu ponavljati: "Ljubi kmetič, pusti vse, kakor je bilo, predno so ti povedali, kakšno je, kajti če se bodeš vtikal v stvari, za katere ni lopata niti motika, ne plug niti brana, ne grablje niti kosa, čaka te za vrata skrit črn parkelj, kateri te brez milosti vklene v trde verige še večjih davkov in stroškov, udari z brezovko še manjšega zaslužka ... A kaj je tega krivo? Samo to, ker se upiraš, da bi tvoji deželi gospodarili edino mi, ki imamo bajonete, sablje in topove okoli sebe, - mi, ki smo dovolj mogočni, da smemo celo c. kr. vlado ustrahovati. In če to moremo, kako ne bi ustrahovali tebe, preprostega, ubogega kmeta ali obrtnika, trgovca in meščana, ki nimaš pod svojo roko orožja in policije, ki nimaš Tagblatta, ne znaš pisati lažnivih promemorij, ne trositi laži po novinah vsega sveta, skratka, tebe, ki nisi dovolj mogočen niti ne dovolj zvit ali pokvarjen, da bi nam udarce vračeval s takim orožjem, s kakršnim te mi sekamo? Ne vidiš, da ti je poginiti? Če torej poginiti nečeš, naglo priteci v naše vrste, ali če tega ne storiš, vendar vsaj molči, vsaj ne giblji, - ne pošiljaj iz hiše biriča, kadar ti prinese iz pisalnice nemške pozive, odloke, razsodbe itd., ne zahtevaj od sodnika, da bi po slovensko s teboj razpravljaj in pisal, ne beri slovenskih novin, ne hodi na tabore, ne kriči: Živi Slovenec! - ne strezi sokolovcem; nego rajši ostani "praktischer Krainer", kadilnico povzdigu pred poštenim prijateljem "Tagblattom", prišij na klobuk želode, objemlji turnarje ter z njimi vpij: Sramota je biti Kranjec, a Slovenec biti je infamija! - Spoštuj Dežmana z njegovimi hlapci, med katerimi so zadnje čase tudi policaji. Ako to storiš, bodeš "praktični Kranjec" ter izbereš si

*najboljši del, kateri se ti ne odvzame; dobro ti bode in dolgo bodeš živel na zemlji. Ali ni to res praktično?*¹³⁵

Tovrstno prepričevanje pa je v pri trmastem kranjskem kmetu čedalje manj zaleglo – tudi kmečka “praktičnost”, s katero je špekuliral Deschmann, ni več zadostovala. Deschmann leta 1868 ne bi več mogel po pravici ponovno pisati, kar je zapisal leta 1861. Slovenska stranka ni več “stala daleč” od podeželskega prebivalstva, ki se je začelo narodno ozaveščati oziroma zavedati svoje narodne identitete. Ta je dobila prednost pred deželno pripadnostjo, po pomenu in intenzivnosti pa verjetno ni več zaostajala za čustvom pripadnosti dinastiji. Za zaustavitev nastopajoče slovenske narodne samozavesti pripadniki nemškega oziroma ustavovernega tabora niso mogli najti učinkovitega sredstva, prisile pa se zaradi ustavnih form ni več dalo tako neomejeno rabiti, kakor bi bilo za tak poskus treba.

Politično življenje je med zadnjimi vzdihljaji Costovega županovanja dobilo tudi nove organizacijske oblike. Medtem ko je bilo do l. 1868 vse skupaj bolj kampanjsko in so različno poimenovani odbori oživali nekaj tednov pred volitvami, so zdaj nastale stalnejše oblike. Zdi se, da je bil nastanek društev, ki so podobna današnjim strankam, odvisen od t. i. decembrske ustave oziroma nastopa dualizma. Ustavoverno društvo, nastalo 7. 7. 1868, ki so ga vodili zloglasni trinajsteri, si je omislilo tudi lasten politični dnevnik – Laibacher Tagblatt. S tem je pokazalo jasne težnje po utrjevanju in širitvi kroga somišljenikov.¹³⁶ Časopis Laibacher Zeitung je postal za te namene premalo uporaben, saj kot poluradni list ni mogel dovolj odkrito nastopati s skrajnonemškimi stališči. Novoustanovljeno društvo narodnjakov si je izbralo ime Slovenija, ob svoji ustanovitvi pa ni zmoglo volje in sredstev za lasten politični dnevnik. Za program so si postavili boj za Zedinjeno Slovenijo ter vpeljavajo slovenščine v šole in urade, kot sredstvo pa so si – vsaj v Ljubljani – po Costovem nasvetu in neki čudni politični logiki izbrali abstinenco. Tako si je lahko ustavoverna stranka, sestavljena iz ljubljanskih nemškutarjev – ustavovercev in maloštevilnih pravih Nemcev, na magistratu v miru utrdila oblast. Obdobje nemške Ljubljane bo predmet naslednjega poglavja

¹³⁵ LZD IX, str. 122.

¹³⁶ Levstik je o tem pisal: “Naši nasprotniki, da bi počasi zabrisali vso mejo med slovensko in nemško stranko, namerjajo dalje osnovati novo društvo ‘Konstitutioneller Verein’, v katero mislijo posebno poloviti ‘mlade Slovence’. Da bodo pri tem društvu tudi Nemci in da bode ta ‘Verein’ pod blagotvorno senco košatega policijskega reda, to se umeje samo ob sebi, kakor se tudi umeje, da ne bodo v to mrežo mogli ujeti nobenega pravega Slovenca.”; LZD IX, str. 229–230.

Dr. Janez Bleiweis, prvi med voditelji Slovencev v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja, ki pa je v zasebnem življenju pretežno uporabljal nemščino.

III. poglavje

VMESNI ČAS 1868–1869

(oblikovanje stalnih političnih organizacij;
prvi poskusi “sprave” ob nemškem prevzemu oblasti;
izredno stanje ob izgredih)

Po Costovem odhodu z županskega položaja in razpustu občinskega sveta 21. 9. 1868 je deželni predsednik Conrad izročil vodstvo lokalne policije prvemu magistratnemu svetniku Gutmannu. Ta je moral pripraviti vse potrebno za volitve v občinski svet, a te priprave so se zavlekle, saj je bilo treba volilne imenike razširiti v skladu z novo avstrijsko ustavo. Volilno pravico so namreč dobili tudi tisti, ki v občini niso imeli domovinske pravice, so pa v njej stalno živeli in plačevali davek. Tako so bile naslednje občinske volitve šele marca 1869. V tem času sta se oblikovali dve politični stranki - Konstitutioneller Verein (Ustavoverno društvo) in društvo Slovenija - nosilca političnega življenja v Ljubljani in na Kranjskem. Sočasno se je dokončno oblikovala programska osnova Ustavovernega društva, ki je nastalo iz nemškega liberalnega tabora. Ta je do takrat nastopal predvsem ob občinskih volitvah pod imeni različnih odborov. Političnoideološke usmeritve so se skozi čas spreminjale. Da bi dobili pravi vtis, kaj se je spremenilo, kaj pa ne, je treba, da natančneje razčlenimo politične zamisli, notranjo strukturo in poglede na najpomembnejša vprašanja, ki jih je imelo Ustavoverno društvo na Kranjskem v svojem začetnem obdobju.

III/1 Ustavoverno društvo, njegove politične opredelitve in delovanje

Iz poročil o sestankih Ustavovernega društva so razvidni pogledi na aktualne politične razmere. Ob ustanovitvi društva 7. 7. 1868, ki se je udeležilo 138 ljudi, so bili v društveni odbor izvoljeni: Suppan kot predsednik (Obmann), Deschmann, Schaffer, Kaltenecker, Schrey, Trpin, Dimitz, Keesbacher in Pirker. Štirje med njimi (Suppan, Deschmann, Kaltenecker in Trpin) so bili iz znane skupine trinajsterice, ki je zrušila Costo. Že na ustanovnem sestanku so sprejeli resolucijo, s katero so

protestirali proti papeški alokuciji z dne 22. 6. 1868 in njenemu napadu na državno zakonodajo. Govorili so tudi o ustanovitvi lastnega dnevnika Laibacher Tagblatt in 14. 8. 1868 je začel izhajati. Dr. Keesbacher je ob tej priložnosti ostro zanikal namigovanje narodnjakov, da bo ta list izhajal z denarno podporo vlade. Laibacher Tagblatt (v nadaljevanju L. T.) je ves čas zagovarjal protinacionalno stališče in poudarjal, da je kult nacionalnega škodljiv in celo nevaren za napredek.¹³⁷

Ustavoverci so torej na začetku svojega delovanja poudarjali pomen ustavnega okvira in antiklerikalizem. Tako je npr. na petem društvenem zasedanju 2. 9. 1868 Deschmann zahteval, naj se tiska brošura, ki bo v slovenščini poučevala preprosto ljudstvo o pomenu ustavnih zakonov, saj se le tako lahko ubranijo poskusov nasprotnne stranke, ki pri svojih namenih tako pogosto posega po tisku. Za drastičen primer klerikalno-nacionalne propagande je navedel nekaj odlomkov iz brošure katoliškega duhovnika Šuca, v kateri se slavijo blagoslovi konkordata, ljudstvu pa se o ustavnih zakonih in posebno o civilni zakonski zvezi predstavijo povsem napačni pojmi. Deschmannov predlog je bil soglasno sprejet, izvedba pa prepuščena odboru.

Na isti seji so na Kalteneggerjevo pobudo izglasovali protest proti predlogu deželnega zbora, s katerim bi se cela vrsta krajev uvrstila v glasovalno kurijo mest in trgov: "Interese meščanstva je treba ohraniti in varovati njegov vpliv. Noben kraj, v katerem se več kakor polovica prebivalcev ne preživlja z meščanskim poklicem, naj ne bo uvrščen v kurijo mest in trgov."¹³⁸ Na naslednji seji Ustavovernega društva 9. 9. 1868 je ob obravnavi osnutka zakona o enakopravnosti slovenščine in nemščine (ki ga je predlagala slovenska večina deželnega zbora) prišlo do izgreda. Šolnik Pirker je predlagal, naj ustavoverci sprejmejo resolucijo proti temu osnutku in jo pošljejo na ministrstvo, češ da sta že zdaj v tretjem in četrtem razredu dovoljeni le dve uri nemščine na teden, kar nikakor ne zadostuje, da bi se jo otroci naučili. Trdil je še, da je nemščina v Ljubljani in na mnogih mestih v deželi prevladujoča ter da je tudi občevalni jezik vodij nacionalne stranke, prav ti pa hočejo mladini onemogočiti učenje nemščine. Pirkerjev govor je razburil Luko Svetca, ki je bil navzoč kot predstavnik vlade. Želel je pojasniti, da deželni zbor ne omejuje števila ur nemščine, temveč jo za tretji in četrti razred predpisuje. Za Pirkerjevo govorjenje je menil, da je provokativno, nemir vzbujajoče. Med Svetčevim pojasnjevanjem so se ustavoverneži v dvorani začeli razburjati, zaslišali so se oho klici, društveni člani pa so protestirali pri predsedujočem Suppanu in ga spraševali, ali lahko Svetec kot vladni komisar sodeluje v debati. Svetec je nato ugotovil, da se zborujoči do njega ne vedejo primerno, češ da je želel zgolj zanikati Pirkerjeve neresnice. Suppan mu je nato pojasnil, da mu je v skladu z zakonom moral prepustiti besedo, a jo je zlorabil in prekoračil svoja pooblastila, zato naj vse posledice pripiše sebi. L. T. je poročal o nezaslišanih zlorabah funkcije vladnega komisarja. Svetec bi po njegovem mnenju lahko nastopil le, če bi bili kršeni zakoni. V tem primeru bi lahko opomignjal, če pa to ne bi zaleglo, bi moral zborovanje razpustiti.¹³⁹

¹³⁷ Laibacher Tagblatt (v nadaljevanju L. T.), 20. 8. 1868.

¹³⁸ L. T., 3. 9. 1868.

¹³⁹ L. T., 10. 10. 1868.

Novice so te dogodke na sestanku Ustavovernega društva komentirale z vprašanjem, kako razni urarji in pozamentarji lahko debatirajo o deželni zakonodaji. Tagblatt jih je zavrnil s protivprašanjem, kdo potem sploh lahko debatira o deželni zakonodaji:

Le doktorji prava, zdravniki in živinozdravniki? Sami nacionalci so za poslanca izvolili rokavičarja Horaka. V svobodni državi lahko o političnem življenju debatira vsak, ne glede na stan, če le izpolnjuje dolžnosti do države.¹⁴⁰

Ustavoverci so se zavzemali tudi za neposredne volitve v državni zbor. Tako so na svojem šestem zasedanju 6. 11. 1868 zatrjevali, da bodo take volitve zagotovile zastopnost interesov in odpravile pogubne učinke federalizma – ljudstvo bo dobilo izbiro v svoje roke, ne pa da namesto njega odločajo deželni zbori. V tem smislu naj bi bil sprejet ustrezen volilni zakon. Po Kalteneggerjevem mnenju so nasprotniki neposrednih volitev v državni zbor želeli graditi federalizem na ruševinah.

Na istem sestanku je koncipist Dimitz analiziral vse dotedanje faze zamisli o stvaritvi Slovenije. V Mariborskem programu so Slovenci zahtevali ponovno združitev nekdanje Notranje Avstrije z lastno dvorno pisarno. "Iz pepela tega programa je kot ptič Fenix vzletela ideja o kraljestvu Sloveniji (veselost v dvorani)." Dr. Bleiweis da je sam priznal, da nacionalna stranka od Mariborskega programa ni naredila nobenega koraka več. Ideja Slovenije ni nova, Bleiweis jo je iznašel že leta 1848 in bila je sprejeta na slovanskem kongresu v Pragi, "kjer se je zaradi lažjega sporazumevanja debatiralo v nemščini (veselost), nato se je zgubila po zakotju časopisov in se spet pojavila leta 1861 v kranjskem deželnem zboru". Po Dimitzevih besedah si je Bleiweis pri tem pomagal z zgodovino in pri izbiri svojih argumentov segal nazaj v 14. stoletje, čemur se ne gre čuditi, "saj se mož dobro počuti v srednjem veku". Tudi avstroslavistična stremenja po združitvi vseh Slovanov v Avstriji so bila baje v povezavi s pisanjem ruskega vladnega časopisa, tako da Avstrija, ki jo je dualizem okrepil, ne bi mogla spet prevzeti svojega položaja v Nemčiji.

Slovenija in federalizem nista v interesu Avstrije. Tudi dežele, katerih deli naj bi bili v Sloveniji združeni, protestirajo proti temu. Mi se zgledujemo po preostalih evropskih strankah, ki niso nacionalne, temveč se gibljejo v okvirih ustave. Enako kakor Švicarji bi morali biti tudi Avstrijci ponosni na svojo domovino.

Tako je Dimitz postavil predlog izjave Ustavovernega društva: "Združitev Kranjske s sosednjimi jezično sorodnimi območji ni v interesu Avstrije niti Kranjske."

Deschmann se je pridružil Dimitzevim trditvam in poudaril, da bi morebitna Slovenija takoj prišla v ozemeljske spore s sosednjimi deželami. Kranjska ima povsod naravne meje, ki tečejo po gorskih grebenih in rekah, le proti Štajerski je bolj odprta, štajerska območja pa v svojo deželo združuje 500-letna skupna zgodovina. Nazori nasprotnikov, po katerih bi se duhovne zmogljivosti z združitvijo povečale, so napačni, saj se te nikoli ne preštevajo, temveč zgolj tehtajo. Deželani Kranjske, Koroške in Štajerske da so med seboj povezani že od bitk z Madžari in od takrat se je med slovenskim in nemškim prebivalstvom spletla trdna povezava.

¹⁴⁰ L. T., 17. 10. 1868.

Kaltenegger je idejo Slovenije obravnaval s pravnega stališča in trdil, da so nasprotniki pri teh zahtevah sami v dvomih. Čeprav so bila območja že združena v Notranjo Avstrijo, nikoli niso bila državnopravna. Tako torej hočejo raztrgati več dežel, da bi ustvarili novo. Namere so tako neresne, da se Ustavoverno društvo ukvarja z njimi le iz dveh načel: principiis obsta in qui tacet consetire videtur.

Deschmann je na koncu sestanka narodne prvake še opozoril, naj ljudi ne spravljajo več v nacionalni "švindeli", in jim priporočal: "Propagirajte enotnost in mir med narodi, potem boste več dosegli kakor vaša Slovenija!"¹⁴¹

V začetku januarja 1869 je Laibacher Tagblatt objavil sestavo članstva v Ustavovernem društvu, ki je kazala močno osredotočenost na Ljubljano, kar so opravičevali s tem, da je društvo še mlado in da po zakonodaji ne smejo imeti podružnic na deželi.¹⁴² Sredi maja 1869 je Deschmann zamenjal Suppana na čelu Ustavovernega društva. Dotedanji vodja je imel menda preveč dela kot župan in novoizvoljeni sodnik državnega sodišča.¹⁴³

Dve stranki v deželi

Zanimiva je analiza političnih razmer na Kranjskem, kakor jo je videl Tagblatt v začetku leta 1869. V seriji petih člankov z naslovom *Stranki v deželi*¹⁴⁴ so nanizali ocene oziroma trditve in jim pridružili projekcijo za prihodnost s precej konkretnimi predlogi za liberalno frakcijo nasprotne stranke - celo s pogoji za združitev. Člani Ustavovernega društva v prvem obdobju niso preveč radi videli, da bi jih imeli za Nemce oziroma nemško stranko. Tako je npr. Deschmann na seji Ustavovernega društva 5. 3. 1869 na vso moč poudarjal, kako se je treba truditi, da se zanje ne uveljavi ime Deutsche Partei, ker bi se sicer namigovalo, da imajo sumljive stike s tujino. Izjavil je še, da nikakor niso nemška stranka, razen da cenijo Nemce in njihov jezik, ker vedo, da jim je potreben za napredek in izobrazbo.¹⁴⁵ Na naslednjih straneh bomo povzeli teze, ki nazorno kažejo, kako so kranjski ustavoverci dojemali politični položaj in svoje perspektive na Kranjskem.

Dve stranki v deželi

Obstajata dve stranki; nacionalci so se tako poimenovali sami in nasprotni stranki nadedli naziv Nemci, ti pa se sami raje imenujejo liberalci ali prijatelji ustave.

---

¹⁴¹ L. T., 7. 11. 1868.

¹⁴² L. T., 11. 1. 1869; 348 (64 %) je bilo Ljubljčanov, 178 (33 %) z dežele in 15 (3 %) pa zunaj Kranjske; 228 je bilo trgovcev in obrtnikov, 108 uradnikov, 84 hišnih lastnikov, 69 odvetnikov, notarjev, zdravnikov, profesorjev in učiteljev, 34 tehnikov in uradnikov, 18 raznih drugih stanov.

¹⁴³ L. T., 15. 5. 1869.

¹⁴⁴ Nekatero elemente iz te serije člankov je povzel in predstavil že Peter Vodopivec v svojem članku: *O socialnih in gospodarskih nazorih nemškega meščanstva na Kranjskem od konca 60. do začetka 80. let 19. stoletja, Prispevki za novejšo zgodovino* 1987, št. 1-2.

¹⁴⁵ L. T., 6. 3. 1869.

Nacionalnost je pojem, ki ne pripada stranki, temveč vsakemu pripadniku naroda. Slovenec, ki v želji, da bi osrečil domovino, uhare drugo pot kakor Bleiweisovi privrženci, je še vedno nacionalist. Označiti njihovo (ustavoverno) stranko z nemško, je neupravičeno, saj je v njihovih vrstah tudi precej Slovencev. To so nacionalci zaznali in si izmislili zaničljivko nemškutar (*Deuschtümler*). S tem pa je ločnica z rojstva premaknjena k politični naravnosti, saj so tako priznali, da na Kranjskem obstajajo "domorodci" z različnimi cilji.

Nacionalci so začeli kričati, da niso stranka (*Partei*), ker v lastni hiši ne morejo biti (*Zins*)*Partei* - najemniki. Kako se to lahko vzporeja? S to besedno igro naj bi hišni gospodarji postali nacionalci, drugi pa najemniki. V tem komičnem stavku je grozna konsekvence, ki jo malikujejo kmetje z dežele. Tako nam ne priznavajo političnih oz. socialnih pravic in niti te pravice, da smo lahko politična stranka. Živimo naj po milosti in ob vsaki priložnosti moramo imeti pripravljen culo. Je to tolerantnost in enakopravnost? To je pravica močnejšega, nezaslišano zanikanje državne in politične svobode. Tudi mi enako dobro plačujemo davke kakor oni in tako naš hišni gospodar niso Slovenci, ampak država. Država pa so vsi državljani - tako smo udeleženi pri "hišni pravici" enako kakor oni, ki nas hočejo imeti za goste, ki jih le prenašajo.

Dve stranki v deželi se torej ne razlikujeta tako zelo po rojstvu oz. težnjah. Domnevati pa je, da obe želita doseči isti cilj: srečo in materialno blaginjo ljudstva na Kranjskem. Različna so samo sredstva in poti za dosego istega cilja. Torej: čeprav sta na Kranjskem dva naroda, ni upravičeno govoriti o slovenski stranki. Poimenovanje strank po rojstvu in poreklu ni sprejemljivo. Treba jih je razlikovati po težnjah. Tako tudi na Kranjskem ni nobene slovenske stranke, temveč le klerikalci in liberalci - ustavi prijazni in ustavi sovražni. Na Francoskem je npr. veliko strank, nobena pa se ne opredeljuje na podlagi rojstva oz. porekla njenih članov.¹⁴⁶

Opredelitev po rojstvu je torej neupravičena; najbolj se lahko stranki opredelita in poimenujeta, če se pogleda, kaj pravzaprav obe hočeta.

Slovenska stranka: v prvi vrsti zahteva dvig slovenščine, ki naj bo izključno šolski jezik; le kot nujno koncesijo Slovenci pojmujejo svojo privolitev, naj se v višjih šolah poučuje in uči tudi v nemščini; slovenščina mora biti uradni jezik, občevanje z Nemci v sosednjih deželah se pojmuje kot zlo, saj je v tem treba videti nevarnost germanizacije; dežela Kranjska naj se usmeri proti Zagrebu, nasploh proti južnim Slovanom; nemška kultura je Slovincem grozna, nemški jezik osovražen; nemštvo jim je mrzko tudi zato, ker v njem, kakor pravijo, tičita luteranstvo in reformatorski duh; nacionalec (= Slovenec) pazi, vsaj domnevno, na svojo vero, ki jo ogrožajo Nemci; sovraži tudi moderno zakonodajo, npr. civilni zakon, groza ga je verske svobode, boji se Judov in vseh tujcev razen Rusov, čeprav so ti prav tako drugoverci; nacionalec obožuje duhovščino in ji priznava politično poslanstvo, hoče, da kler obvladuje šolo; obžaluje padec konkordata, v veselju ob prenehanju le-tegu vidi nekaj protiverskega in zavrže-

¹⁴⁶ L. T., 12. 1. 1869.

nega; nacionalc je za svoje ideje zelo zagret in ne želi priznati upravičenosti nasprotnih pogledov - v nasprotnikih vidi izdajalce domovine in se ima tako za patriota posebne vrste; v državnopravnem pogledu želi nacionalc razširiti svojo deželo na tista območja, kjer žive njegovi rojaki; hoče deželo Slovencev, tako arondirano območje pa poimenovati Slovenija; Kranjske ne imenuje kronovina, temveč vojvodina, v državni zbor voli le z odporom in v to je privolil šele po razpustu kranjskega deželnega zbora; v ustavi ne vidi jamstva za obstoj svojega naroda, temeljni državni zakoni, medverski zakoni ipd. pa so mu mrzki, čeprav se nanje občasno sklicuje.

In kaj hoče nemškutar - Deutschthümmler?

Tudi on želi dvig svojega (kranjskega oz. slovenskega, op. a.) jezika, saj ga ljubi. Vendar meni, da mu znanje nemškega jezika prinaša velike prednosti. Ve, da bo prihodnost njegovim otrokom lepše cvetela, če se bodo učili tudi nemščino, saj ga trgovina in obrt postavljata v stik s sosednjimi nemškimi deželami. Tako je veliko bolj v stiku z Nemci kakor z manj civiliziranimi deželami slovanskega juga, kjer še obstaja krvno maščevanje in kjer morajo ljudje še obdelovati polja s puško na rami. Zato verjame, da Kranjska ne gravitira - če ne zaradi drugega, vsaj zaradi svojih materialnih interesov - proti jugu. Nemška kultura mu je ljuba in jo ceni, saj ve, da začetki njegove domače kulture izhajajo iz nemštva - Dalmatin je prevedel Biblijo in reformacija je prinesla v deželo kulturo. Poleg tega spoštuje in ljubi nemško literaturo kakor vsak omikan narod. Ne sovraži nobenega naroda, najmanj pa Nemce, od katerih so se Slovenci toliko naučili. Želi, da bi v šoli njegove otroke učili v nemščini in slovenščini. V verskem pogledu je katolik, luteranstvu pa priznava njegov kultur-
nozgodovinski pomen. Hoče svobodo vere in vesti. Duhovnik mu je oznanjevalec božje besede, priznava mu vse državljske pravice, hoče pa, da ostane prižnica prostor za oznanjevanje božje besede in nauka o večni ljubezni, ne pa da pade na raven prostora za politiziranje. Spoštuje in časti duhovnika, ki izpolnjuje svoje sveto poslanstvo, vendar mu ne priznava političnega poslanstva, saj je Kristus rekel: "Pojdite in oznanjajte moj nauk!" ne pa: "Vodite kmete na volišča!" Poleg verske hoče tudi osebno in politično svobodo. Je privrženec ustave, temeljni državni zakoni so mu porok svobode veroizpovedi in vesti, zato iz teh razlogov ne prenaša konkordata. V državnopravnem pogledu ne čuti potrebe po rušenju historičnega pojma Kranjske - nasprotno: s pieteto vztraja pri tem pojmu in se s posebno ljubeznijo imenuje Kranjca. Vprašanje, ali je Kranjska kronovina ali vojvodina, se mu ne zdi zelo pomembno. Svojo deželo vidi le kot del Avstrije - monarh mu je drag kot cesar in ne kot vojvoda. Država Slovenija se mu zdi nedosegljiva sanjarija, samostojen politični položaj pa mu je ideal, za katerega ni posebno goreče vnet. Za nemškutarjeve poglede je značilno nekaj treznosti. Raje se oprijemlje obstoječega in praktičnega ter se ogiblje težko dojemljivih ali sploh nerazumljivih idealov. Pri vsem spoštovanju nacionalnosti mu ta ne predstavlja poti do ljudske sreče, temveč sta mu to le politična svoboda in materialna blaginja.

Nemci v deželi, bodisi tu rojeni ali sem priseljeni, se v popolnosti priključujejo političnim programom nemškutarjev. Nемец spoštuje tuje narodnosti, v vseh političnih vprašanjih pa zastopa liberalna načela. Nasploh le nerad posega v medstrankarski spopad, saj čuti odpor do znotrajnacionalnih razprtij (Nationalitätenhader) – zanima se le za vprašanja, ki zadevajo svobodo. Všeč mu je, da sta njegov jezik in kultura spoštovana, zato ga – poleg drugih stvari – zelo moti nezmerno govorjenje nacionalcev, ki je naperjeno proti vsem Nemcem.

To so torej stališča vseh strank na Kranjskem. Razen državnopravnih vprašanj, ki so za Kranjsko zanemarljivega pomena, je položaj naslednji: razlike v nazarju obeh strank so glede jezikovnega vprašanja malenkostne, precejšnje pa glede vseh političnih vprašanj. Nacionalci so privrženci reakcije, nemškutarji in Nemci pa svobode. Prvi žele, da je šola podrejena kleru, drugi, da naj bo vpliv Cerkve na šolo odpravljen. Prvi želijo konkordat, drugi verske zakone, nacionalci bi radi imeli nacionalno-klerikalno vlado, nemškutarji in Nemci pa liberalno ministrstvo.

Težišče razlik med strankama tiči v načelih političnega življenja. Tako imamo zadosti utemeljeno poimenovanje in razvrstitev strank: na liberalne in reakcionarne oz. klerikalne, na ustavi prijazne in sovražne.¹⁴⁷

Kaj hočejo nacionalci, je razvidno iz njihovih govorov v deželnem zboru, iz časopisov, ki jih tiskajo. V vsaki številki Novic, Triglava, Slovenskega naroda in Danice najdemo potrditev, da je oris stališč nacionalcev tak, kakor smo ga opisali zgoraj. Zadostovalo bi pristaviti, da nacionalci hodijo pod roko s klerikalci. In vendar se nam zdi krivično trditi, da vsi nacionalci mislijo reakcionarno in klerikalno. Bilo bi nenaravno, zatajilo bi plemeniti značaj mladosti, če se ne bi mladi Slovenec potegoval za svobodo, saj mladost stremi za plemenitim, lepim in dobrim. Tudi on (mladi Slovenec) lahko sledi idealom južnoslovanske države, tudi on sanja o svobodni, neodvisni Sloveniji, kar je mladosti treba oprostiti; ko postane starejši, bo razmišljal hladneje in presojal ostreje; to pa zato, ker se navdušuje tudi za človekovo dostojanstvo, svobodno raziskovanje, ker iz izkušenj spozna pritisk klera na duševni razvoj, ker tudi on hoče svobodo duha, vesti in države.¹⁴⁸ Med mislečo mladino kroži fraza: "Mi ne hodimo s klerom iz prepričanja niti ne iz oportunitete, potrebujemo ga, brez njega je naša stranka prešibka. Naj se nam najprej z njegovo pomočjo utrdijo temelji, nato se bomo otrešli jarma ..." itd., kakor se pač glasijo fraze, s katerimi se želi zakriti nenačelnost trgovanja. Da, v teh mladih jurišnikih in hrepenečih dušah (Stürmer und Dränger) spregovori sem in tja – poleg zmede polnega političnega fanatizma, združenega s trmastim pretiravanjem – trdovratni duh proti oblastiželjnosti vidi. Zato stari očetje stranke trepetajo nad vulkanom.

Tako obstaja vprašanje, ali ni bolje odkrito pokazati barve. V vprašanjih, ki zadevajo velike probleme modernega državnega življenja, bi se bolje ujeli z ljudmi istega prepričanja, čeprav pripadajo nasprotni stranki, kakor pa s stran-

¹⁴⁷ L. T., 20. 1. 1869.

¹⁴⁸ Slednje vrstice bi lahko izzvenele kot samoizpoved Karla Deschmanna, ki je bil verjetno pisec večine uvodnikov v Laibacher Tagblattu.

karskimi sodrugji, ki so načelni nasprotniki svobode. Naj za ta čas zadostuje, da smo odkrili, kako stranka nacionalcev kaže nenaravno združenje, saj mnogi pravi prijatelji ljudstva hodijo z roko v roki s tistimi, ki hočejo spraviti ljudstvo ob najosnovnejše možnosti za življenje.

Tudi stranka liberalcev ni povsem monolitna. V njej najdemo elemente, ki jim velike ideje liberalizma niso povsem simpatične, to stranko pa podpirajo, ker se jim zdijo zahteve nacionalcev neuravnovešene, ker v ekstremni nacionalistični drži posameznih nacionalcev vidijo nevarnost. Morda so simpatizerji liberalcev postali tudi zato, ker jih motijo teroristična sredstva, po katerih posegajo nacionalci, in oholi način, s katerim zaničujejo dostojnost. Na drugi strani je v liberalni stranki najti tudi tiste, ki narodno vprašanje razumejo dovolj liberalno in tako v njem ne vidijo nepremostljive ovire za doseg sporazuma s svobodomiselnimi elementi v nasprotni stranki. Zato razumejo izzivalni ton, izgrede in fanatizem, ki jih ljubi mladina nasprotne stranke, bolj kakor znamenje časa in računajo, da se bodo počasi polegli in vrnili v običajne okvire. Priznavajo, da so tudi med pripudniki nasprotne stranke možje, s katerimi je mogoč sporazum, nikoli pa ni mogoč z mračnjaki in njihovih pomagačev pomagači. Tako je pred nami slika razdrobljenih in nenaravno sestavljenih strank v deželi. Eni žrtvujejo svobodo, ker verjamejo, da bodo tako rešili svoj narod, drugi postavljajo svobodo nad narod. Konflikt načel, ko se somišljeniki pri enem vprašanju med seboj spopadajo, ker o drugem vprašanju niso istega mnenja, je žalostna podoba stanja, iz katerega je težko najti izhod. V nadaljevanju bomo osvetlili vprašanje, ali je izhod sploh možen ter ali je sprava med strankami mogoča in kako.¹⁴⁹

Opredelili smo, kateri stranki obstajata v deželi, iz katerih elementov sta sestavljeni in katere cilje poskušata doseči, v čem se razlikujejo njuna stremljenja in kje bi bile lahko njune skupne točke. Poudarili smo, da bi bila njuna skupna točka lahko stremljenje po svobodomiselnosti. Nacionalci, njihovi govoreči in pišočji organi, kričijo z divjim sovraštvom: "Nočemo nobene pomiritve!" Marsikomu med našimi bralci se spričo tako divjega strankarskega gesla zdi, da je govorjenje o sporazumu popolnoma brezplodno. Čeprav v svoji strastni zaslepljenosti kličejo, da ne žele nobene sprave, ampak sovraštvo, so razmere močnejše kakor stranke. Čeprav je danes v njihovi posesti velika moč, njihovi govori pa ponosni in nespravljivi, je dejstvo, da njihova moč temelji na nenaravni zvezi in mora prej ali slej propasti. Zato mirno nadaljujemo svojo temo. Vedno ko slišimo nespravljivi, sovraštva polni klic nasprotnika, se spomnimo besed enega tukajšnjih visokih politikov, ki je dejal: "Brez klera nimajo nacionalci nobene sedanjosti, s klerom pa nobene prihodnosti." Nacionalne težnje, ki v sebi hkrati ne nosijo civilizacijske narave svobodnega napredka, so brezplodne. Če žele Slovenci sploh govoriti o politični prihodnosti, je prvi pogoj, da prelomijo s srednjeveškimi težnjami in se vključijo v svobodne tokove sodobnega državnega življenja. Narodna stremljenja imajo jamstvo le v državi s svo-

¹⁴⁹ L. T., 1. 2. 1869.

bodnimi institucijami. [Sledi naštevanje primerov liberalnih večnacionalnih držav, Švice, Belgije in ZDA, kjer se vsak čuti pripadnika države in je na to ponosen, hkrati pa ohranja vse narodne vrednote in kulturo.] *Temu nasproti imamo fevdalne, klerikalne in absolutistične države - npr. Rusijo, ki ne trpi starodavnega jezika Poljakov, čeprav je v svojem bistvu slovanska država. Vendar ni treba iti tako daleč proč. V Avstriji vsak narod trdi, da je bil do l. 1848 zatiran. Tega leta je tudi prvič vzklikal narodni čut pri Slovencih. Po med-igri reakcije je zadostovala Schmerlingova navidezna ustavnost, da je spet vzcvetel. V absolutni državi narodi propadajo, v demokratični napredujejo. V svobodni državi so na voljo državljanom zakoni, s katerimi ščitijo pridobljeno in svoje interese.*

Je grof Thun, sedanji vodja češkega naroda, takrat ko je bil na oblasti, kaj naredil za nacionalce? Njegova največja stvaritev je bil konkordat - skrbel je za kler.

Svoboda države in ustava sta orožje za svobodo in narod. Divjanje proti lastnemu mesu je torej, če ljudstvo zato, da bi rešilo svojo narodnost, uničuje tisto, kar bi mu moralo biti orožje, s katerim jo ščiti. Če ne bi obstajale nobene stranke, ampak samo nacionalci, bi ti takoj spet razpadli v dve stranki - nacionalno in klerikalno. Da tega ne storijo, jim brani le obstoj nasprotne stranke. Le zaradi nje kinčajo coklo, ki leži med njimi, in govore o složnem tekmovanju. Razpad pa prej ali slej bo. Boj za luč bo potekal povsod ter bo in mora potekati tudi na Kranjskem. Ko se bo to zgodilo, nam ne bo treba govoriti o sklepanju sporazumov. Nasprotovanje bi samo po sebi izginilo. Takrat bi se naša stranka z liberalci druge stranke skupaj bojevala proti sovragu napredka, nemotenega razvoja in svobodne misli.

Torej: pustite jih kričati, da hočejo sovraštvo in nobene sprave. Kričanje je neškodljivo. Če hoče nasprotnik imeti politično prihodnost, se bo moral prej ali slej odločiti za načela svobodnjaštva.¹⁵⁰

Če bi veljalo v resnici, kar pišejo nacionalni časopisi in razglašajo vodje nacionalcev, bi bilo vse to naše pisanje prazno, prisiljeno igrakanje. Na srečo misli ljudstvo drugače, kakor bi nas vodje rudi prepričali. Dojemljivo je za argumente razuma. Točka, pri kateri bo sklenjen sporazum, so liberalna načela, ki bodo prej ali slej dosegli splošno priznanje. Sporazum v tem smislu je mogoč, treba je le še določiti pogoje. Najprej bi radi dosegli, da bi se medstrankarski boj vodil na taki kulturni ravni kakor pri zrelih ljudstvih - dostojno. Ta pripomba ne leti toliko na kmečke pesti, s katerimi nam grozijo. Bolj na one pesti, ki zlorabljajo svobodo tiska za to, da ogrožajo naš socialni obstoj, ki službeni položaj posameznika mešajo v politični boj, ki sestavljajo proskripcijske liste in terorizem ter izpisujejo nasilje kot geslo na svojo zastavo, ki o nas govore kot o podnajemnikih, živečih na Kranjskem (Miethe-Partei), in ki nam nočejo priznati položaja polnopravne politične stranke. Te težnje po gospostvu (gazdova-

¹⁵⁰ L. T., 12. 2. 1869.

nju, Hausherren) so politično nedelo (Undinge) v demokratični državi, zgrajeni na načelih enakopravnosti.

Drugi pogoj je brezpogojno priznavanje ustave. Na dobro znanem zakonitem prostoru hočemo stopiti pod drobnogled javnosti. Ustavo, ki je porok za razvoj posameznika, ljudstva in države, so nacionalci sprejeli le z odporom, zaradi pritiska vlade, nekaj tudi iz koristoljubja; velikokrat jo negirajo, uporabljajo le posamezne paragrafe, ki ravno sodijo v njihovo kramo. Tako npr. pravice do zborovanja izkoriščajo za organiziranje taborov, elastični 19. člen pa za nasilje (Vergewaltigung) nad nasprotnimi mnenji.

Če se presodi, da je ustava pomanjkljiva, so na voljo zakonita sredstva za njeno izboljšanje - tudi nam se ne zdi večna in nespremenljiva. Z dosedanjimi nasprotniki bi se, potem ko bi izpolnili omenjena dva predloga, zlahka sporazumeli o velikih svobodnjaških vprašanjih - predvsem enakopravnosti šole in učiteljstva, verske svobode in svobode vesti, razsvetljevanja ljudstva nasploh ... Razlike na jezikovnem področju bi se najbolj naravno rešile na občinski ravni, ki vzdržuje šolo. Torej prav tako na načelih svobode in ne na podlagi vsiljevanja ali kuratele.

Omenili smo že, da obstajajo razlike tudi na državnopravnem področju. Sporazum o teh vprašanjih v dosedanjih razmerah ni mogel dozoreti, saj je predvsem potrebno, da nam nacionalci jasno povedo, kaj pravzaprav hočejo. Slovenci so se namreč - zato ker njihovim vodjem manjka državniške nadarjenosti - pred javnostjo na tem področju že dostikrat osmešili. Zato bi vsak, preden bi sklenil sporazum in preden bi svojo usodo združil s hrabrimi državnopravnimi načrti nacionalcev, hotel imeti jamstvo, da se ne bi spet postavljale fantastične zahteve. Vodje nacionalcev imajo namreč navado, da od leta do leta oblikujejo nove državnopravne programe, s katerimi rušijo prejšnje. Tako se sama po sebi vsiljuje misel, da sami prav ne vedo, kaj hočejo. Svojčas so vodje razglasili, da bodo v državni svet volili le pod določenimi pogoji. Nato je bil deželni zbor razpuščen, nacionalni vodje so sestavili skupaj drug deželni zbor z enako večino in z istimi voditelji. Isti zbor in ista večina se je odločila, da bo državni zbor brez omahovanja podprla in vanj volila, ne da bi to spremembo v stališčih pojasnili. Voditelji Slovencev so njega dni sestavili Mariborski program, nato so se spet vrnili h kraljestvu Sloveniji. Danes bi radi slovenskega dvornega kanclerja, jutri ilirskega ministra. Programi dežujejo in pred nekaj dnevi smo dobili fantastičen umotvor državniške produkcije vodij.

Dvomljiva slava, s katero je svojčas Beust poplačal Slovence za njihovo volitev v državni zbor in jih nagradil z železnico, jim je prinesla tudi najostrejšo kritiko in vodje so jo morali prenesti, saj so se skupaj s sodrugi kompromitirali. Kdo nam zagotavlja - če bi glasovali za zadnji program nacionalnih voditeljev - da ne bodo naslednjega dne izdali novega, za katerega ne bomo mogli glasovati. Kajti vodje živijo iz rok v usta, saj se hranijo z oportuniteto, jedjo vsakega, ki trpi za nenačelnostjo. Ljudski vodja mora imeti dve lastnosti, če želi ohraniti avtoriteto: čut za svobodomiselnost in državniško nadarjenost. Nič obojega pa ne odlikuje nacionalnih voditeljev, zato ne morejo igrati vloge ljud-

*skega vodje. Kljub temu še vedno nosijo zvonec: deloma iz navade, deloma iz starodavne pietete, deloma pa položaj vzdržujejo z življenja nezmožnimi zvezami in - ne želimo sprejeti žalostne možnosti, da je eden od razlogov pomanjkanje ljudi, ki bi jih lahko zamenjali. Ugotovitev naše razprave je torej: sporazum med strankami je možen. Te se morajo tvoriti ne po poreklu, temveč po svetovnem nazoru oz. političnih težnjah. Liberalna stranka se hoče glede narodnih in jezikovnih vprašanj ravnati po svobodnjaških načelih samoodločbe. Pogoji za sporazum so: dostojnost pri izbiri orožja pri spornih vprašanjih, brez-pogojno priznavanje ustave in opustitev državniških sanjarij, ki lahko le burijo duhove, ne da bi imele možnost doseči uspeh.*¹⁵¹

*

Kakor je razvidno iz poročil s sestankov ustavovercev, jih je poleg izrazitega čuta za napredek odlikoval tudi smisel za gospodarska vprašanja (razprave o gospodarskih problemih Kranjske in analiziranje novih davčnih bremen) in čut za socialne težave. Tako se je porodila zamisel o ustanovitvi ljudske kuhinje v Ljubljani. Ta, na prvi pogled precej prozaična akcija je dobila svojo učeno uverturo na sestankih ljubljanskih naprednjakov. Dr. Kaltenecker je imel cela predavanja, ki so utemeljevala potrebo po ustanovitvi ljudske kuhinje, v njih pa je obdelal Schulze-Delitscheve teorije, bistvo konzumnih društev, sodelovanje med razredi, zasluge Benjamina Thompsona ter blagoslove rumfordske juhe in iznajdbe hranilnika (Sparosen). Na seji Ustavovernega društva 5. 3. 1869 so tako povedali, da je za ljudsko kuhinjo zbranih 4000 gld prispevkov, 1000 gld pa je bila pripravljena prispevati mestna občina.¹⁵²

Kranjski ustavoverci so se zelo bali, da bi jih njihovi somišljeniki s severa dojemali kot izgubljen otoček. Tako so se npr. užaljeno odzvali na pisanje Wiener Blatta, češ da so liberalci na Kranjskem "verlorene Post". Dokazovali so, da so zelo pomembni, izpostavljen branik kulture in omike, ki ga je vredno braniti, kakor žarišče, iz katerega se bo širila civilizacija na Kranjsko. Prepustiti jih kmečkim pestem, bi bilo neodgovorno. Ko bi jih bilo le kaka tri ducata, kakor trdijo klerikalci, bi bili res izgubljeni. Vendar to ni res, saj:

- v Ljubljani so pri občinskih volitvah zmagali dvakrat, pri deželnozborskih pa enkrat;
- v veleposestniški kuriji imajo eno tretjino privržencev;
- poslanci mesta Kočevja izhajajo iz liberalne večine;
- na njihovi strani je velika in impozantna manjšina volilnih okrožij, npr. Idrija in Tržič, kjer so Slovenci dobili le nekaj glasov večine, ob groznih šikanah, po katerih so posegali klerikalci;
- 500 članov Ustavovernega društva izhaja iz vrst posestnikov in inteligence; imajo lasten dnevnik, medtem ko klerikalci premorejo le dva tednika.

Prav tako so nasprotovali mnenju Wiener Blatta, da bi obupnemu položaju na Kranjskem pomagala le germanizacija, a zanjo trenutno ni možnosti:

¹⁵¹ L. T., 24. 2. 1869.

¹⁵² Npr. L. T. z dne 16. in 17. 2. oz. 6. 3. 1869.

*Odlični zakoni o svobodi vesti, nadzoru šol in ljudski šoli vendarle niso učinkoviti samo v nemško govorečih deželah - namenjeni so vsem deželam, ki so kulturno zaostale. Treba je le, da se duh zakonov dosledno izvaja, kar pa na Kranjskem ni naključje, saj vlada ni odločno nastopila proti izpadom klera. Izredni ukrepi niso potrebni, dosledno naj se le upoštevejajo zakoni proti duhovščini, ki mladino po šolah zastruplja s fanatizmom in jo sistematično demoralizira. Enako bi bilo treba nastopiti proti izbruhom klerikalnega časopisja. Germanizacija prav tako ni potrebna. Želje ljudstva po ohranitvi kulture in lastnega jezika imajo kranjski ustavoverci za upravičene. Naloga vlade je torej, da brani po deželi razsuta oporišča kulture in liberalizma, ne pa, da jih prepušča surovemu nasilju in barbarstvu.*¹⁵³

Sicer pa so se kranjski ustavoverci po prvem letu obstoja z zadovoljstvom ozirali na svoje uspehe. Na zborovanju 7. 7. 1869 so vsi srečni ugotovili, da je deželna vlada zavrnila spremembe deželnega volilnega reda, ki jih je izglasoval deželni zbor. To so pripisovali svoji peticiji, ki so jo naslovili na deželno vlado. Deschmann je ugotavljal, da sta za njihove uspehe v preteklem letu dva vzroka. Prvega je po njegovem treba iskati v izvrstnem Suppanovem vodstvu, drugega pa v mnogoštevilni udeležbi na shodih, s katero se ne more pohvaliti nobeno podobno društvo. Kljub željam po mirnem napredku se da njihovo delovanje opisati s krilatico *mnogo sovragov - mnogo časti*, saj so jih silovito napadali. V zadovoljstvo jim je bilo, da so duhovno revnemu sovražniku (geistarme Gegner) dali dobrodošlo snov za strastne napade - s poštenostjo in dostojanstvom so se javno obrnili zoper surovost in fanatizem. Govorjena beseda na zborovanjih in tiskana v časopisih sta bili najmočnejše orožje. Pri tem je Deschmann obžaloval, da so uporabljali le nemški jezik. Vzrok za to pa nikakor ni bilo omalovaževanje slovenščine, saj:

... vsi čutimo, kako bi bil potreben in blagodejno učinkujoč svobodomiseln in neodvisen slovenski list - v prvi vrsti na deželi, da bi tudi tam širil razumevanje idej ustavnosti.

Dr. Schrey se je na istem zborovanju posebej zahvalil za podporo strelskega društva in Kranjske hranilnice, ki sta jim brezplačno odstopala prostore za zborovanje.¹⁵⁴ Do konca 1869 so ljubljanski ustavoverci razpravljali še o t. i. samostanskem vprašanju in velikem protisamostanskem gibanju, ki se pripravlja (vrsta člankov v L. T., povzeta iz drugih časopisov, o trpinčenju neposlušnih samostanskih sobratov, o leta in desetletja dolgem zaporu v samostanskem podzemlju, zlasti med jezuiti ipn.),¹⁵⁵ o možnosti izboljšav ljudskega gospodarskega stanja na Kranjskem,¹⁵⁶ raznih tekočih zadevah, kakršna je npr. kritika razprav v državnem zboru¹⁵⁷, ali pozivanju članstva k doslednejšemu dnevopolitičnemu boju¹⁵⁸ ipd.

¹⁵³ L. T., 11. 6. 1869.

¹⁵⁴ L. T., 12. 6. 1869.

¹⁵⁵ L. T., 13. 9. 1869.

¹⁵⁶ Npr. L. T., 12. 10. 1869.

¹⁵⁷ Npr. L. T., 21. 10. 1869; posebno v zvezi z zakonskim predlogom o jezikovni enakopravnosti, ki ga je predlagala slovenska deželnozborska večina.

¹⁵⁸ L. T., 12. 10. 1869.

Vrste ljubljanskih ustavovercev je izraziteje razgibal še dan ustave (Verfassungstag) v Celju in proslava prve obletnice uvedbe ustave. O zapletih v zvezi s proslavo dneva ustave v Celju je bilo že precej napisanega.¹⁵⁹ Omenimo naj le, da je to pot glasilo kranjskih ustavovercev pisalo o shodu, na katerega bodo prišli večinoma pripadniki slovenskega rodu s Kranjskega in Štajerskega. Na vso moč se je poudarjalo, da ne gre za protislovensko zborovanje, temveč ravno obratno – za utrjevanje slovensko-nemške vzajemnosti in skupnega boja za napredek in svobodo.¹⁶⁰ Na zborovanju je imel Deschmann ognjevit govor v slovenščini, ki je po poročanju L. T. občinstvo naravnost “elektriziral” in sprožil minute dolg aplavz. Ob tej priložnosti je strastno nastopil zoper sanjarije o Združeni Sloveniji in zavajanje ljudi po taborih, ko jim slikajo gradove v oblakih, skrbno pa se izogibajo omenjanju vseh škodljivih posledic, ki bi nastale za prebivalstvo. Poudarjal je, da se Slovenci in Nemci v Notranji Avstriji med seboj nikoli niso delili. Združevanje s Kranjsko bi bilo za spodnještajerske Slovence neugodno glede na revnost Kranjske, večje davčne obremenitve in izgubo povezav z bogatim severnim delom dežele. Deschmann je med drugim izrazil zadovoljstvo, ker se je občinstvo z dežele kljub sovražni agitaciji množično udeležilo zborovanja, saj se bo tako lahko prepričalo, da meščane prežemajo iste težnje kakor podeželane. Poleg Deschmanna je v slovenščini govoril tudi uspešni vinogradnik, “rojeni Slovenec” Wrezl iz Maribora, dobitnik zlate medalje na pariški svetovni razstavi. Opeval je koristi znanja nemščine, brez katere ne bi tako uspel, kakor je; idilično je opisoval enotnost med Štajerci in imenoval priključitev delov dežel h Kranjski smrtni greh; občinstvo se po njegovem govoru od navdušenja kar ni moglo pomiriti. Podobno so zveneli nastopi nemško govorečih.¹⁶¹

*

Iz že navedenih citatov člankov iz L. T., ki so analizirali stanje v političnem življenju Kranjske, je torej razvidno, da so ustavoverci spomladi 1869 bolj ali manj resno računali na sporazum s slovensko stranko ali vsaj njenim liberalnim, mladim krilom. Takoj po občinskih volitvah v Ljubljani je v L. T. izšel članek, ki je zagotavljal, da je namen ustavovercev pomiriti zelo ostra nasprotja med ljubljanskimi meščani. Sredstvo za doseg pomiritve naj bi bil skupen cilj – skrb za materialno blaginjo, tako da bi nazadnje izginil vsak huj oziroma prepir znotraj mestnih zidov, razen na področju trgovine, obrti ipd. Ideali naj bi bili kljub političnim in socialnim razlikam skupni.¹⁶² Zdi se, da se je ustavovercem za vlogo pomiritelja zdel najprimernejši novoizvoljeni župan Suppan. Novi podžupan Deschmann je v svojem pozdravnem govoru Suppanu polagal na srce:

Manjka le eno - sloga med ljubljanskimi meščani, ki bi jih združila v eno telo. In prav v tem pogledu gradimo ravno na Vas kot tistem, ki bo dosegel

¹⁵⁹ Primerjaj J. Cvirn: Nemški tabori na Slovenskem 1869, ZC 1992/2, str. 451–455.

¹⁶⁰ L. T., 27. 7., 3., 4. in 6. 8. 1869; ker je bil v Slovenskem narodu objavljen poziv, naj se Slovenci masovno udeležijo tega zborovanja ter tako prekosisjo Nemce in nemškutarje, so organizatorji zborovanje iz okolice prestavili v Celje, udeležba pa je bila mogoča le z vstopnico.

¹⁶¹ L. T., 10. 8. 1869.

¹⁶² L. T., 13. 3. 1869.

Dežman ima red.

Dežman. Jaz ga že imam, prijatelji, le glejte, da ga tudi Vi dobote.

Pisker. Jaz ga še nočem ne.

Dolti. O joj! Dežman ga je dobil, jaz pa ne. Kaj bodo mama rekli!

Frice. Vsak človek dobi kaj, sama mi-dva nič, pudelj. Jokajva se, pudeljček!

Pudelj. Au — vav — vav — vav!

Če verjamate karikaturi iz Brenclja, so bili ustavoverci eden drugemu precej nevoščljivi.

*spravo in imel pri tem najhboljši uspeh. Pri svojem delu ste vedno dokazovali zmernost, Vašega pogleda ni nikoli zastrla strast, vsak položaj ste jasno doje-
li. Tako upamo, da boste naše mesto spet naredili tako, kakršno je bilo, na-
mreč "ljubljen Ljubljana - das gelübte Laibach"; ... kličemo Vam "Hoch un-
ser Bürgermeister! Bog živi našega župana!"¹⁶³*

Tudi župan se je pri svoji prisegi na vsa usta trudil zagotavljati Ljubljančanom svojo dobronamernost in izraziti obžalovanje nad razdorom, ki obstaja med meščani. Izjavil je, da bo podpiral vsak poskus zbliževanja in razumevanja ter da lahko vsaka politična stranka sledi svojim ciljem in ji ni treba žrtvovati svojega prepričanja; obžaloval pa je, da nasprotja na političnem področju prehajajo na socialno in povzročajo odtujitev. V slovenskem delu govora je župan pozval k enotnosti in obljubil, da bo vsak povod, ki bi motil mir, odpravljen. Poudaril je, naj nikogar ne skrbi, da bi bil njegov materni jezik v nevarnosti ali da bi drage domače spomine kar koli ogrozilo. Kljub temu je opozoril, da potrebe časa zahtevajo napredek po vzoru tistih narodov, ki že stojijo na višji stopnji omike.¹⁶⁴ Te pomirjevalne predloge je Fran Levstik v svojih člankih v S. n. ocenil kot znamenje slabosti oziroma viden slovenski napredek. Posebno se mu je zdelo pomenljivo, da se je Suppan trudil govoriti v slovenščini, smešno pa, da je celo klical živio. Njegove zagotovitve o nameri spoštovati slovenski jezik in slovensko stvar, je imel za neiskrene in izraz nuje:

Vse te navidezne koncesije so storjene zaradi tega, ker ti možje sprevidijo, da nimajo ljudstva za seboj. Oni čutijo, da stojijo na vulkanu; vidijo, da so čedalje bolj osameli in da se izmed ljudstva njihove vrste ne rekrutirajo več.¹⁶⁵

Vendar pa je potek dogodkov postopoma utišal tovrstne predloge. Dogodki na Jančah konec maja 1869 so spremenili spravljeni ton pisanja L. T., tako da se tudi poznejše razglabljanje o možnosti sodelovanja omejuje bolj na poudarjanje skupnih interesov za doseg materialne blaginje ipd., kar vse ne bi smelo biti oškodovano zaradi strankarstva, manj pa je pisanja o dejanski spravi med političnima taboroma.¹⁶⁶

Kljub temu še v silvestrskem uvodniku v L. T. (1869) lahko preberemo trditve, da so ustavoverci nadnacionalni, saj so Slovenci in Nemci v liberalnem taboru bratsko povezani za doseg skupnih ciljev. Njihova zastava ni črno-rdeče-zlata niti modro-belo-rdeča, temveč je njihovo geslo Avstrija in humanost. Članek z naslovom "300 Deutsche" se je užaljeno odzval na trditve poslanca Svetca, da je v Ljubljani le 300 Nemcev, in poudarjal, da se oni ne ukvarjajo z ločevanjem po rasi; Svetcu in njegovim somišljenikom je med drugim sporočal, naj se ne trudijo z brezplodnimi poskusi, da bi Nemce kot kake garjave ovce ločili od Slovencev.¹⁶⁷

¹⁶³ L. T., 16. 3. 1869.

¹⁶⁴ L. T., 19. 4. 1869.

¹⁶⁵ LZD št. IX., str. 337–338.

¹⁶⁶ Primerjaj L. T., 26. 6. 1869, članek z naslovom "Der Hemd geht näher als Rock".

¹⁶⁷ L. T., 31. 12. 1869.

Tujci in odpadniki

Ena najbolj bolečih obtožb, ki so jo kranjski ustavoverci najteže prenašali, je bila, da so med njimi sami tujci, ki na Kranjskem sploh niso domači in zato ne čutijo potreb ljudstva, in odpadniki iz vrst Slovencev. Po citatu iz Grazer Tagesposta, objavljenega v L. T., naj bi bili nacionalci za odpadnike oziroma nemškutarje imenovali:

... tiste, ki so kot rojeni Slovenci nemštvu hvaležni za izobrazbo, ki se veselijo svojih dosežkov, ki so jih pridobili z nemško pismenostjo in z nemškim načinom mišljenja, ki ohranjajo mir s sodeželani druge narodnosti in sodelujejo pri razvoju ustavnega življenja ... Ali je kaka škoda, se je spraševala "Graška pošta", če potem nekdo razmišlja: "Sem rojen Slovenec, moja izobrazba pa je nemška, ker ne more biti slovenska; razmišljam, čutim, politiziram nemško ..."

Tako so npr. Novice komentirale razprave v Ustavovernem društvu z opazko, da so bili razpravljavci razen Deschmanna in Dimitza sami tujci. Na te argumente je L. T. odgovarjal z relativizacijo trditve, češ da razmere na Kranjskem poznajo samo domači ljudje. Pokazal je na nenačelnost novičarjev, ki objavijo članek iz tujega časopisja, če jim ugaja, pri čemer ima pravico do razpravljanja o domačih zadevah tudi tujec, če pa pisanje ne "ustreza njihovi krami", kričijo, da je podpisani tujec, ki ne pozna razmer. Pri utemeljevanju svojih stališč so šli pri L. T. tako daleč, da so napisali, da se lahko Slovenci zahvalijo nemški kulturi za vse svoje materialno in duhovno premoženje:

Srajca na telesu, najmanjša knjiga, vse to je dosežek duha tuje kulture. Tujci so poskrbeli ne le za duhovno, temveč tudi za materialno blaginjo Kranjcev ... Tujega izvora so tudi narodni vodje Slovencev (Bleiweis, Costa), tujci so ustanovili pobožne in humane ustanove, kakršne so sklad za ubožnico, Schellenburgova ustanova uršulinskega konventa ipd. Če bi absurdnost tez novičarjev držala, bi npr. Alexander Humbold ne smel poročati o ameriških ljudstvih, saj je bil Berlinčan in v Ameriki tujec. Prav tako bi bil ves zaklad naravoslovcev in etnografov brezvreden, saj so tisti, ki so ga ustvarili, tujci. To govoričenje so le puhle fraze nesposobnih voditeljev, ki bi okoli Kranjske radi zgradili kitajski zid.¹⁶⁸

Zgoraj omenjeni članek je izzval besen odgovor v Slovenskem narodu izpod peresa Frana Levstika z naslovom Tujčeva peta, kar je pripeljalo do sodnega epiloga - urednik Tomšič je bil kaznovan s 50 goldinarji, ker ni hotel izdati avtorja, sam pa baje članka pred objavo ni pregledal oziroma prebral.¹⁶⁹

Polemik na to temo je bilo še veliko, L. T. pa je vztrajno trdil, kako neumno je napadati tujce na Kranjskem, medtem ko si tako veliko Kranjcev služi kruh na tujem. Pri tem se je vedno poudarjalo, da so bili Nemci Kranjcem učitelji in vzgojitelji in da so prebivalstvu vedno koristili. Avstrijski državljani, ki so se na Kranjsko priselili iz drugih kronovin, pa nikakor ne morejo biti tujci. Njihova pravica je, da enakovredno sodelujejo v političnem življenju. Ker sta na Kranjskem dve politični stranki, je povsem neprimerno, da se pri svobodni izbiri za kako od političnih usmeri-

¹⁶⁸ L. T., 11. 9. 1869.

¹⁶⁹ Npr. L. T., 11. 9. 1869.

tev nekoga obmetava z blatom zaradi njegove opredelitve.¹⁷⁰ Občasno so se trditve slovenske stranke tudi ironizirale – npr. kako ubogi so v tem primeru prebivalci Voralberga in Salzburga, saj jih je le nekaj tisoč v primerjavi s 36 milijoni tujcev, ki prebivajo v Avstriji.¹⁷¹

Slovenska stranka v očeh kranjskih ustavovercev

Ker je bilo že kmalu po ustanovitvi Ustavovernega društva jasno, da ta nima podpore med podeželskim prebivalstvom Kranjske, so se ustavoverci trudili zmanjšati pomen te svoje manjvrednosti. Tako so se tabori v L. T. opisovali kot zborovanja zmanipuliranih neukih kmetov. Stalno se je poudarjalo, da so velike množice, ki prihajajo na zborovanja, neizobražene in nerazgledane – če jim župnik s prižnice¹⁷² ukaže, naj gredo na tabor, potem pač gredo. Za pravo ljudsko zborovanje sta bili po trditvah v L. T. potrebni: politična samostojnost in lastna presoja vsakega udeleženca ter spoštovanje mišljenja nasprotnika, z enim izrazom politična zrelost.

*Ljudstvo na Kranjskem je politično apatično, le kler ga sili v politično dejavnost. Kolikor časa bo uslužna masa, ga hodo zlorabljali tisti, ki bi radi ustvarili videz, da za njimi stojijo mase. Tako torej tabori ne dajejo prave slike ljudskega razpoloženja in vladi ne vpogleda v prave želje prebivalstva. Ustavoverno društvo zastopa vse stanove, posebno veleposestvo, obrt in inteligenco, ter ima pripadnike v vseh vaseh, trgih in mestih, vendar ne med odvisnimi ljudmi, temveč med neodvisnimi in samostojno mislečimi. Tako društvo je poklicano, da pred vlado zastopa pravo razpoloženje v deželi. Ljudska zborovanja pri nedozorelih ljudstvih, ki so šele začela dihati zrak svobode, padejo na raven mahinacije. Resolucije taborov so tako malo izraz ljudske volje, kolikor je podrejenost v vojski izraz taktične genialnosti.*¹⁷³

Bralcem je L. T. opisal naslednjo nazorno sliko o tem:

*Tisoči neukih kmetov s kriki "živio!" sprejemajo resolucije, čeprav jih niso razumeli; predložene so jim take stvari, o katerih kmetje sploh ne morejo soditi, kakor je npr. vpeljava slovenščine v teološke študije; če bi vsakega posebej vprašal, zakaj je kričal živijo, tega ne bi mogel razložiti, kajti vsak, ki se strinja z izključitvijo nemščine iz sol, hoče, da njegovi otroci znajo nemško. Kljub vsem resolucijam tudi slovensko govoreči Štajerci in Korošci nočejo slišati o ločitvi od svojih dežel ipd.*¹⁷⁴

Ustavoverci so voditelje slovenske stranke tudi obtoževali, da so odgovorni za poslabšan "varnostno-politični" položaj v deželi. Zatrjevali so, da so nacionalni voditelji in duhovniki s svojim pridiganjem nahujskali podeželsko prebivalstvo h kriminal-

¹⁷⁰ Npr. L. T., 20. in 21. 12. 1869.

¹⁷¹ L. T., 19. 9. 1868.

¹⁷² O duhovščini, ki proizvaja odvisneže – regiment, ki voli v deželni zbor, je bil v L. T. večkrat govor; npr. 1. 10. 1868.

¹⁷³ L. T., 4. 9. 1868.

¹⁷⁴ L. T., 6. 11. 1868.

nim dejanjem. Statistika je po navedbah L. T. dokazovala, da je število prestopkov proti telesni varnosti na Kranjskem naraslo in da je občutno višje kakor v sosednjih deželah. Če bi k temu prišteli še prestopke javnega nasilstva, bi bili rezultati za Kranjsko še slabši. Vse skupaj bi bilo razumljivo, če bi živeli v deželi, kjer je dovoljeno nošenje orožja in je v navadi krvno maščevanje kakor npr. v Črni gori. Tako pa so do tedaj Kranjci veljali za mirne ljudi – tak preskok je povzročilo hujskanje kmetov, češ da hoče stranka, ki je v Ljubljani zmagala, zatirati Slovence. Po teh podatkih, s katerimi je postregel L. T., je bilo med 100 zločinci na Kranjskem 35 ljudi obsojenih zaradi uboja ali hudih telesnih poškodb, medtem ko je bil odstotek takih primerov na Tirolskem 20, Primorskem 18, v Galiciji 17, Štajerskem 15, Koroškem 13, na Češkem 8, na Moravskem pa 7:

*Nacionalcem seveda ta statistika ni všeč, saj dokazuje, kako neuspešni so pri izobraževanju ljudstva, pri čemer bi moral biti temeljni cilj odpraviti surovost [...], z utopičnimi sanjarijami in drugimi sredstvi skušajo zakriti pravo pomanjkanje izobrazbe [...], kmetom je na voljo dosti molitvenikov in nabožne literature, prave ljudske literature, ki bi ga izobraževala v smislu izpolnjevanja pravic in dolžnosti državljana, pa ni.*¹⁷⁵

Geslo "Ne vdajmo se!", ki se je slišalo na taboru v Vižmarjah, so v L. T. pospremili z vprašanjem: "Komu? Izobrazbi, napredku, omikanosti in svobodi?"¹⁷⁶ Med drugim je poročevalec v L. T. poudaril, kako močno se je dvignila samozavest voditeljev, ko so prišle na tabor tudi trume Dolenjcev:

*Ti grozni taboriti so noč pred taborom v gručah in z zastavami hodili po mestu, v gostilnah napijali propadu nemštva in razglašali, da je edina rešitev slovenskega jezika v izgonu nemškega elementa iz dežele. Mirni turnarji, ki gredo na izlet v naravo, so izpostavljeni fizičnim napadom. So to enake pravice za vse!*¹⁷⁷

Če gremo mimo izgredov v Vevčah in na Jančah, o katerih bo govor na posebnem mestu, je treba omeniti novičke, ki so se stalno pojavljale v L. T. in pričale o neprijetnosti ustavovercev na deželi. Šlo je za poročila, da v okolici Ljubljane meščane nadlegujejo z vprašanji, ali so Nemci ali Slovenci, potem pa jih, če izpraševalci niso zadovoljni z odgovorom, kamenjajo ali pretepejo.¹⁷⁸

O samih slovenskih politikih ter o sestavi in notranji homogenosti slovenske stranke nemški liberalci, kakor smo videli, niso imeli najboljšega mnenja. Vodjem slovenske stranke so venomer očitali, da so popolnoma nenačelni in da živijo iz rok v usta.¹⁷⁹ Edini med slovenskimi prvaki, ki si je v komentarjih L. T. zaslužil pozitivno oceno, je bil Valentin Zarnik. Zanj je pisec vrstic v L. T. menil, da je edini izmed politikov deželnozborske večine, za katerega se zdi, da sploh ve, kaj hoče. Nastopa odkrito (z odprtim vizirjem), moško in načelno.¹⁸⁰ Posebno so jih motili fanatični in pomanjkljivo izobraženi duhovniki, ki so ljudstvo ščuvali proti liberalcem. L. T. je npr.

¹⁷⁵ L. T., 16., 17. in 26. 11. 1868, naslovi člankov "Kein Jeschza mehr" I in II ter "Vorwürfe der Patrioten".

¹⁷⁶ L. T., 21. 5. 1869.

¹⁷⁷ L. T., 21. in 22. 5. 1869.

¹⁷⁸ Npr. L. T., 1. 7. 1869.

¹⁷⁹ L. T., 22. 9. 1868.

¹⁸⁰ L. T., 6. 1. 1869, članek z naslovom "Landtags-Reminiszenzen II".

poročal, da je kanonik Klun pri neki nemški nedeljski maši očrtal svojim ovčicam nekatere znane osebnosti takole:

Ronge: Pijači vdan človek, ki je imel svoje govore po točilnicah in gostilnah.

Forstner: Norec, ki je trpel zaradi mehčanja možgan.

Luther: Jezljivi človek.

*Calvin: Bil je hudobnež in zločinec, preden je postal pridigar.*¹⁸¹

Značilen primer duhovniškega ščuvanja so bile npr. služkinje. Te so sprehajalci srečevali na Rožniku, ko so opremljene z roženkranci in molitveniki odhajale od jutranje maše. Po poti so pele pobožne pesmi, pa tudi sramotilne kot "Hali, halo, žedlovod več ne bo ..." Dopisnik L. T. je to komentiral takole:

*To niti ni čudno, saj je pred kratkim zbor cerkvenih pevk v navzočnosti duhovščine pel sramotilno pesem "Teržičani sami so cigani ..." [v tržiškem občinskem svetu so bili na oblasti ustavoverci - op. a.] in za svoje izvajanje prejel velik aplavz in odobravanje. Tako torej služinčad ščuvajo proti gospodarjem.*¹⁸²

Dopolnitev klasične triperesne deteljice: nacionalci, klerikalci, fevdalci, ki je bila drugod po Avstriji že vpeljana, se je po mnenju L. T. na Kranjskem začela udejanjati z nastopi grofa Wurmbrandta na sestankih novoustanovljenega Katoliškega bralnega društva. Do tedaj so Slovenci ujeli v svoje mreže le grofa Barba, redkobesednega moža, čigar najdaljši govor v deželnem zboru je bil "Predlagam konec debate!" in ki se je še najbolj izkazal pri zbiranju Petrovega novčiča. (Proti temu zbiranju je bil L. T. posebno naravnani - češ da gredo "sredstva tujemu knezu za soldate, v podporo režimu, ki nasprotuje našim zakonom in jih imenuje odvratne".)¹⁸³ Wurmbrandt, novi bojevniki za konkordat in Syllabus, je bil po zatrdanju L. T.:

*do zdaj še najbolj znan kot branilec gledališke cenzure. Njegovi nastopi na sestankih omenjenega društva so bili žaljivi: politične nasprotnike je primerjal s psi, gledališko publiko označil kot surovino, dnevnik stranke, ki ima častivredne člane, pa za Schandblatt ... sam se je predstavljajal za mučenca liberalcev in s to mučeniško pozo skušal pritegniti poslušalce - v resnici ni noben mučenec, temveč oproda tiste klike, ki je odvrгла že marsikatero citrono, prej dodobra ožeto ... dokazal je, da je v resnici le lutka klera, ki pred občinskimi volitvami obupno posega po zadnjem sredstvu - spodbujanju fanatizma.*¹⁸⁴

Sicer pa so ustavoverci v letih 1868/69 večkrat menili, da sta - posebno glede na pisanje v Slovenskem narodu - v nacionalnih vrstah zavladala apatija in malodušje.¹⁸⁵ Nasprotnik oziroma njegove trditve so jim bile občasno preveč bedaste, da bi se na izpade po časopisih sploh odzvali.¹⁸⁶ Izpad slovenske stranke na občinskih volitvah leta 1869 so označili za sprenevedanje:

"Voditelji ljudstva", ki so znani po brutalni politiki majorizacije, so se začeli ovijati v ovčje kožehe ponižne odpovedi - hočejo prepričati svet, da so sposobni

¹⁸¹ L. T., 20. 10. 1868; o Klunovih izpadih, v katerih so ustavoverci obtoženi brezverstva, je L. T. poročal tudi pozneje, npr. 4. 1. 1869.

¹⁸² L. T., 9. 7. 1869.

¹⁸³ L. T., 16. 3. 1869.

¹⁸⁴ L. T., 1. in 15. 12. 1868 ter 9. 1. 1869.

¹⁸⁵ Npr. L. T., 20. 10. 1868.

¹⁸⁶ L. T., 29. 10. 1868.

dejanja, ki ga je najti le v legendah svetnikov, ko se mogočnež odpove žezlu in kroni ter ju zamenja za raševinasto spokorniško obleko. V resnici gre zgolj za to, da so demoralizirani in v odločilnem trenutku zapuščajo zastavo ter bojišče brez boja prepuščajo nasprotniku. Pri tem si še vedno lastijo zasluge za tisto, čemur so prej nasprotovali - npr. postavitvi realke, ali za tisto, kar se sploh ni zgodilo na njihovo pobudo, npr. nakup Tivolija. Prisvojili so si dosežke tiste dobe [Ambroževe - op. a.], v kateri sploh niso imeli večine. Drznili so si nasloviti poziv na ljudstvo, za katerega mnenje se kljub trikratnemu očitnemu porazu na občinskih volitvah sploh niso zmenili.¹⁸⁷

Kakor smo že omenili, so ustavoverci sprejeli razprtije znotraj slovenskega tabora z odkritim odobravanjem. Posebno so se razveselili nezaupnice, ki so jo slovenski študenti poslali Lovru Tomanu, in na vsa usta hvalili to prihodnjo slovensko inteligenco, ki se je otrsela nasilja duhovniških tutorjev in voditeljev - neznačajnežev. Ob tej priložnosti so poudarili, da so se motili tisti, ki so mislili, da bo mladina za večno zatajevala svoja čustva in stremenje po svobodi ter da bo ostala zvesti oproda gnilim srednjeveškim idejam in ozkosrčnosti ultramontanizma. Obetajoče so menili še, da med mladoslovenci in liberalci ni nepremostljivih ovir:

*Narodno vprašanje, ki še ločuje, se bo sčasoma uredilo, saj bodo mlade razgrete glave prej ali slej spoznale, da mali narodič za obsežno, politično pomembno samostojnost nima možnosti. Za zavarovanje posameznikove in narodove samostojnosti pa je bolje poskrbljeno v ustavni državi kakor pa v absolutni monarhiji, o kateri sanjajo panslavisti, saj slednja [Rusija, op. a.], kakor kaže zgodovina, ni v stanju trpeti individualnosti posameznih narodov.*¹⁸⁸

Vendar pa je tudi njihovo navduševanje za mladoslovence nihalo. Zdi se, da je bilo najbolj odvisno od tega, kako so v Slovenskem narodu trenutno pisali - proti klerikalcem ali proti nemškutarjem. Tako je npr. v L. T. 9. 8. 1869 mogoče prebrati mnenje, da so vsi slovenski časopisi popolnoma pod nadzorom klera in da o pristnosti liberalizma mladoslovencev govori dovolj že to, da njihovo glasilo nima poguma samostojno spregovoriti o čemer koli; S. n. srdito napada nasprotno stranko, za mračne sence v lastni stranki pa nima oči oziroma jezika. Že 21. 9. istega leta pa L. T. sodi, da je v nasprotni stranki očitno razdor in da Slovenski narod povsem očitno obrača hrbet ultramontanizmu, tako da se kler že zbira na malih "zasebnih" sinodah, na katerih srdito obtožujejo Slovenski narod in njegove spodbujevalce.

Proti enakopravnosti slovenščine v šolah in uradih ter za ohranitev položaja nemščine

Kakor je bilo že omenjeno, so ustavoverci večkrat izjavljali, da niso proti ohranjanju slovenskega jezika. Kljub temu so v nemščini videli sredstvo za dosego višje

¹⁸⁷ L. T., 3. 3. 1869; odziv na odpovedno pismo 14 nekdanjih občinskih svetnikov, objavljeno v Novicah.

¹⁸⁸ L. T., 31. 3. 1869; članki v L. T. na to temo so se pojavljali tudi pozneje, npr. 24. 4. 1869 članek "Risse" (Razkol).

stopnje omike. Trdili so, da je glede na globalizacijo vseh družbenih in gospodarskih dejavnosti znanje nemškega jezika nujno potrebno vsakemu Kranjcu in da brez njega ni napredka, saj "odpira polovico cesarstva in omogoča sinovom kranjskih kmetov, da so konkurenčni".¹⁸⁹ Zato so ostro nastopili proti osnutku deželnega zakona o enakopravnosti slovenščine in nemščine iz sredine leta 1868. Po njihovem mnenju je bilo zaznati prvi ukrep za omejevanje nemščine že leta 1866, ko je bil pri nekaterih predmetih uveden slovenski učni jezik. Že takrat je to sprožilo odpor v deželnem zboru oziroma občinah Trzič in Idrija, tokrat pa naj bi šlo še dlje. Ustavoverci so zakonski osnutek odklanjali iz naslednjih razlogov:

- okrnil bi občinsko avtonomijo, ki ji je dotlej pripadala izbira učnega jezika;
- v srednjih šolah bi izginila enakopravnost, z uvedbo dvojezičnega pouka bi bil en del šolarjev prikrajšan;
- dolgoročno bi Kranjski prinesel veliko materialno škodo;
- zakon bi bil "pedagoško škodljiv".

Prof. Heinricher je slednjo trditev utemeljil takole:

V Evropi obstajata humanitarna, državna in nacionalna pedagogika: prva v Avstriji, druga v Prusiji, zadnja, najslabša v Franciji. Pri narodih, ki niso dosegli nacionalne države, kakršni so Slovenci, je slednja škodljiva.

Kot član sprejemne komisije za gimnazije je tudi ugotovil, da nemščino zadovoljivo obvlada le kakih 15 kandidatov.

Deschmann je pri tem poudaril, da se zdaj otroci vse od drugega razreda učijo nemščino največ 18 ur na teden in se jo komaj še naučijo. S sprejetjem novega zakona bi bilo to nemogoče.¹⁹⁰ Konec septembra 1868 so ustavoverci državnemu ministrstvu poslali peticijo proti omenjenemu zakonu. V njej so se sklicevali na približno enake razloge, kakršne smo navedli zgoraj, k temu pa dodali naslednje: z zakonom bi bila nemščina izrinjena iz osnovne šole, na srednji pa okleščena na polovico; ker je v interesu slovenskih staršev, da njihovi otroci znajo nemško, nastopajo ustavoverci v interesu slovenskega naroda. Utrakvizem (= dvojezičnost) zavračajo, ker zbuja sovraštvo med šolarji, saj ustvarja pri vsaki strani mnenje, da jo druga le tolerira; v prvi vrsti je upoštevati praktični vidik - maloštevilni Kranjci morajo napredovati v trgovini in izobrazbi.¹⁹¹ Šolsko ministrstvo je deželni zakon o enakopravnosti slovenščine v šolah čez eno leto zavrnilo ravno na podlagi 19. člena ustave, na katerega so se pri svojih zahtevah sklicevali Slovenci.¹⁹²

V zvezi z vpeljavo slovenščine v urade je treba omeniti stalne dopise v L. T o tem, da podeželske občine zavračajo akte v slovenščini, ker jih ne razumejo, in da kmetje zahtevajo izdajo uradnih dokumentov v nemščini, ker si v sosednjih deželah z dokumenti v "novokranjščini" ne morejo pomagati. Besedila, ki jih dobivajo občine, naj bi bila zmeda, sestavljena iz hrvaških, srbskih, čeških in ruskih besed.¹⁹³

¹⁸⁹ L. T., 27. 8. 1869.

¹⁹⁰ L. T., 5. 9. 1868.

¹⁹¹ L. T., 28. in 29. 9. 1868.

¹⁹² Primerjaj Prijatelj ..., III. knjiga, str. 92-95 in 124.

¹⁹³ Npr. L. T., 3. 9. in 13. 10. 1869.

Zdi se, da so ustavoverci bolj cenili prebivalstvo zgornjega dela Gorenjske, slabše mnenje pa so – kakor smo videli – imeli o Dolenjcih. Posebno občina Kranjska Gora se jim je zdela nekakšen nemškutarski raj, kjer brez nemščine ne znajo živeti. L. T. je vedel poročati naslednje: četrtna prebivalcev je samo nemško govorečih, polovica jih govori oba deželna jezika in samo četrtna le kranjščino. Nobenega iz njihove občine ni bilo na tabor v Vižmarje, na sodišču odklanjajo slovenščino, ker jim ni umljiva, z Beljačani pa izmenjujejo šolarje – svoje pošiljajo čez Karavanke učiti se nemščino, od tam pa prihajajo otroci učiti se “kranjsko špraho”. S Korošci so prijatelji, zavedajo se pomena nemškega jezika, ki jim je potreben “skoraj kakor vsakdanji kruh”. Zato prosijo šolske organe, da v šolo poleg pouka v materinščini uvedejo izobraževanje v nemškem jeziku.¹⁹⁴

Ustavoverci so torej krčevito zagovarjali tezo, da je nemščina eden od dveh deželnih jezikov. Toliko bolj je torej razumljivo, da so jih razkurile “nesramne” trditve, ki jih je v deželnem zboru izustil Zarnik – češ da je nemščina le relik, podobno kakor latinščina na Ogrskem.¹⁹⁵ Enako je jasno, da so se razveselili npr. določbe, s katero je vlada nasprotovala mnenju deželnozborske večine, češ da nemščina ni deželni jezik, temveč v deželi dopuščen jezik. Vlada je ob tej priložnosti določila, da se morajo deželni zakoni za Kranjsko sprejemati v nemškem jeziku, protokoli deželnega zbora pa se morajo voditi (tudi) v nemškem jeziku.¹⁹⁶

III/2 Občinski svet

Ustavoverci so se ob razpustu občinskega sveta razkričali o svojem možatem nastopu. Župana bi lahko izsiljevali, prisilili, da izvaja njihove sklepe, ali izsilili njegov umik, saj so imeli večino. Vendar ne, ni jim šlo za lastne koristi, temveč da se Ljubljana znebi župana, ki ji je v posmeh in sramoto. Trudili so se, da Ljubljana dobi človeka, ki ji bo v ponos. Pomembno jim je bilo tudi, da se zavrnejo stremjenja ljudi, ki so ščitili bivšega župana. Ti so mu šteli v dobro, ker ni bil obsojen na sodišču, hkrati pa zamolčali, da mu sodišče ni dovolilo priseči. Tako se je samoljubnim ustavovercem razlika med politiko mestnega sveta in deželnega zbora zdela očitna. Večina v mestnem svetu naj bi bila po njihovem mnenju svoj obstoj postavila na kocko, neprisiljeno, prostovoljno, iz možatega občutka za čast. Deželnozborska večina pa je svojo večino ščitila npr. z izključitvijo izvoljenih Muleja in dr. Suppana: “Mestna večina je odločitev prepustila volivcem, deželnozborska pa meče dva častivredna člana ven ... Na tej strani je samozavest zmagovalca, na oni obup utapljaljočega se.”¹⁹⁷ Vsekakor so bili mnogi veseli Costovega odhoda. Pismo neke Ljubljancanke z Dunaja, objavljeno v L. T., se tako končuje s stavkom “Bürgermeister sind wir ledig, Gott sei uns ferner gnädig.” (“Župana smo se rešili, Bog nam bodi

¹⁹⁴ L. T., 13. 7. 1869.

¹⁹⁵ L. T., 2. 10. 1869.

¹⁹⁶ L. T., 29. 9. 1869.

¹⁹⁷ L. T., 25. 9. 1868.

tudi naprej milostljiv.”).¹⁹⁸ Novoizvoljeni občinski svet, ki je bil po slovenskem bojkotu občinskih volitev leta 1869 popolnoma v rokah ustavovercev, se je po pisanju L. T. znašel v razmeroma nezavidljivem položaju. Nerešeni problemi, ki so se zaradi večmesečnega nedelovanja sveta kopičili, so dobesedno zasuli novo mestno oblast, kar naj bi bilo razvidno iz obsežnih programov njenih prvih zasedanj. Po presoji L. T. so bile tudi siceršnje okoliščine zelo težke:

Prejšnja klerikalna večina je mestne finance pustila za seboj v obupnem stanju, nastali so stroški za zidavo bolnišnice, grozilo je, da bo treba - če ne bo spremenjen odlok o osnovnem šolstvu - prevzeti šolski sklad, ki ga je dotlej pokrival fond normalke (Normalschulfond) ... Tudi socialne razmere so bile v mestu zelo razrvane. Nasprotja, ki so se ob Costovem nastopu lahko čutila, so odkrito prišla na dan ob njegovem (sokolskem) izpadu. Šolska disciplina je popustila, umetno razburjanje podeželskega ljudstva in velikega dela nekaterih slojev mestnega prebivalstva pa je povzročilo, da je bila osebna varnost v mestu in okolici ogrožena.

Po zatrjevanju L. T. glasila “klerikalne stranke” občinskemu svetu in županu sploh niso hotela priznati na volitvah potrjene funkcije. Poimenovali so jih vodja društva oziroma društveni odbor. Privržence liberalne stranke so v klerikalnih časopisih stalno blatili, jih žalili, in sicer ne njihovih idej, temveč njihovo osebo, poklic, značaj, celo njihove privržence so zmerjali z najhujšimi psovkami. L. T. se je tolažil: “Seveda je neprijetno biti obmetan z blatom, vendar ni nečastno, ničvredno pa je to početi.”¹⁹⁹

Posebno so v L. T. slavili občinski odbor, ker se je z županom na čelu kmalu po izvolitvi in en teden po velikem taboru v Vižmarjah zelo dobro izkazal:

*Med krizo - povzročila sta jo roparski napad kmetov na Jančah na člane ljubljanskega Turnvereina in ogrožanje življenj meščanov, ki jih je v Vevčah napadla naščuvana drhal - je z energičnimi ukrepi dosegel, da so bili meščani obvarovani pred nasiljem pijanih kmetov.*²⁰⁰

Župan je ukrepal tako, da je še isti dan poklical na pomoč deželno predsedstvo in zahteval zaščito. Ker je Suppan nasedel (ali se pretvarjal, da je nasedel) pretiranim govoricam, da je bilo v spopadih več ubitih in ranjenih, in je pričakoval, da bodo razjarjeni in maščevanja željni kmetje vdrli v Ljubljano, je prosil za vojaško okrepitev; predlagal je, naj vojaki zasedejo dostope iz Vevč v Ljubljano in na Celovško cesto, ker je bilo v Šiški domnevno opaziti razburjenje med prebivalstvom. Župan je tudi prepovedal nošenje svetinjic z vižmarskega tabora, ker so bile po njegovem mnenju politični znaki.²⁰¹

Občinski svet je na zasedanju dan po dogodkih v Vevčah in na Jančah zahteval pomnožitev ljubljanske vojaške garnizije in takoj je dobila dva dodatna eskadrona huzarjev. Število mestne policije so mestni očetje zvišali z 12 na 20. Prestrašeni us-

¹⁹⁸ L. T., 6. 10. 1868.

¹⁹⁹ L. T., 21. 8. 1869, članek z naslovom “Unser Gemeinderath”.

²⁰⁰ L. T., 25. 8. 1869; o incidentu na Jančah in v Vevčah glej - Valenčič: *Ljubljanski protinemški odmevi turnarskih dogodkov*, Kronika 1962/10.

²⁰¹ Valenčič, prav tam, str. 122-123.

tavoverci so naenkrat pokazali izjemno razumevanje za tegobe policijskega poklica. Občinski svet je na lastno pobudo izglasoval, da se vsakemu stražniku izplača 6 gld enkratnega izrednega poviška, vsakemu uradniku, ki vodi patroljo, pa je zvišal nagrado z 1 gld 25 kr na 2 gld 50 kr, in sicer dokler je trajalo "izredno stanje".²⁰² Poleg zagotavljanja varnostnih ukrepov so mestni veljaki poskušali seči še dlje in uničiti korenine zla. V politični resoluciji, ki jo je občinski svet sprejel 1. 6. 1869 in naslovil na vlado, je bila tudi zahteva, naj oblasti nastopijo zoper slovenski politični program. Vlada je bila po njihovem mnenju preveč popustljiva in je, ker je dovolila tabore, dajala videz, da je neodločna in da celo podpira prizadevanje taborov:

Na teh pa se je zahtevalo razkosanje dežel, zedinjenje Slovencev in jezikovna enakopravnost. Ljudstvo so s tem razburjali, kar je posledično pripeljalo do izgredov. Treba je nadzirati tudi duhovščino zaradi njenega vpliva na ljudstvo in šolo, poostriti disciplino v srednjih šolah, da mladino odtegnejo nacionalističnemu vplivu, odstaviti profesorje, ki na mladino ne delujejo pozitivno, in poostriti nadzor nad slovenskim tiskom.

Bistvo spomenice je bilo prikazati slovenske nacionalne vodje kot moralne krivce za izgrede; podobno so Nemci poskušali že leto poprej v ježenski aferi.²⁰³ L. T. je dne 25. 5. 1869 poudaril, da so bili kmetje razburjeni, ker so na vižmarskem taboru slišali, da jih hočejo nemškutarji oropati vere in maternega jezika, dodatno pa da so jih spodbodli še emisarji iz Ljubljane. Poleg osnovnih misli in nedvoumnega navodila, kako naj vlada ravna, so zanimivi posamezni poudarki ljubljanskega občinskega sveta v besedilu resolucije. Med drugim je slovenskemu nacionalnemu gibanju očital socialistično obarvanost in izrazil zaskrbljenost, ker se krati ena "najbolj naravnih pravic" meščanov:

- *Izgredi, ki trajajo že dve leti in so zdaj dosegli svoj vrh, so politične narave, ne pa navadna kmečka divjost; na to kažejo okoliščine, npr. da je Sokol le nekaj dni po spopadu na Ježici priredil zmagoslavni pohod po Ježici in njeni okolici, da je bil na Jančah cilj kmečkenga napada zapleniti turnarsko zastavo, da so ubitega iz Vevč demonstrativno slavili, njegov grob pa prekrili s cvetjem in zastavamu ipd.*
- *Politični nasprotniki oziroma drugače misleči so označeni za tujce in izdajalce naroda (iznajdba zaničljivke nemškutar), ki ga hočejo oropati jezika in vere.*
- *Poglavitni vzrok za to obupno stanje je v drži klera, ki je popolnoma odpovedal v svoji vlogi verskega ljudskega vzgojitelja ter v fizičnih obračunih in podivjanih duhovih očitno vidi krščansko potrpežljivost in ljubezen; vse gibanje je socialistično obarvano - na to kaže govorjenje ljudem, da bodo davki zmanjšani takoj, ko bodo sprejeti sklepi taborov; to dokazuje parola, ki se širi med ljudstvom: "Mi smo gospodje, naš kruh se odjeda!"; o tem*

²⁰² ZAL., Zapisniki sej mestnega sveta za leto 1869, COD III/20, fol. 45-52.

²⁰³ Prav tam, fol. 65-73; na dan izgreda so po gozdu v bližini Janč viseli plakati, na katerih je pisalo: "Tukaj je močno pripovedano nemškutarjem hohnati in razgrajat za voljo tega, da se ne bodo otroci plašili in zajci budili!" Pod tem so bile narisane vile in kladivo. Dne 25. 8. 1869 je L. T. zapisal, da slovenski časniki razlagajo v zvezi z afero na Jančah novo logiko - kriv ni tisti, ki je ropal popotnike, temveč oni, ki je hodil po gozdu.

priča nezaslišano neprimerni ton, ki si ga v zadnjem času drzne privoščiti služinčad v komuniciranju z delodajalci ... služinčad so naravnost naščuvali (predvsem duhovščina) k nepokorščini.

- *Nenormalno stanje ne more ostati za vedno, saj ljubljanskim prebivalcem onemogoča, da bi se napotili izza ljubljanskih zidov; tako se meščanom odteguje najnaravnejša pravica - uživanje svobodne narave.*

Občinski svet je (kljub temu da je župan na dan vevških dogodkov klical vojaštvo na pomoč) menil, da za izboljšanje alarmantnih razmerah niso potrebni izjemni ukrepi, temveč strogo in dosledno izvajanje zakonov.²⁰⁴

*

Medtem ko sta ljubljanski občinski svet in deželni zbor v času, ko je imela v obeh telesih večino slovenska stranka, dobro sodelovala, so se razmere, potem ko so ustavoverci prevzeli oblast v ljubljanskem občinskem svetu, popolnoma spremenile.

L. T. je slovenskim prvakom, ki so sedeli v deželnem zboru, očital:

Odkar nimajo več večine v občinskem svetu, ne podpirajo mestnih interesov. To počnejo tudi pri popolnoma nepolitičnih zadevah, kakršno je npr. plačevanje stroškov za zdravljenje meščanov v splošni bolnišnici. Bleiweis, Costa in Toman niso našli niti ene besedice podpore za interese mesta, ki jim je podelilo častno meščanstvo. Leta 1866 je bilo povsem drugače, takrat so ob podobni priložnosti v deželnem zboru porabili veliko besed in tudi drugače glasovali.²⁰⁵

III/3 Ljubljanski ustavoverci in splošnejša vprašanja v zvezi s habsburško monarhijo

Sodeč po člankih, ki so izhajali v L. T., je bilo prostozidarstvo kranjskim liberalcem simpatično. Tako je npr. L. T. prinesel novico, da je ogrsko ministrstvo dovolilo obstoj prostozidarskih lož. Pri tem so objavili povzetek pravil ter napisali nekaj pohvalnih besed o humani ideji prostozidarstva in njeni idiličnosti.²⁰⁶ Občasno so se pojavljale občudovanja polne vrstice o ljudeh, ki priznavajo Boga, vendar so kljub temu zadržali kladivo in dleto, svobodno raziskovanje in prosto dojetje narave. Temu nasproti naj bi stali ozkosrčneži pri Danici in Novicah, ki zgolj v duhovščini vidijo kasto za vladanje.²⁰⁷ Jezuiti in ultramontanci so bili po teh ocenah sploh krivi za vse zlo, ki je doletelo Avstrijo - med letoma 1850 in 1861 v Thunovem in Bachovem času so imeli neomejeno oblast ultramontanci in ti so državo tudi zloмили. Državne pisarne so hile takrat prenapolnjene z jezuiti. Pozneje je prav tako

²⁰⁴ Prav tam.

²⁰⁵ L. T., 25. in 30. 10. 1869; članek z naslovom "Landtag und Landeshauptstadt I in II".

²⁰⁶ L. T., 7. 10. 1868.

²⁰⁷ L. T., 31. 10. 1868.

jezuit Belcredi oškodoval državo z zadolževanjem na oderuške obresti. Nasploh naj bi veljalo, da jezuiti in ultramontanci ščuvajo ljudstvo proti sistemu. Ultramontanci naj bi bili krivi tudi za katastrofo pri Königgratzu.²⁰⁸

Ljubljanski svobodomislci so izjemno cenili zakone, ki jih je sprejemal državni svet. Uvedba porotnih sodišč in tiskovni zakon sta se jim zdela pojem napredka glede svobode - želeli so, da bi se institucija porotnih sodišč razširila na vse kazenske zadeve. Prevezel jih je tudi nov vojni zakon - temelj za poznejši prehod k ljudski milici, ki bo ščitila pravice ljudi, in še zakon o nadzoru šol, ki se zaradi odpora nekaterih deželnih zborov ni izvajal ustavno in bi vmes morala poseči vlada, saj bi se le tako rešili slabih zakonov, ki jih o šolstvu sprejema npr. kranjski deželni zbor. Posebno dragocena novotarija se jim je zdelo državno sodišče, ki bo popravilo skrb zbujajoče razmere ...

Napredka se po mnenju kranjski ustavi zvestih mož ni dalo zatajiti, vendar se jim je zdelo, da jim opozicija še vedno pretirano meče polena pod noge; češki, poljski, tirolski in slovenski sovražniki ustave so postavili narodnost pred svobodo ter delali skupaj s klerikalci in reakcijo. Ustavoverci so obžalovali tudi neodločnost vlade pri obrambi ustave, izrekli so se za popolno odpravo konkordata in javkali zaradi neenotnega nastopa ustavovernih strank. Dualizem in ogrska nagodba sta bila po njihovem - ne glede na to, kaj si kdo o tem misli - izpeljano dejanje in tako pogoj za življenje Avstrije:

Kranjska deželna večina postavlja narodno idejo pred svobodo in si misli, da bo z zrušitvijo svobode rešila narod. To je grozna zmota - v svobodni, ustavni državi so vsakemu narodu na voljo sredstva za razvoj in napredek. Motijo se tisti, ki hodijo s klerom in mislijo, da jih bo ta po zmagi pustil do besede. Mrzlo bi takrat donele besede: "Zamorec je storil svojo dolžnost. Zamorec zdaj lahkogre."

V Avstriji je po njihovem mnenju zmagovala liberalna ideja. Prav tako se jim je zdelo, da so njihove perspektive zelo dobre na Kranjskem, saj so se vrste ustavovercev utrdile in krepile, od nasprotne stranke pa so ljudje odpadali - o tem naj bi pričale jeremijade po slovenskem časopisu.²⁰⁹

Prava nočna mora ustavovercev pa je bila federalizacija, beseda, ki je sploh niso mogli prenesti. Tako so srdito nasprotovali Fischhofovim tezam o možni federalni ureditvi. Fischhof, sam izpričan liberallec z burno preteklostjo (ena vidnejših osebnosti iz leta 1848), je menil, da je treba podpreti narodove želje po avtonomiji in tako uveljaviti načelo pravičnosti do vseh narodov. Kot ideal, ki mu je treba slediti, je postavil Švico. Fischhof je imel za panslavizem presenetljivo razumevanje - zanj je bil to le dokaz, da so Slovani v Avstriji tlačeni. Ker Nemci niso v takem položaju, tudi ni pan-germanizma. Nemci se zaradi nastopa enakopravnosti v svojem vodilnem položaju ne bi smeli čutiti ogrožene, saj enakopravnost še ne pomeni enake zmožnosti.

Fischhofove ideje so se kranjskim ustavovercem zdele nemogoče:

Nikjer po avstrijskih deželah - razen Voralberga in Salzburga - ne živi samo po en narod. Takoj ko bi večinski narod dobil svojo "enakopravnost", bi se

²⁰⁸ L. T., 9. 7. 1869.

²⁰⁹ L. T., 8., 12., 13. in 14. 7. 1869 - članek z naslovom "Verfassungszustände in Österreich".

manjšinski začel počutiti zatiranega. Kako pa si enakopravnost predstavljajo Slovani, je vidno na Češkem in Kranjskem. Fischhof seveda ne vidi, kako se pravice Nemcev na Kranjskem gazijo. Slovani nasploh nočejo enakopravnosti, temveč vlado v svojih rokah. Tako izsiljujejo avstrijsko-cislajtansko vodstvo, ki je še vedno nemško, to pa jim popušča in daje koncesijo za koncesijo. Fischhof govori o zadovoljivi pravičnih zahtev narodov. Kaj je še ostalo za zadovoljitev Slovencev? Njihov jezik je prevladujoč parlamentarni jezik v njihovem deželnem zboru, ljudska šola je slovenska, uradni jezik s strankami je slovenski, jezik deželnih uradov je od naslednjega januarja slovenski, da bi dežela ustanavljala slovenske srednje šole - temu nihče ne nasprotuje. Stvarjenje Zedinjene Slovenije se zdi samemu Fischhofu grozno, saj se mu zdi škodljivo slabiti deželno zavest. Kaj bi se še moralo zgoditi, da bi bili Slovenci zadovoljeni? Ali Fischhof meni, da je mrcvarjenje nemškega jezika v dvojezični deželi koncesija Slovencev? Slovencev bi ne bilo mogoče v nobeni državi holj zadostiti, tudi v federativni republiki ne. Fischhof namenja Nemcem vlogo ubogega vzgojitelja - učitelja, ki so mu otroci iztrgali palico iz rok in ga zdaj z njo klestijo. Vse njegove primerjave s Švico so zgolj teoretične - tam nihče nikogar ne more prisiliti k rabi enega jezika niti občina ne. V Švici prav tako ne živijo narodne skupine, ki neoboroženim ujetnikom režejo nosove in ušesa [misli na južne Slované - op. a.]. Nemogoče je ohraniti Avstrijo brez soglasja Nemcev, to je izkusil Belcredi. Zaradi pomešanosti narodov pa je nemogoče ustvariti separatne dežele. Avstrija bo tako obstala le, če se bo njena ustava brezkompromisno ščitila, Bog pa jo obvaruj eksperimentov Fischhofovega tipa. Za zgled je treba vzeti Švico: v trenutku ko je njen obstoj ogrozil nastanek posebne zveze posameznih kantonov - je brezkompromisno vztrajala pri načelih ustave. Isto se je zgodilo v Severni Ameriki. Ko so južne države severnoameriške zveze poskusile s secesijo, so se severne države štiri leta vojskovale, da bi zaščitile člen ustave, ki odpravlja suženjstvo. Ne Švica ne Amerika nista eksperimentirali, temveč branili svojo ustavo.²¹⁰

*

Ena najusodnejših odločitev, ki je vplivala na politično življenje v Ljubljani od konca šestdesetih do začetka osemdesetih let 19. stoletja, je bil sklep političnega društva Slovenija o neudeležbi na ljubljanskih občinskih volitvah leta 1869, ki je obveljal vse do 1875. K tej nenavadni potezi je, kakor smo že omenili, pripomogel nekdanji ljubljanski župan Costa. Ivan Prijatelj je poudaril, da je šlo za prvo dejavno nasprotovanje uradnih slovenskih voditeljev proti vladi, vendar "v korporaciji, kjer je vladajoči režim ta njihov odpor najmanj čutil, zato pa ga je nemilo občutila narodna stvar". V Novicah so to dejanje obrazložili kot nekakšen povračilni ukrep, ker med Costovim županovanjem "prejšnja nemška večina mestnih očetov ni hotela prihajati v mestni svet". Zdaj naj "nemškutarji, ki obetajo ljubljanskim meščanom zla-

²¹⁰ L. T., 9., 10. in 11. 12. 1869 - članek z naslovom "Österreich und die Burgschaften seines Bestandes I, II in III".

te gradove zlasti v gospodarstvu" pokažejo, kaj znajo. Dušan Kermavner v tem dejanju ni videl aktivnega nasprotovanja vladi oziroma politične demonstracije, temveč plod nevere slovenskih prvakov v slovensko zmago na volitvah. Slovenski narod že takrat s to neudeležbo ni soglašal in je prvakom – ker so slovenski poslanci sedeli v državnem zboru – očital nedoslednost, saj se je po njihovi presoji na eni strani oponiralo, na drugi pa vlado podpiralo. Naslednje leto so mladoslovenci odkrito oponesli, "da so se prvaki ravno v Ljubljani, kjer bi lahko kaj pomenili, degradirali za podlago tujčevi peti. Junaki ne kažejo fig v žepu ..." ²¹¹ Tako se zdi ocena, zapisana v L. T.: "V resnici gre zgolj za to, da so demoralizirani ter da v odločilnem trenutku zapuščajo zastavo in bojišče brez boja prepuščajo nasprotniku," točna. ²¹² Očitno drži tudi Slodnjakova trditev, da je neudeležba slovenske stranke na občinskih volitvah 1869 spravila ustavoverce v zadrego. V L. T. so namreč "zaklicali prvakom": "Noben pameten človek ne prepušča svoje hiše brez boja nasprotniku." ²¹³ Nelagodje, ki je v nemškoliberalnem taboru nastopilo pri tej odločitvi, je povsem razumljivo, če pomislimo, da so Slovenci leta zmagovali na občinskih volitvah in imeli podporo večinskega prebivalstva. Ustavoverci so se intimno vendarle zavedali, da predstavljajo manjšino ljubljanskih meščanov in da so zmagali predvsem zaradi odkrite vladne podpore. Po krajšem obdobju "dobrohotnosti" ob zmagi na občinskih volitvah 1869, ko se je ponujala roka sprave slovenskim someščanom, so se ljubljanski ustavoverci ob izgredu na Jančah in Vevčah odločili za odločnejše ukrepe. Na pomoč so klicali vlado, da je uvedla – sicer neformalno – izredno stanje in zasedla Ljubljano z okolico z vojaštvom. Kmalu se je izkazalo, da se nameravajo ustavoverci na Kranjskem v resnici spraviti le s tistimi Slovenci, katere so šteli za idejno sorodne in za katere so upali, da jih povsem spreobrnejo. Njim so ponujali "koncesijo" na narodno-jezikovnem področju, tj. da bi obveljalo načelo, da vsaka občina izbira poučevalni jezik v šolah. Pri drugih vprašanih pa ustavoverci sploh niso videli omembe vrednih razlik. Mladoslovenci bi morali brezpogojno priznati ustavo, na državnopravnem področju pa bi morali opustiti fantastične sanjarije o zedinjeni Sloveniji, ki v nobenem primeru nimajo možnosti za uspeh. Bolj konservativno-klerikalnim slovenskim elementom, ki so se zdeli na krajši rok nepopravljivi, so ustavoverci namenili trdo roko "doslednega izvajanja zakonodaje".

Vendar so mladoslovenci te pogoje, za katere bi se ustavoverci z njimi sporazumeli, dovolj jasno zavrnil. Levstik je bil v svojih člankih v S. n. nedvoumen in je natančno opisal, zakaj so ponudbe ustavovercev nesprejemljive:

Dežman je mož, ki nima ne tu ne tam pravih prijateljev. Tam ga pisano gledajo, ker menijo, da je še vendar nekoliko slovenstva, katero povsem sovražijo, ostalo v njem iz tistih časov, ko je še lahko ponosno – ne pobito – mimo mladine šel, vendar ga rabijo radi, ker vedo, da z njim izgube pol moči svoje stranke. Če Dežman piše in pravi: "Mi nismo v principu nasprotniki narodnih prizadev", morda je vsled svoje preteklosti v teoriji res te misli. Ali ne mori se, da je osamel, da skoraj vse, kar je okrog njega in kar on svojo stranko imenuje,

²¹¹ Prijatelj ..., III. knjiga, str. 121-122 in 135, in ustrezne Kermavnerjeve opombe na str. 495-496.

²¹² L. T., 3. 3. 1869.

²¹³ Prav tam ..., in LZD, št. IX, str. 482.

ni njegovega mnenja, temveč se drži njegovih načel samo iz nekakega konservativizma. Dežman zastonj daje oglaševati v svojem Tagblattu sirenske glasove, obrnjene na mladino. Mladina je najprvo slovenska in narodna. Ona ve, da svoboda ni več svoboda, ako svoj narod prepustimo usodi, kakor on dejansko dela, ako se, zapustivši narodno stvar, oklepa Nemcev in sulico obrača zoper narod in slovanstvo. Vsi ti sirenski klici so zastonj, tudi naše liberalne in svobodomiselne mladine Dežman v svojem zdanjem stališču ne bo nikdar imel. Ako pak res je, kar on pravi, da ga od narodne stranke ločijo samo vprašanja zradi svobode, povemo mu lahko, da naj bi bil on kot liberalen narodnjak ostal in stal tam, kjer je bil nekdanj (tudi že polnoleten). In ko bi bil kot liberalen narodnjak samo v svoji osebi stranko reprezentiral, pa domovinski reči zvest ostal, zbrala bi se bila danes skoro vsa neodvisna inteligentna slovenska mladina okrog njega. In kaj je lepše in vrednejše moža, ako res delu za idejo, kakor to, da ima mladino za seboj? Zdaj je prepozno zanj.²¹⁴

Dr. Kaltenegger je o priliki rekel, "da nemškutarjem živa duša ne more dokazati, da bi kdaj zavirali razvoj slovenskega jezika ter narodu v tej stvari kratili pravico - ali da borba se zdaj suče po državnopravnih tleh, ker je osnova prihodnje Slovenije v delu". Jezika nam torej nočete vzeti, nego samo naši narodni bodočnosti hočete korenine izpodsekati ... Kakor je zraka, luči, jedi in pijače treba telesnemu življenju, tako je našemu narodnemu življenju treba zedinjene Slovenije. Lepo hvalo izrekamo za dozdanje vaše hinavske koncesije slovenskemu jeziku, kateri se poleg vsega tega leto za letom dlje umiče od nemške meje proti srcu slovenske zemlje ...²¹⁵

Potem ko je Levstik smešil Deschmannove želje po ustavovernem listu v slovenščini (češ da ga neutrudnost v delovanju proti slovenski stvari žene tako daleč, "da bi rad slovenščino s slovenščino pobijal", in da je to praktično neizvedljivo, ker ni ljudi, ki bi tak list pisali, saj so nemškutarji, ki povečini nobenega jezika ne obvladajo, za učenje slovenščine preleni), je ustavovercem odrekel tisto, s čimer so se v prvi vrsti ponašali - naprednost:

Med Slovenci pa vemo, da ni takih izdajalcev, ki bi slovensko Slovincem dokazovali: "Deutsch bis zur Adria" - ali "Kein Österreich, kein Preußen, sondern ein einiges Deutschland" - ali pa, da je boljše, da se slovenstvo, na šest kosev deljeno, v nemoči ohrani in tako, izneverivši se slovanstvu, utone v italijansko in nemško morje [...] ljudje, ki so v novejšem času koncesijo storili, da pravijo, da niso zoper slovenščino, se vesele nepotrditve šolske postave deželnega zhora kranjskega o ravnopravnosti. Ti ljudje hinavčujejo, da niso zaničevalci slovenščine, pa kjer gre za to, da se mogočnost izobraževanja našemu jeziku da, pokaže se hudičeva kozlova noga. Ni jim za dejanski razvoj slovenščine, temveč nemščino hote ohraniti. Laž je torej, da so naprednjaki. Dežman in njegova koterija je v narodnem in političnem obziru konservativna ravno tako, kakor so drugi hlapci konservativni v cesarizmu in absolutizmu. Nihče, kdor pozna naše zadeve, ne bo tajil, da so med mlajšimi Slovenci taki možje, ki gore

²¹⁴ LZD št. IX, str. 335–336 - S. n., 8. 4. 1869.

²¹⁵ Prav tam, str. 350 - S. n., 15. 6. 1869.

za svobodo vso in celo [...] ali takih ni, ki bi prodali slovenski značaj [...] Takih ni, kakor nanje špekulira ubogi ljubljanski nemškutar in jim, ko je vse spodletelo, mrežo slovensko nastavlja [...] Keesbacher roke sklepa, da Čehi, Poljaki in Slovenci delajo zoper ustavo. Opozicija mora biti in je koristna, samo zoper ustavo ne sme biti. Tu se vidi vsa puhlost in kopitarstvo teh ljudi. Oni vedo, da v ustavnih državah res zoper ustavo ni dovoljena opozicija. Ali vedeti bi morali, da pri nas v Avstriji so Nemci in vlada diktirali ustavo, ali vsaj, da so jo naredili brez 5 milijonov Čehov, da so Poljaki proti nji glasovali in da so Slovenci bili proti nji, čeravno so jo nekateri programu volivcev nezvesti poslanci potrjevali. Mi nismo zoper ustavnost, mi smo za najširšo ustavnost in svobodo. Kadar pride ustava, pri kateri bodo vsi narodi delali, po kateri bo vsak narod svoje pravice imel, ne samo v teoriji in s klavzulami, potem bo Keesbacher s pravico tožil.²¹⁶

---

²¹⁶ Prav tam, str. 361 - S. n., 10. 7. 1869.

IV. poglavje

DOLGI POHOD USTAVOVERNE STRANKE NA OBLAST V DEŽELI KRAJNSKI 1870–1877 IN KRATKOTRAJNA POPOLNA PREVLADA TE STRANKE 1877–1879

Zgornji naslov bi morda lahko koga zavedel v misel, da obravnavamo politično zgodovino Nemcev na Kranjskem, vendar v tej razpravi velja naša pozornost predvsem ljubljanskim Nemcem in njihovim političnim usmeritvam. Bolj nas torej zanima, kako je v tem obdobju (od 1870 do 1879 je bila zvečine na oblasti nemškoliberalna, Lasser-Auerspergova vlada) njihova stranka zavzemala politične institucije v Ljubljani in v deželi ter kakšno je bilo pri tem njihovo videnje lastnega položaja, političnega poslanstva oziroma kakšne so bile njihove ocene družbe in politike na Kranjskem, v monarhiji in v evropskem prostoru, kolikor je to neposredneje vplivalo na usodo dežele in države.

Od leta 1869 so imeli kranjski ustavoverci v rokah ljubljanski občinski svet, in to vse do 1882. Leta 1873 so prepričljivo zmagali na prvih neposrednih volitvah v parlament, 1877 pa na deželnozborskih volitvah; takrat je nastopil čas absolutne nemške prevlade v političnem življenju na Kranjskem, a je v svoji popolnosti trajal le do naslednjih parlamentarnih volitev leta 1879.

Kranjski deželni predsedniki (Alexander Auersperg, Konrad,²¹⁷ Würzbach, Widmann, Kallina ...) so bili vse do prihoda Andreja Winklerja leta 1880 Slovencem bolj ali manj nenaklonjeni. Tudi drugi visoki državni funkcionarji, odgovorni za Kranjsko, so bili rekrutirani iz ustavovernih vrst – deželna glavarja Auersperg in Kaltenegger, potem deželni šolski inšpektor Pirker, okrožna šolska inšpektorja Sima in Linhart, člani šolskega deželnega odbora, ki jih je delegirala vlada, npr. Mahr in Mrhal, litij-

---

²¹⁷ Čeprav so npr. Konrada v S. n. kritizirali (27. 4. 1871 so se zgražali, ker je ob cesarski potrditvi izvolitve Deschmanna za župana tega na vsa usta hvalil, in 25. 5. 1871 so ob komentarju Konradove zamenjave z Würzbachom zapisali, kako odhaja človek, ki je pospeševal sovraštvo proti vladi), so 6. 6. 1871 z zadovoljstvom poročali, da je na poslovilni slovesnosti Deschmanna čisto prezrl, do Bleiweisa pa bil posebno prijazen in mu zajezel, naj vztraja na istih položajih in še naprej vodi večinski narod na Kranjskem.

ski okrajni glavar Vesteneck, predsednik deželne komisije za zemljiško odvezo dr. Schöpl ... in še cela vrsta drugih birokratov.

Kljub obsežni slovenski večini na Kranjskem je torej peščica Nemcev in nemško čutečih kranjskih liberalcev (nemškutarjev) z vladno pomočjo v omenjenem obdobju pridobivala čedalje večjo oblast in v letih 1877-1879 dosegla skoraj popolno prevlado.

V nadaljevanju bomo podrobneje osvetlili programske usmeritve, iz katerih je ustavoverna stranka v tem obdobju izhajala. Predstavili bomo tudi stališča do slovenskega tabora ter notranjepolitičnih in zunanjepolitičnih vprašanj v tem času.

IV/1 Politična izhodišča in notranje razmere kranjskih ustavovercev

Kljub temu da so se kranjski ustavoverci v glavnem držali enake politične usmeritve kakor ob koncu šestdesetih letih, so vidne tudi opaznejše razlike glede na aktualni položaj. Zdi se, da je na prehodu iz šestdesetih v sedemdeseta leta 19. stoletja ljubljansko Ustavoverno društvo preživljalo krizo identitete. Tako si njegovi člani niso bili povsem edini glede političnih usmeritev in nalog društva ter so se, kakor se zdi, celo prepirali.

V letu 1870 se je pojavila očitna sprememba glede načrtov v zvezi s širitvijo strankinega vpliva zunaj mest in trgov. Medtem ko so bila v prejšnjih letih še izražena stremjenja po širitvi na podeželje, so vodilni med kranjskimi ustavoverci sprevideli, da je to brezupno opravilo. Tako je na sestanku Ustavovernega društva 8. 4. 1870 Gustav Haimann izjavil, da ima vsaka dežela vladno, kakršno si zasluži. Za slabo vladno na Kranjskem so bili po njegovem mnenju sokrivi tudi oni (ustavoverci), predvsem pa so bili odgovorni prejšnji sistemi, ki niso storili nič za razsvetljevanje ljudstva. V zvezi s tem je Haimann dal pobudo, naj ustanovijo slovenski liberalni časopis, kar je najboljšo sredstvo, ki bi pripomoglo k dozorevanju ljudstva, saj je le-to, posebno podeželsko, neomikano in neuko. Haimannovemu predlogu je nasprotoval Karl Deschmann (ki je še pred enim letom pogrešal tovrstni slovenski list) in z vrsto primerov dokazoval, kako malo koristi bi tako podjetje prineslo v primerjavi s časom in naporom, ki bi jih zahtevalo. Posebno je nasprotoval temu, da bi prosili vladno za subvencijo za tak slovenski list, saj mora društvo v vsakem pogledu ohraniti svojo neodvisnost. Tam, kjer lahko deluje, že zdaj deluje uspešno, njegovo delovanje že kaže sadove. Proti klerikalnim kolporterjem bi bil tak časopis malo koristen. Glavni cilj delovanja društva naj zato ostanejo mesta in trgi in tam naj pridobiva zdravo politično življenje vedno več prostora.²¹⁸ To vprašanje je bilo načeto tudi pozneje. Tako je npr. S. n. dne 22. 12. 1870 v poročilu o sestanku ustavovercev, ki je potekal 16. 12. 1870, navedel, da so "Dežmana grabili, ker je glavni nasprotnik, da se izdaja slovenski list za nemčurske namene".

²¹⁸ L. T., 9. in 11. 4. 1870.

O nekaterih napetostih med Nemci in nemškutarji znotraj ustavovernega tabora je S. n. poročal 4. 6. 1870. Keesbacher da je svetoval sprejeti resolucijo o pristopu Ustavovernega društva k nemškemu sklepu z dneva nemške stranke na Dunaju, saj je ta korak naredila tudi praška kazina, po kateri se tako radi zgledujejo. Proti temu nasvetu so najbolj "ljuti" nasprotniki baje poudarjali, "da nočejo biti Nemci, ampak nemškutarji in ustavoverneži. Ti ljudje si ohetajo, da bodo pri naslednjih volitvah postavili svoje kandidate v Kamniku, Trziču in Krškem."

Tudi ob deželnozborskih volitvah leta 1870 so ustavoverci opredeljevali svoj predvolilni program kot dovolj široko in za vse frakcije sprejemljivo usmeritev. Pri tem so poudarjali nevarnost federalizacije in zagotavljali, da bo le trdna povezanost avstrijskih dežel Kranjski zagotovila razcvet. V predvolilnem pozivu volivcem so predstavili naslednje politične usmeritve:

- utrditi svobodo s sredstvi in načini, ki bodo javni;
- nasprotovanje federalizaciji, zanikanje posebnega češkega državnega prava, nasprotovanju trganja dežel za ustvarjenje Združene Slovenije;
- zavzemanje za neposredne volitve v državni zbor;
- na podlagi neposrednih volitev naj bi bil izvoljeni državni zbor pooblaščen, da odloča o podlagi za nadaljnjo širitev deželne avtonomije; zavračajo vse nagodbe, sklenjene zunaj predstavnških teles;
- vztrajanje pri enakopravnosti narodov in jezikov ter odklanjanje vsakega posiljevanja pod okriljem državne zaščite;
- enakopravnost veroizpovedi;
- reforme narodnega gospodarstva;
- zmanjšanje stroškov za vojsko in reforma vojske;
- davčna reforma.²¹⁹

Ob ponovnem volilnem porazu so ustavoverci zatrjevali, da niso izgubili poguma in da je njihova zmaga samo vprašanje časa.²²⁰

Kljub monolitnosti, ki je odsevala iz časopisnih vrstic L. T., pa je slovenski tabor poročal o nekaterih sporih med ustavovernimi člani. S. n. je že 22. 12. 1870 pisal o krizi v Ustavovernem društvu, saj so deležniki in lastniki Laibacher Tagblatta morali doplačati 100 gld na delnico. Zato jih je – po teh vesteh – iz društva mnogo izstopilo. Prav tako so morali za svoj časopis zvišati naročnino. Hoteli da so zamenjati tudi urednika, vendar bi se moral ta ravnati po Bambergu in Kleinmayerju, ki se ne bi smela pretirano zameriti vladi, saj tiskata tudi Laibacher Zeitung. Tako so ostali pri starem uredniku. Od začetka novembra 1870 je iz Ustavovernega društva izstopilo več kakor 60 članov.

S. n. je tudi čez eno leto poročal o "gnjilobi" in neslogi, kljub temu da imajo nad svojimi društvenimi prostori napis "*Durch Einigkeit zur Freiheit*". Razmere so bile zelo kritične in njihov vodja Suppan je menda predlagal, da se društvo razide. Keesbacher je protestno izstopil iz društvenega odbora, namesto njega pa je bil izvoljen mladi Plavček (Plautz). Vse je bilo zaradi mesebojnih spletk tako zaostreno, da so baje vsi člani "razen Maliča in uradnikov" zagrozili z izstopom, "če Dežman kot pr-

²¹⁹ L. T., 9. 6., 21. 6. in 25. 6. 1870.

²²⁰ L. T., 28. in 30. 6. 1870, članek z naslovom "*Gestrige Wahlen ter Der neue Landtag*".

vosednik ne resignira". Vzrok tem homatijam je bila po Narodovih besedah obča nejevolja proti Schreyu, direktorju realke. Profesor Pirker je rad prevzel nalogo, da Schreya ovadi v Ljubljano je prišel inšpektor Wretschko in imel več sestankov, vendar niso bili uspešni. Zdelo se je, da bo ostal Schrey brez službe: "V svoji nadlogi hiti Schrey do pribežališča vseh ustavovernih grešnikov Deschmanna"; ta je posredoval pri ministru Stremayerju, pri tem pa se je o prof. Pirkerju in drugih izrazil nepohvalno. Stremayer je to poročilo poslal sekcijškemu šefu Czeditku, ta pa svojemu prijatelju Pergerju, da je o vsem skupaj obvestil ovaduhe oziroma zarotnike, in spor je bil tu. "Novoustrojeni odbornik mladi Plavček (Plautz) se je izvolil namesto Keesbacherja in je takoj predlagal izdajanje slovenskega tednika, ki bi imel nalogo porazumljenje z liberalnimi mladoslovenci."²²¹

O oholem ozračju, ki je prevevalo kazino, izvemo iz več drugih poročil, objavljenih v S. n. Ustavoverci so se imeli za nekake aristokrate in bili z navadnimi ljudmi medeni le ob volitvah. Po njih se za obrtnike in druge manj ugledne volivce, ki so jim sedli na limanice, niso menili. V kazini je menda "gnezdil" tudi nekakšen gentlemenki klub - "društvo mladih nemškutarčkov, ki imajo bogate starše a nič oprava".²²² Nadutost ljubljanskih ustavovercev se je izrazila ob obisku celjskih somišljenikov 13./14. 11. 1870 ob t. i. "Beethovenfeier", saj so Ljubljančani zahtevali, da se lista gostov pošlje vnaprej in ob vsakem imenu navede tudi stan. Maloštevne celjske goste so na plesu ljubljanski "feine Leute" pisano gledali, enako kakor:

Ljubljančane, ki niso udje in niso sposobni za Kazino. Ljubljanski nemčurji so plemenite krvi, starega rodu, vsaj se lahko vsakemu dokaže, ka je njegov oče ali stari oče še hodil s košem po svetu ... Obnašanje nekaterih nadepolnih otročičev iz "boljših hiš" je vsakega žalilo, kdor ne pripada znani kazinski kliki.

Ne samo da se je večina Celjanov ob tako "finih" sprejemih pritoževala nad pre malo zabave in je - namesto da bi sedela na salonskih koncertih - pohajkovala po ljubljanskih gostilnah. Zaznati je bilo tudi ideološke razlike, predvsem ob napitnicah:

Prvo napitnico je sprožil dr. Schöppl za ustavovernega cesarja, vendar pri celjskih Prusomanih še gorkega kropa ni zaslužil, ker so kar naravnost izrekli: "No, das is a pissel schwarzgelb!" Keesbacher je napil tudi nemški domovini, katera pa ima od te napitnice toliko koristi kot Keesbacherjevi bolniki.²²³

Potem ko so že leta 1870 ljubljanski ustavoverci ob francosko-nemški vojni in posebno po nemški zmagi kazali simpatije do nemške hegemonije, so leta 1871 svoj program tudi v celoti podredili nemškemu nacionalizmu. Sicer so sredi 1870 v Ustavovernem društvu še prevladovali tisti, ki niso hoteli pristopiti k sklepu z dneva nemške stranke na Dunaju, vendar se je položaj že čez nekaj mesecev spremenil. Dne 15. 3. 1871 so na zborovanju Ustavovernega društva, ki je bilo nenavadno dobro obiskano, sprejeli odločitev, da društvo pristopi k sklepom z nemškoliberalnega strankinega dne na Dunaju 26. 2. 1871. L. T. je že pred sestankom, 6. 3. 1871, te sklepe objavil brez komentarja:

²²¹ S. n., 3. 11. 1870.

²²² S. n., 8. 11. 1870.

²²³ S. n., 17. 11. 1870.

- I. Pozdravljajo nemško zmago nad Francijo in združitev Nemčije, čeprav je ta zahtevala žrtev: izključitev avstrijskih Nemcev iz nemške državne zveze. Zveza z Nemčijo je edino sredstvo za ohranitev oziroma oživitev moči Avstrije, ki je zaradi protinemških stremeljenj močno opešala. Povezavo z Nemčijo je treba doseči na političnem in gospodarskem področju in jo okrepiti glede na skupno nemško kulturo, zgodovino in politiko.
- II. So sovražniki vsake vlade, ki se drži ustave le na papirju, v praksi pa ravna proti njej. Pri ustavi vztrajajo, ker je edini zakoniti prostor, v katerem je mogoč organiziran razvoj v duhu svobode. Izrekajo se proti federalizmu v vsaki obliki in proti razširjanju deželne avtonomije vse do takrat, dokler ne bo po neposrednih volitvah izvoljeni parlament s svojimi ustavnimi pooblastili porok, da okrepitev administrativne avtonomije ne bo uporabljena za rušenje parlamentarne enovitosti in da nemški interesi ne bodo prepuščeni slovanskemu preglasovanju in fevdalni oziroma ultramontanski reakciji. Protestirajo proti koncesijam v Galiciji in zahtevajo, da se to kraljestvo brezpogojno vklopi v državni organ ali pa da se mu, po izločitvi nemških delov, zagotovi poseben položaj. Ta bi moral zagotavljati, da država ne bo pretirano finančno obremenjena in da bo vzpostavljena močna parlamentarna enovitost preostalih kraljestev in dežel.
- III. Žele vztrajati pri dualističnem načelu državnega prava monarhije, spremembo le-tega pa brez soglasja posameznih ustavnih dejavnikov zavračajo. Žele, da bi o skupnih zadevah neposredno odločala oba parlamenta, ne pa delegacije, kakor je to zdaj.
Za večjo učinkovitost so sprejeli tudi sklepe o tesnejšem sodelovanju med sodruzi po Avstriji, in sicer tako, da v nemško društvo na Dunaju vstopijo tudi politično dejavni člani, ki ne živijo na Dunaju, in da se iz vsake province kooptira določeno število članov v agitacijski odbor nemškega društva, ki se bo lotil organizacije nemške stranke. Predvideli so tudi ustanovitev časopisa, ki se bo pošiljal nemškim društvom.²²⁴

Na sestanku ljubljanskega Ustavovernega društva je več govornikov utemeljevalo te - moramo priznati - precej velike spremembe v političnih izhodiščih, saj je bilo še pred nekaj meseci mogoče slišati in brati, da so proti vsakemu nacionalizmu, ker da ta škoduje svobodi, napredku ipd. Dr. Schaffer je na tem zborovanju poudaril, da ustavno načelo v Avstriji spoštujejo le Nemci in da je ustava le med njimi poglavalna čvrsta korenina. Pri drugih narodih so ustavoverci v manjšini, ki je tako pičla, da "ne pretehta". Ob spoznanju, da se je treba v političnem boju povezovati, je prevladalo stališče, naj se vsa ustavoverna avstrijska društva pridružijo programu nemškoliberalnega strankinega dne 26. 2. 1871. Schaffer je priznal primernost očitka, da se društvo, katerega veliko članov je druge narodnosti, priključi sklepom s čisto nemškega strankinega dne. Vendar:

²²⁴ Program z drugega nemško-avstrijskega strankinega dne na Dunaju je objavljen tudi v: Leopold Kammerhofer, *Studien zum Deutschliberalismus in Zisleithanien 1873-1879*, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaft, 1992, str. 249-251.

Danes ti pomisleki niso več utemeljeni. Ustavoverna stranka in nemška nacionalna stranka se v poglavitnih točkah svojih programov prekrivata. Ustavi zvesti pripadniki drugih narodov so tako maloštevilni, da v sedanjem kritičnem trenutku niso sposobni delovanja, in morejo, če žele zaščititi svoja stališča, to storiti le v povezavi z nemško stranko. Vsak svobodomiselnec mora v nemški tabor. Zdaj je cilj potolči skupnega sovražnika ter zaščititi ustavo in svobodo, šele nato pridejo druge naloge. S točkami dunajskega programa se strinja cela liberalna stranka na Kranjskem.

Schrey je dodal, da je povezava ustavi zvestih Kranjcev s somišljeniki v Avstriji nujnost, posebno zato, ker poslanci, ki jih je izvolil kranjski deželni zbor, ne morejo veljati za zastopnike Kranjske, še manj pa za zastopnike ustavi zvestega dela prebivalstva. Z nemškimi Avstrijci jih veže isto prepričanje, boj proti federalizmu in reakciji. Prof. Perger je poudaril, da nemški Avstrijci ne prehajajo meja ustave, kar pa ni praksa pri drugih narodih in "narodičih", ki se prepuščajo meglenim sanjarijam o prihodnjih državah. Predsedujoči Deschmann je opozoril na pisanje slovanskega dnevnika, ki izhaja v nemščini (Triglav), v katerem se govori o izoliranosti in nemoči liberalne stranke na Kranjskem ter o zaskrbljenosti, da se stranka ne bi povezala z Nemci v Avstriji. Deschmann je menil, da jih mora ravno tako razmišljanje nasprotnika spodbuditi k povezovanju s stranko, katere glasila so doslej branila liberalna stremljenja na Kranjskem in strogo nadzirala nasprotnike pri poskusih posiljevanja. V istem članku so jim očitali, da so, s tem ko so se priključili nacionalnim praporom nemških Avstrijcev, zavrgli dotedanje načelo, da je svoboda nad narodnostjo. Deschmann je menil, da ta očitek ni upravičen:

S tem v zvezi je pripomniti, da se tisto, kar naši politični nasprotniki označujejo kot narod, končno omejuje na izpostavljanje rasnih razlik, medtem ko nemški Avstrijci pod tem pojmom mislijo višji moralni element neke napredne kulture, ki pretežno vpliva na dograjevanje avstrijske nacionalne ideje. Liberalni stranki se očita, da goji simpatije do nemških apetitov po hegemoniji in da hoče deželo prusificirati. Ona pa hoče le obraniti pravice svobodnega državljanin in se jim ne bo odpovedala v korist nacionalnih utopij ter ne bo izdala kulture, ki je za deželo le blagoslov ... Program nemškega strankarskega dne temelji na ustavnem načelu, izhaja iz ljudi, ki nemških interesov ne branijo s stališča rase, ampak kulture, napredka in obstoja Avstrije. Zato s tem programom tudi popolnoma soglašam.

Tako je svoje sofistično razglabljanje zaključil najznamenitejši konvertit svoje dobe na Slovenskem. Deschmann je poleg hvale Nemcem sramotil slovenska prizadevanja na kulturnem področju:

Nezmožni ustvariti nekaj izvirnega, kopirajo nemško kulturo in te ukradene izdelke ovesijo z nacionalnimi cunjami, potem pa te mojstrovine slavijo kot prave nacionalne duševne proizvode, določene za omikanje slovenskega naroda. Tako so celo Lumpacija Vagabunda postavili na slovenski oder kot izobraževalno sredstvo. V zgodovini Kranjske so izobraženci od nekdaj brez prisile priznavali zasluge nemštvu, ki je v kranjski deželi domače, in mu izkazovali spoštovanje. Šele v naših dneh verjamejo oni pigmejci, ki se napihujejo kot nosilci

*kulture, da lahko svoje pristno narodno čutenje ob vsakem povodu manifestirajo s sramotenjem nemštva.*²²⁵

Tako je bil prehod kranjske ustavoverne stranke na odkrito nemško stran utemeljen s čudnim izmotavanjem, češ da se to mora zgoditi zaradi maloštevilnosti nemških ustavovercev ter da so Nemci tako kulturni in plemeniti, da tudi njihov nacionalizem nima rasnega, temveč kulturni predznak in da je zato opravičljivo oziroma glede na zahteve časa nujno biti v nemškem taboru, čeprav nisi Nemec.

Zdi se, da je bil kranjskim ustavovernežem kot eden od povodov za odkriti prehod v nemški tabor tudi nastop Hohenwartove vlade. Slednjo so doživljali kot največje zlo in nevarnost za utrjevanje ustavnega življenja. Tako so na seji dne 24. 2. 1871 kranjski ustavoverci razburjeno ugotavljali, da sedanje ministrstvo ni parlamentarno, da glede na njegovo držo sledijo novi pogodbeni eksperimenti, da je nujna krepitev centralnega parlamenta ogrožena in da je zato potreben odločni nastop državnih poslancev, ki naj prepreči zlo.²²⁶ Že 16. 2. 1871 je v L. T. izšel članek, ki je analiziral Hohenwartovo vlado in njene nakane.

Vlada naj hi izhajala iz podmene, da je pravi, na dinastičnem čutu utemeljni patriotizem najti le še med plemstvom in nižjimi sloji prebivalstva. V tem smislu je torej treba predrugačiti politični sistem, da bodo nižji sloji dobili neposreden vpliv na politično življenje in postali protiutež liberalizmu in protirimskega prepričanju srednjega razreda ter nemške buržoazije, ki se spogleduje s Prusi. Pri tem si hodo pomagali s klerom in nekakšnimi socialnodemokratskimi eksperimenti, h katerim spodbuja dr. Schäßfle. Tako naj bi nižje razrede naščevali na liberalizem in v bistvu izvedli vrnitev k popolnoma katoliškemu načelu in tradiciji oktobrske diplome. Temu se je treba upreti z dosego večine v državnem zboru; nemškoliberalne stranke se morajo odpovedati običajnim manj pomembnim prepričanjem in se podvreči ostri strankarski disciplini. Treba je tudi skleniti zvezo s Poljaki na podlagi solidarnosti interesov.

Člankov, ki so utemeljevali novo smer, je bilo seveda v L. T. še dosti. Tako so npr. 9. 8. 1871 odgovarjali na očitke, objavljene v Slovenskem narodu, da so opustili vztrajanje pri programu obrambe svobodnjaštva in prevzeli nemški narodni dejavnik. Ker so slednjega ob vsaki priložnosti ostro poudarjali, je S. n. menil, da nimajo pravice govoriti o pomanjkanju svobodomiselnosti pri Slovencih. Novinar L. T. je zapisal, da so ustavoverci ta korak naredili z obotavljanjem in neradi. K temu jih je prisilila nuja, saj so morali obraniti osnovne ljudske pravice:

Če tega ne bi storili, bi npr. morali razpustiti svoje šole in svoje otroke pustiti poučevati v napol barbarskem idiomu ter jih izpostaviti klerikalnemu poneumljanju. Ker so Nemci v Avstriji edini nosilec napredka, nismo imeli izbire ...

Pri izvajanju svojih stališč so v L. T. včasih, kljub razglašani višji vrsti nacionalizma – ki je imel po njihovem predvsem kulturni pomen (t. i. "kulturträgerstvo") – svoj prostor dobile tudi klasične rasistične izjave, npr.:

²²⁵ Poročilo o zborovanju ljubljanskega Ustavovernega društva z dne 15. 3. 1871 je bilo objavljeno v L. T. 16. in 17. 3. 1871.

²²⁶ L. T., 25. 2. 1871.

Narodi v Avstriji niso na enaki kulturni ravni, zato primerjave s Švico in Ameriko ne pridejo v poštev ... Če nekdo sanja, da bo v slovanskem elementu našel novo podlago za graditev države, bo grenko razočaran ... Germanska rasa je, kakor dokazujejo izkušnje starejšega in novejšega časa, v posesti vse duhovne darovitosti in je določena za svetovno zgodovinsko vlogo. Germanski element je ustanovil to državo in jo bo obvaroval pred razsutjem. Slovan se zdi nasproti temu, ne glede na svojo večjo življenjsko gibljivost in prilagodljivost, od narave določen za nepolitičnega, torej ni določen za državotvorno bistvo. Kakor je v tisočletjih pokazala zgodovina, Slovan ni zmožen ustvariti in upravljati večje kulturne države. Povsod, kjer je prišlo do tega, da je Slovan upravljal veliko državo, se je to zgodilo na podlagi vladavine kaste, povsod je manjkal moralni meščanski element, dejanski nosilec kulture in sodobne države. Slovanski element je element razsutja države. Le železna pest carjev je premogla moč, s katero ga je ukrotila, in le tam, kjer so v politični zvezi z Nemci prevzeli germanske navade, jim je uspelo narediti nekaj za kulturo, ne da bi opustili svojo narodnost. Da bi pa svoje učitelje potlačili in jih s pomočjo jezuitov in junkerjev postavili v podrejen položaj, je treba nekaj več od slovanske kratkovidnosti, nacionalnega fanatizma in sovraštva do Nemcev.²²⁷

Leta 1871 so se zgodile spremembe tudi na položajih, ki so jih nadzorovali ustavoverci. Tako je ljubljanski župan Suppan odstopil zaradi prezaposlenosti. Namesto njega so 29. 3. 1871 izvolili za župana Karla Deschmanna. Ta se je potem ob cesarski potrditvi odpovedal predsedovanju Ustavovernemu društvu, tako da so za novega predsednika spet izvolili Suppana, ki je predsedoval društvu pred Deschmannom.²²⁸

1871. je bilo torej prelomno leto, v katerem so se izkristalizirala stališča ljubljanskega Ustavovernega društva, ki je tudi teoretično in statutarno prešlo na položaje nemškega nacionalizma. Vse skupaj je bil logični korak, h kateremu je gotovo pripomoglo tudi razočaranje nad mladoslovensci, na katere so, kakor bomo podrobneje prikazali drugje, ustavoverci nekaj časa resno računali in v katerih so videli morebitne zaveznike, morda celo frakcijo, s katero bi se lahko združili. Tesnejše povezovanje z nemški liberalci v Avstriji je kranjskim ustavovercem koristilo, saj jim je zagotovilo še večjo podporo nemškoliberalnih vlad. Čez čas se je ta zveza seveda izkazala za pogubno.

V letu 1872 so kranjski Nemci utrjevali svoje položaje. Dunajska vlada je namreč na ključne položaje v deželi začela postavljati svoje ljudi, to se pravi pripadnike kranjske ustavoverne stranke. Dotedanji deželni glavar Alexander Auersperg je bil imenovan za deželnega predsednika, na njegovo dotedanje mesto pa so postavili dr. Kalteneggerja. Prejšnji deželni predsednik Wurzbach je hotel po zatrevanju S. n. mirno živeti, vendar:

... slabi duhovi Dežman, dr. Suppan in včasih tudi dr. Kaltenegger, ki se okolu njega plazijo, mu ne dajo miru. Tako so ga pripravili, da je deželnemu zboru kranjskemu pisal, da mora vse, kar deželni odbor zboru predlaga, poleg slo-

²²⁷ L. T., 16. 8. 1871, članek z naslovom "Wurum wir den Foederalismus bekämpfen".

²²⁸ L. T., 10., 25. in 26. 1. 1871.

*venskega biti napisano tudi v nemščini. Naši Prusaki z njim (Wurzbachom) niso zadovoljni, ker nacionalcev ne da baš kar na vešala obesiti.*²²⁹

Novega deželnega predsednika Auersperga je isti list orisal takole:

Je privrženec Slovincem najbolj sovražne stranke. On je ud in vsaki večer zahaja v kazino, v tisto od družih gostov popolnoma separirano družbo, katere člani se "Gfretbrüder" sami nazivajo ... Tam vodijo pruskega duha polni možje Jevnikar, Eisel, Stedry, Deschmann itd. besedo. Nastopila bo era biričev in strogosti do farjev in slobenarjev.

Pisanje v L. Z., v katerem je Auersperg napovedoval, da bo bolj energičen kakor predhodnik in bo poskušal "z manj dobrohotnimi, a vendar legalnimi sredstvi" doseči spravo, je S. n. komentiral: "Tako sredstvo so tudi bile vislice, ki jih je v Aradu postavil rajni Haynau." Za položaj deželnega predsednika se je baje potegoval tudi Suppan, a na dvoru ni dobil podpore.²³⁰

Sledile so tudi nastavitve ustavovercev na nižji ravni. Učitelja Pirkerja so imenovali za deželnega svetnika in deželnega šolskega inšpektorja za kranjske ljudske šole. Ravnatelja Mrhala je vlada samovoljno imenovala v deželni šolski svet, dr. Keesbacherja pa za c. kr. deželnega zdravniškega svetovalca. Šolarju so odvzeli nadzorstvo nad realčnimi predmeti in ga prepustili Matiju Vrečku, "slovenskemu izrodu". Te kadrovske spremembe so v L. T. razglasili za uvajanje ustavnih razmer na Kranjskem. Zarnik je na 8. seji deželnega zbora nezakonito vmešavanje vlade v prosveto na Kranjskem označil kot prelom ustave, za kar bi bilo treba ministra za uk in bogočastje postaviti pred sodišče. Slovenska večina deželnega zbora je na tej seji na predlog šolskega odseka izglasovala izjavo, da deželni zbor obžaluje ministrovno ravnanje.²³¹ Povsem razumljivo je torej, da so bili govori ob proslavi obletnice sprejetja ustave, decembra 1872, prežeti z optimizmom in samozavestjo. Ustavoverci so bili zadovoljni, ker so menili, da lahko mirno in z upanjem zrejo v prihodnost.²³²

O tem, kako se je po Ljubljani razpaslo prusofilstvo, je poročal S. n. in je npr. 29. 2. 1872 zapisal:

Prihodnji zgodovinopisec Ljubljane jej bode vsekako moral dati priimek "mesto nemčurskih škandalov" in ob tem navedel zgodbico o pijanih pristaših "zloglasnega gasilnega društva", ki so v kazini naredili škandal, ko so vztrajno in bučno zahtevali, naj godba igra "Wacht am Rhein". Gostilničar Ehrfeld jim je razložil, da ta pesem ni na sporedu in je ne morejo naročiti, nakar so besno odšli. Pri tem ekscesu, ki je vznemiril vse goste, da so šli gledat, kaj se godi, so bili najbolj divji Smokvina (tajnik zvonarja Samasse), Dornik ("Cvirnfabrikant" na Jančjem) in neki Poll (v službi pri "Tschinkeljnju").

²²⁹ S. n., 18. 5. in 8. 6. 1872.

²³⁰ S. n., 4. 7. 1872.

²³¹ L. T., 2. 7. in 19. 10. 1872; 14. 10. 1872 članek z naslovom "Die Anbahnung verfassungsmässiger Zustand" in Krain; glede Mrhala primerjaj - Miroslav Gorše: Doktor Valentin Zarnik; Slovenska matica, Lj., 1940 ..., str. 136-137; v nadaljevanju Gorše ...

²³² L. T., 23. 12. 1872.

V začetku 1872 je S. n. tudi zabeležil, da je za Laibacher Tagblatt v zadnjem trenutku nastopila nova vlada, saj mu je v Hohenwartovem času brez subvencij že trda predla:

Zdaj, ko imajo "meso od svojega mesa" na vladnem krmilu, so dobili denarje, ki po poplačilu dolgov še ostajajo, in hočejo ustanoviti slovenski list. Slednji naj bi bil popularno "po kransk" pisan. V odhodu Ustavovernega društva naj bi bilo nasvetovano, naj se imenuje "Ta fraj Kranjc".

V tem članku je S. n. še povedal, da je "Dimitz, bivši urednik Laibacherice, začel študirati Pohlinovo gramatiko, ker pisatelj 'slave Slavjanom' Dežman ne more sam vsega postoriti". Obenem je S. n. poročal, da je bil urednik L. T. Spitaler nekaj preoster, saj je "objavljal in spisal nekoliko jako strastnih člankov, zaradi katerih bi bil ob tožbi Tagblatt uničen". Tako so ga spravili pod kuratelo – cenzorji naj bi bili Deschmann, Keesbacher in Schaffer. Tožbe proti Wurzbachu je v graški Tagespost pisal Alexander Suppan, ki je hkrati na vso moč hvalil svojega brata Josefa in ga priporočal za kranjskega deželnega predsednika.²³³

Leta 1872 so bila namreč aktualna razglabljanja o tem, kdo bo novi kranjski deželni predsednik. To naj bil bil Suppan, ta tretji "Gfretbruder" (tako naj bi sami sebe imenovali ljubljanski nemški prvaki). Prvi in drugi sta bila po terminologiji kazinarjev ljubljanski župan Deschmann in deželni glavar Auersperg.²³⁴ Sam Deschmann pa po teh vesteh – kljub uglednemu mestu – ni užival popolnega zaupanja Nemcev. Zameril se jim je npr. s tem, ko je glasoval za Karla Bleiweisa ob njegovi kandidaturi za mesto primarija v bolnišnici in prisilni delavnici:

Nemčurji so po imenovanju (Bleiweisa) proklamirali svojega derviša Dežmana za izdajalca sv. nemškutarske stvari ... Zdaj so se že pomirili, ali Dežman ima vendar črno piko. Gfretbrüderji (t. j. društvo najbolj zagrizenih neprijateljev slovenske stvari, ki se vsak večer shaja v posebni sobi kazinske restavracije, da tam neizmerno "cum teutonico furore" zabavlja in škriplje proti slovenskim zahtevam in možem), ti "Gfretbrüderi" so sklenili, da Dežmanu ne odpuste tega greha do smrti. Obirali so ga zaradi tega že v Deutsche Zeitung in Neue Freie Presse in sklenili, da mu dajo Misstrauenadresse der Gfretbrüder. No, poskrbljeno je, da ti največji kričarji manj veljajo, torej tudi v tem slučaju dr. Eisel, Stedry, Jevnikar in kar okolo njih visi, niso odločilni in merodajni.²³⁵

S. n. je že nekaj tednov prej poročal, da Deschmanna v Deutsche Zeitung posmehljivo imenujejo Froschmann.²³⁶ Preračunljivi Deschmann je baje v tem času tudi odklonil imenovanje na mesto deželnega glavarja, saj naj bi mu to zneslo zgolj 1800 gld na leto, torej bistveno manj kakor službe, ki si jih je do tedaj nakopičil: kustos deželnega muzeja 800, deželni odbornik 1000 in mestni župan 1600 + zastonj bivanje na magistratu, tj. skupno 3400 gld; učitelj v Planini je v tem času npr. zaslužil 300 gld na leto in stanovanje.²³⁷

²³³ S. n., 17. 2. 1872.

²³⁴ S. n., 10. 2. 1872.

²³⁵ S. n., 30. 3. 1872.

²³⁶ S. n., 5. 3. 1872.

²³⁷ S. n., 20. 4. 1872.

Da med ustavoverci ne vlada ravno idilična sloga, temveč so značilne tudi delitve, je S. n. poročal med drugim 19. 11. 1872:

Ljubljanski nemškutarji in Nemci so med seboj še manj edini nego mi Slovenci. Tako vidimo med njimi jasen dokaz pregovora, da se izdajstvo ljubi ali izdajalec zaničuje. V ljubljanski Kazini se vsedejo skupaj pravi Nemci in nemškutarji (tudi pravi Prusaki), npr. g. Perger, Ertl, prof. Heinrich, Eisl itd., pa brezobzirno zaničevanje svoje izrekajo nad Dežmanom, Pirkerjem in kar je taih. "Ti (pravijo) niso naši, oni so nekđaj panslavisti bili in tudi sedaj jim ne smemo vsega zaupati." Zato pa možje bolj špogajo renegate, ki so dosledni nemškutarski stvari. Kromer, stari strastnež, jim je velik prorok, Dežmana pa med sabo strašno čez zobe vlečejo, ravno tako Pirkerja. To sta ljubljanska nemškutarska prvaka - v slabem pomenu besede.

Ustavoverci so baje bolj malo cenili tudi sprevrženega Čeha Stedryja, ga posmehljivo imenovali böhmischer Wenzel, "v zahvalo, ker je toliko let zabavljaj čez Slovence", ga niso več volili v občinski svet in so ga "vrgli pod klop".²³⁸

Na svojem prvem zasedanju v letu 1873, ki je bilo hkrati peto letno in 44. po vrsti, so kranjski ustavoverci poudarili, da je njihovih članov v Ljubljani 230, zunaj nje pa 130. Ob tej priložnosti so izvolili nov odbor²³⁹ in izglasovali petico, s katero so pozivali vlado, naj čim prej sprejme volilno reformo za neposredne volitve v državni zbor.²⁴⁰ Po poročilih v S. n. so med ljubljanskimi ustavoverci sredi leta 1873 izbruhnila vnovična nesoglasja v zvezi z državnopravnimi vprašanji. "Stari" so tako na nekem zasedanju hoteli sprejeti resolucijo o podpori sklepom s strankinega dne v Töplitzu, "mladi" pa so bili odkrito za Bismarcka in *Deutsche Zeitung*.²⁴¹ S. n. je ljubljanskega kandidata na prvih državnoborskih volitvah, dr. Schafferja, razglasil za mladonemca, ki enako kakor Foregger v Celju pripada nemškonacionalni stranki; tej je sam Herbst očital, da škili v Prusijo, kateri namerava prodati vso Avstrijo. Drugače od ognjevitega Foreggerja je baje Schaffer skrbno pazil, da ne razkrije svojih veleizdajalskih stališč, in se je venomer ogibal dotakniti teh vprašanj.²⁴² Ker je bilo ustavovernih zmagovitih proslav v letu 1873 že dovolj, so kranjski ustavoverci presodili, da je ustava nekaj zakoreninjenega in nespremenljivega, in se na 48. zborovanju 17. 12. 1873 odločili, da ne bodo več praznovali obletnice njenega sprejetja. Posebno zato ne, ker se je Nemcem - po besedah predsednika Suppana popolnoma neutemeljeno - rado očitalo, da se udeležujejo predvsem pojedin in veseljačenja.²⁴³ Tudi v začetku leta 1874 so bili kranjski ustavoverci razpoloženi zelo optimistično. Na generalnem zborovanju 17. 1. 1874, ki je štel za 49. redno in 5. letno zasedanje, je dr. Suppan z zadovoljstvom analiziral politični položaj in ugotavljal, da se na Kranjskem čedalje bolj uveljavljajo svobodomiselnje ideje:

²³⁸ S. n., 18. 4. 1872.

²³⁹ Suppan, Schrey, Leskovic, Schaffer, deželni šolski inšpektor Pirker, finančni komisar Dimitz, dr. Ritter von Kaltenecker, dr. Keesbacher, Laschan in Rühling.

²⁴⁰ L. T., 25. 1. 1873.

²⁴¹ S. n., 25. 5. 1873.

²⁴² S. n., 3. 10. 1873.

²⁴³ L. T., 18. 12. 1873.

*To se je očitno pokazalo pri državnozbornih volitvah, izvedenih po novi volilni zakonodaji, ki je enkrat za zmeraj onemogočila federalistične poskuse ...*²⁴⁴

Simpatija do prostozidarjev, je bila razvidna že iz podlistkov v L. T. maja 1870, ko je šlo za nekakšno apologijo prostozidarstva oziroma povzemanje govora s slavnostnega zasedanja neke ogrske lože. V predgovoru k tem podlistkom je urednik L. T. poudaril, da so prostozidariji v ogrski polovici države dovoljena zveza in da tam obstaja že dosti lož, zato ni odveč informacija, kako vidijo svojo vlogo sami.²⁴⁵ Glede na članke v L. T. so se kranjski ustavoverci še naprej ukvarjali z zagovarjanjem oziroma propagiranjem prostozidarstva tudi leta 1874. V seriji člankov z naslovom "Die Wahrheit über die Freimauer" so zagovarjali prostozidarstvo in pojasnjevali, da je skrivnostnost obredov nasledstvo preteklosti, ko so se humanisti in svobodomislecni morali skrivati pred tirani. Sicer pa da gre za umetnost oplemenitenja človeka, ki izhaja iz ljubezni do bližnjega, popolnoma neodvisno od nacionalnih, verskih ali političnih predsodkov ipd.

*Prostozidarji so zmerni, mirni, sovražijo nasilje in vojne ... mnogi so poskušali red zlorabiti, začel se je že izgubljati v zmedi čudežno mnogoštevilnih stopenj, prostozidarstvo je prišlo v položaj, da se v medsebojnih spopadih uniči ali pa izrodi v klerikalno romantično maškarado. Zdrav nemški duh da je prevladal in se otrese nesmisla srednjeveških mističnih vitezov, ki iščejo srečo; prostozidarji se vračajo k prvotni preprostosti in plemenitim idealom ... Njihove naloge ne bodo izpolnjene, dokler ne bo izkoreninjeno slepo sovraštvo do kulture, ki ga spodbuja nasprotna črna stranka.*²⁴⁶

Nekaj pozornosti so posvečali tudi delavskemu vprašanju. Tako je npr. na enem od sestankov Ustavovernega društva finančni svetnik Ertl predaval o tem, da je delavsko vprašanje navsezadnje vprašanje izobraževanja. Rešitev je treba iskati po poti mirnega razvoja, vzroki za slab položaj pa so zvečine v tem, da se vlade prehitro menjajo in da prihaja do ustavnih kriz, kar onemogoča posvečanje socialnim vprašanjem.²⁴⁷

Običajni ponovoletni shod Ustavovernega društva je 11. 1. 1875 potekal v optimističnem razpoloženju. Predsednik Suppan je z zadovoljstvom ugotovil, da je ustava prevzela večji del dela, ki so ga prej opravljali liberalci, saj je čedalje bolj privlačna tudi za prej sovražne elemente in tako erodira vrste nasprotnikov. Zelo se je razveselil, da pomen političnih društev vse bolj upada, in izrazil celo mnenje, da bi se dejavnosti le-teh lahko popolnoma odpovedali, ko bi bil njihov cilj - svoboda - popolnoma dosežen, kar se žal še ni zgodilo.²⁴⁸

Že naslednje leto so bile ocene bistveno manj evforične - na ponovoletnem zasedanju 7. 1. 1876 je dr. Suppan pozdravil navzoče z daljšim govorom, v katerem je povedal, da ustavoverna stranka na Kranjskem in v Avstriji v preteklem letu ni dosegla pomembnejših zmag, vendar se je krepila in utrjevala, saj t. i. državna opozicija ni bila uspešna.²⁴⁹ Ustavoverno društvo je na svojem 60. zborovanju v začetku junija 1876 gro-

²⁴⁴ L. T., 23. 1. 1874.

²⁴⁵ L. T., 4. in 6. 5. 1870; članek z naslovom "Über Freimaurerei".

²⁴⁶ L. T., 11., 12., 13. in 14. 8. 1874.

²⁴⁷ L. T., 27. 4. 1874; članek z naslovom "Die Arbeiterfrage".

²⁴⁸ L. T., 14. 1. 1875.

²⁴⁹ L. T., 1876, 8. 1. 1876; nov društveni odbor je bil sestavljen iz naslednjih članov: Bamberg, Deschmann, Dimitz, Kaltenegger, Leskovic, Linhart, dr. Suppan, dr. von Schrey in dr. Schaffer.

fu Antonu Alexandru Auerspergu za njegove zasluge izročilo posebno društveno priznanje.²⁵⁰ Že nekaj mesecev zatem so objokovali prezgodnjo smrt slavnega pesnika, ki je bil "od zgodnje mladosti pa vse do smrti borec za pravice avstrijskega ljudstva".²⁵¹ V začetku leta 1878 je društveni predsednik Suppan na letnem zasedanju zaprosil, naj ga - zaradi preobilice dela - ne volijo več za predsednika. Na čelo Ustavovernega društva je bil izvoljen Robert Schrey.²⁵²

*

Politična izhodišča Ustavovernega društva so torej v začetku sedemdesetih let postala odkrito velikonemška, najbolj seveda ob francosko-nemški vojni. Čeprav je ta nacionalistični naboj že sredi sedemdesetih let bistveno manjši, pa ne izgine nikoli več in ob posameznih volilnih uspehih (npr. na deželnozborskih volitvah 1877) slovenski časopisi poročajo, da je bolj izrazit. Društvena dejavnost je v splošni apatiji druge polovice sedemdesetih let bistveno manjša kakor na začetku desetletja - videli smo, da so ustavoverci padec zanimanja za politično življenje posrečeno utemeljevali z blagodejnim učinkom ustave, ki celo odpravlja potrebo po političnih organizacijah. Zdi se, da je bilo Ustavoverno društvo notranje precej razcepljeno in se velikokrat ni moglo zediniti o temeljnih programskih vprašanjih. Kljub pomislekom in odporu je v začetku 1871. prevzelo odkrito nemško usmeritev in to utemeljevalo s tezo, da se nemški narodni program prekriva z ustavovernim liberalnim ("Ustavoverna stranka in nemška narodna stranka se v poglavitnih točkah svojih programov prekrivata.") oziroma da se ustavoverna ideja pri drugih narodih monarhije še ni uveljavila.

V grobem je v Ustavovernem društvu obstajala delitev na stare (večinoma uradniki, nekoliko bolj umirjeni, bolj liberalni) in mlade (bolj radikalno nacionalistični). Videti pa je, da je bilo tudi premoženjsko/stanovsko razlikovanje med člani precej izrazito, zaznati je bilo celo nekak kastni sistem. Če je verjeti poročilom S. n., so tudi pravi Nemci s prezirom gledali na nemškutarje oziroma strankarske kolege slovenskega rodu in jim niso prav zaupali.

Jasno je, da je kranjska ustavoverna stranka od Hohenwartovega padca uspevala s povsem odkrito vladno podporo in tudi vlada je skoraj do svojega konca uživala podporo kranjskih ustavovercev, ki so z navdušenjem pozdravljali njeno politiko in reforme, najbolj pa seveda personalno politiko državnega uradništva.

IV/2 Odnos ustavovercev do slovenskega tabora

Poleg resignacije nad kranjskimi podeželskimi prebivalci so ustavoverci sredi leta 1870 obupali tudi nad mladoslovenci. Medtem ko so dotlej v njih še videli sebi

²⁵⁰ L. T., 8. 6. 1876.

²⁵¹ L. T., 14. 9. 1876.

²⁵² L. T., 11. 1. 1878.

ideološko podobno skupino in celo morebitnega partnerja ter se nadejali, da bodo mladoslovenci sčasoma pripravljeni spremeniti prednostni red svojega političnega programa in bodo namesto naroda na prvo mesto v skladu z liberalnimi načeli postavili svobodo, ne pa nacionalizem, so nekako sredi 1870. spoznali, da so ta pričakovanja utopična. Do tega jih je med drugim pripravila znana Zarnikova "kapitulacija" pred voditelji ljudstva (tj. staroslovenci) v zvezi s kandidaturo na deželnozborskih volitvah. Prav "ganljive" so svetobolne vrstice, s katerimi so ustavoverneži v L. T. opisovali svoje razočaranje. V takih okoliščinah so pozivali, naj vsi svobodomisleči na Kranjskem kot en mož podprejo liberalno stranko. Na njej edini naj bi slonelo breme oziroma sveta obveznost braniti svobodo. Ljudi v slovenski stranki, na katerih svobodomiselnost so računali, so razglasili zgolj za slepilo - blodno luč:

Kdo ne pozna prigode o utrujenem popotniku, ki sredi temne noči išče prenočišče in se mu nenadoma prikaže luč, proti kateri se ves poln veselega upanja napoti. Toda ko se ji približa, se luč razblini v prazen nič in spet je noč, temna noč in nobenega prenočišča ni najti ... Tako se je godilo tudi nam v politični omračenosti naše dežele ... Tudi mi smo zrli za kakršno koli lučjo, za tlečo iskrico upanja, ki bi nas vendarle potolazila v upanju, da se bo naše, po naravi nadarjeno ljudstvo iztrgalo iz spon farskega poneumljanja in da si bo naravni čut za svobodo, prirodjen vsakomur, ki ni rojen za sužnja, utrl pot ... Tako smo uzrli lučko mladoslovenskega stremljenja in jo pozdravili z veseljem, ker smo menili, da je politika teh t. i. mladoslovencev - kljub temu da je vročekrvna, prenapeta, nedomišljena in neizpeljiva - vendarle prvo znamenje nasilno potlačenega čuta za svobodo ... Verjeli smo, da bo mala lučka prerasla v svetel plamen, posebno potem ko so voditelji ljudskega poneumljanja sami predlagali vodjo tega svobodnjaškega stremljenja za deželnega poslanca. V tej koncesiji mladim smo uzrli slutnjo, da prvaki vendarle mislijo, da so mladoslovenska stremljenja tako močna, da je razumno prepustiti jim vsaj enega edinega predstavnika. Vendar je pri novih volitvah za deželni zbor postalo jasno, da gre za blodno luč, ki se je razblinila v prazen nič, in vse naokrog je nič, prazen nič, temna noč. Nobenih mladoslovencev ni! Obstajajo samo posamezni mladi ljudje, ki obžalujejo, da njihov narod držijo farji na povodcu, da so se ljudje, v katere so polagali svoje največje upe, izkazali za navadne sluge duhovščine ... Hoteli so nas preslepiti, da imajo te "blodne luči" svoj lastni organ. Vendar je to slepilo - organ [Slovenski narod - op. a.] v rokah klera ... Hoteli so nas slepiti, da je Zarnik ljubljeneц ljudstva, da je olje v kolesju slovenskega državnega voza, ki zasta - to je bila ponovna prevara. Ali bi si Svetec in Costa drznila takega ljubljence naroda, ki mu ljudstvo vsak dan pošilja pisma podpore, obravnavati tako poniževalno in ga kot garjavo ovco postaviti pred vrata? Ljudje kova podpredsednika katoliškega društva so se pri vsem tem mirno nasmihali, saj so vedeli, da so mladoslovenska stremenja le slepilo ... Med vsem mandatom nimajo svobodnjaške usmeritve v naši deželi nobene zaščite v slovenski stranki. Imena 14 slovenskih kandidatov, med katerimi je pet tonzuriranih in toli-

*ko in toliko netonzuriranih duhovnikov, so največje zagotovilo za domnevo, da se z uničenjem svobode in poneumljanjem ljudstva misli resno.*²⁵³

Miroslav Gorše je v svoji monografiji o Valentinu Zarniku navedel, da je Zarnik 1870. obnovil dogovor iz prejšnjega leta in tako – čeprav morda le navzven – priznal konservativna načela in pozabil na načela mladoslovencev, ki so že nekaj let ločila "očete" in "sinove" v dva tabora. Na tem mestu je tudi izrekel oceno: "Ta pogodba, ki meče temno senco na Zarnikov značaj v političnem oziru, je pomenila zastoj v oblikovanju mladoslovenske stranke."²⁵⁴ Zarnikovo paktiranje je, kakor je znano, posredno ugnobilo tudi najnačelnejšega mladoslovenskega ideologa, Frana Levstika. Ta je Zarnikov oportunistem jedko napadel – Pavliha je v svoji šesti številki prinesel karikaturu, na kateri Zarnik sedi na tleh med dvema stoloma, in komično opisal trebanjske volitve. Zaradi te zbadljivosti in pa "s pajčevino skrpani slogi na ljubo" so oportunisti pri Slovenskem narodu pogazili mladoslovenske ideje svobodnega slovenstva, za kakršne jih je razglašal Levstik, in Pavlihi odpovedali vsako solidarnost oziroma celo namigovali, da ga plačuje vlada. Oportunistem zarnikovcev je Levstika moralno ubil, tako da je za vedno zapustil nehvaležno politiko, Pavliha pa je prenehal izhajati.²⁵⁵

V zvezi s prej navedenim člankom iz L. T. (Politische Irrlichter) gre omeniti tudi članek v S. n., ki je izšel 17. 5. 1870 pod naslovom "Mladoslovenci in Nemci in nemškutarški liberalci". V njem so mladoslovenci jasno povedali, da z ustavoverci ne želijo imeti nič:

Nemški časniki so se ob sporu med mlado- in staroslovenci veselo smejali in samemu sebi in vsakemu, kdor jih je hotel poslušati, prigovarjali, da morajo zdaj dobiti prijateljev in pomočnikov v slovenskem taboru. S sleparskim liberalizmom nočemo imeti nobene zveze.

Prav tako so v S. n. 21. 5. 1870 zapisali, da deželnega predsednika Konrada ne mara nobena stranka, saj poskuša naščuvati staroslovence na mladoslovence, 24. 5. 1870 pa so v istem listu zapisali, da so nemškutarji slabe volje zaradi sprave med mlado- in staroslovenci.

O slovenski stranki nasploh se mnenje ustavovercev ni bistveno spremenilo in se da strniti v naslednje trditve:

- *Slovenska stranka s svojimi narodnimi reformami Kranjski samo škodi, je nenačelna.*

Poslanec Klun je npr. v zvezi z zgornjo obtožbo v državnem zboru poročal o zmanjšanju števila šolarjev, odkar je velika večina ljudskih šol popolnoma sloveniziranih, in o tem, da so slovenske občine začele rotiti vlado, naj se na ljudskih šolah vendar poučuje vsaj nekaj nemščine, ki je ljudstvu pri njegovih poslih potrebna, saj s slovenščino ne morejo priti daleč. V istem govoru je poudaril, da se kljub sklepom o prehodu na slovensko uradovanje v deželnem odboru oziroma njemu podrejenih uradih uraduje nemško, številne prošnje slovenskih občin, da naj jim pošljejo državne zakone v nemščini, pa kažejo, da je slovenščina daleč od govornega jezika.²⁵⁶

²⁵³ L. T., 15. 6. 1870, naslov članka "Politische Irrlichter".

²⁵⁴ Gorše ..., str. 119 in 126.

²⁵⁵ Primerjaj Prijatelj ..., III. knjiga, str. 330-337.

²⁵⁶ L. T., 26. 1. 1870.

- *Njeni vodje so popolnoma v rokah klera. Za svoje položaje se lahko zahvalijo samo terorju klera in nevednosti množic, ki so zmanipulirane, ker jih duhovščina drži v nevednosti in vraževerju.*

Po mnenju ustavovercev so npr. na Gorenjskem zmagovali narodni kandidati le zato, ker veliko volivcev sploh ni vedelo, za kaj gre, veliko pa se jih je ustrašilo terorja klera, saj se marsikdo zaradi svojega obstoja boji župnikovega vpliva in z njim ne želi javno prekiniti. Sicer je Gorenjska dežela, ki je Nemcem in nemščini prijazna, zaradi gospodarske navezanosti je pod vplivom nemško govorečih dežel, nemško govoreči prebivalci prebirajo nemške časnike in se ne zmenijo dosti za klerikalne. Duhovščini z Gorenjskega ni uspelo izgnati nemštva, temveč se to iz dneva v dan še bolj utrjuje. Na deželi meščansko oblečenega gospoda pozdravijo skoraj izključno z "Guten Tag" ali "Guten Morgen". Tako tudi po trgih Tržič, Bled, Jesenice in Kranjska Gora, mestu Radovljica ni uspela ustanovitev čitalnice.²⁵⁷

- *Njeno levo krilo zatajuje svoja liberalna čustva in postavlja nacionalnost pred svobodo. V svoji revščini ne zmore drugega, kakor da posnema Čehe, sanja o nekem novem kraljestvu, njeni voditelji pa o visokih funkcijah, ki bi jim v tem primeru pripadle. Razen tega, da je treba ohranjati večino v deželnem zboru in tam braniti nacionalne svetinje, nima programa.*²⁵⁸
- *Prvuki vedno znova (re)producirajo sovraštvo do Nemcev, pa ne zato, ker bi se v resnici bali, da bosta slovenski jezik in slovenska bit ogrožena, temveč ker je kliko nacionalnih voditeljev strah, da bodo nemški jezik, znanost in umetnost zanesli svobodo in razsvetljenost v deželo ter ljudstvo povzdignili k samostojnemu razmišljanju, tako da se ho odtegnilo nadzoru kleru in nacionalnih vodij.*²⁵⁹
- *Ustvarjenje Združene Slovenije, ene bistvenih točk slovenskega programa, ni mogoče - katera dežela od sedmih, ki bi jih bilo treba razkosati, pa bi v to privolila?*

Posebno so ustavoverci obžalovali, da so se na limanice Združene Slovenije ujeli mladoslovenci ter da jih lovljenje tega političnega fantoma popolnoma blokira in je njihov začetek in konec.

*Zaradi nezmožnosti ustanoviti Združeno Slovenijo slovenska stranka posega po smešnih sredstvih iz srednjeveške ropotarnice, kakršna je zahteva po poklonitvi vladarju (Erbhuldigung),²⁶⁰ ali pa blaznih dejanjih, kakršno je sprejetje adrese kranjskega deželnega zbora 30. 8. 1870, s katero so zahtevali Zedinjeno Slovenijo.*²⁶¹

To zahtevo so ustavoverci sramotili takole:

Velika blaznost je včeraj v deželnem zboru uprizarjala svoje divje orgije; klerikalci se niso imeli za zastopnike Kranjske, temveč nič manj kot za poslance

²⁵⁷ Prav tam.

²⁵⁸ L. T., 15. 4. 1870 - članek z naslovom "Ein mageres Program".

²⁵⁹ L. T., 16. 4. 1870 - članek z naslovom "Warum der Deutschen Haß".

²⁶⁰ L. T., 25. 4. 1870 - članek z naslovom "Die Erbholdigung der Slovenen".

²⁶¹ L. T., 4. 5. 1870 - članek z naslovom "Die Jungslowenen".

*Velike Slovenije ... Obljubljali so, da bodo namesto izgubljenega štirikornika v Italiji postavili živi zid - Slovenijo, ob kateri se bodo razbili sovragi Avstrije, ki naj bi prišli s severa ali juga ...*²⁶²

V L. T. se niso obotavljali objavljati člankov iz drugih časopisov, v katerih so Slovence sramotili kot nevedno zaostalo ljudstvo, ki npr. ni sposobno imeti visokošolskega pouka v maternem jeziku²⁶³ in ne sme biti napoti naprednemu nemštvu - nosilcu civilizacije in omike.²⁶⁴

Slovenski politiki so se zdeli kranjskim ustavovercem politično nedozoreli. Posebno so se jim zamerili, kakor je ob priložnosti rekel Deschmann, ker:

*Obpravnavajo Kranjsko kot češko deklo in se venomer ozirajo zdaj proti Rimu, zdaj proti Pragi, pričakujoč napotkov. Ko to ne prinese uspehov, začnejo tožiti o ob zid pritisnjenih Slovincih ipd. Naivno je npr. njihovo protestiranje proti imenovanju Beusta za častnega meščana Ljubljane. Ali je Beust pritiskal Slovence ob zid, ko je nekaterim slovenskim prvakom dodelil železniško koncesijo?*²⁶⁵

V letu 1872 je glasilo kranjske nemškoliberalne stranke z zadovoljstvom spremljalo razkol v slovenski stranki in se veselilo ločitve duhov v Slovenski matici, kjer so na eni strani ostali stari pod Bleiweisom in Costo, na drugi pa mladi z dr. Vošnjakom na čelu.²⁶⁶

Ustavoverci so v slovenskem nesoglasju videli tudi možnost za podporo lastne propagande na podeželju. Tako je graščak iz Stare Loke Edmund Strahl v enem svojih pisem Deschmannu predlagal, naj nakupijo Stritarjeve sonete in jih začnejo pošiljati na deželo, da tudi kmetje izvedo, kako je z lažno avreolo "pervakov". To zamisel mu je predlagal njun skupni stari kamerad Tombart, ki je za nakup sonetov že prispeval 10 gld, Strahl pa je kot "skromni penzionist" priložil 5 gld. Pri tem je Strahl prosil Deschmanna, naj poskrbi za razpečevanje (prek občinskih predstojnikov, mežnarjev, kramarjev in krčmarjev), "pri čemer je treba imeti posebej na očeh napol omahujoče občine".²⁶⁷

S posebno naslado je L. T. tudi pisal o beračiji, ki jo premore narodni finančni ozioroma bančno-zavarovalni zavod Slovenija. Nabrana vsota 204.000 kron da nezadostuje niti za poravnavo stroškov enega samega, malo večjega požara v kaki vasi.²⁶⁸

Posebno so Slovence zaničljivo zasmehovali leta 1873, ko niso pozdravili uvedbe neposrednih volitev v državni zbor. V L. T. so zafrkljivo poročali o nasprotovanju slovenske stranke:

²⁶² L. T., 31. 8. 1870 - članek z naslovom "Die Adreßdebatte".

²⁶³ L. T., 7. 9. 1870 - članek z naslovom "Die Einführung der slovenischen Vorträge".

²⁶⁴ L. T., 6. 9. 1870 - članek z naslovom "Slovenismus und Deutschum".

²⁶⁵ L. T., 4. 12. 1871.

²⁶⁶ Npr. L. T., 26. 9. 1872, članek z naslovom "Die Alten und die Jungen"; S. n. je na očitke Novic objavil pismo nekoga narodnjaka: "Gotovo prav storite, da tukajšnjemu staremu slovenskemu časopisu, ki Slovenskemu narodu kakor stara baba očita, da je z nemškutarji eno in isto, in se tega veseli, ne odgovarjate nič. Pustite jim veselje. Oni so v starosti otročji postali in mislijo, da je slovenstvo skoncentrirano v dveh osebah." (S. n., 4. 6. 1872.)

²⁶⁷ AS 854, Dragotin Dežman; Strahlovo pismo Deschmannu z dne 16. 10. 1872.

²⁶⁸ L. T., 13. 4. 1872.

Društvo Slovenija se je zbudilo po enoletnem spanju pravičnega in na seji, ki ji je prisostvovalo 30 članov, izglasovalo adresu cesarju. S sestavo le-te se je ukvarjal poseben odbor, Costa pa je dobil nalogo, naj doseže avdienco pri cesarju in mu adresu osebno izroči. V njej so slovenski politiki tožili, da bodo s to reformo kratene pravice Slovanov v Avstriji, in so zato prosili cesarja, naj ustavi škodljivo delovanje ustavovercev in skliče novo ministrstvo za spravo med narodi. Deželno predsedstvo je kmalu zatem izglasovalo prepoved širjenja tega besedila in njegovo prilaganje k časopisu v javnih lokalih, gostilnah, kavarnah ter razpečevanje po trgovinah, šolah, saj je v njem videlo demonstrativno dejanje, katerega cilj je zbuhati odpor proti vladi. Tako je bilo npr. prepovedano zborovanje proti volilni reformi, ki so ga v čitalnici nameravali prirediti Vošnjak, Zarnik in Jurčič.²⁶⁹

Ustavoverci so se veselili nove nemškoliberalne vlade, za katero so ugotavljali, da ima ne samo voljo, ampak tudi moč nastopiti proti zborovanjem, na katerih bi se ščuvali in zavajali ljudstvo:

Odkar je na oblasti tako odločna vlada, se zdi, da je odpad od nacionalne stranke vsak dan večji, saj je že dolgo, kar se ljudstvo le z odporom uklanja terorju narodnih vodij ... Zdaj ko ljudje vidijo, da bodo vsakomur zaščitene njegove pravice, nočejo več biti brezvoljno orodje častihlepnih voditeljev ... Zdravo jedro slovenskega ljudstva, zvesto cesarju in načelom razumnega napredka, že pozdravlja postopke vlade, saj je težko prenašalo jarem brezobzirne politične stranke.²⁷⁰

Nekako z letom 1873 se je res začelo obdobje najhujših preganjanj Slovencev in germanizacije. Ta se je opirala na narodne brezbriznike in odpadnike, ki jih je bilo najti predvsem med učitelji.

L. T. je vedno rad bril norca iz slovenskih časopisov, posebno iz Slovenskega naroda, ki je videl razcvet Ljubljane le, če ta postane prestolnica enoinpolmilijunske Slovenije:

Da bi zadovoljil želje Slovenskega naroda, bi moral mestni svet sprejeti naslednje predloge:

- 1. Avstrijskega cesarja naprositi, da prekine državnopravne odnose z Ogrsko in Kranjski pripoji v Translajtanijski živeče Slovence.*
- 2. Od italijanskega kralja zahtevati, naj Kranjski odstopi v Italiji živeče Slovence, če ne, mu mesto Ljubljana takoj napove vojno.*
- 3. Deželnim zborom Koroške in Štajerske naročiti, naj nam nemudoma podarita območja, kjer žive slovensko govoreči ljudje.*
- 4. Enako naročiti deželnim zborom Goriške, Istre in Trsta, naj se v korist kranjskega deželnega zbora takoj razpustijo.*
- 5. Magistrat zavezati k izpolnitvi zgornjih sklepov.*

²⁶⁹ L. T., 27. 1. in 1. 2. 1873. L. T. je 12. 2. 1873 poročal o hvali kaplana Kluna na mesečnem sestanku katoliškega društva, da je on tisti, ki je predlagal adresu cesarju in da bi je brez njega ne bilo; v tem so ustavoverci seveda videli še en dokaz več, da narodnjaki plešejo, kakor črni žvižgajo.

²⁷⁰ L. T., 15. 2. 1873.

Pri tem je L. T. slovenske narodnjake vzvišeno poučeval, da mestu prinaša blaginjo razvoj industrije in trgovine, ne pa prihod množice birokratov, kakršne imajo običajno prestolnice.²⁷¹

Pred prvimi neposrednimi volitvami v državni zbor je politično prizorišče na Kranjskem zaznamoval razkol med mlado- in staroslovenci. L. T. je seveda vse skupaj z užitkom spremljal in sprva opozarjal, da gre verjetno spet za staro gledališko igro razdora ter vnovične sprave med staro- in mladoslovenci, ki jo je bilo že večkrat mogoče videti.²⁷² Novice pa so 7. 5. 1873 objavile, da se poročilo Ustavovernega društva za leti 1871 in 1872 ponaša z veselimi rezultati, ki jih je doseglo in med katerimi se omenja predvsem veliki razkol v narodni stranki. Novice so pri tem pripomnile, da ni bilo nobenega razkola, dokler ni bilo Slovenskega naroda, in da se ta razkol sicer ne da znikati, vendar se ga (novičarji) ne bojijo.

Mladoslovencev vse do obdobja tik pred volitvami kranjski Nemci niso jemali resno. Smešili so jih in spraševali, kako so lahko proti ustavi, če so liberalci, in jim očitali, da glede vprašanja pošiljanja poslancev v državni zbor hodijo kakor mačka okrog vrele kaše. Nasploh so pričakovali, da bo slovenski tabor poslal poslance v državni zbor le ob zmagi konservativcev in Slovanov, sicer pa, da se bodo odločili ne sodelovati.²⁷³ V L. T. so odločno zavrnilo namigovanje graških in dunajskih časopisov, da narašča emancipacija mladoslovencev ter da je možno sodelovanje oziroma celo združitev ustavovernega in mladoslovenskega političnega elementa na Kranjskem:

Na Kranjskem ima besedo le kler in tako se bo zlahka primerilo, da se bosta razglašana samostojnost mladoslovenskih državnozbornih kandidatov in zavrnitev Costove kandidature izkazali kot komedija ... Četudi bo po naključju izvoljen kak mladoslovenec, bo hitro in brez sramu romal v Canosso. Ni vredno truda razločevati med starimi in mladimi, zadošča kolektivna označba "national" ... Mi smo na Kranjskem edini borci za resnične potrebe dežele, proti poneumljanju, za osvoboditev od praznoverja in srednjeveških predsodkov.²⁷⁴

Kako je ustavoverno razsvetljevanje poneumljenega podeželja potekalo v praksi, nam lahko osvetli primer dejavnosti Eduarda Strahla, ki smo jo že nekoliko predstavili. Strahl se je v enem svojih pisem Deschmannu hvalil, da je sestavil pesem v slovenščini, ki so jo "naši fantje" izjemno dobro sprejeli, jo celo "komponirali" in jo zdaj prepevajo po gostilnah. Besedilo je spodbujalo ljubezenske oziroma prvinske nagone kmečkih fantov in jih utemeljevalo z najvišjo avtoriteto, gospodom Bogom:

Sem šel očeta prašat - al ljubiti dekle smem? - Premlad si, pri ljubezni - dobička ni, kar vem - Sem šel v farovž prašat - al ljubiti dekle smem? - U pekel bo zabredil - kdor se z dekletam šem - K bogu sem zadnič zdihnil - al ljubiti dekle smem? - Prijazno z glavo kima: - Se sim jo stvaril k tem.

²⁷¹ L. T., 18. 3. 1873; članek z naslovom "Wie sich 'Slovenski narod' den Aufschwung von Laibach vorstellt".

²⁷² Npr. L. T., 10. 5. 1873; članek z naslovom "Sie machen Frieden".

²⁷³ L. T., 8. in 9. 8. 1873; članek z naslovom "Die liberalen neuesten Schlag"; posebno so bili nemški liberalci zgroženi nad tem, da "slovenska stranka goni volivce kot pravo volilno govedo na volišče, saj ne vedo, kaj bo kandidat po volitvah počel s svojim mandatom".

²⁷⁴ L. T., 4. 8. 1873; članek z naslovom "Unsere Jungen".

Tej Strahlovi mojstrovini so navdušeni fantje na njegovo veselje dodali še eno kitico:
Ne prašam več očeta - v farovž več ne grem - poterdim božjo sodbo - da dekle ljubiti smem.

Strahl je z zadovoljstvom zapisal, da je povsem potrti kaplan k tej lirični stvaritvi pripomnil:

Še to se nam manka.

Kaplanovo javkanje je zadovoljno komentiral:

Ja, ja, to se nam manka. Die Menschen aus pfuffischen Kopfhängen zu offenen guten und heitern Verehrern der ewigen Naturgesetze zu machen. (Ljudi spreminjati iz papeških kimavcev v častilce splošnega dobrega in večnih naravnih zakonov.)²⁷⁵

Ustavoverna kritika je mladoslovencem očitala, da sploh nimajo jasnega političnega programa:

Njihove liberalne teorije lebdijo v meglenih orisih, iz katerih se jasno razbira le fantom nekega velikega južnoslovanskega kraljestva. Ugodne posledice ustave bi priznali le, če bi ta imela na sebi slovansko trikoloro. Čeprav nikomur niti v sanjah ne pride na misel ogroziti njihovega naroda, zahtevajo zaradi njegove zaščite, naj se jim nemštvo na Kranjskem izroči z zvezanimi rokami. Ker jim ustava pri tem ni na voljo, jo sovražijo, to sovraštvo pa je tako slepo, da ne vidijo, kaj dobrega prinaša. Prešibki, da bi vodili samostojno politiko, se vedno znova podrejšajo starim in pa mučenju klera, proti kateremu so se kot mladeniči dvignili, danes pa mu ponižno, kleče poljubljajo roko.²⁷⁶

Podobno kakor ustavoverci so tudi mladoslovinci zavračali misel o medsebojnem združevanju. V S. n. so 15. 6. 1873 zatrjevali:

Nič ne bo s špekulacijami spiessbürgerjev, ki v nemških časopisih komentirajo slovenske notranjepolitične razmere in sodijo, da bo del slovenske stranke z godbo in zastavami v centralistični tabor prišel ... nasprotna frakcija (staroslovinci) je postavila geslo: raje nemčurja kot liberalnega Slovence, in pobija idejo narodnega zedinjenja.

Mladoslovinci so menili, da so s svojo osamosvojitvjo nemškutarjem zadali odločilni udarec:

Nemškutarjem smo glavno orožje z rok zbili, ko smo odločno liberalno narodno zastavo, ki je bila itak vedno naša, razvili. Zdaj ne morejo nič več ljudstva strašiti, da je narodna stranka isto kakor mračnjaška ali klerikalna stranka, da smo sovražniki svobode itd. Zdaj morejo proti nam agitirati samo še z nemškega stališča.

Pri tem so mladoslovinci dali vedeti, da računajo tudi na "nemškutarske filistre, ki so se dali na liberalne limanice od svoje narodnosti odvrniti".²⁷⁷

V volilnem razglasu mladoslovencev so ustavoverci videli idejno revnost. Trdili so, da je edini razpoznavni dejavnik, na katerem gradijo mladoslovinci, nacionalistični

²⁷⁵ AS 854, Dragotin Dežman, pismo Strahla Deschmannu z dne 15. 1. 1874.

²⁷⁶ L. T., 4. 8. 1873; članek z naslovom "Unsere Jungen".

²⁷⁷ S. n., 5. 8. 1873.

opoj, ob agitacijah pa se obljublja, da bo Slovenija pravi eldorado in da naj zato "za božjo voljo" volijo narodne kandidate. Tako naj bi bila inteligenca in politična volja teh bivših oprod papeštva prežeta zgolj z nacionalnim fanatizmom.²⁷⁸ Posebno so bili v L. T. veseli, ker jim staroslovenci²⁷⁹ pripisujejo, da so spridili mladoslovence. Tako je baje Regali na sestanku katoliškega političnega društva grmel proti mladoslovcem, posebno proti študirajočim v Gradcu, in menil, da je zadnji čas za postavitev univerze v Ljubljani, da bo mladina pod nadzorom in se ne bo zastrupljala z liberalizmom. Učitelj Močnik da je na istem sestanku za slovensko neslogo obtožil nemške liberalce, in sicer Laibacher Tagblatt, ki je s svojim pisanjem dosegel, da je mnogo mladih ljudi sram iti skupaj z duhovniki; tako je L. T. sprovočiral strankarstvo v slovenskem taboru.²⁸⁰ Zdi se, da je ljubljanske Nemce o rešnosti emancipacije mladoslovencev nekoliko prepričalo šele Zarnikovo odprto pismo, v katerem je Bleiweisu očital svetohlinstvo. L. T. je poročal o obtožbi v Novicah, da je Zarnik nevernik. Nato pa je Zarnik - ki je bil po trditvah L. T. včasih Bleiweisov "intimus", se pri njem 10 let učil, kako se iz oportunitete vodi klerikalna politika, in bil z njim na ti - Bleiweisa v omenjenem odprtem pismu spraševal, v čem je bolj pobožen od njega. Oponesel mu je: "Ko bi nas Jeran obtoževal, bi to imelo smisel, toda vi gospod doktor!" Enako kakor on (Zarnik) tudi Bleiweis je meso ob petkih. Razen ob slovesnostih, ko se je treba javno razkazovati, se tudi Bleiweis požvižga na cerkev, čeprav jo ima tik pred nosom. V letih 1861 in 1862 je Bleiweis na Zarnikova svarila, da ni dobro voditi politike na klerikalno noto, domnevno izjavil: "Mar mislite, da sem klerikalec, da so Novice klerikalne? Za zdaj moramo hoditi z duhovščino. Brez nje ne opravimo proti nemškutarjem nič. Ko bomo stopili na lastne noge, se bomo otesli papežnikov."²⁸¹ Popolnoma pa so mladoslovenci navdušili ustavoverce z gonjo proti Costi, ki so jo priredili v Slovenskem narodu. Ustavoverci so z zadovoljstvom ugotavljali, da zdaj mladoslovenci z njihovim orožjem tolčejo po prvakih, in jim zato izrekli priznanje, da se "obračajo na bolje", Slovenski narod pa da pri svojih kritikah uporablja enake argumente kakor pred časom L. T.

Ti skupni ustavoverno-mladoslovenski očitki so bili nedvomno hudi. Costa je bil po teh ocenah karierist, samoljubnež, gledal je samo na svojo korist; od prihoda v državni zbor je vodil stalne polemike s Tomanom, da bi si priboril prvenstvo, po njegovi smrti pa je postal šef Bleiweisovega generalnega štaba, vendar mu tudi to ni bilo dovolj in je Bleiweisu - še preden se je ta zavedel - iztrgal diktaturo iz rok. Pri spopadu v Šantlovi veži je zagrešil kolosalno neumnost, ko je namesto 50 metrov oddaljene mestne policije klical na pomoč sokole. Vsa društva, kjer je zasedel

²⁷⁸ L. T., 24. 9. 1873.

²⁷⁹ O programu staroslovencev Vse za vero, dom, cesarja so sodili, da ga je treba pravilno interpretirati takole: "Vse za vero - brez izobrazbe, vse za domovino - brez svobode in vse za cesarja - brez enotnega avstrijskega cesarstva"; L. T., 28. 8. 1873; članek z naslovom "*Die Reichsrat Candidatur des Grafen Hohenwart*".

²⁸⁰ L. T., 5. 8. 1873.

²⁸¹ L. T., 26. 9. 1873; članek z naslovom "*Enthüllungen*"; primerjaj Zarnikovo odprto pismo Bleiweisu v S. n. 25. 9. 1873 in odgovor v Novicah 1. 10. 1873, ki Zarnika obtožuje, da se je začel obnašati kakor Herostrat, ker se je zavedel, da je konec njegove taborske slave: "Zarnikova koterija sta v Slovenskem narodu in Laibacher Tagblattu."

ključne funkcije, tj. Kranjsko kmetijsko društvo, Slovenska matica, denarna ustanova Slovenija ..., so začela propadati oziroma se je v njih pojavil razdor.²⁸² V nečem pa so šli mladoslovenci gotovo dlje od ustavovercev, saj so ponujali razlago za Costovo škodljivo ravnanje: da je nekakšen nemški tajni agent, vrinjen v vrh slovenske stranke zato, da jo od znotraj uniči, kar naj bi bilo povsem logično, saj je bil njegov oče od leta 1848 pa do svojih zadnjih dni zagrizen sovražnik slovanstva in ga je "po časopisih grdil".²⁸³

Spričo razdora v slovenskem taboru so se ustavoverci veselili tudi v začetku leta 1874. Dr. Suppan je tako celo menil, da je v mladoslovenski stranki ustavoverni tabor dobil zaveznika v ostrem boju proti cerkveni premoči: "Sicer mladoslovensko in ustavoverno stranko še vedno loči državnopravno in narodno vprašanje, vendar je upati, da bo tudi ta navidezni zid sčasoma padel."²⁸⁴ Mladoslovenci pa so Suppanovo navdušenje hiteli gasiti s stvarnim komentarjem v Slovenskem narodu, ki je obravnaval razmerje med ustavoverci in mladoslovenci:

S tem je Suppan strašno ustregel razočaranemu Bleiweisu, ki je začel v zadnjih Novicah trobiti, da so mladoslovenci uže na pol zavezniki nemčurjev. A dr. Suppanu pa hoče drugo bolho v uho skrivaj utekniti, zašepetaje mu, varuj se tudi ti, kajti le-ti mladoslovenci so prav za prav moji in klerikalni do kože. In vesel je potem, kajti misli si: zdaj sem jih povsod onemogočil na levo in na desno, morajo pogubljeni biti, ti mladoslovenci ... Če k temu nekoliko prav jasnega in odkritosrčnega kar naravnost izpovemo: dr. Suppan je v svojem govoru nekoliko prav imel in samo na ustavoverni stranki je, da bi celo prav imel - kar poslednje tako kmalu res še upati nij.

Komentator S. n. je še zatrdil, da jih v resnici loči samo narodnostno vprašanje, ker jim je državnopravnost le "pomoček do namena". Oni zahtevajo le poročstva "narodnega slovanskega obstanka in narodnega razvoja za naš narod". S kakšnimi sredstvi bodo to dosegli, ni niti pomembno. Tako so oni federalisti le z narodnih in ne kakor Tirolci z ultramontanskih stališč, ki jih sami (mladoslovenci) "pobijajo". Vendar je bilo upanje na združitev po mnenju S. n. majhno, saj ni bilo pričakovati, da bi bili t. i. "liberalni Nemci" res liberalni, tj. pravični nasproti Slovanom:

Dokler ne opuste germanizacije in zadržujejo slovenske šole in urade, dokler nimajo za izpolnjevanje narodnih zahtev zgolj fraze, 1000 x ponovljene in ovržene, ni možna združitev, čeprav bi bilo dobro in prav, ko bi svobodomiselni elementi vseh narodov zložno delali proti reakciji. Dokler ni priznanih vseh narodnih pravic, ni možnosti - naj si nihče ne dela iluzij...

so zatrjevali in ponavljali, da jim je ljubezen do naroda zvezda vodnica.²⁸⁵ Tako so mladoslovenci ustavovercem dali tudi namig, da njihovi pogledi na državnopravna vprašanja niso nujno nespremenljivi in da bi se njihova federalistična drža ob izpolnitvi nekaterih pogojev lahko tudi spremenila.

²⁸² L. T., 11. 10. 1873; članek z naslovom "Der Perwakenwirtschaft Glück und Ende".

²⁸³ S. n., 8. 10. 1873; članek z naslovom "Dr. Costa in njegove zasluge za slovenski narod".

²⁸⁴ L. T., 23. 1. 1874.

²⁸⁵ S. n., 23. 1. 1874.

Kljub narodnostnemu vprašanju, ki je ločilo oba svobodomiselna tabora na Kranjskem, je bila njuna ideološka sorodnost dokaj jasna. Že ob predlogu konfesionalnih zakonov v začetku februarja 1874 so bila mladoslovenska stališča po mnenju nemških liberalcev popolnoma enaka njihovim. Tako so mladoslovenci dokazali, da res neomajno "pobijajo ultramontanska stališča". L. T. je z zadovoljstvom poročal o pisanju Slovenskega naroda, ki je baje zahteval, naj se mladoslovenski poslanci pri tem vprašanju brezpogojno pridružijo napredni stranki (Fortschrittspartei) in naj možato podprejo sprejetje tega zakona.²⁸⁶ Navdušenje v ustavovernih vrstah je veljalo članku "Svobodomiselni Slovenci in verske postave", ki ga je 4. 2. 1874 v S. n. objavil Franjo Šuklje. V njem je zahteval, naj slovenski poslanci odločno podprejo konfesionalne zakone. To naj bi bil najboljši odgovor tistim, ki se posmehujejo liberalnim narodnjakom in razširjajo geslo "raje nemškutarja nego liberalnega Slovenca". V S. n. je bilo nekaj tednov pozneje mogoče prebrati misli, da se mora slepo sovraštvo do Nemcev umakniti sodelovanju, ki je tudi v slovanskem interesu.²⁸⁷

V mladoslovenskem taboru so za največjega krivca za ustavoverno nepopustljivost glede narodnega vprašanja imeli Deschmanna. On da je "dosledno zaprisegel zoper jezik svoje matere in zoper svoj narod delati. Ljubljanski nemškutarji so ga sami uže do grla siti in ga drže le iz discipline in ker ga nadomestiti ne morejo lahko." Tako se je v državnem zboru po mnenju mladoslovencev oglašal le, ko je bilo treba nasprotovati pravicam slovenskega jezika:

Enako je Dežmanovo ravnanje v deželnem zboru. Večina poslancev "nemške" manjšine je miroljubna, bila bi pripravna v narodnih rečeh biti popustljivejša in morda pomoči, da se naredi kaka posredovalna stranka na podlagi liberalnih načel. To vemo pozitivno!

Vendar je tudi tu, po zatrjevanju S. n., s skrajnostjo in ekskluzivizmom spet nasprotoval Deschmann, "ki se vsemu slovenskemu upira in druge podpihuje". Svoje obtožbe na Deschmannov račun so mladoslovenci zaključili še z obtožbo starih: "In tega človeka so poleg nemških Kočeverjev Slovenci volili. Žalibog da. Zasluga onih, ki so v Novicah parolo izdali: "Rajši nemškutarja kot liberalnega Slovenca!"²⁸⁸

Pri vsem pričakovanju po kompromisu je bilo toliko večje razočaranje kranjskih Nemcev nad mladoslovenci v drugi polovici leta 1874. Takrat sta, ob deželnozbornskih volitvah, obe slovenski struji spet nastopili skupaj v starem slogaškem duhu. Obtožbe nenačelnosti, frazerstva in zgolj besedne svobodomiselnosti ter navideznega izjavljanja pripadnosti napredni stranki (medtem ko se sklepa sporazum s smrtnimi sovražniki kulture ipd.) so kar vrele iz časopisnih člankov L. T. in mladoslovence obtoževale izdaje liberalizma. Kakor je bilo mogoče brati v L. T., so se mladoslovenci dolgo let bojevali proti jezuitski paroli "Cilj posvečuje sredstva", potem pa jo brez pomislekov izpisali na svojo zastavo:

Malopridni manevar, s katerim so spet zdrknili v kloako, potem pa z gnojnico oblivali častivredno meščanstvo Ljubljane ter psovali ustavi zvesto uradništvo

²⁸⁶ L. T., 6. 2. 1874.

²⁸⁷ S. n., 16. 4. 1874.

²⁸⁸ S. n., 11. 4. 1874.

in penzioniste, ki volijo ustavoverne kandidate ..., je ob zdravem razumu volivcev moral propasti ...

Na volitvah je v Ljubljani zmagal ustavoverni kandidat dr. Robert Schrey, ki je premagal Mošeta; ustavoverni volivec je liberalnemu glasilu poslal podatke iz zanesljivih virov o tem, kako so se klerikalci vnovič povezali z narodnimi liberalci:

Okoliščine, v katerih je bila sklenjena najnovejša zveza med mladoslovinci in klerikalci, bi bile lahko splošno zanimive, podatki izvirajo iz dobrih virov ... Klerikalci so bili pri vseh volitvah v zadnjih letih resnično v zadregi najti primerne kandidata, čigar ime bi imelo vsaj nekaj možnosti za uspeh. Po drugi strani so si mladoslovinci domišljali, da z osebo iz njihovega kroga lahko uspejo, vendar jim je bilo vnaprej jasno, da je njihov vpliv na volivce zelo majhen, manjši celo od tako ali tako ne prevelikega vpliva klerikalcev. Tako so v obeh taborih presojali približno takole: mladoslovinci imajo to ali ono še ne izrabljeno osebo, katere kandidatura se ne bi zdela absurdna že čisto na začetku, vendar pa zaradi svoje izoliranosti nima niti najmanjše možnosti za uspeh. Po drugi strani klerikalci brez primerne kandidatu razpolagajo z vsemi sredstvi, s katerimi bi lahko pritegnili zadosti nekdanje ustrezljivih volivcev. Torej mladoslovinci dajo kandidata, klerikalci pa mu bodo oskrbeli glasove ... Pri tem počertju niso sledili nobenim načelom, ampak so jih preprosto obesili na klin, samo da bi porazili ustavoverno stranko ... To so torej temelji nove zveze med mladoslovinci in klerikalci.²⁸⁹

V Slovenskem narodu so videli vzroke za poraz v nacionalni mlačnosti slovenskih meščanov - nekaj jih je volilne listke izgubilo, nekaj jih je šlo na izlet, rokodelci in obrtniki so izjavljali, da se nočejo nikomur zameriti, in so ostali doma, sam Bleiweis se je haje sprehajal po mestu, ni pa šel volit ... Nadaljnji vzrok so mladoslovinci videli v nepošteni igri klerikalcev, ki da so skrivoma agitirali proti Mošetu (L. T. je pri tem pripominjal, da je vendarle volilo dvakrat več klerikalcev kakor mladoslovencev). Poglavitni razlog za poraz pa je bilo po Narodovem mnenju pridiganje dr. Coste proti udeležbi na občinskih volitvah.²⁹⁰

Članki, polni ogorčenja nad mladoslovinci, so se v L. T. vrstili tja do konca leta. V njih so se zgražali nad neznačajnostjo nesojenih zaveznikov, ki so z godbo in razvinitimi prapori prešli v tabor klerikalcev ter obsojali Slovenski narod, ki se je na vso moč trudil, da bi to na novo vzpostavljeno zvezo "s smrtnimi sovražniki kulture" opravičil in zagovarjal.²⁹¹ Gorše je v svoji monografiji o Zarniku ta politični manever mladoslovencev obrazložil takole:

Nemcem je bil liberalizem le figovo pero za njihove germanizatorične namene; zato pa od njih ni bilo nikdar pričakovati, da bi bili postali pravični Slovincem oz. Slovanom.²⁹²

Zdi se, da so mladoslovinci že pred pobotanjem s staroslovinci rovarili proti ustavovercem s političnimi sabotажami. Pred občinskimi volitvami sredi aprila 1874 so

²⁸⁹ L. T., 9. 9. 1874; članek z naslovom "Das war kein Meisterstück Octavio".

²⁹⁰ S. n., 9. 9. 1874.

²⁹¹ Npr. L. T., 10. in 11. 11. 1874; članek z naslovom "Politische Fahnenflucht".

²⁹² Gorše ..., str. 139.

namreč volivci začeli dobivati razglase nekega "nestrankarskega odbora", ki je poskušal zasejati mednje neslogo in razdor. Nanje je ta skrivnostni odbor - ob nekaterih kandidatih, ki jih je ustavoverna stranka izbrala na poskusnih volitvah - zapisal še nekaj imen, ki na poskusnih volitvah ustavoverne stranke niso bila niti omejena. Kandidati ustavoverne stranke so bili kljub tem mračnim sabotražam izvoljeni.²⁹³ Miroslav Gorše je v svoji monografiji o Valentinu Zarniku zapisal, da so bili mladoslovenci pod Zarnikovim vodstvom tisti, ki so priporočali to listo "neodvisnih" meščanov.²⁹⁴

V začetku leta 1875 so v L. T. ob smrti dr. Coste zapisali, da o pokojnikovih duhovnih zmožnostih in delavnosti ni bilo nikoli dvoma, manjkal pa mu je pogum, ki ga daje prepričanje. Ko je videl, da je prihodnost slovenske ideje zgolj v klerikalizmu, se je temu popolnoma prepustil in se tako odtujil tudi trezno razmišljujočim v lastni stranki.²⁹⁵

Medstrankarski boj se je v letu 1875 s političnega prenesel tudi na gospodarsko področje. L. T. se je zgrozil nad poročilom, objavljenim v Novicah, o tem, kako so se ljubljanske narodne gospe in gospodične združile, zato da bojkotirajo nenarodne trgovce in pokrivajo vse svoje potrebe pri narodno zavednih trgovcih. Nastala je parola: "Ali ni najlepše trgovati, če ostanemo med sabo?" L. T. se je spraševal: "Od kod brutalni izbruhi, ki so pri ženski nežni naravi nenaravni, od kod prevrat krščanskih in moralnih vrednot v njihovo nasprotje?" in si odgovoril, da vse razloži en pogled na politično društveno delovanje, kakor ga opisuje nacionalno-klerikalno časopisje.²⁹⁶ Strastno gospodarsko-politično nasprotovanje ni obšlo niti mrtvih. O tem govori notica o pogrebni ustanovi novopečenega občinskega odbornika - ustavoverca Doberleta: "Kljub vsem odkritim in prikritim oviram, ki jih postavlja ena stran, Doberlet počasi, vendar gotovo izrinja starodavne pogrebne običaje z izvrstno organiziranimi pogrebnimi svečanostmi."²⁹⁷ Zdi se, da je razlog za začetek bojkota nemških oz. Nemcem prijaznih trgovcev iskati tudi v nasilnem zavzetju trgovsko-obrtne zbornice in raznih nepravilnostih (npr. komisija za volitve v obrtno zbornico je bila sestavljena iz trgovcev, kakršna sta Tönnies in Samassa) ter neupoštevanju slovenskih reklamacij zoper volilne sezname.²⁹⁸ S. n. je o tem pisal:

Začenja se tiha agitacija, katera našim slovenskim ljudem govori: kupuj vse, česar trebaš in kar moreš pri slovenskem narodnem trgovcu. V štacuno nemškutarjevo, v delavnico ponemčenega in tistega, ki z nemškutarji vleče, voli in vpije - pa ne hodi. - Svoji k svojim! Bodo uže premišljevat i začeli, če vse tako na suho denemo, kakor je uže precej brez dela neki zvonar, ki je bil menda pozabil, da za slovenske cerkve dela. In kakor bukvo vez Gerber bodo vsi poboljšanje obetali in narodno volili - kar je čisto naravno. - Nihče mi ne more

²⁹³ L. T., 14., 15. in 16. 4. 1874; izvoljeni so bili Kaltenegger, Bürger, Laschan, Zhuber, Deschmann, Tripin, Dreo, Schaffer in Samassa; imena, s katerimi je špekuliral nestrankarski odbor, so bila Hartmann, Tönnies, Eisl in Tschinkel.

²⁹⁴ Gorše ..., str. 202-203.

²⁹⁵ L. T., 30. 1. 1875.

²⁹⁶ L. T., 17. 4. 1875; članek z naslovom "Das Evangelium der Klerikalen".

²⁹⁷ L. T., 20. 4. 1875.

²⁹⁸ L. T., 12. in 13. 4. 1875.

Pred narodnim hlevom.

Dr. Zarnik. „Karo“, jaz grem zdaj malo v hlev, da pomolzem krave; ti pa ta čas tu stoj in če bi se kdo bližal in mi hotel braniti ali me motiti pri opravi, pokaži mu zobé. Kos kruha ti je gotov. Le čuj, „Karo“!

Treuenstein. Meni ni treba, da bi se prikupoval psu. Saj straži mojega pajdaša, toraj tudi do mene ne bo nikogar pustil. Jaz bom kar na tihem molzel.

Dr. Valentin Zarnik, eden od znamenitejših mladoslovenskih politikov

*zameriti, če ne redim in ne podpiram onega, ki mene izpodkopava. Ako Tagblatt uže javku nad to agitacijo najzdravejšega in najnaravnnejšega egoizma in ga kot nemoralnega in nekrščanskega zaznamuje, rečemu temu lisjaku v pridigarški kuti: tisti krščanski časi so uže minoli, ko se je še desno lice nastavljalo, ako je človek po levem klofutan bil.*²⁹⁹

Zvonar, ki so ga "na suho dali", je bil seveda Samassa, ki ga je v L. T. z dne 24. 4. 1875 nekaj predelavcev in 57 delavcev iz treh njegovih obratov prosilo, kakor je interpretiral S. n., "naj za božjo voljo nemško politiko popusti, sicer bode njegova zvonarnica preč". Iz poziva v L. T. je razvidno, da so ga prosili, naj odstopi z javnih funkcij, ker to negativno vpliva na stranke. Njemu je bilo to najbrž vseeno, saj je z zasebnim premoženjem in dvema novima obratoma finančno preskrbljen, vendar bi oni (delavci) z zaprtjem zvonarne, ki je tolikšnim družinam prinašala kruh, doživeli katastrofo.³⁰⁰ Dne 28. 4. se je S. n. bahal s prvim rezultatom, ko še ni minil en teden od njegovega poziva k bojkotu. Pisec je bil prepričan, da Tagblatt delavske peticije ni objavil brez Samassovega privoljenja, če je že ni sestavil Samassa kar sam v opravičilo za svoja prihodnja dejanja (odstope). Pri tem je pozval Slovence, naj še odločneje uveljavijo načelo "svoji k svojim".

Kmalu potem ko je izbruhnila "gospodarska vojna", je ustavoverni deželni poslanec Schrey na zasedanju deželnega zbora 14. 5. 1875 obtožil narodno stranko, da zganja nov nacionalni šport - tj. z vsemi sredstvi poskuša uničiti ustavoverne obrtnike in trgovce. Schrey je poudaril, da so prej v Vevčah, na Jančah in Ježici napadali ustavoverce in njih življenje, zdaj pa se spravljajo nad njihovo premoženje.³⁰¹

Samassa se je torej - kakor smo že omenili - s svojim delom v komisiji za volitve v trgovsko in obrtno zbornico tako zameril narodnjakom, da so se mu maščevali z antireklamo. Zdi se, da sta S. n. in Novice pri tem kar tekmovala. Tako je bil kot priloga Novic na osmih listih v nemščini tiskan pamflet, ki ga je sestavil stolni župnik Zupan, z naslovom "*Ein Wort zur Abwehr - provoziert durch Ausfälle in der 'liberalen' Presse und in krainischen Landtage*". V njem je Zupan zapisal trditve, ki jih po zatrjevanju L. T. že tako ali tako ustno kakor kak trgovski agent razširjal po hišah. Hvalil je izdelke zvonarja Hilzerja iz Wiener Neustadta, Samassovi pa da imajo praske in luknje; zvenijo kakor da cvilijo mačke, oziroma imajo zvok razbitega lonca. Zupan se je na začetku letaka baje opravičeval, da piše v nemščini samo zaradi ljudi, ki ne znajo slovensko in so po drugi strani iz liberalnih časopisov narobe informirani. L. T. je izrazil sum, da je župnik Zupan brez dobrega okusa, češ da kipa sv. Hermagorja in Fortunata, ki ju je postavil na južno pročelje stolnice, delujeta kot karikaturi.³⁰²

Na mladoslovence so tudi v l. 1876 letele jedke kritike ustavoverne stranke. Njihovo nepomembnost so po komentarjih L. T. razkrivale volitve v Slovenski matici, na katerih ni kandidiral niti en mladoslovenec:

²⁹⁹ S. n., 22. 4. 1875, članek z naslovom "O nemških trgovcih in obrtnikih".

³⁰⁰ S. n., 27. 4. 1875, in L. T., 24. 4. 1875.

³⁰¹ Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani - leto 1875, str. 250.

³⁰² L. T., 19. 6. 1875.

*Očitno so tako nepomembni, da staroslovenci lahko njihov obstoj preprosto ignorirajo. Liberalni mladi, slavni predstavniki slovenske inteligence se ne upajo upreti ozkosrčni cenzuri literature. Brezpogojno se podrejujejo staroslovencem in ultramontancem ter jim na milost in nemilost prepuščajo ljudstvo, tako da je njihovo gospodstvo neomejeno. Ljudje te kavčukove stranke so brez morale in občutka za sram. Svoja načela menjajo tako pogosto kakor perilo. Na vso moč se pridiga o slogi - ena edina stranka naj nastopi proti nemškutarjem in ustavi zvestim, sicer bo padla zadnja domena, ki se je nacionalisti še oklepajo.*³⁰³

Ustavoverci so pri zmerjanju mladoslovencev posegali po slikovitih primerjavah:

*Predstavljali so se kot liberalci, potem pa v odločilnem trenutku zapustili zastavo napredka in se na milost in nemilost predali mračnjakom. So kot orodje, ki se po uporabi vrže v ropotarnico. Svobodo obravnavajo zgolj kot kravo, ki jih oskrbuje z mlekom. Ko ne služi njihovim potrebam, jo preprosto zbrcajo s poti ... Na Kranjskem sta le dve stranki: liberalna in klerikalno-mračnjaška ...*³⁰⁴

L. T. je v začetku maja 1876 s precejšnjim užitek poročal, da je knezoškof Pogačar imenoval stolnega kanonika Kluna za vikarja v Zagorju. Nekateri so - sodeč po pisanju v Novicah - v tem videli vpliv deželnega predsednika, drugi so slutili, da je imel prste vmes ljubljanski župan, tretji spet, da je šlo za potlačenje časopisa Slovenec, katerega duhovni vodja je bil Klun. L. T. je menil:

Bolj kakor to pa bi se bilo dobro vprašati, kako da mladega duhovnika šele zdaj spravljajo nazaj na opravljanje njegovega dejanskega poslanstva. Vsak drug bi napredovanje sprejel kot knezoškofovo milost.

Klun je baje natolceval, da je deželni predsednik Widman o njem širil nerešnice, češ da je skupaj s 30 duhovniki protestiral pri papežu zaradi Pogačarjevega imenovanja, kar naj bi bilo povsem neresnično.³⁰⁵ Slovence so potiskali tudi iz organov deželnega odbora - tako je moral Šuklje prepustiti mesto v odboru za šolstvo direktorju realke Mrhalu. Zarnik in Murnik, člana deželnega šolskega odseka, sta tej izvolitvi odrekla legitimnost in sta se odločila za nadaljnji bojkot zasedanj.³⁰⁶

V letu 1877 je ustavoverna stranka toplo pozdravila prepoved vodmatskega tabora. Kot razlog za prepoved so oblasti navedle, da so v dvojezičnih deželah in tam, kjer je politično prepričanje tako različno, mogoči izgredi. Poleg tega so bile na programu zborovanja točke, za katere podeželsko ljudstvo po mnenju oblasti ni imelo potrebne politične zrelosti (vzhodno vprašanje in avstrijsko stališče do njega, vprašanje ustanovitve Hrvaško-slavonsko-dalmatinskega kraljestva ipd.). Ljubljana se je oblastnikom zdela neprimerna tudi lokacijsko, saj je v njej mnogo simpatizerjev Rusije in Turčije.

³⁰³ L. T., 15. 1. 1876; članek z naslovom "Nur Charaktervoll".

³⁰⁴ L. T., 22. 4. 1876; članek z naslovom "Abgewirtschaftet".

³⁰⁵ L. T., 6. in 15. 5. 1876.

³⁰⁶ L. T., 30. 10. 1876.

*Kači taborov so pravočasno strli glavo - na njih bi se slavila Rusija in pridigala panslovanska ideja. Aranžerji te komedije so s prepovedjo prihranili denar.*³⁰⁷

V letu 1878 je bila Slovincem z ustavoverne strani spet ponujena sprava. Toda Slovinci so v S. n. odgovorili, da z ustavoverno stranko pod nobenim pogojem nočejo sklepati miru, temveč nadaljevati boj na življenje in smrt. Vztrajati hočejo pri starem programu, saj je nemogoče skleniti mir s tistim, ki želi germanizirati slovensko zemljo in ljudstvo odtujiti slovanstvu. Ustavoverci so odgovarjali, da so nešteto krat dokazali, da ne želijo tlačiti slovenstva. Plodove nemške kulture pa mu vsekakor želijo in morajo dati, saj je to v blaginjo ljudstva ... L. T. je ta članek zaključil z nekaj grenkobe:

*Kakor že mnogokrat je ustavoverna stranka ob prvem zasedanju deželnega zbora ponudila roko sprave ter z usti deželnega glavarja povabila k mirnemu zblizanju in sodelovanju. Na ta poziv je dobila odgovor: "Boj na življenje in smrt!" Radi bi se temu boju izognili, vendar - če nam je vsiljen - ga bomo bojevali s poštenimi sredstvi za dobro in pravično stvar.*³⁰⁸

Nadaljnjih odklonilnih člankov Slovenskega naroda L. T. ni hotel analizirati, saj mu je bilo pod častjo odgovarjati na napade slovenskega "ščuvaškega" lista. Vendar so ustavoverci izrazili prepričanje, da ta zavrnitev ni prišla iz slovenskega naroda, ampak iz maloštevilnega kroga zagrizenih pripadnikov nasprotne stranke.³⁰⁹ S. n. je zapisal, da s takimi ljudmi, kakršni so nemškutarji, nikoli ne more živeti v slogi in da se s slednjimi ne da podpisati mirovnega sporazuma:

*Ne rabimo renegatov, nemških Prusakov, germanizatorjev in brezkarakternih lovcev na službe. Z njimi ne mislimo sklepati kompromisov. Lahko čakamo, za nami je ves narod. Želja deželnega glavarja po slogi je mišljena tako, da bi se 95 % Slovencev pustilo majorizirati 5 % Nemcev. Ustavoverna stranka ne priznava nobenega sožitja na podlagi narodnih pravic Slovencev.*³¹⁰

Ustavoverna stranka pa se je še naprej trudila, da bi se z nasprotniki vsaj za silo spravila. Tako je na seji občinskega sveta 22. 10. 1878 župan Laschan predlagal, naj počastijo Janeza Bleiweisa ob njegovi sedemdesetletnici, ki jo bo praznoval 19. 11. 1878. Ta predlog so soglasno sprejeli z dvigom s sedežev. Laschan je predlog utemeljeval v zelo laskavem tonu - Bleiweis si je počastitev po njegovem zaslužil:

*... z udeleževanjem v Kmetijski družbi, na literarnem in praktičnem področju agrikulture in veterine, z dolgoletnim trudom in uspeha polnim prizadevanjem, ki je častivredno posivilo njegovo glavo, z neprestanimi izvolitvami v deželni zbor in s članstvom v deželnem odboru, s cesarskim imenovanjem za namestnika deželnega glavarja ... izjemno odličen predstavnik naše ožje domovine ...*³¹¹

17. 11. 1878 je obiskala Bleiweisa na njegovem domu delegacija mestnega sveta pod vodstvom župana Laschana, sestavljali pa so jo člani obeh strank. Župan je Blei-

³⁰⁷ L. T., 8. 8. 1877.

³⁰⁸ L. T., 21. 9. 1878, članek z naslovom "Kampf auf Leben und Tod".

³⁰⁹ L. T., 1. 10. 1878.

³¹⁰ S. n., 17. 9. in 24. 9. 1878, članek z naslovom "Sloga?".

³¹¹ L. T., 23. 10. 1878.

weisu čestital v nemščini, ta pa se mu je zahvalil v slovenščini in obljubil, da bo še naprej po svojih močeh delal za blaginjo občine. Razlike v političnih nazorih po njegovem še ne pomenijo, da se ne bi mogli povezati v delovanju za blagor komune. Hkrati je "oče naroda" izrazil upanje, da bo med strankama končno nekaj razumevanja, saj njuna stališča le niso toliko narazen. L. T. je bil te izjave zelo vesel in je še enkrat zagotovil, da ustavovercem ne manjka volje do sprave. To da je dokazala že njihova številna udeležba na prej omenjeni proslavi slovenskega prvaka.³¹² Že dva dni zatem pa so glasove sprave prekrili ognjeviti govori slovenskih oziroma jugoslovanskih nacionalistov na slavnostnem banketu v Evropi, prirejenem na čast Bleiweisovega jubileja. L. T. je razočaran poročal o pravem taboru v hotelu Evropa; tabor je - potem ko so izrekli zdravice v čast "očeta naroda" - potekal v znamenju protivladnih govorov, ki so dali proslavi pečat pravega "južnoslovanskega pobratimskega" praznika:

Potem ko so bile mimo zdravice, namenjene "očetu naroda", so prestopili na politično področje in šumeči, lesketajoči se šampanjec je razvezal jezike nacionalcev - potrdil se je star latinski pregovor "In vino veritas" ... Na začetku sta Vošnjak in Zarnik slavila očeta naroda Bleiweisa, ki je slovenski narod z mukami in težavami rešil iz političnega groba, v katerem naj bi za vse večne čase izgubil, ter ga obudil k življenju in mu prinesel samozavest, da se danes zaveda svojih pravic in se svojim sovragom hrabro postavlja po robu. Pokazal je narodu, da proti mogočnim sovragom ni sam, temveč ga podpira 80 milijonov bratov ..., in tako podvojil njegovo moč. Dr. Zarnik je omenjal tudi sovražnike s severa in juga, ki hočejo slovensko domovino raztrgati in raznaroditi. V tem smislu je pozdravil hrvaške in dalmatinske predstavnike, zlasti zadnje, katerih domovino je Italija iredenta sicer zbrisala iz programa, ne pa iz njihovih src ...

V nadaljevanju je Zarnik pozval, naj se Slovani znotraj monarhije povežejo v bratsko zvezo. Naslednji govorec, Dalmatinec Biankini, redaktor Narodnega lista, pa ni popolnoma soglašal z Zarnikovim mnenjem glede poglobitnega sovražnika, s katerim se je treba spopasti:

Bati se je avstrijske vlade (Živio!), ki Dalmacijo prepušča italijanski iredenti, slovenska območja pa veliki Nemčiji. Ne bojimo se niti italijanske iredente niti Germanije, temveč avstrijske vlade, ki dela proti svojim interesom, tako da prepušča omenjena območja. Če imamo tako nesrečno vlado, se zedinimo in ji povejmo: "Ti želiš sebe in nas povleči na dno!" Mi pa ne želimo postati ne Nemci ne Italijani! Če nam vlada postavlja ovire, ji nasprotujemo v svojem interesu in interesu monarhije. Osvobodimo slovenska območja tujega jarma!³¹³

*

Ves čas, ko so bili kranjski ustavoverci na višku svoje moči, so nihali med popolnim zavračanjem vsakega dialoga in kompromisom s Slovenci oziroma z vsaj eno od sloven-

³¹² L. T., 18. 11. 1878.

³¹³ L. T., 25. 11. 1878. Obžalovanje, da se je praznik Bleiweisovega častitljivega jubileja tako nezaslišano sprevergel, je L. T. na naslovni strani izrazil še nekajkrat, in sicer 27., 28., 29. in 30. 11. 1878.

skih frakcij. Tako je npr. zaslediti, da so jih mladoslovenci razočarali predvsem okoli leta 1870, ko je Zarnik pokleknil pred pritiskom staroslovencev. Njihovo zavračanje vsake zamisli o povezovanju z mladoslovenci je potem zamrlo do leta 1873. Takrat je znano neskladje v slovenski stranki spodbudilo vnovične optimistične vizije združevanja med slovenskimi in nemškimi liberalci. Zdi se, da sta strani v teh pričakovanjih druga drugo razočarali. Mladoslovenci so za nepopustljivost dolžili predvsem Deschmanna. Trdili so celo, da znotraj kranjske ustavoverne stranke obstajajo elementi, ki bi popustili in priznali slovenske zahteve, vendar jih demon, imenovan Deschmann, od tega odvrača. Po drugi strani so ustavoverci videli le še navidezni zid narodnega vprašanja, ki po njihovem zatrjevanju ne bo več dolgo ločil obeh liberalnih taborov na Slovenskem. Očitno se jim je zdelo, da bo protiklerikalni boj (nekateri slovenski poslanci so npr. v državnem zboru podprli konfesionalne zakone) potisnil narodno zavednost v ozadje. Kakor koli, tudi te špekulacije so ostale neizpolnjene. Odtlej so bili mladoslovenci tarča ustavovernih ciničnih pripomb in grenkih očitkov. Kmalu po slovenski spravi leta 1874 se je spopad iz ozkih političnih okvirov razširil: Slovenci so na nemško nasilje, ki ga je izvajal predvsem birokratski aparat, odgovarjali z ekonomskim bojkotom nemških oziroma nemškutarskih trgovcev in obrtnikov. Naslednji poskusi sprave so bili narejeni na prvem zasedanju deželnega zbora 1878, v času, ko je postajalo jasno, da zvezda nemškega liberalizma v avstrijski polovici monarhije temni. Potem ko so Slovenci zavrnilo poziv deželnega glavarja Kalteneggerja k spravi, so Nemci demonstrativno počastili Bleiweisa ob njegovi sedemdesetletnici. Vendar tudi ta poskus ni dal oprijemljivih sadov, pa tudi ne težnja, da bi - kakor bomo videli v nadaljevanju - otopili politično ostrino na lokalni, občinski ravni in Slovence pripravili do opredelitve skupnega imenovalca strokovne občinske oblasti, ki naj ne bi imela političnega predznaka. Zanimivo je mnenje ustavovercev, da je narodno vprašanje le navidezni zid, ki jih loči od mladoslovencev, in njihovo prepričanje, da ne gre za nepremostljivo oviro. Več težav so pričakovali na državnopravnem področju, saj nikakor ne bi mogli privoliti v Zedinjeno Slovenijo. Po drugi strani so mladoslovenci vztrajali pri celovitem in doslednem spoštovanju narodnih, tj. predvsem jezikovnih pravic Slovencev, glede "državnopravnega vprašanja" pa so megleno govorili o tem, da so federalisti iz narodnih in ne načelnih razlogov, saj v danih razmerah v federalizmu vidijo več možnosti za uveljavitev pravic Slovencev.

Vsi ustavoverni poskusi, da bi vsaj del velikanske slovenske večine, ki jo je politično nasilje z raznoraznimi mahinacijami spravilo v podrejeni položaj, zvalili v kompromis in sodelovanje, so se izjalovili. S padcem Lasser-Auerspergove vlade so kranjski ustavoverci postali politično malo pomembni.

IV/3 Stališča kranjskih ustavovercev do notranjepolitičnih vprašanj

Na notranjepolitičnem področju leta 1870 ustavoverci seveda niso bili prijatelji Potockijeve vlade in njen padec so pričakovali z vero, da se bo morala vlada v krat-

kem vrniti v nemške roke, saj "Brez Nemcev pravzaprav ne bi bilo zahodne Avstrije - Nemci so zahodna Avstrija".³¹⁴ Posebno so bili ogorčeni nad vladnim prosjačenjem za poravnavo, ki je spodbudilo reakcionarne in separatistične elemente k še bolj odločnemu nastopu in npr. pripravilo Čeha k nerazumnim zahtevam. Mračno videnje obstoječih razmer so ustavoverci poudarjali zlasti v govorih ob proslavi dneva ustave 21. 12. 1870. Govorniki so si bili kakor vedno edini, da so kranjski Slovenci tako kakor drugi Slovani secesionisti, da ne priznavajo ustave, da so narodni voditelji zapisani srednjemu veku, saj so sužnji mračnjakov, jezuitov - skratka klera, ki ne pozna domovine, ljudstvo pa je njih brezvoljno in nezaveščeno orodje. Oni (ustavoverci) da so nosilci napredka, humanosti in civilizacije, ki jih preganjajo, imenujejo tujce, zaradi simpatij do Nemcev v zadnji vojni celo izdajalce ipd. Deschmann je npr. ob tej priložnosti izjavil, da je previdnost dodelila Avstriji poslanstvo večnacionalne države, v kateri žive pobrateni narodi, in Račič je dostavil, da je poslanstvo ustavovercev vztrajanje na položajih, dokler ljudstva ne sreča pamet - to se pravi, dokler ne ugotovi, da so njegovi interesi drugačni od interesov t. i. voditeljev naroda. Schrey je presojal vladno politiko takole:

*Nič od tistega, za kar smo se zavzemali, ni bilo uslišano. Zahtevali smo dvig narodne blaginje, dosegli pa zvišanje državnega dolga; zahtevali nevtralnost pri zunanjih vojnah, dosegli pa nevtralnost ustavnega ministrstva pri notranjih bojih (v državi) med strankami; zahtevali odločno zaščito ustave pred njenimi sovražniki, toda njene sovraže so na vso moč zaščitili. Veselili smo se ločitve šole od cerkve, pa so nam vrgli celo hierarhijo duhovščine za vrat, prosili za reformo na zakonodajnem področju in povečanje dejavnosti v kulturnih središčih - dobili pa smo povečanje oborožitve z računom v višini 80 milijonov.*³¹⁵

Sicer pa je značilno, da so se v ustavovernem glasilu zelo razveselili odpovedi konkordata, te:

(n)esrečne pogodbe, ki je Avstrijo pred Evropo diskreditirala, ki nas je potisnila na rob propada, ki je oporekala cesarju in kroni stare in naravne pravice ter svojo kasto postavljala onstran državnega zakona ...

Hkrati so poudarjali, da je bil to edini mogoči odgovor na sprejem dogme o papeževi nezmotljivosti.³¹⁶

Nič manj kakor Cerkvi so bili nenaklonjeni "fevdalni reakciji", ki jo je posebnila Hohenwartova vlada, na oblasti od 1871. Hohenwart je poskušal spraviti Nemce in Slovane v najbolj neprimernem času, ko se je nacionalni duh avstrijskih velenemcev med rastočo prusko hegemonijo ob padcu Pariza najbolj razpasel. Težko bi si bilo zamisliti, da bi bili avstrijski Nemci v takem ozračju pripravljeni priznati enake pravice tudi drugim avstrijskim narodom. Kranjskim liberalcem oziroma ustavovercem oziroma Nemcem (po njihovem zatrjevanju naj bi vse troje v političnem smislu imelo isti pomen) se je zdela Hohenwartova vlada silno nevarna, saj so Slovani

³¹⁴ L. T., 7. 11. 1870; članek z naslovom "Zum Programme der Deutschen in Österreich", povzet po pisanju Deutsche Volkszeitung.

³¹⁵ L. T., 23., 24. in 27. 12. 1870; članek z naslovom "Reden bei der Verfassungsfeier".

³¹⁶ L. T., 1. 8. 1870.

menda podpirali Hohenwarta z mislijo, da se bliža doba češkega državnega prava, slovenske državne prihodnosti in tirolskega deželnega prava.³¹⁷

*Hohenwart je imel na izbiro, ali naj obrani upravičeno prevlado kulture Nemcev, ki je zavarovana tudi z ustavo, ali pa da z nagodbo zavaruje Čehe. Izbral je slednje in vztrajal pri stališču, da iz Avstrije naredi zvezo srednjeveških držav. S prenosom odločanja na deželne zборе bo klerikalno-fevdalni absolutizem zmagal po starem receptu divide et impera ... Oblika federacije ne dopušča svobodnega razvoja, v Avstriji pa je identična z najmračnejšo reakcijo, povezano z gospostvom nekulture in nacionalne ošabnosti ... Če v Avstriji zagospodujejo deželni zbori, bodo Nemci na Češkem, Moravskem in Kranjskem oropani političnih pravic in postavljeni v položaj Rutenov v Galiciji. V enem letu bodo vsi novodobni dosežki, kakršni so svoboda tiska, šolska zakonodaja in verska svoboda, preseženi in konkordat bo najlepše zacvetel.*³¹⁸

Ustavoverni deželni poslanci so na prvi seji deželnega zbora 14. 9. 1871 objavili bojkot zasedanj deželnega zbora, ker je ta 30. 8. 1870 sprejel adresu, v kateri je obstoječi ustavi odrekel pravno podlago ter se izrekel za pogajanja med krono in posameznimi deželami o ustavni spremembi, in ker ni bil razpuščen. Na 33. zborovanju ljubljanskega Ustavovernega društva (22. 9. 1871) so ugotavljali, da je vlada razpustila samo ustavi prijazne deželne zборе in da je treba bolj kakor kadar koli vztrajati pri ustavi. Deschmann je ob tej priložnosti napadal vladni predlog reforme deželnega volilnega sistema, ker je dajal prednost kmečkemu prebivalstvu, ki je pod "komando" klerikalno-fevdalne naveze. Glede na višino plačevanja davkov se mu je obstoječe stanje - glede na načelo zastopstva interesov - zdelo popolnoma upravičeno.³¹⁹ Tudi na naslednjem zborovanju (23. 10. 1871) je dr. Suppan razpredal o črnogledih različicah za prihodnost, češ da češka adresa stremi za razbitjem države in uničenjem svobode, in sicer:

Vsaka dežela Cislajtanije dobi status, kakršnega ima Ogrska. Vse pomembnejše zadeve bi prišle v deželno pristojnost, državni zbor pa bi zamenjal senat, ki bi imel le drugorazredne pristojnosti. O skupnih zadevah naj bi se razpravljalo na kongresu delegacij. Namesto ustave bi tako postavili nacionalizem, katerega nujna posledica bi bil kaos ... Deželni zbori bi sklepali konkordate z Rimom ... S slovansko netoleranco in avanturizmom hi država kmalu prišla v zunanji konflikt z Italijo in Nemčijo ter razpadla.

V tem okviru so kranjski ustavoverci sprejeli resolucijo, s katero so izrazili zaskrbljenost za državo, če bi se češki temeljni člani res sprejeli. Na istem sestanku se je Deschmann norčeval iz idej slovenskih prvakov, da naj bi cesar blagovolil privoliti v poklonitveno ceremonijo dežele Kranjske. Poudaril je, da so za take ceremonije primerni le plemiči in da - tudi če bi cesar ugodil njihovi prošnji - nobeden od slovenskih politikov ne premore dovolj visokega plemiškega naslova, ki bi mu omo-

³¹⁷ L. T., 6. 6. 1871; članek z naslovom "Die Morgenrothe der slavischen Aera in Österreich". Vlada se jim je posebno zamerila s svojimi prepovedmi proslav ob zmagi Nemcev v Franciji (Siegesfeier) - npr. L. T., 27. 3. 1871.

³¹⁸ L. T., 16. 8. 1871; članek z naslovom "Warum wir den Foederalismus bekämpfen".

³¹⁹ L. T., 23. in 25. 9. 1871.

gočal udeležbo pri tem spektaklu. Hkrati je predstavil finančna bremena, ki bi jih poklonitvena ceremonija prinesla – za primerjavo je prikazal stroške ob zadnji poklonitvi kranjskih deželnih stanov Karlu VI.³²⁰ Toliko večje je bilo seveda njihovo veselje ob Hohenwartovem padcu in privoščljivost razočaranim Slovencem ob spremembi za državnim krmilom.³²¹ Ljubljanski Nemci so obžalovali odstavitev Beusta s položaja zunanjega ministra in mu na zasedanju ljubljanskega občinskega sveta podelili častno meščanstvo. Suppan je na seji občinskega sveta 10. 11. 1871 utemeljeval podelitev z Beustovo zaslugom, da francosko-nemška vojna ni prerasla v evropsko, da je omilil posledice Belcredijeve vlade ter veliko prispeval k sprejetju ustave in zatiranju federalizma.³²² O Andrassyju, novem zunanjem ministru, ki je pravzaprav vodil politiko nove vlade, so imeli ustavoverci kar najlepše mnenje. Njegov program je zahteval enotnost države, on sam pa je od nekdanj podpiral Nemce:

*Andrassy bo naš človek, dokler bo stopal po Beustovi poti – dokler bo ščitil ustavo, vztrajal pri zavezništvu z Nemci in se z Rimom ne bo spuščal v nobene avanture. Četudi ga naši nasprotniki zmerjajo s ciganom oziroma Mongolom, nas to nič ne gāne.*³²³

Tudi ljubljanski Verfassungsfeier – proslava obletnice decembrske ustave – je minil v znamenju govorov, ki so bili polni olajšanja ob Hohenwartovem odhodu in propadu uveljavitve čeških temeljnih členov.³²⁴

Laibacher Tagblatt, glasilo kranjskih ustavovercev, se je v letu 1872 osredotočilo na gonjo proti Cerkvi in zlasti jezuitom, ki se jim je v teh člankih pripisovalo neverjetne sposobnosti pri ugonabljanju podeželskega ljudstva. Povezani naj bi bili celo z delavsko internacionalo. V L. T. so opozarjali, da se je veliko vlad z zakoni zavarovalo proti mračnim zarotnikom, navidezno sprtim tolpom črne in rdeče internacionale.³²⁵ Ljubljanski ustavoverci so v tem času posvečali pozornost tudi delavskemu vprašanju. Tako so npr. 22. 3. 1872 v L. T. objavili članek *“Die Bedeutung der Erwerbs und Wissenschaftlichs Genossenschaft”*, v katerem je govor o samopomoči delavstvu in ki se sklicuje na Schulze-Delitschevo poročilo o 740 podpornih blagajnah v Nemčiji. Dne 8. 6. 1872 so v L. T. objavili tudi vabilo na veliko delavsko proslavo v Slonu, ki jo pripravlja delavsko izobraževalno društvo ipd.

Posebno pa so se piscu v L. T. zamerili jezuiti, češ da so med drugim vplivali na Habsburžane, da so odpravili stanovsko svobodo, in zakrivili predvsem naraščajočo versko blaznost. Kmetje da npr. zaradi njih v okolici Repenj zanemarjajo svoje delo, med najhujšimi epidemijami kužnih bolezni se v njihovih cerkvah gnetejo množice ipd.³²⁶ Zaradi tako “alarmantne” situacije so na 40. zborovanju Ustavovernega društva sprejeli resolucijo in jo naslovili na državni zbor. Ta je zahtevala, da se pre-

³²⁰ L. T., 25. 10. 1871.

³²¹ Npr. L. T., 3. 11. 1871; članek z naslovom *“Unsere Nationale nach dem Fiasco des Ausgleichen in Slovenia und die Fundamentalartikel”*.

³²² L. T., 11. 11. 1871.

³²³ L. T., 16. in 18. 11. 1871.

³²⁴ Npr. L. T., 21. 12. 1871; članek z naslovom *“Reden bei Verfassungsfeier”*.

³²⁵ Npr. L. T., 13. 1. 1872; članek z naslovom *“Schwarzes Demagogenthum”*; 3. 2. 1872; *“Über die Jesuiten”*, predavanje prof. Huberja iz Münchna.

³²⁶ L. T., 28. 3. 1872; članek z naslovom *“Die Sündenregister der Jesuiten”*; L. T., 2. 4. 1872; članek z naslovom *“Religiöser Wahnsinn”*.

preči širjenje jezuitskega reda, saj je škodljiv, državi nevaren in zato nedopusten. S tem v zvezi je bilo po njihovem mnenju nujno sprejeti zakon o prepovedi povečevanja tega reda – proti priseljevanju tujih jezuitov, pa tudi proti sprejemanju novih iz domače dežele; naj bodo laiki ali kleriki.³²⁷ Katoliško cerkev so med drugim v L. T. obtoževali za nenavadno natančno število žrtev – v 1100 letih da je na njeno pobudo prišlo ob življenje več kakor 9.442.000 ljudi, žrtev verskega fanatizma.³²⁸ Da bi preprečili nadaljnje tovrstne nevskečnosti, so kranjski ustavoverci na enem svojih zborovanj predlagali, da se teologiji zagotovi svobodno mesto na visoki šoli, saj je “obstoj škofovskih seminarjev kot izobraževalnih inštitucij klera iz državnih ozirov nedopusten”.³²⁹ Nič čudnega torej, da so imeli v ljubljanskem škofovskem seminarju psa, ki so ga poimenovali Dežman.³³⁰ L. T. je tudi opozarjal, da se v tej ustanovi gojenci “dresirajo” za vohunjenje in ovaduštvo. Tako so menda dijaki ovajali nekatere svoje profesorje, da so jih potem napadali klerikalni listi.³³¹

Imamo redko priložnost, da osvetlimo ozadje informacije o psu z imenom Dežman. O obstoju soimenjaka pasjega rodu je Karla Deschmanna izčrpno seznanil njegov prijatelj, “nepremičnina” iz Stare Loke, kakor se je včasih sam ironično poimenoval, invalidni graščak Eduard Strahl. V enem svojih pisem je Deschmannu poročal, da je bil pri njih na počitnicah star družinski prijatelj, korepetitor njegovega sina oziroma sinov sošolec, ortodoksni antiliberalec. Ta človek je poročal, da so v škofovskem seminarju nekega psa poimenovali Deschmann; o vsej zadevi je govoril povsem nedolžno, kakor da je povsem primerna, in gotovo ni lagal. Na Strahlovo pripombo, kako malo poučno je moralo učinkovati to poimenovanje v seminarju, je omenjeni Strahlov vir odvrnil: “Smejali smo se prov,” in si pri tem mel roke. Strahl je Deschmannu ob koncu pisma še razložil, da se ob tej surovosti ni mogel zadržati in je omenjenemu sogovorniku zabrusil, da bo prvega pinča, ki ga bo dobil, poimenoval “Concordatel”.³³²

Da zgornji primer psa z imenom Dežman ni bil prvi, priča članek Frana Levstika v Slovenskem narodu z dne 10. 6. 1869. V njem se omenja, da so na domačiji znamenite slovenske patriotinje Franje Koširjeve v Vižmarjih imeli črnega psa, ki so ga klicali Dežman. Levstik je tako obdolžil Deschmanna, da je to eden od razlogov za njegovo srdito gonjo v Laibacher Tagblattu proti Koširjevi, ki je na vižmarskem taboru imela govor in pripela častni trak sokolski zastavi.

Če so bili pripadniki ljubljanskega Ustavovernega društva složni v svojem obsojanju Katoliške cerkve, pa tega nikakor ne moremo trditi za njihov odnos do notranjepolitičnih problemov Avstro-Ogrske. Te so “reševali” velikopotezno, v maniri velikih

³²⁷ L. T., 29. 5. 1872; obenem so zahtevali prepoved ustanavljanja novih jezuitskih naselbin; v L. T. so tudi 21. 6. 1872 opevali koristnost prepovedi jezuitov v Nemčiji, ki je povzročila “pravo vojno med Nemčijo in Vatikanom”.

³²⁸ L. T., 19. in 20. 2. 1872; članek z naslovom “Kako je Rimska cerkev izpolnila svoje poslanstvo”.

³²⁹ L. T., 25. 1. 1872; poročilo o 37. zborovanju Ustavovernega društva za Kranjsko.

³³⁰ L. T., 16. 2. 1872.

³³¹ L. T., 28. 6. 1872; Ljubljansko ustavoverno društvo je že na 43. zasedanju 11. 12. 1872 sprejelo tudi resolucijo, v kateri so prosili, naj se proti duhovščini glede na enakost pred zakonom prepove vsa romanja ob demonstrativnih priložnostih, kakršna je npr. odprava svetnega gospostva papeža, ipn.

³³² AS 854, Dragotin Dežman; Strahlovo pismo Deschmannu z dne 29. 2. 1872.

državnikov. Tako se je npr. pojavilo kočljivo vprašanje, ali je treba dati Poljakom v Galiciji koncesije ali ne. Jasno je bilo, da se da delovanje dunajskega parlamenta v vsakem trenutku ohromiti z obstrukcijo, saj v njem Nemci niso imeli večine. Predsednik društva Suppan je na 39. zborovanju 3. 4. 1872 o tem modroval takole:

Volilna reforma, ki bo porok, da ne bi kak Hohenwart spet poskušal s federalizmom, nam ne koristi nič, če se ne bo sprejela hkrati z galicijsko nagodbo. Če hočejo Nemci postati večina in ostati za krmilom, se to lahko zgodi samo z izključitvijo petih milijonov Slovanov v Galiciji. Zato je poljsko vprašanje za nas življenjskega pomena. Poslanci te dežele morajo biti izključeni iz vsakega glasovanja, ki jih ne zadeva. Šele potem bo v ožjem parlamentu zagotovljena večina, ki bo omogočala normalen razvoj ustavnega življenja. Nemcev je 8 milijonov, od tega jih 2 milijona volita "pravno" opozicijo. Proti 6 milijonom imamo torej 11 in pol milijona Slovanov in Italijanov. Auerspergova vlada je sicer dobra, toda kdo je porok, da bo večna. Potreben je torej ustavni parlament z ustavoverno večino, ki se ne bo nikoli več pogajala s Čehi. Pomisleki o trializmu odpadejo, saj bo Galicija Avstriji to, kar je Hrvaška Ogrski. Pojavlja se tudi bojazen, da se bomo oslabili in ne bomo mogli biti kos Ogrom. Toda - ali ne vlada Avstriji že dejansko Ogrska? Ali ni Andrassy zunanji minister? Ogrji imajo dovolj lastnih problemov in se ne bodo vtikali v naše. Zunanjo politiko jim lahko pustimo, saj ne more biti drugačna od naše. Državna moč ne bo navzven zaradi nagodbe nič manjša - vojska in zunanja politika ostajata skupni. Z galicijskim vprašanjem bo verjetno odločena tudi naša usoda. Ali ni boljše z eno potezo ustvariti čvrsto osnovo našega ustavnega življenja, kakor pa s koncesijami in koncesijicami vedno znova kupovati glasove za zakonito večino? Tudi majhne koncesije vodijo v federalizem, izključitev Galicije pa ponuja možnost, da tesneje povežemo preostale dežele. Ali poznate drugo rešitev, gospoda? Naš položaj je izreden in zahteva izredna sredstva! Ne vidim druge možnosti kakor poravnavo z Galicijo.³³³

Njegovi kolegi pa so mu nasprotovali. Dr. von Rühling je menil, da bo s to potezo napadena ustava. Kaltenegger je denimo zatrjeval, da bi bil tak precedens lahko usoden:

Če bomo kot podlago za državno grupiranje (Staatengruppierung) postavili nacionalnost, kje bomo postavili meje nadaljnjim delitvam? Nikoli nisem bil privrženec nacionalnega načela v smislu, da je državotvorno oz. da "deli državo". Zanesimo se raje na svoje sile in na ministrstvo.

Tudi Ertl je menil, da bi s sprejetjem tega predloga ustvarili prakso, ki bi lahko škodila tudi Nemcem na Kranjskem. Podobno kakor bi Poljake soočili z rutensko večino, bi se morali mogoče kdaj soočiti kranjski Nemci s Slovenci. Na koncu so s pičlo večino izglasovali resolucijo, ki jo je predlagal Ertl in je nasprotovala predlogu društvenega odbora:

³³³ Oscar Plautz je v svojem tipkopisu poudaril, da je to Suppanovo idejo o izključitvi Galicije pozneje v Linškem programu prevzel Schönerer; O. P. - *Die Deutschen ...*, str. 53. Kakor omenja v svoji knjigi Trdnjavski trikotnik J. Cvirn, pa je to idejo že dosti prej objavil Program nemških nacionalcev iz Gradca; njen tvorec je bil Emil Strohal. Zahteva po izločitvi Galicije je bila potem sprejeta kot resolucija na strankinem dnevu nemških nacionalcev Avstrije 14. in 15. 1. 1871. (J. Cvirn, navedeno delo, str. 63, 65 in 70-71.).

*Ker odborovi predlogi o koncesijah Galiciji niso združljivi z enotnostjo in močjo države, Ustavoverno društvo izjavlja, da ti predlogi niso sprejemljivi, in odločno svari pred njimi.*³³⁴

Tako se zdi, da sta v kranjski nemškoliberalni stranki obstajali dve krili. Medtem ko so bili bolj odločni nacionalisti v manjšini, je večina še vedno verjela, da jim dosledno vztrajanje pri ustavnih stališčih zagotavlja uspeh. Pri tem seveda ne gre za popolnoma jasno sliko, saj je treba upoštevati, da se je tega sestanka udeležilo le 30 članov. Njihov predlog glede volilnega sistema neposrednih državnoborskih volitev se je dokončno oblikoval na 42. zborovanju 18. 10. 1872:

*Število poslancev naj se podvoji. Ohranijo naj se kurije, pri čemer naj ostane število poslancev, ki jih volita veleposestvo in trgovska zbornica, enako. Drugo število mandatov naj se po povprečju razdeli med prebivalstvo, in sicer naj se glede na razpis neposrednih davkov ustrezno število dodeli posameznim deželam. Pri razdelitvi mandatov med mestno in kmečko kurijo naj se ohrani dosedanje razmerje.*³³⁵

V letu 1873 so se v L. T. vehementno potegovali za volilno reformo – uvedbo neposrednih volitev v državni zbor, ki bo končno omogočila normalen državni razvoj.³³⁶ Tako je ustavoverni ljubljanski občinski svet 14. 3. 1873 ob sprejetju volilne reforme izglasoval zahvalno poslanico ministrstvu in državnemu zboru, posebno zato, ker je Ljubljana neposredno volila enega predstavnika v državni zbor.³³⁷

Proslava ob volilni reformi, ki je potekala v prostorih Kazine na velikonočni ponedeljek, 14. 4. 1873, je bila po zatrjevanju L. T. tako sijajna, da Ljubljana česa takega že dolgo ni videla.³³⁸

Kar zadeva preostale, strogo gledano nepolitične zadeve, je pozornost kranjskih Nemcev v letu 1873 pritegnila velika gospodarska kriza. Najprej so na vsak način poskušali zmanjšati odgovornost ustavovercev za borzno in gospodarsko katastrofo ter skesano izražali upanje, da se bo, "potem ko se bo kriza polegla, vrnil smisel za pridno, resno delo, ki bo zamenjalo lov za dobičkom in bogastvom". Pri tem so seveda s prstom kazali na druge:

*Kakor sestradan trop iz zakotne divjine so se z glasnim "halali" vrgli svobodi sovražni časniki na katastrofo, ki je izbruhnila na dunajski borzi, ter se pri tem veselili nesreče Avstrije in zanjo obtoževali obstoječi ustavni sistem ... Predrznost brez primere je proslavljati daljnosežno krizo, ob polomu borze razkričati v svet, da je bankrotiral državni sistem, in zahtevati padec vlade in odpravo ustave. Na vrhu seznama ljudi, ki so se ukvarjali s sleparskimi posli, so bila ravno imena aristokratov in fevdalcev – matadorji federalistične stranke se niso držali proč od borznih sleparij ...*³³⁹

³³⁴ L. T., 3. 4. 1872; sestanka se je udeležil tudi deželni glavar grof Auersperg in državni poslanec grof Thurn.

³³⁵ L. T., 19. 10. 1872.

³³⁶ Npr. L. T., 4. 3. 1873, članek z naslovom "Die Interessenvertretung".

³³⁷ L. T., 15. 3. 1873.

³³⁸ L. T., 15. 4. 1873; poročilo z naslovom "Die Wahlreform-Feier".

³³⁹ L. T., 16. 5. 1873.

Pozneje so – glede na predavanje, ki ga je imel na 48. zborovanju Ustavovernega društva dr. Schrey – menili, da je finančna kriza pravzaprav čisto enaka naravni katastrofi in bi zato država vsekakor morala pomagati:

*Vsi državljani od delavca do kapitalista po nedolžnem trpijo, država pa je pri tem pasivna. Tudi resni ljudje, ki se niso lahkomišelnostno ukvarjali z nakupom delnic in so kupovali le najbolj vredne papirje, so ob vse. Žal so prodrli nekateri moralisti, ki pravijo, da ne gre pomagati stotim upravičenim do pomoči, če je med njimi le en črnoborzijanec. Stranka prava je proti državni pomoči in krivdo za katastrofo zvrča na ustavoverno stranko, kar je seveda povsem neustrezno.*³⁴⁰

Kranjski ustavoverci ob sprejetju konfesionalnih zakonov leta 1874 niso skrivali zadovoljstva. Pohvalna se jim je zdela:

*... drža vlade, ki zadovoljivo poskuša urediti odnose med državo in cerkvijo. Vendar se nam zakonodaja o verstvih ne zdi popolna, dokler ni v praksi izpeljana v ustavi zagotovljena enakopravnost verstev, dokler ni obvezne civilne poroke oziroma se ne vodi civilni register in dokler se katoliško-teološke univerze ne reformirajo, odpravi patronat nad njimi in dokler ni nadzor države nad cerkvijo zagotovljen z natančnimi kazenskimi določbami.*³⁴¹

Dr. Radoslav Razlag je bil pri sprejemanju zakona o samostanih poročevalc. Ko so ga sprejeli, je bil Razlag deležen pohvale kranjskih nemških liberalcev, češ da je poskrbel za dokaz, da se s svojimi tovariši, vsaj kar zadeva vprašanje svobode, ne strinja.³⁴² Napetosti med Razlagom in prvaki so bile v tem času tudi sicer precejšnje. Tako je npr. na 10. seji deželnega zbora leta 1874 Razlag (kot član deželne komisije za odmero zemljiškega davka) v nemškem govoru obtožil Bleiweisov krog, da je spodbudil prebivalstvo k masovnim pritožbam zoper odmero davščin na obdelano zemljo; ti zahtevki – s katerimi so zaslužili tujci, ki dežele ne poznajo, predvsem notarji in njih koncipisti – da so bili popolnoma neupravičeni in so povzročili prebivalstvu samo velike stroške. Bleiweis je Razlaga ob tej priložnosti ožigosal za renegeta, narodnega odpadnika, ki je odgovoren za težka bremena, za katera ga bodo obtoževali otroci in otrok otroci.

V duhu nove državne politike do Cerkve so se 1875. kranjski Nemci zelo razveselili novega ljubljanskega knezoškofa Pogačarja. V svojem časopisu so poudarjali:

*Kot član deželnega šolskega sveta se je vedno izkazal kot zmeren pri vseh spornih cerkveno-državnih vprašanjih. V staroslovenskih krogih škof nima prijateljev, slovensko duhovščino je večkrat opominjal, naj se posveča predvsem svojim duhovnim dolžnostim. Njegovo imenovanje bo dobrodošlo ustavovercem in mladoslovincem na Kranjskem.*³⁴³

³⁴⁰ L. T., 19. 12. 1873.

³⁴¹ L. T., 7. 3. 1874; resolucija sprejeta na 50. zborovanju kranjske ustavoverne stranke 28. 2. 1874.

³⁴² L. T., 26. 3. 1874, članek z naslovom "Das Klostersgesetz", in 28. 4. 1874, članek z naslovom "Dr. Razlag als Berichterstatter über das Klostersgesetz".

³⁴³ L. T., 7. 5. 1875.

O Pogačarjevem predhodniku Widmarju so ustavoverci menili, da je bil blag, in ga niso uvrščali med nacionalne fanatike, vendar pa tudi ni ukrepal in je pustil stvar, da grede svojo pot:

Kaplani in župniki na deželi so dobivali direktive od Bleiweisa in ne od njega. Za spolitiziranost klera, predvsem mlajšega, je tudi njegova sokrivda precejšnja. Tako je npr. v Costovem časa stolnemu proštu in kanonikom spregledal podpisovanje volilnega razglasa slovenske stranke.

Novi škof naj bi te napake odpravil predvsem tako, da bi skrbel za šolanje podmladka klera v modernem duhu, obstoječo duhovščino pa odvrnil od ultranacionalnega fanatizma.³⁴⁴ S. n. je ob imenovanju knezoškofa Pogačarja prav tako izrazil zadovoljstvo ter ga ocenil kot učenega, visoko omikanega in miroljubnega rodoljuba. Proti njegovi izvolitvi so baje spletkarili Costa in nekateri ljubljanski duhovniki. Ob teh hvalnicah pa je S. n. opozarjal nemške liste, posebno pa Laibacher Tagblatt, da se "varajo", če mislijo, da bodo od Pogačarjevega vladanja imeli kako korist za "Deutschthum in Krain", saj so bili prepričani, da Nemci in ustavoverci pri njem ne bodo našli podpore.³⁴⁵

Posebno odobravanje je škof sprožil s svojo zahvalo za pozdravno adresno ljubljanskega občinskega sveta. V L. T. so poudarili, da ni priznal samo šolskih in konfesionalnih zakonov, temveč zagotovil, da bo duhovščina tesno sodelovala z državnimi in občinskimi oblastmi. Po trditvah L. T. je škof tudi v Vatikanu izrazil namero, da hoče izboljšati žalostne razmere med kranjsko duhovščino in doseči, da se neha ukvarjati s politiko in začne poučevati ljudstvo. Neki škofov prijatelj je baje tiste dni objavil odlomke iz njegovega pisma, ki so ustavoverce navdali z velikim navdušenjem in zaupanjem, saj so bile navedbe skoraj identične njihovim. Pogačar je po poročanju L. T. ob neki priložnosti zapisal:

*Udeležba pri političnih gibanjih je moji naravi povsem tuja. Federalizem v Avstriji imam za nemogoč, za Kranjsko celo škodljiv. Nerazumni mladci, tudi mnogi mladi, od Vaterlanda sfanatizirani duhovniki povzemajo federalizem, ne da bi si bili sploh na jasnem o pomenu te besede. Sodelovanje nekih slovenskih poslancev s Čehi nastaja holj iz osebnih ozirov kakor pa iz zavzemanja za narodno blaginjo. Sicer pa so naši državni poslanci sodelovali pri nastajanju ustave in ravnali v interesu našega naroda.*³⁴⁶

Tudi Pogačarjevo pastirsko pismo je bilo pri ustavovercih sprejeto z navdušenjem. Občudovali so njegov mirni in dostojni ton brez sledu kakega kričanja, da je vera ogrožena, in izkazano razumevanje za napredek znanosti. V tem ni zaznal grožnje veri, temveč Kristusovo znamenje, v katerem vsi dobromisleči vidijo blagoslov. "V takem cerkvenem voditelju vidimo zaveznika in sobojevnika na področju napredka," so prevzeti zagotavljali ustavoverci. Edino, s čimer niso soglašali, je bila njegova namera po cerkvenem vplivu v administrativnem in pedagoško-didaktičnem smislu.³⁴⁷

³⁴⁴ L. T., 20., 21. in 22. 7. 1875; članek z naslovom "Die Aufgabe des neuen Fürstbischofes".

³⁴⁵ S. n., 21. 7. 1875.

³⁴⁶ L. T., 22. 7. 1875.

³⁴⁷ L. T., 11. 9. 1875. Pogačarja so hvalili tudi 30. 9. 1875, ko so pisali o tem, da je vpisal šest mladih duhovnikov na univerze v Gradcu, Pragi in na Dunaju - vsi naj bi bili poznejši učitelji religije na šolah.

Da je pri škofih po ustavovernem okusu možno tudi to, kar je bilo nekdanj nezaslišano, je dokazoval pogreb znamenitega kranjskega ustavoverca Vincenca Fererrija Kluna. L. T. je povzemal nemški časopis s kraticama D. Z. (Deutsche Zeitung), v katerem je bilo izraženo začudenje, da je bil Klun na Dunaju cerkveno pokopan. Pokojni je bil namreč prostozidar, takrat pa so prostozidarje s prižnic in v pastirskih pismih razglašali za "sam bog nas obvaruj". Članek se je končal z mislijo, da se je to lahko zgodilo zaradi pomote, morda je bil župnik na skrivaj liberallec, morda je bila to politika, morda nedoslednost. Še najverjetneje se je piscu zdelo naslednje:

Domnevna neomajna načelnost Rimskokatoliške cerkve je eno največjih pretiravanj, kar jih je kdaj slepilo svet. Pri nas v Avstriji se nedoslednost stalno kuže pri pokopih samomorilcev. Enkrat cerkveno pokopljejo samomorilca, ki se je ubil s polnim premislekom, drugič odklonijo pogreb onega, ki se je ubil v očitni trenutni neprištevnosti ...

V članku se je opisovala vsa komičnost sicer po naravi povsem resnega obreda:

Prostozidar je pojem zavrženosti, bistvo vsega zla, satanov poslanec na tem svetu in nikoli ugasli plamen pekla na onem. Včeraj pa so na Dunaju pokopali prostozidarja, dvornega svetnika Kluna. In glej, v avguštinski cerkvi je potekala običajna cerkvena slovesnost, čisto tako, kakor bi pripadal Severinovim bratom. Krsta, v kateri je ležal pokojnik, je bila blagoslovljena, venci, ki so na njej ležali in na katerih so bila izpisana imena njih darovalcev, prostozidarskih lož, so bili tudi blagoslovljeni, prav tako kakor naokrog stoječi prostozidarji. Ko se že vihti kropilo, je vseeno, ali se zamahne enkrat več ali manj ...³⁴⁸

L. T. je 23. 9. prinesel tudi notico o velikodušnosti pokojnika, ki je v svoji oporoki zapustil osem štipendij po 100 gld na leto za študente in 22.000 gld za ustanovo, iz katere bodo podpirali revne vdove.

S. n. je sicer priznaval pokojnikove zasluge iz njegove dobe, preden je zlorabil zaupanje volivcev in prebežal v nemški tabör, vendar si jih je pozneje umazal z najgršim madežem izdajstva. Pri tem je citiral nekega hrvaškega pesnika: "oproščeno (bo) svima, svima, samo ne izdajci".³⁴⁹

Sicer je Klunovo izrazito zanimanje za kranjsko ustavoverno stranko razvidno iz njegovih pisem stricu Deschmannu. Potem ko se je pred leti ob nastopu Hohentwartove vlade umaknil, je leta 1874 kazal živo zanimanje za vnovični vstop v politiko in prosil Deschmanna, naj zastavi svoj vpliv, da bi mu kranjski ustavoverci zaukali kak mandat v deželnem zboru. Prvič je Deschmanna prosil, naj poizve, ali bi ga izvolili namesto Suppana, ki je odstopil, potem ko so ga izvolili v ljubljanski mestni kuriji, pozneje pa je moledoval še, naj potrka na vrata veleposestnikov in poizve, ali ga ne bi volili v dolenjskem okraju. Vendar so Klunove želje ostale neizpolnjene - kranjski ustavoverci so se odločili drugače, Klunu pa je Deschmann odgovoril, da želijo voliti zgolj kandidate, ki živijo na Kranjskem.³⁵⁰

Glede politike kranjskih ustavovernih državnih poslancev je ob koncu 1875 v L. T. zaslediti poročilo, da se ljubljanski državni poslanec dr. Schaffer v dunajskem par-

³⁴⁸ L. T., 22. 7. 1875.

³⁴⁹ S. n., 18. 7. 1875.

³⁵⁰ AS 854, Dragotin Dežman, pisma Vinka F. Kluna, škatla 2.

lamentu zavzema za zmanjšanje državnih stroškov (predvsem za vojsko) in za davčno reformo (ki ima to slabo stran, da bi bilo njeno uvajanje zelo drago) oziroma za obnovitev carinske in trgovinske politike z oživitvijo proizvodnje.³⁵¹

Leto 1876 je postala aktualna obnovitev nagodbe z Ogrri. Na ponovoletnem zasedanju kranjskih ustavovercev tega leta je bila dana ocena stanja v monarhiji: nacionalno gospodarsko stanje je v Avstriji neugodno, saj sta industrija, trgovina in obrt na tleh – tolažijo pa se, da v sosednjih državah ni nič bolje. Na državno pomoč ne gre računati, saj so razmere v državi tako slabe, da bi težko bile še slabše. Politična pozornost je zvečine usmerjena v ogrsko-avstrijska pogajanja v zvezi s sklenitvijo novega sporazuma. Ustavoverci so vedno nastopali proti nadaljnji preobremenitvi Avstrije v korist Ogrske. Upati je, da bodo avstrijske ustavne in opozicijske stranke zavrnille neupravičene ogrske zahteve.³⁵² S. n. je komentiral: “Dr. Suppan je ministrstvu korajžo dajal in eneržijo priporočal pri obravnavi z Madžari. To se ve – če ne pojde, pritisnejo ljubljanski kazinarji in gorje Hungariji pri takem sukurzu.”³⁵³ Svoje mnenje o problemu nagodbe je pred kolegi na 61. zborovanju Ustavovernega društva razgrnil državni poslanec Schaffer, ki ni bil proti sporazumu, vendar le če se avstrijske obveznosti ne bodo večale:

*Pri tem izhodišču je treba vztrajati, četudi bi zato padla vlada ali bil razpuščen parlament. Ob zavrnitvi nagodbe se postavlja vprašanje, kako naprej. Novo geslo je personalna unija. Vendar se do nje ne pride samodejno. Z zavrnitvijo nagodbe je gospodarsko zedinjenje z Ogrsko odpravljeno, ni pa odpravljeno politično, ki ostaja, kakor je bilo določeno leta 1867. Vsekakor bi bila politična zveza brez gospodarske na dolgi rok nemogoča. S tem v zvezi se zdi personalna unija možna. Vendar brez temeljitega tehtanja ne bo šlo. Tako se zdi prihodnost negotova, toliko bolj odgovorna pa vloga državnega poslanca.*³⁵⁴

L. T. je stalno svaril pred zapletanjem v finančne homatije z Ogrsko. Tako je npr. 7. 12. 1876 v članku z naslovom Das Bankstatut poudaril:

Narodna banka ne bo privolila v neopravičene zahteve Ogrske. Tudi avstrijski narodi bi bili radi na svojem in se branijo skleniti sporazum z deželo, katere gospodarski položaj je slab, gospodarstvo nezdravo in ni racionalno. Tako se ne zdi smiselno sklepati pogodb z gospodarsko propadlim sosedom.

V drugi polovici novembra 1876 so v L. T. poročali o nastanku nove parlamentarne, t. i. Neodvisne stranke. Njen program je temeljil na vztrajanju proti nadaljnjim koncesijam Ogrski (nobena poravnava, niti za kratek čas, nobeno poslabšanje razmer za avstrijsko gospodarstvo, izboljšava političnega stanja in kot zadnji izhod personalna unija). Napredni klub je popolnoma soglašal s tem programom, kluba levica in levega centra pa sta ga sprejela le deloma. Od kranjskih poslancev je baje k novi stranki

³⁵¹ L. T., 1. 12. 1875.

³⁵² L. T., 8. 1. 1876. Novi društveni odbor je bil sestavljen iz naslednjih članov: Bamberg, Deschmann, Dimitz, Laktenecker, Leskovic, Linhart, dr. Suppan, dr. von Schrey, dr. Schaffer.

³⁵³ S. n., 9. 1. 1876.

³⁵⁴ L. T., 7., 9. in 11. 10. 1876. S. n. je 8. 10. 1876 pripomnil, da se ne upa komentirati zbora ustavovercev in Schafferjevih stališč, saj se “konfiskacije bojimo”. Podobno je že 27. 6. istega leta S. n. razlagal, da so ga zadnjič konfiscirali zaradi članka o razmerah na magistratu.

pristopil Hotschevar.³⁵⁵ Slovenski časopisi so po poročilih L. T. videli v cepitvi ustavoverne stranke dobrodošel dogodek in so izrazili pričakovanje, da bo nova stranka uvedla opozicijsko politiko.³⁵⁶ Dne 5. 12. 1876 so kranjski državni poslanci Deschmann, Hotschevar, dr. Schaffer in dr. Suppan poslali dr. Koppu, predsedniku Naprednega kluba, pismo. V njem so mu sporočili, da ne morejo podpisati dodatnih členov, ki so bili 17. 11. 1876 izglasovani kot dopolnitev dotedanjega strankinega programa, saj z nekaterimi od njih ne soglašajo.³⁵⁷ Zaradi mnogih okoliščin so bili prisiljeni izstopiti iz kluba. Ko so ga obvestili o izstopu, so hkrati izrazili željo, da bi še naprej sodelovali in občevali s častivrednimi člani Naprednega kluba. Deutsche Zeitung je poročal, da je vodstvo stranke vztrajalo pri podpisu teh novih dopolnil, kranjski poslanci pa tega nikakor niso želeli storiti. Razlogi za to neomajno držo niso znani. Morda je šlo zgolj za to, da se niso želeli zameriti vladi, ali pa so menili, da njihovi stvari oziroma njim osebno padec vlade ne bi koristil.³⁵⁸

V naslednjih dveh letih (1877 in 1878) so se zunanje- in notranjepolitična vprašanja ob balkanski krizi in hosanski dilemi prekrivala. Zato jih homo obravnavali v naslednjem poglavju.

V novo leto 1879 so ustavoverci zrli z zloveščimi slutnjami. Gospodarska kriza se je vlekla že šesto leto, izboljšanja pa ni bilo videti, saj so se zdeli milijoni goldinarjev, ki so bili pognani na borzi, nepovratno izgubljeni. Tako je bila npr. leta 1873 na Dunaju huda stanovanjska stiska, zdaj pa je bilo praznih 10.000 stanovanj. Ustavoverci so izražali upanje, da bo beseda varčevanje prodrla tudi med uradnike zunanjega ministrstva, kjer se odloča o miru in vojni. Edino dolgotrajen mir bi lahko zagotovil postopno izboljšanje gospodarstva.

Na rednem zborovanju v začetku 1879 so ugotavljali, da je zasedba Bosne in Hercegovine zavila prihodnost Avstro-Ogrske v temo. Sicer je ljubljansko Ustavoverno društvo o tem vprašanju zastopalo stališče, ki je prevladovalo med prebivalci Kranjske - da je treba zasedbo vzeti kot dejstvo in to pridobitev zadržati, ker je zahtevala dosti življenj in denarja. Upravičena je pripravljenost za nadaljnje žrtve, zato da se vzpostavi zaščita jugovzhodnih meja. Vendar so ljubljanski ustavoverci izrazili zaskrbljenost zaradi finančne negotovosti, saj gre pri tem za skrb zbujujoče visoke stroške:

Okupacijsko vprašanje je bilo sicer izvedeno v konstitucionalni obliki - z umetnim strojem delegacij, vendar ne v ustavnem duhu. To boleče vprašanje še naprej zaostruje kabinetno krizo. Vlada in parlament sta si v nasprotju, vse sku-

³⁵⁵ L. T., 22. 11. 1876.

³⁵⁶ L. T., 23. 11. 1876.

³⁵⁷ L. T. je 20. 11. 1876 objavil te dopolnitve: 1. Pri obnovi nagodbe je treba upoštevati preobremenjenost Avstrije; treba je preprečiti motnje njenega posojilnega in denarnega poslovanja. 2. Za nagodbo v državnem, pa tudi gospodarskem oziru je treba trajnejše podlage. 3. Normiranje zadev, ki so ob nagodbi iz 1867 izostale, je treba dokončno urediti. 4. Tisto obliko zveze z Ogrsko, ki Avstriji ne zagotavlja dovolj vpliva na skupne zadeve in ruši naravna razmerja moči obeh držav, je treba spremeniti tako, da se Avstriji zagotovi primeren vpliv, ki ji bo omogočil neodvisnost in možnost samoodločbe. 5. Klub lahko podpira samo tako vlado, ki želi urediti razmere v zgoraj opisanih smereh.

³⁵⁸ L. T., 7. in 9. 12. 1876.

*paj pa vpliva na delo parlamenta, ki se ne posveča vrsti poglobitnih vprašanj, kakršna je npr. izjemno pomembna davčna reforma. Nagodba med Ustavno stranko in Čehi ter nove državnozborske volitve zahtevajo tesno sodelovanje znotraj Ustavne stranke in sloga.*³⁵⁹

18. 1. 1879 je L. T. obtožil S. n., da nastopa v vlogi ovaduha, saj se je S. n. pritoževal, da ustavoverci – čeprav po mnenju S. n. živijo od vladne milosti – vlado zaradi zasedbe BiH napadajo in brez strahu kritizirajo, medtem ko slovenske časopise ob podobnem početju zaplenjajo. L. T. je odgovarjal, da se kakor vedno zavzema za svobodo govora, ki ji gre zahvala, da Kranjska ni več v klerikalnih, reakcionarnih in federalističnih rokah. V tem času je brezpogojna podpora ljubljanskih ustavovercev dunajski vladi nekoliko popustila. S. n. je tako npr. zapisal:

*Naš ljubljanski nemški butelj Laibacher Tagblatt, čigar stranka ima vse zahtevati ministrstvu in vladi, čigar stranka bi brez te podpore bila prava nula, ta naš butelj Laibacher Tagblatt pa je tako črno nevhvaležen, da se v uvodu k Sturmovemu govoru, ki ga v ponedeljek na prvem mestu prinaša, silno veseli Sturmovih napadov na vlado in ministrstvo.*³⁶⁰

Potem ko so vsi ustavoverni klubi dunajskega parlamenta zahtevali, naj se določbe, sprejete na Berlinskem kongresu, predložijo v potrditev obema parlamentoma, je Andrassy zmagal in v parlamentu dobil še večjo podporo kakor v delegacijah. Ustavoverni prvak Herbst se je tudi tokrat uštel.³⁶¹ Ugotovitev, da je ustavoverna stranka po lastni krivdi prišla ob moč (predvsem zaradi razcepljenosti in pesimistične drže), so spremljale novice, da bo Taffe sestavil ministrstvo, za katero so upali, da bo le prehodno.³⁶² Kmalu pa je L. T. z olajšanjem poročal, da tudi Taaffe ni želel brezpogojno slediti Andrassyju in postati njegov uslužni pribočnik in pomočnik³⁶³ ter da je sestavo prehodnega ministrstva prevzel Stremayer, ki bo oživil Auerspergovo ministrstvo brez Auersperga. Že 13. 2. 1879 je L. T. povzel intervju, ki ga je Taaffe dal za Neue Freie Presse; v njem je zagotavljal, da je nameraval sestaviti ustavno ministrstvo – saj nihče v Avstriji ne more sestaviti drugačnega. Po drugi strani pa sama ustavovernost ne zadošča, odkar ni več mogočnih sovražnikov ustave ... Vlade pa zato ni sestavil, ker ni našel primernih ljudi, ki bi bili pripravljene odgovarjati dvema parlamentoma, od katerih se enemu mandat izteka, drugemu pa se je ravno začel. Dne 19. 2. 1879 je L. T. z zadovoljstvom pisal o resignaciji, ki vlada v nacionalnem taboru, ker niso bili poklicani v vlado možje, zastopniki slovanstva, in pri tem pripomnil, da Slovani niso primerni za vladanje. Taaffe, ki je bil v Stremayerjevi kratkotrajni vladi notranji minister, je sestavil svojo že avgusta istega leta, tako pa je bil dolgoročno zapečaten zaton Nemcev v Ljubljani in na Kranjskem.

³⁵⁹ L. T., 8. in 13. 1. 1879; za člane društvenega odbora so izvolili: Bamberga, Deschmanna, Leskovicca, Klateneggerja, Linharta, Schafferja, Schreya in Suppana.

³⁶⁰ S. n., 29. 1. 1879.

³⁶¹ L. T., 22. in 29. 1. 1879; tudi Oscar Plautz je v svojem tipkopisu poudaril, da so kranjski Nemci, ko so razmeroma zgodaj sprejeli okupacijo BiH, izkazali bolj prefinjen občutek za stvarnost kakor njihovi rojaki na severu, ki so večinoma nastopali proti okupaciji še dosti potem, ko je bila že izpeljana. (O. P.: Die Deutschen ..., str. 53–54).

³⁶² L. T., 4. in 8. 2. 1879.

³⁶³ L. T., 12. 2. 1879.

Kljub velikemu nasprotovanju je bila Slovencem in Nemcem (oz. "nacional-klerikalcem" in nemškutarjem) lastna enaka potreba po dokazovanju lojalnosti cesarju in izkazovanju veselja ob zmagah avstro-ogrske vojske. Vendar je bilo seveda tudi v tem primeru njihovo videnje zadeve popolnoma nasprotno. Tako so se npr. predstavniki obeh taborov pojavili na banketu, prirejenem v čast hrabrim Kranjcem – vojakom Kühnovega polka, ki so se izkazali med zavzemanjem Bosne. Govori pa so poudarjali diametralno različne vrednote, ki da so jim zvesti vojaki sledili. Deschmann je tako poveličeval zmagovito nadaljevanje in zaključek stoletja trajajoče "turške vojne", s katerim so hkrati opravili dvojno poslanstvo – domoljubno in kulturno. Slednje zato, ker so po Deschmannovem mnenju na Balkan prinesli kulturo. Valentin Zarnik je nato povzel besedo in poudaril hrabrost Slovencev, ki so od nekdaj veljali za izvrstne vojake, pri tem pa ni pozabil dodati, da se ne da biti dober vojak in Avstrijec, če nisi prej dober Slovenec. Zdi se, da urednik Laibacher Tagblatta Kraus ni ravno soglašal s tem stališčem, saj je v govoru po Zarnikovem razložil junakom, da je vojska simbol enotnosti in v njej ni prostora za ozek šovinizem oziroma nacionalistično zaslepljenost. Katero od ponujenih različic osmišljanja svojega početja so si vojaki izbrali, ni popolnoma jasno, saj so vsak govor spopremili s ploskanjem.³⁶⁴

Bolj ko se je bližalo leto koncu, bolj pesimistični so bili komentarji v L. T. Posebno so javkali nad znanim in večkrat citiranim Taaffejevim govorom, ki da je poleg drugega spodbudil S. n. k pisanju proti Nemcem v Avstriji ter spodbujal izganjanje ustavi zvestega liberalizma:

Če bi bilo pojmovanje S. n. točno, so bili Slovani v Avstriji doslej brezpravni sužnji, ki so uzrli v Taaffeju dolgo pričakovanega Mesijo. Prvo je netočno, drugo pa se naslanja na Taaffejevo izjavo, da ho preprečil, da bi Slovane v Avstriji pritiskali ob steno. Njegova ekscelenca je tako narisala na zid slovanske sovražnike, ki jih v resnici sploh ni. S. n. se je podvizal, da dopolni delo ministrskega predsednika in predstavi na zid narisanega nemškega nasprotnika za nekakšnega parkeljna, ki žre Slovane, pa ga je zdaj pravičnost višjih krogov priklenila na verigo in ga razkazuje političnim krogom okrog Slovenskega naroda. Tako kakor lastnik medveda, ki na sejmišču s pojasnilom "Ne grize več – izbili smo mu zobe!" opogumlja publiko, da bi se mu približala, tudi Slovenski narod hrabri svoje bralce s podobnimi besedami. Razlaga namreč, da ustavoverna stranka ne bo nikoli več prišla za krmilo, čeprav se na vso moč jezi zaradi Taaffejevih, slovanstvu prijaznih besed in poskuša preprečiti nacionalni sporazum. Ker Vošnjakov list ne navaja, kakšne bi bile te nagodbe videti, je treba poseči po češkem primeru – razdelitev veleposestva v več kurij, s čimer bi zlomili vpliv maloštevilnega, večinoma liberalnega veleposestniškega sloja. Da bi tako davčno zelo močno nemštvo ene največjih kronovin brezobzirno pritisnili ob steno, ni tako pomembno. Podobno bi radi storili na Kranjskem. Davčno močno nemštvo in z njim v mnogočem identično ustavoverno stranko hočejo zatreti v prid razcepljenega slovanstva, ki s klerikalci in fevdalci poskuša zru-

³⁶⁴ L. T., 28. 11. 1879; članek z naslovom "Der Bankett auf der Schießstätte".

*šiti ustavno državo. Na srečo se Nemcem v Avstriji ni treba zanašati na ministrskega predsednika.*³⁶⁵

Podobno razočaran je bil komentar v L. T., ko je del ustavovernih poslancev glasoval za vojni zakon. Pri tem je odkrito povedal: "Že pred tednom dni smo zapisali, da Taaffejeva vlada ne zasluži nobenega prizanašanja ustavoverne stranke."³⁶⁶ V silvestrskem uvodniku je tako L. T. menil, da je bilo preteklo leto 1879 leto neodpravljenih kriz.³⁶⁷

*

Dosledni protifederalizem, antiklerikalizem in nemški nacionalni interes so bili kranjskim - enako kakor vsem drugim avstrijskim - ustavovercem zvezde stalnice. Temu ustrezna so bila njihova vsakokratna stališča do aktualnih dogodkov. Kazalo se je sicer nasprotovanje glede tega, kako bi bilo mogoče uresničiti zastavljene cilje. Pojavljale so se razlike v mnenjih, ali je treba obdržati liberalni plašč ali pa odkrito nastopiti z velikonemško držo, ali je dobro trgovati s koncesijami na debelo ali na drobno, kdaj je potrebna sloga z Ogrin in kdaj se jim ne sme popuščati ... Vendar te razlike nikoli niso omajale osnovnih političnih usmeritev niti niso med kranjskimi ustavoverci (čeprav se zdi, da niso bili posebno složni) povzročile resnejšega frakcionštva, ki je bilo tako značilno za njihove sodruge v drugih avstrijskih deželah. O vseh pomembnih državnih vprašanjih so namreč lahko razpravljali ter v zvezi z njimi izglasovali in pošiljali resolucije, praktičnega vpliva na potek dogodkov pa skoraj niso imeli. Tako so kranjski Nemci in nemškutarji bolj ali manj složno in vdano sledili vladni politiki Lasser-Auerspergovega kabineta, kar je seveda razumljivo, saj je bil tudi njihov obstoj neposredno odvisen od vladne podpore. Šele ob koncu prej imenovane vlade leta 1879 so si privoščili prve manj sramežljive kritike, npr.:

*Namesto da bi kabinet igral združevalno vlogo, je izrabljaj položaj samo v vladne namene - vseeno mu je bilo, ali bo dosegel svoje cilje s pomočjo Poljakov, s stranko prava ali ustavi zvestim levim krilom parlamenta. Lahkotnost zmagovanja je vlado pripeljala do zmotnega prepričanja, da lahko na vsak način vedno računa na večino. Na koncu je bila vlada že tako neprevidna, da je mimo parlamenta začela sklepati pogodbe z Madžari in je privolila v nekatere obveznosti. Za spor ni toliko kriva ustavoverna stranka kakor ministristvo - stikov med ustavnimi ministri in poslanci že dolgo ni bilo več ... Kljub temu da je stranka kakor Kronos požrla svojega otroka - vlado - še ni rojen Jupiter, ki bi na dolgi rok lahko spodbil njeno vladavino v Avstriji.*³⁶⁸

Zgornje prerokovanje o tem, da kljub odhodu nemškoliberalne vlade še ni rojen Jupiter, ki bi vrgel s prestola vladavino ustavoverne stranke, se je kmalu izkazalo za povsem napačno.

³⁶⁵ L. T., 12. 12. 1879; članek z naslovom "Vom an die Wand drücken".

³⁶⁶ L. T., 22. 12. 1879; članek z naslovom "Nach Schluß der Wehrgesetzdebatte".

³⁶⁷ L. T., 31. 12. 1879; članek z naslovom "Das Jahr der ungelösten Krisen".

³⁶⁸ L. T., 12. 7. 1879; članek z naslovom "Kronos Verfassungspartei".

IV/4 Stališča kranjske ustavoverne stranke do zunanjepolitičnih vprašanj

Pomembnejšo ločnico v drži ustavovercev oziroma premik k bolj odkrito nemški drži je prinesla francosko-nemška vojna leta 1870. Feljtonist v L. T. je sicer ugotavljal, da se je vsa Ljubljana na novo razdelila v dva tabora glede na simpatije do obeh strani:

*Tako se dogaja, da je oseba, ki je bila doslej znana kot liberalna, začela hoditi s klerikalci, ker nosi v srcu maščevanje za Solferino. Ljubljana je tako razburjena, kakor bi šlo za vprašanje, ali naj se v prvem razredu trivialke poučuje abc nemško ali slovensko.*³⁶⁹

Na zborovanju Ustavovernega društva 23. 7. 1870 so sicer sprejeli resolucijo, v kateri so podprli popolno nevtralnost monarhije v prej omenjeni vojni, hkrati pa zahtevali sklic državnega zbora, češ da je pomembno, da je vlada v tako nevarnih dneh v neposrednem stiku z ljudstvom. Vendar pa je predlagatelj resolucije dr. Keesbacher na koncu pripomnil, da bi bile možnosti za učvrstitev ustavnega načela boljše ob nemški zmagi, kar so zbrani pospremili z gromovitim ploskanjem.³⁷⁰ Že 18. 7. 1870 so v L. T. v uvodniku *Der Stachel von Sadowa* obrazložili, da ne gre za vojno med Francijo in Prusijo, temveč med Francijo in Nemčijo:

Če bi bila v vojni samo Prusija, bi bili nevtralni, saj nimamo simpatij za Bismarcka in junkerstvo. Vendar gre za Nemčijo, ki bi morala krvaveti iz tisočih ran in postati strelovod za nezadovoljstvo francoskega ljudstva. Velika Nemčija je edini porok miru, razcveta znanosti in umetnosti, edini porok svobode v Evropi.

Pisanje strankinega glasila Laibacher Tagblatta je postajalo toliko pronemško - nekateri so menili, da proprusko - da so npr. v časopisu prejeli pismo "več meščanov in posestnikov", ki jih je obtoževalo, da so plačani s pruskimi tolarji in da hočejo Avstrijce potisniti v roke Prusov. Na to so v L. T. odgovorili, da so take obtožbe enake onim, da so plačani iz dispozicijskega fonda, in da je pismo verjetno sfabricirala klerikalna stranka.³⁷¹ Kmalu so začeli ugotavljali, da so Nemci v Avstriji v vsakem oziru pred vsemi in da so pravi učitelji drugih manj omikanih narodov, v zahvalo pa jih sovražijo, zmerjajo, ponižujejo, nad njimi se izvaja nasilje. "In vendar - medtem ko se drugi odkrito spogledujejo z zunanjimi silami, Nemci ostajajo zvesti monarhiji."³⁷²

Francosko-pruska vojna je prinesla tudi povod za prvo izrecno zahtevo slovenskih poslancev kranjskega deželnega zbora po Združeni Sloveniji. To se je zgodilo na zasedanju 30. 8. 1870. Cesar je namreč spričo grozeče nevarnosti sklical državni zbor, deželni zbori pa so se predhodno sestali, da bi izvolili svoje poslance. Zahtevi po Združeni Sloveniji so nemški deželni poslanci seveda ostro oporekali. Adresa je

³⁶⁹ L. T., 6. 8. 1870

³⁷⁰ L. T., 23. 7. 1870.

³⁷¹ L. T., 29. 7. 1870. V L. T. so obtožbe, da simpatizirajo s Prusi, že prej večkrat izrecno zavrnil - npr. 2. 7. 1870 v članku "Preußenfreundlich?"

³⁷² L. T., 10. 8. 1870, članek z naslovom "Die Deutschen in Österreich".

izražala zadovoljstvo, ker je vlada ostala nevtralna, hkrati pa je zavračala absolutistično decembrsko ustavo, se zavzemala za sporazum med vladarjem in deželami na podlagi oktobrske diplome in septembrskega patenta ter poudarjala potrebo po razširitvi avtonomije in ob koncu zahtevala združenje vseh Slovencev. Temu so ostro nasprotovali nemški deželni poslanci. Kaltenegger zato, ker je menil, da se hoče zadati smrtni udarec decembrski ustavi in da gre za "kopanje groba avstrijskemu državnemu življenju". Nacionalno misel, na podlagi katere je bila adresa sestavljena, je Kaltenegger razglasil za enega bistvenih vzrokov avstrijskih državnopravnih homatij.³⁷³ Čim bolj so se vrstile nemške zmage v Franciji, tem bolj očitna je postajala velikonemška vznesenost (ki je že prehajala v nadutost) na straneh Laibacher Tagblatta. Tako so npr. v naslovnem članku, izšlem v L. T. dne 8. 10. 1870, slavili "veliki narod" in ugotavljali, da je stara iluzija evropskega ravnotežja izginila in da se je v osrčju Evrope dvignila moč, ki bo gospodarica lastne usode in razsodnica o usodi Evrope. Članek se je nadaljeval (pov. a.) takole:

Nevtralne sile se na vso moč trudijo, da bi se stari nemški pokrajini Alzacija in Lorena ne združili z Nemčijo. Vendar, kdo bo oporekal Nemčiji vlogo odločilne razsodnice v Evropi? Rusija? Njena prihodnost je v Aziji, njene sile pa so razpršene po prostrani notranjosti. Tako zelo je zaposlena sama s sabo, da vse, kar bi lahko poslala čez mejo, ne zadostuje, da bi se nemški sili na nemškem ozemlju upiralo en sam dan. Avstrija? Kaj bi bila Avstrija brez svojih nemških provinc? Ogrsko-slovanska sila drugega razreda, zapisana brezupni razcepljenosti. Kakšen bi bil konec avstrijskih poskusov, da bi posegli po nemškem cesarstvu? Še večja Nemčija in uničenje Avstrije.

Italija? Italija je lahko zadovoljna, da ob svojem po večini nemočnem narodnem elementu in svojih razrvanih finančnih razmerah bedno životari. Kot vojaška sila proti Nemčiji komaj pride v poštev. Tu je lestvica: Avstrijci so potolkli Italijane. Francozi so potolkli Avstrijce. Nemci so potolkli Francoze.

Anglija? Velika na morjih je svoje namere v kontinentalni politiki opustila. Nemčijo bi morali premagati na kopnem. V boju s kolosalno nemško silo bi Anglija prišla v poštev le kot ena v koaliciji zaveznic.

In končno Francija? Francija bo iz te vojne prišla z uničeno vojsko, velikanskim državnim dolgom in strtim ponosom. Četudi bi temu sledila hitra obnova in bi se po nekaj letih postavila na noge, se ne bi mogla meriti z Nemčijo, ker ji za to manjka ljudstvo.

Četudi bi nastala koalicija vseh teh sil, bi bila Nemčija s preišljenostjo svoje uprave, razvejenostjo svojega železniškega sistema in drugih transportnih sredstev, ki so sposobna prepeljati zelo veliko enot z ene meje na drugo, ter s splošno vojaško sposobnostjo svojega prebivalstva tej koaliciji kos. Vendar zakaj bi se to sploh zgodilo? Močna Nemčija bo porok evropskega miru. Ambicija Nemcev ne gre prek obrambe njihovega posestva, gola beseda slava jim ne pomeni nič.

³⁷³ Povzeto po Gorše ..., str. 128.

Avtor je članek končal z mislijo, da ima Evropa pravzaprav srečo, ker je našla novega, moralnega in zanesljivega varuha miru.

Konec oktobra je bilo v L. T. mogoče prebrati, da so Francozi "udarjeni s slepoto", če ne uvidijo, da nemški narod daleč prekaša francoskega, in da je vsak odpor proti Nemcem nesmiseln ter zločin nad lastnim narodom. Ob koncu leta so v L. T. z zadovoljstvom ugotavljali, da je Nemčija mogočna velikanka in da se je v zadnjih mesecih pokazalo, da se ji pravzaprav nihče ne more upreti. Če od Wilhelma I. ni pričakovati, da bi storil veliko za svobodo, ker preveč časti junkerstvo in jezuite, bodo njegovi nasledniki verjetno popolnoma drugih nazorov. Predvsem visoka izobraženost, zagriženost in vztrajnost nemškega naroda so najboljše jamstvo za dosego ne le enotnosti, temveč tudi svobode.³⁷⁴ O prusomaniji v Ljubljani je poročal tudi S. n.:

Imeniten čin se je dogodil 16. t. m. v Ljubljani. Ljubljanski nemčurji so namreč priznali nemško cesarstvo in tako Bismarcka rešili najhujše skrbi. Filharmonično društvo je imelo koncert, po katerem so se zbrali v kazinski restavraciji, da bi si s pivom in vinom okrepili zaradi petja in poslušanja oslABLJENE ude. Skoro celo uro so popevali "Wacht am Rhein" in pa "Das deutsche Lied". Želeli bi, da bi jo, ako so res tako izvrstni čuvaji, peli danes pred Parizom ali vsaj na Reni, ne pa doma, kjer se lahko vsakdo širokousti kakor žaba, ki je regljala in mislila, da je z regljanjem pomagala vozniku dvigniti prevrnjeni voz. Pa to še ni bilo vse. Naenkrat se čuje debel glas: "Hoch der preussische König als Kaiser von Deutschland!" In po takih demonstracijah se jeze ljubljanski nemčurji, če se jim po pravici očitajo pruske tendence. Znamenito pa je, da se za vse take reči porabijo le še mlečni, nedorasli udje društev - glavne osebe pa varujejo svoja trupla in se skrivajo za omamljene dečke.³⁷⁵

Ob zmagi Prusov v Franciji spomladi 1871 so tudi ljubljanski Nemci hoteli prirejati proslave, ki so preplavile Nemčijo, vendar jim je vlada to preprečila. S. n. je z zadovoljstvom poročal:

Ljubljanskim ustavovercem so se sline cedile, da bi pripravili nemško svečanost miru in zmage ... Vlada je to zvedela in Stöckla poklicala k knezu Metternichu in stvar prepovedala. Prepovedala se je tudi igra, ki je imela namen smestiti narodne voditelje. Vlada je ugotovila, da je ta igra protizakonita ter da Turnverein nima dovoljenja za gledališke igre ... Nemški časopisi pišejo, kako knez Lothar Metternich, c. k. vladni svetovalec, začasni namestnik baronizirane Konrada, ni opravil zrelostnega izpita niti juridičnih študij in nima državnega izpita. Presse pravi, da je malo rabljiv. Mi smo to vedeli že, ko je za časa jansko-velških dogodkov pestil slovenske kmete in negoval razgrajajoče turnarje. Takrat so molčali ... zdaj so šele zacvilili, ko je neizpitani knez nemškutarjem samim v turnarski zadevi stopil na njih kurja očesa.³⁷⁶

Naslednji veliki zunanjepolitični problem, do katerega so se opredeljevali tudi kranjski ustavoverci, je bilo vzhodno vprašanje oziroma balkanska kriza.

³⁷⁴ L. T., 13. 12. 1870; članek z naslovom "Das deutsche Kaiserreich".

³⁷⁵ S. n., 29. 12. 1870.

³⁷⁶ S. n., 27. 3. 1871.

Že 1875 je pritegnila nekaj pozornosti hercegovska vstaja, na začetku katere - na veliko zadovoljstvo kranjskih ustavovercev - srbska in črnogorska vojska nista prišločili na pomoč vstajnikom. L. T. se je razpisal o zlaganosti jugoslovanske vzajemnosti in komični vojni, v kateri Turki redno menjavajo posadke trdnjav, ki jih vstajniki "oblegajo", o vojaški usposobljenosti slednjih pa naj bi dovolj povedalo že to, da poslani dinamit uporabljajo kot tobak za njuhanje. Slovenski narod, ki je bil seveda popolnoma na strani hercegovskih upornikov, so ustavoverci poimenovali "*Hießigen Organ der Kopf- und Nasenabschneider*".³⁷⁷ V letu 1876 je bila v ospredju zanimanja srbsko-turška vojna. L. T. je poudarjal, da se Srbi nikoli ne bi drznili napovedati vojne, če jim tega ne bi dovolil njihov veliki protektor na Nevi. Uspeh Srbov bi pripeljal Rusijo bliže k njenemu cilju. Ruski načrti pa niso v interesu Evrope in so nevarni za obstoj Avstro-Ogrske. Popolnoma so soglašali z mnenjem Augsburgerske *Allgemeine Zeitung*, da bi morala Srbija, če hoče igrati vlogo Piemonta južnih Slovanov, dokazati potrebno stopnjo kulture, kar pa je v zadnjih petdesetih letih, odkar obstaja, zamudila. Na očitke Novic, da Avstro-Ogrska in Velika Britanija podpirata sovražnika krščanstva, ki je pred sedemsto leti skoraj zavzel vso Evropo in skoraj uničil njeno civilizacijo, pa je L. T. odgovarjal, da ne gre za podporo barbarom oziroma Tatarom, temveč za podporo ohranitvi velikega cesarstva, katerega obstoj je važen za stabilnost in ravnotežje v Evropi. Hkrati so odločno pisali proti vojaškemu poseganju Avstro-Ogrske v turško-srbsko vojno, ker za to ni ne vojaško ne ekonomsko sposobna, in poudarjali potrebo, da pri reševanju orientalnega problema sodelujejo vse evropske velesile. Zanimivo je, da so v L. T. zapisali:

*Naj le veliki dunajski listi srbske in črnogorske kneze vedno znova nekulturno označujejo za svinjske pastirje in tatove ovac - jasno je, da bo težki barbarski jarem odstranjen v interesu humanizma in napredka.*³⁷⁸

L. T. se je potegoval, da se vojna konča po načelu status quo ante, tako da krščansko prebivalstvo v Turčiji dobi večje pravice.³⁷⁹ Odločno je zavračal ideje o aneksiji, ki jih gojijo predvsem klerikalno-fevdalni krogi (pri tem se je skliceval na Andrassyjevo izjavo, da je v monarhiji že dovolj Slovanov), in opozarjal tiste, ki sanjajo o ustanovitvi velikega južnoslovanskega kraljestva, da se mu bodo morali odpovedati, saj bi nastanek take tvorbe pretresel Avstro-Ogrsko in ogrozil evropsko stabilnost. Z aneksijo Bosne bi si nakopali le novo breme - to je dežela z res velikimi gospodarskimi in socialnimi problemi, veleposestvo je v rokah neciviliziranega razreda, medtem ko je bolj civilizirano krščansko prebivalstvo med kajžarji in deloma meščani.³⁸⁰ Leta 1877 je bil na naslovnica ljubljanskega ustavovernega dnevnika pogosto govor o rusko-turški vojni, v kateri sta se Rusiji pozneje pridružili Srbija in Črna gora. L. T. je dosledno zagovarjal zahtevo po ohranitvi obstoječega stanja. Status quo je zahteval na notranjepolitičnem, pa tudi zunanjepolitičnem področju. Enako kakor je nasprotoval delitvi Tirolske v italijanski in nemški del (tak precendens bi olajšal zahteve po združenju Sloveniji), je bil tudi proti aneksiji oziroma okupaciji Bosne

³⁷⁷ L. T., 5. 10. 1875.

³⁷⁸ L. T., 19. 7. 1876.

³⁷⁹ L. T., 25. 7. 1876.

³⁸⁰ L. T., 7. 7., 19. 7., 25. 7., 26. 7., 29. 7., 1. 8., 11. 8. in 12. 8. 1876.

(več Slovanov v monarhiji bi bilo zadnje, česar si je treba želeti) in ozemeljskim spremembam na Balkanu v škodo Turčije (kar bi ogrozilo evropsko stabilnost in pretreslo Avstro-Ogrsko, hkrati pa močno spodbudilo panslavistične težnje). Toliko bolj pa so bile razumljive simpatije ustavovercev do Turkov, Slovencev pa do slovanskih bratov. Komentarji v L. T. so bili zelo kritični do Srbov, ki so ruskim cekinom na ljubo in zaradi carjevega prepričevanja prelomili zvestobo do svojega pravičnega vladarja sultana, ki Srbije ni nikoli zatiral niti se nikoli ni vmešaval v njene notranje zadeve ter tako za upor ni dajal nobenega povoda. Srbski oblastniki da so protiustavno stopili v vojno s Turčijo, ne da bi o tem prej odločala skupščina. L. T. je ob ruskem zavzetju Plevne poudarjal, da so se Turki bojevali kakor levi in prikazali pravo špartansko junaštvo, hkrati pa obsojal S. n., ki je ščuval, naj se Rusi nikar ne ustavijo, temveč naj zavzamejo Carigrad. Srbsko napoved vojne je spremljal s sarkastičnim komentarjem:

*Mali Milan se je povzpел na velikega konja in napovedal vojno. Po padcu Plevne je vsa Evropa koprneče upala na mir, ko so z obzidja Beograda zagrmeli topovi in političnemu svetu oznanili, da je Srbija osmanskem cesarstvu napovedala vojno ... Tako daleč je prišlo v Evropi, da si vazalna državnica upa nastopati z ognjem in mečem. Ali se evropska diplomacija ne sramuje dovoljevati, da se drobna mula žaba napihuje v velikanskega, ogenj bruhajočega zmaja?*³⁸¹

V letu 1878 je bila zasedba Bosne in Hercegovine sploh v ospredju političnega zanimanja, in to tudi v Ljubljani. Glasilo ljubljanskega Ustavovernega društva je že od začetka leta veskozi nasprotovalo ideji zasedbe BiH. Potem ko je v začetku julija Avstro-Ogrska na Berlinskem kongresu dobila dovoljenje za zasedbo, če se ji bo zdela potrebna, so v L. T. menili:

*Kakšno korist bi imela Avstrija od zasedbe Bosne, vedo le bogovi ... Danes Evropa deli sultanova oblačila, jutri bo morda delila katero drugo veliko cesarstvo. Delitev Turčije je neopravičljiva krivica, čeprav je nesporno, da so potrebne notranje spremembe in reforme.*³⁸²

L. T. je posebno rad citiral dunajskega dopisnika Allgemeine Zeitunga. Ta je sicer menil, da je avstrijska zasedba manjše zlo kakor ustanovitev slovanske države na avstrijskih mejah, po drugi strani pa je denimo obsojal Andrassyjevo politiko in prerokoval, da se bo zaradi propada Turčije vsa sila slovanstva ob neki uri zrušila na Avstrijo.³⁸³ Ob vkorakanju avstrijskih čet v Bosno je L. T. zapisal:

Kocke so padle. Avstro-Ogrska je spet angažirana in mora pot, ki jo je nastopila, nadaljevati. Če Bosno in Hercegovino iztrgamo iz šap severnega medveda in z zasedbo te dežele preprečimo združitve Slovanov v enotno, veliko, suvereno celoto, potem nad žrtvami za doseg tega cilja ni treba žalovati. Če ne bi bilo morda boljše, da bi si Avstrija v tej bosanski predstavi nadela kak drug kostim kakor protektorjevega - za to bo moral izdati račun grof Andrassy! Vse, samo dualizma ne! Avstrija zaradi dualizma krvavi iz vseh udov. Že danes je slišati iz političnih krogov, da ne gre za kratkotrajno zasedbo, temveč za doseg trajne posesti. Avstro-ogrski

³⁸¹ L. T., 20. 10., 29. 11. in 19. 12. 1877.

³⁸² L. T., 1. 7. 1878; članek z naslovom "Zur Theilung der Turkei".

³⁸³ L. T., 18. 7. 1878; članek z naslovom "Der Berliner Frieden".

*davkoplačevalci ne bi privolili, da njihova vojska v Bosni za krajši čas opravlja žandarmerijsko službo. Tako poslanstvo bi Avstro-Ogrska gladko zavrnila.*³⁸⁴

Nekaj pozneje so ustavoverci spet menili, da se mirno razmišljajoče prebivalstvo Avstrije ne strinja z Andrassyjevo politiko, ki krši vse pravne pojme:

*Spominka, ki ga je prinesel iz Berlina, se bodo razveselili samo Slovani. S svojimi regimenti je Avstrija nastopila prepozno. Uporabiti bi jih morala po padcu Plevne in naduti Rusiji reči - do sem in nič dlje.*³⁸⁵

Ob spopadu pri Maglaju, kjer je padlo nekaj nad 40 avstro-ogrskih vojakov, je pisec v L. T. doživel histerični napad. Za podlo izdajo je obtožil Turčijo, Srbijo in Črno goro, saj Turčija ni odpoklicala svoje vojske, ki se je bratila z vstajniki, Srbija pa bi rada Bosno zase in je baje podpihovala upor. Podobno da je počela Črna gora, ki je hlepela po Hercegovini. Poveljniki bi morali biti bolj previdni, saj imajo opraviti z zahrbtnim in izdajalskim ljudstvom. Pomiloval je uboge čete, med katerimi jih je dosti iz Kranjske. Berlinski kongres in Andrassy sta po njegovem mnenju naredila račun brez krčmarja, pobite junake pa je treba maščevati.³⁸⁶ L. T. je 12. in 13. 8. 1878 poročal, da turška milica in srbski uporniki složno napadajo avstro-ogrške enote; vstajnikom tako "ukazujejo turški častniki in pravoslavni popi".

Jeseni 1878 so se zvrstili članki o tem, da je Andrassy politiko v zvezi z Bosno vodil neustavno, da pa je zdaj po nešteti žrtvah in vloženi finančni sredstvih vsekakor treba zadržati pridobljeno.³⁸⁷ V tem smislu je ljubljansko ustavoverno društvo sprejelo resolucijo, ki je ostro obsodila Andrassyja, hkrati pa se zavzela, naj se avstrijski položaji v Bosni in tako vpliv na dokončno ureditev vzhodnih razmer ohranijo za vsako ceno. Na sestanku ljubljanskega Ustavovernega društva je Max Krenner predlagal, naj se v resoluciji izrazi želja, da se zasedena dežela čim prej priključi. Ta predlog je bil zavrjen - proti sta bila Schrey in Schöppl, češ da ne gre spodbujati vlade k takojšnji priključitvi, saj mora Avstro-Ogrska spoštovati določbe mednarodnega prava.³⁸⁸ S. n. je ob tem zborovanju poročal, da je Ustavoverno društvo, v katerem imajo večino uradniki, naslovalo na vlado odločno nezaupnico. Pri tem je poudaril, da sta bila na tej protivladni, a vendarle ne prepovedani demonstraciji navzoča tudi "penzionirani svetnik c. kr. deželne vlade Laschan in aktivni svetnik c. kr. deželne vlade Schöppl" in da so se ustavoverci izrekli proti aneksiji, čeprav so priznavali, da bi Kranjski prinesla korist: "To so storili, ker sledijo svojemu strankarskemu interesu, ki jim narekuje, da ne smejo storiti nič, kar bi bilo v korist slovanstvu."³⁸⁹

*

Stališča kranjske ustavoverne stranke do zunanjepolitičnih vprašanj v obdobju 1870-1879 seveda ne presenečajo. Podpora nemški (pruski) strani v nemško-franco-

³⁸⁴ L. T., 30. 7. 1878; članek z naslovom "Ein Brief ohne Siegel und Unterschrift".

³⁸⁵ L. T., 6. 8. 1878; članek z naslovom "Österreich und Berliner Vertrag".

³⁸⁶ L. T., 7. 8. 1878; članek z naslovom "Saat und Ernte".

³⁸⁷ Npr. L. T., 28. 10. 1878, v katerem se poroča, da so vsi ustavoverni klubi v parlamentu obsodili Andrassyjevo politiko.

³⁸⁸ L. T., 2. 11. 1878; poročilo o 69. zasedanju Ustavovernega društva, ki je potekalo 31. 10. 1878.

³⁸⁹ S. n., 10. 11. 1878.

ski vojni je bila sprva kamuflirana z razlago, da bi bila nemška zmaga za liberalizem napredek, francoska pa bi opogumila reakcijo oziroma klerikalizem. Vendar so te utemeljitve kmalu izginile, zamenjale pa so jih tirade o moči nemškega naroda, njegovem kulturnem poslanstvu in svobodomiselnosti misiji, ki jo bo izpolnil ne glede na konservativizem Hohenzollernov. Ob tej priložnosti se odkrito pojavi zaničevanje Slovencev oziroma Slovanov, češ da so drugorazredni, nedržavotvorni narod oziroma rasa.

Med vzhodno krizo 1875-1878 (od hercegovske vstaje do berlinskega kongresa) so bila stališča kranjskih ustavovercev odkrito protislovenska, predvsem protisrbska in protiruska, ter proturška.

Vse do zasedbe BiH so kranjski ustavoverci svarili, naj se monarhija vojaško ne zapleta v balkanske homatije. Svojo naklonjenost ohranitvi turškega cesarstva so utemeljevali z njegovim pomenom za stabilnost in ravnotežje Evrope in tako Avstrije. Zasedbo BiH so ostro odklanjali, saj je bilo po njihovem mnenju Slovanov v monarhiji že več kakor dovolj, odločno pa so nasprotovali tudi vsaki zamisli o južnoslovanskem kraljestvu oziroma trializmu. Potem ko je do okupacije vendarle prišlo, so jo z nejevoljo sprejeli kot dejstvo, s katerim je pač treba shajati in ki se da pogojno opravičiti kot manjše zlo (večje zlo bi bila velika južnoslovanska država na mejah monarhije), čeprav je po njihovem mnenju sprejetje odločitve o okupaciji kršilo ustavo in bi bilo treba za to klicati Andrassyja na odgovornost.

IV/5 Volitve (občinske, deželne, državne) 1870-1879

Dopolnilnih občinskih volitev v Ljubljani se Slovenci do 1875 niso udeleževali in tako so bili na njih brez boja vedno izvoljeni ustavoverni kandidati. Kljub temu da ni bilo nasprotnika, so bili ustavoverci pred občinskimi volitvami precej dejavni – npr. leta 1871:

Obraz našega mesta je nekoliko dni spremenjen. Volitve so tu. Mogočni mogotci kapitala in inteligence, na čelu Dežmanov oče, frče po ulicah. Njih sicer temni obrazi se lesketajo danes same prijaznosti. Po štacunah lazi nemški rod in pa kaj malega naroči. Prof. Pirker, ki ima dijake na košti, jih izrablja za pisanje Korrespondenzkart, s katerimi vabi volivce v Ehrfeldov salon [v Kazini – op. a.]. Včeraj so imeli poskusno volitev – udeležilo se je 40 volivcev, čeprav jih III. razred šteje 342. Prišli predvsem fiakerji in mesarji minorum gentium. Dežman za te govoril nekoliko slovenskih besed, za druge "holj fajn" ljudi je imel nemške litanije. V obeh govorih je slavil nemške mestne očete. Volitev je bila nepotrebna, ker so ob prihodu delili udeležencem listke z le dvema imeni. Ustavoverce naj bi rešil zadrege Suppan, ki je podaljšal svoj mandat za leto dni.³⁹⁰

Tako so se brez boja izvoljeni ljubljanski občinski svetniki vneto zavzemali za vpe-ljavo neposrednih volitev v državni zbor. Ob sprejetju volilne reforme je občinski

³⁹⁰ S. n., 7. 3. 1871; članek z naslovom "O nemški zmagi v Ljubljani".

svet 14. 3. 1873 izglasoval zahvalno poslanico ministrstvu in državnemu zboru, za-
sti zato, ker je Ljubljana neposredno volila enega predstavnika v državni zbor.³⁹¹
Proslava ob volilni reformi, ki je potekala v prostorih Kazine na velikonočni pone-
deljek (14. 4. 1873), je bila po zatrjevanju L. T. tako sijajna, kakor je Ljubljana že
dolgo ni videla.³⁹²

Ob deželnozborskih volitvah leta 1870 so ustavoverci svoj predvolilni program opre-
deljevali v smislu prejšnjih usmeritev. L. T. z dne 25. 6. 1870 je prinesel predvolil-
ni poziv svojim volivcem, v katerem so bile predstavljene naslednje zahteve:

- utrditev svobode s sredstvi in na način, ki bo javen;
- nasprotovanje federalizaciji, znikanje posebnega češkega državnega prava, nas-
protovanje trganja dežel za ustvarjenje Združene Slovenije;
- zavzemanje za neposredne volitve v državni zbor;
- na podlagi neposrednih volitev izvoljeni državni zbor naj bi bil pooblaščen, da
odloča o podlagi za nadaljnjo širitev deželne avtonomije; zavračajo vse nagodbe,
sklenjene zunaj predstavnških teles;
- vztrajanje pri enakopravnosti narodov in jezikov ter odklanjanje vsakega posilje-
vanja pod okriljem državne zaščite;
- enakopravnost veroizpovedi;
- reforme narodnega gospodarstva;
- zmanjšanje stroškov za vojsko in reforma vojske;
- davčna reforma.

Pri tem so poudarjali nevarnost federalizacije in zagotavljali, da bo le trdna pove-
zanost avstrijskih dežel Kranjski zagotovila razcvet.³⁹³ S. n. je njihove kandidate
označil takole:

*V Ljubljani bode kandidiral dr. Suppan in guillotinski mož, vladni svetovalec
Laschan. Vendar zadnji nima dosti veljave niti pri nemškutarjih, ker je bilo
slišati, da je v nemškutarški stranki vpliven mož dejal: Ne, toliko se pa res
nočemo blamirati, da bi tacega Bachovega birokrata volili.*³⁹⁴

Tudi ob ponovnem volilnem porazu so zatrjevali, da niso izgubili poguma in da je
njihova zmaga samo vprašanje časa.³⁹⁵

Hohenwartov odhod je prinesel razpustitev kranjskega deželnega zbora, tako da so
deželnozborske volitve spet potekale decembra 1871. Na njih so ustavoverci kljub
velikim ambicijam doživeli poraz. V mestih so zmagali edino v Ljubljani s kandida-

³⁹¹ L. T., 15. 3. 1873.

³⁹² L. T., 15. 4. 1873; poročilo z naslovom "Die Wahlreform-Feier". Med 300 gosti so bili najuglednejši
deželni predsednik grof Auersperg, deželni glavar von Kaltenegger, župan Deschmann, predsednik de-
želnega sodišča dr. Luschin, polkovnik Boichetta, finančni direktor von Pobaner in mnogi drugi iz Ljub-
ljane. Prišli so tudi predstavniki 13 deželnih mest in trgov: Krškega, Kočevja, Stične, Višnje Gore, Litije,
Kamnika, Kranja, Šentjurja, Tržiča, Loke, Idrije, Vrhnike in Postojne.

³⁹³ L. T., 9. 6. in 21. 6. 1870; S. n. je 4. 6. 1870 prinesel vest, da je Keesbacher svetoval sprejetje resolu-
cije o pristopu Ustavovernega društva k nemškemu sklepu z dneva nemške stranke na Dunaju, saj je ta
korak naredila tudi praška kazina, po kateri se tako radi zgledujejo. Proti temu nasvetu so najbolj "ljuti"
nasprotniki bajje poudarjali, "da nočejo biti Nemci, ampak nemškutarji in ustavoverneži. Ti ljudje si obe-
tajo, da bodo pri naslednjih volitvah postavili svoje kandidate v Kamniku, Trziču in Krškem."

³⁹⁴ S. n., 9. 6. 1870.

³⁹⁵ L. T., 28. in 30. 6. 1870, članek z naslovom "Gestrige Wahlen" in "Der neue Landtag".

toma Kalteneggerjem in Suppanom, izvoljenih pa je bilo še deset njihovih somišljenikov v veleposestniški kuriji.

Kljub temu pa vzroki za neuspeh v Ljubljani po mnenju S. n. niso bili v nasprotnikovi agitaciji, temveč v nepravilnem volilnem sistemu in nezavednosti ljubljanskih Slovencev:

Deželni predsednik Wurzbach je posameznike še ponoči pridušal, ka morajo iti volit. Izmed posestnikov, trgovcev in obrtnikov je ogromna večina naša, a kaj pomaga vse to, kadar pritisnejo c. k. penzionisti. Stare onemogle kosti s kufrastimi nosovi, katerih človek celo leto ne vidi, se pokažejo na dan kakor močera-di ob dežji, zraven pa legijon c. k. uradnikov, nekoliko renegatov in privandranih Nemcov, vsa ta zmes glasuje ustavoverno in kmalu smo za nekoliko glasov prekošeni. Nasproti temu več nego 70 naših volivcev ni dobilo legitimacij, mnogo se jih je izpustilo iz listin, sploh pa porabilo vsako sredstvo spraviti nas v manjšino. Ako tedaj odštejemo penzioniste, ki nimajo volilne pravice, in prištejemo naše volivce, ki niso dobili legitimacij in so bili izpuščeni iz listin, tedaj je večina naša ... Šentpetersko predmestje in Krakovo voli kot en mož. Žalostna plat so odpadniki in mlačnjaki - na čelu teh so učitelji v mestnih šolah. Samo trije so nas volili: Praprotnik, Mrhal in Tomšič. Imena Raktelj, Zima, Belar, Kokalj itd. moramo izbrisati iz narodovega imenika, v katerem so bili do sedaj po nemarnem. Govori se, da so jim za to izdajstvo nemčurji obljubili remuneracijo. G. Matija Gerber, bukvovez in odbornik katoliškega društva, je tudi ustavoverno volil, dasiravno ima zaslužek le od narodnjakov. Priporočamo ga tedaj zlasti častiti duhovščini, naj mu dalje dela daje! G. Florian Konšek in g. Karel Ahčin, oba odbornika banki Slovenija, sta šla rajši na lov nego k volitvi, kar je pa jako slaba reklama za narodno banko - du nima v odboru narodnjakov. G. Zupančič, klobučar, in zlatar Götzl sta tudi raje zajce streljala. Deželna uradnika Urbas in Vilhar se tudi nista potrudila k volitvi. C. k. pošta je tudi oddala le tri glasove za nas (Moos, Hohn, Premk). Vse druge je menda trema pridržala doma. Čevljar Tuma menda ni volil, isto gg. Tavčar in Petrc, kateri se navadno smatrajo Vilharjevi prijatelji ... Krisperjevi in Vilharjevi svaki so odločno ustavoverno glasovali. Znani dr. Keesbacher je okoli deželnih odbornikov moledoval za službo primarijevo obetaje, da se ne bo več v politiko vtikoval - a danes je ne le glasoval, ampak tudi agitoval. Protinarodno je glasoval tudi stari ranocelnik Finc. Izmed brivcev je edini g. Baltavzar popolnem narodno glasoval. Gimnazija večinoj z nami glasovala - oddala sedem narodnih pa šest nemčurskih glasov ... Od nasprotne strani sta posebno pridno agitovala mladi Gerber in stari Mahr. V zvezi z Mahrom je bil jako komičen prizor - G. Mahr pripelje po stopnicah volivca pod pazduho, vesel kakor hudi duh grešne duše. Bil je to znani mizar g. Naglas. Toda na mostovžu ga zagleda nekoliko narodnjakov, kateri g. Naglasa in Mahra hitro obstopijo ter prvega nagovarjajo, naj nikar protinarodno ne voli, ker med narodom živi, da če ni inace, vsaj volitve vzdrži. G. Naglas takoj zadovoljen začne razlagati g. Mahru: "Schauen Sie Herr Direktor, ich bin ein Österreicher, lieb beide Parteien, warum soll ich mich verfeinden, ich wähle lieber gar nit." Tako je g. Mahr stal

*oblit kot pudelj, ni rekel ne bev ne mev, mislil si je: "Da bi vas vse vrag odnesel, kjir poper raste!" G. Naglas pa je šel k volitvam dvakrat spremljan po nemčurju, enkrat po narodnjaku, volil pa nikdar ni.*³⁹⁶

Že pred volitvami so se v L. T. pojavile (samo)kritike na račun ljubljanskega Ustavovernega društva. To je na zborovanjih sprejemalo lepe in razumne sklepe o pomembnosti ustavnega življenja, o katerih je bil vsak od navzočih povsem prepričan, popolnoma pa se je pozabljal na ljudstvo, saj se ni nihče podajal agitirat na deželo.³⁹⁷ Podobne ocene je bilo mogoče brati tudi po volitvah:

*V pomoč klerikalcem je bila tukajšnja neodločnost in brezidejnost tukajšnjih fraz, polnih liberalnih junakov, ki se boje svobodnega delovanja, marljivega političnega dela in vsakega napora. Tako so pustili deželana utaplajočega se v močvirju papeške prevare.*³⁹⁸

Deschmannovo sovražno predvolilno razpoloženje do podeželskega prebivalstva je začudilo tudi S. n., toda za tako držo je imel povsem racionalno razlago:

*Dežman je cel slovenski narod, posebno pa kmete na Kranjskem tako nesramno grdil in v skledo pljuval, iz katere bi sam jedel ... kakor da ne bi bil sam nikdar rojen Slovenec ... Pripovedoval je, da ima kranjsko ljudstvo največ hudodelnikov, da se postave ne spoštujejo, da se vedno pretepljejo ... da narodnjaki hude kmečko prevzetnost. Dežman se je spravil režati nad kmetstvo, ker hoče razdvojiti meščane od kmetov, in misli, naj se v kmečkih okrajih razrušena nemškutarija v mestih obdrži ... Da Slovenstvo po deželi ne seže tudi v mesta in trge, treba je mesta in trge v sovraštvo do kmetstva spraviti. To je Dežmanov račun.*³⁹⁹

Poraz ustavoverne stranke je sprožil neskladje v njihovih vrstah. S. n. je poročal, da so za gonjo proti deželnemu predsedniku Wurzbachu, ki so jo začeli ustavoverni časopisi, vsaj deloma odgovorni tudi kranjski ustavoverci. Ti so Lasserju baje po-tožili, da je Wurzbach kriv za njihov poraz na zadnjih deželnozborskih volitvah, saj naj bi deželni predsednik ne imel nobene "eneržije". Lasserju da je zgoraj omenje-no prepričanje vbil v glavo Suppan in ga prepričal, da je bila deželnozborska usta-voverna večina možna.⁴⁰⁰ V letu 1871 je bil tudi poskus ustanovitve nekakšne sre-dinske stranke v Ljubljani, kar pravzaprav kaže, kako malo so bili politični spori pri srcu enemu krogu ljubljanskih meščanov in kako so šli precej Ljubljančanom na živce novinarji obeh taborov, saj so bičali njihovo nenačelnost. S. n. je zapisal, da je bila izdana cele štiri liste debela knjižica, ki vključuje sedem točk. Kaj ta knji-žica namerava in kdo so njeni očetje, pa piscu v S. n. takrat še ni bilo znano ...

Vsekakor je gotovo, da veje iz programa pravi pravcati duh ljubljanskih me-željnov, kar kažeta zlasti točki 5. in 7., iz katerih se razvidi, da jih je delal kdo, ki se boji zamere, ker bi bil mogel za kaka 2 kr. manj rožičov ali fig pro-dati. S 7. točko pa bi bil najden pravi insektenpulver proti vsem žurnalistom,

³⁹⁶ S. n., 19. 12. 1871.

³⁹⁷ L. T., 1. 12. 1871.

³⁹⁸ L. T., 18. 12. 1871; članek z naslovom "Was vertritt eigentlich der kranj. Landtag".

³⁹⁹ S. n., 19. 12. 1871.

⁴⁰⁰ S. n., 13. 2. 1872.

*kajti vsakemu malemu krojaču in krpaču bi morali zadostiti porotniki in obso-
diti časnikarje. Opomniti je še, da so ti častitelji ravnopravnosti svojo knjižico
le nemški dali v tisk, kar kaže zopet stare meželjne, ki niti reklame ne umejo.
To bo tedaj kaku strankica za se, pa vsaj ne po baronu Konradu zaželena "Mit-
telpartei!"⁴⁰¹*

Nekaj več politične dejavnosti so l. 1873 prinesle nadomestne občinske volitve. To-
krat se je slovenska stran sprva odločila, da pri volitvah sodeluje in prekine štirilet-
no neudeležbo. Društveni odbor Slovenije je odločil, da se bodo udeležili volitev, in
sicer v vseh treh volilnih razredih. Zarnik je po poročilu v L. T. predlagal sodelo-
vanje le v I. in III. razredu, Costa pa je spet pozival k abstinenci, vendar s svojimi
predlogi nista prodrla.⁴⁰² Po drugi strani so ustavoverci poudarjali pomembnost, da
se osvojeni položaji obdržijo, predvsem zato, ker so se namenili, da Ljubljani izpo-
slujejo posojilo, ki naj bi bilo bistvenega pomena za mestni razvoj. Zlasti se jim je
zdelo pomembno pokazati svojo premoč v Ljubljani, ker so se klerikalci spet drznili
kandidirati.⁴⁰³ Kljub vsemu se je slovenska stran po dolgem obotavljanju na koncu
le odločila za nadaljnjo neudeležbo. Vošnjak v svojih spominih piše, da so se mla-
doslovenski politiki upirali nesodelovanju na volitvah že leta 1872, v začetku leta
1873 pa zahtevali občni zbor političnega društva Slovenija. Ko je Bleiweis ustregel
tem željam, so na občnem zboru z veliko podporo izglasovali udeležbo, "imenova-
nje pa se je odložilo do prihodnjega občnega zbora, ki bi se naj sklical v treh dneh".
Vendar je Costa prepričal Bleiweisa in odbor Slovenije je proti sklepu občnega zbo-
ra opustil vse priprave na občinske volitve. Triumvirat Vošnjak, Jurčič, Zarnik se je
po posvetovanju s Horakom in Schwentnerjem ter še nekaterimi narodnjaki odločil,
da misel o sodelovanju na volitvah opustijo, saj je za agitacijo ostalo premalo časa.⁴⁰⁴
V III. razredu je tako leta 1873 volilo 132 upravičencev, od tega 130 za ustavover-
ne kandidate Habita, Leskovica in Polegega.

*Ta sijajni uspeh, ravno v III. razredu, ki je bil domena klerikalcev, jim bo spet
za dolga leta vzel pogum, da bi volili. Obenem je to dokaz, da imamo v Ljub-
ljani vse ljudske sloje na svoji strani,*

se je zadovoljno glasil komentar v Laibacher Tagblattu. Tudi v drugih dveh razredih
je bil izid podoben.⁴⁰⁵ Zmagoslavje na nadomestnih občinskih volitvah pa je bilo le
uvertura k njihovi veliki zmagi na prvih neposrednih državnozborskih volitvah 1873.
Nemci so na prvih neposrednih volitvah v državni zbor dosegli – predvsem v me-
stih – veliko zmago, staroslovence pa so prav na podeželju porazili mladoslovenci.
Posebno so bili Nemci ponosni na zmago dotedanjega nasprotnika političnega delo-
vanja na podeželju – Deschmann je bil izvoljen v podeželskem volilnem okraju
Kočevje-Trebnje-Žužemberk-Radeče-Mokronog. V tej zmagi so pri L. T. videli nič
manj kakor: "dokaz, da je kmečko ljudstvo, ki so ga imeli papeški voditelji za brez-
pogojno pokornega, dokončno strgalo vezi, s katerimi so ga imeli vkljenjenega kleri-

⁴⁰¹ S. n., 4. 5. 1871.

⁴⁰² L. T., 6. 3. 1873.

⁴⁰³ L. T., 4. in 5. 3. 1873; poročilo o 45. zborovanju Ustavovernega društva v Ljubljani; 13. 3. 1873 – po-
ziv k volitvam.

⁴⁰⁴ Primerjaj Josip Vošnjak: Spomini; Slovenska matica, Lj., 1982, str. 419–420.

⁴⁰⁵ L. T., 17. 3. 1873.

kalci, in da se je začelo živo zanimati za temeljne zakone ustave". Na namigovanje v Danici, da so Deschmanna izvolili kočevski Nemci, ki tako ali tako žele uvoziti liberalizem v deželo, so se odzvali v L. T. s trditvijo, da so zanj skoraj v celoti glasovali tudi slovenski volivci - v Žužemberku in Mokronogu skoraj soglasno. Kljub pritiskom farjev, naj volijo za Šterbenca, kandidata škofa Widmarja, so v tej volilni enoti po zatrjevanju L. T. skoraj tričetrtinsko volili Deschmanna (90 proti 26). Zlasti se je Deschmann baje priljubil volivcem s svojimi predvolilnimi zborovanji - v Krškem je nastopil s slovenskim govorom, v katerem je razkril sleparije prvakov in sovražnikov ustave. Podeželanom je pri volitvah priporočal kar največjo pazljivost. Na izrecne želje volivcev je nastopil tudi Žužemberku in Trebnjem ter zbranim govoril o pomenu volitev in predstavil svoj politični program. Na dan volitev se je osebno pojavil v Radečah. Na vseh koncih je baje naletel na odobravanje. Maloštevni obotavljivi so izjavljali, da bodo glasovali zanj, celo tisti, za katere so bili klerikalci prepričani, da jih "imajo v krempljih", so volili Deschmanna. V ustavovernem glasilu so zapisali svoje prepričanje, da bo vez med izvoljenim poslancem in volivci ostala živa, da se bo še utrjevala in da bo po vseh pomembnejših odločitvah Deschmann skliceval zborovanja, na katerih se bo pred volivci zagovarjal.⁴⁰⁶ Nemci niso skrivali zadovoljstva nad tem, da so pri volitvah za preostale tri podeželske mandate mladoslovenci porazili staroslovence, pri čemer so tudi ustavoverci dosegli precej številno manjšino. Najbolj jih je veselilo, da sta za stranko, ki trdi, da ima za sabo vse ljudstvo, prodrli samo dva res "ljudska" kandidata - grofa Barbo in Hohenwart.⁴⁰⁷ Po objavljenih izidih v mestni kuriji, kjer so razen Loža, Metlike in Ribnice po vseh mestih zmagali ustavoverci (izvoljeni so bili vsi trije nemški kandidati: dr. Schaffer, Hočevar in dr. Suppan), se je v L. T. 24. 10. 1873 pojavil vznesen članek z naslovom "Na novo rojeni" (*Wiedergeboren*):

Vsa kranjska mesta so včeraj pokazala, da je v njih svobodno in napredno meščanstvo. Mestom na Gorenjskem in Notranjskem je pripadla posebno častna naloga, da so onega človeka [Costo - op. a.], ki se imenuje ljubljeneц naroda, človeka, ki je iznašel politični terorizem, moža, ki je iz naše dežele hotel narediti veliko mežnarijo ter se je tako precenjeval in zaslepljeval, da si je izbral kranjske in notranjske volilne skrinjice, odločno zavrnila. Kranjska je z včerajšnjim dnevom spet med ustavovernimi deželami Avstrije, saj ni dvoma, da bo veleposestvo izglasovalo dva častivredna poslanca naših nazorov. Tako bo od desetih poslancev šest naših, od preostalih štirih pa imata dva nazore o cerkvi in državi enake našim ... In to je dežela, ki je bila ena najbolj sovražnih ustavi in je na zunaj prišla na slab glas, tako da je bilo skoraj sramota biti Kranjec in je neki državnik, ko so ga delegati kranjskih liberalcev prosili za pomoč, izjavil: Krain ist ein verlorener Post ... Liberalna stranka ni nikoli nikogar terorizirala, naj spremeni mišljenje. S trmasto vztrajnostjo je počasi,

⁴⁰⁶ L. T., 22. 10. 1873.

⁴⁰⁷ L. T., 17. 10. 1873; članek z naslovom "Die Wahlen in Gemeinden". Zanimivo je, da so gorenjski volilni okraj Kranj-Škoja Loka-Tržic-Kamnik-Brdo-Radovljica-Kranjska Gora kranjski Nemci tokrat ocenili kot "okrožje, ki je klerikalcem brezpogojno zvesto" (L. T., 16. 10. 1873), pred nekaj leti pa so ga slavili kot regijo, kjer se nemščina in nemška kultura najbolj utrjujeta in kjer za slovenske narodne vizije kmetje nočejo nič slišati.

vendar dosledno sejala seme razsvetljenstva z veselim upanjem, ki ga ni izgubila niti v najtežjih dneh, z vero, da mora resnica pri duhovno in telesno tako zdravem ljudstvu, kakršno je kranjsko, zmagati. Bili so zavedeni. [...] Kličemo našim bratom v Avstriji: Kranjska ni noben izgubljeni položaj, kajti Avstrija ima Kranjsko, Kranjska je spet našla samo sebe.

Tudi časnik Die Presse je sodil, da se je vrednost neposrednega volilnega sistema najbolj izkazala na Kranjskem, kjer so se otresli deželnozhorskega prisilnega jopiča, v L. T. pa so menili, da bi morali slovenski časnikarji vzeti v roko knjižico Olikani Slovenec, ker v nemočni jezi poraženi tako grdo zmerjajo.⁴⁰⁸

Očitno je, da je k tej volilni zmagi ustavovercev največ pripomoglo neskladje med mlado- in staroslovenci. Staroslovenci so mladoslovence obtoževali paktiranja z Nemci, mladoslovenci pa so stare zmerjali s slovenskimi rauhovci. Za poraz v mestih naj bi bil spet kriv Costa s svojim brezumnim klerikalizmom. Costo so odkrito obtožili, da je "German, ki med nami nalašč na nemško korist dela s tem, da se je v slovensko stranko vstulil". Svoje slabe izide so mladoslovenci opravičevali, češ da so se morali čez noč organizirati. Napovedovali so: "Prihodnjič ho vse drugače - klerikalni Slovenci so vse moči potrošili proti nam, med tem pa je Nемец tiho svoje mreže vedno globlje v naše vrste metal in nam enega pristaša za drugim lovil." Za izvolitev največjega izrodka Deschmanna je bila po trditvah S. n. neposredno odgovorna Costa-Bleiweisova stranka, saj je minirala skupnega kandidata Tomšiča, ki ga je prej prav ona določila, potem pa nenadoma začela agitirati za "obskurnega fanatičnega duhovnika Štrbenca".⁴⁰⁹ Novice so na napade v S. n. odgovarjale s protioptožbami: poraz je zakrivila njihova "gnjusno osebna" polemika, ki je "oslepila mnogo ljudstva, da je zbegano postalo". Pri teh volitvah so nemškutarji in mladoslovenci po mnenju Novic postali taki prijatelji, da so "povsod tam, kjer nemškutarski kandidat ni mogel prodreti, nemškutarji mladoslovenskim pomagali". Tako gre npr. Vošnjak na Dunaj kot napol nemškutarski in napol mladoslovenski kandidat. Mladoslovenecem je baje pomagala tudi birokracija, ki se boji staroslovencev in na volitvah je tako zmagala trojna zveza nemškutarji-mladoslovenci-birokracija. Vendar so stari opozarjali: "Tagblatt, ves pijan zmage, se vede kakor norec ... Kranjsko delajo že za deželo nemško. V zvezi z mladoslovenci ste dosegli le dobiček od danes na jutri."⁴¹⁰ V prid staroslovenskih obtožb lahko navedemo tudi, da se je Edurad Strahl v pismu, ki ga je pisal Deschmannu 10. 10. 1873, strinjal s slednjim v tem, da mora ustavoverna stranka na volitvah brezpogojno podpreti Razlaga proti Hohenwartu, saj je prvi bistveno manjše zlo.⁴¹¹

Pravo analizo državnozhorskih volitev 1873 je pokazal V. Melik:

Slovenske posvetne inteligence je bilo še malo; kar je bilo uradniške, si za Slovence ni upala voliti. Mestni in trški bogataši, ki so se v dobi nemškoliberalne nadvlade priključili nemškemu taboru, niso imeli nobenega vzroka za to, da bi zdaj glasovali za slovenske liberalce, od katerih si zaenkrat niso mogli ohetati

⁴⁰⁸ L. T., 27. 10. 1873.

⁴⁰⁹ S. n., 15. in 18. 10. 1873.

⁴¹⁰ Novice, 29. 10. 1873.

⁴¹¹ AS 854, Dragotin Dežman.

*še nobene koristi ... nemška stranka se je zdaj zazdela mnogo bolj varna in povrh tega še koristna od sprte slovenske.*⁴¹²

Ob abstinenci Slovencev so si mladoslovenci leta 1874 prizadevali, da bi na ljubljanskih nadomestnih občinskih volitvah izločili "dva birokrata Laschana in Zhu-bra". S. n. je pozival narodne svobodomiselne volivce II. razreda, naj izberejo listo "neodvisnih meščanov", ki je poleg dveh imen z liste ustavovercev - Kalteneggerja in Bürgerja - predlagala Alfreda Hartmana in Teodorja Tschinkla.⁴¹³ Deželne volitve septembra istega leta so v Ljubljani prinesle poraz slovenskega kandidata Moscheta in zmago Nemca Schreya. S. n. se je ob vnovičnem paktiranju s staroslovenci in ustavovernimi očitki o izdaji liberalizma opravičeval, da to počne iz narodnih interesov. Schreya so označili kot kandidata birokratske kazinske klike in "besedi svoboda in napredek se iz tacih ust res smešno slišita". Za klavrn Moschetov propad so mladoslovenci obtožili staroslovence, ki jim tudi pri teh volitvah ni šlo za narodno enotnost.⁴¹⁴

V začetku 1875 so se ustavoverci veselili zavzetja trgovsko-obrtne zbornice. Na sestanku njihovega društva je predsednik Suppan poudaril:

Da so temeljni državni zakoni pognali korenine tudi na Kranjskem in da se število privržencev iz dneva v dan množi, so pokazale tudi zadnje volitve v trgovsko in rokodelsko zbornico. Volilni register za to telo je bil dolga leta nepravilen. Končno ga je vlada ukazala sestaviti v skladu z zakoni. Ker se to ni izvedlo pravočasno, treba pa je bilo voliti, saj se je polovici članom iztekel mandat, je vlada to nelegalno zbornico razpustila, pri čemer je prišlo do kričanja klerikalcev. Vendar volilna komisija ni bila večinsko sestavljena iz liberalcev zaradi vladne protekcije, ampak zato, ker klerikalcem manjka ustreznih ljudi. Prva naloga volilne komisije je bila sestaviti volilno listo po trgovsko-obrtnem registru. Volilna pravica se je odtegnila le nekaj kramarjem. Kako neopravičen hrup je potekal z nasprotne strani, pove že to, da je volilna lista trgovske sekcije skoraj identična s prejšnjo. Bilo je le 34 reklamacij. Sicer so nasprotniki predložili tudi listo s sto imeni, za katera se je zahteval vpis, vendar so bile navedbe skrbno preverjene in spoznane za nične. Končno so se izvedle volitve v objektivnih okoliščinah in naša stranka je zmagala. Očitno je, da se nasprotna stranka potaplja, tisti, ki so to sprevideli, se zbirajo okrog naše zastave. Ne smemo pozabiti, da se moramo za to zahvaliti našim požrtvovalnim tovarišem z dežele. Tako lahko upamo, da ni daleč dan, ko bomo zmagali tudi v državnem zboru - to je glavna naloga naše stranke v prihodnosti.

Suppan je med drugim povedal, da so nasprotniki nenavadno protestirali, češ da so bile reklamacije zaradi volilnega imenika za trgovsko-obrtno zbornico odpravljene prehitro, in se norčeval: "Verjetno so mislili, da moramo porabiti za odgovor vsaj toliko časa, kolikor so ga oni za sestavo reklamacije."⁴¹⁵

⁴¹² V. Melik: Volitve na Slovenskem 1861-1918, Slovenska matica, Lj. 1965, str. 260.

⁴¹³ S. n., 14. 4. 1874.

⁴¹⁴ S. n., 2., 4., 5., 6. in 10. 9. 1874.

⁴¹⁵ L. T., 14. 1. 1875.

Na seji deželnega zbora 10. 5. 1875 se je brala interpelacija slovenskih deželnih poslancev, naslovljena na vlado v zvezi z nezakonitostmi ob volitvah v trgovsko in obrtno zbornico na začetku leta 1875. Deželni glavar Kaltenegger sprva ni hotel dopustiti, da bi se prebrala, a je popustil pred grožnjo, da bodo sicer vsi slovenski poslanci zapustili sejo. Interpelacija je ugotavljala celo vrsto nepravilnosti, vendar deželni predsednik Widmann nanjo ni hotel odgovoriti, češ da to ni stvar deželnega zbora; vsa stvar naj bi bila tako ali tako v postopku pri deželnem pravdništvu. Enak odgovor je dobil Hohenwart, ki je v isti zadevi interpeliral trgovskega ministra Banhansa. Da je bil izid teh preiskav po meri ustavovercev, je jasno, saj so preiskave o nepravilnostih vodili isti c. kr. glavarji, ki so dali tudi navodila, po katerih so bile nezakonitosti narejene. Vsak glavar je bil tako "iudex in propria causa". Volilne nepravilnosti po presoji slovenskih deželnih poslancev so bile:

- sestava volilne komisije je bila nezakonita, Vesteneck je kot vladni komisar v njej dovolil samo enega slovenskega predstavnika;
- komisija je dala pravico nekaterim obrtnikom in tovarnarjem, da so volili v trgovskem oddelku, drugim spet je volilno pravico odvzela;
- volilni imenik je bil na razpolago le v Ljubljani v pisarni volilne komisije;
- uradni list s tem volivcev ni seznanil;
- po pritožbi je bil potem seznam poslan okrajnim glavarstvom, ne pa davčnim uradom, kakor je bila navada;
- volilna komisija je reševala pritožbe lahkomišlno in površno;
- volilne izkaznice niso dostavljali po županstvih, kakor je določal volilni red kranjske trgovske in obrtne zbornice, temveč po uslužbencih okrajnih glavarstev, v Ljubljani po občinskih uslužbencih;
- vladni uslužbenci so z raznimi izgovori sleparili volivce in jim jemali bianco podpisane ali podkrižane glasovnice;
- zaradi vsega naštetega je prišlo na volilno komisijo več kakor sto pritožb, od katerih jih je samo ministrstvo za trgovino priznalo 42 za upravičene, vendar je pristavilo, da pritožbe ne ovržejo zakonitosti volitev.⁴¹⁶ Verjetno je s splošnim razburjenjem zaradi teh volitev povezana tudi vest, ki jo je prinesel S. n., namreč da je mestni magistrat spoznal za potrebno, da pred Deschmannovo, Vesteneckovo in Widmannovo stanovanje postavi straže.⁴¹⁷ Isti časopis je tudi obtožil Vestenecka, da po Dunaju berači za službo svetovalca v Ljubljani – "birokratsko plačilo za poneverbo volitev ne izostane".⁴¹⁸

Pred nadomestnimi občinskimi volitvami leta 1875 je duhove razburila vest, da bo politično društvo Slovenija prekinilo svojo abstinenčno politiko in se udeležilo volitev. Najbolj je ustavoverce razjezil predvolilni razglas, ki se jim je zdel predrzen, lažniv in žaljiv. V njem so nacionalni klerikalci trdili, da je bil občinski svet v letih od 1861 do 1869 v njihovih rokah. Ustavoverci pa so menili, da je vsem znano, da so imeli liberalci leta 1861 dve tretjini občinskega sveta v svojih rokah, na začetku leta 1865 pa so bili blizu temu. Po teh analizah je bilo leta 1865 v občinskem sve-

⁴¹⁶ Gorše ..., str. 146-147.

⁴¹⁷ S. n., 24. 1. 1875.

⁴¹⁸ S. n., 24. 2. 1875

tu največ 7 ali 8 izpričanih klerikalcev, leta 1865 pa največ 11 do 12. Tako so bile po njihovem tudi zasluge za uspehe v obdobju 1861-1865 liberalne, kljub poskusom uzurpacije s klerikalne strani. Slovenci naj bi bili v resnici razsipno vladali le v letih med 1865 in 1869, za sabo pa pustili dolgove, tako da je bil "občinski svet prisiljen, da se vse do zdaj omejuje na konservativne naloge".⁴¹⁹ Na volitvah so bili v III. razredu izvoljeni štirje slovenski kandidati (Janez Bleiweis, Franc Goršič, Franc Potočnik in Vaso Petričič) in en nemški (Franc Doberlet). V II. razredu Slovenci sploh niso kandidirali in so bili tako izvoljeni vsi trije Nemci, v I. pa sta zmagala ustavoverca Stöckl in Pfeffer. Mladoslovenci so se hvalili, da jim je po šestletnem nesodelovanju uspelo prisiliti narodnjake k delu. Največ zaslug za uspešno agitacijo je imel Regali, ki ga je za dva glasova premagal Doberlet. Po mnenju S. n. je Doberlet - čeravno ga je postavila nemška stranka - prodril, ker ga časti in spoštuje vse mesto:

On nij politikar, nij odločen nemškutar, ampak mu je le bolj za gasilno družbo, mestno godbo in druge humanitarne zavode [...] tudi narodna stranka bi ga lahko volila. Prvo zagvozdo smo v nemškutarsko in birokracijstvo in tujsstvo že zabili [...] počasi, leto za letom, bomo pridobili vse polje za narodno stvar. Mej zavezniki, ki za nas tudi delajo, je celo smrt, ki kosi stari zarod, kateri se je narodu odtujil ... Mlajša generacija bo v ogromni večini svojemu rodu zvesta ...

Na teh volitvah sta Horak in Pakič v I. razredu (s 77 oziroma 68 glasovi) dosegla "častno manjšino".⁴²⁰ O Doberletovi poštenosti je S. n. pisal tudi mesec dni pozneje, češ da je Doberlet glasoval proti Schafferjevemu predlogu, naj ljubljanska občina protestira zoper zakon, ki bi odrejal slovenski jezik kot obvezen za vse na Kranjskem rojene dijake. Poleg njega sta baje glasovala proti še dva poštena ustavoverca.⁴²¹ Poleg Doberleta na nemški je na slovenski strani - sicer na povsem drugačni ravni - "vmesno", strankarsko nedisciplinirano in samosvojo politiko vodil slovenski poslanec Razlag. L. T. je hvalil njegova stališča, ki so se čedalje bolj približevala ustavovernim. Razlag v tem primeru ni glasoval za "prisilni jezikovni zakon dr. Bleiweisa", saj je po Razlagovem mnenju nasprotoval temeljnim pravicam avstrijskih državljanov.⁴²²

Dr. Josef Suppan je na 56. rednem zasedanju presodil, da so izidi občinskih volitev zadovoljivi. Za neuspeh v III. volilnem razredu pa je bilo po njegovem mnenju iskati vzroke v premajhni agitaciji njihove stranke: "Razlike v izidih so bile tako majhne, da bo v prihodnje ob ustreznem prizadevanju tudi to zadnje zatočišče nacionalcev izgubljeno."⁴²³ Z vrnitvijo slovenskih občinskih svetnikov se je razbila monotona ubranost občinskih sej. Predlogi nemške večine tako niso bili več vedno soglasno potrjeni. Nujna vloga, s katero je občinski svet protestiral proti uvedbi slovenskega

⁴¹⁹ L. T., 2. 4. in 3. 4. 1875.

⁴²⁰ S. n., 6. in 7. 4. 1875.

⁴²¹ S. n., 23. 5. 1875.

⁴²² L. T., 22. 5. 1875.

⁴²³ L. T., 12. 4. 1875; poročilo o 54. rednem zasedanju Ustavovernega društva; na tem srečanju so sprejeli tudi resolucijo, naj se od oblasti zahteva, da upošteva željo podeželskih občin po vpeljavi nemščine v ljudsko šolstvo - somišljeniki naj poskrbijo, da bodo občine te prošnje tudi poslale.

učnega jezika v ljubljansko realko, je bila denimo predmet živahnega disputa med Deschmannom in Dreom ter Bleiweisom in Potočnikom.⁴²⁴

Zdi se, da se obe stranki v mestu še nikoli prej nista tako skrbno pripravljali na nadomestne občinske volitve kakor leta 1876. Ustavoverci so začeli načrtovati agitacijo že zgodaj, saj so ugotavljali, da jih je lanska prevelika samozavest, zaradi katere niso napeli vseh sil, stala poraz v III. volilnem razredu. Tako so na društvenem zborovanju 24. 2. 1876 pozvali zlasti volivce III. razreda, da se brez izjeme udeleže volitev, saj naj bi bile posebno pomembne tudi zato, ker bo njihov izid vplival na deželnozborske volitve.⁴²⁵ S. n. je 5. 3. 1876 zapisal, da so ljubljanski mestni svetniki pri obravnavanju pritožb zoper volilni imenik narodnjaške reklamacije "zametali, celo kopo nemčurjev pa vrgli v III. razred". Ni povsem jasno, ali so ljubljanski nemškutarji sami sestavili grozilno pismo, ki ga je v začetku marca prejel župan Laschan, ali pa so morda to storili preveč zagreti narodnjaki. L. T. je na županovo željo objavil pismo v nemščini, v prevodu pa se glasi:

Stari pokvarjenec, tat, penzionirani birokrat! Vaša ura je odbila. Če sami ne odstopite, boste k temu prisiljeni, saj vam že ženske očitajo nesposobnost, neznanje itd. Tu sklicani odbor komaj desetih mož zahteva od vas, da še pred volitvami odstopite, sicer se vam bo slabo godilo. Tudi vaše življenje je v nevarnosti, vi kandidat za vislice, vi kradljivec iz ljubljanske mestne blagajne. Ali res ne morete živeti od penzije, ki jo vsako leto ropate državi? Ne delajte mestu nobene škode več, kajti če boste ostali ropar države in župan, mora magistrat v kratkem pogoreti do tal. Pojdite k hudiču ali k vašim nemškim prijateljem v Bismarckovo deželo ali za čistilca škornjev pri Auerspergu - tu nimate nobene pravice več.

Toliko vam v premislek. To pismo je kot dopis poslano več osebam in časopisom, pa tudi na Dunaj in v druge kraje.

Ljubljana, 3. 3. 1876

Za odbor: predsednik⁴²⁶

Nekaterim izmed ustavovercev pa javnih agitacij zgornjega tipa ni bilo dovolj. Sredi marca je v L. T. izšel članek, v katerem se je opazovalec javnega življenja Ljubljane pritoževal, da ni nobenih agitacijskih dejavnosti, zborovanj in javnih nastopov ter je videti, kakor bi bile občinske volitve brez pomena:

Vendar je ta mir navidezen - klerikalci agitirajo v tajnosti, plazeč se okrog volivcev, ne pa v javnosti na zborovanjih kandidatov. Tiha, tajna in zaupna agitacija klerikalno-nacionalne narave poteka že dolgo in jo izvajajo z vsemi močmi, z vsemi terorističnimi sredstvi. Pri tem seveda ne gre za prepričevanje na podlagi argumentov. Kakšen bo uspeh te agitacije, pri kateri sodelujejo ultramontanci z "načelnimi" mladoslovinci, je težko napovedati. Čisto drugače - javno in odkrito, kakor se možem spodobi, agitirajo ustavoverci. Na javnih shodih - predvolitvah lahko vsak odkrito pove svoje mnenje. Toliko bolj pa je potem, ko so kandidati dokončno izbrani, pomembna volilna disciplina.⁴²⁷

⁴²⁴ L. T., 22. 5. 1875, in zapisnik s seje občinskega sveta z dne 21. 5. 1875; ZAL, COD III/26.

⁴²⁵ L. T., 25. 2. 1876.

⁴²⁶ L. T., 4. 3. 1876.

⁴²⁷ L. T., 14. 3. 1876.

Anton pl. Laschan, ljubljanski župan v letih 1874-1882

Kandidati ustavovercev so bili tako izbrani na predvolitvah v steklenem salonu Kazine 17., 18. in 20. 3. 1876, in to kljub izrecni "svobodi" izražanja drugačnih mnenj oziroma kritiziranja vsi soglasno.⁴²⁸ Dne 27. 3. 1876 so bili v III. volilnem razredu izvoljeni vsi slovenski kandidati (Horak, Jurčič, Klun in Regali), in to z občutno prednostjo. L. T. je pisal o nezaslišani agitaciji nasprotnikov in tudi, da so klerikalci do zadnjega pripeljali vse mnogoštevilne volivce z dežele. Slovenski privrženci so tudi ponoči trgali plakate ustavoverne stranke – pri tem je policija ujela nekega uslužbenca Narodne tiskarne. Izvoljeni v III. razredu so bili volivcem po mnenju ustavovercev vsiljeni, saj ni bil opravljen demokratični postopek predvolitev. Poročilo v L. T. je omenjalo tudi novitete – poleg običajnih volilnih prijemov so uporabljali ženske iz predmestij, ki so svoje može z vsemi sredstvi, na voljo ženskemu spolu, gnale pred volilno skrinjico. Častivrednim ženskam so namreč dan prej pri pridigi v Trnovem in Krakovem razlagali, da gre pri občinskih volitvah za vero in večno zveličanje.⁴²⁹ S. n. pa je triumfiral, saj so Nemci lani baje trdili, da so Slovenci v III. razredu zmagali le zaradi njihove (nemške) nedelavnosti, in obljubili, da bo naslednjič čisto drugače:

In res so vse žile napeli. Tekali od volivca do volivca ... strašili, imenika volivcev narodnjakom ne dali v roke, policija je prepovedala oklic javno nabiti, drugi oklic je občinska policija surovo z zidov potrgala ... Nemški advokati (npr. fanatiker dr. Schrey) so klijentom lastnoročno pisali in dodajali izdelano listino nemških volivcev. Habit, železniški načelnik, je svoje uradnike komandiral, isto nemška hranilnica. Vsak nemškutar je tekal k svojemu krojaču in čevljarju in mu žugal sebe in druge prejemnike odpovedati. Tako strastne agitacije še nikdar nij bilo v Ljubljani.⁴³⁰

Dan pozneje je S. n. prinesel zgodbo "O poštenjaku Dežmanu" in njegovi strastni agitaciji:

Pri volitvi v mestni zbor se je med družim ta-le karakteristični dogodek prime-ril. Po stopnicah gori gre stari mož, volilec iz obrtniškega stanu. Sreča ga državni in deželni poslanec, deželni odbornik in bivši ljubljanski župan, Karel Dežman, in zagledavši boječega moža, misli si, tega moram pridobiti. Naglo mu iztrga volilni list, na katerem je imel mož narodne kandidate zapisane, ter mu da drug list z nemškutarskimi kandidati, prime ga pod pazduho in ga naglo vleče po stopnicah navzgor na volišče. To naglo Dežmanovo proceduro sta videla dva naša, a sama nepoznajoč volivca brzo poklicala kandidata mizarja Regalija: z dvema besedama povesta mu, kaj se je zgodilo; Regali hitro poskoči in komaj ravno mej vrati vjame Dežmana in njegovo žrtev ter oba s krepko

⁴²⁸ L. T., 17., 18. in 20. 3. 1876.

Izbrani na predvolitvah:

za III. razred Albin Achtschin – ključavničar, Anton Gvaiz – tesar, Gustav Habit – postajni načelnik na Južni železnici, in Paul Polegeg – trgovec z lesom;

za II. razred Keesbacher, Schöppl in Leskovic;

za I. razred Fedinand Mahr – direktor trgovske šole, Andreas Malitsch – realitetni posestnik, dr. Franz Supantschitsch – dvorni in sodni odvetnik, in dr. Robert von Schrey – odvetnik.

⁴²⁹ L. T., 27. 3. 1876.

⁴³⁰ S. n., 29. 3. 1876.

desnico izmeje voliščnih vrat na hodnik potegne. Tu smo s trojno verigo oba obsuli in Dežman je moral ugrabljeni volilni list nazaj dati ter slišal je od narodnih volivcev take besede, da mu gotovo še zdaj po ušesih zvenče. Poskušal se je izgovarjati, a bil je na laž postavljen. Zelen od jeze, vendar volišča nij še precej časa popustil, ali z nasilstvom agitirati vsled onega akta nij več poskušal. Razumeje se, da je dotični volilec potem vendar narodno volil. Oni nemški list, ki mu ga je Dežman - kukavica hotel vtihotapiti, pa mi kot corpus delicti hranimo. To je torej ravnanje onih mož, ki so se v kazini bahali, da imajo "Rechtsgefühl" in da so "vom Anstand durchglüht". Lepo pravno čutje to, staremu hoječemu možu, ki ima strah pred človekom, katerega je na županjem stolu videl na čelu policijske in druge eksekutive, se silo list iz roke trgati in mu drugi list vtihotapiti. In lep "Anstand" to za osivelo glavo, kakor je Dežmanova, priti v tako situacijo, da si mora dati od priprostih ljudij take v zobe pripovedovati, kakor jih je Dežman pri tej priliki slišati moral. "Agitation ist Agitation" dejal je Dežman v zadregi in povedal s tem vso svojo politično moralo, pa tudi razkril vse svoje "pravno počutje". Da ga sram nij, tako ravnati... Dežman je jeden voditelj in glavni ustanovnik nemškutarske stranke ... Sicer je res, da ga kot slovenskega renegata njegova lastna stranka ne spoštuje in je tudi pri njem stura resnica dognana: da izdajstvo se ljubi ali ne izdajnik. Vendar potrebujejo ga ...⁴³¹

Dne 1. 4. 1876 je S. n. osvetlil še Kalteneggerjevo predvolilno agitacijo, ki je prepričala rokodelca Kobilico v Špitalskih ulicah, "v katerem je še manj Nemca nego v Dežmanu političnega karakterja", da je volil nemškutarske kandidate. Pri tem se je spraševal, ali se spodobi, da c. kr. deželni glavar in c. kr. dvorni svetovalec "sam lazi okolo in glasove za jedno stranko berači". Dne 31. 3. 1875 je S. n. spet grozil nemškim meščanom:

Več je nemških priseljencev, kateri so narodnjakom moško obljubili, da ne pojdejo volit, ali če pojdejo, da bodo naše mestjane volili. Kakor številke kažejo (in mi se med seboj poznamo), obljube niso držali. Ker od našega ljudstva žive, z našim narodom trgujejo, treba bode, da znamo in hočemo, kako jih bomo podpirali.

Sicer pa sta se L. T. in S. n. vzajemno zgražala in obtoževala zaradi laganja o predvolilni agitaciji. Tako je npr. L. T. dne 1. 4. 1876 poročila o Kalteneggerjevi agitaciji razglasil za nesramno laž, S. n. pa se 2. 4. 1876 čudil velikanski Deschmannovi domišljiji, ki prinaša toliko laži o volilni agitaciji.

Kljub neuspehu v III. razredu so bili ustavoverci zadovoljni zaradi popolne zmage v II. in I. razredu in so ugotavljali:

Volivci III. razreda so večinoma še precej podeželskega značaja, nerazgledani in nerazsvetljeni, vendar bo klerikalni vpliv z napredovanjem izobrazbe izginil tudi v tem razredu. Kako nacionalni klerikalci pojmujejo opravljanje občinskih funkcij, so pokazali z izbiro svojih dveh kandidatov za II. razred občinskih volitev - Peterco in Vilharjem. Prvi je bil magistratni dobavitelj raznih artiklov,

⁴³¹ S. n., 30. 3. 1876.

*drugi pa predstavnik konzorcija zakupnikov, torej bi, če bi bila izvoljena, sama sebi odrejala posle in se kontrolirala.*⁴³²

O tem, v kako mučnih dilemah se včasih znajdejo mestni volivci, se je L. T. razpisal ob primeru Karla Tavčarja. Ta je bil skupaj z zgoraj omenjenim Peterco glavni magistratni dobavitelj gramoza in gradbenega lesa. Ko je Peterca kandidiral v I. razredu, je prišel Tavčar v dvome. Po eni strani bi zelo rad videl, da njegov partner pride v občinski svet, tako da bi lahko sklepala posle po domače, po drugi strani pa se ni hotel zameriti obstoječi večini v občinskem svetu, saj mu je magistrat sproti izplačeval račune. V tem položju se je Tavčar odločil, da bo igral dvojno vlogo – klerikalnega in liberalnega volivca. Ko se je srečeval z ustavovernimi odborniki, si ni mogel kaj, da ne bi glasno obžaloval slabega izida volitev v III. razredu, poleg tega je glasno poudarjal, da je zdaj naloga I. razreda, da izbere boljše kandidate od predloga klerikalno-nacionalne stranke. Vrh tega je zagotavljal, da se bo – kljub temu da doslej ni nikoli volil – udeležil volitev in volil liberalno stranko, saj je stiska za volivce velika. Taka zagotovila, podkrepljena s krepkim stiskom roke, pa so v liberalnih krogih sprožila nezaupanje. Opazili so namreč, da je bil Tavčar skupaj s Peterco pri volitvah v III. razredu glavni priganjač volivcev s podeželja v korist klerikalcev:

*Včeraj se je Tavčar udeležil volitev in volil – kakor je prej sveto prisegal – liberalce. Vendar ravno včeraj je Slovenski narod prinesel poročilo o slavnostni pojedini ob zmagi v III. razredu. Udeležili so se je mnogi volivci in ves agitacijski stroj – skoraj 150 ljudi. Glavno besedo je imel Zarnik, ki je zdaj s klerikalci popolnoma spravljen; mizar Regali je govoril o slovanski ideji, korenjaški mestni liferant Tavčar pa je nazdravljaval izvoljenim odbornikom iz Krakovega in Trnovega, obenem pa propadu dosedanjemu žalostnega občinskega zastopa. V svoji vznosenosti liferant sploh ni računal s tem, da bi se klerikalno-nacionalni stranki v I. razredu lahko kaj ponesrečilo. Vendar bi lahko Tavčar kot pametni špekulant svojo zdravico prihranil za naslednjo proslavo. Zdaj se lahko praska za ušesi in najgloblje obžaluje, da je Slovenski narod ob nepravem času poročal o govorih v restavraciji čitalnice. Mestnemu zastopu gre priporočiti, da si zapomni Tavčarjev prezgodnji nastop in slabo Peterčevo vedenje ob volitvah v III. razredu, posebno naj ima to v mislih, ko bo sklepal posle. Takrat naj se ozre na meščane, ki so resnično zvesti in ki so jih klerikalni listi kar najrše zmerjali.*⁴³³

Slovenska agitacija je bila po poročilih L. T. čedalje bolj domiselna – tako je postala steklenica vina v III. volilnem razredu najučinkovitejše agitacijsko sredstvo. Vendar pri volivcih I. razreda ta prijem ni prišel v poštev. Tako je zakupnik pristojbin (Verzehrungssteuer) Vilhar, ki je imel že grenke izkušnje ob neuspehu na deželnih volitvah, naročil mitničarjem, naj agitirajo zanj. Mnogo volivcev I. razreda je tako doživelo, da so jih mitničarji kar najbolj nujno prosili, naj volijo g. Vilharja. Volitvam so kot opazovalci pred magistratom prisostovali tudi slovenski narodno zaved-

⁴³² L. T., 28., 29. in 30. 3. 1876.

⁴³³ L. T., 31. 3. 1875, notica z naslovom "Ein Wähler, wenn es Noth an Mann ist".

ni gimnazijci. Ta mladina je po mnenju L. T. študirala, kako nacionalni zborovodje in njim na razpolago stoječa truma agitatorjev ženejo na volitve tiste volivce, ki nimajo samostojne presoje.

Bleiweis je bil zelo zadovoljen, ko je uzrl veliko trumo. Manj veseli pa so bili meščani, ki so videli študente v družbi tja prignanih pisarjev, nacionalnih agentov, domov prispelih hercegovskih borcev, na pol pijanih poslov in podobnih obupanih eksistenc, iz katerih se rekrutira stroj za volilno agitacijo. Človek se sprašuje, kako da smo prišli tako daleč, da srednješolska mladina, ki bi ji bilo treba privzgojiti trdne ideale in humane cilje, uživa ob tako odvratnih prizorih, kakršni so se odigrali pred rotovžem - ko si je služinčad privoščila surove opazke ob prihodu častivrednih meščanov. Stvar je postala jasnejša, ko se je iz rotovža prikazal gimnazijski profesor in somišljenikom poročal o domnevno dobrih izidih, ki jih dosega klerikalno-nacionalna stranka.

L. T. je poročal tudi o nezaslišano surovih metodah priganjanja. Tako sta npr. k nekemu volivcu, ki se ni hotel udeležiti volitev in se je izgovarjal na bolezen, prišla prej omenjeni gimnazijski profesor v družbi z zdravnikom. Ko je zdravnik ugotovil, da bolezen le ni tako huda, da ne bi mogel upoštevati strankarske discipline, sta ga odgnala na volišče. Spet so nekega drugega volivca, ki je prejšnja leta volil liberalce, vrgli iz postelje in s silo odvedli na rotovž. Z njim so ravnali tako surovo, da je krvavel iz roke ter potem z lastno krvjo podpisal in volil za nacional-klerikalce. O alarmantnem stanju je poročal Tagespost, ki ga je povzemal L. T.: neki nacionallec je v javnem lokalu v Ljubljani glasno izjavil, da bi bilo za ohromitev nemštva v Ljubljani najbolje uprizoriti drugo bartolomejsko noč.⁴³⁴

Po nadomestnih občinskih volitvah leta 1876 je padla resna obtožba na račun škofa Pogačarja. V S. n. so objavili odprto pismo volivcev III. razreda, v katerem so ti odkrito obtožili škofa, da je s prestavitvijo Kluna, ki je bil izvoljen v mestni občinski svet, zadal udarec v obraz narodnim volivcem in kljuboval narodni stranki. V tem pismu so Pogačarja imenovali tudi "bivši slovenski domoljub".⁴³⁵

Pred nadomestnimi občinskimi volitvami leta 1877 so ustavoverci spet zanikali, da so v njihovih vrstah samo ljudje, ki so na Kranjskem tujci. Vnovič so dokazovali, da je članstvo ljubljanskega Ustavovernega društva sestavljeno iz najuglednejših, najzaslužnejših in najsposobnejših domačih ljudi na Kranjskem:

Ti predstavniki kranjskega veleposestva, industrije, od katere živijo družine tisočih Kranjcev, častivrednega meščanstva in večine državnih uslužbencev naj bi si pustili vzeti pravice in dolžnosti, naj bi obnemeli pred kričanjem nacionalnih Katilin? Naj bi dovolili teror skupine ljudi, ki jim je za blaginjo ali propad dežele vseeno, katerih dobiček se sorazmerno večja z naraščanjem zmede in mednacionalnih napetosti v deželi? Nesmisel nore zgodbe o tujcih je jasna - ni ne mesta ne vasi, kjer mi ne bi imeli somišljenikov.

Poleg omenjenega se je poudarjala nesposobnost slovenske stranke, katere podjetja - banka Slovenija, deželne šole (kmetijska, gozdarska, vinogradniška), narodno gledališče ipd. - propadajo: "Če bi nacional-klerikalcem uspelo ohromiti delovanje Us-

⁴³⁴ L. T., 31. 3. 1876.

⁴³⁵ S. n., 3. 5. 1876.

tavoverne stranke, bi Kranjska propadla – postala bi podobna drugim deželam na Balkanu in ni izključeno, da je to tudi cilj kranjskih sovražnikov ustave”.⁴³⁶

Že pri sestavi volilnih komisij za nadomestne občinske volitve (ki so potekale 24., 26. in 27. 3. 1877) so Slovenci protestirali, saj je v njih sedel le en slovenski občinski svetnik (Graselli). Laschan je te “neokusne” proteste zavrnil z obrazložitvijo, da je znotraj občinskega sveta uradna delitev po strankah nedopustna in da je vsak član zgolj občinski svetnik.⁴³⁷ Volilna agitacija nasprotne stranke se je ljubljanskim Nemcem oziroma nemškutarjem zdela moralno in duhovno na najnižji možni stopnji. Posebno jih je zbudilo, ker so v Slovencu pozivali volivce, naj poslovno sodelujejo le s tistimi trgovci, ki volijo njihovo stranko. Tako so iz občinske poskušali narediti trgovsko hišo, “vendar se bo tem trgovcem z dušami godilo enako kakor farizejem, ki so jih pometli iz templja”.⁴³⁸ Kandidati slovenske stranke po mnenju L. T. niso bili postavljeni na podlagi svojih sposobnosti, temveč glede na svojo primerčnost za agitacijo. Regali je tako svojo veselo predvolilno kampanjo opravljal skupaj s “kameradi” po gostilnah v Kurji vasi. Uspešnost teh prijemov se je dokazala z njegovo in Ahačičevo zmago v III. razredu. Steklenica cvička pa je kot agitacijsko sredstvo povsem odpovedala v I. razredu, saj so bili izvoljeni sami ustavoverci, medtem ko izid v II. razredu sploh nikoli ni bil negotov. Pri L. T. so tudi menili, da je kričanje slovenskih agitatorjev o težkih bremenih povsem nedopustno:

*Zhiralci denarja za Petrov novčič in za jugoslovanske rezalce ušes in nosov bi o tem morali biti tiho ... Nenavadno je tudi, da ljudje, ki na javnih plakatih nastopajo s parolo “Nix deutsch”, prosjajo za glasove s pismi v nemščini.*⁴³⁹

Nemcem so se zdele smešne tudi trditve Slovence, da občini vladajo tujci in da so samo volivci III. razreda neodvisni, medtem ko so v II. in I. močno odvisni od vlade. Nič manj nezaslišana ni bila zahteva Novic po spremembi volilnega reda in znižanju cenzusa. Komentator L. T. se je spraševal:

*Kako bi bilo sploh mogoče prepustiti usodo mesta sodrgi, ki je enega volivca podkupovala z vinom, drugega z denarjem, nekaterim pa pošiljala grozilna pisma, v katerih so se navajali argumenti z Janč ... Tako surova in nesramna ni bila njihova agitacija še nikoli.*⁴⁴⁰

Zmaga na ljubljanskih občinskih volitvah pa je bila samo uvertura v veliko ustavoverno zmagoslavje ob zavzetju deželnega zbora. Ustavoverci so bili – sodeč po komentarjih v L. T. – nenavadno samozavestni, in to še preden je bil s cesarskim patentom 19. 5. 1877 razpuščen deželni zbor. Tako so npr. menili:

Oče naroda in njemu zvesti so na robu obupa. V zadnjih Novicah stokajo, da je z njimi konec, saj od njih odpadajo najbolj zvesti. Kje je toliko opevana na-

⁴³⁶ L. T., 3. 3. 1877; članek z naslovom “Die Fremdlinge in Krain”.

⁴³⁷ L. T., 6. 3. 1877.

⁴³⁸ L. T., 14. 3. 1877.

⁴³⁹ L. T., 26. 3. 1877.

⁴⁴⁰ L. T., 31. 3. 1877. Pisec je tudi navajal, kako Slovenski narod s svojim vohljajočim nosom v vsakem članku vidi Deschmannovo pero: “Privoščimo tem napol študentom njihovo raziskovanje. Srečni bi bili in znali bi ceniti, ko bi bil v parlamentu, deželnem zboru in občinskem svetu prezaposleni spoštovani g. Deschmann naš stalni sodelavec. Njegovo pero zna izvrstno zadeti žebljico na glavico, saj zelo dobro pozna svoje papežnike.”

*cionalna večina v vseh korporacijah? Šla je, da se nikoli ne vrne. Izgubljen je vpliv nacionalcev v občinskem svetu in trgovski zbornici. Krhajo se na zlatih temeljih postavljene stavbe, za katere je denar pritekal iz podeželskih far in ki so bile postavljene - kakor npr. Slovenija - za izhodišče napada na ustavoverno stranko. Nacionalna večina v deželnem zboru je enaka papirnati hiški - šibki vetrček in mimo je nekoč tako slavljeno ljudsko zaupanje. Nastopajo disharmonija, upor in revolucija ...*⁴⁴¹

Zdi se, da ustavoverna predvolilna agitacija ni bila še nikoli tako uničujoča kakor ravno pred deželnozborskimi volitvami leta 1877. Posebno boleče je odkrivala slabosti slovenske deželnozborske večine serija člankov z naslovom "In Zwölfter Stunde". Obubožane volivce, ki jih je dolgoletna gospodarska kriza, združena z zaporednimi slabimi letinami, spravila na kolena, so posebno strašile številke, ki so razkrivale potratnost dotedanjega deželnega zbora, ta pa je napovedoval še nadaljnje obremenitve. Po zatrjevanju ustavovernežev je ne samo brezglavo zapravljjal, temveč tudi onemogočal samopomoč; ljubljanskemu mestnemu občinskemu svetu npr. ni odobril loterijskega posojila in je ob vsaki priložnosti izkazoval skrbništvo in kuratelo nad njim. Po drugi strani pa deželnozborska večina sploh ni skrbela za policijo na podeželju, tako da je bila povzročena škoda zdravju, imetju in varnosti prebivalstva v podeželskih občinah. Slovenska stranka je baje Kranjcem premišljeno škodila tudi tako, da je vedno znova poskušala izgnati nemško kulturo iz dežele in tako preprečevala, da bi se ljudje strgali iz spon duhovščine. Obtoževali so jo še, da izkorišča verska čustva v politične namene in uporablja vso duhovščino kot agitacijski aparat. Ob sprejemanju zakonov v deželnem zboru se je po teh ocenah nacionalno-klerikalna večina vedla malomarno, pogosto jih je sprejemala v bloku, tako da je bilo očitno, da jim je blagor ljudstva deveta skrb in jih zanima le to, da zakoni ne vsebujejo protinacionalne note:

Velikokrat so poslanci večine igrali klovne v zabavo in odobravanje galerije, propagirali federalizem, združitev Slovanov v eno državo ...

V teh člankih je med drugim pisalo, da se je v desetih letih vlade nacionalno-klerikalne stranke davčna obremenitev početverila. Pri tem so naštevali izdatke za gradnjo norišnice, porabljene tisočake za izobraževalne namene (med katerimi so literarna "dela", kakršna so npr. Dimež, Baron Čevljar, Lumpacij Vagabund ipd.), gledališče, ki mu ne zadostuje vsakoletnih 2500 gld, temveč je treba dodajati iz deželnega fonda, ipd.; deželni fond je bil čedalje bolj nenasiten (l. 1865 je znašal 198.300 gld, zahteva za l. 1878 pa naj bi bila 622.300 gld), kljub temu pa priloge obravnava deželnega zbora ne vsebujejo podrobnejših določil ...

Kranjski volivci so bili za zgornje argumente še toliko bolj dovzetni, ker je kmečka kriza najhuje divjala ravno na njihovem podeželju. Samo leta 1876 je bilo zaradi neizterjanih davkov na Kranjskem prodanih 547 kmetij. Interpelacije zoper delo finančnega ministra zaradi brezobzirnega izterjevanja davkov so bile neuspešne ... Trgovcem in obrtnikom se ni godilo dosti bolje kakor kmetom.⁴⁴²

⁴⁴¹ L. T., 12. 5. 1877.

⁴⁴² L. T., 30. 5., 1., 2., 6., 7., 11., 12., 13., 14., 18. 6. 1877. Primerjaj tudi Gorše ..., str. 153.

Zdi se, da je najbolj v živo zadel zadnji članek iz serije s prej omenjenim naslovom, ki jo pripisujejo Deschmannu:

Ne tako zelo nadarjenemu slovenskemu ljudstvu, ne prav tako umevni kakor upravičeni simpatiji do dežele, ki krije grobove naših očetov in varuje dom, kjer je stala naša zibelka, ne jeziku ljudstva, ki nam je bil drag od mladosti in nam je po krasnih Prešernovih pesnitvah postal skoraj svetinja: temu ne velja in ni veljal naš boj. Proti čemur pa se bomo bojevali, to je enostranski fanatizem, zoprna sebičnost, ki ima od na videz narodnega čustvovanja lastne osebne koristi. Prisegli smo boj tistemu velikaštvu, ki nikoli ne sprašuje, od kod bo jemala dežela stroške, ampak dovoljuje doklade brez skrbi in na slepo, pri tem pa navadno pričakuje samo kakšne pristranske koristi. Naš boj velja tisti hinavščini, ki v javnosti navidezno pretaka solze zaradi težkega davčnega pritiska, skrivaj pa si ne pomišlja, da ga ne bi povečevala za čisto napačno, za t. i. deželne namene; tisti pregrešni hinavščini, ki se zavestno tudi laže, da ne bi kmet spoznal pravega položaja. Pobjamo tisto domišljavo nenadarjenost, ki misli, da s tem, ko se zna bolj ali manj pravilno izražati v svojem materinem jeziku, nadomešča vse neznanje, in ki hoče vsiljivo povsod veljati za nezmotljivega mojstra, čeprav bi se morala sama še veliko učiti. Čemur se upiramo, to je tisto omejeno pojmovanje duhovnega in ljudskega življenja, tista ozkosrčna veja nativizma, ki prezira še tako pozitivne pridobitve, ako niso nastale v domači fari, obenem pa vihti kadilnico pred vsem še tako povprečnim, samo da mu je botroval kakšen narodnjak.⁴⁴³

Videti je, da tudi drža škofa Pogačarja ni bila povsem brez vpliva na volitve, čeprav je po drugi strani od duhovščine zaman zahteval, naj se ne vtika v volilni boj in naj dela za to, da ne bo izvoljen Klun.⁴⁴⁴ Ustavoverci pa niso strašili volivcev le z novimi bremenami, ki jih namerava uveljaviti nasprotna stranka, če bo zmagala. Posebni skupini volivcev - narodno zavednim uradnikom - so grozili odkrito in brez ovinkov. L. T. je 9. 6. 1877 uradnike "očetovsko" svaril:

Uradništvo na Kranjskem je poklicano in celo obvezano, da podpira ustavo, red in pravo. Državni uslužbenci morajo biti - ne glede na to, ali so višji ali nižji - zvesti in pokončni prijatelji sodobnega ustavnega življenja, hrabri branilci prava, pravi avstrijski patrioti. V dobro organizirani državi je disciplina nad vsem in mora vladati tudi v uradniških krogih. Drža državnega uslužbenca mora odgovarjati vladnemu sistemu. Enotni duh v mislih in dejanju mora prežeti vse uradniško telo. Občinske volitve v Ljubljani v zadnjih letih kažejo ustreznost, nesporni, razveseljivi dokaz, da je uradništvo v Ljubljani navdušeno nad idejami ustavnega časa in da v tem smislu sledi zastavi svobode k volilnim skrinjicam. Iz poročil, ki jih dobivamo, je razvidno, da ta duh ni našel poti do vseh, ki so v službi države in dežele. Obstajajo uslužbenci, ki z nacional-klerikalci odobravajo ščuvanje sovražnikov ustave in namesto ustavi služijo fundamentalizmu ... Državni uslužbenec mora izpolnjevati njemu pripadajoče državne pravice in na drugi strani uradne obveznosti, njegova drža mora v službi in zunaj nje popol-

⁴⁴³ L. T., 18. 6. 1877. Primerjaj tudi Goršc ..., str. 152-153.

⁴⁴⁴ Primerjaj Gorše ..., str. 154, Novice št. 29/1877.

noma slediti načelom ustave. Ta drža mora izhajati iz lastne zvestobe in oza-veščenosti, ne pa od ukaza nadrejene oblasti. Sramota je privoliti v stališča so-vragov ustave, zapustiti zastavo ustavnosti, na katero si prisegel. Človeka ne-vredno je iti s stranko, ki odkrito nasprotuje zakonom in državi ter jih sovraži, stranko, ki se ukvarja z zavrženimi agitacijskimi sredstvi in ki v javnih lokalih rada časti državi sovražne tendence ter s pridigami razburja ljudstvo ... Sposobni smo dokazati, da se tudi v vrstah uradnikov najdejo tisti, ki so sicer prisegli ustavi, je pa ne podpirajo in ki nacionalnim polhogovom kadijo in jim prinaša-jo daritve. Dneve dopusta uporabljajo za izlete na kranjsko podeželje, da tam potem agitirajo za temeljne člene in širijo nacionalno propagando, namesto da bi podpirali liberalno stranko. V vrstah mož, ki izpolnjujejo svojo dolžnost v duhu svohode, razsvetljenstvu, reda in prava, je najri tudi odpadnike, ki si upa-jo igrati predrzno igro. Večina uradništva bo tudi na bližnjih volitvah obdržala moško držo in ne bodo dovolili, da bi postali lutke in oprode nacionalno-kleri-kalne stranke. Glasovali bodo za tiste, ki niso umazani egoisti, ki bodo svojemu ljudstvu strli okove in ne bodo privolili v zveze z mračnjaki, ki so prinesli toliko zlu in gospodarske škode Kranjski oziroma njenim davkoplačevalcem. Sploh ne dvomimo, da se ne bi tudi tisti maloštevilni odpadniki na Kranjskem - sledeč boljšemu - vrnili k ustavnim zastavam.

Ustavovercem tudi ni bilo všeč, da Slovenci grozijo ustavovernim uradnikom - tako so ogorčeno protestirali proti pisanju Slovenskega naroda:

Slovenski narod si drzne našemu, v veliki večini liberalnemu uradništvu groziti na običajno hedast način: da bo prišel čas, ko ho njihova stranka z za upokoji-tev ali kaj drugega zreliimi uradniki spregovorila kratko, toda trdo besedo.⁴⁴⁵

Na podoben način in v podobnem tonu se je do deželnih volitev v začetku julija zvrstila cela množica člankov, v katerih se je govorilo o nesposobnosti, nemoralnosti, sebičnosti in podobnih "lepih" lastnostih slovenskega tabora. Volitve so prinesle zma-go Nemcem. Ves agitacijski trud narodnjakov je izničilo vladno nasilje. Zmago Nem-cev so prinesle volitve v mestih in trgih, saj so bili povsod razen v Kranju izvoljeni njihovi kandidati. Po volitvah so ustavoverci zanikali, da je zmago liberalnima kan-didatoma v Ljubljani prineslo uradništvo, posebno pa so nasprotovali mnenju, da so s temi volitvami Nemci zmagali nad Slovenci. Take izpeljave so se jim zdele precej nevarne, v njih pa naj bi se zrcalilo dejstvo, da nasprotna stran noče priznati spre-membe političnega prepričanja velike večine nekdanjih slovenskih volivcev, k čemur je največ pripomoglo obupno slabo vodenje deželnega gospodarstva.⁴⁴⁶ Slovenski nar-od je baje grozil, da preskok nekaterih njihovih volivcev v nemškutarški tabor ne bo brez posledic in da bo liberalna stranka doživela nekaj čisto posebnega, ko se v Avstriji spremeni vladni sistem. Hkrati je menil, da je dobro vedeti, kdo res stoji za narodom in kdo ne. Tistim, ki so zaradi serije člankov *In zwölfter Stunde* preskočili v tabor nemškutarjev, pa je S. n. baje očital neznačajnost.⁴⁴⁷ Kakor koli, številke so

⁴⁴⁵ L. T., 7. 5. 1877.

⁴⁴⁶ L. T., 13. 7. ter 15. in 16. 7. 1877; članek z naslovom "Journalstimmen über die Landtagswahlen in Krain" 17. 7. 1877 članek z naslovom "Ehrlicher Wahlkampf".

⁴⁴⁷ L. T., 19. 7. 1877; članek z naslovom "Zu den Landtagswahlen".

bile skoraj neverjetne: kakih 20.000 Nemcev je preglasovalo 440.000 Slovencev. Slovenskemu prebivalstvu, ki je bilo na Kranjskem v velikanski večini, je bila namenjena vloga statista.⁴⁴⁸ Čeprav temu seveda niti zdaleč ne gre pripisovati odločilnega vpliva, je treba omeniti rok, ki ga je vlada predpisala za izvedbo volitev: začetek julija, ko je bila večina kmečkega prebivalstva zaposlena s košnjo in žetvijo. Ministrski predsednik je poudarjal, da so se volitve razpisale ravno za ta čas glede na posebne kranjske razmere, Novice pa pravilno ugotavljale, da zato, ker so Kočevjarji poleti doma, v drugem času pa potujejo po svetu.⁴⁴⁹

Po nemški zmagi na deželnozborskih volitvah leta 1877 se je bistveno zaostriala tudi časopisna cenzura. Zato so slovenski dopisniki iz Ljubljane začeli objavljati svoja poročila v Agramer Presse.⁴⁵⁰

Na ljubljanskih nadomestnih občinskih volitvah spomladi 1878 so se ustavoverci držali preizkušenega recepta – poskusne volitve, tj. predvolitve, na katerih so izbrali kandidate, in oblikovanje centralnega volilnega odbora, ki skrbi za agitacijo.⁴⁵¹ Samozavestno so napovedovali zmago, privrženca pa kljub temu opozarjali, naj bodo previdni pred nizkotnimi prijemi nasprotnikov. L. T. je 10. 4. 1878 pisal:

V bolj ruralnih krogih ljubljanskih volivcev nabirajo glasove na običajen način za deželo – večinoma s pijančevanjem. V meščanskih krogih, kjer za steklenico vina niso preveč dovtetni, imajo navado posegati po pritiskih, da bi se odrekli vsaj udeležbi na volitvah. Nazadnje igrajo tudi vlogo preganjane nedolžnosti in tožijo o groznem tlačenju s strani liberalne občinske večine. Kdor je pozorneje spremljal seje občinskega sveta, ve, da niti enega izsiljenega razburjenja ni povzročila liberalna stranka. Z izpadi so posamezni nacionalno-klerikalni zagovorniki pokazali, da si med večletno neudeležbo na volitvah niso pridobili večje parlamentarne omike. Ukvarjali so se večinoma z banalnostmi, času neprimernimi provokacijami, nevrednimi sumničeni in časovno potratnimi hokuspokus interpelacijami, s katerimi so nameravali potisniti župana v kot, dejansko pa so pokazali popolno neznanje na vseh področjih občinske administracije. Po-

⁴⁴⁸ Primerjaj Gorše ..., str. 154; S. n. je v ocenah z dne 12., 13. in 14. 7. ("Po volitvah") poudaril, da sta volitve odločila terorizem in podkupovanje, tj. prodane duše.

⁴⁴⁹ Gorše ..., str. 152.

⁴⁵⁰ Tako so npr. poročevalci iz Ljubljane v Agramer Presse – varni pred cenzorji – pisali, da je večinski glas ljudstva bolj spoštovan v despotsko vladani Rusiji, kjer vladarji ne grešijo proti izreku "Glas ljudstva – glas boga", kakor pa v Avstriji, kjer ustavoverna vlada zatira glasove svojih podložnikov z vsemi sredstvi". Komentator v L. T. je pripomnil, da je Vodmatska resolucija pravi recept, kako spraviti Avstrijo v grob. (L. T., 10. 8. 1877.)

⁴⁵¹ Na predvolitvah so ustavoverci izbrali naslednje kandidate – za I. razred: Franc Doberlet, dr. Anton Pfeiffer in dr. Josef Suppan, za II. razred: Anton vitez Gariboldi, Raimund Pirker in Franz Ziegler, za III. razred: Albin Achtschin, Ottomar Bamberg, Franz Debeutz, Johann Mathiann in Nikolaus Rudholzer. Ustavoverci so si mislili, da izbrani kandidati predstavljajo interese prebivalstva, saj so dobro poučeni o lokalnih razmerah: "Achtschin (ključavničar) in Mathiann (mizar in trgovec s pohištvo) bosta občini v pomoč pri gradbenih vprašanjih. Doberlet si je z ustanovitvijo in vodenjem gasilskega društva pridobil precejšnje zasluge ter ekonomskega in tehničnega znanja, deželni šolski inšpektor Pirker je dragocen izvedenec v šolstvu, gradbeni inženir Ziegler pa cenjena sila v občinskih gradbenih zadevah. Debeutz in Rudholzer predstavljata obrtnike, Bamberg trgovce. Gariboldi je član deželnega zbora in nekdanji član deželnega odbora za ceste. Dr. Pfeffer pripada občinskemu svetu že 14 let in je izkazal precejšnje usluge kot pripadnik pravne sekcije, dr. Suppan pa je sploh najboljši jurist v občini in morali bi biti presrečni, če bo izvolitev sprejel, saj bo to ob njegovi preobilici dela zanj žrtev." (L. T., 5. 4. 1878.)

skušali so uveljaviti njihov strankarski interes – tako so nagrajevali posamezne osebe za izkazane usluge ... Omeniti je treba še neresno nasprotovanje številčenju hiš in poimenovanju ulic, pa tudi nasprotovanje delovanju zdravstvene policije in drugim policijskim ukrepom. Vse naštetu kaže, česa se je nadejati od morebitne vnovične nacionanol-klerikalne vlade. Tako gre predvsem za obvarovanje mesta pred eksperimenti neodgovornih elementov ...

L. T. je prav tako ugotavljal čisto posebno naravo občinskih volitev v Kranjskem: *V vseh državah, kjer uživajo ustavno življenje, so lokalne volitve majhnega pomena in potekajo mirno. Pri nas je drugače – razkriva se vsa zagrizenost nasprotujočih si tendenc.*⁴⁵²

Volitve so prinesle enak izid kakor predhodne: Slovenci so zmagali v III. razredu, Nemci pa v obeh drugih. Slovenci so baje ustavoverne kandidate v I. razredu, kjer so na vso silo želeli zmagati, med svojo agitacijo sumničili in denuncirali, jih obtoževali potratnosti in trdili, da so deželi sovražni. Volivcem v III. razredu, kjer so zmagali, so grozili s poslovnim bojkotom, če ne bodo glasovali, kakor je treba.⁴⁵³ S. n. je za poraz v I. volilnem razredu obtožil “naše starejše gospode, ki imajo v tem razredu največ vpliva, pa niso skoraj nič agitirali”.⁴⁵⁴

V prvi polovici leta 1879 še ni kazalo, da se bo položaj tako korenito spremenil, čeprav je S. n. že 19. 1. 1879 pisal, da so ob odhodu ministrstva Nemci in nemškutarji potrti in pobiti.

Nadomestne občinske volitve so potekale po že ustaljenem scenariju – v III. volilnem razredu so zmagali Slovenci, v obeh drugih pa ustavoverci. L. T. je kritično analiziral slovenske kandidate:

Zarnik se spušča v kandidaturo zato, ker kot znani koristolovec računa s tem, da bo izvoljen za župana ... sicer je len, nedelaven, v deželnem zboru se omejuje na taborsko govoričenje; dr. Vošnjak je prazno trobilo klerikalno-nacionalne stranke, izkazal se je pri žaljenju nasprotnikov v deželnem zboru; dr. Poklukar je dolgoveznež, njegovi govori odženejo tudi njegove kolege, je zvesti častilec Bleiweisa; Strzelba – pohlepnež, hotel si je prisvojiti pot k Ljubljani, ki stoji ob njegovem posestvu, kar bi bila požarnovarnostna katastrofa ...

Sicer se je v L. T. dosti pisalo o Taaffejevem navodilu o objektivnosti, vendar v tem smislu, da Slovenci njegove besede nalašč pačijo (Taaffe je baje izjavil, da ne bo trpel sovražnih izpadov uradnikov proti Slovanom). Ustavovercem se je tudi zdelo, da:

*Nič ni bolj zavrženega od predrznosti Jurčiča, ki bi rad konfisciral volilno pravico uradnikov drugih narodnosti (medtem ko je tudi sam tujec v Ljubljani), češ da lahko volijo le v svoji ožji domovini.*⁴⁵⁵

⁴⁵² L. T., 11. 4. 1878.

⁴⁵³ Izvoljeni – v III. razredu: Karl Bleiweis, Franc Potočnik, Franc Goršič, Vaso Petričič, Franc Peterca; v II. razredu: Anton Gariboldi, Raimund Pirker, Franz Ziegler; v I.: Franz Doberlet, dr. Anton Pfeiffer, dr. Josef Suppan. – L. T., 10., 11., 12., 13., 15. in 16. 4. 1878.

⁴⁵⁴ S. n., 16. 4. 1878.

⁴⁵⁵ L. T., 15. 4. 1879. Tega dne so v notici “Narod Bettelbrief an die Staatsbeamten” tudi opisali, kako so po letih psovanja v S. n. naenkrat začeli prijazno in nežno opominjati uradnike na njihovo domnevno ljubezen do matere Slovenije.

Na nasprotni strani je S. n. 4. 4. 1879 prinesel zanimivo analizo ustavovernih kandidatov v II. razredu:

Kandidat Leopold Bürger iz dunajskega Lerchenfelda doma, mož, ki se je v Ljubljani po srečnih ženitvah in po srečni smrti prav izvrstno okoristil. Je prvi doglavnik Deschmannu in Schreyju, priden delavec v vinogradu nemškega agitovanja, neutruden, kjer je treba v Ljubljani z novci in delom domače slovenstvo zatirati in faliranemu nemštvu na noge pomagati. Ko so delavci lani na obnovljenem hranilničnem poslopju obesili kranjsko trobojnico, je na njih rohnel, naj takoj strgajo dol te farbaste cote ... Kaltenegger - tudi z one strani Dunava prišel v Ljubljano ... Laschan - pred leti se je hvalil, da bi, ko bi mu dali proste roke, v treh dneh vsem narodno slovenskim rovarjem z giljotino sapo zaprl. Zhuber - slovenščine nezmožen ... ko je hodil nadzirat kot šolski inšpektor, si je vzel za tolmača napol gluhega mestnega učitelja in tako sta nadzirala eden, ki je slišal, a ne razumel, in eden, ki je razumel, a ne slišal.

Isti list je v zvezi s slovenskim porazom v I. razredu 18. 4. 1879 ugotavljal: "Naših zopet nij bilo na volišče spraviti! Boje se vlade, boje se uradnikov, raznih ozirov in zvez itd. Med I. razredom ni pravih agitatorjev."

Pred državnozbornskimi volitvami je bil položaj nekoliko nejasen. S. n. je glede na novo združevanje v državnem parlamentu označil L. T. za vladi sovražnega oziroma opozicijskega in tako okarakteriziral celo nekaj znanih posameznikov ustavoverne stranke s Kranjskega. Slovenska narodna stranka naj bi imela v boju proti vladi v nemškem ustavovrnem taboru celo zaveznika.⁴⁵⁶ V tem času je v L. T. zaslediti predvsem hvalospeve programu leveice; izmed kranjskih ustavovercev v državnem zboru je po teh analizah Langer pripadal centru, Deschmann, Hotschewar in Suppan so se pridružili levici, dr. Schaffer pa je bil že vrsto mesecev močno bolan.⁴⁵⁷ V S. n. je bilo po zatrjevanju L. T. celo mogoče brati, da gre Slovincem tokrat res za sporazum z Nemci, da privoljujejo v nacionalne kurije in da bodo podobno kakor Čehi popustili v narodnih zahtevah.⁴⁵⁸ V resnici pa je S. n. le označil neki članek v Neue Freie Presse kot "pošteno nemško besedo", saj je menil, da se v njem Čehom prvič ponuja sprava na podlagi narodne enakopravnosti, ne pa na podlagi priznanja nadmoči nemškemu dejavniku. V tem je S. n. videl načelo, po katerem bi bilo možno sodelovanje tudi v slovenskih deželah. Hkrati je pristavil, da Slovenci, poučeni z grenkimi izkušnjami, previdno čakajo na razvoj dogodkov.⁴⁵⁹ Vsekakor je iz pisanja L. T. pred državnozbornskimi volitvami razbrati negotovost in obžalovanje, ker ustavoverna stranka ni bila sposobna sestaviti enotnega volilnega programa, kar je povzročilo, da je imela vsaka frakcija svojega. Le s skupnimi močmi bi lahko odbili fevdalno-klerikalni nalet. Posebno so kritizirali program štajerske ustavoverne stranke:

Zahteval je preveč, in kdor preveč zahteva (preoblikovanje gospodarskih odnosov z Ogrji, reformo volilnega sistema na podlagi splošne volilne pravice, spre-

⁴⁵⁶ L. T., 17. 5. 1879.

⁴⁵⁷ L. T., 15. 5. 1879.

⁴⁵⁸ L. T., 23. 5. 1879.

⁴⁵⁹ S. n., 20. 4. 1879.

membo društvenega prava in zakon o svobodi zbiranja in tiska na svobodni-selni in radikalni osnovi, vpeljavo novega trgovinsko-obrtnega davka na dohodnino, zakon proti oderuštvi, stečaju ipd.), ne dobi nič. Ali je modro toliko težkih zakonov predstaviti javnosti? Na drugi strani je klerikalni program zart v preteklost in temelji na ošabnosti Katoliške cerkve. Oba sta prenapeta in ne prinašata Avstriji blagoslova, saj gre eden preveč naprej, drugi pa nazaj - oba sta zunaj zlate sredinske črte.⁴⁶⁰

Nekaj dni pred volitvami so bili ustavoverci še vedno samozavestni v svojih napovedih in so se npr. spraševali, zakaj nasprotniki tako omahujejo s postavitvijo kandidatov, ko pa pravijo, da ustavoverna stranka obstaja le po milosti vlade.⁴⁶¹

Obenem so obračunavali z izdajalci, ki so prebegnili k nasprotnikom. Tako je glasilob kranjskih Nemcev obdelalo Margherija:

Nacionalni kandidat Margheri je še do konca leta 1877 veljal za izpričanega ustavoverca, kar je dokazoval z glasovanjem v deželnem zboru. Šele po aferah in sodnih procesih, ko je postal za liberalne veleposestnike nesprejemljiv, je postal nacionalec. Sicer je odpadnik, neznačajnejš, ki ni za poslanca. Ta "der Edle Junker" živi v gradu, obdanem z vodo, in nima zveze z resničnimi potrebami ljudi - prebivalci dolenjskih mest.⁴⁶²

Obenem so ustavoverci že trdili, da nasprotnikom pomaga vlada:

Morda ta podpora ni eksplicitna, vendar ob tem, ko se ti kandidati (npr. Schneid) predstavljajo za vladne, jih vlada ne demantira.⁴⁶³

V slovenskem taboru pa so opisovali propadanje ustavovercev:

Pri prihodnjih volitvah ne bosta več kandidirala Hotschewar iz Krškega, ki je truden in naveličan političnega ustavoverstva, niti ne dr. Supan, ki je s politiko svojo prej dobro advokaturu na korist dr. Schreya in drugim močno oškodoval - da več ne rečemo, pa tudi ni postal ud upravnega sodišča, kakor je želel. Dežman pak se plaho ozira, kam bi se zatekel s svojo kandidaturo, ker na Dolenskem ve, da bo propadel, ker ni niti jedne svoje oblube držal. Svetovano mu je sicer tudi bilo, naj popusti politiko, v kateri itak uspehov nema, ali on, stari renegat, se je baje "zarotil in zaklel", da hoče svoj slovenski narod izdajati in tujstvu služiti proti svojej krvi in proti svojemu rodu, do črnega groba. Zato se bode ponujal, ali v Ljubljani ali v velikem posestvu.⁴⁶⁴

Kljub vsemu je prava katastrofa na volitvah v mestni kuriji 30. 6. 1879 ustavoverce osupnila. V Ljubljani je Deschmann pogorel proti Schneidu, nič bolje je nista odnesla Kromer in Vesteneck. Poudariti je treba, da je ob tokratni predvolilni agitaciji S. n. posvetil posebno pozornost Deschmannu:

Včasih je Dežman, naglašujoč naravnost koristi germanizacije in govoreč o "pr-raktischen Krainer" bolje znal zastopati svoje renegatovsko stališče in bolje skrivati se v ovčjo kožjo kranjskega domoljubja. A zdaj se volk uže stara in izpod

⁴⁶⁰ L. T., 5. 6. 1879.

⁴⁶¹ L. T., 24. 6. 1879.

⁴⁶² L. T., 27. 6. 1879.

⁴⁶³ L. T., 28. 6. 1879.

⁴⁶⁴ S. n., 21. 5. 1879.

*te ovčje kože se vidi siva volčja glava uže kar razkrita. Zobje volku uže izpada-
jo in peša, gotovo iz gnjeva in resignirane jeze, da ves njegov trud, vsa njegova
tuljenja po pustem resji nemškutarstva vendar nobenega pravega uspeha nema
in da, ko bode lopata nad njegovim grobom ropotala, bodedo rojaki mu Slo-
venci rekli: vsem, vsem bodi odpuščeno, samo ne izdajalcu naroda!*⁴⁶⁵

Isti list je bralce spominjal:

*Dežman je pred leti tekel v Celje na Brandstetterjev zloglasni frfasungstag, da
je tam Štajerce svaril, naj se z nami Kranjci nikar ne združijo, ker mi Kranjci
da smo sami boretje, berači in prosjaki. Kranjec Dežman se je pri sosedih sam
zaničeval, ker je renegat, slep od strasti - vsako sredstvo mu je pravo in dobro,
če le nemškutarstvo podpira in vzdržuje.*⁴⁶⁶

Deschmanna je imenoval tudi "podobno človeške zmote in strasti" ter pribil, da s tem, ko ga ustavoverci postavljajo za kandidata, izpričujejo, da "na kako spravo nikdar mislili niso, a zahteva to tudi od nas, da se ne zmenimo zanje in prej, zapomnite si, gospoda, mora obrniti Ljubljana svoj tok proti Vrhniki, kakor bi mi segli Dežmanu v roke".⁴⁶⁷

Dne 29. 6. 1879 je isti časopis objavil Deschmannov življenjepis in njegova narodno zavedna dela iz časa, preden je prestopil k Nemcem (*Slava Slavjanom, Proklete grablje in Še Slovenja ni zgubljena*); življenjsko zgodbo nesrečnega odpadnika je zadovoljno zaključil z opisom muk, ki jih je Dante v Božanski komediji namenil izdajalcem. Zdi se, da je tovrstna antidežmanovska kampanja spodbudila še večje ljudsko zaničevanje - tako so npr. Deschmanna, ko se je s poštnim vozom peljal v Ljubljano, zaničevali kmetje na Viru in mu oponašali "proklete grablje", Deschmann pa da je sam potožil, da je S. n. kriv, ker ga je zadnjič neki hlapec na polju opsoval: "Živeli Slovenci, prokleti nemškutar, prokleti renegat!"⁴⁶⁸

L. T. pa je po volitvah ugotavljal:

*Izgubili nismo samo proti nacionalno-fevdalni stranki, temveč tudi proti vladi.
Vprašanje je, ali se da iz tako raznovrstne kopice sestaviti vlado, ki bi kam
pripeljala.*⁴⁶⁹

Dne 8. 7. 1879 so v L. T. zapisali, da je klerikalno-fevdalna koalicija razglašala Schneida za vladnega kandidata in da ga morajo zato voliti vsi uradniki - vlada je vse to početje mirno opazovala in se v svoji tako slavljeni objektivnosti ni odzvala. L. T. je 3. 7. 1879 poročal o zmagi ustavovercev v veleposestniški kuriji - Tauferer-ja in Schwegla. S. n. je pri tem (po navedbah L. T.) špekuliral in lagal, da sta bila to kompromisna kandidata, plod dogovora med ustavoverci in fevdalci po Bleiweisovem posredovanju. Slednji je imel menda celo vlogo cenzorja, ki je določil, da Deschmann in Vesteneck ne smeta kandidirati.

⁴⁶⁵ S. n., 9. 4. 1879.

⁴⁶⁶ S. n., 24. 5. 1879.

⁴⁶⁷ S. n., 24. 6. 1879.

⁴⁶⁸ S. n., 28. 6. in 3. 7. 1879.

⁴⁶⁹ L. T., 30. 6. in 1. 7. 1879.

Ob zahvali slovenskega volilnega odbora je L. T. zlobno pripomnil, da je iz izidov komaj spoznati zmago Slovencev, saj trije izvoljeni grofje poleg viteza Schneida nimajo nobene slovenske signature:

Predvsem se zdi, da je znanje slovenščine pri teh gospodih zelo sporno, čeprav je to po uradni teoriji nacionalcev nujen prvi pogoj za nacionalno kandidaturo. Še sreča, da čast slovenske zastave rešuje kaplan Klun, sicer izvoljeni ne bi bili sposobni komunicirati z ljudstvom v vsaj napol znosnem slovenskem jeziku.⁴⁷⁰

Slovenski narodnjaki so zmago na državnozborskih volitvah 30. 6. 1879 proslavili z metanjem kamnov v Deschmannova okna.⁴⁷¹

Zaradi poraza so se – tako se zdi – ustavoverci sporekli tudi med seboj, Slovenci pa so seveda veselo dolivali olja na ogenj. V začetku julija je v Grazer Tagespostu izšel članek o tem, da je za poraz na Kranjskem kriva tamkajšnja ustavoverna stranka. Pri tem so bili poimensko navedeni nekateri voditelji. S. n. je za denunciacijo lastnih sodrugov obtožil urednika L. T. dr. Hansa Krausa, vendar je ta omenjene trditve ogorčeno zanikal in razširjevalca teh vesti imenoval lažnivca.⁴⁷² S. n. je 10. 7. 1879 poudaril, da je dr. Kraus v svojem poročilu v Tagespostu oponesel, da med kranjskimi ustavoverci ne vlada bratstvo, temveč “Kastengeist”, da nimajo nobenih stikov z ljudstvom, temveč mu obračajo hrbet in se prepuščajo egoizmu – nekateri vodilni ustavoverci da so se odtegnili delovanju, saj so svoje zasebne cilje že dosegli.

Krivca za poraz so kranjski ustavoverci iskali tudi v Auersperg-Lasserjevi vladi. Slednja je – po zatrjevanju L. T. – povečevala razdor v že sicer razcepljeni stranki, in to tako, da je frakcije izigravala eno proti drugi in še povečevala prepad med njimi.⁴⁷³

*

Če primerjamo predvolilne agitacije kranjskih ustavovercev med letoma 1870 in 1879, ugotovimo, da so do leta 1875 volitve na občinski ravni potekale umirjeno, saj do takrat Slovenci sploh niso kandidirali. Tudi v tem času pa je bila predvolilna kampanja za deželno- in državnozborske volitve ostra.

Že nekaj mesecev pred vsakimi volitvami je z obeh strani, ne glede na to, ali je šlo za občinske, deželne ali državnozborske volitve, potekal ogorčen boj za vsakega volivca. Zdi se, da bi večina teh najraje živela mirno, brez volitev ter pritiskov in nevarnosti, ki jih prinašajo. Glede na razmeroma malo volivcev je bil namreč položaj skoraj povsem pregleden in se je malodane za vsakogar vedelo, kako je volil in ali je za to nemara dobil kakšno plačilo. Mnogi volivci so se tako večkrat znašli v neprijetnem položaju, saj so bili v precepu, ker so bili kot trgovci ali obrtniki odvisni od strank iz obeh taborov. Tadva sta poskušala z vsemi mogočimi prijemi pridobiti volivce iz nasprotnega tabora. Mučnih situacij ni manjkalo, na dan volitev pa je

⁴⁷⁰ L. T., 4. 7. 1879.

⁴⁷¹ L. T., 5. 7. 1879; v isti številki so opozarjali S. n., da slepi samega sebe, ko razglaša Schwegla za enega svojih ljudi.

⁴⁷² L. T., 10. 7. 1879.

⁴⁷³ L. T., 12. 7. 1879; članek z naslovom “Kronos Verfassungspartei”.

pred magistratom potekal pravi boj oziroma tekmovanje v tem, katera stranka bo prignala več takih, ki bodo volili njene kandidate. V predvolilno agitacijo so osebno posegali celo strankarski prvaki, in tem ni bilo pod častjo "prepričevati" posamezne volivce, ki jim v vsakdanjem, družabnem življenju sploh niso posvečali pozornosti. Glede na poročila iz slovenskega tabora je bil pri tem lovljenju duš najbolj strasten ravno Deschmann.

Ustavoverci so v sedemdesetih letih 19. stoletja stalno poudarjali, da so vladna stranka in da je dolžnost vseh državnih uradnikov voliti vladne, tj. njihove kandidate. Vedno znova so ponavljali, da so stranka, ki ščiti ustavo in se bojuje proti brezumnemu nacionalizmu, fevdalni reakciji oziroma verskemu fanatizmu. S tem ko so imeli vladno podporo, so si lahko privoščili raznovrstne pritiske in nepravilnosti, ki so jim prinesli zmago. Zdi se, da je v tem pogledu do najbolj kričevega prekrejevanja volilnega imenika prišlo leta 1875, ob volitvah v obrtno-trgovsko zbornico. Najbolj dragoceni sta bili ustavovercem seveda zmagi leta 1873 na državnozbornskih in leta 1877 na deželnozbornskih volitvah. Poleg vladnega pritiska je k zmagi leta 1873 pripomoglo neskladje v slovenski stranki, leta 1877 pa velika gospodarska kriza in nemoč slovenske večine v kranjskem deželnem zboru, da bi se na krizo ustrezno odzvala.

Predvolilni programi kranjskih ustavovercev v vsem obdobju 1870-1879 niso doživeli nobenih bistvenih sprememb, verjetno zaradi stališča, da sistema, ki je uspešen, ne gre menjati. Vsekakor je treba poudariti ugotovitev Vasilija Melika, da je nemško večino v Ljubljani omogočal nedemokratični volilni red, da je nastala z vladno pomočjo in je padla, ko je ta pomoč usahnila.⁴⁷⁴

IV/6 Delovanje ustavovercev v mestnem svetu in deželnem zboru ter njihovo opravljanje deželnih oziroma vladnih funkcij

V letu 1870 so kranjski Slovenci dobili svojega prvega deželnega glavarja Razlaga. Dne 14. septembra istega leta je zaradi adrese slovenskih deželnih poslancev v kranjskem deželnem zboru, s katero so zahtevali Združeno Slovenijo, ustavoverna stranka pričela bojkot. Vseh njenih trinajst deželnih poslancev je svojo neudeležbo na zasedanjih deželnega zbora obrazložilo, češ da je bila adresa usmerjena proti decembrski ustavi in da zbor ni bil razpuščen.⁴⁷⁵

Delo ustavovernega občinskega odbora je bilo seveda od vsega začetka izpostavljeno močni slovenski kritiki, ki je npr. grajala mestni svet tudi zato, ker je leta 1870 podaril zemljo za tobačno tovarno.⁴⁷⁶ Tako ni čudno, da so bile napetosti med deželnim zborom, v katerem je vladala slovenska večina (do 1877), in občinskim svetom (od 1869 je bil v rokah Nemcev) na dnevnem redu. Deželni zbor je npr. izglasoval občin-

⁴⁷⁴ Vasilij Melik, *Volitve v Ljubljani*, Kronika 29/1981, str. 121.

⁴⁷⁵ Primerjaj Gorše ..., str. 132.

⁴⁷⁶ S. n., 12. 11. 1870.

ski statut, ki Nemcem ni bil po volji, saj ga je – po Kalteneggerjevih besedah – pri tem vodilo le sovraštvo do občinskega sveta in zaničevanje avtonomije. Zato je občinski svet naslovil vlogo na deželnega predsednika, naj statut zavrne zaradi neupravičenega omejevanja na premoženjskem in samoupravnem področju. Prav tako je deželni zbor občinskemu svetu zavrnil odobritev loterijskega posojila (1 milijon gld), zaradi česar je izostala že projektirana gradnja šole. Ravno tako je deželni zbor odklonil zvišanje naklad, ki so pomenile pomemben vir mestnih dohodkov. Posebno burno so se ustavoverci odzvali na odlok ministra za kulturo z dne 8. 10. 1871. Z njim se je vpeljal utrakvistični pouk na ljubljanski realki in se podobno določil za vse kranjske srednje šole.⁴⁷⁷ Prav tako so nasprotovali odlokom deželnega zbora v zvezi z omejevanjem števila ur nemščine na glavnih šolah (štirirazrednicah) na začetku 1871.⁴⁷⁸ Po drugi strani so Slovenci z obžalovanjem ugotavljali, da se je kranjsko deželno predsedstvo pustilo pretentati prošnjam mestnega sveta oziroma Deschmannovim in Pirkerjevim zvijačam ter dovolilo, da se v 3. in 4. razredu na mestni ljudski šoli vpelje nemščina kot učni jezik.⁴⁷⁹ Slovenci so jeseni istega leta zamerili mestnemu svetu, da je izvolil Beusta za častnega ljubljanskega meščana. Pri tem so navajali sumljivi sloves Beustove npravnosti in se spraševali, zakaj nemčurji ne podelijo častnega meščanstva tudi uredniku Laibacher Tagblatta Spitalerju, ki je bil zaradi “nespodobnega vedenja na javnih šetališčih ob službo det”⁴⁸⁰

Spomladi leta 1871 je odstopil župan Suppan. Ustavoverci so imeli nemalo težav pri izbiri novega kandidata. Pri teh dilemah, ki so nastopile že januarja 1871, se je izkazalo, da ustavoverno stranko sestavljata (vsaj po trditvah v S. n.) dve frakciji – ustavoverna in mladoliberalna:

Kraljestvo za količkaj dobrega župana kričijo nemčurji že nekoliko dni, pa ni ga, ni. Množe se kandidati kot gobe po dežju in najčudnejše kombinacije prihajajo na svitlo. Dr. Schaffer naj bo, pravi ta, če je tudi še mlad, pa je odločen Nемеc ali prav za prav Prus. Vrh tega je izmed kapitala in je doktor, pomislite, resničen doktor, kar še bolj za njega govori. Ne, ne kriči nasproti zbor uradnikov, na noben način, ta je premlad; če Laschana nočete, naj bo pa prof. Pirker župan, ima sicer hišo le z enim nadstropjem, pa hišo ima, zraven pa je c. k. profesor in ustavoveren, da je že “nagravžno”, kakor pač veter vleče. Pa tudi Pirkerja odlože ad acta, njemu ni upati, kajti enkrat je že bil Slovenec in kaj se ve, kaj se še zgodi z njim. Morebiti bi pa Kalteneggerja volili, pravi tretji, pa ta žalibog neče biti. In tako gre naprej. Kdor bi bil za rabo, ne vzame, in kdor bi vzel, ni za rabo in tako naprej ... Vprašanje županstva se še ni rešilo. Zmota v ustavovernem taboru je čedalje večja. Vsi dosedanji kandidatje so zavrgli kandidaturo. Najbolj se sline cede dr. Schreyu, pa se mu ne bo posrečilo, ker celo njegovi prijatelji pravijo, da je figurant. Največ upanja ima dr. Nikolaj Recher – priljubljen naj bi bil pri ustavovercih in mladoliberalcih. Bo li Dežman s tem zadovoljen, je drugo vprašanje ...⁴⁸¹

⁴⁷⁷ L. T., 11. 11. 1871; zasedanje občinskega sveta z dne 10. 11. 1871.

⁴⁷⁸ L. T., 30. 3. ter 25. in 26. 5. 1871.

⁴⁷⁹ S. n., 16. 2., 1871.

⁴⁸⁰ S. n., 16. 11. 1871.

⁴⁸¹ S. n., 24. in 26. 1. 1871.

V tej stiski so vendarle prepričali Suppana, naj še vztraja kot župan, vendar je to trajalo le do konca marca istega leta, ko je nepreklicno odstopil. S. n. je ugotovil, da vse Deschmannovo javkanje in moledovanje ni pomagalo ter da je bilo zaradi te odpovedi "veliko veselje v županstva željnem Izraelu" – posebno so na županovanje računali dr. Schaffer, učitelj Pirker, dr. Recher in "profos" Laschan. Zdi se, da so se ustavoverci najprej zedinili, naj bi bil njegov naslednik Laschan. S. n. je 27. 3. 1871 pisal, da bo Laschan zagotovo Suppanov naslednik:

V malo dneh dobi Ljubljana novega župana, c. kr. birokrata Laschana. Tagblatt nam morebiti prinese životopis tega čudnega svetnika. Njegove zasluge so le v tem, da vsak mesec potegne mastno penzijo. Pravijo, da je mučenik za liberalno reč, pa tak mučenik bi bil vsak norec; pravijo, da je bil zbog tega penzioniran, ker je bil v Frankobrodu preveč liberalen. Mož, ki je pod Bachom postal vladin svetovalec, je v očeh nemčurjev preliberalen. V resnici je bil ex officio penzioniran, ker ni bil za nobeno rabo. Dr. Schaffer pa je močno obledel in močno se boje, da bi si kaj ne prizadel, kajti on nima ne trohice upanja postati župan. Naj se tolaži, saj utegne v Udmatu postati kaj praznega in bolje je v Udmatu biti prvi nego v Ljubljani drugi.

Kmalu zatem pa je isti list poročal o nenavadnem preobratu:

Do zadnjega dne pred volitvijo je bil Laschan izbran ... potem pa je 15 mestnih očetov odločilo, da vsi odstopijo, ako se Laschanova kandidatura ne zavrže. Nemčurji so v svojem mnenju jako spremenljivi, 6 ur je zadostovalo in Laschan ni bil več liberalen mučenik, ampak to, kar je v resnici – c. kr. birokrat. Schaffer, Pirker, Recher – vse nič, tu imena so že za na tandelmarkt. V tej sili se spomnijo Dežmana in vse kriči Dežman ... Kot župan se oče Dežman niso nič spremenili in jaz jih skrbno ogledujem, kje jim "priprost mestjan in kolega" [kakor se je sam v zahvalnem govoru označil – op. a.] tiči.⁴⁸²

Kmalu po ustoličenju novega župana so v S. n. menili, da je Kalteneggerjeva utemeljitev izbire župana (hoteli da so ga oškodovati za nadloge, ki so mu jih pripravili narodnjaki) bedasta:

Dr. Kaltenegger, ki bo še po smrti z govori strašil, je izustil nekoliko hripavih besed. Vitez Hripavski je li čast in posel županski le za to, da bi koga oškodovali za klofute, ktere mu je založil kak mesar ali za polemike v časnikih? Nazadnje bi moral tisti izmed nemčurjev postati župan, ki je dobil že največ klofut!⁴⁸³

Tesna povezanost občinskega sveta in ustavoverne stranke se je izpričala tudi junija 1872 ob razglasitvi predsednika Ustavovernega društva dr. Suppana za častnega ljubljanskega meščana. Ob tej priložnosti je bil v kazinski restavraciji banket, ki so se ga udeležili nekateri občinski svetniki in ožji Suppanovi sorodniki. Govornik Schrey je poleg lepih želja slavljencu izrekel upanje, da bo v kratkem njihov tudi deželni zbor, saj bi tako ne bile izničene najlepše ideje, ki se porajajo v ljubljanskem občinskem svetu.⁴⁸⁴

⁴⁸² S. n., 6. 4. 1871.

⁴⁸³ S. n., 1. 4. 1871.

⁴⁸⁴ L. T., 10. 6. 1872.

Po Hohenwartovem odhodu in Lasser-Auerspergovem nastopu so zavele druge sape – za deželnega glavarja so postavili konec 1871 Alexandra Auersperga, naslednje leto pa Kalteneggerja. V deželnem zboru so se slovenski poslanci – posebno Zarnik – zavzemali, da učiteljstvo kolikor toliko obvarujejo pritiska, saj je “nemškutarstvo v njihovih vrstah bujno poganjalo in germanizacija je imela v njih najkrepkejšo oporo, zlasti od kar je prišlo na površje Slovanom najbolj nasprotno ministrstvo”. Tako so npr. odpravili določbo, da smejo takoj odstaviti učitelja, ki bi se v državljskih zadevah tako vedel, da se to ne bi ujemalo z njegovo službo; menili so namreč, da bi bila sicer vladi dana možnost odpuščati učitelje, če se ne bi vedli ustavoverno.⁴⁸⁵

Konec 1872 je federalistična adresa, ki jo je sprejela večina slovenskih poslancev, povzročila manjši razkol v slovenskih vrstah. Adresa, ki je obžalovala, da se je ponesrečil Hohenwartov poskus sprave, in oporekala neposrednim volitvam, je vztrajala, da sprejme deželni zbor ista stališča, kakor jih je izpričal v adresah v letih 1867, 1870 in 1871. Tako se je spet implicitno izrekala za Zedinjeno Slovenijo, čeprav je neposredno ni omenjala. Poleg Nemcev so proti adresi glasovali slovenski poslanci Kozler, Razlag, Svetec in Zagorc, Zupan pa je odstopil. S. n. je te poslance obtoževal, da so glasovali proti na ljubo nemškutarjem, in poudarjal, da se je v pomembnih političnih vprašanjih treba držati večine ne glede na to, ali je formulacija komu všeč ali ne.⁴⁸⁶ Nekako z letom 1873 je nastopila najhujša doba slovenskega preganjanja in germanizacijskega pritiska. Vlada se je pri tem opirala na pomoč odpadnikov, narodno mlačnih in brezbriznih ter odvisnih uradnikov, posebno učiteljev. Slovenščino so izrinjali iz vsega javnega življenja.⁴⁸⁷

Na položajih, ki so jih zasedali kranjski Nemci, so se leta 1874 zgodile spremembe. Deschmann se je mestu ljubljanskega župana konec aprila 1874 odpovedal in do izvolitve naslednika opravljal le tekoče zadeve. Razlog je bil – kakor je sam navedel – prezaposlenost, županska funkcija pa je po njegovem zahtevala celega moža. Dne 12. 5. 1874 je bil na seji občinskega sveta izvoljen Laschan, predstavljen kot borec za svobodo – že leta 1848 se je po trditvah L. T. potegoval za ljudske pravice.⁴⁸⁸

Po smrti Alexandra Auersperga je kot vodja deželnega predsedstva v začetku julija 1874 nastopil Bohuslav vitez Widmann. Kranjski ustavoverci so ga, kljub dobri reputaciji “ustavi od nekdanj zvestega človeka”, sprejeli z nezaupanjem – zdi se, da so vladi zamerili, ker ni postavila na to visoko mesto domačega človeka. Widmanna so ocenjevali kot tujca, ki ne pozna deželnih razmer razen po pripovedovanju. Bistvena pomanjkljivost se jim je zdela, da Widmann ni znal slovenskega jezika, in po njihovem ne bi mogel ustrezno zastopati vlade v deželnem zboru, kjer se v glavnem govori slovensko. Domnevali so, da je njegovo imenovanje le začasna etapa v osebni napredovanju. “Četudi bi bil čvrsta opora naši stranki, so nam deželni interesi nad strankarskimi,” so nesebično izjavili kranjski patrioti.⁴⁸⁹ Zdi pa se, da so

⁴⁸⁵ Gorše ..., str. 136.

⁴⁸⁶ Prav tam, str. 137-138.

⁴⁸⁷ Prav tam.

⁴⁸⁸ L. T., 13. 5. in 2. 6. 1874.

⁴⁸⁹ L. T., 16. 7. 1874; članek z naslovom “Platzhalter?”.

se z Widmannom kljub začetni hladnosti kranjski Nemci precej hitro sporazumeli.⁴⁹⁰ Doba njegovega uradovanja se šteje za čas najhujšega germanizacijskega pritiska na Slovenskem. Zarnikova interpelacija v deželnem zboru z dne 8. 10. 1874 govori o pritiskih na učiteljstvo, ki je bilo nekdanje pošteno in slovensko zavedno, zdaj pa se je moralno spridilo. V deželnem šolskem svetu si je vlada protizakonito priborovala večino in začela oblastno gospodariti po slovenskih šolah. Tako je v Kranju ponemčila slovensko realno gimnazijo, odpravila slovenske paralelke na ljubljanski realki, na realki v Novem mestu pa dopustila pouk v slovenščini le pri verouku. Italijanščina je bila na ljubljanski realki obvezen predmet, slovenščina pa samo izbirni. Vrhunec cinizma je bil, da so se na tej šoli slovenski dijaki učili slovenščine v nemškem jeziku. Nemščina se je uvajala tudi v ljudske šole. "Učiteljska pripravnica" je postala pod šolskim inšpektorjem Pirkerjem orodje germanizacije. Slovenski profesorji na slovenskih šolah praviloma niso dobivali mest, vlada pa je tudi prestavila nekaj zavednih slovenskih poštnih uradnikov v Bukovino, na njihova mesta pa postavila trde Nemce.⁴⁹¹ V Laibacher Schulzeitungu so to Zarnikovo interpelacijo ogorčeno komentirali. Menili so, da ne izhaja iz vrst svobodomiselnih Slovencev, saj so svobodomiselni Slovenci oni (učitelji, ki se oglašajo v Schulzeitungu). V potrditev zlaganosti slovenskih svobodomislecev so navajali argumente, npr. da je Zarnik s trebanjskim sporazumom postal sluga duhovščini, saj je začel nastopati proti ločitvi cerkve od šole in da je dal Peter Kozler sina oprostiti pouka slovenščine, Barbo in Dominkuš pa sta svoja sinova vpisala v nemški oddelek. L. T. je v članku "Die Deutschenfresser in krainer Landtag" pisal, da so slovenski poslanci Kozler, Obreza in Horak na javnih sejah deželnega zbora govorili samo nemško, Costa, Poklukar in Murnik pa slovenščino strahovito lomijo, tako da se njihovi somišljeniki nad njimi zgražajo:

Naš boj proti narodnemu šovinizmu je v glavnem boj proti omenjenim in enostranskim predsodkom tako imenovanih narodnih voditeljev, proti njihovemu bebavemu pojmovanju in razlaganju ustavno zagotovljenih pravic ... Ta odreveneli nacionalizem pozna le eno svobodo, namreč svojo, ki mu dovoljuje, da s husitskim tolkačem vbija v glavo drugim svoje prepričanje ... In to naj bi bili politiki! Čim bolj divje se vedejo gospodje, čim bolj se njih jeza zaradi popolne brezpomembnosti stopnjuje v nepreračunljivost, čim bolj pobijajo vso dostojnost, vsa kulturna prizadevanja ljudstva, tem bolj zgublajo zaupanje, dokazujejo svojo onemoglost ter nam olajšujejo boj in ravnajo pota za končno zmago.

Pirker je poskušal pospešiti germanizacijo tudi tako, da je pripravil peticijo, s katero so nemškutarski učitelji 15. 10. 1874 v deželnem zboru zahtevali, naj se krajevnim šolskim svetom odvzame pravica predlagati kandidate za učiteljske službe in se prenese na deželni šolski svet. Tega je – kakor smo že omenili – vladna stranka nezakonito spravila pod svoj nadzor z delegiranjem članov. Prošnjo je deželni zbor zavrnil.⁴⁹²

⁴⁹⁰ 15. 10. 1874 je L. T. prinesel poročilo, da so se na čaju pri Widmannu zhrali kranjski ugledniki, med njimi Kaltenecker, Pirker, Laschan in drugi.

⁴⁹¹ Primerjaj Gorše ..., str. 141-142.

⁴⁹² Gorše ..., str. 141-143, in L. T., 1874, št. 232.

Kakor je videti iz Klunovega pisma Deschmannu, je med ustavovernimi deželnimi poslanci leta 1874 zavlada neka "letargija". Verjetno gre za to, da so bili nekateri že siti položaja brezplodne opozicije in so se neredno udeleževali sej. Klun je za te razmere izvedel iz časopisov – dopisov iz kranjskega deželnega zbora, in je svoje spodbujanje Deschmanna k vpeljavi discipline omenjal hkrati z željami, da bi mu kranjski ustavoverci naklonili kak mandat: "Ti moraš uvesti strogo disciplino in stroge klubske zakone; ko bi bil pri vas, bi te v tem pogledu močno podprl."⁴⁹³ Deželni predsednik Widmann si je po začetnem nezaupanju pridobil popolno zaupanje kranjskih ustavovercev. L. T. ga je sredi leta 1875 branil pred očitki Slovencev, da je na Kranjskem uvedel diktaturo in da izpolnjuje želje nemškutarske stranke, ki se skriva za njegovim hrbtom. Omejevanje slovenskih svoboščin je po trditvah L. T. v resnici pomenilo le naslednje:

*Nacionalci ne morejo več ščuvati ljudstva na taborih oziroma ob sokolskih izletih, duhovniki pa ne morejo več nenadzorovano s prižnic zavajati ljudstva. Tudi časopisi so se prej pisali dosti svobodneje, zaplenili so se redko. Zdaj pa nobena od teh nacionalnih radosti ni več dovoljena. Temu se je v najnovejšem času pridružila še prepoved sestajanja s hrvaškimi somišljeniki in prepoved zbiranja denarja za nesrečne hercegovske družine. To je torej register nezaslišanih grehov, ki jih nacional-klerikalci pripisujejo deželnemu predsedniku. Pobožni vohljači bodo čez čas vendarle ugotovili, da je v Avstriji pravo ločeno od uprave, da zaplembe časopisov ne odreja politični deželni šef, temveč državni pravdnik, in še, da ima občina nekatera politična in policijska pooblastila, za izvajanje katerih je odgovorna v okviru ustave, nazadnje pa bodo Slovenci morali ugotoviti, da se politični oziroma komunalni organi pri prekoračitvi pooblastil pokličejo na odgovornost.*⁴⁹⁴

Nekako od leta 1875 se je začelo zavzemanje kranjskega deželnega zbora, zadnje postojanke, na kateri je slovenska večina še nasprotovala vladni nemški centralistični politiki. Deželnemu predsedniku Widmannu je pri tem najbolj pomagal litijski okrajni glavar Vesteneck. V vlogi državnega komisarja, odgovornega za nadzor volitev, je omogočil, da so si Nemci z zvijačo, pritiskom in nasiljem, skratka nezakonito priborili trgovsko in obrtno zbornico, ki je v deželni zbor volila dva poslanca.⁴⁹⁵ Da sta obe strani posegali po vseh možnih sredstvih oziroma h kakšnim protiukrepom je nemško nasilje pripravilo Slovence, izvemo iz govora dr. Schreya v deželnem zboru. Pri tem ko je obravnaval žalostne razmere, ki jih je prinesel borzni polom leta 1873 (tj. zmanjšano povpraševanje in tako manj dela), je poudaril, da je veliko bolj kakor to moteč najnovejši šport slovenskih narodnjakov – da (z bojkotom) strežejo po premoženju in lastnini ustavovernih trgovcev in obrtnikov.⁴⁹⁶ Tega leta je v deželnem zboru slovenska večina izglasovala odlok, po katerem je slovenščina postala obvezni predmet za vse na Kranjskem rojene učence. Nemško nasprotovanje je Zarnik zavrnil:

⁴⁹³ AS 854, Dragotin Dežman, Klunovo pismo Deschmannu z dne 17. 9. 1874.

⁴⁹⁴ L. T., 26. 8. 1875.

⁴⁹⁵ Gorše ..., str. 146; o volilnih prevarah glej poglavje o volitvah.

⁴⁹⁶ Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani za leto 1875, str. 250.

*Nemci so nam dejali, da se slovenščina zato ne uvede v urade, ker je uradniki ne znajo. V šolah se slovenski jezik ne uči, ker ni obvezen. To je circulus vitiosus.*⁴⁹⁷

Leto 1876 je potekalo tudi v znamenju 70. rojstnega dne grofa Alexandra Antona Auersperga. Ob tej priložnosti so na seji mestnega sveta izvolili petčlanski odbor, ki bo predvidel način za primerno počastitev pesnikovega jubileja. Proti temu je v imenu slovenske manjšine protestiral mestni svetnik Potočnik, češ da Slovenci častijo Auersperga le kot pesnika, nikakor pa ne kot politika. Kljub temu je bil predlog sprejet, odbor pa izvoljen. Kaltenegger je na sestanku Ustavovernega društva komentiral nasprotovanje slovenskih občinskih svetnikov z izjavo, da mora, kdor slavi pesnika Grüna, častiti tudi politika Auersperga, saj je zadnji potrdil in izpeljal tisto, kar je prvi opeval. Ob Auerspergovi sedemdesetletnici ga je za častnega člana izvolila tudi ljubljanska Filharmonična družba.⁴⁹⁸ V občinskem svetu izvoljeni odbor je na zasedanju 2. 3. 1876 predlagal, naj župan v spremstvu dveh občinskih svetnikov osebno izroči kaligrafsko napisano adresu, Novi trg naj se preimenuje v Auerspergov trg, nove označbe pa takoj namestijo na hiše. Predloga sta bila sprejeta.⁴⁹⁹ L. T. se je tako ob slovesnostih v čast Auerspergu/Grünu spraševal, kako nizka mora biti raven ljudstva, ki noče nič vedeti o velikem pomenu duhovno tako izvrstnega človeka in noče imeti s tem nič skupnega. Osrednja slovesnost v Auerspergovo čast je potekala 10. 4. 1876 v salonu Kazine. V dvorani, okrašeni z grbi avstrijskih provinc in velikim obeliskom, postavljenim v slavljenčevo čast, se je zvrstilo mnogo zdravic.⁵⁰⁰ L. T. je navedel, da so med tistimi, ki so pesniku izrekli čestitke, manjkali Slovenci "kljub temu, da je bebljanju njihovega ljudskega izročila podelil mojstrstvo svojih verzov".⁵⁰¹ S. n. je istega dne poročal, da so v kazini govorili skoraj vsi nemškutarji:

Posebej zagrizeno renegatsku glava Dežman si nij mogel tukaj kaj, da ne bi našo slovensko stranko s fanatizmom vseh apostatov zopet psoval. Naj bi bil rajši faktorum ovrgel, da je teoretični svobodnjak Auersperg praktično okolo Krškega naše kmete drl.

Ustavoverno društvo je Auerspergu na svojem 60. zborovanju v začetku junija za njegove zasluge izročilo posebno društveno priznanje.⁵⁰² Že nekaj mesecev zatem so objokovali prezgodnjo smrt slavnega pesnika, ki je bil "od zgodnje mladosti pa vse do smrti borec za pravice avstrijskega ljudstva".⁵⁰³

Nesoglasja med slovenskimi in nemškimi občinskimi svetniki so se nadaljevala. Omenili smo izjavo slovenskih občinskih svetnikov, s katero so nasprotovali proslavi v čast politika A. A. Auersperga. Nasprotovanja pa so izbruhnili tudi ob povsem stvarnih zadevah. Slovenski občinski odborniki so večkrat izrabili obstrukcijo. Tako so npr. ob vprašanju oštevilčenja hiš vztrajali pri stališču, da ima mesto za to pre-

⁴⁹⁷ Gorše ..., str. 149.

⁴⁹⁸ L. T., 4. 3. 1876.

⁴⁹⁹ ZAL., LJU 488, COD III/27, zapisniki sej mestnega sveta za leto 1876.

⁵⁰⁰ L. T., 11. 4. 1876.

⁵⁰¹ L. T., 12. 4. 1876.

⁵⁰² L. T., 8. 6. 1876.

⁵⁰³ L. T., 14. 9. 1876.

malo denarja in da je treba financirati dosti drugih pomembnejših zadev, npr. kopaljšče. Revni lastniki hiš v predmestjih bi le stežka odrinili dva goldinarja za stroške kovinske tablice. Novo poimenovanje bi žalilo tudi verski čut prebivalstva, saj naj bi se to zgodilo z ulicami, ki zdaj nosijo imena svetnikov. Sploh pa ljudje ne marajo novotarij in je bolje ostati pri starih imenih. Obstoječe oštevilčenje naj se zgolj popravi oziroma naj se poimenujejo ulice brez imena, nesprejemljivo pa je, da dobi izvedbo projekta tuja firma, ko bi domača tudi lahko zadovoljivo opravila nalogo. Deschmann je ugovarjal in poudaril, da je pri podobnih izdatkih večkrat naletel na višjo stopnjo razumevanja pri revnejših slojih kakor pa pri bogatih:

Mesto bi se z enotnim oštevilčenjem polepšalo in tak argument bo razumel tudi preprost človek. Od novih občinskih svetnikov [tj. slovenskih - op. a.] gre pričakovati, da bodo izkazali patriotizem in revnejših slojev ne bodo ščuvali proti temu projektu. Sicer pa ob drugih, bolj pompoznihih priložnostih revnejši sloji kar radi globlje sežejo v žep. Tako je npr. pri procesijah videti deklice, ki komaj nosijo težke sveče. Sicer bi pa revnejši sloji plačali tudi obnovitev številčk s črno barvo - kakor predlaga nasprotna stran - ki v nekaj letih izgine. Da se pa nasprotni občinski svetniki pritožujejo čez to, da se delo ne namerava izročiti domači firmi, se zdi čista nedoslednost. Gre za zanemarljivo dobavo v primerjavi z novimi zvonovi za eno od farnih ljubljanskih cerkva, ki je velik strošek, kakor je nasploh velik strošek namestitve zvonov po kranjskih cerkvah. V tem primeru so se gospodje zavzemali za tujo firmo, čeprav imamo v našem mestu izvrstnega zvonarja [Samassa - op. a.], ki slovi po kakovosti svojih izdelkov.

Deschmannov nastop je slovenske občinske svetnike zelo razburil. Horak je zaradi "mirnega in stvarnega" Deschmannovega govorjenja popolnoma izgubil oblast nad sabo. Razkačen je izjavil, da so ga njegove besede prizadele in kot obrtnika ponižale. Ne bo si več dovoljeval sarkastičnih pripomb, zaradi katerih je Deschmann tako ali tako osovražen po vsem mestu. Večine se menjajo in naj bo danes sklenjeno kar koli, prišel bo čas, ko se bo vse lahko povrnilo v prejšnje stanje. Horakove izjave so postajale čedalje pikantnejše, zato se je župan čutil poklicanega, da ga pozove k redu in utemeljitvi svojih stališč. Kljub temu da Horak ni dal zadovoljive obrazložitve, je Deschmann milostno pripomnil, da je ne zahteva. Potem ko so prešli h glasovanju po točkah, ki bi omogočile začetek poimenovanja ulic oziroma oštevilčenja hiš, so se slovenski občinski svetniki Bleiweis, Horak, Regali, Jurčič in Goršič odstranili. Ker je bil svet potem nesklepčen, je bilo seje konec.⁵⁰⁴ Čez dva dni so se ustavoverci zbrali v zadostnem številu na magistratu ter - ob bojkotu slovenskih občinskih svetnikov - izglasovali oštevilčenje hiš in po- oziroma preimenovanje ulic.⁵⁰⁵ Slovensko zahtevo, naj se vabila na sestanke slovenskim svetnikom pošiljajo v slovenščini, je na seji občinskega sveta 17. 8. 1876 predložil Jurčič in jo podkrepil s trditvijo, da je slo-

⁵⁰⁴ L. T., 21. in 22. 6. 1876; časopisno poročilo je dosti bolj izčrpno od zapisnika seje občinskega sveta z dne 20. 6. 1876, ki govore le v grobem povzema. Eden od ustavovercev (verjetno Deschmann) se je norčeval iz Horakove izjave, da se bo zamenjavi občinske oblasti "vse lahko povrnilo, kakor je bilo": "V tem primeru bodo kovinske tablice doživele usodo templja, ki ga je Herostrat zažgal, da bi postal slaven." I. T. je poudarjal, da je ob nasprotovanju ustavovernemu predlogu Bleiweis prvič govoril slovensko po pred njim ležečem konceptu.

venščina edini deželni jezik, jezik avtohtonih volivcev. Tako je izzval živahno nasprotovanje nemških kolegov. Župan Laschan je odgovoril, da bi sprejetje tega predloga prekinilo dolgoletno prakso, in je svoj odgovor prestavil na naslednjo sejo, takrat pa je pojasnil, da zaradi varčevanja in racionalizacije zavrača Jurčičevo zahtevo. Na isti seji so ustavoverci nasprotovali slovenskemu predlogu, da bi iz občinske blagajne dodelili pomoč v višini 300 gld pogorelim v Logatcu, češ da magistrat ni pristojen za tovrstne podpore, pač pa je za to dolžna poskrbeti dežela. Jurčič je nato ustavovernim svetnikom očital, da so namenjali denar za goljufije, kakršna je bila odprava na severni tečaj, ali pa drage adrese Anastaziju Grünu, zdaj pa za slovenske pogorelce ni denarja. Seveda, ko bi bil Logatec nemško mesto, bi se tudi denar našel ... Te izjave so povzročile splošno ogorčenje, energično nasprotovanje in pozive k redu. Deschmann je kričal: "To je nesramno sumničenje! K stvari!" Horak mu je odgovarjal: "Vi nimate nič besede! Samo predsedujoči!" Na koncu so izglasovali, naj se zadeva prepusti finančni sekciji.⁵⁰⁶ Podobni nemiri so izbruhnili tudi na seji 17. 10. 1876, ko je Regali nasprotoval Suppanovemu predlogu, naj podelijo podporo krajevnemu šolskemu svetu v višini 100 gld. Regali je privolil le v 20 gld. Ko je potem referent nadaljeval branje svojega poročila, sta Regali in Jurčič zapustila sejo, ta pa je bila zaradi nesklepčnosti zaključena. L. T. je to dejanje označil za nekulturno in neodgovorno, saj je šlo za čisto nestrankarsko in administrativno zadevo.⁵⁰⁷ S. n. je čez dva dni obrazložil Jurčič-Regalijev odhod s seje (potem ko je Regali opravil, kar je hotel, oziroma vložil interpelacije) s tem, da narodni odborniki ne bodo statirali nemškutarjem, ki se dajo voliti, potem pa ne hodijo na seje. Od 22 izvoljenih jih tako ne pride niti 16.⁵⁰⁸

V letu 1876 se je v deželnem zboru pojavil znani ustavovernež Vesteneck, ki so ga tega leta izvolili v veleposestniški kuriji. Na seji 10. 4. 1876 je očital narodni večini zapravljivost v upravi, ker so zmetali toliko denarja za slovenske diletantske predstave. Hkrati je omenil vnovično spravo med narodnjaki in poudaril, da umirajoči stranki ne bo pomagalo niti to, da so se mladoslovenci vrnili v kraljestvo starih. Zavrnil ga je Zarnik, da ob spravi nobena stran ni v načelih ničesar opustila: "Ker so videli Slovenci pred seboj tako brezobzirnega nasprotnika, ki mu je ljubše, da Turek natakne zadnjega kristjana, kakor da bi pomagali tlačnim Slovenom, so se morali pač združiti v odpor proti takemu liberalizmu."⁵⁰⁹ Prav tako je bilo napetost v kranjskem deželnem zboru čutiti v naslednjih letih, tudi po zaslugi Vesteneckovih provokacij. Tako je npr. na seji deželnega zbora 10. 4. 1877 Bleiweisov predlog o nastavitvi potujočega učitelja kmetijstva pospremil s komentarjem, da so ure slovenske večine v deželnem zboru že štete in ta zato izrablja še zadnjo priložnost, da preskrbi svoje varovance.⁵¹⁰

⁵⁰⁵ ZAL, LJU 488, COD III/27, zapisnik seje občinskega sveta z dne 22. 6. 1876.

⁵⁰⁶ L. T., 21. in 22. 6. 1876, ter ZAL, LJU 488, COD III/27, zapisnik seje občinskega sveta z dne 17. 8. in 26. 9. 1876.

⁵⁰⁷ L. T., 18. 10. 1876.

⁵⁰⁸ S. n., 20. 10. 1876.

⁵⁰⁹ Gorše ..., str. 150.

⁵¹⁰ Gorše ..., str. 151.

Tudi v letu 1877 se slovenski občinski svetniki, ki so se leta 1875 po dolgih letih spet pojavili na magistratu, nemški večini niso zdeli ravno prijetna družba. Po njihovem mnenju prvih ni skrbel blagor mesta, temveč so se ukvarjali bolj s tem, da bi čim bolj otežili delo nemški večini – vlagali so vrsto brezpredmetnih interpelacij, izvajali osebne napade na mestne uslužbence (jim npr. celo poskušali prepovedovati, da bi se ukvarjali z ribiškimi športom) in občasno bojkotirali seje mestnega sveta. Zato so na shodu ustavoverne stranke pred občinskimi volitvami poudarjali disciplino in potrebo po polnoštevilni udeležbi, saj se je lani pokazalo, kakšen predvolilni terorizem izvaja nacionalna stranka in kakšno škodo povzročajo njeni predstavniki v občinskem svetu.⁵¹¹

Poraz Slovencev na deželnozborskih volitvah 1877 je prinesel nemško večino v kranjskem deželnem zboru. Pot do večine (20 : 16) je Nemcem pripravil že Vesteneck z zavzetjem trgovsko-obrtne zbornice. Vzroki za slovenski poraz na deželnih volitvah so bili mnogovrstni, najbolj so prispevali k temu vladno nasilje, izjemno slab gospodarski položaj na Kranjskem in precej uspešna predvolilna agitacija ustavovercev.⁵¹² L. T. se je kmalu začel pritoževal, ker vlada, ki je izšla iz ustavoverne stranke, ni sklicala deželnega zbora, čeprav so po toliko letih vladavine “Rimljanov in Moskovičanov” kranjski ustavoverci končno zmagali na deželnih volitvah. Pričakovali so, da bo na novo sklicani deželni zbor izbral deželni odbor, tako pa je še vedno dejaven stari, v katerem sedijo nasprotniki ustave.⁵¹³

Govor dr. Suppana leta 1878 na rednem ponovoletnem zasedanju Ustavovernega društva je obravnaval položaj v ljubljanski mestni občini, na Kranjskem in v celotni monarhiji. Pri tem je poveličal ustavoverne uspehe v domači kronovini (zmaga na deželnih volitvah in volitvah obrtno-trgovske zbornice l. 1877, uspešno delo somišljenikov na deželi) kot zmagoslavje inteligence in svobodnega meščanstva ter slavil uspehe ljubljanskega občinskega sveta. Ta naj bi bil od časov, ko je prišel v nemške roke, dosegel predvsem naslednje:

- od nacional-klerikalcev naj bi bil prevzel 48.000 gld pasive in uspelo mu je, da so se dohodki še zvečali (npr. dosegli so višje prispevke za nastanitev vojaštva, v primerjavi z l. 1867 za 6400 gld, tako da je bila Ljubljana uvrščena v višji tarifni razred), izdatki pa znižali (odpravljen je bil prispevek za oskrbo holnišnic);
- pri tem je občinski svet tudi primerno povečeval dohodke mestnim uslužbencem in izdatno zalagal sklad za reveže.

Tako je po Suppanovem mnenju občinski svet od l. 1869 do tedaj svojo nalogo povsem opravil. Kaltenegger je nato ugotovil, da je za tolik uspeh najbolj zaslužen

⁵¹¹ Tudi v letu 1877 so se nadaljevala živahna nasprotovanja med slovenskimi in nemškimi občinskimi odborniki. Pri tem je bil po mnenju ustavovernih mestnih svetnikov s svojo bizarnostjo najbolj opazen odbornik Regali, ki ga včasih niti lastni kolegi niso podprli. Tako je npr. na seji 17. 1. ostal osamljen s svojim nenavadnim stališčem do ocene dela mestnega fizika. Karl Bleiweis mu je odrekel kompetentnost razsojanja v tem vprašanju in tudi drugi slovenski odborniki so glasovali proti njegovim predlogom. Na seji 23. 1. 1877 je Regali ponovno napadel mestne uslužbence, češ da jih je večkrat videval v mestu med uradnimi urami. Za svoje podrejene se je zavzel župan Laschan in zatrdil, da jih na cesti vidi zaradi službenih opravil, medtem ko je Regalija opomnil, da njegovih izpadov ne bo več prenašal.

⁵¹² Primerjaj Gorše ..., str. 154 in poglavje o volitvah.

⁵¹³ L. T., 13. 2. 1878.

Suppan. Na drugi strani pa je bilo Suppanovo videnje položaja države mračno: ta je v krizi, ki ji ni videti konca, saj se politika vodi brez jasnega cilja, zadeve pa rešujejo od primera do primera. Dualizem je na resni preizkušnji, pogum pa je Suppanu upadel ob misli, da bo vsakih deset let podaljšanje gospodarske nagodbe povezano s takim naprežanjem.⁵¹⁴

Potem ko je bil deželni zbor septembra 1878 vendarle sklican, so ustavoverci v duhu sklepov svojega zasedanja konec junija 1878 izsilili toliko želeno spremembo šolske deželne zakonodaje, ki dotlej "ni sledila duhu državnega zakona".⁵¹⁵ Ko so torej končno dobili vse vzvode oblasti na občinski in deželni ravni, so kranjski ustavoverni liberalci pokazali, kako si zamišljajo izvajanje državnih zakonov. Začela se je še bolj pospešena germanizacija. Že na seji občinskega sveta 14. 6. 1878 je nemška večina sprejela resolucijo, s katero je od deželnega zbora zahtevala, naj se v mestnih ljudskih šolah nemščina bolj poučuje kakor do tedaj. Slovenski odborniki (Potočnik, Klun, Ahačič, Regali, Petričič in Bleiweis) so ob sprejetju te resolucije zapustili dvorano in seja se je zaradi nesklepčnosti zaključila. Seveda pa se ustavovercev na ta način ni dalo ustaviti. Zdi se, da je bila glavna sprememba, ki so jih zahtevali, pod streho že do konca leta. L. T. je tako 28. 12. 1878 zadovoljno poročal o obžalovanju S. n., da zdaj v šoli prevladuje nemščina in da tudi uradništvo čedalje bolj uraduje zgolj v nemščini. L. T. je na to odgovoril, da je Kranjska avstrijska dežela, ki ni sposobna samostojno preživeti. Tesno je navezana na mater Avstrijo in ta poveza se udejanja prek nemškega jezika, tako osovražena pri S. n.

Kakor smo že omenili, so na prvem zasedanju deželnega zbora ustavoverci Slovence spet pozvali k spravi. Deželni glavar Kaltenegger je člane deželnega zbora pomenljivo pozdravil z besedami: "Mir z vami!" Slovenci, razjarjeni zaradi volilnih prevar in vladnega pritiska, so nato v S. n. odgovorili, da z ustavoverno stranko pod nobenim pogojem nočejo sklepati miru, temveč nadaljevati boj na življenje in smrt.⁵¹⁶ Sloge, ki je tega leta ob Bleiweisovem jubileju na kratko zavladata v občinskem svetu, je bilo kmalu konec. Tokrat sta se stranki sprli v zvezi s podelitvijo častnega meščanstva generalu Philippovichu, ki je bil poveljnik okupacijskega pohoda na Bosno in Hercegovino. Očitno so bili razlogi, da je slovenska stran po občinskem svetniku Regaliju nujno predlagala podelitev častnega meščanstva, dvojni. Prvič so želeli počastiti človeka, ki je izpeljal tudi njihove želje oziroma zahteve po zasedbi Bosne, drugič pa je bil (vsaj po poročilih L. T.) Philippovich po operacijah odpoklican, ker ni želel obdržati turških uradnikov in spoštovati turških zakonov, temveč je kot službeni jezik uvajal samo srbohrvaščino.⁵¹⁷ Deschmann je temu nujnemu predlogu nasprotoval:

⁵¹⁴ L. T., 11. 1. 1878.

⁵¹⁵ L. T., 26. 6. 1878.

⁵¹⁶ L. T., 21. 9. 1878, članek z naslovom "*Kampf auf Leben und Tod*"; L. T. je končal članek z nekaj grenkobe: "Kakor že mnogokrat je ustavoverna stranka na prvem zasednju deželnega zbora ponudila roko sprave in skozi usta deželnega glavarja povabila k mirnemu zblizanju in sodelovanju. Na ta poziv je dobila odgovor: 'Boj na življenje in smrt!' Radi bi se temu boju izognili, vendar - če nam je vsiljen - ga bomo bojevali s poštenimi sredstvi za dobro in pravično stvar."

⁵¹⁷ L. T., 13. 11. 1878.

S častnim meščanstvom se igra nekakšen črni Peter. Že na zadnjem zasedanju je poskušala nasprotna stran ta predlog spraviti na dnevni red. Vendar se niso potrudili, da bi se z nasprotno stranko zaupno in diskretno posvetovali, saj ima za nekoga častno meščanstvo pomen le, če je občinski svet glasoval za to soglasno ...

Potočnik ga je nato zavrnil z utemeljitvijo nujnosti:

General Philippovich bo v kratkem potoval skozi Ljubljano na Dunaj in bi ga ob tej priložnosti lahko pozdravili kot častnega meščana. Pri zaslugah znamenitega vojskovodje bi bilo glasovanje zoper Regalijev predlog dejanje neobjektivnosti.

Te besede so povzročile pravi vihar neodobravanja in nasprotovanja med nemškimi svetniki. Župan je vzel v zagovor občinski svet, če ne izglasuje častnega meščanstva, in opomnil Potočnika, ki ni hotel preklicati izjave. Horak je nato navedel šest primerov, ko je bilo častno meščanstvo podeljeno na nujni predlog. Jurčič je napadel Deschmanna, ki ni ugovarjal podelitvi častnega meščanstva v primeru A. A. Auersperga, Beusta in v zvezi s sleparijo z odpravo na severni tečaj; v primeru Philippovich to počne samo zato, ker je omenjeni Hrvat. Deschmann je protestiral proti temu, da se mu pripisuje tako nizkotno mišljenje. Označil je le ničvredno ravnanje nasprotne stranke, saj si podelitev častnega meščanstva kot najvišjega odlikovanja mestne občine takega ravnanja ne zasluži:

Ni jasno, zakaj naj bi bilo to zdaj nujno, če na zadnji seji ni bilo. Potočnik na zadnji seji ni utemeljil predloga, nasprotna stran ga je postavila na konec dnevnega reda in pustila, da je zato padel. Že takrat se je vedelo, da general Philippovich zapušča Sarajevo. Tako ravnanje proti večini občinskega sveta zasluži, da se oceni kot nelojalno.

Slovenski svetniki so pri teh besedah začeli razbijati, kričati in zahtevati, naj župan od govornika zahteva red. Nato je župan zasedanje hitro zaključil. Na seji, ki je sledila dan zatem, so na Kalteneggerjev predlog soglasno podelili častno meščanstvo Philippovichu, zavrnilo pa so Regalijev predlog, naj se diploma sestavi v slovenščini.⁵¹⁸ S. n. je 5. 12. 1878 poročal, da so se nemškutarji soglasno odločili za častno meščanstvo, ker se niso hoteli zameriti vladi. Tudi Deschmann, ki je pred tremi dnevi strastno nasprotoval Philippovichu, se je spokoril in pohlevno glasoval, potem ko so mu "previdnejši kolegi pripravili pridigo". Philippovichu je nato delegacija mestnih očetov podelila častno meščanstvo na kolodvoru 12. 12. 1878, ko je potoval skozi Ljubljano. L. T. pa je nasprotoval pisanju v več časopisih, češ da je bilo slavljenje generala Philippovicha uprizorjeno ne samo zaradi izvrstnega vodstva hrabre avstro-ogrške vojske, temveč tudi zaradi njegovega zvestega zastopanja nacionalne ideje, saj je ubral pravo pot pri upravljanju province in jo rešil madžarizacije: "Vendar je treba vedeti, da je avstrijski vojak zvest le cesarju in Avstriji, ne pa nemški ali madžarski ideji."⁵¹⁹

V letu 1878 se je že poznalo, da kranjskemu deželnemu zboru ne vladajo več Slovenci. Nemška večina je tako npr. zavrnila adresso petnajstih slovenskih poslancev, v kateri so se zahvaljevali za zasedbo Bosne, omenjali nezakonite lanske deželne

⁵¹⁸ L. T., 3. in 4. 12. 1878.

⁵¹⁹ L. T., 18. 12. 1878.

volitve in hkrati zahtevali spremembo krivičnega volilnega reda, ob koncu pa ponovili staro željo po Združeni Sloveniji. Dne 12. 10. 1878 je deželni zbor izglasoval Vesteneckov predlog o spremembi zakona o ljudski šoli. S tem se je kranjskim šolskim svetom odvzela pravica predlagati prošilce za službe in vse poslovanje v zvezi s tem se je izročilo deželnemu šolskemu svetu. Tako je bila – kakor je omenil Svetec – uničena še zadnja sled šolske avtonomije. Zanimivo pa je, da so tega leta slovenski in nemški poslanci družno nastopili (sicer brezuspešno) za ohranitev nižje gimnazije v Kranju.⁵²⁰

Takoj na začetku leta 1879 so se ustavoverne perspektive poslabšale. L. T. je 29. 1. 1879 pisal o odstopu Auerspergovega ministrstva in izrazil prepričanje, da vse poteka v okviru ustave, ter pretirano vesele federaliste poučil, da je treba znati razlikovati med padcem vlade in spremembo sistema.

Kljub temu zagotavljanju pa nemška popolnost oblasti na Kranjskem ni prav dolgo preživela Lasser-Auerspergove vlade. Na državnozborskih volitvah 1879 so kranjski Nemci doživeli polom in glede na novo vlado ni bilo videti, da bo v prihodnjih volilnih spopadih bolje. Kljub grenkim razglabljanjem in mračnim vizijam ob zamenjavi vlade so se ustavoverci tolažili s tem, da je vsaj občinski svet njihova postojanka, ki je nasprotniki ne bodo tako kmalu zavzeli. Na nedavnih državnozborskih volitvah so Slovenci po mnenju ustavovercev zmagali le zato, ker so postavili kandidate, ki se niso umazali z dotedanjo politiko nacionalne stranke. Za občinsko ravnen naj bi bilo nacional-klerikalcem še posebno težko najti primerne kandidate:

*Trdovratno sovraštvo in brezumna gospodovalnost, ki je značilna za maloštevilne nacionalne občinske svetnike, je porok, da se drevo slovenskega šovinizma ne bo razraslo do neba. Njihovo nerganje in interpelacije v občinskem svetu nemške liberalne večine niso pripravile do sovraštva ali krivičnosti do slovenskih someščanov. Občinski delovni krog daje tudi manj možnosti za zapeljevanje volivcev. Na državni in deželni ravni je še možna visoka nacionalna politika – na občinski pa se preprosto zahteva, da se občinsko gospodarstvo vodi v redu, ohranja javna varnost in spodbuja blaginja. Spoštujemo in cenimo slovenski narod, vendar – dokler bo pod vodstvom ljudi, ki so polni slepega sovraštva do nemških sodržavljanov, in dokler hodijo z roko v roki s klerikalci, se bodo morali odpovedati temu, da bi v občinskem svetu prevzeli tisto mesto, ki bi ga lahko, ko bi bila javna blaginja prva smernica za obnašanje njihovih vodij.*⁵²¹

V občinskem svetu pa je bilo zaznati ostra nasprotovanja že zaradi najbolj banalnih povodov in to je postajala stalna praksa. Tako je npr. prišlo do izgreda, ko je hišna lastnica Marija Boichetta hotela postaviti drvarnico ob nekem zidu. Njen sosed, hišni posestnik Bergant, je sprva vpričo več občinskih svetnikov privolil v zidavo. Pozneje pa se je spomnil, da je zid skupen, se premislil in ni hotel podpisati protokola. Združena pravna in gradbena sekcija občinskega sveta je odločila, da obvelja prva odločitev, to pa je bil vzrok za škandal. Slovenski občinski svetniki so se zav-

⁵²⁰ Gorše ..., 157-158.

⁵²¹ L. T., 16. 7. 1879; članek z naslovom "Überflüssige Sorgen".

zemali za Berganta, vendar je nemška večina zavrnila Regalijev predlog, naj se sestavi nova komisija. Tako so svetovalci Horak, Jurčič, Regali, Goršič in dr. Zarnik med zmerjanjem ustavovernih kolegov zapustili dvorano in svet je postal nesklepčen. Na naslednji seji je občinski svet potrdil odločbo v zvezi z gradnjo, nakar je šel Bergant v tožbo. Sodno pravdo je na koncu izgubil, saj so ugotovili, da je zid občinski.⁵²² Politični Tartuffi, kakor je L. T. imenoval slovenske občinske svetnike, pa so po novem nastopali v vlogi vladne stranke. Tako je občinski svetnik Potočnik protestiral proti temu, da ustavoverna večina spravi na dnevni red podpis peticije, ki bi jo poslali državnemu zboru (kar je že storil graški magistrat). V njej so zahtevali razširitev pravice služenja vojske v funkciji enoletnega prostovoljca tudi na obrtne, kmetijske in trgovske šole. Po mnenju slovenskih svetnikov pa je bilo to mešanje v vladna pooblastila in nedopustna prekoračitev občinskega delovnega okvira. Nemci so temu stališču nasprotovali in trdili, da nastopajo v interesu ljudstva. Deschmann je poudarjal, da je peticija eden osnovnih institutov ustave. Ker se zakon o vojski popravlja vsakih 10 let, je priložnost zdaj, saj je npr. število vpisanih na deželni vinogradniški šoli zato tako majhno, ker si podeželski krčmar težko privoščiči, da bi sina po šolanju "prepustil" vojski še za tri leta.⁵²³

*

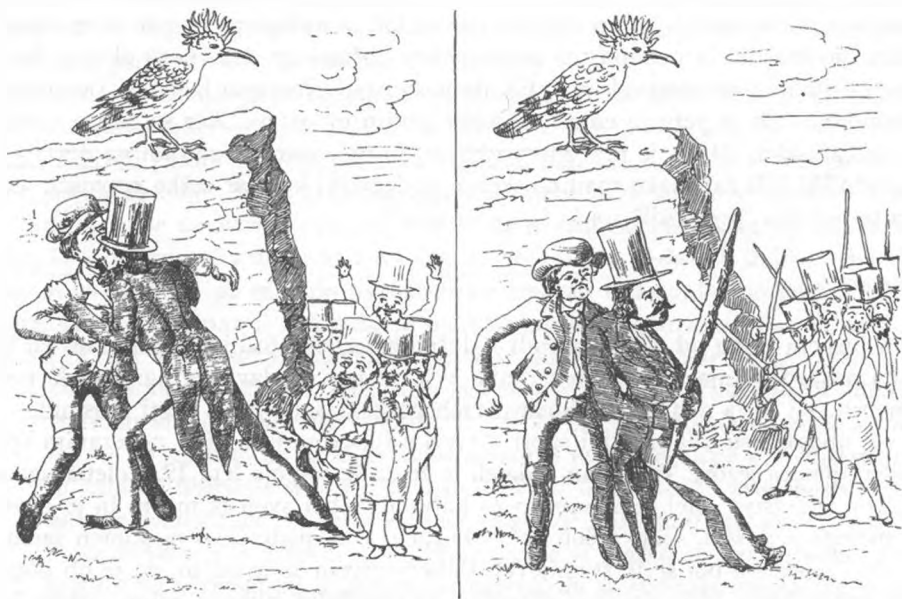
V občinskem svetu od 1875, pa tudi v deželnem zboru (od vsega začetka) so bila razna nasprotovanja na dnevnem redu. V zgornjem poglavju je naštetih le nekaj primerov, saj bi za nadrobno obdelavo vseh porabili nenavadno dosti prostora. Za vse obdobje so bili značilni spori v zvezi s šolstvom in z njim povezanim vprašanjem učnega jezika. Tudi Ivan Prijatelj je že za šestdeseta leta 19. stoletja ugotavljal, "da je šolstvo imel germanizem za največji steber svojega mostu in je povsod kaj malega popuščal, samo v šoli ne".⁵²⁴ Pozneje je to področje svoj pomen samo še večalo - zagrizen boj se je stopnjeval. Ustavovercem se je zdelo, da je ob pogubnem vplivu klera, ki je posebno mogočen na podeželju, njihovo edino upanje šola, ki naj bi na dolgi rok "razsvetlila" zaostale množice. Tudi Slovencem je bilo jasno, kakšno vlogo pri buditvi narodne zavesti in razvoju slovenske kulture igra šolstvo. Vsa druga vprašanja so se glede na trenutni politični položaj pojavljala in izginjala (npr. celo zahteva po Zedinjeni Sloveniji), boj za nadzor nad šolskimi sveti, šolsko zakonodajo, nastavitvijo učiteljev, njihovim napredovanjem in nagrajevanjem ... pa je ohranil ključni pomen.

⁵²² L. T., 13. 9. 1879; članek z naslovom "Ein Skandal im Gemeinderathe".

⁵²³ L. T., 25. 11. 1879; članek z naslovom "Die politische Tartuffes der Gemeindestube".

⁵²⁴ Prijatelj ..., II. knjiga, str. 127.

Auerspergova vlada je pritiskala Slovence ob steno (z nasiljem), Taaffe prav tako, ker se nanj opira pred napadi nasprotnikov. (Brenclje, 1882.)

Karikatura namiguje, da so Slovenci tudi pod Taaffejevo vlado še čutili (kljub izboljšanju svojega položaja), da jih "pritiskajo ob steno".

ČAS STRMEGA PADCA KRANJSKE USTAVOVERNE STRANKE 1880-1882

Pozicije, ki so si jih ustavoverci pridobili do leta 1879, so s prihodom Taaffejeve vlade in nastopom novega deželnega predsednika Andreja Winklerja začeli izgubljati. Skladno s tem so se spreminjala tudi njihova stališča in usmeritve, posebno seveda odnos do vlade in državnih funkcionarjev, saj so kranjski ustavoverci prešli v opozicijo.

v/1 Programske usmeritve ustavoverne stranke 1880-1882

Že v začetku leta 1880 je tudi kranjske Nemce neprijetno presenetil razpust izvršnega odbora Ustavne stranke (Verfassungspartei) zaradi umika poslancev Napredne stranke (Fortschrittspartei). Ustavna stranka se je popolnoma razcepila oziroma razpadla zaradi različnih stališč v zvezi z vojnim zakonom.⁵²⁵

Na zasedanju jeseni leta 1880 so kranjski ustavoverci skozi usta dr. Schafferja izrazili svojo radost ob napovedanem shodu vseh frakcij Ustavne stranke na Dunaju:

Ravno na Kranjskem ta dogodek najtopleje pozdravljamo, saj tukajšnja liberalna stranka že leta in leta dela v bistveno težjih razmerah kakor drugod in se zato morda še bolj zaveda, kam bi današnji režim - če bi dlje časa trajal - pripeljal ... Aktualna vlada morda v začetku res ni imela namena, da bi bila protinemška, vendar v boju za obstanek posega po vseh mogočih sredstvih, kakršna so imenovanja, predstavitve, jezikovne določbe, masovne zaplembe liberalnih časopisov itd.

Govornik je tudi zavrnil očitek, da so avstrijski Nemci složni le v opoziciji in da nimajo nobenega pravega državnega programa:

Nasprotno je sedanja vladna večina pisana družčina federalističnih, klerikalnih in fevdalnih elementov, ki so složni le v prizadevanju zrušiti ustavni sistem. Doneče besede o spravi in nevtralnosti ter skupnem delu vseh strank ozi-

⁵²⁵ L. T., 17. 1. 1880; članek z naslovom "Die Auflösung des Executivcomites der Verfassungspartei".

roma narodov niso noben program. Predstoječi strankin dan mora pokazati, da je nemškoavstrijsko ljudstvo složno ...

V nadaljevanju je o nemškem Schulvereinu govoril dr. Schrey in ugotovil, da - posebno na Kranjskem - Nemce pod geslom "sprava strank" poskušajo izriniti z upravičenih položajev. Ponovljena je bila že dodobra izlizana fraza, da v deželi doseže no stopnjo kulture ohranja nemščina:

Če ne bi bilo nemške kulture, bi bila Kranjska danes na stopnji Bosne - v njej bi vladalo neznanje in barbarstvo.

O stanju nemščine oziroma jezika in kulture v deželi so bile izrečene še naslednje ugotovitve:

Hvaležni smo prednikom, ki so - ne da bi zavrgli kranjski jezik - znali ceniti nemščino. Jeziku, ki pod imenom slovenščina šele nastaja, ne moremo priznati, da lahko zamenja visokorazviti kulturni jezik ... Proti nemščini se že eno stoletje krepko greši - predvsem v ljudski šoli. V času nacionalne deželnozborske večine so za poučevalni jezik z dekretom določili slovenščino. Nemščina se je kot predmet poučevala komaj v nekaj štirirazrednicah in posameznih trirazrednicah. Tako je znanje nemščine na deželi zamiralo in celo v deželnem glavnem mestu je bilo pouku v nemščini odmerjeno le malo ur. To pa ni zadostovalo - šlo je tako daleč, da se zdaj želi slovenizirati srednje šole, kar pa temelji zgolj na prisvojitvi znanstvenih zakladov drugega naroda. Srednji šoli se želi vtisniti pečat slovenskega zavoda, nemški državni jezik hočejo izriniti iz uradov, celo trgovski korespondenci se hoče prepisati kranjski jezik. Nič bolje ne kaže v drugih kronovinah ... Splošni napad na nemštvo je geslo tostran in onstran Lajte. Zato se je osnoval Deutscher Schulverein - da bi zagotovil kulturo in možnost izobrazbe naslednjim generacijam, tj. da mladina ne bi podlegla tujemu vplivu v krajih, kjer Nemci niso sposobni izbojevati si poukka v nemščini. Deutscher Schulverein torej podpira občine pri razširitvi pouka, podpira nemške učitelje ...

V nadaljevanju je Deschmann navedel še več primerov iz zgodovine, ki so pričali o blagodejnem vplivu nemščine na razvoj Kranjske. Tako je članstvo sprejelo resolucijo, da podpira ustanovitev sekcije Schulvereina za Kranjsko, in je to nalogo zaupalo društvenemu odboru.⁵²⁶

Oh koncu leta so se ustavoverci v "turobnem vsakdanjiku" tolažili s proslavo v čast cesarju Jožefu II., ki je postavil temelje sodobni državni ideji, spodbujal razsvetljenstvo in bil predhodnik liberalizma - vsaj tako ga je predstavil slavnostni govornik Deschmann.⁵²⁷ Zdi se, da so se Slovenci na občinski ravni začeli povezovati s socialdemokrati, vsaj tako je poročal Laibacher Wochenblatt (v nadaljevanju L. W.). Zborovanju, ki sta ga organizirala občinska svetnika Regali in Potočnik, je prisostvoval neki socialdemokrat iz Gradca. Te težnje so bile po mnenju L. W. nezaslišane; konservativna Ljubljana je tako dobila dovolj zgovorno opozorilo, kakšna so sredstva in cilji nacionalne stranke, ki se ne ustraši manipulirati s komunističnimi gesli, da bi delu prebivalstva zmešala glavo.⁵²⁸

⁵²⁶ Laibacher Wochenblatt (v nadaljevanju L. W.), 30. 10. in 6. 11. 1880.

⁵²⁷ L. W., 4. 12. 1880.

⁵²⁸ L. W., 11. 12. 1880; notica z naslovom "Die Nationalen im Bunde mit den Sozialdemokraten".

Ustavoverne ocene o poteku leta 1880 niso bile pozitivne. Ugotovili so, da je zavladala vsesplošna nesloga – v koalicijskem ministrstvu, v vrstah državnozborske večine, med deželami, med stanovi; vladi je uspelo zbuditi tudi nasprotovanje med posameznimi razredi. Namesto izvedbe davčne reforme so se povečali davki, ki so najbolj – npr. povečanje dajatev na petrolej – prizadele manj premožne sloje. Taaffejevo ministrstvo je bilo po teh ocenah le uvertura v reakcionarni federalistični sistem, ki si ga ne upajo uvesti neposredno. Naloga Ustavovernega društva v teh razmerah naj bi torej bila, da nasprotuje tem razkrajajočim vplivom, da ohrani živega duha ustavoverne svobode in nastopa za svobodo na Kranjskem.⁵²⁹ Tako so si v letu 1881 največ obetali od novonastale ustavoverne Združene levice (Vereinigte Linke), ki je na kongresu 13. 11. 1881 na Dunaju združila vse frakcije v enoten klub Ustavoverne stranke, katere program je bil soglasno sprejet.⁵³⁰

Tudi naprej so zadeve za ustavoverce potekale neugodno, to je vsaj razvidno iz ocene ob koncu leta 1882. Oseminsedemdeseto glavno zasedanje Ustavovernega društva je tako potekalo 18. 12. 1882 in na njem so se spet pritoževali nad vlado in njeno škodljivo politiko:

Od obljub o pravičnem nadstrankarskem ministrstvu, spravi in varčevanju ni ostalo nič. Spodbujajo se apetiti klerikalcev, ustanavlja se češka univerza, slovenizirajo se srednje šole, financira se brez vseh zagotovil. Glede na rast proračuna se dolg povečuje za 50 milijard goldinarjev na leto ... Na Kranjskem se Taaffejevi blagoslovi uživajo v dvojni, če ne trojni meri. Pri tem, ko se venomer ponavlja, da se ni nič spremenilo, se vrstijo imenovanja nacionalcev in službene premestitve ustavovercev. Potem je tu način komuniciranja višjih z nižjimi uradniki, vrsta izvajanja poslov in zakonov, ki je lahko zelo posebna, ne da bi s tem kršili zakone ... vse to in še mnogo drugih sredstev je na razpolago za vplivanje in spreminjanje politične situacije ... Nacionalci se ne spuščajo v finančne oziroma gospodarske probleme, pač pa venomer kričijo o jezikovnem vprašanju in debelo izkoriščajo 19. člen temeljnih državnih zakonov. Splošna tendenca zadnjih let je slavizacija države, ki hkrati seveda izrinja nemštvo z njegovih upravičenih zgodovinskih položajev. Morda vlada v začetku ni imela tega namena, vendar zdaj ni več sposobna ustaviti odvezane nacionalklerikalne sile. Z našega strankarskega stališča želimo, da ta vlada čim prej pride do svojega konca, ko ne bo več mogla z raznimi koncesijami zadovoljiti vedno večjih apetitov. V vseh evropskih državah krepijo državne sisteme in jih poskušajo narediti čim bolj učinkovite, pri nas pa izvajajo federalistične poskuse. Drvimo v jezikovno zmedo. Naša zunanja politika temelji na sporazumu z Nemčijo, notranja pa stremi za tem, da potlači narod, ki v zvezi z Ogrsko pravzaprav drži državo pokonci ... Drža Nemcev je jasna – z vsemi zakonitimi sredstvi se je treba postaviti po robu sedanji vladi. Združena levica, ki je prvi po-

⁵²⁹ L. W., 26. 2. 1881.

⁵³⁰ L. W., 26. 11. 1881. Najbolj pomenljiv pasus programa Združene levice: "V spoznanju, da je vladna politika naravnana proti eksistenčnim institucijam in narodnim interesom Nemcev ter drugih narodov, ki si v zvezi z Nemci prizadevajo za razvoj svobode in kulture, se podpisniki združujejo v zaščito ogroženih narodnih interesov v en parlamentarni klub z imenom Združena levica."

*goj za obrat na bolje, je enotna in pripravljena na ukrepanje. Naša patriotična dolžnost je skupaj z veliko nemškoavstrijsko stranko nasprotovati politiki, ki je državi škodljiva.*⁵³¹

Deželni predsednik Winkler je v zvezi z besedami, izrečenimi na zgoraj omenjenem zasedanju, ministrstvu za notranje zadeve 28. 12. 1882 poslal dopis, v katerem je zagotavljal, da so obtožbe ustavovercev brezpredmetne:

*O slovenizaciji srednjih šol ni govora, saj je učni načrt potrdilo ministrstvo za kulturo in šolstvo. O nezadovoljstvu in nemiru med ljudstvom ni sledu. Masa in izobraženci so do polemike med strankarskimi prvaki večinoma ravnodušni - zdrahe med strankama imajo zelo majhen odmev.*⁵³²

*

Zagrizeno nasprotovanje Taaffejevi vladi, kritiziranje njene politike na vseh ravneh in področjih ter upanje na veliko vrnitev Združene leveice, ki jim bo spet zagotovila oblast - to so bila stališča kranjskih ustavovercev v času, ko je njihova zvezda zahajala. Taffeja so obtoževali, da odkrito dela v škodo nemškega naroda in da je lutka v rokah Slovanov, njegova vlada pa da je le prehodna faza pri uvajanju reakcionarnega federalističnega sistema.

Stališča ustavoverne stranke do slovenskega tabora

Značilna je ocena, zapisana v L. W. konec leta 1881, ki pove, kaj najbolj - glede na poročanje Novic - moti Slovence:

- 1. deželni šolski inšpektor Pirker še ni odstavljen,
- 2. v deželi se širi nemški Schulverein,
- 3. kranjski deželni zbor z ustavoverno večino še ni razpuščen.⁵³³

Potem ko so Slovenci zmagali na nadomestnih občinskih volitvah 1882, je njihov položaj na magistratu L. W. označil kot izjemno dober. Zagotovljena jim je bila podpora vlade, dosedanja liberalna občinska večina je mestne finance spravila v vzorno stanje - posamezni projekti so bili izpeljani, za druge, ki so bili načrtovani, pa so bila zagotovljena finančna sredstva: "Vodenje" je ob rešenih velikih problemih nadvse lahko, liberalci pa predstavljajo v mestnem zboru številčno manjšino, kar je spet v korist nasprotnikov, saj tako lahko opravičijo svoje morebitne napake.⁵³⁴

Pri osvajanju mestne oblasti v Ljubljani pa Slovenci niso imeli opraviti le z Nemci, temveč tudi z neslogo v lastnih vrstah, ki je imela izvor tudi v medrazrednih trenjih. Že leta 1880 so v L. T. so zapisali:

Nacionalci postavljajo svoje kandidate tako pozno zato, ker imajo težave in ne ker bi hoteli presenetiti nasprotnika. Izobraženi krogi nacionalnih meščanov

---

⁵³¹ L. W., 23. 12. 1882.

⁵³² AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, leto 1882, spis št. 2741.

⁵³³ L. W., 26. 11. 1881.

⁵³⁴ Prav tam.

nočejo imeti nič skupnega z ljudmi okrog Slovenskega naroda, ki sebe bebavo poveličujejo, vse druge pa psujejo z najhujšimi izrazi. Že samo dejstvo, da dr. Ahačič protestira, da bi ga v isti sapi imenovali skupaj z Regallijem kot kandidata za III. razred, pove dovolj. Zgovorno je tudi, da je več oseb odklonilo ponujeni mandat.⁵³⁵

Ko so se volilne strasti po slovenskem prevzemu mestne oblasti 1882 nekoliko umirile, so ustavoverci začeli pisati, kakšen razkol je pretil slovenskemu taboru tik pred občinskimi volitvami. Sive lase je prvakom menda spet povzročal Regali.

Jožef Regali je bil od 1877 član mestnega sveta:

Z Jurčičem, Fr. Peterco in dr. Valentinom Zarnikom je bil duša slovenskega odpora zoper takratno nemško večino v ljubljanskem občinskem svetu, ki jo je stalno vznemirjal z interpelacijami, zlasti leta 1877, ko je določevala nemško-slovenske ulične napise ... (S) svojo pogumnostjo, izvirno satiro, bistroumnostjo in dejansko človekoljubnostjo si je pridobil splošne simpatije in neomejen vpliv v slovenskih malomeščanskih in delavskih krogih, kar se je zlasti pokazalo ob nadomestnih volitvah v ljubljanski občinski svet (maja 1882), ki je po njegovem prizadevanju po 13 letih spet postal slovenski ... Zanimanje za socialna vprašanja ga je spravilo v stike z začetniki socialne demokracije na Slovenskem (Tuma, Šturm, Železnikar). Ko je celovška porota decembra 1884 obsodila Železnikarja na 10-letno ječo, je v preiskavo prišel tudi Regali, vendar so jo zaradi njegove konservativne usmerjenosti pred ohtozbo ustavili.⁵³⁶

Kljub vsem zaslugam pa so Regalija po poročanju L. W. pred občinskimi volitvami 1882 degradirali in mu odvzeli poveljstvo nad agitatorji:

Demokratska frakcija na čelu z Regalijem je ugotavljala, da prvaki skrbijo le zase, ne pa tudi za koristi malega obrtnika. Zato so se odločili za sestavo lastnega socialdemokratskega volilnega odbora, ki naj bi iz njihove sredine sestavil listo kandidatov za občinski svet. Nacionalni prvaki so se zelo prestrašili, da jim bodo iztrgali uzde iz rok, zato so poslali dva člana nacionalnega odbora k dobremu Regalijeveemu prijatelju (tega so pozneje nacionalni listi zaradi njegove predvolilne agitacije zelo hvalili). Ta človek se je zelo zanimal za barako, ki je mejila na njegovo prodajalno, in tako se je lepo izkazalo, kako se da voziti s koncesijami in koncesijicami. Pogodba je bila sklenjena, ko je bil "medved še v gozdu" [pred volitvami - op. a.], zato pa so toliko bolj zgovorne sedanje seje občinskega sveta. Tako je pompozno napovedovana akcija socialdemokratov potonila v močvirje in narodni vodje so lahko spet laže zadihali.⁵³⁷

O Regalijevih proletarskih pogledih ter nekakšnem nesoglasju med Zarnikom in Regalijem v svojih spominih piše tudi Hribar. Ko je slovenski občinski odbornik, mi-zarski mojster Josip Regali, pri enem od posvetovanj pretirano sitnaril z zahtevo, da ne smejo kandidirati nobenega doktorja, ga je Zarnik vehementno ukrotil. S svojo debelo palico je usekal po mizi in zarohnel: "Regali, ti prekleta duša, zdaj imam

⁵³⁵ L. T., 2. 4. 1880.

⁵³⁶ SBL, III. knjiga, str. 64-65.

⁵³⁷ L. W., 8. 7. 1882 - rubrika Eingesendet, avtor "Spurius".

tega pa že dovolj! Kaj misliš, da sem svojo doktorsko diplomu ukradel? Če ne vtakneš koj jezik med zobe, ti dam brco, da jo boš pomnil!”⁵³⁸

Poleti 1882 je tako Regali, eden najbolj zaslužnih za slovensko osvojitve mestnega občinskega sveta, iz tega izstopil. Ob tej priložnosti je v Ljudskem glasu naštel svoje zasluge, ki jih je med svetnikovanjem dosegel za volivce šentpeterskega predmestja in Kurje vasi. Hkrati je predstavil svoje motive za odstop, predvsem pa odločno zavrnil očitke, da ga je liberalna stranka kupila. Regali je menil, da se lahko ponša z naslednjimi deli: gradnjo kanala v Šentpetru, pogozdovanjem mestnih parcel na grajskem griču, povečanjem števila cestnih svetilk v posameznih mestnih predelih, ustanovitvijo štipendij za obrtne učence, pobudo za graditev mostu za pešce čez Gruberjev kanal, imenovanjem vojskovodje Phillipovitscha za častnega meščana, prepiri s Schreyem glede ponemčevanja mestnih šol, potem ko so se drugi nacionalci odstranili iz sejne dvorane ... Očitek, da je socialdemokrat, je bil baje neutemeljen, saj mu je socialdemokracija tako malo znana kakor “kitajska vas”. Imel je daljnosežne načrte, za posamezne zadeve je zatrdno obljubil, da jih bo izvedel, če bo nacionalna stranka prišla na oblast. Poudaril pa je, da svojih namenov ne more uresničiti - npr. zahteve po zmanjšanju takse za izdajo mrliških listov ali postavitve hišic za kramarje in drobne obrtnike. Ker ni mogel glasovati za povišek mestnim uslužbencem, z mirno vestjo odlaga mandat.⁵³⁹

Več ocen o slovenskemu taboru je združeno z volilnim vprašanjem, zato jih bomo obravnavali v naslednjem poglavju o volitvah.

v/2 Volitve – občinske, deželno- in državnozborske – v trgovsko-obrtno zbornico ...

Priprave za nadomestne občinske volitve 1880 se še nikoli niso začele tako zgodaj kakor tega leta. L. T. je menil, da so Slovenci, spodbujeni z zmago na državnozborskih volitvah, odločeni, da bodo na nadomestnih občinskih volitvah zmagali ne samo v III., temveč tudi v II. volilnem razredu. Volivce so zato svarili:

*Če bi jim uspelo zmagati, bi resnično ugoden položaj mestnih financ kmalu zdrsnil na raven, kakršno je pred dolgimi leti zapustila nacionalna stranka.*⁵⁴⁰

Občinske volitve leta 1880 so bile izvedene z zamudo, ker se je tiskanje volilnih list zavleklo; bile so napovedane za 5., 6. in 8. april.⁵⁴¹ Predvolilni argumenti, s katerimi so agitirali, pa so bili pri ustavovercih čisto drugačni kakor v prejšnjih letih. Predvsem so protestirali, da bi se uravnavanje šolske obveznosti prepuščalo deželnim odborom. Čeprav so poudarjali, da naj trajanje šolske obveznosti ne bi bilo odvisno od vsakokratne deželnozborske večine, so s tem zlasti hoteli otežiti spremem-

⁵³⁸ Ivan Hribar, Moji spomini, I. del, Slovenska matica, Ljubljana 1983, str. 94-95.

⁵³⁹ L. W., 5. 8. 1882.

⁵⁴⁰ L. T., 3. 2. 1880.

⁵⁴¹ L. T., 21. 2. 1880.

bo uredbe o številu šolskih ur, ki se poučujejo v nemščini.⁵⁴² Prava novost v nemški agitaciji pa je bilo utemeljevanje kandidature lastnih ljudi. Izginilo je besedičenje o potrebnosti, da pridejo na položaje ljudje, ki so izpričani ustavoverci. Niti sledu ni bilo več o tem, da morajo uradniki voliti vladne kandidate. Poudarjati se je začelo, da pri teh volitvah ne gre za politično demonstracijo, temveč da postavijo prave, sposobne ljudi na prava mesta. Delo občinskega sveta naj bi bilo neodvisno od politike ter naj bi se omejevalo zgolj na skrb za blagor in napredek mestne občine.⁵⁴³ Dne 4. 4. 1880 je S. n. to spremembo v predvolilni agitaciji ocenil v članku z naslovom "Recimo jedno!":

S takimi berglami love se politiški otroci, ostareli slaboumniki in kričavi flaschenpatroje, a ne možje, ki že dvanajst let od strani gledajo vaše zapravljanje in razsipanje mestnega premoženja in vaše agitatorno delovanje v mestnej hiši. Če so res to vaša stališča, kako da nikoli niste izbrali odbornikov iz naše srede?

Ni popolnoma jasno, ali je vest, ki so jo širili ljubljanski Nemci, da so jim Slovenci ponudili sestavo koalicijskega kabineta, resnična. Še manj je znano, kdo je verjel njihovi tezi, da "ustavoverni občinski svetniki s tem, ko stopijo v občinsko dvorano, postanejo zgolj predstavniki občine, ki se ne ukvarjajo z dnevopolitičnimi vprašanji".⁵⁴⁴

Ustavoverci so med zasluge liberalne ere uvrstili tudi: tobačno tovarno, loterijsko posojilo, zmanjšanje bolnišničnih stroškov, oštevilčenje hiš, ureditev Mestnega trga in Schellenburgove ulice, kopališča Kolezije in - poleg vlaganja v Tivoli in obrežje - organizacijo policijske varnostne službe: "Prejšnja nacionalna vladavina je zapustila samo dolgove in slabe varstvene razmere meščanov ... Pri teh volitvah kričijo, da uradniki ne smejo voliti protivladnega kandidata. Če bi ti pihali v nacionalni rog, bi postali seveda dobrodošli."⁵⁴⁵ Slovenski občinski svetniki so baje na sejah mestnega sveta zgolj blebetali politične govore, vlagali brezumne interpelacije in motili delo občinskega sveta z obstrukcijami. V isti številki so tudi omenjali, da je tožba o "ob steno pritisnjenih Slovcnih" neprimerna, posebno ob pogledu na obilna telesa slovenskih občinskih svetnikov Zarnika, Goršiča, Regalija in drugih, ki so se med njihovim mandatom še bolj zaoblila.⁵⁴⁶ Zdi se, da je na izid volitev precej vplivala poslovilna izjava premeščenege deželnega predsednika Kalline, ki je ob odhodu izrazil željo še naprej slišati, da je županovanje v Ljubljani v zanesljivih Laschanovih rokah. To je po nemškem zatrjevanju dokazovalo nesmiselnost slovenske trditve, da je tisti, ki ne bo glasoval za slovenske kandidate, vladni nasprotnik. Hkrati so dokazovali hinavščino Slovencev, ki državne uradnike zdaj imenujejo prijatelje, medtem ko je znano, da so v deželnem zboru zahtevali odvzem volilne pravice vojaškimi upokojencem. Obenem so bralce spominjali, kako je Alešovec v Brenclju

⁵⁴² L. T., 20. 1. in 18. 3. 1880.

⁵⁴³ L. T., 23. 3. 1880; govor društvencga predsednika Schreya na predvolilnem zborovanju za II. volilni razred.

⁵⁴⁴ L. T., 24. 3. 1880.

⁵⁴⁵ L. T., 2. 4. 1880.

⁵⁴⁶ L. T., 3. 4. 1880; članek z naslovom "An unsere Mitbürger!".

zahteval zmanjšanje števila uradniških mest in kako se je Regali v občinskem svetu razglašal za zagrizenega sovražnika birokratov.⁵⁴⁷

Nemci so, enako kakor v prejšnjih letih, na občinskih volitvah zmagali v I. in II. razredu, Slovenci pa v III.⁵⁴⁸ Slovenci so za neuspeh obtoževali Kallinove izjave in 150 "penzionistov", ki vedno odločijo volitve v II. razredu, čeprav ne plačujejo "priklad" ne mestu ne deželi. Nemci so razglašali pomen zmage in zatrjevali, da odmeva tudi na podeželju.⁵⁴⁹

Nadomestne deželnozbornske volitve 1880 v veleposestniški kuriji so izpopolnile zbirko kranjskih odpadnikov. V to neslavno družino je S. n. uvrstil tudi barona Josefa Schwegla, saj je v Kazini nastopil zoper vlado:

*Pomagal je Vestenecka volit v deželni zhor. Že do sedaj ga ni noben Slovenec spoštoval, od zdaj smo prisiljeni Balohovega Martina sina deti v isto vrsto z Dežmanom in Vinkom Klunom, v vrsto renegatov, izdajnikov slovenske narodnosti.*⁵⁵⁰

Pred mestnimi občinskimi volitvami 1881 je na letnem zasedanju kranjskega Ustavovernega društva povzel besedo dr. Schaffer. Poudaril je pomen vztrajanja članstva in volivcev, posebno zdaj, ker bodo nasprotniki izkoristili vladno podporo.⁵⁵¹ Schreyeve besede so izzvale ostro grajo L. Z. - ta mu je očital, da ne zna povedati nič novega, temveč ponavlja zastarele in obrabljene fraze.⁵⁵² Nadomestne občinske volitve so potekale v znamenju vladne podpore slovenskemu taboru. Ustavoverci so kot največjo nevarnost poudarjali:

Slovenci bodo, če dobijo večino v mestnem svetu, slovenizirali šolstvo. To se dogaja že zdaj - pred nekaj dnevi je prispel ministrski odlok, s katerim se nemščina izrinja z učiteljišč.

Pri tem je L. W. strašil volivce, da bo nastopila stiska revnih prebivalcev, ki ne bodo mogli - kakor tisti imoviti - pošiljati svojih otrok na šolanje v Gradec ali kam drugam zunaj dežele, kjer se da naučiti nemščino. Ustavoverci so naštevali vse dosežke svoje šestnajstletne vladavine in svarili, da bo Ljubljana pod morebitno slovensko vlado zdrknila na raven velike vasi in da jo bo zapustil še zadnji "pensionirani narednik", saj se bodo vsi upokojeni uradniki preselili v Gradec. Zasluge ustavoverne dobe so bile po njihovem zatrjevanju: loterijsko posojilo, pritegnitev tobačne tovarne, gradnja klavnice, ljudske šole, dekliške šole in javnega kopališča, napeljava kanalizacije, gradnja vodnjakov in nadzor nad njimi, nova organizacija sanitetne službe, mrliško ogledništvo, ustanovitev sklada za preskrbo mest, olepševalna dela, tlakovanje cest, ureditev parka Tivoli in Francevega nabrežja, povečava Nemškega trga, porušenje hlevov, ki so stali ob severni strani stolnice, tlakovanje cest in tr-

⁵⁴⁷ L. T., 5. 4. 1880; članek z naslovom "Die Abschiedsworte Kallinas".

⁵⁴⁸ L. T., 5., 6. in 8. 4. 1880.

⁵⁴⁹ L. T., 8. in 9. 4. 1880; ustavoverci so obžalovali, ker iz vrst Slovencev ni bil izvoljen Ahačič, saj je bil po njihovem mnenju dovolj realen in objektivni ter je v komunalnih vprašanjih sodeloval z liberalnimi kolegi.

⁵⁵⁰ S. n., 29. 5. 1881.

⁵⁵¹ L. W., 26. 2. 1881.

⁵⁵² L. W., 5. 3. 1881; članek z naslovom "Laibacher Zeitung contra Schrey".

gov, oštevilčenje ulic in trgov, izboljšava javne varnosti – predvsem z organiziranjem gasilske službe ...⁵⁵³

Na volitvah 27. 4. 1881 je bila udeležba izjemno močna, zagrizen boj je potekal z obeh strani. Ustavoverci so na koncu zagotavljali, da so z izidi zadovoljni: III. razred je bil tako ali tako že vnaprej izgubljen, kljub temu pa je manjšina, ki je oddala glasove za njihove kandidate, narasla, v II. razredu so zmagali vsi ustavoverni kandidati, v I. razredu pa je eden od dveh ustavovernih kandidatov zmagal, drugi pa izgubil, vendar le za en glas.

Zadovoljstvo je toliko bolj upravičeno, ker sta se vlada in vladno uradništvo doslej ob volitvah obnašala korektno, letos pa je bilo vmešavanje z vladne strani brez primere. Laibacher Zeitung je sprva napovedal nevtralno držo, že čez nekaj dni pa je objavil, da vlada ne more biti ravodušna ob tem, ali bodo izvoljeni njeni privrženci (nacional-klerikalci) ali nasprotniki (ustavoverci).

Ustavoverci so v odprtem pismu deželnemu glavarju Andreju Winklerju očitali pristranost, da je bolj papeški od papeža Taaffeja (ta sicer ni prijatelj ustavoverne stranke, nikakor pa ni ljubitelj nacionalistov), da odkrito podpira Slovence in je vsaj posredno navdihnil pisanje Laibacher Zeitunga. Uradništvo na deželi, ki je prisegalo na ustavo, je bilo ob takem ravnanju svojega šefa baje zgroženo. Slovenci so bili po vesteh v L. W. z izidom močno nezadovoljni, saj so pričakovali gladko zmago. Bleiweis je po poročanju L. W. v Novicah postavil tri postulate, ki naj bi se jih vlada v prihodnje držala: 1. sankcije proti uradnikom, ki niso glasovali za njihove kandidate, 2. trije volilni razredi naj se razpustijo, voli pa naj se le v enem razredu, da bi lahko kmetje preglasovali inteligenco, 3. založniku Laibacher Zeitunga naj se odzvame tiskanje tega lista, delo pa zaupa vladi prijaznemu, slovenskemu podjetju.⁵⁵⁴ Izidi so bili ob tokratnih volitvah zares tesni: v II. razredu je najmanjša razlika znašala le 5 glasov (leta 1879 – 40, leta 1878 – 138), v I. razredu pa sta narodnjak Fortuna in nemškutar Gariboldi dobila 114 glasov, Nemeč dr. Pfeffer 113 in "narodni" dr. Mosche 112 glasov.⁵⁵⁵

Še en nepričakovan poraz je ustavoverno stranko doletel ob volitvah v trgovsko zbornico, v obrtni zbornici pa je bil neugodni izid po njihovih besedah pričakovan. Priznali so, da jih je uspavalo prepričanje o zagotavljeni zmagi v trgovski zbornici. Zato tudi niso agitirali tako, kakor bi bilo treba, predvsem so bili malomarni na deželi. Nasprotniki baje niso posegali samo po dovoljenih sredstvih, ampak so izvajali nasilje, najbolj pa je vplivala na izid vlada, ki je pred občinskimi volitvami javno povedala, koga podpira.⁵⁵⁶

Leto 1882 je prineslo konec nemške vlade na ljubljanskem magistratu. Ustavoverci so v predvolilni agitaciji nastopili z že preizkušeno devizo: na nadomestnih občinskih volitvah naj bodo izbrani ljudje, ki bodo skrbeli, da se uveljavijo različni interesi mesta, da bo Ljubljana napredovala in mestna uprava varčno delala. Na teh

⁵⁵³ L. W., 23. 4. 1882.

⁵⁵⁴ L. W., 30. 4. 1881.

⁵⁵⁵ S. n., 28. 4. 1881.

⁵⁵⁶ L. W., 13. 7. 1881.

volitvah naj bi torej nikakor ne šlo za uveljavljanje skrajnih političnih stališč. Tudi med volivci naj bi bila dva tabora – prvi, liberalni, naj bi se zavzemal za razumno vodenje mesta, kakršno se že dlje časa vodi, drugi pa bi pri komunalnem zastopstvu rad vpeljal strankarstvo.⁵⁵⁷ Slovenci so na seji občinskega sveta protestirali proti sestavi volilnih seznamov. Tako je npr. Drč protestiral proti temu, da lahko voli tudi Kaltenegger, Zarnik pa je šel ob Horakovi podpori tako daleč, da je vsem častnim meščanom odrekel pravico voliti v I. razredu in je predlagal, naj jih prestavi v III. razred. Njegov predlog je ob zgražanju ustavovercev, da je nezaslišano tako degradirati zaslužne može, propadel z le petimi glasovi za.⁵⁵⁸

Ustavoverci so v predvolilnem prepričevanju poudarjali ugodni finančni položaj mesta, ki so ga dosegli z loterijskim posojilom, pri čemer meščani niso trpeli, izpeljana pa so bila različna dela (preskrba z vodo, tlakovanje, graditev cest ...) – “Kdor si želi nadaljevanje tega procesa, naj glasuje za ustavoverne kandidate.”⁵⁵⁹ Dne 8. 4. 1882 je L. W. zapisal, da postavitve teh kandidatov odseva liberalno usmeritev, t. j. da so “znani po svoji umirjenosti in razumnosti ter se nikoli niso udeleževali političnega življenja, imajo pa pred očmi blaginjo mesta in lastne interese ... to demantira Narodovo kričanje, da v Ljubljani vlada triumvirat Deschmann-Schaffer-Schrey”. Komentatorju v L. W. se je zdela nezaslišana misel, da bi odsloveli dolgoletne in zaslužne svetnike Keesbacherja, Suppantschitscha, Suppana, Schreya, Leskovića ..., namesto njih pa postavili neizkušene nacionaliste novice. S. n. je predvolilno samohvalo nemškega tabora (Nemci so na 31 straneh objavili brošuro o uspehih svojega 13-letnega vodenja občinskega sveta) odločno zavrnil v članku *Nemškutarke laži in ljubljanske volitve*, iz katerega je razvidno, kako daljnosežen vpliv je imel nemško-slovenski politični boj na vsakdanje življenje ljubljanskega meščana:

Grda laž je, da so nemškutarji od narodnega zastopa 1867 leta finančno stanje ljubljanskega mesta v slabih okoliščinah našli ... da so morali nemškutarji v 13 letih svojega vladanja kaj storiti, razumeva se samo oh sebi, ker tudi občinski zastop najbolj raztrgane in umazane romunske vasi ne bo celih 13 let spal ali rok križem držal ... da je Kranjska hranilnica svojo novo poslopje v Knafljevej ulici povzdignila in da je kranjsko stavbno društvo tam nekoliko hiš napravilo – tudi s temi tujimi peresi se nemškutarski mestni zastop diči in lipša ... Res je, da so sezidali deško šolo na Cojzovem grabnu iz tistih stotisoč goldinarjev, ki jih je rajniki Sothen plačal. Ali to je ravno tako malo za sluga ljubljanskih nemškutarjev, kakor to, da se je letošnjo zimo nekoliko tisoč goldinarjev prihranilo, ker nij bilo treba snega pospravljati. Za teh stotisoč goldinarjev imajo še manj zaslug, nego tisti loterist, ki terno zadane, kajti ta je moral vsaj staviti ... Prototip izredne neusmiljenosti in trdosrčnosti je g.

⁵⁵⁷ L. W., 25. 3. 1882; članek z naslovom “Voreinleitung zu den Gemeinderathswahlen”.

⁵⁵⁸ L. W., prav tam in ZAL, LJU 488, zapisniki sej mestnega sveta COD III/33, za leto 1882.

⁵⁵⁹ Predvolilni poziv ustavovornim volivcem v L. W., 1. 4. 1882. Postavljeni so bili kandidati: III. razred: Adolf Eberl, izdelovalec napisov, Nicolaus Hoffman, fabrikant kirurških instrumentov in izdelovalec nožev, Carl Krimmer, mizarški mojster; II. razred: dr. Friedrich Keesbacher, zdravnik, Carl Leskovic, zasebnik, dr. Johann Mrhal, šolski svetnik in direktor višje realne šole; I. razred: Josef Luckmann, družabnik trgovske družbe, dr. Robert v. Schrey, odvetnik, dr. Joseph Suppantschitsch, odvetnik.

Zhuber. On je imel zmeraj referat o prošnjah, rekurzih, kaznih itd. Temu mo-
 žu se kar lice od veselja sveti, in njegov fistelski glas vedno bolj krokarjevemu
 podoben postaja, kadar z navdušenostjo poroča, kako je treba katerega reveža
 odbiti in če je mogoče popolnem poteptati ... Tako so mnogoštevilnim ljub-
 ljanskim siromakom kruh pobrali, da so jim prepovedali prodajati na štantih
 poleg Ljubljance za "kresijo", kjer so uže ti ljudje od pamtiveka svojo kramo
 prodajali. Brez vsega uzroka so jih od tam spodili in nekatere na beraško pa-
 lico spravili, rekoč, da se to godi zavoljo olepšanja mesta. Da pa njihov pri-
 staš J. C. Mayer dan za dnevom ravno tam robo z voz razkluda in popolnem
 zapira prelaz - tega nemškutarski očetje nič ne zapazijo, to po njihovem mne-
 nju ljubljansko mesto lepša in kinči! Ravno tako so dolenski vozovi v Flori-
 janskih ulicah od Bog ve kdaj uže se pred krčmami vstavljali in tako temu
 najbolj siromašnemu delu ljubljanskega mesta naklonili nekoliko zaslužka.
 Ali zavoljo polepšanja mesta jih je Zhuber preč dekretiral in nemškutarji so
 radostno prikimali. Zadedeni revčki so zopet in zopet prosili in moledovali, naj
 se jim za božjo voljo ta zadnji košček kruha ne odvzame, narodnjaki so jih z
 vso močjo podpirali, ali Zhuber, trd in neizprosen kakor kamen, je kar s strast-
 jo po teh prošnjah mahal, naj se zavržejo - se ve zavoljo polepšanja mesta ...
 Da sredi mesta na najbolj obiskovanem kraji, žganjarji okoli Lasnikove hiše
 tako kakor snopje leže in kakor medvedje renče - to pa ne kvari čisto nič le-
 pote in vkusa našega glavnega mesta po Zhubrovih in njegovih prijateljev na-
 zorih. Najbolj pa po nemškutarskih nazorih kinča ljubljansko mesto prepeva-
 nje Lasnikovih žganjarjev ob nedeljah in praznikih, kajti takrat se razlega
 sredi cele Ljubljane, od čevljarskega do mesarskega mosta. Nemškutarski za-
 stopniki mislijo, da naj prepevanje Lasnikovih žganjarjev namestuje Ljub-
 ljancanom prepevanje benečanskih gondoljerjev. In utegne kdo vprašati zakaj
 nam nemškutarski zastop take muzikalične užitke privoščiti? Jednostavno zara-
 di tega, ker je g. Lasnik tudi nemškutarsk odbornik ...

V nadaljevanju so v članku še predstavili loterijsko posojilo kot plagiat, povzet po
 drugih mestih, in poudarili, da je narodni deželni zbor s tem, ko ni dovolil posojila
 že l. 1871, rešil mesto, saj bi nemškutarji gotovo nakupili papirje, ki bi jih borzni
 polom leta 1873 izničil in bi šlo 1.500.000 glđ v enem dnevu po vodi.⁵⁶⁰

Posebno so ustavoverci "obžalovali" slovensko nespravljalivost in nepripravljenost na
 kompromis, ki gre v predvolilni agitaciji tako daleč, da npr. S. n. imenuje zaslužne
 svetnike Kalteneggerja, Suppana, Schöppla ... zagrizene Nemce in poziva volivce,
 naj jih zrušijo - "vržejo na trebuh v prah".⁵⁶¹ S. n. je namreč vztrajal, da so Nemci
 voljeni v občinski svet šele potem, ko bo večina v vseh treh razredih varno v sloven-
 skih rokah. Tako je nastopil proti idejam o kompromisu, da bi v I. razred poleg
 Slovencev volili tudi dva fanatična Nemca:

*Več kot neprevidno bi bilo podajati kruh usmiljenja Nemcem, ki so nam do
 zdaj brez usmiljenja namesto kruha podajali kamen. Govori se da se brez ome-
 njenih dveh kapacitet na bančnem področju mestna opravila ganiti ne bodo*

⁵⁶⁰ S. n., 8. 4. 1882.

⁵⁶¹ L. W., 25. 3. 1882; članek z naslovom "Die Unversönlichen".

Ljubljana odrešena.

Ljubljana. Hvala Bogu in narodnim volilcem, da sem vendar enkrat rešena tega zmaja in teh nemčurskih cunj!

Rišba iz Brenclja prikazuje olajšanje ob vnovičnem slovenskem prevzemu oblasti v Ljubljani.

mogla in da bo vsako koristno delovanje na tem področju brez teh dveh nemo-goče ... Če pravimo, da nimamo moč, ki bi stopili na mesto izstopivših dveh odbornikov, potem obsodili smo sami lastno svojo stranko, še predno je dobila mestno zastopstvo v roke. S tem dajemo sami sebi testimonium pauperitatis v roke. Naj se pomisli, da je narodna stranka dolgo vrsto let vodila deželne fi-nance in to vsaj tako dobro, kot jih zdaj nemški deželni odbor.⁵⁶²

Ob pregledovanju letnikov Laibacher Tagblatta in Laibacher Wochenblatta je mogoče iz leta v leto brati ocene ustavovercev, da je nacionalna predvolilna agitacija za aktualne občinske volitve najmočnejša doslej. Tudi za leto 1882 ta ocena ni izostala in zdi se, da so grožnje slovenskih skrajnežev omahljivim trgovcem in obrtnikom res postajale vedno bolj konkretne. V pismu, objavljenem v L. W., je neznan ljubljanski trgovec spodbujal kolege, naj se ne vdajo grožnjam in naj se "vljudno, toda odločno" uprejo nacionalnim agitatorjem. Ti da so hodili od trgovine do trgovine in grozili z odvrčanjem kupcev in škodovanjem obrti oziroma trgovini, če lastnik ne bo volil slovensko, vendar:

Po mojih izkušnjah se te grožnje ne uresničujejo, saj imajo poslovne zakonito-sti svoja pota - vsak bo kupoval tam, kjer je kakovostno in poceni. Kljub temu da vedno izpričano volim za ustavoverno stranko, mi je uspelo zadržati vse stranke - liberalne in nacionalne, nemške in slovenske. Z njimi sem ostal v dobrih odnosih, saj sem dal vsem jasno vedeti, da sta politika in posel pri meni ločena ... Naj se nihče ne tolaži, da s svojim glasom ne bo nič odločil in da je vseeno, ali ostane doma ali gre na volišče. Da ni tako, so dokaz lanske volitve, ko je odločil ravno en glas. Tudi je zlagana tolažba, da bodo nacionalci, če pridejo na oblast, kmalu tudi - zaradi svoje nesposobnosti - odšli. Pri obstoječem volilnem sistemu bi bilo potrebno več zaporednih zmag, da bi si spet pridobili večino.⁵⁶³

Kljub vsem trudu in ustavovernim pozivom so Slovenci nadomestne občinske volitve 1882 prepričljivo dobili. V III. in II. razredu so zmagali vsi slovenski kandidati, v I. pa Slovenca Kušar in Moše. Od ustavovercev sta bila v tem razredu izvoljena Luckmann in Suppan. Slovensko zmago so v noči z 16. na 17. 4. slovenski fantje hrupno proslavljali na ulicah in trgih - ob izgredih na Nemškem trgu je morala posredovati tudi vojaška patrulja.⁵⁶⁴ Porast glasov za slovensko stranko je bil res silovit - medtem ko so bili leta 1881 Slovenci v II. razredu, ki se je izkazal za ključ do mestne oblasti, preseženi za pet glasov, so zdaj zmagali z razliko 65, 80 oziroma 84 glasov; tokrat so "narodni meščanje stali kakor skale". S. n. je poročal, da so izostali le štirje, od teh so bili trije nujno zadržani. Od 271 upravičencev jih 50 ni volilo, torej jih je volilo 221. Narodni agitatorji so že teden pred volitvami izračunali, da je slovenskih volivcev 184, in od teh jih je prišlo 180.

Koliko spada meščanskih volivcev k stranki fakcijske opozicije, si bode tako vsak bralec lahko izračunal. Uradnikov in civilnih penzionistov je vseh v kupe 299, od teh k volitvi nij prišlo 63. (Izmej uradnikov so se posebej vrlo obnesli

⁵⁶² S. n., 24. 3. 1882.

⁵⁶³ L. W., 8. 4. 1882; članek z naslovom "Die Gemeinderathswahlen und der Handels und Gewerbestand".

⁵⁶⁴ L. W., 22. 4. 1882.

gg. računski, poštni in deželnega odbora uradniki, kateri so se pokazali kot prave narodnjake.) Vojaških penzionistov je 54 volivcev, od teh ostalo jih je 10. Vseh pet župnikov ljubljanskih je prišlo k volitvi. Od osem doktorjev kateri imajo vsled akademičnega dostojanstva volilno pravico, prišlo jih je k volitvi sedem. Izmej 67 profesorjev in učiteljev prišlo jih je 56 volit, 11 pa ne. Razumno je tedaj, da je fakcijsna opozicija ne ozir jemaje na meščane, računala na gotovo zmago v drugem razredu in da je njene kolovodje velikanska zmaga narodne stranke iznenadila. Ti kolovodje so v gorenjih prostorih Kazine, ko so se blede obrazi fakcijsnih oponentov plazili od mize do mize, tudi izjavili, da njih stranka še nikdar nij tako radikalno in sramotno propala, kakor zdaj. Tudi v prvem razredu so si bili zmage gotovi. Kar spada v Ljubljani bivajočih volivcev k njih stranki, vse spravili so na volišče, zdrave in bolne. A to jim ne bi ničesa pomagalo, da niso kakih pet volivcev z menicami v roki pestili, da so, akoravno neradi, šli k volitvi in volili nemčurje. Pisali pa so tudi vsem vnanjim pristašem, naj pridejo za božjo voljo k volitvi. Tako so dobili glasove iz Gradca, Vrhnike, Št. Jerneja, z neke graščine na Dolenjskem itd. pričakovali so tudi dva glasova z Dunaja i razglasili, da sta uže v Ljubljani, da bi s tem narodno stranko spravili ob up, a kakor se je pokazalo zaman. V obče pa so volitev njih dveh kandidatov odločili častni meščani. Da nij teh, propali bi bili tudi v prvem razredu na celej črti. Po volitvah so imeli pristaši fakcijsne opozicije uže nekoliko shodov v Kazini, kaj zdaj storiti. Najprej sklenili so, da izstopijo vsi iz mestnega odbora, da se potem razpusti sedanji zbor. A preračunile so bolj zvite glave, mej njimi posebej Dežman, da je boljši vrabec v roki nego golob na strehi, da je tedaj bolje, da imajo vsaj nekaj zastopnikov, kakor oni mislijo, kot zrno, okolo katerega se zopet kristalizira fakcijsna večina, kakor pa nič. Župana Lašana so na vse strani obdelovali, naj ostane še župan, naj potrpi še jedno leto, češ mej tem pade ministerstvo Taaffejevo in potem bode vse drugače. A župan noče o tem ničesa vedeti. Sicer se še nij odpovedal županstvu, ampak bode to storil stoprav po verifikacijskej seji, katera bode jutri ter se o sv. Mihelu iz Ljubljane preselil stalno v Gradec. Pri zadnjem posvetovanji je nemška manjina mestnih odbornikov sklenila, da se bode delovanja v mestnem odboru udeleževala samo pasivno, namreč niti v odsekih niti v plenumu stavila kakih predlogov, ter nobenih referatov ne prevzela. Nam tudi prav. Bodo uže narodni odborniki storili svojo dolžnost in če bodo referati krajši in manj birokratični, kakor do zdaj, ne bo škodovalo ničesa in marsikatera stvar se bode rešila hitreje in temeljiteje. Tudi o prihodnjih volitvah za deželni zbor so se razgovarjali in prišli k rezultatu, da je z njihovo nezasluženo glorio tudi tam "resto - banque" ... Le na veliko posestvo oslanjajo ves svoj up in mislijo, da bode to v deželni zbor volilo poleg Dežmana in Schafferja tudi dr. pl. Schreya, ki je baje najbolj žalosten in jezen, da je propal, da bode tako triumvirat vsaj v deželnem zboru zastopan ...⁵⁶⁵

⁵⁶⁵ S. n., 13. 4. 1882.

Liberalci so svoj poraz razlagali s tem, da je vlada podpirala Slovence, ki so uporabili vsa dovoljena in nedovoljena sredstva ter za svojo agitacijo zlorabljali celo cesarjeve besede (ki jih L. W. iz "spoštovanja do cesarske osebe ni želel navesti"). Na drugi strani so bili neznosni pritiski na uradništvo, naj voli slovenske kandidate, posebno močno pa je bila kršena svoboda tiska, tako da teh "nečednosti" ni bilo mogoče objaviti. Iz L. W. je mogoče posredno razbrati (neposredno se zaradi nevarnosti zaplembe niso upali pisati), da je bil posebno uničujoč vpliv deželnega predsednika Winklerja. Nenavadno pomembno vlogo je pri teh volitvah odigral grof Chorinsky, ki je po namigovanju L. W. prestopil na slovensko stran. Chorinsky je pred kakim letom brez zadržkov sprejel mandat iz rok ustavoverne stranke, a ga je malo pred občinskimi volitvami 1882 odložil. Izkazalo se je, da je ravno ta poteza prinesla minimalno večino Slovencev. Ti so namreč po volitvah v mestnem svetu zasedli šestnajst od tridesetih svetniških mest.⁵⁶⁶ S. n. je 11. 4. 1882 odstop Chorinskega komentiral:

Lani se je dal pregovoriti, da je s svojim imenom prekrival madeže faksijske opozicije. Če se je zdaj v odločilnem trenutku ravno pred volitvami mestnemu odboru odpovedal, je to jasen dokaz, da za pomirljive namene, kakor jih mora imeti vsak uradnik Taaffejeve vlade v sredi naših nemških fanatikov mesta nij.

12. 4. pa je isti časopis preroško napovedoval, da bo odpoved Chorinskega popolnoma demoralizirala nemške vrste.

Po nemških poročilih je bilo nasilje slovenskih agitatorjev nezaslišano - liberalnim volivcem so pobijali okna, jim grozili, naj ostanejo doma ... Nasprotniki so baje osnovali pravo volilno policijo, ki je nadzorovala prihajanje volivcev in beležila tiste, ki bi se morali po mnenju slovenskih prvakov volitev vzdržati. Volilni agitatorji so krožili po mestu in gnali na volišče posamezne volivce oziroma jih do tja vozili z vozovi. Vsa agitacija, ki jo je prejšnja leta vodil Regali, je bila temu po zatrjevanju L. W. odvzeta (L. W. je trdil, da gre za spor med strujo prvakov in t. i. demokratično frakcijo) in je bila tokrat zaupana gimnazijskemu profesorju Šukljetu:

Njegov ugled je v očeh pred magistratom stoječih agitatorjev vedno znova porasel, ko je zaupniško silil v cesarskega volilnega komisarja vsakič, ko se je ta prikazal iz dvorane. Regali se je tokrat pri agitaciji obnašal rezervirano. Njegovo obnašanje bi bilo lahko za zgled preostalim nasprotnikom, ki so se zaničljivo smejali, ko so na volišče prinesli stare in onemogle ustavoverce, da bi volili ... Nasprotnikov sredstva, ki so jih uporabili za dosego zmage, seveda ne motijo. Vendar se je treba vprašati, kakšen je sploh še pomen volitev, če je svobodna oddaja glasov onemogočena, če so volivci izpostavljeni nezaslišanemu pritisku in se vse skupaj omeji na spretnost pritiska in izsiljevanja ...⁵⁶⁷

Nemškim trditvam, da je bilo vodstvo agitacije ob teh volitvah zaupano Šukljetu, nasprotujejo navedbe v Hribarjevih spominih, da je imel vse uzde v rokah Zarnik. O delu agitacijskega odbora pod Zarnikovim vodstvom Hribar piše naslednje:

⁵⁶⁶ L. W., 22. 4. 1882; članka z naslovoma "Die Wahlreminiscenzen" in "Nach dem Gemeinderathswahlen".
⁵⁶⁷ Prav tam.

Že mesece pred dopolnilnimi volitvami leta 1882 se je shajal narodni agitacijski odbor pod dr. Zarnikovim predsedstvom ter je prereševal volilni imenik, ki mu ga je bil preskrbel občinski svetnik Regali. Vsakega nezanesljivega volivca je ta odbor pridelil enemu izmed agitatorjev.

Slovensko večino je prinesel izid volitev v I. volilnem razredu:

Dobro smo vedeli, da je stališče narodne slovenske stranke v tem razredu jako težavno, kajti večina hišnih posestnikov, kolikor ni bilo med njimi predstavnikov vladajoče nemškutarske stranke, je bila mlačnih Slovencev, ki so vrhu tega bili zadolženi pri Kranjski hranilnici ...⁵⁶⁸

S. n. je poročal, da so Nemci pospešeno podkupovali in da se iz nasprotnega tabora sliši, da jih še nobene volitve doslej niso toliko stale. S. n. je tudi pripomnil, da je to resno znamenje oziroma da je skrajni čas za ustanovitev "večjega narodnega samostalnega denarnega zavoda". Volivci, ki so se znašli v precepu med obema taboroma, so se na dan volitev skrivali ali celo zapuščali Ljubljano:

Zmagali bi bili tudi v prvem razredu, da so nam ostali verni vsi obljubljeni glasovi. A ker se je jako neprevidno objavilo, da imamo 135 glasov gotovih, napeli so nemškutarji vse sile, upotrebili vsa sredstva, da so nam odkrušili nekoliko volivcev. Vsled tega šel je jeden sprehajati se na Vič, jeden je bil skrit v nekež omari, za jednoga pa še danes ne vemo, kam se je bil potaknil. Nekateri pa odpotovali so iz Ljubljane, kajti po znanem dinamaičnem zakonu (vide Kräfteparalelogram) je vseskozi naravno, da kadar vplivata dve moči na jednega volivca, kaže "Resultierende" na kolodvor!

Slovenski narod je o volivcih nemške stranke vedel povedati:

Celo uže popolnoma prhli ljudi so pripeljali, da so, akoravno jim tiči uže blede smrt na tilniku, oddali svoj glas nadejaje se, da bodo nam Slovencev škodovali.

Manjši izgrede se je pripetil, ko sta dva postreščka na stolu prinesla "starega nemškutarskega volivca Friedricha". Ob tem prizoru se eden od Slovencev, štaba obeh strank sta namreč pred magistratom opazovala potek volitev, ni mogel zadržati in se je zasmejal. Najznamenitejši nemškutar Karl Deschmann, ki je med slovenskimi agitatorji stopal kot "agent provocateur" (provokator), se je zaradi tega tako razjezil, da je "iz bledih ust pričel sikati: Frechheit, roches Volk, das ist eine Frechheit! (Nesramnost, surovo ljudstvo, to je nesramnost!) Od togote se je tresel ter zaporedoma s tresočo se roko jemal homeopatične pile, da bi mu potolažile raztogoteni žolč." Slovenski narod je tudi po volitvah z zadovoljstvom ugotavljal, da so Deschmanna volilni izidi tako razburili, da je moral poiskati zdravniško oskrbo. Predvolilne agitacije se je udeležilo med 60 in 100 narodnjakov iz vseh stanov. S. n. je odkritosrčno razlagal:

Uporabljajo se trgovinske, družbinske in prijateljske zveze in vsa mogoča sredstva ... Agitatorjem nij skrb ne za trud ne za čas, da je le dosežena svrha. Neutrudljivi so, po vseh delih mesta letajo, vsacega volivca obiščejo po jeden - dva

⁵⁶⁸ Ivan Hribar, Moji spomini, I. del, Slovenska matica, Ljubljana 1983, str. 94 in 97.

- in tudi večkrat, ne mirujejo pa nikdar, dokler nij končana volitev. Srečen izid volitev in radost v domoljubnem srci, to je njih jedino plačilo ...

Kako mučne so bile občinske volitve za neko število volivcev, nam pove naslednja odkritosrčna izpoved v S. n.:

Ogreje nam srce prikazen, da se število narodnih volivcev od leta do leta pomnožuje in da se volivci leto za letom z večjo radostjo udeležujejo volitev. Koliko truda stalo je prejšnje čase, da so spravili volit tega ali onega! Skrivali so se, lezli pod streho ter odpotovali za dan volitve, ali izginili na kak drug način, samo, da se nij bilo treba udeležiti volitve! Od jedenajste do dvanajste ure vlačili so omahljivce z eskortami ter letali za odpadlimi, da bi jih s potnimi obrazi pritirali k volilni urni. Ali letos je bilo do jedenajste ure uže skoro vse na mestu in volivci so se oglašali prostovoljno, in le malo jih je ostalo, pri katerih se je oglasil dober prijatelj, da jih je opomnil na volitev ... Silno krivično bi bilo trditi - kar se bode brez dvoma trdilo - da so po vladi pritiskani uradniki odločili uspeh volitve. Istina je, da so se politični in narodni uradniki letos korektnije obnašali od drugih let, in da jih je nekoliko doma ostalo. Ali istina je pa tudi, da so uradniki večinoma lazili za Nemci, in da so vsi tisti uradniški obrazi, ki so nam znani iz prejšnjih let, tudi letos prilezli, ter volili fakcijozne oponente ... glavno uradniško jedro se je borilo proti nam ...

V nadaljevanju je S. n. podrobneje opredeljeval, da so se spraznile vse sodniške shrambe in da so vsi zdravi in nezdravi sodniki trobili v Schreyev rog, da je bilo državno pravdnništvo zastopano enako kakor vedno, da je finančna direkcija "izbrizgala ves svoj germanski material", kar je bil razlog, da niso bili izvoljeni vsi narodni kandidati v I. razredu. Poimensko je izpostavil Gertscherja in Kapretza iz deželne sodnije, Perscheta in Mühleisna iz državnega pravdnništva, Stöckla iz deželne vlade in Pirkerja iz deželnega šolskega sveta.⁵⁶⁹

Nadomestne državnozbornske volitve 1882 so potekale v znamenju popolne nemoči in resignacije ustavovercev. L. W. je pisal, da v S. n. sestavljajo proskripcijske liste trgovcev, ki niso ubogljivi, in da Slovenci svariyo somišljenike, naj ne nakupujejo pri nasprotnikih.⁵⁷⁰ Na predvolilnem zborovanju so se ustavoverci odločili, da ne imenujejo svojega kandidata. Suppan je to potezo utemeljil, češ da izid - ne glede na to, kakšen bo - v ničemer ne bo vplival na položaj ustavoverne stranke. Zato tudi nima smisla izpostavljati volivcev šikaniranju, mandat bo glede na volilno zakonodajo tako ali tako po nekaj mesecih ugasnil. Laschan je neudeležbi nasprotoval, ker naj bi kazala na slabost in pomanjkanje volje. Schaffer je podprl Suppana, saj da gre za izjemen položaj in je neudeležba povsem ustrezna. Vlada je podprla nasprotnike že na občinskih volitvah, ki niso bistvenega političnega pomena, toliko bolj jih bo zdaj pri državnozbornskih, ki so stvar visoke politike. V tako nenormalnih razmerah ne kaže storiti drugega. Enakih misli je bil Schrey, ki je pripomnil, da je položaj še težji kakor v Hohenwartovem obdobju. Ljudi bi izpostavili nevšečnostim in gonji, ne da bi imeli možnost uspeti.⁵⁷¹

⁵⁶⁹ S. n., 15. in 18. 4. 1882.

⁵⁷⁰ L. W., 28. 10. 1882.

⁵⁷¹ L. W., 4. 11. 1882; članek z naslovom "Die liberale Partei und bevorstehende Reichsrathwahl".

Slovinci so za svojega kandidata tudi na teh volitvah postavili Grassellija. Ustavoverci so to kopičenje funkcij v eni osebi komentirali v članku s sarkastičnim naslovom *Med slepimi je enooki kralj* (*Unter die Blinden ist einäugiger König*), češ da je Grasselli med Slovenci edini zmožen vsaj približno civiliziranega obnašanja. Članek se v povzetku glasi:

*Za nacionalno stranko je značilno mnenje, da je za kandidata primeren le Grasselli. V čem so njegove prednosti, na katere stavijo njegovi sodruzi? Edino v tem, da se od kolegov razlikuje, ker ima civiliziran nastop in dokaj upošteva družabne manire. Celo nacionalci so si na jasnem, da na tako pomembnem položaju v Ljubljani ne more biti surov kričoč, npr. Zarnik, ali pa socialno popolnoma neotesana osebnost Svetčevega kova. Za liberalno stranko je pravzaprav zelo laskavo, da nacionalci vedno pošiljajo v ospredje nekoga, ki na zunaj po vedenju z njimi nima nič skupnega in poudarjeno posnema vedenje, ki je v liberalnih krogih v javnosti običajno. Seveda je to le videz - dejansko se Grasselli v fanatičnosti in političnih stališčih ne razlikuje od Vošnjaka, Zarnika ali Svetca. Njegovo dosedanje obnašanje v vlogi župana daje za zgornjo trditev dokaze - bil je zraven pri vseh nacionalnih ekstravagancah, pri vseh napadih in izgredih, povezanih z liberalno stranko. Kakor je po svojem vedenju olikan, je tako odločen nasprotnik liberalne stranke kakor kdor koli v nacionalnem taboru. Zdaj je Grasselli občinski svetnik, deželni poslanec, župan, Vošnjakov namestnik v deželnem odboru in odslej bo še državni poslanec. Kako je mogoče vse funkcije zadovoljivo opravljati, ni jasno. Prej ali slej bo katera trpela. Grasselli si kot novinec na županskem stolčku ne more privoščiti mesecev dolge odsotnosti. Če bo izvoljen, bo mesto v deželnem odboru med zasedanjem državnega zbora popolnoma nezasedeno, kar je nedopustno. Mogoče se bo Grasselli eni od vseh teh funkcij ob priložnosti odpovedal - vendar bo to le dokaz, da si nacionalci želijo le polastiti čim več mandatov. Ali pa se bodo ti opravljali v korist ljudstva - o tem se seveda sploh ne sprašujejo.*⁵⁷²

Po volitvah so ustavoverci ugotavljali, da se je zgodilo tisto, kar je bilo še pred štiri leti nemogoče - izvoljen je bil poslanec popolnoma nacionalnega kova, Grasselli: *To je posledica spremenjenih razmer pod režimom Andreja Winklerja. Pred štiri leti so morali nacionalci izbrati kandidata, ki jim ga je predpisala vlada. Vitez von Schneid je bil popoln Taaffejev oproda, voljan, da nastopi tudi kot priložnostni Slovenec. Takrat namreč vlada - deželni predsednik Kallina - nikakor ne bi bila pripravljena priporočiti volivcem, na katere ima vpliv, pravega nacionalca. Takrat se je še sanjalo o objektivnosti, formalno se je še postavljalo nad stranke. Medtem so maske padle. Namesto nadstrankarske vlade je nastopilo desno strankarsko ministrstvo, na Kallinovo mesto je prišel ljubljenec ljudstva, Winkler. Izginila je vsaka ovira, da ne bi postavili kandidata, ki bi ustrezali ekstremnemu nacionalnemu okusu. Najuglednejši meščani se volitev niso udeležili. Volili so oni, ki so l. 1879 glasovali za vladnega kandidata in so l. 1882 naklonili glasove nacionalnemu mesiji. Zanj so volili vsi tisti, ki so v Grasselliju videli vladnega kandidata - in niso se zmotili. Z njimi so glasovali tudi vsi, ki so ga časti-*

⁵⁷² Prav tam.

li kot strankarskega sodruga, vsi, ki sledijo prevladajočemu toku, tisti, ki žele imponirati županu, tisti, ki se iz gospodarskih ali osebnih razlogov niso mogli upreti terorizmu, in oni, ki so se vdali ukazu prvakov ... Grasselli je izvoljenec ozkega kroga sodrugov in slabičev, ki se pri vsakih volitvah priključijo dnevnemu toku ... Županu je del volivcev nedvoumno izkazal nezaupanje.

Grasselli se doslej ni izkazal z ničimer - edina njegova funkcija je bila poslanec v deželnem zboru. Tam je spadal med najmanj zaposlene in najbolj molčeče poslance. Zdaj bo tako ali tako ena izmed funkcij, ki si jih je nakopičil, trpela, vendar bo tako za vse poskrbela - vlada.⁵⁷³

Jesenska sezona 1882 je bila v kranjskem deželnem zboru zadnja pod nemškim vodstvom. Dne 11. 5. 1883 je bil kranjski deželni zbor razpuščen, po volitvah junija 1883 pa so bili ustavoverni nemški poslanci v manjšini.

*

Razlika, s katero so Nemci na občinskih volitvah zmagovali, se je v letih 1880-1882 nezadržno manjšala. Sprememba ustavovernega predvolilnega programa - da na občinskih volitvah ne gre za politično zadevo, temveč le za to, da sposobni ljudje pridejo v občinski svet - ni zalegla. Prav tako niso pomagale ponudbe slovenskemu taboru, naj se sklene kompromis, z utemeljivijo, da Slovenci nimajo dovolj strokovnjakov, da bi sami vodili mestno občino. Javno mnenje o tem, koga podpira vlada in koga je perspektivno voliti, se je dokončno prevesilo na slovensko stran. S. n. je prostodušno priznaval, da je bilo treba v prejšnjem obdobju na dan volitev preganjati in iskati narodne volivce, saj so se skrivali po omarah in podstrešjih ter celo bežali iz mesta, zdaj pa gredo rade volje in brez strahu volit slovensko stranko. Oba tabora sta do popolnosti razvila agitacijski aparat in skoraj ni bilo več volivca, ki bi se lahko odtegnil nadzoru. Zdi se, da so medsebojne obtožbe o nasilju in ustrahovanju volivcev točne in da nobena izmed strank v predvolilnem boju ni imela pomislekov glede dovoljenosti sredstev. Vendar je veter v ustavovernih jadrnih dokončno uplahnil. Ustavovercem je ostalo edino, da so nemočno sramotili slovenske kandidate in prvake, zmerjali njihove volivce s slabiči, neznačajneži in drhaljo ter poveličevali visoko načelnost volivcev, ki so jim še preostali.

v/3 Kako so se ustavoverci odzivali na svojo izgubo položajev

Ravno med pripravami na nadomestne občinske volitve 1880 je prispela novica, da je deželni predsednik Kallina imenovan za upravitelja Moravske. Ustavoverci so zapisali, da Kallina ni bil nikoli zaveznik njihove stranke in je v mnogočem tudi pripo-

⁵⁷³ L. W., 11. 11. 1882; pri tem so v L. W. objavili volilne izide: glasovalo je 515 volivcev, po mnenju časopisa pa so bili vsi tisti, ki niso prišli volit, nemški volivci - na volilnem seznamu je bilo 1182 volilnih upravičencev.

mogel k izidom na zadnjih državnozbornih volitvah, ker se je predstavljal za osebo, ki ni ne na tej ne na oni strani. Kljub temu se njegovega odhoda niso razveselili:

*Ker je ob obstoječi smeri pihanja vetra komaj mogoče računati na izboljšanje, je odhod zdajšnjega deželnega predsednika obžalovati, posebno zato, ker sta z ženo požrtvovalno pomagala uhožcem in sta bila podpornika dobredelnih ustanov.*⁵⁷⁴

Kljub pričakovanju slabih novic je ustavoverce presenetila vest, da je bil za deželnega predsednika imenovan Andrej Winkler. Poudarjali so, da je prej pripadal ustavni stranki, nato pa nenadoma začel prisegati na zastavo federalistov: "Raje bi imeli odkritega nasprotnika kakor nekoga, ki menja prepričanje kakor obleke."⁵⁷⁵ Čez nekaj dni so poskusili z bolj spravljivo držo, češ da sta oba, Kallina in Winkler, uradnika karierista. Winkler prihaja kot uradnik in ga bodo kot takega jemali, dokler ne bo dal povoda za drugačen odnos.⁵⁷⁶

Potem ko je Winkler aprila 1880 nastopil službo, so mu kranjski poslanci deželnega zbora priredili slavnostni banket. Ob tej priložnosti je Schwegel pomenljivo nazdravil Winklerjevi pravičnosti in enakosti do vseh Kranjcev. Le-te naj bi ne glede na politična nasprotja združevala ljubezen do cesarja.⁵⁷⁷ V naslednjih številkah je ustavoverni dnevnik čedalje bolj zaskrbljeno poročal, da je Winkler na sprejemu predstavnikov ljubljanskega občinskega sveta uporabljal le slovenščino, in o idiličnem ozračju, ko je sprejel predstavnike slovenske stranke. Pri tem je L. T. "šibal" nenačelnost slovenskih politikov - Margheri, nekdanji ustavoverec (potem je imel afero z davki), je nazdravil kleru, Vošnjak pa slavil Winklerja, katerega je še pred letom psoval.⁵⁷⁸ Konec maja je L. T. pisal o napadih Slovenskega naroda na Schwegla. Ta je Slovence razburil s svojim poročilom veleposestniški kuriji o delovanju t. i. Pravne stranke (Rechtspartei). Zato so ga v Slovenskem narodu ozmerjali s kalivcem miru, podobno pa ga je označil tudi časopis Laibacher Zeitung in se obenem zgražal nad ploskanjem, ki mu ga je za to poročilo naklonila veleposestniška kurija. L. T. je razkrival:

Obe oceni izhajata iz istega - sedanji vladni moške razglasaajo vsako diskusijo o državi nevarnih eksperimentih grofa fundamentalnih artiklov [Taaffeja - op. a.] za kaljenje miru oziroma ščuvanje. Še pred letom so narodnjaki poskušali vse, da bi barona Schwegla pripravili do prevzema kandidature za državnozborni mandat. Danes ga - zgolj zato, ker noče biti voljno orodje v rokah grofa Hohenwarta - obkladajo z najhujšimi zmerljivkami. Tudi njegovo kariero na diplomatskem področju, ki je od krone dobila najboljše ocene, so pri Slovenskem narodu primerjali s posli židovskega kramarja ...

V tem članku se je, poleg drugega, primerjalo pisanje Laibacher Zeitunga z onim v Hohenwartovi dobi - češ da je protinemško, proslovansko in federalistično:

⁵⁷⁴ L. T., 17. 3. 1880.

⁵⁷⁵ L. T., 20. 3. 1880.

⁵⁷⁶ L. T., 22. 3. 1880.

⁵⁷⁷ L. T., 22. 4. 1880.

⁵⁷⁸ L. T., 7., 12. in 15. 5. 1880.

*Patriotizem se pri Laibacher Zeitungu enači s federalizmom, hlaginjjo pa se išče le pri Nencmih. Nemci so opisani kot nesreča države, kot tirani drugih narodov in nasilni germanizatorji.*⁵⁷⁹

Po zatrtjevanju nekega (domnevno nestranskarskega) bralca L. T. je postala vlada s Taaffejem na čelu prav taka sovražnica Ustavne stranke kakor Hohenwart. V tej luči je treba razumeti tudi napade uradnega časopisa L. Z. Razlog za spremembo načina pisanja bi bilo baje treba iskati v Winklerjevem nastopu:

*Podobnost med članki L. Z. in S. n. je tolikšna, da je več kakor jasno, da izhajajo iz iste literarne podlage. Jasno pa je tudi, kdo ima glavno besedo - v zadnjem času mine komaj kak dan, da Vošnjak, Bleiweis in Klun ne bi imeli ure dolgih sestankov pri Winklerju. To meče senco na Winklerjeve obljube, da bo nadstrankarski.*⁵⁸⁰

Medtem ko so ustavoverci ječali pred slovensko vladno ofenzivo, so se z nostalgijo spominjali lepših časov. Ob smrti Radoslava Razlaga so mu posvetili nekrolog, v katerem so ga imenovali "izvrstni vodja mladoslovencev". Hvalili so njegovo spravljivo politiko, ki jo je izvajal kot deželni glavar, in omenjali surove klerikalne napade, ki so zaradi nje leteli nanj:

Tudi ko je bil pozneje zgolj navaden deželnozborski poslanec, je večkrat moško nastopil proti ščuvanju slovenskega ljudstva - zato so ga klerikalci izobčili. Uspešno mu je sicer poraziti grofa Hohenwarta na volitvah v notranjskem podeželskem volilnem okraju, vendar so ga somišljeniki kmalu zatem zapustili v njegovem boju za osvoboditev Slovencev izpod jarma klera, nakar je razočaran zapustil politiko. Mir njegovemu pepelu.

Ustavoverci so zabeležili, da staroslovinci Razlagu niti po smrti niso odpustili njegovih grehov. Na pogreb sta prišla le Vošnjak in Pfeifer, S. n. je izšel črno obrobjen, na drugi strani pa so Novice komentirale dogodek zgolj v dveh vrsticah.⁵⁸¹

V začetku julija so bili, sodeč po pisanju L. T., ustavoverci že prepričani, da je Taaffe postal lutka v slovanskih rokah. Sprva je Taaffe baje hotel, da Slovani postanejo protiutež ustavni stranki. Njegov prisilni jezikovni zakon pa je postal špranja, skozi katero je slovanska pohlepnost po nadvladi planila po Avstriji: "Četudi bi Taaffe ne hotel postati iz kladiva nakovalo, zdaj nima moči, da bi to preprečil!"⁵⁸²

Laibacher Tagblatt je do skrajnosti razkačil še en izgred - napad na nemške pevce v Medvodah. Odzval se je podobno kakor pred mnogimi leti, ko so ga k žolčnim komentarjem pripravili dogodki v zvezi s pretepom v Šantlovi veži, izgredom na Jančah in v Vevčah oziroma na Ježici. Zdi pa se, da je tokrat njegov že običajni odziv povzročil konec izhajanja. Kakor v vseh prejšnjih primerih namreč izgred sam po sebi ni bil pomemben; šlo je za fizično obračunavanje, za katerega povod sta se obe strani medsebojno obtoževali. Nemški ljubljanski pevci oziroma "Laibacher Liedertafel" so se odpravili na izlet na Šmarno goro. Razvpiti urednik humorističnega časopisa Brencelj in "ljubljenec farških kuharic" Alešovec je širil vesti, da so Nemci

⁵⁷⁹ L. T., 31. 5. 1880; članek z naslovom "Zur Illustration der Versöhnungsära".

⁵⁸⁰ L. T., 2. 6. 1880.

⁵⁸¹ L. T., 7. in 11. 6. 1880.

⁵⁸² L. T., 2. 7. 1880; članek z naslovom "Die slawische Agitation".

izzvali pretep z neprimernim obnašanjem. V cerkvi da so plesali na glasbo, ki jo je igral njihov organist, to pa da je žalilo verska čustva okoliških kmetov. Kakor koli, zdi se, da je bila tudi žandarmerijska zaščita (žandar je baje v Medvodah pazil, da nemških pevcev med rajanjem ne bi nadlegovali) neučinkovita. L. T. se je razpisal, da je podeželsko ljudstvo spet naččuvano, potem ko je bilo toliko let po Jančah vse mirno. Iz pisanja je bilo jasno čutiti, da želijo kot krivca za poslabšan varnostni položaj v deželi prikazati novega deželnega predsednika.⁵⁸³ Preiskava in sodni proces sta, po pisanju S. n., ugotovila, da so "liedertafelji" igrali v cerkvi okrogle viže; plesali sicer niso, so pa bili nespodobno razglajeni (prepotene srajce so sušili po grmih), tako da se je ljudstvo zgražalo; tudi kadili da so v cerkvi enako kakor pozneje v Medvodah okoli kozolcev, napolnjenih z žitom; epilog je bil ta, da so obsodili še ne 18-letnega Antona Košanino na eno leto ječe, češ da je grozil, da bodo nemškutarji plavali oziroma da bo Nemce klal, obenem pa je poškodoval nič manj kakor šest mož.⁵⁸⁴ Očitno so te obtožbe (seveda poleg vztrajnega očitanja, da v deželi Winkler ne vodi nobene pravne politike, ampak preganja Nemce) pripomogle k Winklerjevi zahtevi, naj Bambergova tiskarna izbira, kaj bo tiskala: Laibacher Zeitung ali Laibacher Tagblatt. V tiskarni je poslovnost prevladala nad ideologijo, in to je pomenilo konec Laibacher Tagblatta. Ljubljanski Nemci so posegli po zasilni rešitvi - na hitro so ustanovili tednik Laibacher Wochenblatt in ga začeli tiskati v Gradcu. Pri tem so zatrjevali, da gre le za začasno rešitev: "Ob nastopu boljših časov bomo nemudoma spet začeli tiskati Laibacher Tagblatt." Hkrati so v članku povedali, da so primorani k silno previdnemu pisanju, saj je oblast uvedla tudi ukrepe, kakršna je npr. zaplemba nekaterih telegramov, ki so jih poslali na Dunaj: "To na razmere v deželi meče posebno luč. Ali se v resnici misli, da bo s tem početje v deželi pred svetom prikrito?"⁵⁸⁵

Deželni predsednik Winkler je o zadevi poročal 10. 8. 1880 ministrskemu predsedniku Taaffeju kot notranjemu ministru. V poročilu je navedel, da so mu ob prevzemu funkcije deželnega predsednika v maju med drugim predstavili Ottomarja Bamberga, tiskarja in založnika. Ob tej priložnosti je Bambergu izrazil svoje pomisleke nad nenaravnim položajem, ker sta oba lista v enih rokah; znano je bilo namreč, da je Laibacher Zeitung uradni list, Laibacher Tagblatt pa vlado in njene organe napada tako strastno kakor verjetno noben drug časopis v Avstriji. Pri tem pa Laibacher Tagblatt zaradi maloštevilnih naročnikov izhaja z izgubo in zdi se, kakor da je vladni časopis določen za to, da pokriva letni primanjkljaj drugega časopisa, ki ruši vlado. Težko si je zamisliti, da vladni list ne more objaviti nobene odredbe, ne da bi za to v trenutku vedelo tudi osebje opozicijskega časopisa. Winkler je poudaril, da mu je nepojmljivo, kako se je to lahko doslej prenašalo. Bamberg je odvrnil, da bo Tagblatt tako ali tako v enem mesecu prenehal izhajati, če pa deželni predsednik želi, mu bo sodelovanje odpovedal takoj. Tako je bil Winkler prepričan, da bo finančni položaj Tagblatta na daljši rok sam ustavil izhajanje tega lista. In vendar na koncu deželnozborske sezone ni nehal izhajati, kakor je bilo pričakovati. Na

⁵⁸³ L. T., 21. 7. 1880; članek z naslovom "Die Advocaten der Roheit!".

⁵⁸⁴ S. n., 29. 7. in 24. 12. 1880.

⁵⁸⁵ L. T., 9. 8. 1880; članek z naslovom "An unsere Parteigenossen".

mesto prejšnjega urednika Krausa so postavili novega – Franza Müllerja, za katerega se zdi, da je zgolj slamnati mož. Redakcijo so namreč dejansko prevzeli najvplivnejši člani Ustavovernega društva. Tako je postalo jasno, da Tagblatt ne misli kmalu prenehati izhajati. Še več! Napadi na vlado pod novim uredništvom so bili še bolj zagrizeni in postali med štirinajstdnevnim bivanjem deželnega predsednika Winklerja na Dunaju skrajno ostri. Zato se je ta čutil primoranega, da piše Bambergu in mu sporoči, da ne more več trpeti izhajanja Laibacher Zeitunga in Laibacher Tagblatta pod isto streho. Od Bamberga je po nekaj dnevih dobil odgovor, da po 14. avgustu ne bo več tiskal Tagblatta. Winkler je poudaril, da je bilo treba prepovedati izhajanje L. T. tudi zato, ker je bil kot organ Ustavovernega društva neposredno organ 66 c. kr. uradnikov (članov tega društva). Kljub vsemu Winkler ni hotel verjeti, da ti uradniki zagovarjajo stališča tega lista, predvsem stališče, da je sedanja vlada tako ali tako le od danes do jutri. Na dan, ko je bil Tagblatt zaplenjen, naj bi bil na Dunaj poslan telegram, toda vodja telegrafskega urada ga je zadržal in izročil Winklerju. V telegramu se je namreč slednjemu perfidno pripisovalo, da je sovražno razpoložen proti Ustavoverni stranki in da ga Slovenci popolnoma obvladajo. Do konca svojega poročila je nato Winkler dokazoval svojo domnevno znano nepristranost, objektivnost, odsotnost vsake strasti in poslušnost nadrejenim. Pri tem je pripomnil, da je Konschegg, ki se je pod telegram podpisal, sin c. kr. gimnazijskega profesorja Valentina Konschegga:

Je mlad človek 22 let, neuspešni študent, ki je – potem ko so ga pri maturitetnem izpitu ponovno vrgli – poskusil srečo kot sodelavec Laibacher Tagblatta. Pri tem ima še vedno namen opraviti državni računovodski izpit, saj računa na državno službo. Taki ljudje torej med drugim krojijo javno mnenje v deželi in nastopajo kot branitelji ustave,

je ogorčen zaključil svoje poročilo Winkler. Besedilo zloglasnega telegrama, ki je bil naslovljen na Allgemeine Zeitung, Deutsche Zeitung, Fremdenblatt, Presse, Neue Presse, Vorstadtzeitung, Extrablatt in Tagblatt, se je glasilo:

Laibacher Tagblatt, organ kranjske ustavoverne stranke, je danes sporočil, da sredi meseca neha izhajati, ker je deželni predsednik preprečil tiskanje v edini možni tiskarni, v kateri se sočasno tiska uradni časopis. Tudi najnovejša sovražnost deželnega predsednika, ki jo je izkazal proti ustavoverni stranki, je posledica pritiskov narodnjakov, ki ga popolnoma obvladajo. Pobitost in zagrenjenost je med liberalnimi krogi izredna. Konschegg.

Winkler je svojemu poročilu dodal še nemški prevod članka, objavljenega v Slovenskem narodu, ki je po njegovem mnenju komentiral ozadje prenehanja izhajanja L. T. iz "pravega zornega kota".⁵⁸⁶

Po propadu L. T. je iz Ljubljane nenadno izginil njegov nekdanji urednik Kraus. S. n. je zatrjeval, da je pobegnil. Razlogi niso bili povsem jasni, S. n. pa jih je iskal med dolgovi oziroma strahom, ker je neresnično poročal o medvoški aferi.⁵⁸⁷

Zdi se, da se je v novih razmerah, ko je postajalo jasno, da bo Taaffejeva vlada trajala dlje časa, oblikovala nova opredelitev tega, kdo so pravzaprav privrženci orga-

⁵⁸⁶ AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, leto 1880, št. spisa 1705.

⁵⁸⁷ S. n., 29. 7. 1880.

nizacije, ki se predstavlja kot ljubljansko Ustavoverno društvo. Spet je nastal premik z ideološko-svetovnonazorske na nacionalno podlago, pri čemer so izumili oziroma prevzeli nov, modernejši tip "Deutsch Krainerjev", kar naj bi popolnoma poenostavilo preobrazbo iz Slovencev v Nemce:

*Kdor ne želi biti Slovenec, ampak samo Kranjec, mu tega ne privoščijo, ampak ga razkričijo za nemškutarja ... narodnost ni več vprašanje etnografskega izvora, temveč svobodna izbira vsakega posameznika ... v tem primeru bo ime Deutsch Krainer enako častivredno kakor Deutsch Böhmer.*⁵⁸⁸

V novem tedniku ljubljanskih ustavovercev so se napadi na deželnega predsednika Winklerja začeli že s prvo številko in se potem le še stopnjevali. Med drugim so ga obtoževali:

- dajanja prednosti slovenščini oziroma neupoštevanja enakopravnosti obeh deželnih jezikov,
- podpiranja gonje proti ustavovernemu uradništvu in učiteljem, ki jo udejanjajo slovenski časopisi in uradni deželni časopis,
- odgovornosti za poslabšane varnostne razmere oziroma dopuščanja "sistematičnega ščuvanja podeželskega prebivalstva",
- omejevanja svobode govora in informiranja (zaplemba telegramov, poslanih dunajskim ustavovernim dnevnikom):

Deželni predsednik Winkler je velik prijatelj publicistične polemike. Spet je stopil s kurulskega sedeža med vrstice uradnega Laibacher Zeitung, da bi ustavoverni stranki bral levite. Zanimivo je - spričo začetne domneve, da je vloga deželnega predsednika vsaj posredovalna - da so bili vsi predsedniški izpadi doslej naravnani proti ustavoverni stranki, in sicer nasproti baronu Schweglu zaradi njegovega državi zvestega poročila, pa tudi ko so bili vsi kranjski Nemci razburjeni zaradi drže deželnega predsednika v Idriji, ko ni upošteval enakopravnosti obeh deželnih jezikov (ni spregovoril v nemščini). O izgredivh nacionalcev, njihovih nezmernih napadih na uradnike in sistematičnem ščuvanju podeželskega prebivalstva ni bila doslej v uradnem časopisu objavljena niti beseda, nikar da bi imeli priložnost brati kako polemiko. Kritika v W. Allg. Zeitungu ga je spodbudila k nasprotovanju, ki ga je bilo mogoče brati 16. 8. v L. Z. Tam se zatrjuje, da je glede enakopravnosti jezika ostalo pri starem. Sicer se zakoni niso spremenili, tudi novih odločb ni bilo. Vendar - če deželni predsednik uporablja izključno slovenski jezik, če se časopis nemških Kranjcev in njihov jezik vsak dan skrajno tlači, če javno preganjajo uradnike, zveste ustavi, če se poruši mir, ki je leta trajal v deželi, in če se vsesplošno zadovoljstvo sprevrže v splošno razburjenje in nastopi doslej neznan ogorčenje - ali je v tem primeru v Winklerjevi eri res vse ostalo po starem?

L. Z. trdi, da na Kranjskem na srečo ni agitacije proti uradništvu; ali je slep za strasne izpade: proti ustavovernemu uradništvu, proti spoštovanemu rudarskemu uradniku v Idriji, proti nekaterim profesorjem, ki ne žele biti orodje na-

⁵⁸⁸ L. T., 27. 6. 1880; članek z naslovom "Deutsch Krainer".

cionalistov, proti okrožnim uradnikom, proti deželnim šolskim inšpektorjem, proti našemu spoštovanemu deželnemu glavarju in dvornemu svetniku Kalteneggerju, ki jo sistematsko vodijo slovenski časopisi.

Ko je Winkler ob svojem nastopu sprejemal delegacije kranjskih društev, se mu je predstavil tudi Laibacher Turnverein. Ob tej priložnosti je deželni predsednik dobrodušno vprašal, ali radi prirejajo izlete v okolico. Odgovorili so mu, da mu je verjetno iz časopisov znano, kako neprijetna srečanja so imeli pred leti turnarji v okolici Ljubljane. Od takrat jim je užitek izletov zagrenjen. Winkler je odvrnil, da se kaj takega ne sme nikoli več ponoviti in da imajo Nemci in Slovenci na Kranjskem enake pravice, ki se ne smejo nikomur odtegniti, za kar bo poskrbela vlada. Tako bo enakopravnost zagotovljena vsem. Kmalu po tem, ko so vsi navzoči z zadovoljstvom sprejeli v vednost to zagotovilo, se je pripetil obžalovanja vreden izgred v Medvodah, vendar bi ga preprečili, če bi za varovanje pravočasno odposlali žandarje. Nezaslišan pa je ošabni način, s katerim v L. Z. 16. 8. opisujejo ta dogodek. Kako si L. Z. omenjeno afero, ki je pomenila napad na osebno varnost, drzne razglašati za nepomembno (Mücke - mušice)? Ali so mnoga kriminalna dejanja s hudimi telesnimi poškodbami prav tako Mücke?⁵⁸⁹

Ustavoverci so Winklerju očitali, da kranjskih razmer sploh ne pozna, da izvaja povsem napačno politiko in da spodbuja slovenske voditelje k brezumnim zahtevam:

Strastno oboževanje slovenskega jezika pred vsem drugim, razširjanje njegove uporabe v šoli na račun izrinjanja nemščine je Winkler jasno izkazoval pri vseh javnih nastopih in tudi pri šolskih inšpekcijah. Ta izrazita ljubezen do jezika v povezavi s poskusi spremeniti učni načrt na realki, Winklerjevo glasovanje v državnem parlamentu za slovenizacijo šol - na kaj drugega naj bi vse to kazalo kakor na njegovo prepričanje, da je slovenizacija tukajšnjih šol nujna? Winklerjev vpliv, s katerim je ustavil tiskanje Laibacher Tagblatta - kaj naj bi to pomenilo drugega kakor poskus škoditi ustavni stranki na Kranjskem? Uradno olepševanje kmečkega atentata na nemške pevce - ali se ni to zgodilo na ljubo nacionalne avreole? Zaplemba telegramov, poslanih listom ustavne stranke - ali se ni to zgodilo zato, da bi njene člane na Kranjskem popolnoma utišali? Zagovarjanja polna razlaga napadov državnozbornske večine na deželno uradništvo v deželnem zboru in pohvala tej stranki zato, ker je po dolžnosti ostala v državnem zboru - mar ni bila to nezaslišana naklonjenost tej ekstremni stranki? Pri naštevanju teh simptomov bi lahko izpolnili stran za stranjo, pa ne bi prišli do konca - in temu naj bi se reklo, da je vse ostalo po starem? Zdi se, da gospod Winkler sploh ne ve, kakšen je položaj ustavne stranke na Kranjskem. Ta predstavlja vse elemente, ki s posestjo in inteligenco vplivajo na obstoječi red v deželi, ki spodbujajo omiko in napredek na vseh področjih, krepijo povezavo s sosednjimi deželami ter patriotska čustva oziroma lojalnost ... Bati pa se je, da se Winkler ne bo tako kmalu dokopal do prave sodbe, saj se o ustavoverni stranki očitno informira pri Vošnjaku. Zdi pa se tudi, da upo-

⁵⁸⁹ L. W., 21. 8. 1880; članki z naslovom "Offizielle Polemik", "Blindheit oder Verblendung" in "Was die Offiziösen in der Versöhnungära als Mücken erklärt".

*rablja ono merilo, ki ga je rabil v goriški grofiji. Tam je bila morda res vladna politika podpirati slovanski element in tako spodbujati lojalnost do domovine nasproti italijanašem; tu na Kranjskem pa med obema narodoma vladajo povsem druge razmere, ki ne opravičujejo, da so le Slovani postavljeni za ljubljenske vlade ... Do nacionalne dobe je bil jezik zgolj sredstvo za sporazumevanje, z njo pa je postal sredstvo za dosego političnih ciljev in razpoznavno znamenje političnega prepričanja. Ali torej ni čudno, da deželni šef, čigar občevalni jezik je nemški, pri javnih nastopih govori slovensko, ne da bi to zahtevala nujna sporazumevanja? Ali ne spodbuja s tem nacionalnih vodij k skrajnosti in ali se ne kaže voljnega ustreči njihovim zahtevam?*⁵⁹⁰

Dopisnike Laibacher Wochenblatta je najbolj skelel novi način pisanja v uradni Laibacher Zeitung – Winklerja so obtoževali, da je sam avtor mnogih člankov, ki blatijo ustavoverce:

*Pričakovati je bilo, da bo nova eru na Kranjskem, ki želi slišati tudi hvalo v nemškem jeziku, opustila tradicijo starodavnega, častiljivega časopisa Laibacher Zeitung. V resnici jim je uspelo ta list, ki naj bi se kot vladen držal nevtiralnosti, spremeniti v nacionalni organ z izrecnim poslanstvom, da nemškemu življu na Kranjskem predstavi blagor novega režima. V tem smislu objavljeni manifesti so zgovoren dokaz za enostranske strankarske poglede avtorjev. S posebno naklonjenostjo se citirajo zgovorni pasusi iz člankov, ki izhajajo v mentorjih L. Z. – Slovenskem narodu in Novicah.*⁵⁹¹

Isti komentator je čez nekaj tednov obtoževal Winklerja, da je avtor članka z dne 21. 10. 1880, objavljenega v L. Z., v katerem napada ustavoverneže. K temu ga navaja že dejstvo, da je avtor z nemščino nekoliko navzkriž (auf gespanntem Fuße steht). Oporekal je temu, da bi bilo število Winklerjevih nasprotnikov zgolj "majhno, javkajoče krdelo", in zatrjeval, da jih je vsaj toliko, kolikor je članov ustavoverne stranke. Dejansko da gre tudi za stotine in stotine volivcev, ki stojijo za deželnozborsko večino, večino v občinskem svetu Ljubljane in večino v trgovski zbornici, pa tudi prevladujočo inteligenco na podeželju. Kar zadeva obtožbe o pomanjkanju okusa in mere, je pripomnil: "Mar ni neokusno, da uradni list venomer napada le eno stranko in da je orodje pri osebнем obračunavanju deželnega šefa?"⁵⁹²

Znova so se pojavljale stare zgodbe o relativnosti tega, kdo je lahko Slovenec in kdo ne:

Ni tako lahko najti krilatice, ki bi povzročila večjo škodo od zgornje. Na vse možne načine jo narodni vodje razširjajo med ljudstvo. Ljudje pa ne pazijo na to, kaj voditelji delajo, ampak jih samo poslušajo, kaj govore. Na Kranjskem, kjer se je treba učiti nemščine, če se ne želiš popolnoma odpovedati kulturi, je seveda težko postaviti jasno merilo, kdo je pravi Slovenec. O tem, kdo je pravi in kdo ne, odloča le oče naroda, ki je že precej nevsučnih mu Slovencev izločil kot garjave ovce in začudenemu svetu kot Slovence novega kova predstavil npr.

⁵⁹⁰ L. W., 28. 8. 1880; članek z naslovom "Ein offenes Wort".

⁵⁹¹ L. W., 2. 10. 1880; članek z naslovom "Parteigeriehe im Amtsblat".

⁵⁹² L. W., 30. 10. 1880; članek z naslovom "Offener Brief eines Krainers an den slovenischen Landes Präsidenten in Krain, Herrn Andreas Winkler".

barona Gödel-Lannoya, viteza von Schneida, kneza Windischgrätza, grofa Margherija ipd. Precej je tudi priložnostnih Slovencev, ki morajo tuliti z volkovi, saj se bojijo proskripcijske liste, na katero bi jih lahko spravili v slovenskih časnikih. Nekaj je tudi "poštenih" Nemcev, ki so povsem ubogljivi. Drugi spet spadajo v vrsto poslovnih Slovencev - ti se bojijo vsake konkurence in kričijo "Ven s tujci!". Najhujše gorje so uvoženi Slovenci, ki so v sosednjih deželah bankrotirali in zdaj razglašajo Kranjsko za Piemont ... Kljub raznovrstnemu narodnemu izvoru naj bi bila - kakor je lepo opisal Valvasor - "nemška poštena zvestoba" značilnost vseh Kranjcev in tako naj bi ostalo tudi v prihodnje.⁵⁹³

S. n. je poročal, da po Kranjskem hodi agent časopisa Wiener allgemeine Zeitung, ki nabira naročnike, s sabo pa ima priporočilni list dr. Schreya, v katerem med drugim piše, da se novi program kranjskih ustavovercev obrača predvsem zoper osebo deželnega predsednika Winklerja "z namenom odpraviti ali sebi ukloniti ga".⁵⁹⁴

Ob koncu leta 1880 je močno odjeknila vest o službeni premestitvi enega najpomembnejših stebrov ljubljanskih in kranjskih Nemcev, deželnega glavarja dr. Kalteneggerja. Tudi to je bila zasluga deželnega predsednika Winklerja, ki je znal elegantno slabiti nemško stranko - Kalteneggerjeva premestitev je bila povezana s povišanjem v finančnega prokuratorja na Dunaju. V L. W. so se zvrstile žalostinke in nizanje Kalteneggerjevih zaslug. Našteti so bili podatki iz osebne karakteristike: 26 let službovanja na Kranjskem, 18 let članstva v občinskem svetu, osem let na položaju deželnega glavarja:

Težko je najti podobno predano in požrtvovalno osebo, ki bi Kranjski, ki je postala njegova druga domovina, posvetila najboljša leta svojega življenja; bil je izjemen glavar, miren, takten, zanesljiv. Če je veselje nacionalcev upravičeno in se bo izkazalo, da je bila njegova predstavitev opravljena le zato, da se naredi prostor kakemu zagrizenemu nacionalcu, bo to le nov dokaz, da je vse govoričenje o nadstrankarski vladi le lažniva fraza.

Finančni minister je po pisanju L. T. sicer zavračal trditev, ki so jo razglašali slovenski časopisi, da je Kalteneggerjeva premestitev koncesija Slovincem.⁵⁹⁵ Verjetno je šlo za odmeve na zmagoslavno pisanje tele vrste:

Da je Taaffejeva vlada v tem oziru uslišala prošnjo Slovencev, je dokaz, da ne odobrava politične agitacije, kakor jo je bil organiziral Kaltenegger na Kranjskem. Kaltenegger ni le glava nemške agitacije na Kranjskem, on je tipus onih uradnikov, ki so se nam za jerobe urivali. Ker je kranjski glavar in predsednik deželnega odbora, bo tudi deželni zbor razpuščen. Kako lahko in pravično je bilo, da je vlada ustregla željam Slovencev.⁵⁹⁶

Nemčurji niso prav verjeli, saj je v njihovih glavah kakor fiksna ideja vcepljeno, da je naroden Slovenec kvečjemu zato na svetu, da ga sme vsak birič preganjati, a Bog varuj, da bi se kdo oziral na njegove želje, najmanj pa vlada!

⁵⁹³ L. W., 4. 9. 1880; članek z naslovom "Krain gehört den Slovenen!".

⁵⁹⁴ S. n., 2. 9. 1880.

⁵⁹⁵ L. W., 18. 12. 1880; članek z naslovom "Die Ernennung Dr. v. Kaltenegger's zum Finanzprocurator in Wien". Poslovilni slovesnosti, pri kateri je deželno uradništvo vodil ljubljanski župan Laschan, sta prisostvovala tudi dva Slovencev, člana občinskega sveta.

⁵⁹⁶ S. n., 11. 12. in 12. 12. 1880.

Do zdaj so verjeli, da Taaffejeva vlada nema obstanka. Še en par prestavljenj, pa bodo uže boljše vero v njen obstanek dobili in večji rešpekt pred njo.

Kot novi vodja "nemškutarjev" je bil nato sredi decembra imenovan dr. Robert Schrey in S. n. je poročal, da se je to zgodilo na razvpitem dunajskem Parteitagu, kjer Schrey sploh ni bil navzoč. Tam se je ustanovila "neka strankarska ustavoverna organizacija in so za vsako deželo postavili načelnika".⁵⁹⁷

Kljub temu da je na seji ljubljanskega mestnega sveta občinski svetnik Jurčič v imenu slovenske stranke priznal velike Kalteneggerjeve zasluge za mesto, je izjavil, da zaradi političnega nasprotstva Slovenci ne želijo podpreti predloga, da ga imenujejo za častnega meščana. Tako je bil predlog izglasovan z nemško večino 18 : 7. Kljub temu da niso glasovali za imenovanje, jim je ustavoverni tednik začuden izrek pohvalo, ker so se ob tej priložnosti proti pričakovanju vedli zelo kulturno.⁵⁹⁸ Tudi na letnem zasedanju kranjskega Ustavovernega društva 18. 1. 1881 so izrazili globoko obžalovanje nad izgubo, ki jih doletela s premestitvijo dr. Kalteneggerja. Ta je zapustil Ljubljano v prvi polovici marca 1880; njegov odhod so objokovali na vse mogoče načine - Kaltenegger se jim je zdel tako zaslužen in kreposten, da so njegov odhod primerjali celo z izgonom Aristida iz antičnih Aten.⁵⁹⁹ Solze za njim se na ustavovernih licih še niso dobro posušile, ko je prispela vest o premestitvi še enega prvaka kranjskih Nemcev in nemčurjev - Vestenecka. L. W. je poudaril, da je izguba sicer huda za stranko in za deželo, vendar ni nepričakovana, saj so razmere v deželi jasne - javna skrivnost je, da nasprotna stranka že leta na vsak način poskuša spraviti Vestenecka iz dežele:

V nekem drugem obdobju bi bili ti poskusi neuspešni, zdaj pa je moral v "eri trgovanja" pasti na ljubo maloštevilnim fanatičnim nacionalnim kričačem. Njegova kariera je bila izvrstna in brezhibna, kar priznavajo tudi nacionalni časopisi ...

Pri tem so si privoščili prav odkrito sovraštvo do vlade:

Vesteneck je bil posebno uspešen pospeševalec šolstva - v svojem okolju je odprl šest popolnoma novih šol in 18 šolskih razredov ... Razen nekaterih maloštevilnih nacionalnih fanatikov je bil pri Litijčanih izjemno priljubljen ... Upati je, da bo veseli vetrič, ki ga je Vesteneck pred kratkim napovedoval v dežel-nem zboru, odpihnil temne oblake, ki so se spravili nad našo deželo, in nam ga povrnil iz zelene Štajerske. Dobrodošlica mu je zagotovljena.

Komentator je svoje poročanje končal z željo oziroma upanjem, da vlada, ki sprejema take odločitve, ne more večno trajati.⁶⁰⁰ Kakor je zapisal L. W. 30. 4. 1881, je Vesteneck ob odhodu obljubil kranjskim ustavovercem, da bo ostal eden izmed njih, da bo kljub bivanju na Štajerskem zaradi službene dolžnosti ostal Kranjec in da upa na skorajšnjo vrnitev.

Vesteneck se je tudi neuradno prav značilno poslavljajal od Kranjske. Potem ko je s prijatelji utapljal boleost po ljubljanskih lokalih, ga je po polnoči zanesla pot tudi v

---

⁵⁹⁷ S. n., 15. 12. 1880.

⁵⁹⁸ L. W., 25. 12. 1880.

⁵⁹⁹ L. W., 5. 3. 1881; članek z naslovom "Laibacher Zeitung contra Schrey".

⁶⁰⁰ L. W., 9. 4. 1881.

Kazino. Tam sta ravno sedela dva Slovenca, sreballa kavo in se v maternem jeziku pomenkovala o francoski odpravi v Tunizijo. Vestenecka in njegovo družbo je razkačilo, ker sta si v Kazini drznila govoriti v slovenščini, in tako so začeli oba Slovenca nadlegovati. Sedmerica, S. n. je poudaril, da je bil med njimi tudi profesor tukajšnje gimnazije, ju je najprej začela zmerjati in se zgražati, ker "sodrga ne ostane v nasproti stoječi luknji" (čitalnici). Potem so se zaničljivo izražali o slovenskem jeziku (Sausprache, Hundsprache, Bauernsprache, Knechtensprache ...). Na koncu se je po navedbah S. n. med Vesteneckom in enim od narodnjakov razvil približno tale dialog:

Vesteneck (v nadaljevanju V): "Was fixieren Sie mich?"

Narodnjak (v nadaljevanju N): "Ist mir nicht im Traume eingefallen, Herr Bezirkshauptmann!"

V: "Kennen Sie mich?"

N: "Ja wohl! Herr Ritter von Vesteneck, früherer Bezirkshauptmann in Littai, jetzt für die Umgebung Graz."

V: "Woher kennen Sie mich?"

N: "Ich habe im Landtag ihre Reden stenographiert und corrigiert!"

V: "Warum reden Sie diese Sprache?"

N: "Weil es mir beliebt."

V: "Ich würde mich als k. k. Beamter schämen diese Sprache zu reden."

N: "Ich schäme mich nicht! Doch gibt es sachen, für die man sich mehr schämen könnte!"

V: "Ich werde mir die Unehre anthun und werde ihnen ins Gesicht spucken!"

N: "Sie würden es vielleicht bereuen!"⁶⁰¹

Besedni dvoboj se je nadaljeval, nekaj časa se je celo zdelo, da bo Vesteneck s somišljeniki fizično obračunal s Slovencema, kljub temu pa so čez čas, ko so sprevideli, da ne mislita zapustiti lokala, odšli. Epilog je ta dogodek dobil na sodišču: Vesteneck je bil obsojen, ker je povzročil škandal, "kakor se navadno pripeti v žganjarijah, ali pa v kakej predmestnej krčmi, kjer se pretepavajo vina polni kočijaži ... dr. Julij Fränzl vitez Vesteneck je bil zavoljo ponočnega ekscesa, kojemu je bil duševni oče, kaznovan s štiridesetimi goldinarji in če bi jih ne plačal, z osemdnevnim zaporom". Njegovi pajdaši - štirje profesorji (dr. Binder, Proft, dr. Gartenauer in Adamek) in neki uradnik finančne direkcije - so pred sodiščem "z zadovoljstvom in zadoščanjem" izjavili, da ne razumejo slovenskega jezika popolnoma nič, se jim pa zdi povsem razumljivo, da je okrožnega glavarja tako razkačila slovenska govornica v Kazini. Zatrjevali so, da sta Slovenca s svojo slovenščino izzivala. S. n. se je nato razpisal o nezaslišani "brezobraznosti" visokega uradnika, ki izjavlja, da bi se kot tak sramoval govoriti slovensko, in o tem, kakšni profesorji vzgajajo slovensko

⁶⁰¹ Čc na kratko povzamemo: Vesteneck je vprašal avskultanta Lapajneja, zakaj bulji vanj, potem od kod ga (ker ga je nagovoril z "gospod okrajni glavar") pozna in zakaj govori slovenščino, ki bi se je Vesteneck kot c. kr. uradnik sramoval govoriti. Potem ko Vesteneck ni bil zadovoljen z odgovori - Lapajne je odvrnil, da ga pozna iz deželnega zbora in da govori slovensko, ker se mu to ljubi in se slovenščine ne sramuje, so pa stvari, za katere bi se lahko človek bolj sramoval - je Lapajnetu zagrozil, da se bo (on Vesteneck) onečastil s tem, da mu bo pljunil v obraz, nakar mu je Lapajne odvrnil, da bi to dejanje morda pozneje obžaloval.

mladino. S. n. je tudi izrazil željo, da bi mladina imela za vzgojitelje take može, "ki jo bodo ljubili in ki jih bo ona ljubiti mogla, na mestu sedanjih sovražnikov vsega, kar je slovenskega".⁶⁰² Deželni predsednik Winkler je 5. 8. 1881 poslal na Dunaj zgornji članek S. n. in priložil nemški prevod. Slovenca, ki so ju nadlegovali, sta bila trgovec Bučar in avskultant Lapajne. Pri tem je Winkler pripomnil, da je glede na poročilo višjega policijskega komisarja opis izgreda – razen nekaj nepomembnih podrobnosti – popolnoma ustrezen. Tako npr. najhujše Vesteneckove zmerljivke v Narodovem članku niso bile navedene.⁶⁰³ Gimnazijski direktor Mrhal je v dopisu deželnemu predsedstvu branil svoje profesorje, češ da se izgreda niso udeležili aktivno, Vestenecka pa je izzival Lapajne s svojimi pripombami v slovenščini.⁶⁰⁴

Obtožbe zoper deželnega predsednika so se v L. W. nadaljevale tudi v letu 1881. Očitali so mu neprimerno vedenje, ker se udeležuje nacionalnih gostilniških zabav, kakršna je bila npr. proslava sv. Cirila in Metoda, na drugi strani pa izogiba slovestnostim, kakršno je bilo npr. slovo deželnega glavarja Kalteneggerja, ki bi mu moral prisostvovati. Glede proslave sv. Cirila in Metoda je L. W. menil:

Zdi se, da je posebnost nacionalcev, da cerkvene praznike obhajajo v gostilnah ob vinu in pivu ... pojavil se je tudi deželni predsednik v gala obleki ... sicer je jasno, da se je tam počutil domače ... vendar se je treba vprašati, ali se šefu vladne uprave v deželi spodobi, da se udeležuje gostilniških slovesnosti, katerih očitni namen je, da spodbujajo nacionalne strasti in povsem strankarske demonstracije.

Winklerju so tudi očitali, da je s svojo politiko pripravil ustavovernega prvaka dr. Schöppla k upokojitvi. Baje so na Winklerjev namig v L. Z. kritizirali delo deželne komisije za zemljiško odvezo oziroma njeno delo na Gorenjskem, tako da je Kranjska spet prišla ob enega svojih najsposobnejših uradnikov.⁶⁰⁵ Po drugi strani se tudi šikaniranje ubogega Vestenecka ni končalo samo s predstavitvijo iz Litije v Gradec. Ker je trmoglavil in nikakor ni hotel odložiti kranjskega deželnozborskega mandata, so ga prestavili v bolj oddaljeni Deutschlandsberg.⁶⁰⁶

Po izgubljenih občinskih volitvah 1882 in nastopu slovenske večine v mestnem občinskem svetu se je ustavoverni župan Anton Laschan znašel v izgubljenem položaju. Ker ni žel ponavljati grenkih izkušenj župana Coste, je na seji občinskega sveta odstopil, odstop pa pospremil z izjavo, da odhaja v popolnem soglasju s kolegi v svetu in skladno s parlamentarnimi načeli, ki jih zagovarja – t. j. da predstojnika vedno izbira večina. Šlo je za zadnje zasedanje v stari sestavi in to priložnost

⁶⁰² S. n., 30. 4. 1881 - *Kako je gospod vitez Vesteneck slovo jemat*, 18. 6. 1881 - *V ječo dejani vitez* in 19. 6. 1881 *Kdo provocira?*

⁶⁰³ AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, leto 1881, spis št. 726.

⁶⁰⁴ Prav tam, spis št. 960.

⁶⁰⁵ L. W., 13. 7. 1881.

⁶⁰⁶ L. W., 10. 12. 1881. Dne 4. 12. 1881 je državnozborski poslanec dr. Heilsberg v imenu tovarišev naslovil interpelacijo na Taaffeja kot notranjega ministra zaradi več neupravičenih premestitev državnih uradnikov, posebno dr. Juliusa Fränzla Vestenecka. Poslanec je zanimalo, ali je praksa administracije združljiva s pogledi vlade oziroma interesi države in ali c. kr. vlada meni, da je dopustno tako kratiti ustavne pravice državljanov.

so Nemci izkoristili ter Laschanu z večino izglasovali častno meščanstvo.⁶⁰⁷ Dne 26. 4. 1882 je občinski svet v novi sestavi izvolil za župana Petra Grassellija, za podžupana pa Fortunno.⁶⁰⁸ Po pričakovanju so nadaljnje poteze mestnega občinskega sveta, v katerem so imeli zdaj večino Slovenci, v ustavovernem glasilu sprožile zgražanje in obsodbe. Posebno jih je prizadela vpeljava slovenščine kot poslovnega jezika na magistratu, kar je bilo domnevno izvedeno ne glede na dejanske interese meščanov. Za postopno izvajanje tega dekreta je bil sicer izvoljen poseben odbor, v katerega je "Zarnik poleg sebe dekretiral še šest sodrugov ... Liberalci pri tem nimajo nobene besede." Postopnosti pa ni bilo pri vabilih na seje mestnega sveta, saj so čez noč postala samo slovenska - ustavoverci so trdili, da se uporablja spakedranščina, ki je pri najboljši volji ne razumejo.⁶⁰⁹

S. n. je nemško početje po izgubi mestne oblasti opisal takole:

Vede se kot berač, ki ti skuša postaviti rdečega petelina na streho, ko si ga brcnil ven. Po dunajskih in tržaških listih pišejo, da se tujci ogibajo Ljubljane, ker je mestni zastop prišel v narodne roke. Pišejo, da je eden od slovenskih pravakov naredil škandal in zato mislijo vsi nemški odborniki odstopiti ... V resnici je le Dragotin Deschmann razsajal kakor razsaja kmet v gostilni. Kadar pa je staknil primeren odgovor, vstal je ter pobegnil srda poln iz zbornice. Pridružil se mu je le Zhuber ... Ogrditi, osmešiti in razvpiti se mora to mesto, da bode zunaj v tujcih na slovesu kakor zdaj npr. Alexandria.⁶¹⁰

Uvajanje slovenščine v šole in urade je ustavovercem postala prava nočna mora, zlasti potem ko je izšel odlok pravosodnega ministra Pražaka, ki je določal, da morajo sodišča v slovenskem delu dežel in v pristojnosti višjega deželnega sodišča v Gradcu sprejemati vloge v slovenščini, četudi je vlagalec večš nemškega jezika. Ustavovercem se je to zdelo sporno, saj Pražak ni obvladal slovenščine in po njihovem ni bil usposobljen za tovrstne razsodbe. Po drugi strani pa je baje tudi vladni predstavnik v šolskem odboru parlamenta sodil, da je slovenščina še premalo razvita za učni jezik.⁶¹¹ Jezikovno vprašanje, ki je tako razburjalo duhove, je našlo pot tudi na gledališki oder. Neki "Civis" se je tako v svojem dopisu L. W., objavljenem 20. 5. 1882, zgražal, ker je L. Z. označil humoristično solosceno (pripravil jo je P. Kaizelj in se je igrala ob neki sokolski prireditvi) kot nadvse duhovito in učinkovito. V resnici je šlo za bedarijo: praslovanski kmet mora po opravih v Gradec in se muči z učenjem nemščine, ker so mu v Ljubljani povedali, da v Gradcu govorijo le nemško. Ko pride tja, presenečen ugotovi, da na vsa vprašanja v slovenščini dobi slovenski odgovor, Gradec je vendar slovensko mesto. Jezen vrže nemško vadnico na neki travnik. Mimo pride krava, požre vadnico in začne govoriti nemško: "Nič čudnega, da se boljša publika izogiba podobnim proizvodom."

⁶⁰⁷ L. W., 29. 4. 1882.

⁶⁰⁸ ZAL, IJU 488, zapisniki sej Mestnega sveta COD III/33, za leto 1882.

⁶⁰⁹ L. W., 3. 6. 1882, IJU 488, zapisniki sej Mestnega sveta COD III/33, za leto 1882, scja z dne 1. 6. 1882.

⁶¹⁰ S. n., 4. 7. 1882.

⁶¹¹ L. W., 6. 5. 1882.

Peter Grasselli, ljubljanski župan v letih 1882-1896

Novi občinski svet se je resno lotil tudi slovenizacije mestnih šol in na seji 31. 8. 1882 z večino glasov sprejel prošnjo, naslovljeno na deželni šolski odbor, naj ukaže uvedbo slovenščine kot učnega jezika na mestnih šolah. Posamezni mestni svetniki so se začeli pogovarjati izključno v slovenščini, čeprav se zdi, da je niso bili ravno najbolj vajeni – L. W. je svetniku Mošetu svetoval, naj v javnosti malo manj razkazuje, kako navzkriž je s slovensko slovnico.⁶¹² Uveljavljajoča se slovenščina je nedvomno vzbujala pri nekaterih odpor. Iz zapisnika seje mestnega sveta z dne 31. 8. 1882 je tako razvidno, da svetnik Luckmann ni želel podpisati poročila o poslovanju mestne blagajne; v L. W. je bila 2. 9. 1882 povzeta njegova razlaga – podpisal se ni zato, ker besedila v slovenščini ni razumel, čeprav obvlada “kranjsko špraho”. Dne 26. 8. 1882 so v L. W. dokazovali potrebnost učenja nemščine, češ da je več kakor 50.000 Kranjcev izseljenih, od tega velika večina v nemško govoreče dežele. Dne 9. 9. 1882 so meščane v L. W. pozvali, naj se uprejo tako očitni krivici, kakršna je slovenizacija mestnih šol.

Slovensko zavzemanje funkcij in institucij se je nezadržno nadaljevalo. Slovenski časopisi so menda uprizarjali pravo gonjo proti okrožnima šolskima inšpektorjema – učitelju Simi in profesorju Linhartu. Prvega so obdelovali, ker je v Kamniku od frančiškanov zahteval, naj – če želijo še naprej poučevati – opravijo učiteljski izpit, drugi pa se jim je zameril, ker je med Kočevarji dramil zavest, da je pomembno ohraniti nemško ljudsko šolo, in jih je spodbujal k odločni obrambi pred napadi slovenizacije. Vlada je tako imenovala člane, ki so bili v pristojnosti njene izbire: stolni kanonik Klofutar “nekdanj Nemcem prijazen, zdaj v eri Winkler popolnoma drugače razpoložen”, Tomaž Zupan, nekdanji učitelj verouka na kranjski gimnaziji, dr. Mrhal, direktor realke, in Andrej Praprotnik, direktor prve mestne deške šole. Minister Conrad sicer ni ugodil slovenskim zahtevam po Mrhalovi odstranitvi, je pa bila Slovincem zagotovljena večina z odstavitvijo Ferdinanda Mahra, ki mu je po vladni interpretaciji “potekel” mandat.⁶¹³ Tako je konec leta prinesel slovensko večino v deželnem šolskem odboru, saj je vlada imenovala vanj zadosti Slovencev.⁶¹⁴ Vendar to slovenskih apetitov še ni potešilo:

*Potem ko je minister Conrad izpolnil zahteve Slovencev, ti zdaj kričijo, naj vlada zamenja še davčnega inšpektorja in davčnega izterjevalca, saj morata biti oba polnokrvna nacionalca.*⁶¹⁵

Po zavzetju občinskega sveta so šli Slovenci v zahtevah, naj se Ljubljana tudi na zunaj posloveni, tako daleč, da so isto zahtevali od njenih prebivalcev. S. n. so na primer motile plavice (Kornblume), ki so bile priljubljen modni dodatek na damskih klobukih. To naj bi bil znak, ki že na daleč kaže, kakšno je politično prepričanje njegove lastnice. L. W. je pri tem polemiziral s S. n., ki je baje zatrjeval, da gre za provociranje, podobno kakor pri peresih ruševca, ki si jih kmečki fantje zatikajo za klobuke in so bili povod za mnoge pretepe, zaradi česar je morala oblast nošenje teh peres prepovedati. L. W. je menil, da gre za ovaduštvo oziroma pozive vladi,

⁶¹² L. W., 2. 9. 1882, in ZAL, IJU 488, zapisniki sej mestnega sveta COD III/33, seja z dne 31. 8. 1882.

⁶¹³ L. W., 19. 8. 1882; članek z naslovom “Die bevorstehende Ernennung der Bezirksschulinspektoren”.

⁶¹⁴ L. W., 9. 12. 1882.

⁶¹⁵ L. W., 2. 12. 1882.

naj tudi v tem primeru ukrepa. Hkrati se je norčeval, da so modistke očitno Bismarckove agentke, ki širijo prusko propagando:

*Sicer je vse skupaj smešno, vendar je treba take članke vzeti resno, saj napovedujejo večje zaplete. Podobno se je zgodilo z Deutscher Schulvereinom, za katerega so najprej zaničljivo trdili, da na Kranjskem nima možnosti razcveta, pozneje pa so za zatiranje njegove "zločinske" dejavnosti klicali na pomoč policijo.*⁶¹⁶

V L. W. so zadovoljno ugotavljali, da so kljub slovenizaciji mestnih šol in izganjanju nemškega uradovanja na podobi bele Ljubljane ostali madeži:

*Pri tem, da narodni vodje svoje otroke pošiljajo v nemške šole, se je tudi izkazalo, da praksa zahteva koncesije z delnim uradovanjem v nemščini. Tako ima deviško slovensko uradovanje na sebi že nemške madeže. Sicer pa so se pomanjkljivosti v tej smeri slovenski odborniki zavedali - Ivan Hribar je na zadnji seji občinskega sveta objokoval, da imajo pročelja hiš večinoma nemške napise (npr. Kranjska hranilnica ima zgolj napisa Sparkasse in Pfandamt), imena ulic in trgov so po večini tudi nemška - podoba Ljubljane je tako za slovenski narod žaljiva.*⁶¹⁷

Kmalu pa so se nasprotovanja v ljubljanskem občinskem svetu preselila iz načelno-političnih sfer tudi na povsem materialno področje:

Pri podeljevanju koncesije za gradnjo Resljeve ceste od Resljevega trga do železniške postaje je prišlo do izgreda. Ob prvem razpisu sta se prijavi Gradbena družba (Baugesellschaft) in gg. Suppantschitsch - Tomek. Ker magistrat ni bil zadovoljen z nobeno ponudbo, je razpis ponovil, javila pa se je spet Gradbena družba s cenejšo ponudbo, Suppantschitsch - Tomek pa ne oziroma sta vztrajala pri prvi ponudbi. Kljub temu da so vsi pričakovali, da bo na podlagi drugega razpisa dobila posel Gradbena družba, sta proti temu protestirala Hribar in Zarnik. Prvi je odrekal pravico magistratu, da ne upošteva prvega razpisa, in se ni dal prepričati, da ima magistrat pravico ne ozirati se na prvi razpis oziroma skrbeti za korist meščanov. Ne bi bilo jasno, zakaj sta ravno gospoda Suppantschitsch in Tomek Hribarju tako simpatična, ko ne bi tedaj vskočil Zarnik in v svoji značilni maniri podprl Hribarja z razlago, da se je treba ozirati na interese malih obrtnikov, pozneje pa je kar naravnost izjavil, da morata dobiti posel zato, ker pripadata nacionalni stranki. Nezaslišano ... svetniki niso mogli verjeti svojim ušesom, vsi so bili šokirani. Na koncu se je zahvaliti le srečnemu naključnemu sovpadanju okoliščin, da Zarnik in Hribar s svojo zahtevo nista prodrla ... Kje je jamstvo, da taki poskusi v prihodnje ne bodo uspešni? Gre za izrojeno, perverzno obliko strankarstva, v katero pade, kdor nima smisla za čut dolžnosti, razumevanja potrebe po dostojnosti in živga smisla za javno blaginjo. Hribar je pri tem nastopil proti županu Grasselliju, ki je zagovarjal dodelitev na podlagi drugega razpisa. Suppan pa je izjavil, da je Hribar s tem izrekel nezaupnico županu in večini v občinskem svetu, ki ji sam pripada. Na koncu so za to, da posel prepustijo Gradbeni družbi, glaso-

⁶¹⁶ L. W., 19. 8. 1882.

⁶¹⁷ L. W., 25. 11. 1882.

vali štirje predstavniki nacionalcev in osem predstavnikov liberalcev. Zarnik je vložil protest, enako Hribar.⁶¹⁸

Zarnikova netaktnost je zahtevala žrtve tudi v slovenskih vrstah:

Gradbeni svetnik Potočnik je izstopil iz občinskega sveta ... Razlog, da je že tako ali tako nesklepčna nacionalna večina v občinskem svetu izgubila edinega tehnično izobraženega svetnika, je iskati v Zarnikovi surovosti ... Ta vodja nacionalnega kluba je Potočnika opsoval, ker je kot poročevalec gradbene sekcije govoril v prid Gradbeni družbi ... Zarnik se vede po načelu sic volo sic jubeo! Sicer nam Potočnik ni preveč simpatičen niti nismo škodoželjni zaradi epiloga k zmagoslavju ob izidu letošnjih občinskih volitev, ker dobro vemo, da se v obstoječih razmerah ne bo nič bistvenega spremenilo ... Vse skupaj registriramo kot eklatantno potrditev naše stare ocene o značaju Zarnika in drugih nacionalnih prvakov.

Pri tem so se v L. W. čudili, kako sploh še kdo lahko prenaša takšno vodstvo.⁶¹⁹

Tudi položaj v državi po mnenju kranjskih ustavovercev ni bil nič kaj rožnat:

Z našega strankarskega stališča je želeli, da ta vlada čimprej pride do svojega konca, ko ne bo več mogla s koncesijami zadovoljiti vedno večjih apetitov. V vseh evropskih državah krepijo državne sisteme in jih poskušajo narediti čim bolj učinkovite, pri nas pa izvajajo federalistične poskuse. Drvimo v jezikovno zmedo. Naša zunanja politika temelji na sporazumu z Nemčijo, notranja pa gre za tem, da potlači narod, ki v zvezi z Ogrsko pravzaprav drži državo pokonci ... Drža Nemcev je jasna - z vsemi zakonitimi sredstvi se je treba postaviti po robu sedanji vladi. Združena levica, ki je prvi pogoj za obrat na bolje, je enotna in pripravljena na ukrepanje. Naša patriotska dolžnost je, da se skupaj z veliko nemškoavstrijsko stranko upremo državi škodljivi politiki.⁶²⁰

*

V letih 1880-1882 se je usmeritev delovanja kranjskih ustavovercev bolj ali manj zožila na brezplodno besedno obračunavanje z deželnim predsednikom Winklerjem. Priznati je treba, da se je ta res pojavil v vlogi deus ex machina in Nemcem vedno znova pripravljal grenka doživetja. Kar so prej morali toliko let prenašati Slovenci, so morali zdaj izkusiti Nemci: administrativne predstavitve ustavovernih prvakov, javno ožigovanje kot vladi sovražnih elementov, zaplembe in na koncu onemogočanje tiskanja njihovega glasila, izguba ključnih položajev, "slovenizacija" šol in uradov ... Vse to so bile epizode, ki jih ti ljudje niso bili vajeni in so jih težko prenašali. Tako ni bilo čudno, da se je npr. Vesteneck ob odhodu neprimerno vedel in da se je Deschmann tresel in jemal "homeopatične pile" ... Zdi se, da je za ta čas značilno prenavljanje ideoloških izhodišč in še tesnejša navezava na nemštvo. S tem v zvezi je tudi trditev, da etnografski izvor pri narodnosti ni prevladujoč, temveč stvar proste izbire. Videti je, da se je z izgubo politične moči skupina ljudi

⁶¹⁸ L. W., 9. 12. 1882.

⁶¹⁹ L. W., 16. 12. 1882.

⁶²⁰ L. W., 23. 12. 1882.

okrog Ustavovernega društva začela še bolj homogenizirati, in to na narodnih temeljih. Iz politične stranke, ki je že po definiciji - vsaj načelno - odprta za pripadnike raznih narodnosti, so začeli postajati narodna skupnost, manjšina in del velikega nemškega telesa, ki mora v Avstriji prevladati. Razumljivo je, da je bilo treba nekako ostati v igri tudi potem, ko je postalo jasno, da Taaffe ni muha enodnevnica in da razcepljena Ustavoverna stranka ne bo tako kmalu spet prišla na oblast.

S Taaffejevim nastopom se je končalo obdobje, ki je bilo kranjskim ustavovercem prijazno oziroma naklonjeno. Ni jim ga uspelo izkoristiti tako, da bi se lahko obdržali tudi v manj ugodnih razmerah. Parole liberalizma, napredka, razsvetljenosti, antiklerikalizma, širjenja (nemške) kulture, obrambe kranjstva in protislovenstva oziroma protislovanstva se niso uveljavile. Na podeželje se jim ni posrečilo prodreti, ker je njihove poskuse tam že v kali zatirala duhovščina, šolstvo oziroma učiteljstvo pa je bilo v njihovih rokah še prekratek čas, da bi moglo izpolniti svoje "poslanstvo". Očitno so se mestni volivci po večini še vedno odločali bolj po svojem interesu kakor po prepričanju. Lahko rečemo, da so bili kot obrtniki, trgovci in uradniki preveč izpostavljeni "terorju", da bi si privoščili protivladno glasovanje. Ne nazadnje je vpliv vlade ostal bistven tudi zato, ker je neposredno vplivala na volilne izide z direktivami uradnikom.

Z letom 1882 je bilo povsem konec politične vloge ljubljanskega Ustavovernega društva kot - vsaj na videz - nadnacionalne stranke, ki hoče prevladati na Kranjskem. Začela se je preobrazba v nemško narodno skupnost.

VI. poglavje

AGONIJA KRANJSKE USTAVOVERNE STRANKE (1883-1893)

Po letu 1882 je kranjska ustavoverna stranka (razen deželnega zbora, ki je slovensko večino dobil nekaj pozneje, z volitvami leta 1883) pravzaprav izginila s političnega prizorišča. Zdi se, da se je skladno s tem tudi položaj strankinih somišljenikov izenačeval s položajem nemške skupnosti in se tako čedalje bolj približeval statusu narodne manjšine. Razmere so se, sodeč po poročilih v L. W., iz leta v leto slabšale. Nemci so morali okusiti bridkost dunajske ravnodušnosti in celo odkrito nenaklonjenost vlade, njihove ambicije pa so - kljub pobožnim željam in izjavam, da čakajo nov veter, ki bo zavel z Dunaja - vidno kopnele. Tako so že na letnem zasedanju Ustavovernega društva 1883 ugotavljali:

*Predstojnike Ustavovernega društva po novem enkrat na leto doleti jasen dokaz nejevolje oblasti, in sicer ob njihovem nastopu na društvenem letnem zasedanju. Vendar so bile vse Schreyeve besede resnične - vlada rahlja vezi, ki drže skupaj monarhijo, šole se slovenizirajo, nemške otroke silijo učiti se slovensko, nemška omika se je skoraj udušila, Winkler je odkrit nacionalist ...*⁶²¹

Zdi se, da so nekateri visoki državni uradniki začeli prehajati na slovensko stran:

*L. Z. brani dež. gl. grofa Thurna pred očitki časnika Neue Freie Presse, ker je prešel v slovenski tabor. Vendar je iz njegovega slovenskega govora na prvem zasedanju deželnega zbora jasno, da bo izvajal politiko deželnega predsednika Winklerja in slovenske večine.*⁶²²

Za kratek čas je vtilil kranjskim Nemcem nekaj morale cesarjev obisk poleti 1883, saj so z zadovoljstvom ugotavljali, da so morali ob njegovem obisku nacionalistični izpadi vsaj za kratko potihnuti, staromodna izraza Kranjska in Avstrija pa sta spet pridobila veljavo. Obenem so se v L. W. zgražali, ker je L. Z. objavil slovensko različico cesarjevega govora, čeprav veličanstvo ni uporabilo niti ene slovenske besede. L. Z. tudi ni objavil cesarjevega poudarjanja potrebe po znanju nemškega jezika.⁶²³ Kmalu po cesarjevem odhodu so stvari spet stekle po ustaljenih kolesnicah.

⁶²¹ L. W., 28. 4. 1883; članek z naslovom "Neueste officielle Botschaft" (kritika kritike v L. Z.).

⁶²² L. W., 30. 6. 1883; članek z naslovom "Der ins slowenische Lager getriebene Landeshauptmann".

⁶²³ L. W., 21. 7. 1883; članek z naslovom "Nach der Kaisertagen".

Sodeč po vesteh v L. W., je varnostni položaj v Ljubljani znova postajal kritičen. Tako je npr. "drhal" opsovala neko gospodično, ki je nosila frankfurtski (nemškonačionalno obarvani) trak za uro, neki izgrednik pa ji ga je iztrgal. Sledil je napad na mladeniča, ki je na železniški postaji pel nemško pesem, drugega nemškega mladca pa so grozeče zasledovali vse do Kazine. Zgodil se je tudi atentat na nemškega inženirja v Bistri in načrtovan je bil celo napad na več nemških izletnikov v Zalogu. Izzivanje ob belem dnevu z vzkliki "Hali, halo ... želodov več ne bo ..." in grožnje turnarjem pa so bile tako ali tako na dnevnem redu. Varnostnih organov ob nočnih pretepih v Ljubljani po zatrjevanju L. W. ni bilo nikoli videti.⁶²⁴

Nevzdržne razmere, v katerih so živeli kranjski Nemci, posebno Ljubljančani, pa niso vzbudile sočutja pri njihovih rojakih na spodnjem Štajerskem. Bile so celo povod za uničujočo kritiko, ki si jo je privoščil časopis Deutsche Wacht. V njem je bilo ob analizi omenjenih izgredov zapisano:

Zgoraj opisano stanje že dolgo traja; danes posvečamo nekaj besed tistim, ki so za položaj na Kranjskem in posebno v Ljubljani še zlasti krivi - Nemcem na Kranjskem; čeprav bi lahko v letih boja proti nasprotnikom prej kakor vsi drugi spoznali, da je v spopadu z njimi potrebna brezobzirna energija in strumno zastopanje narodnih interesov, taktika nemških Kranjcev kaže ravno nasprotno. Namesto energične obrambe je zaznati lagodno popustljivost. Višji nacionalni čut izrinjajo izbruhi lojalnosti, ki vzbujajo posmeh nasprotnikov, nezaupanje vsake vlade in zaničevanje sodrugov v drugih provincah. Njihova večna napaka je bila vera, da bodo z lojalnim dobrikanjem in z boječim zatajevanjem nacionalnega čuta izprosjačili zaščito od vsakokratne vlade. Doletela so jih mnoga razočaranja, grenke izkušnje, vendar jim niso prinesle okrepitve, niso zasejale semena boljše metode. Zdeli so se kakor ohromljeni od strahu pred kakim duhom, kar je njihove sovraže še bolj opogumilo. Če jih niso poučile njihove lastne izkušnje, jim bodo toliko manj pomagale izkušnje iz mednacionalnega boja avstrijskih narodov. Tisti stavek, ki je danes iz veliko konkretnih primerov jasen že vsakemu, še tako nezrelemu posamezniku, njim še zmeraj ni doumljiv: "Tako imenovano pravo avstrijstvo ni tisto, ki nas vodi k uspehom, temveč resna, k dejanjem pripravljena odločnost v sledenju narodnih ciljev." Narodu, ki se danes priklanja, so štete ure - na milost in nemilost je prepuščena sovražnikom. Primer za ta teorem so priskrbeli kranjski Nemci. Kaj so v teku let s svojo vztrajno lojalnostjo dosegli? Ali so si priskrbeli zaščito katere koli vlade? Nekateri izmed njihovih tako imenovanih vodij bi znali o tem med zelo intimnimi prijatelji marsikaj povedati. Nemško ljudstvo na Kranjskem ne more imenovati niti ene pridobitve kot nadomestila za svoj politični ugled. Drža tako imenovane ustavoverne stranke na Kranjskem je tolikokrat mejila na strahopetnost, da se od te skoraj ne razlikuje - pri tem so nam na voljo dejstva zelo mladega datuma. Kjer sta zloglasna nemška uslužnost in hlapčevstvo splošna maksima, tam je zemljo pripravljena za razcvet odpadništva. Nemci na Kranjskem lahko o tej temi povedo več kakor katera koli druga stranka. Njihovi voditelji z nekaj afektiranja

⁶²⁴ L. W., 25. 8. 1883; članek z naslovom "Unsere Zustände".

igrajo politične zmerneže in znajo predstavljati svoje dvornosvetniške nenačelnosti sodrugom kot proizvode modrega duha zmernosti. Šele ko ti zmerni modreci - ki v vseh svojih govorih grmijo z lajtmotivom hrepenenja po redu - prebegnejo v tabor prvakov, šele takrat se dobrim Ljubljancanom odpro oči in objokujejo odpad, ne da bi izvrgli odpadnike. Ta korupcija prepričanja je končno prešla na ljudstvo. Namesto samozavestne energije in moralne premoči je nastopila - od patriotizma tako različna, z lojalnostjo prekajena - omejenost, ki je v svoji pobožnjaški maniri pridobila papeške poteze in učinkuje odbijajoče. Namesto da bi se organizirali in spustili v boj do konca ter izkoristili vse prednosti, ki se ponujajo iz izkušenj (to je npr., da je druga plat brutalnosti prvakov nenavadna strahopetnost), klečeplazijo in hlapčujejo, izigravajo preganjano nedolžnost, vlogo, ki v politiki deluje le smešno. Kolikor močnejši udarci padajo po njih, toliko večja je njihova afektirana lojalnost. Zdi se, da svoje zglede iščejo v svetniških legendah. Kljub temu so morali ljubljanskemu županu dopustiti izreči, da so ti sti, ki izzivajo. To je na smrt smešno. Toda šibki vsi delijo isto usodo - nič ni tako zavrženega, da jim človek ne bi mogel oponesti. Kranjska je izgubljena, Ljubljana še ne čisto, vendar so dnevi nemštvu šteti, razen če se dosedanja taktika ne spremeni. Skoraj smešno je, da nemški časopis ob omenjenih brutalnostih Slovincem predoča materialno škodo, ki bi jo Ljubljana utrpela z izgubo Nemcev. Kakor da si ne bi Slovenci sistematično in očitno prizadevali, da Ljubljano popolnoma slovenizirajo. In ali je to sploh odgovor, s katerim se potrjujejo zaušnice? Ali se s takim publicističnim marazmom ne spodbuja politična nesposobnost? Omenjeni list med drugim piše: "Smo v opoziciji do Taaffejevega kabineta, toda kljub temu smo prepričani, da velik del tistega, kar je Winklerjevi eri v Ljubljani postalo mogoče, ni dobilo potrditve ministrstva." To je pri nas način, s katerim tisk politično vzgaja. Vendar se ne čutimo poklicane, da bi nemškim Kranjcem odpirali nove poti k boljšemu. Le samospoznanje in samozavedanje jih bo pripeljalo do spoznanja, da izboljšanja ni mogoče doseči po poti, ki so jo ubrali, in da se morajo znebiti predvsem tistih ljudi, ki so jih postavili na ta kriva pota. Torej proč z dosedanjimi voditelji nemških Kranjcev. Svojo narodnost so tako dolgo izdajalsko zatajevali in tako zelo zagovarjali stališče pretirane lojalnosti z egoističnim ozadjem, da jih je vsaka vlada kot nenevarne in odslužene potisnila v stran in jih prepustila usodi. Stranki ni manjkalo ne materialnih in ne moralnih sredstev, vendar je njenim voditeljem manjkala potrebna srčnost, da bi utrdili položaj. Nemški Kranjci so zavedeni, vendar je bistvo njihove individualnosti dobro. Glede na to si ne zaslužijo, da jih dajejo češkim Nemcem za strašljiv primer samosproduciranega propada. Upanje na izboljšanje in rešitev ni izključeno, vendar je odvisno od gesla: "Ljudi, nove ljudi!"⁶²⁵

Časopis Deutsche Wacht je v isti številki objavil še naslednje vesti iz Ljubljane:

Med nemškimi študenti, ki so bili izpostavljeni nasilju požiralcev nemštva, je bil tudi Drolz, študent rudarstva iz Laškega; godilo pa se mu je kljub temu bolje kakor njegovemu bratu, ki so ga svojčas nahujskani kmetje na Jančah

⁶²⁵ Deutsche Wacht, 23. 8. 1883.

pretepli s cepcem, da je za posledicami tega prezgodaj umrl. Nemcem za obisk v Ljubljani toplo priporočajo, da se pravočasno oskrbijo z revolverji. Gospodje nacionalci in njihovi časopisi so lahko res ponosni, da so zbudili velik narod. Krasno življenje v beli Ljubljani in zlati Pragi.

Prijaznosti iz Ljubljane

Na tujca naredi Ljubljana vtis mirnega, dobrodušnega mesta; ko pa je nekdo поблиže posvečen v razmere, se ta iluzija kmalu razbije. Samo zaradi pasivnosti nemške manjšine svet ne izve za še večji kraval. Slovenci so zamerili zlasti nekemu turnarju, ki je sokole ob pivskem omizju osmešil z nekaj verzji, jih slavil kot rdečesrajčnike in spomnil na nekoliko glasne živio klice med cesarjevim obiskom. Zdaj so vse sile "velike nacije" usmerjene, da zadajo smrtni udarec Turnvereinu. Pesnik nedolžnih verzov, železniški uradnik, seveda ni smel ostati na slovenskih tleh in so ga hitro premestili. Zdaj poskušajo sokoli izliti svoje maščevanje nad turnarje. Potem ko jim je uspelo napasti dva turnarja, so hoteli inscenirati večji izgred na njihovem generalnem zborovanju. V resnici so nalereli na štiri mladeniče, od katerih sta bila dva Slovenca. To pa jih ni zmotilo in petnajst sokolov je te štiri preteplo z dežniki. Nadaljevanje ho sledilo na sodišču.⁶²⁶

Laibacher Wochenblatt je 1. 9. 1883 užaljeno odgovoril na zgornje obtožbe štajerskih sonarodnjakov in poudarjal, da je to že drugi udarec, ki ga je omenjeni časopis zadal "s pestjo v obraz" kranjskim Nemcem:

Če predpisovalci receptov na Savinji menijo, da bi bilo dovolj zgolj razviti nemške zastave, naj pridejo in to sami poskusijo v deželi, kjer so gospodični iztrgali trak za uro samo zato, ker je bil v nemških nacionalnih harvah. Če bi svoje nasvete resnično poskušali preizkusiti, bi se kaj kmalu vrnili domov temeljito ozdravljeni. Ne nacionalistična neumnost, ampak nemška kultura lahko pritegne Slovence, in to je edina možnost za deželo, kjer so Nemci v manjšini. Značilna za vso zadevo je okoliščina, da se ti izpadi - ko omenjeni list v maniri strogega biriča vleče kranjske Nemce pred krvavo sodišče - pripetijo navadno takrat, ko se znan politični potujoči pridigar na spodnjem Štajerskem, ki je v ozkih stikih z omenjenim časopisom, zasiti slovenskih prvakov. Tedaj se - kakor se zdi, nekoliko izčrpan od običajnih besednih bitk, pri katerih žal ni nobenega nasprotnika - prek svojega osebnega časopisa loteva razsvetljevanja kranjskih Nemcev.

Nenaklonjene okoliščine so se s časom še stopnjevale, in to tudi na drugih področjih. Tako so kranjski Nemci objokovali smrt knezoškofa Pogačarja:

Bil je izrazito učen svetovljan, imel je živahne stike s teologi, učenjaki in državniki. Sedanji mladi možje, ki vstopajo v duhovski stan, so žal popolnoma drugače usmerjeni in čisto drugih nazorov oziroma teženj, kakor je bilo v Pogačar-

⁶²⁶ Prav tam.

jevi mladosti. Le zelo redki med njimi se lahko s pokojnim primerjajo po učeno-
sti. Pogačar je imel najlepše namene. Bil je daleč od mračnega zelotstva, pa
tudi daleč od nacionalnega fanatizma, ki se mu je del domačega klera že dav-
no vdal. Njegov prvi namen ob prevzemu škofije je bil, da uvede strogo discipli-
no in da podrejeni kler drži daleč od političnih in nacionalnih homatij. Žal mu
to ni uspelo – zahtevalo je preveč energije, ovirala sta ga starost in bolezen, od
ukrepov pa so ga odvrčale tudi malo razveseljive izkušnje. Vsekakor mu je šte-
tri v dobro, da se ni nikoli sovražno izrekel proti novemu šolstvu.⁶²⁷

Da bi bila nesreča Nemcev še večja, je umrl tudi predvideni Pogačarjev naslednik
Gogala:

*Gogala je bil edini zmožen normalne nemške pridige in bi zagotovo poskrbel,
da hi bile v stolnici nemške pridige, ki jih zdaj ni več.*⁶²⁸

Vsekakor so bili v razdobju med 1883 in 1893 nejevolji kranjskih ustavovercev naj-
bolj izpostavljeni kranjski deželni predsednik Winkler, kranjski deželni zbor oziro-
ma njegova slovenska večina in ljubljanski občinski svet. Te kritike si zaslužijo ne-
kaj osvetlitve.

VI/1 Deželni predsednik Winkler, slovenska politika in kranj- ski Nemci 1883–1893

Kranjski ustavoverci so skrbno spremljali delo deželnega predsednika in zdi se, da so
bili – ob svoji siceršnji politični nemoči na Kranjskem – pobudniki interpelacij v dr-
žavnem zboru, ki so bile naperjene proti Winklerju. Te politične manevre so seveda
dopolnjevali s časopisno gonjo, ki je kranjskega deželnega predsednika doletela ne
samo v Laibacher Wochenblattu, temveč v vseh avstrijskih ustavovernih časopisih.

V L. W. si je Winklerja še naprej občasno posebno rad privoščil pisec, ki se je pod
svoja “odprta pisma slovenskemu deželnemu predsedniku na Kranjskem” podpisoval
kot Carniolus. Čeprav je to težko dokazati, se zdi, da se je za tem psevdonimom
skrival Deschmann. Tako je aprila 1884 deželnemu predsedniku očital naslednje:

*Nepriumno svojemu položaju se je zapletel v časopisno polemiko (in) nepra-
vičeno pričakuje, da hodo navedbe iz S. n. začeli opremljati s citati podobno ku-
kor odlomke iz Biblije. Že pripetljaj s Plenerjem je bil neprijeten, a se mu je tu
uspelo pokriti z redakcijo L. Z., vendar se je potem že spustil v besno polemiko
z dr. Jacquesom. Tako je uvedel novo prakso polemike ex presidio, ki je hila do-
slej v Avstriji nezdržljiva z uradniškim stanom in ustavnim sistemom.*⁶²⁹

V omenjenem primeru je Jacques očitno res potreboval nekaj pomoči. Njegovi argu-
menti za precej hude, verjetno dokaj utemeljene obtožbe so se namreč izkazali za

⁶²⁷ L. W., 2. 2. 1884.

⁶²⁸ L. W., 10. 5. 1884.

⁶²⁹ L. W., 14. 4. 1883; “Offener Brief eines Krainers an den slowenischen Landespräsidenten in Krain An-
dreas Winkler”.

precej majave. Winkler je tako izvedel za Jacquesovo izjavo v parlamentu, da je "splošno in nedvoumno znano, da je kranjski deželni predsednik v ozkih povezavah s Slovenskim narodom". V odprtem pismu, ki ga je objavil L. Z., je Winkler te obtožbe odločno zavrnil, češ da je vlada v stikih zgolj z uradnim časopisom. Opozoril je tudi, da članka v S. n., na katerega se je Jacques skliceval, češ da je izšel pred nekaj dnevi, ni. Winkler je poslanca tudi pozval, naj se v prihodnje prej prepriča o utemeljenosti svojih trditev, ne pa da obtožuje kar povprek.⁶³⁰ Jacquesov odgovor, ki je bil na njegovo željo prav tako objavljen v L. Z., je vseboval naslednja pojasnila:

- obremenilne navedke je pobral iz celovških "Freie Stimmen" z dne 8. 3. 1883, ki naj bi bili dobesedno prevedli pisanje v S. n. iz januarja istega leta;
- v začetku 1882 je S. n. zapisal, da "v političnem življenju velja zgolj fanatizem" in da so "politično razgrajajočemu nemštvu napovedali sveto vojno"; te številke S. n. deželna vlada ni zasegla;
- ozke povezave s S. n. so razvidne tudi iz tega, ker L. Z. ni nasprotoval, ko je npr. S. n. slavil vstajo v Krivošijah kot obrambo pred germanizacijo; povezanost dokazuje tudi molk L. Z. ob napadih na nemške uradnike v S. n., prav tako pa molčanje pri tem, ko se je v S. n. nagovarjalo, naj odstavi vse učitelje in uradnike, ki so člani Schulvereina ... Sicer pa je tako ali tako vsakemu iz pisanja L. Z. in S. n. razvidna njuna medsebojna povezanost in skupna naklonjenost do nemško sovražnih krogov; Winklerja je S. n. tudi v št. 216/1881 slavil zaradi njegovih zaslug za odstranitev nemških uradnikov Kalteneggerja, Vestenecka, Onderke, Zindlerja, Schöppla ... "V vsakem primeru pa je deželni predsednik z ocnjevanjem, katere so moje naloge državnega poslanca, daleč prekoračil svoje pristojnosti," je jezno pisanje končal Jacques.⁶³¹

Winkler mu je odgovoril v L. Z. 11. 4. 1883 in mu očital več neresnic:

1. Jacques je zapisal, da je sporni članek S. n. izšel pred nekaj dnevi, kar ne drži.
2. Zdaj Jacques trdi, da je isti članek izšel januarja 1883 - v vseh številkah S. n., ki so izšle januarja, tega članka ni.
3. Glede domnevnega pisanja v S. n. iz 1883 (zakaj ni navedel, kdaj je izšel članek?), ki so ga Freie Stimmen menda dobesedno prevedle, velja isto - ni ga najti v vseh doslej izšlih številkah.
4. Jacques je trdil, da je članek v S. n., v katerem je govor o potrebi političnega fanatizma in svete vojne proti Nemcem,⁶³² izšel v začetku 1882. Vendar besedila ni citiral iz preprostega razloga, ker tega članka v vsem prvem kvartalu S. n. iz 1882 ni - o tem se lahko Jacques kadar koli prepriča.

Že 1882 je Jacques očital Winklerju, da je vzel v službo človeka brez izobrazbe, kar je bila popolna neresnica. Winkler Jacquesu ne želi "imputirati" teh neresnic, temveč jih pripisuje njegovim informatorjem. Dokazovanje povezanosti med S. n. in L.

⁶³⁰ L. Z., 4. 4. 1883.

⁶³¹ L. W., 30. 3. 1883.

⁶³² Tudi v L. W. so npr. 15. 3. 1883 Winklerju očitali ozke povezave s S. n., saj je S. n. baje že 1881(2) zapisal, da v političnem boju velja le fanatizem in da bo zato list vnaprej napovedal sveto vojno nemštvu. S. n. se je menda tudi dobesedno hvalil, da so odstranili nasprotnike in voditelje nasprotnega tabora: Kalteneggerja, Vestenecka, Onderke, Zindlerja, Schöppla ..., in hkrati slavil Winklerja, češ da je za njihovo odstranitev najbolj zaslužen.

Z. z argumentom, da L. Z. čemu ne nasprotuje, se je deželnemu predsedniku zdelo smešno:

Če bi se L. Z. odzval na vse, s čimer se ne strinja, bi se njegov obseg raztegnil v neskončnost. Nikakor pa ni stvar državnega poslanca, da tisto, kar s svojimi tovariši verjame, razglaša za znano in nesporno dejstvo. Stvar deželnega predsednika pa je, da zavrne vse napade na svojo čast in čast svojih podrejenih ne glede na to, s katere strani bi ti napadi prihajali.

Svoj odgovor je Winkler končal v pričakovanju, da bo Jacques svoje obtožbe javno preklical.⁶³³

L. W. je istega dne v zvezi z zgornjim pisanjem objavil dopis nekega bralca:

Jacques je že tretji poslanec, ki ga je Winkler napadel v L. Z. Prvi je bil Schweigel, drugi Plener. Noben drug deželni predsednik ni tako bojevit. Ko bi v sosednjih deželah deželni predsedniki tako nastopali proti slovenskim politikom, bi to razkričali za "Paschenwirtschaft". Po Winklerjevi izjavi je citat S. n. o tem, da "v političnem življenju velja le fanatizem", grobo podtikanje, o čemer pa bi se moral prepričati. Zdaj naj bi nemški časopisi po Winklerjevi zahtevi vsak citat opremili z opombo kot odlomke iz Biblije.⁶³⁴

S. n. pa je pri tem zapletu v članku "dr. Jacques in mi" poslancu očital laži in menil, da ga je pri sklicevanju na neobstoječe članke v S. n. vodila "znana semitska površnost in zlobna lahkomišelnost", ter zatrjeval, da oni nimajo "take semitske brezobraznosti in tako drzovito zakodranih 'šnekerlov' pri ušesih".⁶³⁵

Zdi se, da so imele Jacquesove obtožbe edino konkretnejšo podlago v članku, ki je izšel v S. n. št. 216 iz leta 1881. Šlo je za članek Josipa Vošnjaka "Kranjski deželni zbor", v katerem je nasprotoval zahtevam, naj se slovenska stranka umakne iz deželnega zbora, ker ga vlada še ni razpustila, kljub temu da je bil sklican na podlagi nepoštenih volitev, izvedenih leta 1877 pod Lasser-Auerspergovo vlado. Vošnjak je zatrjeval, da je ta zahteva nesmiselna. Slovenski poslanci so vrsto let vzdržali v zelo hudih razmerah in se jim ni zdelo smiselno nastopiti s pasivno politiko. Zdaj pa se dviga silen hrup, češ da bi poslanci ravnali proti svoji časti in vesti, če bi spet sedli v poslanske klopi - zdaj ko teče že peto leto, odkar deželni zbor v tej zasedbi obstaja. Torej:

Kaj pa se je zgodilo tacega, da je treba zapustiti pot dozdanje dejanske in delujoče politike, poprijeti se skrhanega orodja pasivne politike, ki so jo naši časniki toli in tolikrat obsojali in katera je celo na Češkem naredila najgrši fiasko?

Mari vlada na Kranjskem Auerspergov absolutizem? Ne! Na čelu stoji mož, ki ga visoko čisla ves slovenski narod in ki ga ljubi vse kranjsko prebivalstvo. Izstop narodnih poslancev iz zbora pa bi bil v prvi vrsti nezaupnica deželnemu predsedniku, vsaj tako bi se mu smatral v višjih krogih in mi sami bomo podkopali veljavo tistemu možu, pod katerega vladanjem smo se komaj malo oddahnili in začeli čutiti se svobodnimi državljani. Po pravici bi se nam smelo očitati, da smo jeli - po ledu plesati, ko se nam jedenkrat malo boljše godi. Pa kriče ne-

⁶³³ L. Z., 11. 4. 1883.

⁶³⁴ L. W., 11. 4. 1883.

⁶³⁵ S. n., 10. 4. 1883.

kateri časnikarji, katerim je uže navada, da radi pretiravajo, Slovincem ta vlada še čisto ničesar nij dala. Priznavam, da slovensko narodno vprašanje je ostalo nerešeno in da bi vlada v narodnem oziru lahko bila več storila, a da se nič nam v prid nij zgodilo, to je pretirano in neresnično. Zlasti na Kranjskem so se zgodile imenitne premembe in uko se slovenstvo na Kranjskem na trdne noge postavi, pomagano je s tem vsemu slovenskemu narodu, česar nij treba še dalje razpravljati. Na Kranjskem smo se znebili znanih voditeljev in hudih agitatorjev nasprotne stranke (Kaltenegger, Vesteneck, Onderka, Zindler, Schöppl), deželni glavarjem je vlada ravnokar imenovala mirnega, nepristranskega, za blaginjo iskreno vnetega moža in deželni naš predsednik je našega rodu ter pravično in objektivno vlada; on skrbi, da njegovi organi slovenske vloge slovenski rešujejo. Pri sodnijah se po najnovejših prikaznih tudi na bolje obrača. Velepomembno pa je za našo narodnost, da je slovenščina uvedena učnim jezikom za večino predmetov na učiteljskih ljubljanskih in da je zdaj uradno od ministrstva izrečeno, da je ljubljansko učiteljsiše namenjeno slovenskim šolam in drugi slovenščine nezmožni učenci ne bodo sprejeti na tukajšnjih učiteljskih. To je lepa pridobitev, ki v svojih nasledkih vodi do popolne vpeljave slovenskega jezika.⁶³⁶

V začetku l. 1884 je L. W. zabeležil razprtije v slovenskem taboru - Winkler se je po teh vesteh sprl s Slovenskim narodom in njegovimi matadorji. Na slabe odnose je kazal npr. dopis deželnega predsedstva, ki ga je poslal magistratu in je bil sestavljen v nemščini. To je spodbudilo zgražanje S. n. in sklicevanje na "ubogi XIX. člen". Winkler je te učitke zavrnil z L. Z., češ da lepi slovenski jezik še ni na stopnji, ko bi se dal neomejeno rabiti v upravi oziroma javnem življenju:

Sami redaktorji v Narodu in uradniki na magistratu bi dobili zelo slabo oceno, če bi njihove članke cenzuriral Miklošič.

L. W. se je z navdušenjem popolnoma strinjal s temi Winklerjevimi ocenami, vendar se hkrati čudil, da je to spoznal šele zdaj, prej pa je pospešeno sloveniziral urade in šole ter od tam izganjal nemščino.⁶³⁷ Kmalu zatem je L. W. z zadovoljstvom poročal:

Winkler je pustil svoje prijatelje pri S. n. na cedilu in zdaj zatrjuje, da z njimi nikoli nič ni imel. Res ni lepo, da je včerašnje prijatelje in tovariše, s katerimi je marsikatero ugnal proti Nemcem in napredku v deželi, zdaj tako zatajil ...

Sicer je že pri površnem listanju S. n. in L. Z. razvidno, da so se navedbe iz S. n. potem v L. Z. ponavljale.⁶³⁸

Spor med vladno in radikalno strujo v slovenskem taboru se je stopnjeval in L. W. je 21. 6. 1884 zabeležil, da je vlada ustanovila Ljubljanski list, da bi jo vsaj on branil pred napadi. Pri tej obrambi je bil urednik Ljubljanskega lista Fran Šuklje občasno pretirano goreč - tako ga je npr. sodišče kaznovalo z 10 gld, ker je neki članek končal z besedami: "In s tako sodrgo se je treba ubadati." L. W. je ugotovil, da je to vnovičen občuten udarec avstrijskemu "reptilnemu fondu".⁶³⁹

⁶³⁶ S. n., 23. 9. 1881.

⁶³⁷ L. W., 19. 1. 1884.

⁶³⁸ L. W., 16. 2. 1884.

⁶³⁹ L. W., 11. 8. 1884.

V začetku 1885 so se v L. W. posmehovali ponesrečenemu Šukljetovemu poskusu, da bi si izposloval šolski inšpektorat. V svoji užaljenosti je dobil oblič na rano - Taaffe ga je prestavil na dunajsko gimnazijo:

Zdaj Šuklje to dojemam kot priznanje, kar je skrajno nenavadno. Za časa liberalne vlade bi to predstavitev razkričali kot grozno preganjanje ubogih Slovencev - takrat je bil ideal slovenskega profesorja: priti v Ljubljano.

Z Winklerjevim odhodom je ugasnil tudi Ljubljanski list. Šuklje je bil po zatrditvi L. W. kot urednik Ljubljanskega lista Winklerjev alter ego in portparol.⁶⁴⁰

Tudi v letu 1885 je L. W. pisal o nevhvaležnosti slovenskih politikov, ki bi bili brez Winklerjeve podpore navadne ničle, zdaj pa se mu drznejšo postavljati pogoje in nastopajo v časopisu proti Šukljetu, v resnici pa proti Winklerju. Šuklje je bil po njihovem mnenju karierist, ki se poteguje za mesto v parlamentu, srednješolski profesor, ki se ne posveča svojemu delu, temveč politiki. Med njim in Margherijem da ni bilo razlik, oba pa da sta poslušna Taaffeju in fanatična Slovenca. Če bi Winkler le enkrat izkazal skrb za kranjske Nemce, bi sočustvovali z njim.⁶⁴¹

Nemška užaljenost je bila zelo globoka in Winklerjeva znamenja, da se je z njimi nekako pripravil spraviti, so odločno zavračali:

Winkler ob vnovični namestitvi Grassellija ni omenjal dosežkov nacionalnega občinskega sveta, temveč je zbudila pozornost njegova izjava, da obžaluje, ker v občinskem svetu niso zastopani nemški meščani, za katere je Winkler z veliko dobroto izjavil, da so tudi oni dobri, patriotični, inteligentni in delavni.

Zdaj se je prepričal o nesposobnosti nacionalcev in se mu toži po nemških svetnikih, prej pa si je na vse kriplje prizadeval, da jim oblast iztrga. Nemškemu županu, ki je devet let požrtvovalno in izvrstno služboval, ni naklonil niti najmanjšega priznanja, brez pomisleka pa je dopuščal, da se je uresničilo vse, kar so sprejeli nacionalni občinski svetniki. Moti se, če misli, da bo bodo ljubljanski Nemci sodelovali z občinskim svetom, ki izraža strastno sovraštvo do Nemcev, izkazuje sovraštvo do napredka in bi Ljubljano najraje izročil panslavistom.⁶⁴²

L. Z. je na te obtožbe odgovoril, da je L. W. sprt z resnico, saj Winklerju pripisuje krivdo, da je Nemce izgnal iz sveta, medtem ko ustavoverna stranka vztrajno razglašala bojkot ob vsakokratnih občinskih volitvah. Prav tako so v L. W. razglasili za laž, da Winkler Laschanu ob odhodu z županske funkcije ni izrekel najmanjšega priznanja, in navajali Winklerjevo zahvalo v njegovem poslovnem govoru. Hkrati so omenili, da je Laschana odlikoval tudi cesar z železno krono.⁶⁴³

V letu 1885 je bil Winkler spet izpostavljen kritikam v parlamentu. Tokrat zato, ker ni dovolil, da bi Kranjska hranilnica ustanovila nemško ljudsko šolo.

L. Z. je 3. 3. 1885 objavil članek pod naslovom "Dr. Plener und die krainische Regierung" s Plenerjevim govorom v parlamentu z dne 28. 2. 1885, ko je med razpravo o proračunu govoril o razmerah na Kranjskem:

⁶⁴⁰ L. W., 3. in 10. 1. 1885; članek z naslovom "Herrn Schukle's Glück und Ende".

⁶⁴¹ L. W., 16. 5. 1885; članek z naslovom "Nationale Dissonanzen".

⁶⁴² L. W., 20. 6. 1885; članek z naslovom "Eine Merkwürdige Äußerung".

⁶⁴³ L. Z., 22. 6. 1885.

Kar je vlada naredila na Kranjskem, bi za vsakega Nemca, ki razmere natančneje pozna, popolnoma zadoščalo, da za vedno odide v opozicijo proti njej. V nobeni deželi vlada ne tlači upravičenih interesov nemštva tako zelo kakor na Kranjskem. Ne samo za Avstrijo, za vso Evropo je žalosten prizor, če gre danes človek v Ljubljano in se spomni, kaj je bila pred desetimi in več leti. Prej je bila nemško mesto, zdaj pa je nasilno slovenizirana in prišlo je tako daleč, da danes v Ljubljani, nekoč nemškem mestu, ne obstaja niti ena nemška ljudska šola (Čujte, čujte! - na levi), in prišlo je tudi tako daleč, da ko hoče Kranjska hranilnica - ki je na srečo, vendar morda ne več za dolgo v nemški upravi - postaviti nemško šolo, vladni namestnik tega ne dovoli in odlok zadržuje. To so razmere, ki zdaj vladajo na Kranjskem.

L. Z. je v isti številki začel komentar k temu govoru s pripombo, da je bilo leta 1880, med nemškoliberalno mestno vlado, izvedeno šteje prebivalstva:

Takrat je bilo ugotovljeno, da na Kranjskem živi 29.392 Nemcev in 447.360 Slovencev, v Ljubljani pa 5.658 Nemcev in 18.845 Slovencev. Sedanja mestna vlada je prišla na oblast šele leta zatem in menda ni mogla začeti slovenizirati že pred svojim nastankom. Kako naj bi zdaj uredili stvari, da Plenerju in Evropi ne bi bilo treba žalovati, ni povsem jasno. Ali naj nemara Slovence z dekretom odpravijo? Res je, da v Ljubljani ni nobene nemške ljudske šole, vendar tudi ni nobene slovenske, saj so vse na željo prejšnje nemške občinske oblasti postale utrakvistične. Da bi se lahko zdaj ustanovile nemške ljudske šole, je treba počakati na ustrezno zakonodajo oziroma odlok državnega oziroma upravnega sodišča. Dokler tega ni, deželni predsednik ne more odrediti drugače.

L. W. s tem seveda ni bil zadovoljen in je že v naslednji številki objavil članek z naslovom "Stara oficialna lajna":

Potem ko je poslanec Plener opisal razmere na Kranjskem, je imel besedo deželni predsednik Winkler. Spet se je opravičeval in zatrjeval, da ocene niso točne. Ponavljajo se fraze, ki smo jih že leta vajeni, in v njih spoznamo najvišjega navdihovalca L. Z. Uradni list nasprotuje Plenerjevim ocenam, da se je nekoč nemško mesto Ljubljana sloveniziralo in da tu ne obstaja niti nemška ljudska šola ter da se je zadrževal hranilnični odlok, da bo šola ustanovilo, z naslednjimi argumenti:

- v Ljubljani živi le 5.658 Nemcev in 18.845 Slovencev, na Kranjskem pa 29.392 Nemcev in 447.360 Slovencev, kar je ugotovilo prejšnje ljudsko štetje, ki ga je izvedel nemški občinski svet;
- v Ljubljani res ni nobene nemške ljudske šole, vendar ni tudi nobene slovenske, saj so šole po odredbi prejšnjega nemškega občinskega sveta utrakvistične in je treba počakati na odločitev upravnega ali državnega sodišča. Kar se tiče štetja, je bilo v Ljubljani in na Kranjskem izvedeno pod vplivom vladnih organov in ob terorizmu Taaffejevega režima oziroma nacionalcev, ki jih je ta režim podpiral. Pri manj tendencioznem štetju bi bil rezultat čisto drug. Plener ni želel reči, da bi bila Ljubljana čisto nemško mesto kakor Salzburg ali Linz, ampak da je imela v Ljubljani nemščina vedno domovinsko pravico, da je bila prevladujoča v javnosti, šoli in uradih in

da so bili blagoslovi nemškega jezika in kulture nasploh cenjeni ter se je vedno trudilo, da bi se razširili. Zdaj ni več tako, sodobna mladina je ponosna, da ne zna nemško. Ta dejstva lahko zanika le uradni časopis, ki taji tudi resnico, da se po prenosu deželnih in občinskih oblasti na nacionalne voditelje izganja nemščina, ki bi morala biti slovenščini enakopravna, in se izrinja z vseh področij javnega življenja. Slovenizacija šol je šla tako daleč, da učiteljišča Nemci sploh ne morejo obiskovati. Znano je stanje na gimnaziji - zaposlujejo le polnokrvne slovenske profesorje, nastavljaajo le slovenske šolske inšpektorje in le Slovenci imajo vpliv na deželne šolske oblasti. Nemški jezik jemljejo kot nujno zlo, sodobna slovenska mladina na Kranjskem ne govori več korektno nemščine. Nemški občinski svet je vpeľjal dvojezične šole, da bi dokazal svojo objektivnost, vendar le s podmeno pravilne izpeljave dvojezičnega pouka. Danes se to počne drugače: za pouk nemščine izdajajo mestne šole krvavo malo, tako da so - ne sicer uradno - čisto slovenske. Za to skrbi slovenski občinski svet in slovensko zavedno učiteljstvo, kar nemško prebivalstvo bridko čuti, saj pošilja otroke v zasebne šole in vlaga peticije za nemško šolo. Položaj se olupšuje z državnimi šolami - ustanovami za poučevanje drila, ki se jih Nemci ogibajo. Nasploh Plenerja ni treba braniti, saj je nerganje proti njemu preveč malenkostno, da bi zmanjšalo vtis, ki so ga naredila izvajanja tega poslanca, ki se šteje za okras parlamenta.⁶⁴⁴

Čez teden dni so v L. W. še jasneje opisali položaj, ki se je po krivdi vlade zakuhal na Kranjskem. V članku "Zur politische Lage" so oporekali ponavljajoči se vladni trditvi, da je ostalo vse po starem in da Nemci nimajo razloga za pritožbe. Dejstva, ki so po njihovem govorila o protinemški vladni politiki na Kranjskem, so bila:

- predčasna razpustitev prejšnjega deželnega zbora;
- uporaba vseh možnih vplivov in sredstev, da bi Ljubljana dobila slovensko zastopstvo;
- volilni pravilnik za trgovsko zbornico je bil sestavljen po čisto nacionalističnem načelu, ne glede na interese trgovine, le za zagotovitev slovenske večine v deželnem zboru;
- spremembe v šolstvu - na učiteljišču in drugod;
- odzivi v zvezi z odlokom Kranjske hranilnice;
- premestitve in nastavitve uradništva v slovensko korist;
- stališča uradnega časopisja;
- duh, ki zdaj veje v upravi in vpliva na razvoj javnega življenja;
- dejavnost v deželnem zboru se je osredotočila na Lex Šuklje, ki bo prinesel nova bremena nemškemu prebivalcu Ljubljane, in Lex Svetec, legislatorski monstrum, na koncu pa še na odlok deželnega odbora, ki nalaga trgovsko-obrtnemu stanu naklado na žganje in šikanira tozadevne kroge;

⁶⁴⁴ L. W., 7. 3. 1885; članek z naslovom "Die alte offiziöse Leier".

- občinski svet sklepa o popolni slovenizaciji slovenskih šol, vseh območnih uradov, imenuje fanatičnega slovanskega agitatorja za častnega meščana ..., vsa njegova dejavnost je prežeta s sovraštvom do Nemcev.

*Pristojni krogi še vedno niso ugotovili, da gre pri nacionalnem vprašanju na Kranjskem pretežno za kulturno vprašanje in za zatiranje nemških elementov. Boj proti širitvi nemškega jezika je v mnogih primerih enak boju proti kulturi in omiki v deželi. Pri obstoječem stanju vlada ne bi mogla imeti bolj škodljive maksime od sklicevanja na suhe številke in vendar z njimi opravičuje vsak sklep na Kranjskem. Ti krogi se očitno ne zavedajo, kaj se bo doseglo, ko se nacionalnim fanatikom prepušča eno zastopniško telo za drugim in se jim omogoča, da vse javno življenje ter šolo in mladino prežemajo s svojimi ekstremnimi idejami.*⁶⁴⁵

Z žalostinkami o groznem zatiranju nemškega šolstva v Ljubljani se je spomladi 1886 z interpelacijo oglasil tudi državni poslanec Tomaszczuk. Vlado je obtoževal, da po enem letu še ni rešila pritožbe proti odločbi, s katero se Kranjski hranilnici prepoveduje financiranje nemške šole (o tem glej poglavje VI/5 *Vprašanje nemških ljudskih šol v Ljubljani in Kranjska hranilnica*). Ob tej priložnosti se je pokazalo, da Nemci niso nezadovoljni le z Winklerjevim (ne)ukrepanjem na šolskem področju. Deželni predsednik je namreč leta 1885 povzročal neprijetnosti svojim podrejenim – državnim uradnikom, ki so zahajali na sestanke ljubljanskega Ustavovernega društva. Ni povsem jasno, kako da so o tem zatiranju spregovorili skoraj z enoletno zamudo. Kakor koli, ko je državni poslanec Tomaszczuk v parlamentu govoril o neprimernem odnosu deželne vlade do nemških šol, je sliko o grozovitih kranjskih razmerah podkrepil s poročilom o trpinčenju ustavovernih državnih uradnikov. Navedel je odlok deželenega predsednika Winklerja, s katerim so določili izpraševanje uradnikov, ki so prisostvovali nekemu sestanku ustavoverne stranke. “Stigmatizirani” uradniki so morali odgovoriti na 14 vprašanj. Na omenjenem sestanku je govoril društveni predsednik Schaffer o aktualnih političnih razmerah in Tomaszczuk je predvideval, da v tem govoru ni moglo biti kaj spotakljivega, saj ga je ves čas poslušal predstavnik vlade – policijski komisar, in ni posredoval. Navzoči so bili tudi nekateri uradniki in profesorji, a se debate niso udeležili. Vendar je deželni predsednik dal sestaviti seznam teh profesorjev in uradnikov ter njihovim predstojnikom poslal prezidialni odlok (dat. 7. 4. 1885, 3. 11. Präs.), v katerem je odredil, naj te ljudi ostro izprašajo s 14 vprašanji. Nekatera od njih so – po povzetku parlamentarnega govora – bila:

Ali in koliko odobravate govore s tega sestanka, ki se jim je ploskalo in s katerimi so bili izraženi očitki vladi oziroma s katerimi so to napadali? Kaj menite o trditvi prvega govornika, da vlada daje vedno več koncesij posameznim strankam oziroma narodom razen le nemškemu in da naklonjeno obravnava le narodnjake? Kaj razumete pod koncesije in ugodnosti? (Veselje na levici.) Koliko vidite v domnevni ugodnosti zlorabo in kateri zakon naj

⁶⁴⁵ L. W., 14. 3. 1885.

bi vlada s temi ugodnostmi kršila? (Novo veselje in klici: Škandal!) Tako gre v tem smislu od 1 do 14.

Tomaszczuka je nato zanimalo:

Kakšen namen ima ta inkvizicija? Ali postaviti samozavestnega, prepričanju zvestega človeka v ponižujoč položaj ali javno priznanje njegovega prepričanja uporabiti v namene, o katerih ta odlok ne govori. Vsakomur, ne glede na strankarsko pripadnost, je jasno, da je za dobro vladanje in uradovanje poleg znanja, razumevanja in drugega potreben tudi politični takt. Takta pa človek, ki je sestavil ta vprašalnik, gotovo ni imel.⁶⁴⁶

L. Z. je na te obtožbe odgovoril s povzetkom razprav na spornem sestanku Ustavovernega društva, o katerem je poročal že 16. 3. 1885:

Otvoritveni govor je imel sedanji društveni predsednik dr. Schaffer, ne pa takratni Schrey. Govornik je med drugim ostro kritiziral vlado in govoril o njenih neuspehih na vseh področjih - preganjanju Nemcev, propadli spravi ipd. ter praksi podeljevanja koncesij vsem razen Nemcem, za kar je poslanec Sueß iznašel izraz "Politik der Winkelzüge" [politika ovinkarjenja - op. a.]. Schaffer je nato obsodil zatiranje kranjskih Nemcev v šolstvu, šikaniranje uradnikov, izročitev političnih teles nacionalnim fanatikom ... Nato so sprejeli resolucijo - nezaupnico vladi.

L. Z. je nato opozoril, da državni uradniki nimajo privilegija poslanske imunitete, kakršnega ima npr. Tomaszczuk, ki lahko po želji kritizira vlado. Razen tega to izpraševanje nima posledic, saj vsi izprašani uradniki lepo in mirno uživajo svoje službe. S to t. i. inkvizicijo so dobili le namig, da jim je pod obstoječo vlado sicer dovoljeno dosti, ne pa vse. Pri tem je navedel, da se je dobro spomniti prakse prejšnjega režima, ko je moralo iz Ljubljane oditi osem uslužbencev naenkrat, in to v različnih smereh neba.

Eden je imel celo to srečo, da je šel v Tomaszczukovo domovino - Suzawo na ruski meji. In to se je zgodilo brez inkvizicije, brez kakršnih koli vprašalnikov, v štiriindvajsetih urah. Tako je prejšnja vlada zahtevala subordinacijo, disciplino in rešpekt. Kje je bil takrat dr. Tomaszczuk, človek znanosti, prava in svobode, da ni takrat povzdignil svojega mogočnega glasu o razmerah na Kranjskem? Ali mu takrat njegovi ljubljanski prijatelji niso poslali nobenih podatkov v presojo v parlament?⁶⁴⁷

V parlamentu je Winklerjev režim na Kranjskem branil Šuklje, ki je med drugim povedal:

V resnici imamo prav pametne ljudi, ki mislijo, da pod vlado Taaffejevo v Kranjskej gospoduje samohotje, kakor morebiti kje v deželi zamorcev ob Tsadskem jezeru, ljudi ki resno verjamejo, da sedanji deželni predsednik kranjski je pravi pravcati Herodež, ki le to misli in namerava, kako bi po betlehemiški umoril dete, pomilovanja vredno nemštvo na Kranjskem ... Kaj je po kratkem najpoglavitejše kar častita opozicija po svojih časopisih in tu v parlamentu očita politični upravi Kranjske? Prvič je to razmerje mestnih osnovnih šol ljubljanskih, drugič

⁶⁴⁶ L. W., 3. 4. in 27. 3. 1886.

⁶⁴⁷ L. Z., 26. 3. 1886.

so to odnosi politične uprave s tistim sklepom Kranjske hranilnice in slednjič - tretjič razmere mej načelnikom politične uprave in mej uradniki ter profesorji nemške narodnosti, predvsem tisti ukaz od 7. aprila 1885 s katerim je zadnjič gospod poslanec Tomaszczuk znal skupiti nekoliko nepredrage senzacije. Kar se tiče mestnih osnovnih šol ... do septembra 1885 ni bilo trdo nemških osnovnih šol v Ljubljani pa tudi trdo slovenskih ne. V nižjih razredih se je pričelo s slovenščino, v višjih pa se je nemški poučni jezik posadil namesto slovenščine ... Poglavito je, da je tako jezikovno organizacijo mestnih šol ljubljanskih leta 1878 sklenila ravno nemška večina mestnega zbora in potrdila ravno tako nemška večina deželnega šolskega sveta. Ukrepa nismo mi storili, uperjen je bil proti nam, živel je, četudi smo se mi pritoževali in ga zavračali. A glejte potem pridejo z nedolžnimi obrazi in dolžijo politično upravo kronovine.

Glede hranilničnega sklepa o ustanovitvi šole, ki je bil sprejet 29. 5. 1884, deželno predsedstvo pa ga je zavrnilo šele 15. 1. 1885, je Šuklje navajal, da je razburil celo kronovino, saj so varčevalci pri hranilnici v 98 % Slovenci in da je anomalija, ker s sredstvi hranilnice gospodari 40 članov, ter da bi se to moralo rešiti po "postavni" poti. Deželnemu predsedstvu ni bilo mogoče prej odgovoriti, ker je moralo zbrati statistične podatke. Mestni občini je namreč ministrstvo zaukazalo ustanovitev dveh nemških šol in se je ustanovitev še ene zdela nekoristna, Kranjska hranilnica pa lahko namenja svoje dotacije le v občekoristne namene. Nekoristnost oziroma nepotrebnost še ene nemške šole v Ljubljani se je na koncu izkazala za točno.

Kar zadeva šikaniranje državnih uradnikov na Kranjskem in zloglasni seznam, je Šuklje izjavil:

Ko sem poslušal govor bukovinskega poslanca, dal bi se bil sam skoro zapeljati, da bi bil mislil na kak Sullov subskribcijski seznam, ki se je stavil proti nemškim profesorjem in uradnikom, v tem se pa spominjam, da acta publica "Konstitucionalnega društva" v Ljubljani že davno več ne obračajo nase pozornosti širših krogov. Pri dotičnem občnem zboru je bilo 24 članov, reci celih 24 članov in še o teh hudobni jeziki govore, da so jih morali več privleči od mize v gostilni in kavarni (veselost na desni). Pri tem zboru, ki nikakor ni imponoval s številom udeležiteljev, bili so samo trije državni funkcionarji, namreč dva srednješolska profesorja in jeden finančni uradnik; jaz mislim, da je bil seznam udeležiteljev o katerem je govoril dr. Tomaszczuk jedva potreben. Gospod poslanec je nadalje trdil, da se ti gospodje niso udeleževali debat v društvu. To trditev pa moram nekoliko popraviti. Jeden gospodov udeleževal se je stilizacije odločne resolucije, ki se je sklenila, predlagal dostavke, drugi pa je celo v odboru omenjenega društva. Tedaj gospodje se vendar neso tako pasivno držali. Jedno leto je minilo od tega časa, in nobenemu teh gospodov se ni niti las skrivil ... Rad verjamem na besedo, da se je onim gospodom predložila pola s 14 vprašanji. Mislite mari, da vlada nima druge naloge, kakor trpeti napade njenih lastnih organov in jim biti zato še hvaležna.

Potem je Šuklje navajal primere, da v ZDA in Angliji odstavljajo uradnike ob spremembah vlade, in vprašal opozicijo, ki tako rada zre na sever in občuduje nemško državo, ali mislijo, da bi pruska vlada, ko bi ji začeli uradniki ukazovati, odgovorila

s tako neuspešnim prezidialnim ukazom. Kot zgled drugačne prakse je navedel Francijo, na koncu pa spomnil na junaštva prejšnje avstrijske vlade – "Tedaj bi res ne bil svetoval nobenemu uradniku udeležiti se podobne demonstracije." Takrat so po Šukljetovem spominjanju uradnikom prepovedovali obiske nedolžnih zabav in bralnih društev, obiskovanje nekaterih gostiln in kavarn. Sodnim uradnikom so prepovedali občevanje z nekaterimi izrazitimi Slovenci.

Noben uradnik slovenske narodnosti in mišljenja ni bil varen, ko se je zvečer ulegel v postelj, da se ne bode vzbudil v Črnovcih ali Odenburgu ... Sedem poštnih uradnikov so naenkrat razpodili ... in ti uradniki se niso udeleževali nikakih političnih društev, neso se udeleževali sklepanja resolucij, obrnenih proti ministrstvu.

Potem ko je navedel še preganjanje šolnikov in lastno izgnanstvo v Wiener Neustadt, je nadaljeval z opisom razmer, ki da so se na Kranjskem po Winklerjevem prihodu idilično umirile. Medtem ko so bili prej spopadi, tudi s smrtnimi izidi, v deželi na dnevnem redu, sta se baje narodni skupnosti zdaj zbližali in tudi v deželnem zboru poslanci obeh narodov prijateljsko sodelujejo: "Danes ni treba klicati huzarskih eskadronov iz sosednjih dežel na Kranjsko ... Konjico so gospodje takrat mnogo izdatneje uporabljali". Ob koncu je zaželel, da bi slovenski rojaki v sosednjih deželah uživali vsaj del pravic, ki jih Nemci uživajo na Kranjskem.⁶⁴⁸

L. W. je odgovarjal:

*Zasliševanje je merilo na mnenja in prepričanja, ki so vendar osebna stvar vsakega posameznika. Povod za to pa je bilo le to, da so uradniki pasivno poslušali kritiko vlade, ki je bila v mejah zakona. Nihče nima pravice koga siliti, naj pove svoje mnenje.*⁶⁴⁹

Iz arhivskih virov je razvidno, da je deželni predsednik Winkler že 6. 4. 1885 o vsej zadevi pisno obvestil predsednika vlade Taaffeja. Na sestanku ljubljanskega Ustavovernega društva (po Winklerjevih podatkih je štelo okrog 160 članov), ki je potekal 6. 3. 1885, so bili navzoči tudi trije državni uslužbenci: c. kr. finančni tajnik Johann pl. Feyrer, profesor na učiteljišču Wilhelm Linhart in profesor na višji realki Josef Julius Binder. Dopisu je Winkler priložil policijsko poročilo o poteku sestanka in vprašalnik, na katerega sta morala odgovoriti oba srednješolska profesorja. Zdi se, da Feyreru na vprašanja ni bilo treba odgovarjati – teh dokumentov v dosjeju nammreč ni najti. Winklerju se je zdelo primerno, da omenjenim funkcionarjem (prek njihovih predstojnikov) zastavi vprašanja, ki naj bi razložila, kako si ti ljudje predstavljajo združljivost svoje funkcije državnega uslužbenca s to vladi sovražno demonstracijo. Winkler je pri tem pripomnil, da je imel že večkrat priložnost poročati Njegovi ekscelenci o protivladni sovražni naravnosti ljubljanskega Ustavovernega društva. Ta duh je bilo vnovič zaznati na omenjenem sestanku, in sicer pri vladi sovražnih govorih, predvsem pa je razviden iz resolucije, sprejete v podporo Združenim levici, pri oblikovanju katere je dejavno sodeloval prof. Linhart. Prof. Binder da je svojo aktivno udeležbo izkazal, ko se je dal izvoliti v društveni odbor. Dne 5. 5. 1885 je Taaffe odpisal Winklerju, mu sporočil, da se je z zadevo seznanil, se mu

⁶⁴⁸ S. n. je objavil Šukljetov govor v treh delih, in sicer 1., 2. in 3. 4. 1886.

⁶⁴⁹ L. W., 10. 4. 1886, članek z naslovom "Moderne Inquisition".

zahvalil za poročilo in vrnil priloge. Iz obeh ohranjenih zapisnikov o zaslišanju je razvidno, da Linhart in Binder na večino vprašanj nista odgovorila. Prvi se je izvijal, da se na politiko preslabo spozna, drugi pa je odgovarjanje odklonil iz načelnih razlogov in izjavil, da tako neupravičeni zahtevi (da bi posamezne misli utemeljeval, preden bi jih javno in glasno izustil) mora nasprotovati v interesu pravice do svobodnega samoodločanja. Oba sta se sklicevala na to, da se na spornem sestanku ni moglo dogajati nič spornega, saj navzoči zastopnik c. kr. vlade ni prekinjal zborovanja in je dopustil, da je potekalo nemoteno.⁶⁵⁰

Konec aprila 1886 je L. W. objavil odprto pismo, podpisano s Carniolus, naslovljeno na Winklerja, ki je opredeljevalo oziroma kritiziralo stališča politike deželnega predsednika. Pisec je opustil upanje, da bi Winklerja prepričal o zgrešenosti poti, ki jo je ubral. Izboljšanje na Kranjskem je možno le od zunaj. Winkler je bil po Carniolusovi presoji obseden od treh fiksnih idej:

- I. *Gospodje pri L. W. - vsa skrb vlade, vsa opozicija izhaja od teh zlobnih gospodov. Vsa uradna nejevolja, vsi izpadi so naravnani proti njim. Vsak v deželi pa ve, da pri tem ne gre za L. W., temveč za nemško prebivalstvo Kranjske.*
- II. *Razmerje prebivalstva na Kranjskem: 29.392 Nemcev in 447.366 Slovencev, kar pri najboljši volji preprečuje nemške zahteve. Kolikokrat je L. Z. to že navedel, kolikokrat pa je bilo že dokazano, da se velika vprašanja uprave, zakonodaje, kulture, šolstva in omike ne dajo rešiti na podlagi brutalnega seštevanja števil, da je vprašanje, kaj naj bo slovensko in kaj nemško v deželi - pri popolnoma neenaki vrednosti (Ungleichwertigkeit) obeh jezikov - nemogoče rešiti na podlagi ljudskega štetja in da pri strankarskem opredeljevanju ne gre zgolj za nasprotovanje med Nemci in Slovenci, ampak za odločno razlikovanje med liberalci in nacionalci, med Kranjci in slovanskimi fanatiki.*
- III. *Gospod Šuklje zasluži v vašem razvoju in nastanku natančnejšo obdelavo, ki bo sledila drugič. Ta za vas na vsak način dragi (theuere) poslanec ima fantazijo v parlamentu govoriti o zlati dobi in na vsiljiv, za vas verjetno neprijeten način brani vaš režim.*⁶⁵¹

Zdi se, da je bil proces "čiščenja" Nemcev s položajev v deželi oziroma slovenski prevzem oblasti zvečine izpeljan v letih 1880-1883, kar se tudi ujema s prvim obdobjem Winklerjevega predsedovanja oziroma mandata državnega zbora. Tako je vsaj videti zadeve iz članka Josipa Vošnjaka v S. n. iz leta 1887. Ob tej priložnosti je Vošnjak odgovarjal kritikom, ki so menili, da slovenski poslanci v parlamentu

⁶⁵⁰ AS 16, Deželno predsedstvo za leto 1885, spis št. 1054. O nadrobnejšem poteku preiskave (policijskem poročilu o poteku sestanka in nadrobnejših odgovorih obeh ustavovernih profesorjev) glej Dragan Matič, *Takta pa ta človek gotovo ni imel - Preganjanje ustavovernih uradnikov na Kranjskem v: Zgodovina za vse*, 2002, št. 2.

⁶⁵¹ L. W., 24. 4. 1886; "Offener Brief eines Krainers an den slowenischen Landespräsidenten in Krain Herrn Baron Andreas Winkler". V L. Z. so nato izzivali Carniolusa, naj se vendar podpiše pod svojimi umotvori, da bodo vedeli, s kom polemizirajo. Ta pa je 8. 5. 1886 v L. W. to zahtevo zavrnil z izjavo, da se bo podpisal s pravim imenom takrat, ko bo Winkler začel podpisovati svoje izdelke v L. Z.

niso opravili svoje naloge. Članek dokaj osvetli ozadje slovenskega "osvajanja" Kranjske, ki je po Vošnjakovem mnenju v glavnem posledica slovenskega sodelovanja s Taaffejevo vlado:

Kdor piše v časnike, rud pretirava, ker sodi s svojega subjektivnega načela in ker v naglici nima časa, navadno tudi ni prilike, natančneje se informovati. In tako pride dostikrat v protislovje z resnico in zapeljuje tudi bralca k krivim razsodbam. Kdor bi na pr. po članku "Kali novemu upanju" v 120. št. "Slov. Naroda" sodil državne poslance, ki so od l. 1879. do 1885. zastopali Slovence, moral bi jih zmatrati za kratkovidne, nedelavne, brez eneržije, slaboumne, nardarjene za slabe zastopnike svojega naroda. Na take napade molčati, bil bi greh, ker bi narod res moral obupati, ako se tako moti o možeh svojega zaupanja. Zato hočem mirno in kratko odgovoriti, le resnici v prid, ne v obrambo te, tako neosnovano napadene delegacije, katera bi se gotovo l. 1885 ne bila z malimi izjemami zopet vrnila v državni zbor, da bi narod res bil istega mnenja, kakor rečeni članki. Dvoje se trdi v članku: 1. da se je šestletno obdobje državnega zbora (1879-1885) končalo za nas s tem, da je stare usode kolo nas naprej trlo in smo vrhu tega bili še moralno pobiti in 2. da vzlic ugodnemu položaju slovenski poslanci neso v odločilnej uri stopili pred kabinet, da mu neso, ako se ne uda njihovim terjatvam, odrekli svoje glasove - "ko bi znali šteti do pet, ležal bi grof Taaffe s svojimi kolegi na tleh".

Torej 1. ničesar niso dosegli Slovenci od 1879. do 1885. 2. Vse je ostalo pri starem. Člankar bi se bil v tem času vendar moral bolj brigati za domačo zgodovino, potem bi kaj tacega ne bil napisal. V kakšnem položaju smo bili Slovenci l. 1879, ko je nastopila nova večina državnega zbora? V tako desperantnem, da je človek moral imeti trdo vero v bodočnost slovensko, da tačas ni obupoval. Kranjsko, na katero se naslanjajo vsi drugi Slovenci, bilo je v vseh pomembnejših oblastvih in zastopih v nemških rokah. V deželnem zboru in odboru zapovedali so Nemci, v Ljubljanskem mestu Nemci, v deželnem šolskem svetu Nemci, v obrtni in trgovinski zbornici Nemci, v mnogih mestih in trgih Nemci, deželni šolski nadzornik Nemeč, okrajni šolski nadzorniki večinoma Nemci, deželni predsednik Nemeč, deželni glavar Nemeč, deželne sodnije predstojnik Nemeč, na gimnazijah v Kranju in Rudolfovem nemška ravnateljja - tačas so res razbiti ležali na tleh slovenski stari stebri.

In leta 1885, ko je končala svoje delo tako trdo obsojena slovenska delegacija, torej v šestih letih, kakšna bilanca se nam kaže: Kranjski deželni zbor in odbor slovensk, Ljubljanski zastop slovensk, deželni šolski svet slovensk, deželni predsednik Slovenec, namesto Kalteneggerja glavar grof Thurn, obrtna in trgovska zbornica slovenska, na čelu deželne sodnije Slovenec, na vseh treh gimnazijah na Kranjskem in tudi v Celji ravnateljji Slovenci, spodnje gimnazije na Kranjskem slovenske, učiteljišče vsaj do pol slovensko, pri sodnijah v rabi slovenske tiskovine in sicer ne le na Kranjskem, tudi v drugih slovenskih pokrajinah. Kalteneggerji, Vestenecki, Onderki odstranjeni iz dežele. Kranjska dobila je zopet lice, katero jej gre, to je slovensko in že s tem je bil temelj položen, da tudi ostali Slovenci pridobe jednake pravice. Koliko pa je v tej dobi bilo po

vsem Slovenskem nastavljenih narodnih sodnijskih uradnikov, koliko notarjev, to lahko vsak vidi, kdor primerja status od l. 1879 z onim od l. 1885.

L. 1879 imela je slovenska delegacija pred seboj pravi Avgijev hlev in da se jej je posrečilo, v kratki dobi šestih let, tako očistiti ga, zato pač ne zasluži, da jo člankar tako neosnovano obsoja. Delegacija si je od prvega dneva, ko je prišla na Dunaj, zvesta bila svoje velike odgovornosti, pa tudi težke naloge, katero ima rešiti. Govori, o katerih zdaj člankar govori tako preziralno, pač niso bili jedino delo, to ravno kažejo uspehi, ki se ne dado doseči po govorih, ampak po drugih potih. Tačas, ko se je vse vršilo, sodilo se je povsem drugače, dokaz temu huronski kriki nasprotnikov, ko so se jim glave odstranjale iz dežele in so izgubili pozicijo za pozicijo. Mari se je vse to samo po sebi zgodilo? In tako naivnega ne morem imeti nikogar, da bi pričakoval od Taaffeja ali njegovih koleg prostovoljno takšnih dejanj, po katerih se vzbujajo najhujši srd opozicije. Niti jedno gori navedenih Slovencev ugodnih dejanj se ni pripetilo, da ne bi slovenska delegacija bila se potrudila in storila svojih korakov. Zdaj je vse to pozabljeno in delegacija je buje vse zamudila, namreč po mnenju člankarja. Priznanja gotovo nobeden poslanec ne išče, tako zatajevanje rešnice pa mora vsacega žaliti.

“Fraza vlada svet”, pravi Stritar in takšna fraza je pri nas, da se je za Kranjsko kaj malega doseglo, za druge Slovence pa čisto nič. Če je to tako malenkostno, da na Kranjskem povsod vladajo Slovenci, in če se je to dalo tako lahko doseči, kakor pisati članek, o tem bo sodila zgodovina. Pa tudi za druge Slovence se je delegacija ravno tako energično potegovala, žal da ne z istim uspehom, le ministerstva naredbe in slovenske riskovine so veljale za vse Slovence. Pa, pravi se v članku, delegacija bi lahko še veliko več dosegla, ko bi izkoristila svoj ugodni položaj, rekše znala šteti do pet. Taaffeju pri vsakem glasovanju revolver na prsi: Aut - aut - in Taaffe bi se udal vsem trejarvam, ali pa naj pade. Pade, dobro; pa ne on sam, ž njim pade tudi večina in - za kar so Nemci prosili Boga vsaki dan, - razpišo se nove volitve. Prišel bi Auersperg II. in če je nas prvi tepel s šibami, drugi bi bičal s škorpijoni. Ne da bi Taaffeja obdržali na krmilu, ampak da neso razbili večine, zato so se morali Slovenci večkrat udati, ravno tako, kakor Čehi, zlasti pa Moravci.

Še se spominjam, kako so trkali moravski poslanci vseh šest let. Bilo jih je blizu toliko, kolikor slovenskih. Imeli so celo svojega rojaka mej ministri. A še dandanes, dasi je Čehov na Moravskem toliko, kolikor vseh Slovencev, morajo se pokoriti nemškemu deželnemu zboru, odboru in nemškemu deželnemu šolskemu svetu. Tudi oni in češki poslanci so znali šteti do pet, a so tudi vedeli, da, če teh pet ni, potem tudi ni večine in še hujše zlo bi prišlo nad nas, nego poprej. Koli kokrat je znani poslanec Šrom nasproti pisatelju teh vrstic zavidal Slovence za njihove pridobitve, dočim Moravani prav ničesar ne morejo doseči. Naj se ne misli, da je tako lahko šlo, spraviti ven iz dežele moža, ki je zavzemal glavarjevo mesto in vendar je moral oditi, ne da bi se prosil, odtod. Tako malo so se celo v narodnih krogih nadejali tega uspeha, da v prvi telegram o premeščenju Kalteneggerja nikdo ni hotel verjeti v Ljubljani, dokler se ni bralo črno na belem v

“W. Ztg.” Ali pa je morda Conrad privolil slovenske paralelke zgolj iz ljubezni do Slovencev? In Vesteneck, ministrov zet, mari je sam hotel iz dežele, da bi Litijanom olajšal življenje? Kaj je trpela Idrija in kdo jo je rešil njenih mučiteljev?

Revolver je nevarno orožje in ako je sprožen, potem je konec obravnavam in le sila velja. Kje pa bi se bila našla ta sila? Čehi in Poljaki bi na nas Slovence navalili svoj srd in mi bi si res naložili smrtni greh, da smo razbili večino. Kdo od nas bi ne želel, da bi z večjimi koraki hiteli? Brez zaveznikov pa ni le zaprt vsak napredek, temveč gotov poraz in propad. Rajni Jurčič, kateremu sem se dostikrat pritoževal, obžaloval je tudi, da se spremembe vrše tako počasi, a svaril je odločno pred takim postopanjem, da bi se ugnobila večina. “Bog nas obvaruj”, tako je pisal, “da bi se še jedenkrat vrnili strašni časi, katere smo prebili od l. 1873 do 1879. Zdaj pač prosto dihamo in okrepcjali se bomo.” Le kdor je sam preživel dobo od 1873. do 1879. leta, ta bode priznal zasluge slovenske delegacije, kateri se je posrečilo, poravnati krivice, ki so se nam godile na Kranjskem, in nekoliko pomoči tudi drugim Slovencem. Ravno tako nas srčno veseli vrlo obnašanje sedanje delegacije, ki brani v izbornih govorih naše narodne pravice, in prepričani smo, da bode tudi ona koncem šestega leta lahko rekla: *Evo, facta loquuntur!* Če prav v prvih dveh letih, to je 1886 in 1887. nam vlada ni pičice več dala, nego smo že imeli. Zakaj da smo od l. 1883. sem tako obtičali na istem mestu, kajti vse pridobitve datirajo iz dobe od 1880 do 1883. leta, o tem se ne da pisati v javnih listih, privatim pa se člankarju, ako tega ne ve, lahko razloži zakaj. Neprestanemu trkanju in pritisku slovenske delegacije pa se bode gotovo posrečilo, da pomaknejo zopet naprej narodni voz.⁶⁵²

Zgornji Vošnjakov članek so povzeli v L. W. in ga komentirali takole:

To pisanje dokazuje, da so dogodki zadnjih let na Kranjskem plod dogovora vlade in slovenskih nacionalcev. Tako vlada ne bo več mogla trditi, da je na Kranjskem ostalo vse po starem, ker se zdaj da sklicevati na slovenskega poslanca. Končno je jasno, da je bilo metanje Nemcev s položajev in dosledna slovenizacija dežele vladna koncesija “slovenski delegaciji”.⁶⁵³

Položaj se tudi v naslednjih letih ni bistveno spremenil, vsekakor pa se za Nemce ni spreminjal na bolje. Tako je npr. l. 1888 na mesto deželnega glavarja prišel Poklukar, ki ga je L. W. označil:

Vzor so mu staročehi, je intimni zaveznik klerikalcev; kaj lahko od njega pričakujejo Nemci, je pokazal s formulacijo deželnozborskega sklepa o ponovni zgraditvi gledališča, ki izhaja iz načela, da je gledališče zaklad deželnega imetja in da lahko deželni odbor z njim počne, kar se mu zdi.⁶⁵⁴

⁶⁵² S. n., 1. in 2. 6. 1887; članek z naslovom “*Le resnično*”. Del tega članka je citiral Vasilij Melik v prispevku z naslovom *Josip Vošnjak in njegovi spomini* (dodatek-komentar v publikaciji *Josip Vošnjak, Spomini*, Slovenska matica 1982, str. 659–660). Melik je v svojem prispevku opozoril, da je Vošnjak pozneje svoje mnenje precej spremenil in je v Dodatkih k spominom menil, da bi v omenjenem obdobju dosti več dosegli, “ko bi bili zastopani po odločnih možeh, ker ne prej ne slej nismo bili v tako ugodnem položaju, ki pa ga nismo izkoristili”.

⁶⁵³ L. W., 11. 6. 1887.

⁶⁵⁴ L. W., 1. 9. 1888; članek z naslovom “*Der neue Landeshauptman Landtagsabgeordnete dr. Josef Poklukar*”.

L. W. pa so večkrat ovirali pri svobodni širitvi ustavovernih pogledov. Tako je npr. ta list v začetku 1888 objavil naslednjo notico:

L. W. z dne 11. 2. je bil vnovič zaplenjen. V tej deželi ni dovoljeno komentirati postopkov vlade ali deželnega predsednika. Veliko več svobode je v zvezi s kritiko države, vlade, vojske ... kakor pa z aktualnim deželnim predsednikom.

Čeprav je šlo za zadevo lokalnega pomena (gledališko), nismo smeli ponoviti številke niti brez inkriminiranega članka, kar je za tednik posebno boleče. To tudi na Dunaju, kjer so zaplembe precej pogoste, ni praksa. Težke razmere pa so le dokaz, kako velika je potreba, da na Kranjskem obstaja nemški, liberalni in neodvisni tednik.⁶⁵⁵

L. W. je še naprej ogorčeno stokal nad pritiski v deželnem zboru, usmerjenimi proti nemškemu šolstvu. Tako je npr. deželni zbor novembra 1889 na predlog poslanca Žitnika izglasoval, naj se deželnemu odboru naroči "obrniti se do slavne vlade, da se predrugачi jezikovna uredba za Ljubljansko učiteljske v tem smislu, da se pomnoži število predmetov s slovenskim učnim jezikom".⁶⁵⁶

Ob tej priložnosti se je na obtožbe treh slovenskih poslancev oglasil deželni predsednik Winkler. Čeprav so ga Nemci že nešteto krat razkričali kot germanožerca, je tokrat nastopil v bran njihovih pravic in zagovarjal pravico do obstoja nemških šol oziroma potrebo po pouku nemščine (za podrobnosti glej poglavje o šolstvu).

Nasploh se zdi, da so napetosti med kranjskimi Nemci in Winklerjem na koncu osemdesetih let popustile. Napadov nanj v L. W. v tem času ni več zaslediti, k čemur je morda nekaj pripomogla cenzura, morda pa tudi Deschmannovo opešanje in končno smrt (11. 3. 1889).

Winkler se je vnovič izkazal v vlogi "branitelja" nemške manjšine, ko je l. 1892 sistiral sklep ljubljanskega mestnega sveta o uvedbi zgolj enojezičnih - slovenskih napisov mestnih ulic in trgov. Za ta korak se je Winkler odločil na podlagi pritožbe 561 meščanov davkoplachevalcev, med katerimi je bil tudi škofijski kapitelj. To je utemeljeval z 19. členom temeljnih državnih zakonov in tudi s samim odlokom mestnega občinskega sveta z dne 22. 6. 1876, ki je urejal javno poimenovanje ulic v obeh deželnih jezikih, in s tem, da so bile pravice nemških davkoplachevalcev kratene.

Deželni predsednik je sprožil odkrito nejevoljo slovenskih "konfuzradikalcev". Tako ga je npr. napadel Tavčar v nekem nastopu v Kranju, ko je tudi navajal, da je Winklerju ostal zvest samo en slovenski deželni poslanec - Papež. S. n. se je odzval s kričanjem o nasilju 561 podpisnikov nad 30.000 meščani in kritiziral Winklerja.⁶⁵⁷ L. Z. je na te očitke odgovoril, da je v dvanajstih letih, odkar je deželni predsednik, nasprotoval Winklerju le Tavčar in še en njegov kolega, sicer pa mu je bilo vseh drugih 23 slovenskih deželnih poslancev naklonjenih. Na podlagi stenografskih zapisnikov so ugotovili, da mu v zadnjih letih tudi nemški deželni poslanci niso sploh nobena opozicija, ampak ga dosti bolj podpirajo. Ta skoraj popolna podpora deželnega zbora je bila Winklerju v zadoščenje, saj je dosegel harmonično sodelovanje

⁶⁵⁵ L. W., 18. 2. 1888.

⁶⁵⁶ Zapisniki sej deželnega zbora kranjskega - seja z dne 5. novembra 1889, str. 175.

⁶⁵⁷ L. W., 30. 7. 1892; S. n., 169/1892.

med deželnim predsednikom in deželnim zborom.⁶⁵⁸ Nemci pa so zasluge za mir pripisovali sebi in ne Winklerju:

Da je mir vsaj med Nemci, ni njegova zasluga, temveč zasluga nemške kulture. Nemci znajo ceniti red in mir tudi takrat, ko niso na oblasti, drugače od Slovencev. Neokusno je, da si pripisuje zasluge za sodelovanje nemškoliberalne stranke v deželnem zboru. Do tega prihaja zgolj iz visokega patriotizma in samozatajevanja, ko nemška stranka kljub nezaupanju in nejevolji sodeluje pri delu. Kako je z mirom in redom, ko se Nemci samo enkrat umaknejo iz najstrožje odmaknjenosti, dokazujejo izgredi ob odkritju spomenika Anastaziju Grünu.⁶⁵⁹

Verjetno je bila ta nenadna nemštvu prijazna Winklerjeva drža plod spremenjenih političnih razmer na Dunaju (povečanega vpliva nemškoliberalne stranke), ki so grozile z odstavitvijo Taaffejeve vlade. Kakor koli, to Winklerju ni dosti pomagalo, saj je oktobra 1892 prispela vest o njegovi upokojitvi - Taaffe je že poleti 1892 od Winklerja zahteval, naj vloži prošnjo za upokojitev. Winklerjev odhod se popolnoma vklaplja v splošno ozračje leta 1892, potem ko je v Taaffejevo vlado decembra 1891 kot minister brez listnice vstopil grof Gandolf Kuenburg, Plenerjev mladostni prijatelj in zaupnik:

Avgusta 1892 je odstopil pravosodni minister Prazak, odnosi ministrstva s Čehi, fevdalci in klerikalci pa so se ohladili ... Spet se je napovedoval dokončen Taaffejev zasuk k levici.⁶⁶⁰

Novico o koncu "Winklerjeve ere" so kranjski ustavoverci sprejeli z grenkim zadovoljstvom. L. W. je priznaval:

Ta dogodek, pomemben za deželo in nemškoliberalno stranko, pa je prišel veliko prepozno, da bi zbudil posebno zadovoljstvo oziroma navdušenje. Winklerjeva era je izživela čisto vse, kar je lahko škodljivega izživela za nemštvo in liberalno stvar na Kranjskem ... Zadovoljstvo izhaja iz tega, da se bo dalo popraviti vsaj tisto, kar se da popraviti. Kajti ni se treba slepiti - dvanajstletna doba je stvari naše stranke prizadejala škodo, ki se je ne bo dalo - vsaj ne v doglednem času - popraviti v interesu skupnosti. Nemogoče je na kratko predstaviti začetek, potek in konec te dobe. Zadostuje naj karakteristika: bila je izključno in enostransko slovenska era in g. Winkler je bil slovenski predsednik. S tem se razloži vse, kar smo v pretekli dobi doživeli in utrpeli ... ko je bil odločilni dejavnik notranje politike železni prstan in izvršni odbor desnice. To se ni v nobeni deželi tako pokazalo kakor na Kranjskem. Režim, ki je vladal na Kranjskem, je bil potenciran izraz Taaffejevega režima iz 80. let. Deželni šef Kranjske je bil pogosto bolj papeški od papeža ... Winkler je bil pri tem

⁶⁵⁸ L. Z., 2. 8. 1892.

⁶⁵⁹ L. W., 5. 11. 1892

⁶⁶⁰ Primerjaj Lothar Höbelt, "Kornblume und Kaiseradler", str. 61-63; ohladitev med Taaffejem in njegovimi dolgoletnimi zavezniki je bila povezana z ustanovitvijo okrožnega sodišča Wekelsdorf 22. 4. 1892, do katere je prišlo brez poprejšnjega posvetovanja s češkim deželnim zborom. Ustanovitev omenjenega sodišča pa je bila spet kompenzacija za propadlo češko-nemško nagodbo, ki je za Nemce predvidevala posebne administrativne okraje.

Baron Andrej Winkler, kranjski deželni predsednik v letih 1880-1892

dosleden, to mu lahko priznamo. Njegova naklonjenost slovenski stranki in zatiranje liberalne nemške sta se od 1880. samo še stopnjevala. Nepotrebno je naštevati vse dogodke. Dovolj je primerjati stanje pred njegovim prihodom in današnjim položajem ... Kar obstajajo v Avstriji stranke, ni bila nobena deležna niti približno take podpore deželnega šefa, kakor jo je imela slovenska v Winklerju ... Brez pretiravanja lahko rečemo: to, kar ta stranka danes je in pomeni, je skoraj izključno zasluga poslavljajočega se predsednika, za kar se mu je – kljub njegovi predunosti in podpori – oddolžila z nehvaležnostjo. Nemškoliberalna stranka in nemštvo na Kranjskem nasploh sta ob Winklerjevem odhodu v tako neugodnem položaju kakor še nikoli.

Ni pomislil, da ni nujno, da bi volitve potekale zgolj z narodnega vidika, da bi pristajalo modremu državniku omiliti nacionalistično ost, ki je za deželo škodljiva, in da morajo stopiti v ospredje čisto drugi dejavniki – interesi države, svobodnjaštvo, etični, kulturni in izobraževalni dejavniki ... Pri nekdanjih volitvah se volivci niso delili na Nemce in Slovence. Stotine Slovencev je, ne da bi izdalo interese svojega naroda, volilo skupaj z nemškoliberalnimi sodeželani. Nezasiščano je, da se je deželni šef nagibal k bajkam o tlačenju Slovencev kot izhodišču za svojo politiko oziroma vladanje. Namesto da bi videl zgolj Kranjce, jih je ostro ločeval na Nemce in Slovence ...⁶⁶¹

Kako nemočna je bila nemškoliberalna stranka na Kranjskem, kažejo tudi zapisniki z njihovih letnih zborovanj ob koncu osemdesetih in v začetku devetdesetih let. Dejavnost stranke se je omejevala na to, da so se enkrat na leto zbrali, se pritoževali nad razmerami na Kranjskem, izražali upanje za boljšo prihodnost in ugotavljali, da jim je s zaseganjem Laibacher Wochenblatta onemogočena vsaka kritika. Tako so l. 1890 ugotovili, da je dejavnost društva zelo omejena, kar izvira iz razmer samih, omejuje se na izdajanje glasila. Priznavali so, da se s politiko ob volilni neudeležbi ukvarjajo zgolj akademsko. Profesor Josef Julius Binder pa je kljub pasivnosti predlagal obnovitev rednih mesečnih sestankov za osvetlitev aktualnih političnih razmer, s čimer bi se mladim članom zbuvalo smisel za razumevanje te problematike. Uspehi tega predloga, ki je bil sprejet, so bili seveda dvomljivi.⁶⁶² Naslednjega leta so jim zbujele upe spremembe v visoki politiki – razpust parlamenta in padec finančnega ministra. Vendar je predstojnik dr. Schaffer priznal, da ne more tajiti, da je njihova pasivnost pustila škodljive posledice. Kljub nekaterim predlogom, naj se stranka udeleži prihodnjih parlamentarnih volitev na Kranjskem, so se po več posvetovanjih odločili, da vztrajajo pri neudeležbi, saj razlogi, ki so do nje pred leti pripeljali, niso izginili. Najbolj jih je motil sistem uradnih kandidatov, ki nikjer drugje v Avstriji ni bil tako očitno prakticiran. Na tem zborovanju so se pritoževali tudi nad mnogimi kršitvami pri izvajanju ljudskega štetja v škodo nemške skupnosti – narejeni da so bili celo naknadni popravki brez vednosti popisanege. Dr. Schrey je ugotavljal, da ob vsem nasilju slavizacije ni čudno, da Nemci Ljubljano zapuščajo, novih priseljencev pa ni. Upad števila popisanih z nemškim občevalnim jezikom je po njegovem prepričanju treba iskati tudi v značajski šibkosti tistih,

⁶⁶¹ L. W., 15. 10. 1892; članek z naslovom "Die Ära Winkler".

⁶⁶² L. W., 3. 5. 1890; poročilo o zborovanju Ustavovernega društva z dne 25. 4. 1890.

ki na ljubo slovanskemu režimu tajijo nemški jezik. V tem smislu so naslovili resolucijo na deželno vladu, naj razsvetli vzroke upadanja števila nemško občujočih v primerjavi z letom 1880 in zaščiti pravico do samoodločbe.⁶⁶³ Leta 1892 so kranjski ustavoverci stokali nad nemško neslogo in se izrekli za nemškoliberalno stranko, nasprotovali pa ekstremnim in antisemitskim elementom. Binder je na tem sestanku poudaril, da razlike, ki med Nemci na Kranjskem deloma obstajajo, morejo in morajo biti prevladane. Potem je ugotovil, da v mnogih krogih ne gre zanikati izginotja zanimanja za politiko in da je prevladujoči del ljubljanskih Nemcev pokazal zelo majhno zanimanje za udeležbo v političnem življenju. Očitno se Binder nikakor ni mogel sprijazniti s tem, da so nemškoliberalni ustavoverneži na Kranjskem politično truplo. Tako je predlagal reorganizacijo Ustavovernega društva v skladu s potrebami časa. Zanimanje dremajočih sonarodnjakov je kanil predramiti z reorganizacijo. Društvo naj bi preuredili po zgledu zveze Nemcev severne Moravske in Binder je postavil predlog, naj k pripravam za to preureditev pristopi novoizvoljeni društveni odbor in predloge predloži naslednjemu generalnemu zasedanju. Njegovo vnemo je hitro ohladil stvarni dr. Suppan, češ da je težko glasovati o tem predlogu, saj ni znano, kako so severnomoravski Nemci dejansko organizirani. Poleg tega se razmere na Kranjskem bistveno razlikujejo od onih na Moravskem – glede politične organizacije bi prišla v poštev le Ljubljana, na deželi pa Kočevje in Trzič. Kočevjarji pa so doslej vedno samostojno in ustrezno skrbeli za varstvo svojih interesov. Glede na vse to si je težko zamišljati zgledovanje po omenjeni organizaciji. Binder pa je trmoglavil naprej in privolil le, da se iz njegovega predloga črta zgledovanje po zvezi Nemcev severne Moravske. Tako spremenjeni sklep so nato izglasovali.⁶⁶⁴ Drugo leto reorganizacije ni bilo, razglabljanje pa je bilo manj v oblakih in bolj brezplodno kakor leto poprej.⁶⁶⁵

29. 7. 1893 je izšla zadnja številka *Laibacher Wochenblatta*. Skoraj ni dvoma, da je prenehanje njegovega obstoja povezano s smrtjo Franza Müllerja, ki je bil njegov dolgoletni urednik in je umrl 8. aprila istega leta. V zadnji številki so izrazili potrebo po celovitejšem in bolj pospešenem "žurnalističnem" zastopstvu kranjskih Nemcev ter za jesen napovedali izid novega lista, a iz tega ni bilo nič. Istega dne je S. n. registriral smrt "tega humorističnega lističa" z drobno notico in pripomnil, da "gospodje Schrey et cons. še niso jedini z upravo dispozicijskega fonda" glede podpore novemu časopisu. Vesti o obnovitvi *Tagblatta* so se pojavile spet konec leta 1894. S. n. je 11. 12. 1894 napovedal, da bo tega dne zvečer sestanek ustavovercev, "na katerem bo padel dogovor o njih novem listu. Koalirani baroni so v dobi koalicije očitno spet prišli do državnih jasli. Govori se, da bo nov list v navezi z uradnim glasilom – novoustanovljena tiskarna bo le filiala dosedanje. Novopečeni deželni predsednik je večkrat poudarjal svojo nevtraliteto. Pogajanja za kulisami na to mečejo čudno luč." Naslednjega dne, 12. 11. 1894, je S. n. v notici z naslovom "*Laibacher Tagblatt redi-vivus*" obvestil bralce, da so "kazinski gospodje" sklenili ustanoviti lasten časopis in lastno tiskarno, "ki pa bo faktično le podružnica tiskarne uradega lista ... To je le

⁶⁶³ L. W., 28. 2. 1891, poročilo o zasedanju Ustavovernega društva z dne 20. 2. 1891.

⁶⁶⁴ L. W., 16. 4. 1892, poročilo o zasedanju Ustavovernega društva z dne 8. 4. 1892.

⁶⁶⁵ L. W., 15. 4. 1893, poročilo o zasedanju Ustavovernega društva z dne 7. 4. 1893.

sedaj mogoče, ko imamo koalicijo." Kljub vsem napovedim se je vse skupaj izjalovilo. Kranjski Nemci so svoje glasilo dobili šele leta 1898 kot skromno prilogo Grazer Tagblatta, ki je izhajala precej neredno, najpogosteje pa dvakrat na teden. Tako se je z Winklerjevim odhodom in prenehanjem izhajanja L. W. zaključilo obdobje, v katerem je dokončno ugasnilo nemško prizadevanje za politično prevlado na Kranjskem.

Okamenelost kranjskih Nemcev je očitno trajala, dokler ni postalo jasno, da so razpoke v slovenskem taboru trajne. Takrat – zdi se, da nekako z letom 1893 oziroma 1894 – pa se jim je končno zazdelo, da ni več smiselno vztrajati pri pasivnosti. Pri tem spoznanju so opustili staro načelo, da jih razkol med Slovenci ne zanima oziroma da sta obe frakciji slovenske stranke enako škodljivi ter da je sodelovanje s katero koli od obeh nesprijemljivo. Položaj se je – po predhodnih homatijah, ko ni bilo povsem jasno, s katero od slovenskih strank bodo kranjski Nemci sklenili sporazum – izkristaliziral leta 1896. Takrat je bila končno s posredovanjem deželnega predsednika Heina, ki je nasledil Winklerja, sklenjena koalicija s slovenskimi liberalci, ki je v obdobju 1896-1905 predstavljala deželnozborsko večino. To pa bo predmet naslednjega sklopa poglavij o političnem življenju kranjskih Nemcev.

VI/2 Slovenska ljubljanska mestna oblast in Nemci 1883-1893

Nemške ocene delovanja ljubljanskega občinskega sveta se v tem obdobju zdijo ena sama serija obtožb iz ust ponižanih in razžaljenih.

Nova oblast na magistratu npr. ni posebno dobro prenašala poslovanja v nemščini. Tako je občinski svetnik Kleon I. 1884 napadel gasilsko društvo, ker občinskemu svetu ni pošiljalo dopisov v slovenščini. L. W. je ob tej priložnosti poudaril, da gasilsko društvo obstaja že 15 let in da od vsega začetka v njem prevladuje nemški element. Zdelo se mu je sramotno, da ga kritizirajo in pozabljajo na njegove zasluge, saj naj bi bilo eno redkih društev, v katerem nezdrava politika še ni obrodila destruktivnih sadov in v katerem Nemci in Slovenci še složno sodelujejo. "Društvo je zgradila nemška požrtvovalnost in žilavost, da služi v ponos in varstvo deželnega glavnega mesta."⁶⁶⁶

Nemci so v svoji nemoči škodoželjno spremljali spore med Slovenci, ki so se jim zdeli potrditev pravilnosti njihovih stališč.

L. W. se je tako 1884 ob razkolu v slovenskem taboru pridružil Šukljjetovim kritikam delovanja občinskega sveta (poudarili so, da je to izredno redka priložnost, ker lahko soglašajo s Šukljjetovim večernikom). Mestni svet je namreč deželnemu zboru predlagal zelo slabo pripravljen občinski statut (kopijo Costovega), poleg tega je pred letom sprejel sklep, da je pouk na ljubljanski realki za vse učence brez razlike obvezen v slovenščini. Od takrat občinski svet in magistrat nista niti s prstom

⁶⁶⁶ L. W., 2. 8. 1884; članek z naslovom "Eine officiöse Rüge für die laibacher freiwillige Feuerwehr".

mignila, da bi sklep uresničila. Tako je bilo vse skupaj videti kot napihovanje in gola demonstracija.⁶⁶⁷

Ob tretji obletnici slovenskega prevzema oblasti na magistratu je ustavoverni ljubljanski tednik opisoval delo mestnih oblasti kot zelo klavrno:

Po treh letih je energija slovenske večine na magistratu izčrpana. V začetku vlade je bilo nekaj junaških dejanj: izključno slovensko uradovanje, spreminjanje volilnih list, imenovanje škofa Strossmayerja za častnega meščana, popolna slovenizacija šol ipd. S tem so bile moči izčrpane, seje občinskega sveta pa so bile obiskovane vse slabše. Nekaj življenja so vnašali le nacionalni radikalci, ki so s svojimi predlogi hoteli osvežiti narodni prestiž. Tako je seja z dne 22. 1. 1885 značilna za sedanje stanje. Zasedanje je potekalo brezkrvno, referati so se sprejemali brez debate, vse do obravnave odloka deželnega šolskega sveta o ustanovitvi nemške ljudske šole. Hribar in Tavčar sta dobila priložnost za sprostitve sovraštva do Nemcev. Nenavadno je, da v svetu sedijo predstavniki vlade, ki nesmiselnim in prenapetim izpadom ne nasprotujejo. Tako je npr. Hribar trdil, da hoče vlada skrbeti le za nemške šole, medtem ko je 2000 slovenskih otrok brez pouka v maternem jeziku. Čudno, da ni nihče nasprotoval temu nesmislu, saj je znano, da v nižjih razredih poteka pouk izključno v slovenščini, v višjih pa se nemščina poučuje pomanjkljivo. Tavčar je zanikal, da bi nameraval občinski svet prostovoljno odpreti nemško šolo, in je krivdo za to pripisal zgolj vladi. S tem je jasno pokazano, kako se misli voditi ta nemška šola. Zanesljivo sredstvo za promocijo radikalcev so samostojni predlogi v občinskem svetu. Ne zahtevajo preveč truda in študija, dosegajo pa lep učinek. Potem ko časniki pišejo o neizčrpni dejavnosti svetnika X, ti predlogi obtičijo kot "dragoceno" gradivo v protokolih. Posebno je v tem smislu prizadeven Hribar. Tudi na zadnjem zasedanju je nastopil z dvema tovrstnima predlogoma. Prvi je prošnja poslanski zbornici in ministrstvu, naj financirajo gradnjo vladne stavbe za pošto in telegraf, kar je brezpredmetno, saj o sklepu vlade niso seznanjeni niti hišni lastniki, ki jih to zadeva. Drugi je predlog o ustanovitvi slovenskega vrtca, saj nemški baje raznaroduje in germanizira - v resnici pa ustanova odlično uspeva, saj posebno revnejši sloji tja radi pošiljajo otroke.

L. W. je poudaril, da je bil ta vrtec - četudi bi germaniziral - ustanovljen na nemške stroške:

*Če bi gospodje Slovenci radi vrtec za slavizacijske namene, naj posežejo v svoje mošnje, ne pa v občinske finance. Vsa energija občinskega sveta naj bi tako šla v brezplodne nacionalne manifestacije.*⁶⁶⁸

Ob koncu leta si je obsodbo Nemcev prislužil sklep ljubljanskega občinskega sveta z dne 11. 12. 1885, ki je določal, da se bodo nemščine po 3. razredu ljudske šole učili le tisti, za katere bodo to zahtevali starši. To da je nesmisel, saj je nemščina - čeprav sicer uradno ne kodificirana kot taka - de facto državni jezik. Na drugih

⁶⁶⁷ L. W., 8. 11. 1884; članek z naslovom "Ein officioſer Klapps für den nationalen Laibacher Gemeinderath".

⁶⁶⁸ L. W., 31. 1. 1885; članek z naslovom "Vom Rathause".

deželnih šolah je postala po sklepu deželnega zbora nemščina obvezen jezik od tretjega razreda.⁶⁶⁹

Vladne oziroma Winklerjeve poskuse prevzema nadzora v ljubljanskem mestnem svetu prav v letu 1885 je L. W. ocenjeval kot popoln polom, saj so Winklerjevi upi obupani zapuščali svoja mesta:

Za časa nemške vlade v Ljubljani ni bilo toliko begavčkov. Tudi Ljubljanski list priznava epidemijo pobegov iz občinskega sveta (iz vladne stranke Kuschar, Mosche). Winklerjevi upi so se v občinskem svetu izkazali za nesposobne. Nikoli niso nastopili proti divjim Hribarjevim in Zarnikovim izbruhom, saj so se bali napadov tiska. Poleg tega ni nič znanega o njihovi delavnosti ... So lenuhi, ki se obenem boje časopisov. Ljubljana se pod Zarnik-Hribarjevo vladavino spreminja v razvalino, predstavniki zbankrotirane spravitvene farse pa kakor podgane zapuščajo potapljujočo se harko. Nemški občinski svetniki bi zdaj slovenskim šovinistom prišli prav kot tepežniki. Vlada je sama pustila, da šovinisti tako visoko zrastejo - spomnimo se časa, ko je bil dr. Zarnik eden tajnih svetnikov dr. Winklerja ... Ilustrativno za delo občinskega sveta je npr. imenovanje novega šefa policije. Gre za pripravnika, ki je sredi marca dopolnil šele eno leto službovanja. Zahtevo po praktičnem preizkusu so pustili ob strani in mu naložili le, naj v enem letu opravi pravosodni izpit iz civilnega prava.⁶⁷⁰

O podobni nepravilnosti so poročali tudi nekaj tednov pozneje. Na magistratu da so za precejšnjo plačo zaposlili nekega Bosanca, zdaj pa ga v uradu za užitninski davek ne potrebujejo in brez dela uživa plačo. To je bil po poročilu L. W. le eden od žalostnih rezultatov ob koncu Grasellijevega mandata.⁶⁷¹

V letu 1886 se je ustavovercem zdelo, da lahko občinskemu svetu in ljubljanskemu županu očitajo prevzetnost in pristranost. Začelo se je sicer z malenkostmi, ko je npr. občinski svet določil, da se na rastline v Tivoliju obesijo le slovenski in latinski napisi, in je nekdo od odbornikov zaman opozoril, da v Ljubljani žive tudi Nemci. L. W. si je zaželel, da bi jih tudi pri pobiranju davkov podobno prezrli.

Hujše obsojanje si je prislužil ljubljanski župan Grasselli, ko se je:

(v) deželnem zboru zahvaljeval za herkulska dela: novi mestni statut in ustanovitev mestne hranilnice z neomejenim jamstvom občine. S prvim so oškodovani interesi najpomembnejšega dela ljubljanskih davkoplačevalcev, z drugim pa je dano mestni občini dovoljenje, da se morda finančno ugonobi. Za odlok, da dežela eno od stavb (deželno igrišče - Ballhaus) za smešno ceno prodaja dvema slovenskima društvoma [Glasbena matica, Sokol - op. a.], se ni zahvalil. Ta odlok škodi mestu, ki bi to hišo nujno moralo porušiti, da spelje cestno povezavo med Gradiščem in Tržaško cesto.⁶⁷²

Ukrepi mestnih oblasti na finančnem področju so se zdeli Nemcem še posebno avanturistični.

⁶⁶⁹ L. W., 19. 12. 1885.

⁶⁷⁰ L. W., 25. 4. 1885.

⁶⁷¹ L. W., 2. 5. 1885.

⁶⁷² L. W., 6. 2. 1886.

Tako je npr. deželni poslanec Luckmann v govoru na 17. zasedanju deželnega zboru 20. 1. 1886 svaril mesto pred ustanovitvijo hranilnice, saj denarja baje ne bi bilo težko dobiti, izredno težko pa ga je bilo v tedanji krizi obračati in nalagati. Tudi Kranjska hranilnica je po Luckmannovem zatrevanju "poslovala z izgubo, pa ima 2 mio rezervnega sklada, kaj bo šele s hranilnico, ki tega nima".⁶⁷³

Pravi vihar ustavovernega nezadovoljstva do mestnih oblasti so izzvali dogodki 3. 6. 1886 ob odkritju spomenika Anastasiusu Grünu:

Nacionalci so do odkritja spomenika A. Grünu kazali zgolj ravnodušnost, vendar je bila ta le hlinjena. Občinski svet je zavrnil prošnjo, naj sprejme spomenik v oskrbo. Graselli je telegrafiral na Dunaj, naj slovesnost prepovejo, saj v nasprotnem ne more odgovarjati za varnost. Nato je šel na čelu odposlanstva k Winklerju prosit isto. Z Dunaja je prišel odgovor, da je za varnost in red odgovoren župan ob pomoči žandarmerije. Med drhaljo, ki je motila slovesnost, je prednjačila predvsem gimnazijska mladina. Naščuvana po nacionalnih časopisih, je med slovesnostjo zvižgala in psovala sodelujoče. Samo žandarmeriji - ki je spremljala goste tudi na popoldanskem sprehodu - se je zahvaliti, da ni bilo izgredov hujše vrste. Ob odkritju spomenika so ostali drogovi za zastave prazni, saj je oblast prepovedala obesiti frankfurtarico.⁶⁷⁴ Moralni začetnik izgredov je občinski svet. Asistirale je Winkler, ki prek L. Z. opravičuje dogajanje. Tavčar je štivil dijake pred aretacijo, neki profesor, ki piše v Zvonu, pa je ščuval proti Grünu. Drhal je zavzela mesto, Graselli pa se je pomirjevalno oglašil šele po štirih dneh.⁶⁷⁵

Ljubljanski občinski svet je Auerspergovo proslavo vzel zelo resno. Tako je že na svoji seji 1. 6. 1886 sprejel predlog, naj deželna vlada glede na "provokatorični namen" prireditve le-to prepove. Proslava po mnenju sveta ni hotela slaviti pesnika Grüna, temveč politika Auersperga, ki za Slovence, sploh pa za Ljubljano nima nobenih zaslug, ampak ravno narobe. Dr. Tavčar je celo navajal, da je "razdraženost ljudstva opravičena in bi se ne smelo čuditi ako bi prekoračila svojo mejo. Zatoraj je dolžnost mestnega zbora, skrbeti zato, da se ta slovesnost prepreči in ne povzroči prelivanje krvi." Pri utemeljevanju tega svojega predloga so se sklicevali na primer v Gorici, ko je bila prepovedana slavnost "blagoslovljenja zastave slovenskega podpornega društva, rekoč, da bi to žalilo čut laškega tamošnjega naroda".⁶⁷⁶

Glede na opis v S. n. je izgred ob odkritju Grünove spominske plošče potekal takole: sprevod, v katerem je 3. 6. 1885 korakalo "41 mladičev", pridružilo pa se jim je še trinajst "zunanjih" turnarjev, je po Vegovi ulici prispel na Nemški trg, ki sta ga policija in žandarmerija popolnoma zaprli in dopuščali dostop samo povablencem z vstopnicami. Na vogalu Nemškega trga, kjer je bila "uzidana malokusna plošča", je po Mahrovem govoru prebral ustanovno listino neizogibni prof. Binder. O njem so krožile govornice, da organizira nočne pijanske seanse, na katerih obredno zažiga-

⁶⁷³ L. W., 27. 2. 1886.

⁶⁷⁴ L. W., 5. 6. 1886; članek z naslovom "Die Stadtväter als Hüter der Ruhe und Ordnung"; ob tej priložnosti je tudi Deschmann pretresljivo govoril o Grünovi ljubezni do Kranjske.

⁶⁷⁵ L. W., 12. 6. 1886.

⁶⁷⁶ ZAL, COD III/37, Zapisniki sej mestnega sveta za leto 1886.

jo slovenske časopise. Potem ko je "dosti slabo pel jeden zbor", je bil končan zelo kratek program, ki se ga ni udeležil nihče od deželnih funkcionarjev. Sprevod se je ob bobnanju po Gosposki ulici vrnil v Zvezdo, nakar so imeli turnarji v Kazini banket. Ves čas je slovenska množica spremljala dogajanje z žvižgi, kričanjem, psikanjem, brlzigami ipn. Policija je izgrede lovila in jih 15 aretirala. Nekaj piskačev je preživelo na hladnem 24 ur.

Resneje se je zapletlo, ko so Slovenci navalili na žandarja, ki je aretiral nekega demonstranta. Žandar je potegnil sabljo, zasvetili so se bajoneti, na množico so uniformiranci pritiskali z obeh strani - iz Zvezde in od Nemškega trga, tako da se slovenski rodoljubi niso imeli kam umakniti. Preplah je bil vsesplošen, ljudje so bežali v trgovine, skakali v veže, gospa, ki so ji baje na prsi nastavili bajonet, pa je omedlela. Ko so se te epizode precej srečno iztekle, se je nekajtisočglava množica preselila pred Kazino in tam trmasto vztrajala, ker je vedela, da v osovraženi stavbi rajajo sovragi slovenstva. Ko se je zvečerilo, je oblast postala zaskrbljena in turnarjem so naročili, naj zabavo končajo. Ob enajstih je priteknel oddelek vojakov in se ob stranskih vratih Kazine postavil "v kare". Prestrašene turnarje so - sredi pušk in bajonetov - pospremili na zastraženi ljubljanski kolodvor in tam so se ljubljanski Tevtoni poslovili od svojih štajerskih gostov. Razjarjeni Slovenci so se razšli šele, ko so v Kazini ugasnile luči in je postalo jasno, da z obračunavanjem ne bo nič, ker je oblast spravila njihove nesojene žrtve na varno.⁶⁷⁷

Na zasedanju občinskega sveta 9. 6. 1886 so sprejeli memorandum o dogodkih s 3. 6. 1886 in župan Grasselli ga je osebno odnesel Taaffeju na Dunaj. Mestni očetje so poudarili, da hočejo z memorandumom prikazati razmere pravilno, saj so bile ob interpelaciji v parlamentu prikazane popačeno, odlok mestnega sveta z dne 1. 6. 1886 pa je bil predstavljen zlonamerno. Trditve občinskega sveta se da strniti na naslednji način:

- Občinski svet je sicer narodno čuteč in zaveden, vendar živi v sožitju z nemškimi meščani, katerih večina je zmerna; za njihove interese skrbi enako kakor za interese slovenskih meščanov.
- Odkar je baron Winkler prevzel vodenje kranjske deželne vlade, je zavladal mir, mednacionalne napetosti pa so popustile; prej so bili izgredi in obračunavanje med Nemci in Slovenci na dnevnem redu. Položaj se je izboljšal toliko, da so se zblížali najbolj različni dejavniki celo tam, kjer je bilo prej čutiti strastne izbruhe narodnih nasprotij - v kranjskem deželnem zboru. Namesto teh napetosti vlada zdaj v deželnem zboru mirno sodelovanje.
- Zgoraj opisani mir, v katerem so uživali mirni Slovenci in trezni Nemci, je zmotil nastop nemškega Turnvereina v Ljubljani. Na to društvo so vezani najgorenkejši spomini na narodno zatiranje Slovencev med prejšnjo deželno upravo. Vodstvo Turnvereina se je odločilo, da v Ljubljani odkrije spominsko ploščo Anastaziju Grünu. Toda ta odločitev je prekoračila statutarni okvir tega društva, saj Grün ni bil nikoli v nobeni povezavi z ljubljanskim Turnvereinom niti sploh s turnarstvom. Večina ljubljanskih turnarjev je za Grüna komaj vedela,

⁶⁷⁷ Povzeto po S. n., 4. 6. 1886; članek z naslovom "Slavnost v senci bajonetov".

nikar da bi poznali oziroma razumeli njegova dela. Jasno je torej, da je šlo za slavljenje politika A. A. Auersperga (ne pa pesnika Grüna) oziroma njegovih nasprotovanj slovenskemu narodu, saj je to edino, kar je slavljeni osebi in Turnvereinu skupno.

- Edini namen je bil torej prirediti velikonemško demonstracijo v osrčju slovenske dežele, demonstracijo, katere ost je bila naperjena proti obstoječi oblasti in njenim predstavnikom na Kranjskem. O tem jasno govori tudi listina, ki so jo položili v spomenik. Vsak dvom o namenu proslave so po mnenju ljubljanskih občinskih svetnikov razpršili komentariji v nemških časopisih - npr. graški Tagespost, ki je na prireditve vabil nemške sodruge, da s prihodom kot priče počastijo "uspeh njihovega nacionalnega dela" in prisostvujejo "veselemu praznovanju nemškega ljudstva".
- Pred tem se je vse skupaj prikazovalo kot patriotično dejanje in so celo prosili za sodelovanje vojaško godbo; zato mestni svet proslavi sprva ni nasprotoval. Ko pa so povabili ljubljansko Ustavoverno društvo k čim številčnejšemu obisku, je postalo jasno, da ne gre za proslavo, temveč za politično demonstracijo, o kateri naravi ni moglo biti dvoma. Ljubljansko Ustavoverno društvo je namreč zadnji okop fakcijske opozicije na Kranjskem in je v popolnem nasprotju s politikom sedanje vlade, pa tudi s slovenskimi narodnimi stremilji.
- Nikomur v Ljubljani ni ostalo skrivnost, da ima proslava demonstrativni pomen. Tako so oblasti odrekle svojo udeležbo; celo Strelesko društvo in Filharmonično društvo, za kateri se gotovo ne more reči, da ne bi imeli nemškega značaja, sta odklonili udeležbo; njima se je priključil največji del nemškega prebivalstva in tako je potekala proslava ob kar najmanjši udeležbi Nemcev samih.
- Občinski svet je torej sklenil, da se proslave ne udeleži in spomenika Anastasija Grüna ne sprejme v svojo last; svojo zakonsko dolžnost skrbeti za javno varnost je opravil tako, da je poskušal doseči prepoved proslave, saj se je dobro zavedal nevarnosti možnih izgrediv; s tem se ni hotel izogniti dolžnosti skrbeti za javni red in mir, temveč otresti se odgovornosti, ki bi ga zadela, če ne bi pravočasno dvignil svojega svarečega glasu. Tudi odklonitev sprejetja spomenika v občinsko last ne pomeni, da se je občinski svet poskušal odtegniti zakonski obvezi ščititi lastnino v svojem mestnem okrožju. Tako so tozadevne obtožbe v omenjenih interpelacijah brezpredmetne.
- Ljudstvo je bilo razdraženo in izzvano zaradi pisanja nemških časopisov, po drugi strani pa tudi zaradi govoric, da je Kranjska hranilnica realki odpovedala gostoljubje in namerava v njenih prostorih nastaniti šolo nemškega Schulvereina, medtem ko je Sokolu odpovedala nadaljnjo rabo telovadnice v realki; prav posebno je bilo ljudstvo razburjeno zaradi slovesnega prihoda celjskih turnarjev, saj je še svež spomin na obiska slovenskih društev v Celju (ob pogrebu dr. Hočevarja in ob razvitju praporja Savinjskega Sokola), ko jim je bil prepovedan organiziran prihod, celjski Nemci pa so jih pred očmi policije obmetavali s kamenjem in psovali.
- Domnevati je, da so provokacije načrtovali "fakcijsni Faiseur" v Ljubljani ali na Dunaju ali oboji s sodelovanjem še nekaterih dejavnikov. Njihov namen je bil,

da se z izgredi spravi vlado v skušnjavo odstraniti deželnega predsednika Winklerja, ki že dolgo časa v deželi vzdržuje mir, kljub - sicer nemočni, a v tajnosti delujoči - protivladni agitaciji.⁶⁷⁸

Deutsche Wacht je 6. 6. 1886 v poročilu o otvoritvi objavil besedilo listine, položene v spomenik. V njej je med drugim pisalo, da je bil spomenik postavljen v časih po letu 1879; ti so izjemno težki za nemško ljudstvo, a so v njem vendarle zbudili (samo)zavest o njegovi visoki vrednosti. Poleg samoumevnih hvalnic tistemu, ki mu je bila plošča postavljena, in navedb avtorjev spomenika je bilo rečeno, naj ta priča poznejšim rodovom o "prastari domovinski pravici našega ljudstva v tej deželi". Glede poteka proslave je časopis Deutsche Wacht poudaril, da se je treba zahvaliti le samozatajevanju Nemcev, da ni bilo krvavih spopadov na kraju, na katerem so Nemci slavili največjega sina mesta Ljubljane. Drhal so namreč slovenski voditelji nenehno ščuvali, in ker se je pridno nalivala z žganimi pijačami, dan pa je bil zelo vroč, je bil položaj izjemno resen ...⁶⁷⁹

Taaffe je v odgovor na interpelacije, ki so bile vložene v parlamentu v zvezi s tem izgreedom, vzel mestni svet z županom vred v zaščito, češ da so svoje dolžnosti opravili korektno. Ta odgovor pa ustavovernih poslancev ni zadovoljil. V tretji interpelaciji poslanca Mengerja in tovarišev so zapisali:

Rečeno je bilo, da je ljubljanski občinski svet z županom storil vse v varnostnem smislu, vendar je šlo za varovanje življenja in imetja, nič pa se ni storilo za preprečitev motenja slovesnosti. Župan se ni pojavil osebno, da bi pomiril demonstrante, Tavčar pa je kot občinski svetnik s svojim nastopom sprožil ovacije drhali. V memorandumu občinskega sveta za izgrede obtožujejo Nemce, ki da so sprovcirali nemire s svojo prireditvijo. Če se Taaffe s to trditvijo strinja, potem so Nemci v Ljubljani brezpravni oziroma izobčeni (vogelfrei) in jih lahko tudi po drugih mestih, povsod kjer je slovenska večina, šikanirajo. Nemci so povabili na slovesnost tudi civilne in vojaške oblasti, tudi občinski svet. Prireditvev proslave v čast nemškega pesnika je bila po nazorih občinskega sveta zločin. Po trditvah v memorandumu občinskega sveta so jo Nemci pripravili le zato, da bi vlado spravili v skušnjavo. Memorandum imenuje Nemce "Factiöse Deutschen", opozicijo v parlamentu pa "Factiöse Opposition". Kako si Taaffe razlaga razkorak med svojim pričakovanjem (da bo magistrat natanko izpolnil svoje naloge varuha reda in miru ter dolžnosti dela državnega organizma) in memorandumom ljubljanskega občinskega sveta?⁶⁸⁰

V II. interpelaciji so ustavovorni državnozborni poslanci zapisali tudi:

Dogodki, v katerih so pasivno in aktivno sodelovali člani občinskega sveta in nekateri državni uradniki, so izbruhnili po odloku občinskega sveta (da ne odgovarja za morebitne izgrede in spomenika ne prevzame v oskrbo). Vera v pravno državo je močno omajana, sugerira se, da je Slovincem proti Nemcem vse dovoljeno (metanje gnilih jajc v spomenik, mazanje s tinto).

⁶⁷⁸ ZAL, COD III/37, Zapisniki sej mestnega sveta za leto 1886.

⁶⁷⁹ Deutsche Wacht, 6. 6. 1886.

⁶⁸⁰ L. W., 26. 6. 1886.

V zvezi s proslavo ob odkritju Grünovega spomenika je občinski svet tudi opozoril gasilsko društvo, da ob njegovi udeležbi ne bo mogel ostati ravnodušen. Prostovoljno gasilsko društvo je svetu izrazilo začudenje nad zahtevo, da se ne sme udeležiti slovesnosti, namenjeni A. Grünu, in izjavilo, da se bo v prihodnje udeleževalo le slovesnosti članov cesarske družine in na poziv deželne vlade.⁶⁸¹

Kmalu po odkritju so spomenik nehali policijsko stražiti in začela se je serija skrunitev – ploščo so vztrajno, vsakih nekaj dni mazali s tinto, barvo, blatom, konjskimi iztrebki ipd.⁶⁸² Storilcev niso nikoli izsledili, vse dokler leta 1887 v parlamentu ni bila vložena vnovična interpelacija dr. Mengerja in tovarišev zaradi skrunitev spomenika A. Grünu:

Po žalostnih dogodkih je moral notranji minister priznati, da magistrat kot prva državna inštanca ni hotel sprejeti spomenika, vendar naj bi pozneje v celoti opravil dolžnost in ga sprejel v varstvo. Od takrat je bil spomenik več kakor ducatkrat oskrunjen, tako da so ga košček za koščkom uničili. Edino primerno zadoščenje bi bilo, da se spomenik postavi na državne stroške. Ali Njegova ekscelenca še verjame, da ukrepi magistrata za zaščito spomenika zadoštujejo? Kaj namerava storiti, da bi se sedanje razmere v Ljubljani, ki so sramotne in Avstrijo pred Evropo kompromitirajo, uredile ... Nemci v Ljubljani so na milost in nemilost prepuščeni nasilju Slovencev.

Zdi se, da je šele to privedlo do uspešnega prijetja – aretirali so dva skrunilca spomenika, in sicer Rudolfa Cenciča in Ludvika Peterlina, oba obrtniška vajenca. L. W. je zagotavljal, da se pravi pobudniki skrivajo v ozadju, ujeti pa naj bi bili le “drobni ribi”.⁶⁸³

Tudi v naslednjih letih je slovenski občinski svet prejel ustavoverno grajo. Posebno zaskrbljivo je baje njegovo finančno poslovanje, saj čedalje bolj leze v dolgove, poleg tega pa ni prav sklepal o pomembnih zadevah:

Najpomembnejši sklepi občinskega sveta se sklenejo na tajnih sejah, čeprav tja sodijo le personalne zadeve. Že leta se nič ne izve o posameznih postavkah proračuna in zaključnega računa. Tako nihče ne ve, kak učinek so imele vpeljave posameznih dajatev.

Župan je na seji 30. 12. 1887 razglasil, da je položaj resen, vendar očitke zavrnil kot malenkostne, saj občinski svet ni odgovoren za politični položaj in tečaje državnih papirjev. Nacionalci se skrivajo za patriotizmom, čeprav ni jasno, kaj ima ta opraviti z ogrskimi obveznicami. Mestni očetje so prodajali in kupovali obveznice ob nepravem času in nesrečno špekulirali.

Primanjkljaj v mestni blagajni konec 1887 je bil 38.000 gld, k temu je zdaj treba prišteti nove dolgove v višini 78.000 gld; potrebe uprave se večajo, o racionalizaciji ni govora, za vse se krivi loterijsko posojilo.⁶⁸⁴

⁶⁸¹ L. W., 16. 10. 1886.

⁶⁸² Notice o barbarskih skrunitvah spomenika so v L. W. redno objavljali – do konca aprila so našteali 25 skrunitev (L. W., 30. 4. 1887).

⁶⁸³ L. W., 28. 5. 1887.

⁶⁸⁴ L. W., 7. 1. 1888; članek z naslovom “Patriotismus oder was?”; prav tam 26. 5. 1888.

Tudi v naslednjih letih se je mestni svet izkazal s protinemškimi "junaštvi". Jeseni l. 1891 je npr. potekala seja občinskega sveta, na kateri je "predlog za povišico dotacije nemški dekliški šoli za 15 gld spustil z verige slovenski fanatizem". Bleiweis se je pritoževal nad lovom na otroke za nemško komunalno šolo, bičal germanizacijsko naravnost deželnega šolskega sveta in protestiral proti jemanju slovenskih otrok v to šolo. Pri tem je kritiziral mestni šolski svet, ki početju ne nasprotuje. Hribar je vse prekosil s fenomenalno izjavo, da je bila narejena napaka, ko je bilo vodstvo šole zaupano ljudem, za katere se je vedelo, da bodo skrbeli za njen napredek. Kriva sta deželni šolski svet in mestni šolski svet – prvi, ker germanizira, drugi, ker ne protestira. Župan Graselli za te napade ni našel obrambe, ampak je nekako lezel pod klop in se opravičeval, da mestni šolski svet ni pristojen neposredno vplivati na sprejem otrok v mestne šole niti na personalne učiteljske zadeve. Župnik Rožman je pri tem potožil, da je večkrat rotil in prepričeval starše, naj ne pošiljajo otrok v nemško šolo, vendar so ostali neomajno trmoglavi in vztrajali pri nameri, da se njihovi otroci naučijo nemščino. Tisto, kar je spravilo v bes občinske svetnike in jih oropalo trezne presoje, je bilo seveda nenehno naraščanje števila učencev na tej šoli.⁶⁸⁵

V začetku 1891 je L. W. ocenil, da je magistrat izvajal nezaslišano nasilje – ustrahoval je meščane ob štetju prebivalstva in jih silil, naj ne vpišejo nemščine kot občevalni jezik. Sicer je bilo v zakonu določilo, da je mogoče koga od popisanih poklicati, zato da se ugotovi dejansko stanje, nikoli pa se ni računalo, da bodo poizvedbe tako masovne. V vseh teh primerih pa je vedno sporen vpis nemščine in ne slovenščine. Navedli so primer, ko je neki družinski oče navedel kot občevalni jezik za svojo družino: oče češko, mati hrvaško, hči nemško, služkinja slovensko, in pripomnili, da mora v tej družini potekati veselo sporazumevanje. Nepravilnosti so se po besedah L. W. dogajale predvsem pri popravkih – v Ljubljani so silili ljudi, ki so doma in v službi uporabljali nemščino, naj za občevalni jezik vpišejo slovenščino, na podeželju pa so utemeljevali, da tam drugega kakor slovenščine tako ne morejo uporabljati. V slovenskih časopisih so baje javno razgaljali tiste, ki so vpisali nemški občevalni jezik.⁶⁸⁶

Posebno razburjenje je povzročil predlog o novem poimenovanju ulic, ki ga je mestni svet sprejel leta 1889, leta 1892 pa ga poskušal izvesti. Ker je deželni predsednik Winkler ta sklep sistiral, so se občinski svetniki odzvali s protestom, naslovljenim na notranjega ministra, v katerem so grobo napadli ljubljanske trgovce (našteli so tudi tiste, ki na svojih trgovinah nimajo slovenskih napisov), ki so se priključili protestu proti odloku mestnega sveta, obračunali s Kranjsko hranilnico in "blatili spomin na kranjskega pesnika in državnika". V L. W. so pri tem poudarili, da je navedena odredba slika stanja in priča, kam so pripeljale razmere zadnjih dvajsetih let: "Na potezi je grof Taaffe!"⁶⁸⁷

Politični položaj je torej tako kakor na deželni ostal tudi na ljubljanski ravni ves čas nemške politične sterilnosti (1883-1893) bolj ali manj nespremenjen oziroma se

⁶⁸⁵ L. W., 11. 10. 1891; članek z naslovom "Aus dem Gemeinderathe".

⁶⁸⁶ L. W., 24. 1. 1891; članek z naslovom "Volkszählung".

⁶⁸⁷ L. W., 13. 8. 1892.

je postopno zmerno slabšal v nemško škodo. Nikakor pa tega ni mogoče trditi za položaj Nemcev kot narodne skupnosti. Kakor bo razvidno iz poglavja o šolstvu in Kranjski hranilnici, so v obravnavanem obdobju dosegli uspehe, ki so bili na povsem zadovoljivi ravni.

VI/3 *Politična usmeritev kranjskih Nemcev (1883-1893)*

Če se ozremo na programske usmeritve kranjske nemškoliberalne stranke v obdobju 1883-1893, lahko ugotovimo precejšnjo stopnjo mlačnosti. Prav to so njihovim usmeritvam in njihovi dejavnosti očitali tudi spodnještajerski sonarodnjaki oziroma somišljeniki (glej uvod k poglavju *Agonija kranjske ustavoverne stranke*). Stranka je svoje pozicije po teh obtožbah namreč utemeljila na lojalnosti do oblasti tudi potem, ko je bila dejansko že v opoziciji.

Kljub vsej previdnosti pa so kranjske Nemce razmere vsaj občasno pripravile do zmernih opozicijskih izjav. Tako so npr. 6. 3. 1885 na 81. rednem zasedanju Ustavovernega društva na Schreyev predlog sprejeli resolucijo, v kateri so v imenu kranjskih Nemcev izrazili toplo zahvalo in vse priznanje poslancem Združene levice za energično, cilja zavedajoče se in prepričljivo zastopanje interesov skupne države, ustave in nemštva.⁶⁸⁸ Kakor koli - antisemitizma uradni drži kranjskih Nemcev vsakakor ne moremo pripisati. Že v prejšnjih obdobjih so se, kakor smo videli, v tej smeri izkazali za povsem zmerne. V L. W. so z užitkom pisali o eni od propadlih akcij antisemita Schönererja:

Potoval je po alpskih deželah, da bi nabral somišljenikov za svoje prenapete politične nazore, doživel pa je krepko zavrnitev. Bauern Zeit. iz Celovca je pohvalil njegov boj proti korupciji, zavrnil pa njegove nazadnjaške zakonske predloge o domovinstvu, nedeljivosti kmetij, poldnevni šoli ipd. Njegov antisemitizem pa je brez pomena, saj so kmeta ožemali vsi, ne glede na raso in stan. Če so kmetu dane možnosti za obstoj, mu noben Jud ne more do živega. Žalostno je, da se morajo Nemci - narod mislecev - tako bati Judov, da bi potrebovali proti njim zakone, medtem ko drugi narodi v Evropi tega problema ne poznajo.

V L. W. so z zadovoljstvom ugotovili, da so bili Schönererjevi poskusi ščuvanja ljudstva proti nemškoliberalni opoziciji - kar je po njihovem mnenju počel v prid interesov vlade - neuspešni. Presodili so, da gre za fanatični rasizem in divji boj proti Nemškemu klubu. S fanatizmom se da kovati politični dobiček, ne pa skrbeti za blagor ljudstva. L. W. je k temu dodal, da ima Schönerer privrženca le med nekaterimi mladci, a ti mu razen brezplačne reklame tako ne koristijo.⁶⁸⁹

Z letnega zasedanja 1887 so kranjski Nemci na Schreyev predlog poslali Schmerlingu zahvalno resolucijo za njegovo zavzemanje v parlamentu v korist zaščite nemš-

⁶⁸⁸ L. W., 14. 3. 1885.

⁶⁸⁹ L. W., 25. 9. 1886.

kega jezika. Na tem zasedanju so še ugotovili, da je stanje v državi obupno - nove generacije so izgubile smisel za patriotizem, Nemce kot narod, ki je zavezan celoviti državi, pa preganjajo s položajem in šikanirajo. Država je v oblasti centrifugalnih sil, ki pretijo, da jo razženejo, še posebno težko pa da je na Kranjskem. Tu so po njihovem mnenju Nemce preganjali še zlasti močno, tako da tudi glasilu L. W. niso dovolili normalno opravljati vloge opozicijskega časopisa.⁶⁹⁰ Naslednje leto so bile ocene, izrečene na letnem zasedanju, še bolj dramatične. Društveni predsednik Schaffer je ugotovil:

Stanje se je še poslabšalo - poteka slavizacija in federalizacija Avstrije. Ekstremne zahteve se množijo. Samo ministrstvo meni, da gre za amalgamiranje panslovanstva z rusofilstvom, kar kaže tudi zadnja Strossmayerjeva adresa. Sejejo mržnjo proti Nemcem in Avstro-Ogrski, ko jim njena politika ne ustreza. Nemškoliberalna opozicija je vztrajala v interesu nemštva in skupne države. Avstro-Ogrska ima srečo, da se interes nemštva popolnoma prekriva z državnimi. Furor nationalis prepuščamo narodom z ozko omejenim obzorjem. Nemci v Avstriji ne morejo izgubiti ali pridobiti več, kakor jim pripada. Naloga ere Taaffe-Winkler je na Kranjskem skoraj izpolnjena - ni več treba spravljati niti kritizirati. Slednje pa zato ne, ker so vso politično oblast v deželi prepustili Slovencem, nemške uradnike pa izgnali.

Vendar Schaffer le ni bil povsem črnogled:

Kljub temu se lahko brez optimizma reče: izgubljeno leto je bilo eno zadnjih, v katerem se je poskušalo vladati brez Nemcev. Zunanji in notranji položaj je zaostren: vojna ali mir? Odgovora ne pozna nihče. Med vso negotovostjo razveseljuje novica o zvezi med Avstrijo in Nemčijo in nadvse zadovoljiv sporazum z Italijo. Avstrija zaznava vso občutljivost položaja ob vsakem premiku na vzhodu. Zgodovinsko poslanstvo Avstrije v zvezi z Nemčijo dokazuje, kako malo notranji položaj ustreza dejanskim potrebam.

V nadaljevanju so sprejeli še resolucijo proti Liechtensteinovemu osnutku novega šolskega zakona, češ da predstavlja resno klerikalno grožnjo. Pri tem se je razgovoril zlasti tokrat nekoliko religiozno navdahnjeni Deschmann, ki je za pešanje vere krivil nesposobnost katehetov in slavil naravo kot božjo biblijo, ki bo "v mladostno dušo vsadila poduk, tolažbo in božji strah bolje kakor naučeni katekizem".⁶⁹¹

O političnoideoloških usmeritvah kranjskih Nemcev govori tudi napotek kranjskim buršem - pripadnikom društva Carniola. Na njihovi velikonočni proslavi leta 1890 jim je zasebni docent Hauffen polagal na srce, naj se "ne priključujejo okosteneli liberalni stranki niti ekstremno liberalni, temveč tisti, ki najbolj sledi nemški nacionalni ideji".⁶⁹² Tega leta so kranjski ustavoverci na letnem zasedanju morali priznati, da politično bolj ali manj vegetirajo oziroma se ukvarjajo s politiko zgolj akademsko. To pa da izvira iz splošnih razmer, ker se v Avstriji še vedno vlada brez Nemcev.⁶⁹³

⁶⁹⁰ L. W., 14. 5. 1887.

⁶⁹¹ L. W., 10. 3. 1888; zasedanje je potekalo dne 2. 3. 1888.

⁶⁹² L. W., 5. 4. 1890.

⁶⁹³ L. W., 3. 5. 1890, zasedanje z dne 27. 4. 1890.

Leta 1891 so kranjski Nemci ob uspehih nemškoliberalne stranke na Dunaju (razpust parlamenta) nekoliko oživali in se navduševali nad ponovno enotnostjo. Kljub pisanju več listov, da bodo kranjski Nemci sodelovali na naslednjih parlamentarnih volitvah, se to ni zgodilo.⁶⁹⁴ Pri tem so priznavali, da je njihova pasivnost pustila škodljive posledice, vendar so razmere na Kranjskem tako neznosne (pritisk vlade, uradni kandidati, siljenje k opredeljevanju za slovenski občevalni jezik, izseljevanje Nemcev iz Kranjske ...), da o čem drugem ni mogoče razmišljati.⁶⁹⁵

Letno zasedanje Ustavovernega društva 1892 smo že omenili. Načeloval mu je predstojnikov namestnik Schrey. Ta je govoril o žalostni ponovni nemški neslogi in s tem v zvezi o pretečem antisemitizmu, ki združen z antiliberalnimi frakcijami spodkopava liberalizem. Na Kranjskem ni in ni slutiti sprememb na bolje. Binder (kakor bomo pozneje videli, opredeljen bolj schönerejersko) je na istem sestanku ugotavljal, da v stranki kranjskih Nemcev deloma obstajajo nasprotja, toda ta morajo in morejo biti poravnana. Sicer pa je nemškoliberalna stranka v svoj program tako ali tako sprejela dosti točk nemškega nacionalnega programa. Binderjev predlog o preoblikovanju kranjske nemškoliberalne stranke v duhu časa in po zgledu zveze Nemcev severne Moravske je bil zavržen, saj je bil za razmere na Kranjskem neuporaben (omejenost Nemcev na Ljubljano, Trzič in Kočevsko ter samostojno politično organiziranje Kočevjarjev). Kljub tem pomislekom je bila zahteva po reorganizaciji – z opustitvijo gledovanja po moravskih Nemcih – s sklepom sprejeta, izvedbo pa so naložili odboru.⁶⁹⁶

Očitno je, da reorganizacije kljub sprejetemu sklepu ni bilo. Zdi se, da ni bila potrebna, ker se je kazala nova pot, kako zaščititi nemške interese na Kranjskem. Utrlo jo je spremenjeno politično stanje na Kranjskem oziroma začetek razkola v slovenskem taboru. Že dolgo vrsto let so Nemci trdili, da so nasprotja med slovenskima frakcijama bolj osebne ali pa zgolj prehodne narave in da vsi Slovenci brez izjeme slepo sovražijo Nemce. Tako so po propadu idej o navezi z mladoslovenci v sedemdesetih letih kranjski Nemci – vsaj javno – odklanjali vsako zamisel o povezovanju s katero koli slovensko politično strujo. Podobne ocene se najdejo v komentarjih ob ustanovitvi slovenske Narodnonapredne stranke.⁶⁹⁷ Na letnem zasedanju Ustavovernega društva 7. 4. 1893 je predsednik dr. Schaffer izjavljal, da je na Kranjskem nasprotnik sicer v dveh frakcijah, a obe se bosta vedno združili proti Nemcem. Vprašanje je seveda, ali je tudi v resnici še vedno mislil, da je vsako povezovanje s Slovenci nesprejemljivo.⁶⁹⁸

Razmere pa so se, kakor že rečeno, spremenile proti sredini devetdesetih, ko so Nemci ob asistenci deželnega predsednika Heina s svojimi veleposestniškimi mandati v deželnem zboru postali jeziček na tehtnici. Takrat so tudi ustrezno spremenili svoja “načelna” stališča glede politike do povezovanja s Slovenci.

⁶⁹⁴ L. W., 14. 2. 1891 in 28. 2. 1891; “*Die deutschliberale Partei*”.

⁶⁹⁵ 28. 2. 1891; poročilo z letnega zasedanja ljubljanskega Ustavovernega društva 20. 2. 1891.

⁶⁹⁶ L. W., 16. 4. 1892; poročilo z letnega zasedanja ljubljanskega Ustavovernega društva 8. 4. 1892.

⁶⁹⁷ L. W., 13. 6. 1891, članek z naslovom “*Die nationale Fortschrittspartei*”.

⁶⁹⁸ L. W., 15. 4. 1893.

VI/4 *Nemška presoja razmer v slovenskemu taboru (1883-1893)*

V L. W. so 1883. spet zaznali pojav mladoslovencev, ki da so pred časom ubirali liberalno politično smer:

Vendar v resnici ni bil njihov obstoj - podobno kakor obstoj morske kače - nikoli dejansko dokazan. Zdaj je usmeritev mladoslovencev histveno drugačna. Ni sledu o liberalnosti, temveč gre za to, da ne želijo prejemati ukazov od duhovščine, ampak ravnati po lastnem okusu in v svojo korist. Tako je zdaj značilen boj med Urh-Kljun-Alešem in Kersnik-Dev-Šukljetom.

Ti "mladoslovenci" so baje imeli nekak pridih provladne stranke in v ta politični krog so šteli tudi deželnega glavarja grofa Thurna, ki ga je L. Z. branil pred očitki Neue Freie Presse, češ da je prešel v slovenski tabor.⁶⁹⁹

L. W. je v začetku leta 1884 že beležil razkol med Winklerjem in narodovci. Posebno ga je veselila polemika med L. Z. oziroma Winklerjem na eni strani ter S. n. in njegovimi matadorji na drugi. Izzval jo je dopis v nemščini, ki ga je deželno predsedstvo poslalo magistratu, še bolj pa Winklerjeva obrazložitev, da slovenski jezik še ni na stopnji, ko bi se dal neomejeno rabiti v upravne namene.⁷⁰⁰ L. W. je tudi cinično ošteval Winklerja, ki je zapustil svoje prijatelje pri S. n. in zdaj govoriči, da ni imel z njimi nikoli nič. Ta trditev naj bi bila popolnoma absurdna, kar naj bi dokazovala že površna primerjava pisanja S. n. in L. Z.⁷⁰¹

Zdi pa se, da se je Winkler obdal z bolj slamnatimi možmi, ki jim politični smodnik ni pretirano dišal:

V zvezi s tržnim redom je bilo zasedanje občinskega sveta. Ob tej priložnosti bi morala nastopiti Winklerjeva nova osebna politična stranka, vendar se je pojavilo zgolj komaj zadosti svetnikov. Od spravljivih sta manjkala podžupan Fortuna in Šuklje, ki nastopa proti neumnostim ljubljanskih mestnih očetov po časopisih, gotovo pa bi svojemu gospodarju in mojstru boljše služil, ko bi kot prerok sedanjega časa ostal v občinski dvorani in bi slovenskega bika zagrabil za roge. Prihranil bi si novinarsko delo in tiskarsko barvo. Nihče od t. i. zmernežev se ni ojunčil, da bi nasprotoval zadevi, ki je v bistvu malenkost, a sta jo Zarnik in Hribar napihnili v državniško akcijo ... 7000 Nemcev v Ljubljani ne more pričakovati nič od te stranke. Sam Winkler se boji, da ne bi prišel v črne bukve, kamor se zapisujejo narodni izdajalci, uvedel pa jih je Bleiweis in ki so tako grozno sredstvo, da se najzvestejši Winklerjevi ljudje v občinskem svetu ne upajo hoditi zanj po kostanj v žerjavico. Prej jim je prišlo prav, da so bili nemški svetniki strelovod in je bila nevarnost razglasitve za nemškutarja manjša.⁷⁰²

Kljub vsemu razočaranju nad Slovenci se je tu in tam le našel kateri, ki je bil po okusu vsaj nekaterih ustavovercev. Tako je npr. Eduard Strahl v enem svojih zasebnih pisem Deschmannu izražal občudovanje nad Josipom Stritarjem, ki je našel do-

⁶⁹⁹ L. W., 30. 6. 1883; članek z naslovom "Der ins slowenische Lager getriebene Landeshauptmann".

⁷⁰⁰ L. W., 19. 1. 1884.

⁷⁰¹ L. W., 16. 2. 1884; članek z naslovom "Officiöse Wahrheitsliebe".

⁷⁰² L. W., 29. 3. 1884.

volj “moškega poguma”, da je v svojih dunajskih pismih, ki jih je objavil tudi L. W., razgalil bedo slovenskih prvakov. Strahl je Deschmanna spraševal:

*Ali se ne bi dalo tega človeka, ki izkazuje toliko moškega poguma v svojem prepričanju, pridobiti na našo stran? Mi vendar nismo sovražniki naroda, ampak le tistih, ki iz narodnih čustev delajo molzno kravo.*⁷⁰³

Verjetno so Strahla najbolj prevzele Stritarjeve trditve, da ne ve, zakaj naj bi bili Slovenci posebno ponosni na to, da so Slovenci, saj nimajo slavne zgodovine in so “specifično in nacionalno beraško revni”. Slovenci da so še v otroški dobi in se obnašajo otročje in tako zidajo na pesku. Stritar je tudi grmel proti praznim frazam, bahanju s slovenstvom in slovanstvom ter trdil, da od tega za narod ni koristi. Posebno se je čudil fenomenu, da tako reven narod “hrani svoje ljudi”: časnikarje, politike in pisatelje, ki so profesionalni narodnjaki, za katere je narodnost molzna krava. Stritar je te narodnjake v svojem pisanju rotil, naj vendar imajo usmiljenje z revnim ljudstvom, “z našim obubožanim narodom”.⁷⁰⁴

Znake ugašanja Winklerjeve stranke so v L. W. zaznali v začetku leta 1885, ko je Šuklje, užaljen, ker ni bil imenovan za šolskega inšpektorja, dosegel svojo predstavitev na dunajsko gimnazijo.⁷⁰⁵ Pri tem so tudi ugotavljali, da so se Winklerju uprle lastne kreature, slovenski politiki, ki jih je povzdignil iz nepomembnosti, pravzaprav naredil iz nič.⁷⁰⁶

Konec junija 1885 so v L. W. povzeli pisanje iz S. n. o tem, da se razkol v slovenskem taboru, ki traja že 20 mesecev, pozna tudi v družabnem življenju Ljubljane.⁷⁰⁷

Z začetka leta 1887 datira analiza političnega življenja Slovencev:

V političnem življenju Slovencev ni pravega vodje, ker se vsak v sebi čuti poklicanega za vodjo. Med njimi ni soglasja – volijo iz strankarske discipline, ne iz prepričanja. V slovenskem taboru so tri frakcije: nacionalisti, klerikalci in mameluki.

Prvi so iz svoje nepomembne majhnosti prišli na pomembne položaje zgolj zato, ker se sinovi Avstrije med seboj na smrt sovražijo. Ko bi napetost med narodi popustila, bi spet potonili. Zato sprave in dogovora ne prenesejo.

Pomen klerikalcev se ne sme podcenjevati, najmanj na Kranjskem. Nastopajo previdno, vendar samozavestno, zavedajoč se vpliva in moči. Napredek in omika sta jim na poti, učitelj v šoli je trn v peti vsakega župnika. Pričakuje se njihova zahteva po konfesionalni šoli.

*Mameluki so najbolj razširjena species – častihlepneži vseh stopenj. Ti edini lahko predstavljajo dejansko vladno stranko na Kranjskem. Glede na razdor večine se v deželnem zboru še dosti dogaja.*⁷⁰⁸

Vse medsebojne kritike znotraj slovenskega tabora so bile kranjskim Nemcem obliž na rano. Tako so leta 1889 z zadovoljstvom citirali Mahniča, ki je izjavil, da bi Voš-

⁷⁰³ AS 854, Dragotin Dežman, Strahlovo pismo Deschmannu z dne 19. 5. 1884.

⁷⁰⁴ Stritarjeva pisma je L. W. objavil 17. 5. 1884.

⁷⁰⁵ L. W., 3. 1. in 10. 1.1885; članek z naslovom “Herrn Schukle’s Glück und Ende”.

⁷⁰⁶ L. W., 16. 5. 1885; članek z naslovom “Nationale Dissonanzen”.

⁷⁰⁷ L. W., 27. 6. 1885; članek z naslovom “Das Welke Laibach”.

⁷⁰⁸ L. W., 19. 2. 1887; članek z naslovom “Rückblicke”.

njak in mladoslovenci narodne ideje z vso Slovenijo že jutri prodali Rotschildu.⁷⁰⁹ Pri tem so razgaljali bedo narodovcev, ki si ne upajo odkriti svojih pravih stališč:

*Mahničev nastop v Rimskem katoliku je oživil zdavnaj izumrle mladoslovence in jih išče v vrstah slovenske politike. Vošnjak, Hribar in Tavčar se v S. n. perejo na vse pretege ter poskušajo dokazovati svoje katoličanstvo. O mladoslovenskih dejansko ni govora - niti en slovenski politik ne izhaja iz naprednih oziroma svobodomiselnih stališč.*⁷¹⁰

V tem sporu so videli nekaj svojih možnosti, in sicer v daljni prihodnosti:

*Grmenje v S. n. proti klerikalcem še ne pomeni izboljšanja. Spor je zgolj navidezen, kmalu se bodo pobotali. In kaj bi sploh dobila ljudstvo in dežela, če bi prevladala druga struja? Namesto zelotstva duhovščine bi prevladal izključni nacionalni fanatizem. Obe frakciji - slovenska inteligenco in kaplanokracija - sta za vladanje neprimerni. Ljudstvo bo prišlo do tega zaključka po grenkih izkušnjah in se otreslo dvojnega jarma.*⁷¹¹

Ob koncu 1889. so v L. W. z zadovoljstvom uspešnega preroka ugotovili vnovično zблиžanje slovenskih frakcij na podlagi kapitulacije mladoslovencev:

*Kdor bliže ne pozna razmer, bi se čudil nad najnovejšo skupno izjavo slovenskih deželnozborskih poslancev. Medtem ko so na polernih zasedanjih razglašali načelno nespravljivost in se surovo zmerjali, zdaj nenadoma pridigajo popolno enotnost. Pri drugih strankah bi bilo to absolutno nemogoče. Že nekaj časa je vpliv klera tako velik kakor še nikdar. Klerikalna skupina prevladuje tudi v deželnem zboru. Liberalno krilo se je popolnoma podredilo Vošnjaku, Tavčarju in Hribarju, ki so morali obljubiti poslušnost klerikalcem in obvladovanje S. n. Medtem ko S. n. o teh dogodkih piše kar se da malo, klerikalni listi slavijo.*⁷¹²

Na temo slovenskih (kripto)frakcij je bilo v letu 1890 v L. W. mogoče prebrati tudi naslednje vesti in ocene:

*Obe struji, Mahničeva in psevdoliberalna, sta zelo škodljivi - prva zahteva, naj država zatre nacionalna društva, druga pa kot obliko boja propagira skrajni fanatizem. Mahnič je sicer mračnjak in daleč od tega, da bi nam bil simpatičen, vendar je njegova kritika liberalnih narodnih prvakov točna.*⁷¹³

*Vošnjak je izstopil iz občinskega sveta. To je bil - poleg zahteve, naj izstopi iz uprave Narodne tiskarne - pogoj klerikalne stranke, ki ga je moral izpolniti, če je hotel rešiti svoj položaj v deželnem odboru.*⁷¹⁴

Med "konfuzradikalci" (kakor jim pravijo pri Slovencu) in klerikalci še vedno poteka ogorčen boj zaradi preteklih občinskih volitev. Poleg tega, da se obmeta vajo z žaljivkami in izredno grobstvo, v teh polemikah ni najti nič tehtnega.

Če klerikalci Hribarju in Tavčarju očitajo, da sta politična kameleona, ki kljub spreminjanju barv navznoter ohranjata iste cilje, in da sta uspehe na volitvah

⁷⁰⁹ L. W., 4. 5. 1889.

⁷¹⁰ L. W., 15. 6. 1889; članek z naslovom "Jungslowenen neuester Sorte".

⁷¹¹ L. W., 6. 7. 1889; članek z naslovom "Ferne Ziele".

⁷¹² L. W., 14. 12. 1889; članek z naslovom "Die neue slowenische Einigkeit".

⁷¹³ L. W., 25. 1. 1890.

⁷¹⁴ L. W., 5. 4. 1890; članek z naslovom "Aus dem Gemeinderathe".

dosegla le z nezaslišanim nasiljem, bi to utegnilo biti točno. Vendar je nena-
 vadno, da ista gospoda ob drugi priložnosti zasipajo s komplimenti. Nič manj
 nenavadno ni, da slovenski klerikalci tako odločno protestirajo proti temu, da
 jih imenujejo klerikalce. Očitno bi kaplani radi igrali dvojno vlogo - na eni
 strani bi radi veljali za mogočne bojvnike v ultramontanskem taboru, na dru-
 gi pa konfuzradikalcem ne bi radi prepustili nacionalne avreole.

Radikalci klerikalcem upravičeno očitajo, ker njihovi poslanci v parlamentu
 niso podpisali mladočeške interpelacije v zvezi s policijskim nadzorom, pod ka-
 terega je bil postavljen Einspieler. Ti se izvijajo, da interpelacije niso podpisali,
 ker so zasebno zadevo že začeli raziskovati, kar pa je zelo bled izgovor - de-
 janski razlog je mameluštvo in pokorščina vladi.⁷¹⁵

Boj, ki je izbruhnil ob občinskih volitvah, ne pojenja. Oba slovenska dnevni-
 ka sta objavila o tem več ducat člankov. Kakor vedno pri Slovencih igrajo
 najpomembnejšo vlogo osebne zamere. Cela vrsta člankov je posvečena klasi-
 fikaciji slovenskih veličin, npr. ali je bil umrlj župnik Martin Trstenjak kleri-
 kalec po receptu Slovence ali "konfuzradikalec". Tako gre to o celi vrsti ljudi
 od Trubarja do Levstika pa vse do modernega Herostrata Mahniča. In ka-
 kor slovenski klerikalci nočejo veljati za klerikalne, slovenski nacionalci noče-
 jo, da bi jih imenovali liberalne. Obe frakciji bi si radi pustili odprta zudnja
 vrata, kar že od nekdanj ustreza značaju slovenskega politika. Konfuzradikal-
 ci spet grozijo z ustanovitvijo posebnega slovenskega političnega društva in
 obsojajo ustanovitev Katoliškega političnega društva kot izdajo narodne stva-
 ri. Kljub temu z razkolom ne mislijo resno, saj imajo klerikalci na deželi
 odločilen vpliv. Tako bodo verjetno kmalu spet padale izjave o čistosti vere v
 slovenski inteligenci.⁷¹⁶

V tem medslopevskem boju so Nemci nekako bolj dajali prav načelni, katoliški stra-
 ni in npr. povzemali Mahničevo kritiko nenačelnosti prvakov:

*Ti pograbi vsako priložnost, ki jim zagotavlja trenutne prednosti. Zdaj prise-
 gajo, da mora biti narod najvišja maksima, čez čas pa spet pravoverno zago-
 varjajo cerkvene dogme. Danes prvak piše spise za Zvon in v njih prisega na
 Schopenhauerja, verjame v spiritizem in določenost oziroma usodo, jutri pa
 spet piše pobožne zgodbe za Mohorjevo družbo. Načelnim vprašanjem se
 vztrajno izmikajo.*⁷¹⁷

Kljub temu so si slovenski klerikalci zaslužili grajo ob državnoborskih volitvah
 1891, in sicer zaradi nezaslišane surovosti in uporabe duhovščine oziroma propa-
 gande s prižnic. Pri tem je prišlo po mnenju L. W. do nepojmljivega prostaštva,
 vendar "se bodo morda že jutri spet vodili za roko in cinično pozabili na vse, kar
 so si zmetali v obraz". Program, h kateremu so bili formalno zavezani vsi slovenski
 kandidati, naj bi lepo kazal na obe struji, saj je vseboval: prvič, stremljenje po zdru-
 žitvi vseh avstrijskih Slovencev v eno pokrajino, in drugič, zahteve po konfesionalni

⁷¹⁵ L. W., 10. 5. 1890; članek z naslovom "Local und Provinz Nachrichten - Aus dem slovenischen Lager".

⁷¹⁶ L. W., 17. 5. 1890; članek z naslovom "Aus dem slovenischen Lager".

⁷¹⁷ L. W., 27. 9. 1890; članek z naslovom "Eine slovenische Charakteristik des Pervakenthums".

šoli. Značilno je, da se avstrijske potrebe in interesi niti malo ne omenjanjajo.⁷¹⁸ Ob občinskih volitvah 1891 so v L. W. izrecno poudarili, da se nemško-liberalna stranka v med-slovenski spor ne sme mešati in je potrebno, da se nemški volivci vzdržijo kljub pričakovanim pritiskom, da bi volili za eno ali drugo stran. Pri tem so modrovali: "V javnih zadevah se ne sme nikoli izgubiti potrpljenje - človek mora počakati na svoj trenutek."⁷¹⁹

Ustanovitev Narodnonapredne stranke so Nemci sprejeli s komentarjem, da se politični položaj v deželi s tem ne spreminja, saj je stranka dejansko obstajala že dosti prej.

*Nikakor pa ne gre za svobodomiselnost, temveč za združbo ozkosrčnih nacionalnih fanatikov, prežetih s sovražstvom do Nemcev. Obema slovenskima strankama je skupno silovito sovražstvo do Nemcev ter pomanjkanje vsakega čuta za pomen nemške omike in kulture oziroma posebne cilje skupne države.*⁷²⁰

Uradno nemško stališče o nevtralnosti ob med-slovenski politični vojni je trajalo vse do l. 1896, čeprav se zdi, da so že v letu 1893 ali 1894 začeli pogajanja z obema slovenskima strankama za sklenitev politične koalicije. To pa je že predmet drugega poglavja pričujoče razprave.

Pri vsej bolj ali manj izraziti ekvidistanci do obeh političnih struj v slovenskem taboru je od polovice osemdesetih let vendarle mogoče čutiti nemško naklonjenost do Katoliške cerkve na Kranjskem - vsaj tiste uradne, ki jo je posebej škof Missia. Že leta 1885 so ga v L. W. hvalili, ker je v dveh pastirskih pismih (enem predvolilnem) izražal zmernost in ni spodbujal nacionalizma oziroma je govoril v prid sožitja med avstrijskimi narodi, obsojal razprtije med narodi in obenem slavil Avstrijo.⁷²¹ Svoje občudovanje do škofa je L. W. izrazil tudi, ko je nasprotoval pobudam po uvedbi slovanske liturgije, kar so predlagali na zasedanju Cecilijinega društva. S takimi predlogi so nacionalni fanatiki po mnenju L. W. hoteli spraviti ljudstvo v še večjo odvisnost in okrepiti svoj položaj. Ob tej podpori Missiu pa so Nemci skrušeni ugotavljali, da je zamujen čas, ko je bilo še možno omejiti duhovnike na opravljanje dušnopastirskega dela.⁷²²

Da jim je Missia res pri srcu, so Nemci dokazali, ko so ga vzeli v bran pred napadi S. n. Missia je namreč pri ministru grofu Schönbornu izjavil:

Slovenščina pravzaprav ne obstaja, saj je vsaki dve uri hoda najti popolnoma drugo špraho. Tudi ne pomaga izsposojati si besede iz drugih slovanskih jezikov oziroma delati nove skovanke. Če bi duhovni pridigali v slovenščini, jih farani ne bi razumeli.

Na to Missievo mnenje se je Schönborn skliceval v pogovoru z dvema slovenskima poslancema, ko sta zahtevala razširitev slovenskega uradovanja. V L. W. so

⁷¹⁸ L. W., 7. in 14. 3. 1891; članek z naslovom "Die Reichsrathswahlen in Krain".

⁷¹⁹ L. W., 18. 4. 1891.

⁷²⁰ L. W., 13. 6. 1891.

⁷²¹ L. W., 11. 4. in 23. 5. 1885.

⁷²² L. W., 21. 11. 1885; članek z naslovom "Eine neue nationale Propaganda und ein alter Übelstand".

zatrjevali, da je S. n. zgornjo zgodbo napihnil, ker je Missia obsodil njihove predvolilne strasti.⁷²³

*

Načelno nespravljljivost in sovražno bojevitost ter čakanje na renesanso režima (Lasser-Auerspergovega tipa), ki je zaznamovala prvo polovico osemdesetih let, je proti koncu desetletja in v začetku devetdesetih zamenjala previdnejša smer. Divji napadi na Winklerja so potihnili, nemška ušesa so - ob čedalje bolj očitni obrabljenosti Taaffeju zvestega železnega prstana in naraščajoči slovenski neslogi - zastrigla. Napovedovala se je nova doba - doba slovenskih koncesij nemški deželni manjšini.

VI/5 Vprašanje nemških ljudskih šol v Ljubljani in Kranjska hranilnica (1883-1893)

Ker so bili Nemci na Kranjskem med obravnavanim obdobjem ob sorazmerni politični slogi v slovenskem taboru politično pravzaprav nemočni, je tudi njihova usoda začela postajati čedalje bolj podobna usodi manjšine, ki se bojuje za svoje osnovne pravice. Vloga kranjskih Nemcev kot stranke, ki s programom oziroma dejavnostjo posega v višjo sfero politike, je bila popolnoma potisnjena v ozadje. Tako je za obdobje 1883-1893 značilno, da je bil njihov eminentni interes povezan z utemeljitvijo nemškega osnovnega šolstva, ki bi omogočilo udeležanje pravice do pouka v maternem jeziku, in z ohranitvijo denarnega zavoda Kranjske hranilnice v nemških rokah, t. j. pod nadzorom ljubljanskih oziroma kranjskih Nemcev. Očitno je torej, da se je njihova aktivnost zmanjšala na zmernejšo mero, ki jim je na Kranjskem glede na njihovo številčnost tudi logično pristojala.

Za kranjske Nemce v tem obdobju lahko torej rečemo, da so bili manjšina, ki se je bojevala za tipično manjšinske interese - lastno narodno šolstvo in finančno neodvisnost. (Priznati je sicer treba, da jim je nadzor nad Kranjsko hranilnico omogočal zelo velik vpliv na finančno-gospodarske, posledično pa tudi na kulturne in politične razmere na Kranjskem. Ta vpliv pa seveda ni bil sorazmeren z nemško številčnostjo, morda nekoliko bolj z njihovo finančno in intelektualno zmogljivostjo.) Problematika v zvezi z uresničevanjem obeh omenjenih interesov pa je bila v obravnavanem obdobju - kakor homo videli - precej prepletena in se je pravzaprav prekrivala oziroma združevala v en sam cilj: preživeti in dočakati nov veter z Dunaja.

*

Ob sestopu Nemcev s politične oblasti v Ljubljani in na Kranjskem so bile ljudske šole v Ljubljani utrakvistične. To jim je do takrat ustrezalo, saj so imeli neposreden

---

⁷²³ L. W., 20. 7. 1889; članek z naslovom "Eine Episode in der Sprachenfrage".

nadzor nad ljubljanskim šolstvom in so skrbeli za zadosti pouka v nemščini. Po zamjenjavi oblasti se jim je to načelo zazdelo neprimerno, saj se je praksa po njihovem prepričanju naglo slabšala v škodo nemščine.

Tako je maja 1883 L. Z. zavračal nemške obtožbe, da poteka slovenizacija ljudskih šol, in navajal, da na Kranjskem obstaja 24 štiri-, 12 tri-, 40 dvo- in 196 enorazrednih šol. Nemški jezik je obvezen na 31-ih, na 24-ih pa neobvezen.⁷²⁴ L. W. je 22. 9. 1883 objavil, da 7000 ljubljanskih Nemcev zahteva za svoje otroke pouk v nemščini in da so se s to zahtevo obrnili na deželni šolski svet. Pri tem so napovedali, da bo mestna občina na to seveda odgovorila z izvijanjem.⁷²⁵ V začetku leta 1884 je sledila peticija 213 podpisnikov, poslali pa so jo na sedež deželne šolske oblasti, naj ustanovijo nemško šolo, ker je nemščina povsem potisnjena iz nižjih razredov ljudskih šol.⁷²⁶ Ker vse skupaj ni zaleglo, je Kranjska hranilnica na generalnem zasedanju sklenila, da počasti cesarjev obisk z graditvijo nemške ljudske šole in poceni delavskih stanovanj.⁷²⁷

Ljubljanski list je nasprotoval zgornjim namenom, ker bi to financiranje obremenilo rezervni sklad hranilnice. Šolo bi po zakonu morala postaviti mestna občina ... L. W. je ta stališča razglasil za kratenje ustavne pravice do pouka v maternem jeziku.⁷²⁸ Kmalu zatem se je oglasil S. n. in protestiral proti ustanovitvi nemškega vrtca, ki je poleg zahteve po ljudski šoli v nemškem jeziku "nova nevarnost strašne germanizacije" ...⁷²⁹ Temu je sledil Zarnikov odstop s položaja deželnega poslanca, ker ni soglašal z odobritvijo vladne podpore pouku nemščine. L. W. je zapisal, da bi moral na zasedanju odkrito nastopiti proti temu, namesto da odhaja s figo v žepu in povzroča stroške zaradi nadomestnih volitev.⁷³⁰

Kranjska hranilnica se je slovenskim poslancem s svojimi ambicijami v prosveti zadelala moteča. Tako so menili, da bi jo bilo dobro postaviti pod nadzor deželnega zbora. Znameniti logik Svetec (kakor so ga cinično poimenovali nasprotniki) je v deželnem zboru predlagal zakon, s katerim bi uvedli nadzor deželnega zbora nad rezervnim skladom Kranjske hranilnice. Ogorčenost nad takimi nezaslišanimi poskusi nadzora nad ustanovo, ki je bila do dežele vedno tako velikodušna, je bila na nemški strani nepopisna.⁷³¹ V razpravi v deželnem zboru je Josef Schwegel dokazoval nesmiselnost takih namer. V govoru 16. 10. 1884 je nastopil proti zakonu, s katerim bi deželni odbor dobil pravico nadzorovati Kranjsko hranilnico vse do sistiranja njenih odločitev. Njegovi argumenti so bili:

Ostati mora kakor doslej - saj je pravica do nadzora le v rokah države. Ko bi zgolj za Kranjsko hranilnico veljalo, da jo nadzira deželni zbor, bi bil to unikum v Avstriji. Sprememba tovrstne zakonodaje pristoji le državnemu in nika-

⁷²⁴ L. W., 5. 5. 1883; članek z naslovom "Unverwüstliche Streitsucht".

⁷²⁵ L. W., 22. 9. 1883; članek z naslovom "Gleichberechtigung oder slowenische Hegemonie".

⁷²⁶ L. W., 23. 2. 1884; članek z naslovom "Eine Petition um eine deutsche Schule".

⁷²⁷ L. W., 31. 5. 1884; članek z naslovom "Zwei neue Schöpfungen der Krainerische Sparcasse".

⁷²⁸ L. W., 14. 6. 1884.

⁷²⁹ L. W., 21. 6. 1884; L. W. je tudi 12. 7. istega leta tožil, da vlada zavlačuje z odobritvijo nemške šole v Ljubljani.

⁷³⁰ L. W., 26. 7. 1884.

⁷³¹ L. W., 18. 10. 1884; članek z naslovom "Lex Svetec".

kor deželnemu zboru. Hranilnice so društva, zakon o društvih pa spada v področje parlamenta. Pri sklicevanju na statut iz l. 1844, češ da hranilnica namenja presežke iz rezervnega sklada za dobrodelne namene v soglasju z lokalnimi oblastmi, se misli na deželne c. kr. oblasti (deželno predsedstvo). Obtožbe, da je hranilnica prekoračila statut, ko je poslala pomoč poplavljenecem na Tirolskem in Koroškem, so neupravičene. Sama oblast jo je prosila za pomoč.

Slovenska večina je kljub temu glasu razuma sprejela zakon o kurateli, nemška manjšina pa je zapustila dvorano.⁷³² Zakon seveda ni dobil cesarjeve potrditve.

Konec leta 1884 se je oglasil ljubljanski občinski svet in na Tavčarjev predlog sprejel sklep, da nemška šola v Ljubljani ni potrebna. Ogorčeni L. W. je komentiral:

*Ljudje, ki vse, kar imajo, dolgujejo nemški šoli, so spoznali, da ta ni potrebna, ne glede na stotine nemških otrok in mladino, ki je k nemščini napotena in katere prihodnost je odvisna od znanja nemščine. Oblast je prezrla ponudbo Kranjske hranilnice z izgovorom, da je za nemško ljudsko šolo dolžna poskrbeti občina. Šovinizem ljubljanskega občinskega sveta je tem tolažbam napravil konec. Beden pouk v nemščini na državnih šolah bo pripeljal v nič. Že tako se v njej poučuje malo, nekateri učitelji so sprti z njo, nekateri pa vedo, da bodo občinskemu svetu ustregli, če bodo čim manj učili v nemščini.*⁷³³

13. 12. 1884 je L. W. prinesel vest, da je vlada potrdila, da je v Ljubljani 300 nemških otrok, in dva dni po razvpitem odloku občinskega sveta z dekretom ustanovila nemške šole. Kljub tem načelnim pojasnitvam se zadeva ni takoj premaknila z mrtve točke. Dne 10. 1. 1885 je L. W. objavil, da sklep Kranjske hranilnice o graditvi nemške šole še vedno – že osem mesecev – čaka na potrditev deželne vlade: "Mislili bi, da bo Winkler po izjavah občinskega sveta na Dunaju dobil ustrezne napotke."

Kmalu zatem je Winkler na razočaranje Nemcev izdal sklep:

Po osmih mesecih je vlada na sklep Kranjske hranilnice, da bi postavila nemško ljudsko šolo, odgovorila negativno. Če bi natančneje opredelili motive za to odločitev, bi nam z višjega mesta odvzeli besedo ... Ni čuda, da je Winkler za odgovor potreboval osem mesecev, čeprav bi vsak, ki ga je bral, mislil, da je za sestavo česa takega treba osem dni. Stvar je postala očitna, ko so se začeli uradni možje navduševati nad nemško šolo, ki bi jo ustanovila mestna občina. Tako so na en mah hoteli pobiti tri ali štiri muhe: s tem so najlaže odbili upravičeno nemško zahtevo po ljudski šoli; vedeli so, da bi nemška šola, ki bi jo upravljali Slovenci, komaj zaslužila svoje ime; po njeni postavitvi bi lahko slovenizacijo po preostalih slovenskih šolah izvajali še holj brezobzirno in dokončno, ampak poglavitno – tako so utrdili fronto proti nameravani nemški šoli Kranjske hranilnice.

Winklerjeve utemeljitve v sklepu:

- šola sploh ni potrebna, torej to ne bi bil izdatek v dobrodelne namene, temveč nepotrebno zapravljanje denarja;
- prihodnja šola v Ljubljani, pa tudi obstoječi v Beli Peči in v Kočevju zadoštujejo, nova hranilnična bi ostala brez učencev ...

⁷³² L. W., 25. 10. 1884; članek z naslovom "Aus der Debatte über das Sparkassa Curatell Gesetz".

⁷³³ L. W., 6. 12. 1884; članek z naslovom "Der Gemeinderath und die Deutsche Schule".

so bedarija ... Četudi bi bilo komunalnih šol deset, bi se starši gnetli pri vpisu v hranilnično šolo. Neumno se je sklicevati na predpravo ustanavljanja pri tako velikodušni ponudbi, poleg tega pa zakonsko omogočen obstoj zasebne šole ne izključuje občinske. Iz zanesljivih virov smo zvedeli, da se je Winkler pred odločitvijo posvetoval z nacionalnimi prvaki in da se je v tej zadevi v Ljubljani pri njem oglasil celo vodja slovenskega poslanskega kluba. V začarani krog je prišla tudi prošnja o ustanovitvi sklada za Društvo za graditev delavskih stanovanj. Ker društva še ni, mu ni mogoče podariti 50.000 gld, njegova ustanovitev pa je odvisna od obstoja potrebne vsote. Za vse argumente proti Winklerjevemu utemeljevanju bi lahko napisali brošuro, saj gre za interes mesta in dežele, ki pa zaradi ozkih strankarskih interesov prvakov ne more biti zadovoljen.

Odločitev vlade, ki prepoveduje, da bi nemško šolo ustanovila Kranjska hranilnica, bo občino, ki jo bo morala ustanoviti, stala več kakor 5000 gld na leto, kar bo šlo iz žepov meščanov, saj je oholo in neumno domnevati, da bo hranilnica podprla šolo pod nadzorom občine.

Hranilnica se je zoper omenjeno odločitev deželnega predsedstva pritožila na ministrstvo na Dunaj.⁷³⁴ Ker je L. W. vztrajal, da se je Winkler pred izdajo sklepa v zvezi z ustanovitvijo šole dogovarjal s Slovenci, se je L. Z. seveda odzval in vse skupaj označil kot plod domišljije.⁷³⁵ L. W. je odgovoril z navedbo, da se je prezidialni sekretar Schwarz pred izdajo odloka Kranjski hranilnici o tem posvetoval s Svetcem, Vošnjakom in drugimi slovenskimi voditelji.⁷³⁶ Nadaljevanje časopisne polemike je razkrilo prav zanimivo pisarniško-prisluškovalno operetno zgodbo, v kateri je odigral vidno vlogo stari provokator Karl Deschmann – "zanesljiv vir" L. W. Schwarz je namreč 10. 2. 1885 v L. Z. objavil pojasnilo, da se je ob svojem obisku v deželni odboru po naključju srečal z deželnim odbornikom Vošnjakom, pozneje pa je prišel še uradnik deželnega odbora Svetec. V sproščenem pogovoru so obravnavali aktualne novosti in posamezne javne zadeve. Schwarz je v svojem pisanju poudaril:

Da ti pogovori niso bili uradni oziroma tajni in da pri tem zadeve v zvezi s hranilnico sploh niso bile omenjene, bi lahko potrdil deželni odbornik Deschmann, ki je vse v sosednji sobi neprostovoljno poslušal - pogovor je bil glasen. Vsakomur je torej jasno, da je imel ta pogovor tako malo vpliva na odlok deželne vlade kakor vsak drug.

Očitno je Schwarz zaslutil, iz katerega vira so prišli tako natančni podatki, s katerimi razpolaga L. W. Vendar si je s sklicevanjem na Deschmanna naredil slabo uslugo. Deschmann je namreč odgovoril na Schwarzevo pisanje z naslednjim pojasnilom:

Lahko potrdim vsebino pogovora, ki ga je imel Schwarz z deželnozborskimi prislednikom dr. Vošnjakom oziroma deželnozborskimi poslancem in uradnikom deželnega odbora Svetcem in ki sem ga neprostovoljno slišal, saj sem bil navzoč v sosednji sobi, opravljajoč službene zadeve ... Bilo je v začetku januarja na praznik ali nedeljo, ko sem na poti v urad v prvi pisarni naletel na Schwarz-

⁷³⁴ L. W., 24. 1. 1885.

⁷³⁵ L. W., 31. 1. 1885.

⁷³⁶ L. W., 7. 2. 1885.

⁷³⁷ L. W., 14. 2. 1885.

za, ki se je pogovarjal z Vošnjakom. V sosednji pisarni sem pri odprtih vratih lahko med delom poslušal njun pogovor, ki se je izključno nanašal na rezervni sklad Kranjske hranilnice. Kmalu se jima je pridružil še Svetec in takoj posegel in medias res ter med drugim izjavil, da bi bilo treba rezervni sklad hranilnice obdržati neokrnjen, saj je velik del naložen v državnih obveznicah in bi vlagatelje pri čedalje bolj verjetnem padcu tečaja lahko doletele izgube. To je bilo toliko bolj zanimivo, saj je med zadnjim zasedanjem deželnega zbora varčevalcem razglašal, naj se ne bojijo izgub, rezervni sklad je razglasil za državno lastnino in se pridružil napadom nacionalnih poslancev, češ da ima Kranjska hranilnica prevelik rezervni sklad. Kmalu se jim je pridružil še en deželni odbornik, nakar je dr. Vošnjak menil: "Pojdmo v drugo sobo." Nato so vsi štirje zapustili pisarno. Pogovor se mi je zdel živahna izmenjava idej glede znanih zadev v zvezi s hranilnico. O tem sem seznanil tudi osebe iz hranilnice, ki sem jih ta dan naključno srečal in jih obvestil, da je v naslednjih dneh pričakovati odgovor v zvezi z osem mesecev starim dopisom hranilnice, in to se je pozneje izkazalo za točno.

L. W. je pri tem hudobno ugotavljal nenavadno množino naključij - Svetec je povsem po naključju prišel v Ljubljano ob točno isti uri v isto pisarno kakor Vošnjak in Schwarz.⁷³⁷ Schwarz je v svojem odgovoru, objavljenem v L. Z., zatrdil, da Deschmann v svojem pisanju ni zapisal nič, kar bi nasprotovalo njegovim, Schwarzevim trditvam. Hkrati je tudi pojasnil, da je bil četrti, ki je zadnji prišel v pisarno, neki nižji uradnik, ki mu je izročil akte, nakar je on (Schwarz) zapustil deželno hišo in nihče ni predlagal, naj se umaknejo v drugo sobo. Obenem je prisegal, da pogovora ni nikomur javljal vse do nedavnih objav po časopisih.⁷³⁸ Deschmann ga je 21. 2. 1886 v L. W. zavrnil, da je njegova trditev o naključnem srečanju s slovenskimi prvaki nesmisel. Tudi je malo verjetno, da četrti, ki je prišel v pisarno, ne bi bil deželni odbornik, saj se je z navzočimi pozdravil zelo zaupno. Deschmann tudi ni slišal, da bi se Schwarz poslovil.

O kratenju pravic kranjskih Nemcev v šolstvu je v parlamentu govoril tudi Plener, kar smo že predstavili v poglavju VI/1, posvečenem deželnemu predsedniku Winklerju. Plenerjev govor je povzročil besno časopisno polemiko med L. Z. in L. W. Na Plenerjeve obtožbe v parlamentu je L. Z. odvrnil, da v Ljubljani ne obstaja nobena nemška ljudska šola, vendar tudi nobena slovenska, saj so šole po odredbi prejšnjega nemškega občinskega sveta utrakvistične in je treba počakati na odločitev upravnega ali državnega sodišča.

Na to so v L. W. odvrnili s podrobnim opisom izganjanja nemščine oziroma slovenizacije šolstva, kar smo že opisali v poglavju VI/1.⁷³⁹

5. 9. 1885 je vlada dokončno odklonila prošnjo za ustanovitev nemške zasebne šole, ki jo je maja 1884 na generalnem zasedanju soglasno sprejela Kranjska hranilnica.⁷⁴⁰

⁷³⁸ L. Z., 19. 2. 1885.

⁷³⁹ L. W., 7. 3. 1885; članek z naslovom "Die alte officöse Leier".

⁷⁴⁰ L. W., 12. 9. 1885.

Slovenski ljubljanski občinski svet pa v zvezi z utrjevanjem narodnega šolstva ni miroval. Poleti 1885 je protestiral proti ustanovitvi mestne nemške šole. L. W. je menil:

*S tem protestom je ljubljanski občinski svet diskreditiral vladno spravno politiko. Izjava, da bi bil z graditvijo nemške šole prizadet slovenski narodni čut, je nov razlog za nesodelovanje Nemcev v občinskem svetu.*⁷⁴¹

Ob koncu leta je mestni svet sprejel sklep, da se bodo po 3. razredu osnovne šole učili nemščino le tisti otroci, katerih starši bodo to izrecno zahtevali. L. W. je tudi ta akt razlgasil za absurden in v nasprotju z deželnimi predpisi.⁷⁴²

V začetku leta 1886 je interese kranjskih Nemcev v dunajskem parlamentu začel zastopati poslanec Tomaszczuk. Ta se je med drugim razgovoril o neznosnem zatiranju nemških šol in o tem, da po enem letu še ni rešena pritožba proti odločbi, s katero se prepoveduje, da bi Kranjska hranilnica financirala nemško šolo.⁷⁴³ Proti Tomaszczukovim stališčem je v parlamentu nastopil Šuklje, ki je povedal naslednje:

*Sklep Kranjske hranilnice o ustanovitvi šole, ki je bil sprejet 29. 5. 1884, deželno predsedstvo pa ga je zavrnilo šele 15. 1. 1885, je razburil celo kronovino, saj so varčevalci pri hranilnici v 98 % Slovenci ... Anomalija je, da s sredstvi hranilnice gospodari 40 članov, in to bi se moralo rešiti po postavni poti ... Mestni občini je ministrstvo zaukazalo ustanovitev dveh nemških šol in tej se je ustanovitev še ene zdela nekoristna, Kranjska hranilnica pa lahko da svoje dotacije le v splošnokoristne namene. Nekoristnost oziroma nepotrebnost še ene nemške šole v Ljubljani se je na koncu izkazala za točno.*⁷⁴⁴

L. Z. pa je predstavil podrobnejšo analizo nemškega šolskega sistema v Ljubljani in ugotovil, da gledano sorazmerno sam Dunaj nima več nemških ljudskih šol kakor Ljubljana. L. Z. je naštel naslednje nemške šole v Ljubljani:

V Ljubljani razen vadnice (Übungsschule) za dečke in istovrstne šole za deklice (obe s slovenskim in nemškim učnim jezikom) obstaja še enako dvojezična šola pri uršulinkah, ki jo obiskuje 800 deklic, izključno nemška evangeličanska ljudska šola, potem nemška šola za dečke Aloisa Waldherrja, nemška dekliška šola Victorine Rehn in nemška dekliška šola Irme Huth, končno pa še po vladnem dekretu ustanovljena javna mestna nemška šola za dečke in hkrati ista za deklice.

Tako je bilo po mnenju L. Z. razumljivo, da Winkler ni dovolil hranilnici trošiti denarja iz rezervnega sklada, ker je to v nasprotju z njenim statutom, saj šola ne bi nastala iz potrebe, temveč za pospeševanje nemških političnih teženj. Članom Kranjske hranilnice je L. Z. sporočil:

S svojim premoženjem lahko počnejo, kar hočejo, vendar ne s premoženjem Kranjske hranilnice, javne inštitucije, za katero iz svojega verjetno niso nič žrtvovali. Če želi Schulverein postaviti šolo tam, kjer je sploh ni treba, lahko to s svojim denarjem po želji stori, vendar ne s privarčevanimi pfenigi slovenskega

⁷⁴¹ L. W., 1. 8. 1885; članek z naslovom "Der Protest gegen die deutsche Schule".

⁷⁴² L. W., 19. 12. 1885.

⁷⁴³ L. W., 27. 3. 1886; članek z naslovom "Zustände in Krain".

⁷⁴⁴ L. Z., 26. 3. 1886.

ljudstva. Dr. Tomaszczuk naj skrbi, da bodo imeli v Suczawi, Serethu in Radatzu toliko nemških šol kakor v Ljubljani. Od njega deželni predsednik ne potrebuje nasvetov, kako naj skrbi za pouk v nemščini.⁷⁴⁵

Nemce so te "nesramnosti", ki sta jih izrekla slovenski poslanec in napol uradni časopis, razburile:

Odgovori L. Z. in Winklerjevega poslanca Šukljeta v parlamentu na Tomaszczukove obtožbe so smešni in jasno je, da ti ljudje nimajo različčenih pojmov. Kranjska hranilnica nikakor ni javni inštitut, kakor piše L. Z., čeprav bi jo nekateri radi imeli za tako. Je čisto navadno zasebno društvo in vloga vladnega komisarja je le, da pazi, ali se drži statuta. Kakor vsako zasebno društvo dopolnjuje vrste svojih članov po lastni presoji in nihče jih ji ne more vsiliti. Ko je Šuklje govoril, da je anomalija, če društvo štiridesetih oseb upravlja tako velikansko premoženje, sploh ni vedel, kaj pravi. Ta domnevna anomalija je zaznavna pri vseh zasebnih hranilnicah v Avstriji, in če je želel namigovati, da bi vloge morale vplivati na sestavo društva, bi bil to pravi novum za utemeljevanje hranilnic, ki bi tako postale navadne pridobitne družbe. Vlagatelji bi skrbeli le za svoj dobiček in hranilnice bi se oddaljile od svojega namena. To se ne bo zgodilo. Naši nasprotniki hočejo to spremembo le zato, da bi prišli do večine, saj je veliko udobneje seči v polne blagajne za graditev Narodnega doma kakor pa zbirati denar na doslej uveljavljene, že nekoliko dolgočasne načine. Da hranilnica pri dopolnjevanju članstva ne želi dopuščati nobenih nacionalnih razkolov, je v sedanjih razmerah razumljivo. Nihče ji ne bo vsilil članov in vlagatelji nikoli ne bodo postali člani. Ostali bodo le stranke ustanove. Če želi deželni predsednik s svojim člankom utemeljiti nazor, da premoženje hranilnice ni last društva, da ga člani ne bi smeli upravljati, potem ima res malo vpogleda v dejanski položaj. Društvo je zavezano le statutu, v drugem razpolaga prosto. Nesramna je tudi trditev, da člani niso ničesar prispevali k sedanjemu stanju premoženja hranilnice. V začetku so vložili v društvo svoj kapital in zdaj razpolagajo s pravicami tega društva. Siceršnjih žrtev hranilnica ni nikoli potrebovala. Ali pa niso žrtve niti napori in čas, potreben za uspešno vodenje inštitucije?

Prava sleparija pa je govoriti o privarčevanih pfenigih slovenskega ljudstva, porabljenih za subvencioniranje nemške šole. Sicer ne želimo raziskovati, koliko denarja so v hranilnico vložili Nemci in koliko Slovenci. Šuklje je v parlamentu s povzdignjenim čelom govoril o 98 % slovenskih vlagateljev. Verjame, da je treba nekaj trditi, pa bo vse res. Če vzamemo, da so vse vloge v hranilnici slovenske, jih je po zadnjem zaključnem računu za 19,674.016 gld 94 kr in to je vse, kar pripada slovenskemu ljudstvu. Rezervni sklad je privarčevalo društvo. Morda pa je tudi rezervni sklad iz prihrankov Slovencev? Kako je s tem? Za izplačilo 4-odstotnih obresti omenjenih vlog potrebujejo 786.960 gld 8 kr. Kdo jih plača? Ti, pri katerih je društvo denar naložilo. Na Kranjskem je v nepremičnine naloženih 4,628.464 gld 53 kr, od katerih obresti vržejo 231.423 gld. Vzemimo, da so tudi ti dolžniki vsi zavedni Slovenci, in vendar za obresti

⁷⁴⁵ L. Z., 26. 3. 1886.

slovenskemu ljudstvu manjka še vedno več kakor pol milijona. Tega morajo plačati ljudje, ki so vse kaj drugega kakor slovensko ljudstvo. Šele tisto, kar po pokritju teh obresti ostane, pade v rezervni sklad. V njem torej ni niti krajcarja slovenskega ljudstva. S posredovanjem hranilnice torej pride v deželo več kakor pol milijona na leto, s čimer se prihranki slovenskega ljudstva povečujejo. To in nič drugega se ne počne z njihovimi prihranki, in da bi se rabili za kaj drugega, ni nikomur prišlo na misel. Vsakemu dobronamernemu je jasno, da je vse, kar je Kranjska hranilnica finančno podprla v javnosti, kar najbolj v dobro slovenskega ljudstva, in da je najti minimalne zneske, ki bi bili namenjeni zgolj Nemcem. Gradnja realke je privarčevala denar deželi in mestu, prispevki za gradnjo ljudskih šol so zvečine razbremenili Slovence, prispevek za deželni muzej gre v korist dežele, odprtje Knafljeve ulice je z velikimi dotacijami omogočila hranilnica, podpore šolarjem, gasilskim društvom, dobrodelnih ustanov ... 98 % tega je šlo v roke Slovencev. Tudi nameravana nemška ljudska šola je njim v korist, le da se pojmovanje nacionalnih fanatikov o potrebi znanja nemščine razlikuje od pojmovanja članov hranilnice. Trditev, da je bila fundacija za nemško šolo ustanovljena iz narodno-političnih razlogov, je treba najodločneje zavrnila.⁷⁴⁶

Konec maja 1886 so Nemci le dočakali ugodno razsodbo z Dunaja. Ministrstvo je na podlagi njihove pritožbe ugotovilo:

*Hranilnica ni upravičena, da upravlja šole, ker tega ni v njenem statutu, lahko pa subvencionira gradnjo. Ko bo Schulverein ustanovil šolo, jo bo hranilnica finančno podprla in začasno opustila namero ustanoviti svojo. Tako so deželne oblasti dobile lekcijo, saj so prej razglašale, da je to financiranje nepotrebno in da bi hranilnica morala skrbeti za druge zadeve. Ali je bilo Winklerju res treba postavljati ovire?*⁷⁴⁷

S tem je bila zadeva za nekaj časa zaključena in v Ljubljani je Schulverein ustanovil nemško ljudsko šolo. Res pa je, da se slovenski občinski svet tudi naprej ni posebno zavzemal za potrebe nemških šol in se npr. ni oziral na prostorsko stisko nemške dekliške šole:

*100 šolark se mora gnesti v eni učilnici. Takega stanju ne bi trpela niti najrevnejša občina. Učenke prvih razredov so bile v več popoldnevh poslone domov, saj pouk hkrati ni bil mogoč.*⁷⁴⁸

Zdi se, da se je "rakasto tkivo" nemškega šolstva ob podpori Schulvereina v Ljubljani in na Kranjskem, kjer je leta 1889 obhajal osmo obletnico obstoja, nevarno razraslo. L. W. je hvalil uspešnost šolskih ustanov, ki jih je Schulverein podpiral. Štirirazredno deško šolo, ki jo je skupaj s Kranjsko hranilnico ustanovil Schulverein leta 1885, je tako v šolskem letu 1889/90 obiskovalo 186 šolarjev nemških staršev; vodil jo Johann Benda s še štirimi učitelji. Schulverein je podpiral tudi protestantsko šolo v Ljubljani.

⁷⁴⁶ L. W., 3. 4. 1886.

⁷⁴⁷ L. W., 29. 5. 1886; članek z naslovom "Die Entscheidung des Ministeriums über Subvention der deutschen Schule".

⁷⁴⁸ L. W., 29. 10. 1887.

Od leta 1884 je obstajal Schulvereinov nemški vrtec, ki je bil prej v Mahrovi šoli. Uspešen je bil pri ohranjanju nemškega maternega jezika, kar se je zdelo posebno pomembno, saj so nemški otroci v Ljubljani nemščino in slovenščino zelo mešali; vodila ga je Eugenie Singer.

Na Kranjskem je bil Schulverein v tem času dejaven še v Kočevju, Novem mestu in Zagorju, podpiral pa je tudi nemško zasebno šolo v Medvodah.⁷⁴⁹

Slovenci seveda niso bili zadovoljni z razcvetom nemškega šolstva in so ga na vse načine poskušali ugnobiti. Pri teh poskusih so bili tako brezobzirni, da je uboge Nemce vzel v zaščito sam deželni predsednik Winkler, ki sicer ni bil znan kot njihov poseben prijatelj.

L. W. se je ogorčeno pritoževal nad pritiski slovenske večine v deželnem zboru, ki je npr. 5. novembra 1889 na predlog poslanca Žitnika izglasoval, naj se deželnemu odboru naroči, da vladi predlaga spremembo jezikovne uredbe za ljubljansko učiteljske, tako da se pomnoži število predmetov, ki se bodo poučevali v slovenščini. Na seji deželnega zbora 5. novembra 1889 so na predlog poslanca Stegnarja še sklenili, naj se deželnemu odboru da v pretres sedanja "jezikovna uredba na ljubljanski višji realki", ki zaradi prevelikega deleža nemškega učnega jezika povzroča prevelike težave pri prehodu dijakov z osnovnih šol na realko in ni v skladu s potrebami "našega prebivalstva".⁷⁵⁰ Lonček je ob tej priložnosti takoj pristavil Hribar in se razgovoril o nezaslišanem zanemarjanju potreb po slovenskih šolah v sosednjih deželah, posebno na Tržaškem in Koroškem, kjer prošnje za ustanovitev slovenskih osnovnih šol zavračajo kar po vrsti. Iz tega je izpeljeval: "Vidimo, da se pri nas manjšini [Nemcem - op. a.] godi neprimerno bolje ko večini prebivalstva na Primorskem in veliki manjšini na Koroškem." Razložil je še, da je v Ljubljani 41 nemških meščanov zahtevalo nemško osnovno šolo, čemur je mestni svet zaradi premalo nemških otrok nasprotoval, vendar je vlada ustanovitev te šole izsilila. Tako se je leta 1889 vpisalo v nemško deško šolo 33 učencev, od katerih jih zna nemščino le 9, drugi pa niti besedice. Vodstvo šole bi moralo učence zavriniti, a tega ni storilo, saj je deželni šolski svet ukazal, da je treba sprejeti vse prijavljene otroke, ne glede na znanje nemščine. To je bilo po Hribarjevem mnenju za učni uspeh slovenskih, nemščine nevedčih otrok škodljivo, hkrati pa se občini nalagajo dvojni stroški na šolskem področju. Da slovenski starši vpisujejo otroke v nemško šolo, se dogaja zaradi dobro znanega pritiska. Kljub ustanovitvi mestne nemške šole so Nemci razglasili, da do tega zavoda nimajo zaupanja, in so z denarjem Kranjske hranilnice, tj. denarjem slovenskih varčevalcev, ustanovili še posebno nemško šolo, vanjo pa večinoma pošiljajo svoje otroke. (Pri tem se je Hribar obregnil tudi ob deželni šolski svet, ki dosledno posluje v nemščini, na sejah finančnega odseka pa referent deželnega šolskega sveta dosledno vsakemu poslancu odgovarja v nemščini.) Hkrati je tudi deželni šolski svet s "fermanom" odredil obvezni pouk nemščine za vse slovenske tri- in štirirazredne šole, ne da bi o tem povprej vprašal za mnenje okrajne šolske svete. Deželni zbor je nato 1. 10. 1888 sklenil, naj deželni šolski svet uredi pouk nemškega jezika na onih osnovnih šolah, na katerih

⁷⁴⁹ L. W. je 9. 11. 1889; članek z naslovom "Was der deutsche Schulverein bisher für Krain gethan hat".

⁷⁵⁰ Obravnave deželnega zbora Kranjskega 1889.

je bil doslej obvezni predmet, in sicer da je obvezen le za tiste, katerih starši niso izrecno izjavili, da njihovi otroci pouka nemščine ne bodo obiskovali. Vendar se deželna vlada za to ni zmenila, nezakonito stanje je ostalo in deželni šolski svet je še povečal število ur obvezne nemščine.

Uspeh tega pouka pa je le, da se nauči kmet nekaterih nemških spak in pa podpisovati svoje ime po nemški; drugega pa ne vidite, ali kvečjemu še to, da se po gostilnicah bahajo s par nemškimi besedami in s tem kvarijo svoj materni jezik.

Vrh vse nemorale se je Hribarju zdela nagrada 600 gld, ki se razdeli med one učitelje, ki:

Začno poučevati nemščino in zanemarjajo druge svoje dolžnosti ter otroke po nepotrebnem mučijo s tem učenjem ... naši učitelji, katerih nekateri so demoralizovani iz one dobe nemškutarskega gospostva in vladnega terorizma, o katerem sem govoril prej, se pridno oglašajo za te nagrade. Meni se zdi nemoralno, napeljevati učitelje, da bi pohlepno segali po onih 5 do 10 gld. katere morejo dobiti iz 600 gld.⁷⁵¹

Na obtožbe teh treh slovenskih poslancev se je oglasil deželni predsednik Winkler. Čeprav so ga Nemci že nešteto krat razglasili za germanožerca, je tokrat nastopil v bran nemških pravic in zagovarjal pravico do obstoja nemških šol oziroma potrebo po pouku nemščine. Zastopal je stališče, da je utrakvistična podlaga na učiteljišču zdrava, in poudaril:

Jaz mislim, da slovenski jezik sam ne bi zadostoval, da bi dosegli ž njim tisto stopnjo omike, katero smemo zahtevati od slovenskega učitelja ... utrakvistična podlaga mora ostati, da bode dijakom dana prilika, naučiti se tako dobro slovenskega jezika kakor nemškega.

Hkrati je ostro nasprotoval Žitnikovim trditvam, da bi novi učitelji iz tega zavoda "odnesli nemško-pruskega duha". Hribarja je Winkler zavrnil s stališčem, da se ne more spuščati v presojo ravnanja vlade v sosednjih deželah, vendar verjame, da "ona sama dobro pozna tamošnje razmere in se ravna po teh razmerah ter urejuje šolstvo tako, kakor zahtevajo potrebe sosednjih dežel" (Hribar je pri tem kričal: "Ni res!"). Potem je poudaril, da se mu je vedno zdelo čudno, ker mestni zastop vztraja, da v Ljubljani ni nemških šoloobveznih otrok, saj bi bilo v tem primeru "6000 tukajšnjih stanovnikov brez otrok". Čeprav je mestni svet načelno priznaval, da je treba za Nemce ustanoviti šolo, je obenem trdil, da nemških otrok tukaj ni. Mestni svet se je tudi dolgo časa obotavljal, tako da nemška šola ni bila ustanovljena. Nemci so si potem sami pomagali - Schulverein je osnoval nemško šolo za dečke in ima že 300 učencev. Če bi mestni svet ubogal vlado, bi zdaj imeli mestno nemško šolo in ne Schulvereinove, ki tudi njemu (Winklerju) ni všeč. Tako pa je sam Hribar sokriv za obstoječe razmere. Winkler je tudi poudaril, da ima vsak oče prosto izbiro pri učnem jeziku oziroma določi, v katerem jeziku se mora izobraževati njegov otrok, in te pravice si tudi gospod Hribar ne bi dal odvzeti. O pritisku, da bi bil kdo prisiljen pošiljati otroke v nemško ljudsko šolo, Winklerju ni bilo nič znanega. O poučevanju nemščine v ljudskih šolah po njegovem prepričanju odloča deželni šolski svet glede

⁷⁵¹ Prav tam; str. 177-179.

na mnenje tistih, ki šolo vzdržujejo. Dokler ni želja oziroma pritožb, deželni šolski svet vztraja pri stališču izpred 18 let, da je poučevanje nemškega jezika obvezno. Winkler je tudi izrazil mnenje, da poučevanje nemškega jezika v ljudskih šolah ni nepotrebno, da je koristno in "semtertje" potrebno, saj vsakomur, ki prestopi v srednjo šolo, predhodno znanje nemščine koristi enako kakor tistim, ki bodo iskali kruha v drugih deželah. Da je res to, dokazuje podatek, da se je v šolah, kjer ta predmet ni obvezen, v letu 1888 prijavilo k nemškemu jeziku 1016 učencev.

Ta Winklerjeva stališča je dopolnil še c. kr. okrajni komisar Josip Rihar z lastno izkušnjo, da zlasti na Gorenjskem in Cerkljanskem ljudje želijo pouk v nemščini in da razpolaga s podatkom političnih oblasti o 8 % ljudi, ki ne dobijo kruha v domači deželi in odidejo, in sicer ne v južne dežele, temveč "na Štajersko, Prusko in Virtemberško". Dr. Schaffer je k vsej razpravi pripomnil, da stališča slovenskih poslancev dokazujejo večanje "apetita pri jedi" in da so vse koncesije slovenski stranki na področju šolstva povzročile nove zahteve. Vse frakcije slovenske stranke, ki so si zelo v laseh, pri tem vprašanju naenkrat postanejo složne in poskušajo izriniti nemški jezik z vseh področij - "Lepe duše se vedno najdejo!" Poudaril je, da poslovanje učiteljišč določa država in da so slovenske resolucije v nasprotju z zakoni, tako ali tako pa je dobro, če učitelji obvladajo nemščino, saj jih drugače ni mogoče šteti k izobražencem. V Ljubljani in na deželi bi se k pouku v nemških ljudskih šolah prijavilo še dosti več ljudi, če ne bi vladal strah pred obtožbami o izdaji naroda in maternega jezika. Nezaupanje do komunalne nemške šole, ki prevladuje med ljubljanskimi Nemci, pa je razumljivo, saj zadostuje poslušati stališča gospodov iz mestnega sveta na to temo. Vsekakor je odločilno načelno stališče, ki loči njega in njegovo stranko od predhodnih govorcev - njim je jezik sredstvo za doseg cilja, Slovencem pa cilj sam. S to opredelitvijo je bilo po Schafferjevem mnenju označeno stališče obeh strank, vse drugo izhaja iz tega.

Poslanec Klun je Schafferjevo govorjenje o množičnosti obiska Schulvereinov šole v Ljubljani zavrnil, češ da na tej šoli otroke materialno podpirajo, kolikor je le mogoče, zato da bi vanjo zvabili čim več slovenskih otrok in tako zvišali število Nemcev v Ljubljani.⁷⁵²

Leta 1889 so spet vzniknile slovenske obtožbe na račun Kranjske hranilnice, nanje pa je v seriji člankov odgovarjal L. W. Pri tem je obljubljal, da zadnjič odgovarja na natolcevanja in bajke o slovenskem denarju v Kranjski hranilnici iz zadnjih dni. Do sprememb statusa Kranjske hranilnice bi lahko prišlo le v izjemnih primerih: "S tem pa bi - kar Slovenci dobro vedo - izginili prispevki za potrebe slovenskega prebivalstva."⁷⁵³ Čez nekaj dni je L. W. nadaljeval "z zavračanjem slovenskih laži" o

⁷⁵² Prav tam, str. 179-186; deželni zbor je po tej debati sprejel sklepe o potrditvi kvote 600 gld za pouk drugega deželnega jezika, hkrati pa sprejel Stegнарjev in Žitnikov predlog glede učnega jezika v učiteljski "pripravnici" in popravil razmerje v korist predmetov, ki se poučujejo v slovenščini.

⁷⁵³ L. W., 27. 4. 1889. V začetku leta 1889 so v direkciji Kranjske hranilnice sedeli: društveni podpredsednik Josef Luckmann, podpredsednik dr. Robert von Schrey, kuratorji cesarski svetnik Ferdinand Mahr, Émerich Mayer, Arthur Mühleisen in Wenzel Stedry, direktorji Ottomar Bamberg, Anton pl. Gariboldi, Josef Kordin, Peter LaBnigg, Heinrich Maurer, dr. Anton Pfeifferer, Albert Samassa, dr. Adolf Schaffer, kot računski revizorji pa Johann Baumgartner, Johan Nepomuk Plautz in Mathias Treun; dr. Emila Boc-ka seniorja so izvolili za novega člana.

Kranjski hranilnici in dokazoval, da je najbolj nesmiselna trditev, da Kranjska hranilnica podpira le nemške ustanove, saj kranjski Nemci dobe le 10 % njenih subvencij. Hkrati je spet dokazoval nedotakljivost sredstev hranilnice:

Da je rezervni sklad last hranilnice, je priznal tudi L. Z., Slovenec pa še ni prišel tako daleč in tišči še v 91. številki s svojim stališčem, da gre za lastnino vlagateljev. Tudi neumno trdi, da bi k spremembi statutov hranilnico lahko prisilili v ministrstvu za notranje zadeve. V resnici pa mora ministrstvo po 24. členu statuta le odobriti statutarne spremembe, ki jih predlaga hranilnica.⁷⁵⁴

Besna kampanja proti nemškim šolam, ki je prepričevala slovenske starše, naj tja ne vpisujejo svojih otrok, se je po slovenskih časnikih nadaljevala tudi v naslednjih letih. Tako je po poročanju L. W. celo liberalni S. n. svetohlinil in pisal, da so nemške šole brezverske in da bodo tisti, ki ne bodo znali moliti v maternem jeziku, zavrženi. Objavil da je celo seznam nevarnih krajev, "kjer nemški moloh preži na slovenske otroke". Kljub tej propagandi je bil vpis na nemške šole velik. L. W. je slavil zmagoslavje in se spraševal, kaj bi šele bilo, ko ne bi bilo kvarnih vplivov slovenskega tabora in ko bi bila vlada nepristranska. To naj bi bil tudi svojevrsten dokaz, kako ljudje cenijo znanje nemščine in navsezadnje protestirajo proti slovenizaciji šol. Le zahteva po znanju nemščine je napolnila nemške šole, mnogo otrok pa so morali zaradi premajhnih zmogljivosti zavrtni. V nemške ljudske šole se je namreč jeseni leta 1891 hotela vpisati skoraj tretjina šoloobveznih dečkov in polovica deklic v Ljubljani. L. W. je tudi poročal, da se vladni L. Z. veseli vpisa v nemške šole v Ljubljani in poudarja zasluge vlade oziroma deželnega šolskega sveta, ki sta postavila tako dobro učiteljsko osebje.⁷⁵⁵

Podatki o obisku ljudskih šol v letu 1891, kakršne je navedel L. W., so bili naslednji: nemško šolo Schulvereina, ki jo je vodil nadučitelj Benda, je obiskovalo 195 učencev, nameščena je bila v stavbi realke in mnogo kandidatov so zaradi neznanja nemščine zavrtnili; v mestno nemško šolo je hodil 201 deček, mestno dekliško šolo pa je obiskovalo 325 učenk; v Schulvereinovem vrtcu se je zaradi prostorske stiske gnetlo 95 otrok. Posledica tega pritiska na nemške šole je bil upad vpisa v slovenske šole, tako da je I. slovensko mestno šolo obiskovalo le 448 učencev (v prvi razred se je vpisalo le 60 učencev), II. slovenska mestna šola je izobraževala 558 učencev, slovenska osemrazredna dekliška šola pa le 390 učenk.⁷⁵⁶

Očitno so se Slovenci čedalje bolj zavedali, da je glavno leglo zla in finančno napajališče germanizacije Kranjska hranilnica. Tako v svojem blatenju te ustanove niso popuščali. Dne 9. 4. 1892 je npr. L. W. poročal, da se - tako kakor vsako leto - vrstijo napadi na Kranjsko hranilnico, češ da pri razdeljevanju podpor ignorira slovenske institucije ali pa jih odpravlja z beraško miloščino:

⁷⁵⁴ L. W., 4. 5. 1889.

⁷⁵⁵ L. W., 19. 9. 1891; "Der Kampf gegen die deutsche Schule"; L. W., 3. 10. 1891; "Besuch der deutschen Schulen".

⁷⁵⁶ L. W., 26. 9. 1891.

*O popolnoma nasprotnem stanju nas prepriča že bežni pregled popisa podpor, ki ga vsako leto objavi hranilnica.*⁷⁵⁷

*

Glede na zgornje opise lahko ugotovimo, da so Nemci uspešno odbili vse napade na svojo finančno in izobraževalno podlago. Kranjsko hranilnico, najmočnejši finančni dejavnik v deželi, so zadržali pod svojim nadzorom in tako posredno ohranili velik vpliv na vse družbeno dogajanje na Kranjskem. Slovenci pa so si ob vsakem godrnjanju zoper (ne)pravično razdeljevanje podpor Kranjske hranilnice morali pustiti reči, naj vendar zaprejo usta in naj bodo hvaležni, da jim Nemci zaradi dobrega srca naklonijo tako obilna sredstva.

Kranjskim Nemcem je po nekaj nevsječnostih uspelo vzpostaviti v nemščini več kakor zadostno osnovno šolstvo. Potem ko jim utrakvistični šolski sistem ni več ustrezal, saj so ga z izgubo politične oblasti sami nehali izvajati (to je vnovični dokaz, da je bolj kakor zakon oziroma predpis pomembno, kdo in kako ga izvaja), so si po nekaj bitkah pridobili pravo pedagoško-germanizacijsko orožje. Tako je bila zagotovljena nedotaknjenost verige poučevanja v nemščini za tiste Kranjce, ki so to želeli, in teh ni bilo tako malo. Ta sistem je segal vse od najnežnejše dobe (vrtcev), prek zasebnih in mestnih nemških osnovnih šol do srednjih, na katerih je nemščina uživala razmeroma ugoden položaj, in končno do univerz, ki seveda niso bile kranjska domena. Glede na poročila o sorazmerno velikem obisku nemških učnih ustanov so razumljivi besni in histerični odzivi slovenskih prvakov.

Kranjski Nemci so torej v obravnavanem obdobju na finančnem in šolskem področju temeljito porazili Slovence.

VI/6 Biološko izumiranje ustavoverne stranke ter lik Karla Deschmanna, kakor so ga ob njegovi smrti videli tovariši

Leta so tekla, korenjaški ustavoverci pa so se starali in začeli tudi umirati. Zdi se, da so svetli ideali o svobodi, omiki in napredku ter ambicije o prevladi nemške kulture in vrnitvi ustavoverne stranke na oblast na Kranjskem izumirali skupaj z njimi. Večkrat se je na njihovih sestankih poudarjalo, da zanimanje za ustavoverno politično idejo - posebno med mladimi - upada. Tako se je tudi po naravni poti preoblikovala politična usmeritev te stranke v zastopnico nemške narodne skupnosti.

Najhujši udarec je bila seveda smrt Karla Deschmanna, ki je najbolj zagrizeno in vzneseno-trmasto vztrajal pri svoji "idealni" politični poti. Njegov odhod je po priznanju samih kranjskih Nemcev pustil v njihovih vrstah nezapolnljivo vrzel. Zato si njihovi pogledi na njegovo osebo zaslužijo podrobno predstavitev.

⁷⁵⁷ L.W., 9. 4. 1892; članek z naslovom "Slowenische Kampfweise".

Ob njegovi smrti je L. W. poudaril, da je bil Karl Deschmann več kakor 20 let zaščitnik (Schützer und Schirmer) časopisa kranjskih Nemcev, njegov pomočnik in sveto-valec ter da je njegova izguba nenadomestljiva. Deschmannu so priredili velik pogreb, klub združene levice je brzojavil sožalje predsedniku Ustavovernega društva Schafferju, na pogreb pa poslal poslanca barona Tauffererja z vencem. Na pogreb so prišli tudi poslanci mest Tržiča in Kočevja ter mnoga društva in posamezniki (npr. članstvo Kranjske hranilnice). Knjižnico, zbirke in opremo je Deschmann zapustil deželnemu muzeju – Rudolfinumu: “Zadnjo noč pred smrtjo je s tresočo se roko pisal zahvalo konservatorju Rudolfinumu, ki mu je pomagal postaviti zbirke.”⁷⁵⁸

Iz Hauffnovega nagrobnega govora je bilo razbrati, da je Deschmannova smrt zbudila tudi sočustvovanje uglednih znanstvenikov, npr. Mommsena.

Nemško čuteči kranjski študentje, združeni v društvo Carniola, so v Ljubljani priredili za Deschmannom žalno svečanost (Trauersalamander), saj jim je pet let s svojimi krasnimi govori podžigal duha. Po žalostinkah za pokojnikom, v katerih je bila opisana oziroma slavljena njegova življenjska pot in stvaritve, je predsedujoči Rudolf Tschschach zapovedal Trauersalamander – “luči so pogasili, izpraznili kozarce, jih podrgnili ob mize in vrgli ob tla, nato pa v resnem razpoloženju zapustili prizorišče lepe slovesnosti”.⁷⁵⁹

Svojega najbolj zaslužnega člana je počastilo tudi Ustavoverno društvo. Adolf Schaffer je v žalnem govoru na zasedanju 27. 3. 1889 strnil svoje videnje pokojnikovega lika in dela takole:

Iz korespondence s soimenjakom Korošcem Deschmannom je razvidno, da je na podlagi več raziskav menil oziroma se nagibal k hipotezi, da njegov priimek izvira iz besede “Dienstmann”; Dežman se na Gorenjskem izgovarja Dešman ... To naj bi bili potomci nemških naseljencev, najemnikov gospodov Katzensteinov, Lambergov in drugih ... imeli naj bi svobodne hube, kakršno so imeli tudi Deschmannovi predniki v “Berdach” pri Radovljici. Pokojnik je upal, da bo njegov soimenjak raziskoval Dežmane – rod, ki izvira iz nemških priseljencev.

Deschmann je bil zelo razpoloženski, bolj čustven kakor razumski. Duhovit, satiričen, izjemen opazovalec, neverjetnega spomina in gigantskega delovanja ... Občasno je bil slabe volje, zamišljen, ljudomrzen in neprijazen, vendar je bil to le videz. Malenkosti so ga spravile v melanholijo, malenkosti spet v dobro voljo. Vsakemu je bil nesebično na razpolago za nasvet.

Deschmannova zasluga je bila, da med njegovim županovanjem ni bilo konfliktov s Hohenwartovo vlado. V času 1861–1882 je bil član občinskega sveta, od leta 1861 do smrti član deželnega zbora, član državnega zbora pa v obdobjih 1861–1866 in 1873–1879. V letih 1873–1875 je bil ljubljanski župan. V državnem zboru je pripadal železniškemu odboru, odboru za reformo politične uprave, bil je poročevalec o zakonih organizacije gozdnih oblasti. Sodeloval v razpravah v zvezi z zemljiško odvezo, hišnim davkom, subvencijami za kranjsko šolstvo, gradnjo dolenjske železnice ... Zavračal je napade nasprotnikov in nastopal v zaščito kranjskih Nemcev. V enem svojih govorov je izjavil, da se v

⁷⁵⁸ L. W., 16. 3. 1889; članek z naslovom “† Karl Deschmann” (11. 3. 1889).

⁷⁵⁹ L. W., 23. 3. 1889.

nobeni večjezični deželi 19. člen ne zlorablja bolj kakor na Kranjskem. Upravičenost te izjave se iz leta v leto bolj potrjuje. Najpomembnejše področje njegovega delovanja sta bila deželni zbor in odbor. Bil je prvi borec nemškoliberalne manjšine v deželnem zboru. Kot pozoren opazovalec in kritik večine je takoj že v kali zaznal njene namene. Bil je sodelavec L. T. in L. W. - svetli, premalo upoštevani zgled ... Še osem ali deset dni pred smrtjo je pripravil feljton za L. W. Prepričan je bil o pomenu časopisja, posebno na Kranjskem, kjer je prebivalstvo v svoji presoji še pogosto nesamostojno. Početja nasprotnikov je razkrinkaval, posebno volilne špekulacije. L. W. je bil po njegovem mnenju materialno in duhovno premalo podprt. Čeprav je večkrat v obupu rekel, da bo vse pustil, je v odločilnem trenutku odločno posegel v boj. Njegovo delovanje ob volitvah je bilo neizmerno - pisanje pisem, okrožnic, pamfletov. Šele natančen pregled njegove zapuščine bi dal popolno sliko o njegovi veličini. Njegovo znanstveno delo je bilo posvečeno predvsem Kranjski.

Na hitro je treba opredeliti tudi očitke nasprotnikov o njegovem domnevnem odpadništvu. Če je pri Deschmannu prišlo do odločilne spremembe v političnih nazorih, se je to zgodilo iz najiskrenejšega notranjega prepričanja, na podlagi poštenega uvida ... Pri tem mu ni mogoče očitati najmanjšega koristoljubja. Zanj bi bilo neprimerno ugodnejše, če bi se pridružil krdelu slovenskih prvakov, v katerem bi ga zasuli s častmi in nagradami. Sam Bismarck je izjavil, da je znamenje duhovne revnosti, če nekdo v dolgem javnem delovanju nikoli ne spremeni svojih nazorov o političnih in narodnih vprašanjih. Koliko mladeničev iz leta 1848 je pozneje svoje politične nazore spremenilo, ne da bi jim kdo očital odpadništvo. Da bi predstavili Deschmannov politični nazor, vsega tega ni treba poudarjati. Nič nenaravnega ni, da je Deschmann v pomladi narodov kot mlad človek s svojim živahnim bistvom sanjal o svobodi in napredku, da je mogoče mislil na skokovit napredek slovenskega ljudstva, sanjal o hitrem razvoju njegove kulture in literature ter napisal nekaj zelo dobrih slovenskih pesmi. Te, takrat realne razmere so vplivale tudi na najbolj trezne glave - podobne pojave v tem času zasledimo tudi na Češkem. Nič čudnega ni, če je v zrelih letih kot poglobljen človek, ki je spoznal vrednost nemške kulture in omike ter nemškega jezika, uvidel, da je slednje nujno za duhovno in materialno blaginjo Kranjcev. Tako je prišel do spoznanja o pravilnosti načel, ki jih je ob vstopu v politično življenje spoznal za svoje in jih zadržal do konca. Če slovenski glasovi vidijo v enem dnevu z začetka šestdesetih let prvi in nenadni preobrat v Deschmannovih nazorih ter iščejo vzroke zanj v osebnih nasprotjih do slovenskih voditeljev, potem to samo priča o površnosti tega gledanja in dejanskem nepoznavanju Deschmannove osebnosti. Seveda pa ne gre zanikati, da je vedno nasprotoval vsiljivi sebičnosti, stremuštvu in prevladi prepotentnega klerikalnega vpliva, kar se je v slovenski stranki zelo zgodaj pokazalo.

Nič ni bolj noro kakor imenovati Deschmanna za izdajalca in sovražnika dežele in ljudstva. Ti, ki so to stokrat izrekli, kljub svoji omejenosti in nestrpnosti oziroma samopovelečevanju sami pri sebi niso v to niti za trenutek verjeli. Resnica je čisto nasprotna: Deschmann je bil najiskrenejši prijatelj Kranjcev in

Kranjske, kar je dokazal v znanstvenih in poljudnih delih, v pesmih in raziskavah, v besedi in pisanju. Kdo je to dokazal večkrat od njega? Enako bedast je očitek, da je bil germanizator. Nemški jezik in omiko je izjemno cenil, saj drugače v predani ljubezni do domovine niti mogel ni. Vendar mu ni bilo nič bolj tujega od misli raznarodovati Slovence. Zelo je cenil naravni razvoj slovenskega jezika in slovenske literarne dosežke. Mnogi slovenski mladeniči, ki jih elite niso sprejele, so našli podporo pri njem. Nevarnost ponemčevanja na Kranjskem so sprevržena teza, govornice in pretiravanje. Prav nasprotno - starodavno nemštvo se izrinja s svojih pozicij. Kje so nekdanje številne nemške kolonije? Kako težko se brani kočevski otok?

Njegov občutek za dolžnost do javnega življenja je bil enako močan kakor pri drugih čut za družino ali poklic. Bil je mojster načina in poti delovanja v javnem življenju. Izgovorov in opravičil, s katerimi bi zavračal dodeljene naloge, ni bilo od njega nikoli slišati. Zmeraj je bil na mestu s svojo osebo, besedo in peresom. Lahkomiselnost in neudeležba drugih sta ga prizadeli. Pomagal je vsem z nasveti na znanstvenem področju. Spremljal je dosežke vseh, ne glede na politični izvor.

Bil je nasprotnik ekstremnih nazorov in fantazma ter pretiravanja pri zastopanju nacionalnih stališč. Bil je dosleden kot stari Kranjec in Avstrijec ter nasprotnik enostranske in nestrpne nacionalne ideje.

Bil je grozljiv nasprotnik - točno je poznal nasprotnika z vsemi nameni, načrti in zvijačami. Kot odličen debater, gladek in tekoč govornik je, ko je izsledil nasprotnikov manevar oziroma načrt napada, razkrinkaval frazerske junake. Morali bi ga videti, kako je počasi vstal in mirno začel govoriti, večkrat podprt na levico, z desnico močno poudarjajoč govor. Njegovo obličje je postajalo čedalje bolj živahno, njegov govor čedalje bolj ognjevit. Nasprotnika je često zadel z njegovim orožjem. Kako pogosto je v gorečem govoru razkrinkal nasprotja med prvaškimi besedami in dejanji ter se končno - z občutnim zadovoljstvom, da je opravil dolžnost in se rešil bremena - spet usedel na svoj prostor. Njegov moto je bil: Nobenih gesel, le dejstva! Z dejstvi je treba priti k nasprotniku, ne z besedami! Kaj pomaga znanje in poznavanje, če se naši politiki ne potrudijo spoznati ljudi in dežele, če ne spoznavajo prakse nasprotnika in se mu ne postavijo po robu z dejstvi!

Njegovo življenje je bilo polno truda in dela. Šele čez čas se bomo zavedli, kako velika praznina zeva v stranki in javnem življenju.

Bil je nadarjen in učen človek, čislán kot politik in strankarski sodrug. Slava in blagor Kranjske sta mu bila čez vse - z njim je pokopan njen najboljši in najzvestejši sin. Sam je večkrat uporabil arabski pregovor: Če želiš pokojnika počastiti, živi po njegovih željah.⁷⁶⁰

Kljub vsem navedenim uspehom pa je videti, da Deschmann v poznih zrelih letih intimno ni bil povsem zadovoljen s svojim življenjem. Ob triinšestdesetem rojstnem dnevu, ob koncu leta 1883, ki je kranjskim Nemcem prineslo popoln polom, je

⁷⁶⁰ L. W., 6. 4. in 13. 4. 1889.

premeleval mračne misli in ugotavljal, da je življenje zapravlil. O teh svojih neljubih ugotovitvah je pisal tudi staremu prijatelju, invalidnemu graščaku v Stari Loki, zadržtemu ustavovercu Edvardu Strahlu. Ta pa ga je tolažil in spodbujal, naj ne popusti. Pri tem Strahl ni ravno laskavo pisal o slovenskih politikih, saj jih je označil kot "svetlobe boječé" plazilce oziroma črve:

Cenjeni prijatelj!

Torej si se na svoj 63. rojstni dan v stari zvestobi spomnil svojega štiri leta starejšega kolega in ga razveselil s polnostjo svoje duhovne izvrstnosti, za kar ti izrekam iz vse duše svojo najglobljo hvaležnost. Vse moram v popolnem miru in z vso pozornostjo prebrati ter potem postaviti na najbolj častno mesto na svoji knjižni polici kot prijazen spomin nate.

Kar napišeš kot izdelek svojih študij in raziskav, se tako zelo razlikuje od tistega, kar "majhni" ponujajo kot najboljše! Od tvojega dela se najbolj razlikuje tisto, kar se najbolj vsiljivo ponuja z nacionalno trikoloro in iz česar se "dela posle". Tu (v tvojem delu) je pravi humanizem, veliko srce za vse dobro in lepo, za napredek brez spon rasnega in verskega prepričanja. In ti potem govoriš o izgubljenem, zavoženem človeškem življenju. Ne in stokrat ne. Kar si v žlahtni nesebičnosti ustvaril, te bo še dolgo preživelo in bo dokaz, da so na Kranjskem celo v času njenega ponižanja živeli posamezni možje, ki so neomajno in z dvignjeno glavo zrl v svetle cilje, čez vso meglo nacionalističnega čudaštva, zarobljenosti in sebičnosti, ljudje, ki so vztrajno kazali na edino, kar je vredno poželenja: kultura in njen moralni vpliv na skupnost vseh življenjskih odnosov. Preštej vendar vse čiste roke na Kranjskem in veseli se z mano, da lahko pokaževa svoje pred Bogom in svetom. To spričevalo ti lahko ob tvojem 63. rojstnem dnevu dam jaz, ki sem zdaj kljub svoji telesni oslabelosti postal senior majhnega kroga prijateljev in mi pristoji pravica, da vam kažem smer. Torej: Sursum corda! Ekstremi se bodo pomirili, če kje, potem gotovo v Avstriji, pa če mi to doživimo ali ne. Gotovo bo napočil čas, ko se bo razlilo morje luči ter se bodo svetlobe boječé črvi in plazilci tudi na Kranjskem spet potopili v blato, iz katerega so prilezli ...

V pismu je zatem sledila še hvala Deschmannovih raziskav v zvezi s koliščarji, ki so Kranjsko na tem raziskovalnem področju postavile pred vse druge dežele. Pri tem je Strahl tolažil Deschmanna, ki za svoje gigantsko delo od Kranjcev ni prejel pravega priznanja:

Odobranje naših sodeželanov hi sledilo šele takrat, če bi našel na kakem najdišču kol z napisom "Udri nemčurja" ali "Živio, Ljubljanski Sokol" ali pa kako narokvico z napisom tristo hudičev (skromni Nемеc se zadovolji s "trije hudiči").⁷⁶¹

Po Deschmannovi smrti je njegov spomin med istomišljeniki ostal živ, posebno v člankih L. W. Nemci so mu postavili spomenik na pokopališču in s sodelovanjem dežele (tudi Slovencev) tudi kip v deželni muzeju. Večkrat so prirejali slovesnosti v njegov spomin in zatrjevali, da ga ne bodo pozabili.

⁷⁶¹ AS 854, Dragotin Dežman, Strahlovo pismo Deschmannu z dne 4. 1. 1884.

24. 5. 1890 so doprnsni spomenik Karlu Deschmannu, ki ga je izdelal dunajski kipar Tilgner, postavljen pa je bil v deželni muzej, slavnostno izročili v varstvo deželnemu odboru. Na slavnost je prišlo društvo hranilnice in corpora razen odsotnega predsednika, udeležili pa so se je tudi deželni glavar Poklukar in člani odbora Murnik, Detela in dr. Vošnjak ter Deschmannovi sorodniki. Pri izročitvi spomenika je imel podpredsednik hranilnice Schrey govor, v katerem je opeval 40-letno delo Karla Deschmanna kot kustosa in njegove dejavnosti na mnogih drugih področjih. Zatem je odkril spomenik. Potem je govoril deželni glavar Poklukar, se zahvalil hranilnici za podporo pri gradnji Rudolfinuma in slavil Deschmannove zasluge za muzej. Pod spomenikom je postavljen napis: "Njegovo življenje je bilo posvečeno znanosti in domovini."

Istega leta so začeli priprave za spomenik na pokopališču. Odkrili so ga nekaj let za tem.⁷⁶²

*

V obdobju 1883-1893 je umrla tudi vrsta uglednih kranjskih ustavovercev, starih borcev, ki so izbojevali nekdanje zlate čase nemštva na Kranjskem. Na naslednjih straneh bomo citirali nekaj odlomkov iz osmrtnic:

22. 9. 1884 je v 56. letu po dolgi in mučni bolezni umrl Raimund Pirker, deželni šolski inšpektor. Že od vsega začetka se je močno zavzemal za nemško stvar in omiko ter napredek v deželi. Z njegovo smrtjo je nemškoliberalna stranka izgubila pomembnega člana. Izpostavljen napadom in žalitvam, je bil zglede trdnega značaja človeka, ki živi po prepričanju.⁷⁶³

Smrt ima zlo žetev. Dne 26. 9. 1884 je na svojem dvorcu v Stari Loki umrl Eduard von Strahl. Že pred leti ga je kronična bolezen izločila iz javnega življenja (do leta 1866 je bil v deželnem zboru in odboru). Od takrat je osamljeno živel v stikih z redkimi prijatelji. Bil je izvrsten pravnik in sodnik. Njegova glavna zasluga je bila ustvaritev sedanjega provincialnega sklada. Bil je sodelavec in eno najboljših peres L. T. in L. W. Do konca je ostal optimist in je verjel v vrnitev boljših dni. Pokopali so ga 29. 9. 1884 v Ljubljani. [Poleg venecv korporacij se kot edini posameznik omenja Karel Deschmann - op. a.]⁷⁶⁴

Umrl je Emil Ritter von Stöckl.

Izginil je človek, ki je na poklicnem področju in v javnem življenju zavzemal izvrsten položaj. Bil je skromen, pošten značaj, izobražen, poznavalec znanosti in umetnosti ..., goreč zbiralec umetnin, požrtvovalen zdravnik in dobrotnik. Politično je bil predan liberalni, nemški in avstrijski ideji ... Poleg sorodnikov je zapustil gasilsko društvo, Schulverein in Turnverein. Rodil se je v Celovcu 30. 1. 1824, bil kot študent v akademski legiji, udeleženec dogodkov

⁷⁶² Npr. L. W., 31. 5. 1890; članek z naslovom "Deschmann Feier".

⁷⁶³ L. W., 27. 9. 1884.

⁷⁶⁴ L. W., 4. 10. 1884.

v letu 1848, komandant medicinskega korpusa in pozneje legije. Leta 1849 se je nastanil v Ljubljani. Nazadnje je bil predsednik deželnega sanitarnega sveta. Bil je politično dejaven predvsem v 60. letih, več kakor 25 let je bil vodja strelske družine.⁷⁶⁵

Leta 1886 so umrli naslednji znani kranjski ustavoverci: Martin Hotschevar [pogreb v Krškem je pripravil Doberlet, lastnik ljubljanskega pogrebnega podjetja, poveljnik ljubljanskega gasilskega društva - op. a.], dr. Karl Freiherr von Wurzbach in Franz Kromer, Kranjec in liberalni član deželnega zbora v letih 1861-1872, ki je ob koncu življenja bival v Mödlingu.⁷⁶⁶ Istega leta sta umrla še Vincenz Seunig, najstarejši ljubljanski častni meščan, in zgodovinar August Dimitz.⁷⁶⁷

23. 4. 1887 je umrl dr. Franz Schiffer; "zdravnik, dobrotljiv do revnih, privrženec nemškoliberalne stranke".⁷⁶⁸ Dne 23. 12. 1887 je ustavoverne prijatelje zapustil Alexander Dreo, "predsednik Kranjske hranilnice, vitez železne krone, član uprave Kranjske industrijske družbe, predsednik trgovske obrtniške in penzionistične družbe, član deželnega zbora oziroma občinskega sveta". Dreovo obilno premoženje je čakalo neznanega dediča, saj je umrl brez znanih sorodnikov.⁷⁶⁹

Leta 1892 sta umrla 8. 4. Franz Müller, dolgoletni urednik L. W., in 28. 10. Friedrich von Kaltenecker:

Vse moči je posvetil deželi, ki ji sicer po rojstvu ni pripadal. Neomajno je bil prepričan, da bo Avstrija vzcvetela le, če se njene ustavne institucije napolnijo z duhom stare, nemšču prijazne državne tradicije ... Nikakor ni bil nasprotnik slovanskega ljudstva, veliko bolj ga lahko štejemo za njegovega prijatelja in privrženca naravnega razvoja slovenskega jezika, ki se ga je s sebi lastno vztrajnostjo naučil in ga obvladoval v črki in besedi. V času 1872-1881 je bil kranjski deželni glavar. Vse stvaritve deželnega zbora in odbora so njegovo delo ali soavtorstvo. Bil je duša ustavovernega delovanja državne uprave.⁷⁷⁰

VI/7 Volitve v letih 1883-1893

Ljubljanski Nemci so spomladi 1883 razlagali, zakaj se prvič po 14 letih ne bodo udeležili občinskih volitev. To da so zakrivile izredne razmere. Sicer bi kljub gotovemu neuspehu sodelovali, saj gre za izvolitev na položaje, ki zagotavljajo normal-

⁷⁶⁵ L. W., 11. 4. 1885; Stöckl je umrl 3. 4. 1885 v starosti 61 let. Na velikem pogrebu so streljali s topovi strelskega društva.

⁷⁶⁶ L. W., 24. 4., 22. 5. in 4. 9. 1886.

⁷⁶⁷ L. W., 11. 9. in 18. 12. 1886.

⁷⁶⁸ L. W., 30. 4. 1887.

⁷⁶⁹ L. W., 29. 12. 1888.

⁷⁷⁰ L. W., 10. 4. in 4. 11. 1892. L. W. je poudarjal, da je Kalteneckerja izgnal iz dežele Winkler in jo tako oropal izvrstnega glavarja, mestno občino pa svetnika.

no delovanje občine. Vendar jim slovenski časopisi pripisujejo povsem nasprotno težnjo, češ da hočejo na občinski ravni uveljaviti vladi sovražno politiko:

Nasprotnikom ni nikoli uspelo zagotoviti podpore volivcev na običajen način. Lani so z obtožbo, da je nasprotna stranka v opoziciji, prisilili k neudeležbi velik del volivcev II. razreda. Druge so k temu prisilili z grožnjo gospodarskega bojkota. Obstaja še skupina voljnih elementov, ki se vedno priključijo prevladujočemu toku. Zlahka so tudi "popravili" volilne liste, volivce predstavili v druge razrede ali jim sploh odvzeli volilno pravico. Tako so spravili liberalno stranko v brezupen položaj. Da je to v popolnem nasprotju z zakoni, slovenske večine sploh ne zanima. Stališča vlade in njen odnos do volivcev v drugih mestih so jasno znamenje, da morajo državljani pravilno razumeti svobodne volitve. Enoletna vlada slovenske večine je dokazala njeno nesposobnost. Za deželno glavno mesto niso storili nič. Imenovanje hrvaškega državljanca Strossmayerja za častnega meščana nasprotuje občinskemu statutu; izganjanje nemščine iz mestnih šol, neuspeli poskus, da bi občinska sredstva prelili v nacionalistični finančni zavod - to so bila junaška dejanja Zarnika, Hribarja et cons. Da je bil občinski svet s posredovanjem manjšine velikokrat ustavljen pri početju neumnosti, dokazuje zapisnik. Vendar ne gre spodbujati manjšine, da bi bila na dolgi rok mentor večini, jo vodila za roko in ji pomagala k prestižnim uspehom. Počakati je treba, da se režim sam od sebe sesuje. Ne potrebujemo kronometra kneza Liechtensteina, da bi izračunali, kdaj ho jasno, da potrebuje občina drugo vodstvo. Liberalni volivci bodo takrat opravili svojo dolžnost.⁷⁷¹

Tudi na deželnozborske volitve tega leta je vlada po nemškem mnenju vplivala nekorektno:

Taaffe je z razpustitvijo deželnega zbora tik pred njegovim rednim koncem naredil veliko uslugo agitaciji nacionalcev. S tem je pri večini volivcev dosegel vtis nezadovoljstva z delom tega telesa.⁷⁷²

Tako so kranjski ustavoverci razglasili svojo neudeležbo na deželnozborskih volitvah (razen seveda veleposestniške kurije):

Vlada ni nič več nevtralna, temveč posega v volitve neposredno in posredno, tako da njihov izid ni več stvaren. Nikjer v Avstriji ni položaj za ustavoverce tako nezaslišan in neprijazen kakor ravno na Kranjskem.⁷⁷³

Deželnozborske volitve naj bi po mnenju Nemcev pokazale, "kako malo zaupanja uživajo prvaki med ljudstvom, kako zelo so razbiti na frakcije in sprti, družji pa jih le slepo sovraštvo do nemškoliberalne stranke."⁷⁷⁴ Seveda jih je veselila zmaga v veleposestniškem razredu. Hkrati so kritizirali grofa Thurna, češ da je s svojim čudnim vedenjem zakrivil zmago slovenskega kandidata Samca.⁷⁷⁵

⁷⁷¹ L. W., 14. 4. 1883; članek z naslovom "Wahlenthaltung". Slovenci kljub neudeležbi ustavovercev niso dosegli absolutne večine; volilna udeležba je bila po podatkih v L. W. glede na razrede naslednja: III. 287 upravičencev/volilo 147, II. 661/279, I 307/148 (L. W., 21. 4. 1883).

⁷⁷² L. W., 26. 5. 1883; članek z naslovom "Die Landtagsauflösung als Agitationsmittel".

⁷⁷³ L. W., 9. 6. 1883; članek z naslovom "An die Gesinnungsgenossen".

⁷⁷⁴ L. W., 16. 6. 1883; članek z naslovom "Mörsche Stützen".

⁷⁷⁵ L. W., 23. 6. 1883.

Slovenske lovke so segle tudi po trgovsko-obrtni zbornici, katere volilni red je bil spremenjen v korist nacionalne večine.⁷⁷⁶

Tudi potrditev spornih deželnozborskih mandatov Nemcev ni prepričala o slovenski dobronamernosti:

*Vlada je zastavila svoj vpliv, da slovenska deželnozborska večina ni razveljavila mandatov nemških poslancev Deschmanna, Schreya in Mauerja. Razlog je ta, da je v Winklerjevem in vladnem interesu preprečiti neudeležbo ustavoverne manjšine. Seveda niti zdaleč ne gre za simpatijo do ustavoverne stranke ali občutek za pravico ... Potrditev mandatov nemških kandidatov za deželni zbor se razglaša kot velika zmaga sprave. O pomiritvi seveda ni niti sledu. Do tega dejanja je prišlo po grozovitem vladnem pritisku in po tem, ko je Winkler slovenske poslance poučil, da bi bil ob nepotrditvi ogrožen njegov položaj.*⁷⁷⁷

Ob občinskih volitvah 1884 se je L. Z. čudil ustavovrnim pritožbam in spraševal, ali naj bi bil Winkler dolžan zagotoviti ustavovrno večino v občinskem svetu. L. W. je odgovarjal, da so od Winklerja pričakovali "zgolj nevtralnost pri volitvah". Očitati so mu, da ni dovolil nemške večine v občinskem svetu in da se zato tudi ni mogel prepričati o "njenem korektnem in nikoli fanatičnem stališču".⁷⁷⁸ Nemci so menili, da so bile razmere na teh volitvah še slabše kakor leto prej. Volilne liste so bile sestavljene nezakonito, stališče vlade je bilo isto kakor v letih 1881 in 1882, napadi uradnega tiska na kranjske Nemce pa so se še stopnjevali.

*Pustiti je treba nacionalne frakcije in vlado, da poračunajo med sabo. Nacionalce je treba pustiti na oblasti, da pokažejo svoje sposobnosti. Če bi se udeležili volitev, bi delali v njihovo korist.*⁷⁷⁹

Nemci so z zadovoljstvom opisovali spopad med Narodovo in Winklerjevo frakcijo, ki je izbruhnil ob teh volitvah:

Proti Šukljetu je nastopila Narodova frakcija pod Zarnikovim vodstvom. Kje so časi, ko sta S. n. in L. Z. drug od drugega prepisovala antiliberalne in antinemške parole ... Od treh kandidatov v II. razredu je na predvolitvah dobil splošno podporo le trgovec Ledenig - ta Slovenec najnovejšega kova je torej ljubljeneц naroda. Tavčarju sovražna je Winklerjeva frakcija, proti njemu je imel posebno napadalen govor Šuklje, kljub temu je bil Tavčar sprejet. Na zborovanju je bilo videti dva uradnika, ki se doslej nista štela za privrženca nacionalcev. To sta okrajni komisar Schwarz in policijski nadkomisar Parma.

Hkrati so se v L. W. zabavali nad vladno zadrego, saj so "nacionalci" obrnili vladi hrbet:

*Vlada je poskušala z uradniki zlomiti odpor nacionalcev, vendar se je naenkrat znašla brez podpore v deželi ... Nacionalci so zrasli vladi čez glavo, kar je dokaz, da ne obvlada položaja. Vladni polom se je izkazal s tem, da so njihovi agitatorji delali proti vladi enako kakor prej proti Nemcem.*⁷⁸⁰

⁷⁷⁶ L. W., 7. 7. 1883; članek z naslovom "Nationale. Volkswirtschaft".

⁷⁷⁷ L. W., 13. 10. in 27. 10.1883; članek z naslovom "Die besiegte Majorität".

⁷⁷⁸ L. W., 5. 4. 1884; članek z naslovom "Gemeinderath und Landespräsident".

⁷⁷⁹ L. W., 19. 4. 1884; članek z naslovom "Wahlenthaltung".

⁷⁸⁰ L. W., 26. 4. 1884; članek z naslovom "Die Gemeindewahlen und die Regierung".

Kljub temu se jim je zdelo, da razlike med sprtimi niso velike:

Šuklje je voljna lutka predsednika Winklerja in zato bolj umirjen kakor njegovi privrženci, radikalci pa ne puste, da bi jim vlada kar koli predpisovala. Nemci ne morejo od "zmernejših" nič pričakovati; Šuklje je enak nacionalni fanatik kakor radikalci: "Schöne Seelen finden sich halt immer wieder."⁷⁸¹

O komičnih prizorih "demokratskih" volitev na deželi, npr. ob izbiri župana v Stari Loki, je Deschmanna informiral Strahl. Opisoval je, da vsak občinski svetnik javno razglaša pretendentu na župansko mesto, da ne bo volil zanj, če ta ne izpolni nekaterih pogojev:

In potem je tu župan pogojno - soglasno izvoljen, ker ga sveti dekanat hoče imeti za župana. Volitve se tako izvedejo v župnišču. Potem pa izbranega župana vsi, družno z dekanatom, strastno kritizirajo ... Toda bolezen moru iti skozi vse faze in nekega dne, četudi mi tega morda ne bomo doživeli, bo ljudstvo ozdravelo.⁷⁸²

Zaradi vnovične neudeležbe na občinskih volitvah leta 1885 je Nemce oštela provladna L. Z., ki je oporekala njihovim razlogom za bojkot. To pa je bilo, kakor so zapisali v L. W., popolnoma neutemeljeno:

L. Z. sprašuje, zakaj nismo spodhudili volivcev k protestom zaradi nepravilne sestave volilnih list. Proces pritožbe na vrhovno sodišče je predrag in to je nesmiselno početi le zato, da bi presegli nacionalni fanatizem in enostranskost. Delo vlade bi bilo, da popravi najbolj v neho vprijoče kršitve - morala bi biti porok za legitimnost, ki jo je nacionalni občinski svet tako močno načel. Stališče vlade ob teh volitvah je enako kakor prej in je daleč od ocene L. Z. "vollkommen correcte". O nepravilnosti volitev 1881 in 1882 bi še pisali, če ne bi bilo zakona o tisku in če ne bi s tem ljudi izpostavili šikaniranju.

L. W. je v tem članku še naprej razpredal razloge za bojkot v obliki namišljenega dialoga:

L. Z.: Volitve so vendar tajne.

L. W.: S samim nastopom na volitvah bi si naši volivci škodili, saj se ve, da so značajni in za koga bi volili.

L. Z.: S kakimi sredstvi naj bi vlada zagotovila liberalni stranki zmago, ko statistični podatki kažejo, da je glede na število kranjskih Nemcev obsojena na položaj manjšine?

L. W.: Dokaz, da to ni res in da bi za liberalce volili tudi Kranjci slovenskega rodu, je njihova 13-letna vladavina na ljubljanskem magistratu. Od kod vladi prepričanje, da je treba Slovence in Nemce dojemati kot dve izključno ločeni skupini. Samo število Nemcev in Slovencev ne bo nikoli določalo podobe javnega življenja na Kranjskem.

Sodelovanje na občinskih volitvah je bilo tudi tokrat izjemno majhno, več kakor 2/3 izločenih svetnikov je odklonilo ponovno izvolitev. Med njimi so prvi iz vrst Koryphäev-Winklerjeve skupine v ožjem smislu: dr. Mosche in Kuschar sta obrnila občinskemu svetu hrbet.⁷⁸³

⁷⁸¹ L. W., 3. 5. 1884.

⁷⁸² AS 854, Dragotin Dežman, Strahlovo pismo Deschmannu z dne 8. 7. 1884.

⁷⁸³ L. W., 18. 4. 1885; članek z naslovom "Nach den Gemeinderathswahlen".

Tudi naslednje leto je bil položaj na občinskih volitvah isti. Nemci se jih zaradi domnevno nevzdržnih razmer (šikaniranje Kranjske hranilnice, inkvizicija nad državnimi uradniki, zloraba pri reformi mestnega statuta, nenehni izpadi uradnega časopisja ipd.) spet niso udeležili:

S. n. je kot volilni policaj ugotovil, da se je od več kakor 300 uradnikov v II. razredu udeležilo volitev le 5 %. L. Z. je zapisal, da je že navzočnost državnih uradnikov na sestanku ustavoverne stranke po vladnih merilih nemoralno dejanje, prav tako naročanje na L. W.

Volilna udeležba je bila iz leta v leto slabša. L. W. je objavil preglednico o tem, koliko Ljubljčanov je v zadnjih letih prišlo na občinske volitve:⁷⁸⁴

	I	II	III
1883	148	279	147
1884	120	234	79
1885	75	147	75
1886	64	115	68
	322 upravič. l. 1886	627 upravič. l. 1886	387 upravič. l. 1886

V letih 1887 in 1888 se je zgodba ponovila. L. W. je ponavljal svoje stare resnice:

*Volilna udeležba je bila majhna, posebno glede na to, da se je volilna pravica razširila - vpisanih je bilo 2378 volivcev. Na volilnem seznamu je tudi vladika Stroßmayer, čeprav je njegovo častno meščanstvo nično - ogrski državljani in tako tujec. Magistrat ob volitvah ni imel kaj pokazati - zasilno bolnišnico je izsilila država, nova vojašnica izvira še iz časov nemške vlade, drugo pa je delo Kranjske hranilnice.*⁷⁸⁵

1889 je ob vnovičnem nemškem pozivu na bojkot občinskih volitev sledil še večji padec volilne udeležbe ("ne bomo služili kot štafaža sprave"). Nemci so znova ugotavljali smešno majhno zanimanje za ljubljanske občinske volitve: "Ko se nacionalni odbor zahvaljuje za sodelovanje, to zveni kot ironično posmehovanje." Udeležba je bila naslednja: 1888: 2378 upravičencev - volilo 386 (I. 584 - 92; II. 853 - 172; III. 941 - 122); 1889: 2542 upravičencev - volilo 323 (I. 589 - 82; II. 875 - 130; III. 1078 - 111).⁷⁸⁶

1890 je L. W. zadovoljno poročal o medslopevskem boju na občinskih volitvah:

Na letošnjih občinskih volitvah sta bila živahna udeležba in zagrižen boj, ki je udaril z vso silovitostjo. Klerikalno krilo je pridobilo veljavo in postalo večina v večini, medtem ko je radikalna slovenska manjšina ostala popolnoma brez vpliva. Deželnozborska sezona se je končala s kompromisom, a ta ni nič drugega kakor popolna podreditev klerikalcem. S tem je bil dosežen navidezni mir, vendar so napetosti med obema taboroma ostale. S. n. je občasno pokazal svojo jezo, klerikalci pa so sklenili širiti svoj vpliv naprej - tudi v ljubljanski občinski svet, kjer so doslej skoraj izključno prevladovali patroni S. n. Na tiho so se

⁷⁸⁴ L. W., 3. 4. 1886; članek z naslovom "Wahlenthaltung".

⁷⁸⁵ L. W., 28. 4. 1888.

⁷⁸⁶ L. W., 28. 4. 1889.

na obeh straneh že dolgo pripravljali na spopad, ki je izbruhnil ob občinskih volitvah. Predvolilna zborovanja so potekala mirno, ker strani nista hoteli predčasno odkrivati kart. Na prvi dan volitev pa se je začelo. V obeh slovenskih dnevnikih so planili eni po drugih in se začeli strastno obtoževati. Medtem ko so se mladi kaplani pri Slovencu dajali z ultraši S. n., se je pojavila tretja skupina. Neka skupina obrtnikov, ki sta se ji dobrikali obe strani, je v III. razredu postavila svoje kandidate. O nacionalnem centralnem volilnem odboru, ki je imel doslej volitve izključno v svojih rokah in je bil pravzaprav odbor prvakov, ni bilo tokrat ne duha ne sluha. Od nekdanjih privilegiranih ljudskih voditeljev ni ostala niti sled. Spori med radikalci in klerikalci so bolj osebne narave. Gre za preveliko število politikov, ki so čisto slabe vrste in si medsebojno nič ne privoščijo. Nemcem je do obeh frakcij vseeno, Ljubljancani pa že začenjajo spoznavati, kako so oboji nesposobni. Ko ho to mnenje splošno prodrlo, bo napočil čas, ko bo ljubljanski magistrat spet lahko boljši.

Na občinskih volitvah so zmagali radikalci. Njihova agitacija je bila izredno močna. Bleiweisa in Petričiča sta postavili na svojo listo obe stranki, Franc Terček in Ivan Knez pa sta premagala klerikalca - kaplana Polaka in Kalana. Surovosti pri obeh časopisih se nadaljujejo.⁷⁸⁷

Tudi v naslednjih letih, vse do konca dobe, ki jo v tem poglavju obravnavamo, se je zgodba ponavljala. Nemci so ostajali neomajni in so zavračali vsako politično povezovanje s stvarnimi silami:

*Obe frakciji sta nemški in liberalni stvari sovražni. Če so klerikalci manj fanatični v nacionalnem vprašanju, toliko bolj se pri njih izrazi ultramontansko mračnjaštvo. Nemška stranka se v ta medslopevski spor ne sme mešati.*⁷⁸⁸

Pri tem stališču je razumljivo, da so kranjski Nemci tudi ob državnoborskih volitvah 1891 (kljub nekaterim namigom, da se jih bodo udeležili) zadržali pasivno držo opazovalca, ki se zgraža ob nespodobnostih primitivnih slovenskih politikov. Za te so predvidevali, da bodo verjetno, kljub temu da so se temeljito opljuvali, v bližnji prihodnosti spet "hodili pod roko".⁷⁸⁹

Njihovo gornje stališče pa kljub vsemu zagotavljanju ni zdržalo dolgo. Že čez nekaj let so izgubili nedolžnost in se vmešali v medslopevske politične homatije, iz katerih so - kakor bo prikazano - znali iztržiti povsem zadovoljive koristi.

⁷⁸⁷ L. W., 19. 4. 1890; članek z naslovom "Die Gemeinderathswahlen".

⁷⁸⁸ L. W., 18. 4. 1891; članek z naslovom "Wahlenthaltung".

⁷⁸⁹ L. W., 7. in 14. 3. 1891; članek z naslovom "Die Reichsrathswahlen in Krain".

Baron Josef Schwegel, vodja kranjskih Nemcev v letih 1894-1908

OBDOBJE UTRJEVANJA KRANJSKEGA NEMŠTVA IN NJEGOV ZATON OB RAZPADU HABSBUŠKE MONARHIJE 1894–1918

VII/1 Vrnitev kranjske nemške stranke v dejavno politično življenje in nemško-liberalni sporazum 1895–1905

Kranjske Nemce je dolgi post, ki je trajal vse od leta 1883, temeljito ozdravil enega političnega predsodka in ene iluzije. Prvič so po dolgoletnem trmoglavljenju končno ugotovili nesmotrnost vztrajati pri stališču, da je sodelovanje s komer koli iz slovenskega tabora nesprejemljivo, in drugič, nehali so negibno čakati na novi veter, ki bo zavel z Dunaja in jih ustoličil na starih položajih. Res je sicer, da jih je k tem "revolucionarnim" spremembam njihove politične doktrine spodbudil tudi razkol in slovenskih vrstah, res je, da se je dalo računati na širokosrčno podporo deželnega predsednika Heina, ki je nemško stranko pridno pomagal uveljaviti na kranjskem političnem trgu. Pa vendar, sprememba kranjsko-nemškega političnega creda in njihovo vstajenje od mrtvih sta bila presenetljiva.

Posebno pomembno vlogo je pri teh spremembah odigral baron Josef Schwegel. Bil je idealen voditelj za pot iz osamitve, ki je držala edino prek slovenskih politikov, saj je bil v zelo pristnih stikih z njimi, npr. Franjem Šukljatom in Ivanom Hribarjem. Grof Barbo je ob ustanovitvi Nemškega narodnega sveta za Kranjsko leta 1908 v svojem pregledu obdobja 1878–1907 poudaril:

Šele po koncu Taaffejeve ere je bilo mogoče misliti na to, da si kranjski Nemci pridobijo svoje pravice. V času najhujšega pritiska se je nemško meščanstvo v Ljubljani leta 1894 spet zbralo in ustanovilo Nemško stranko ("Deutsche Partei"), v kateri so se bratsko našli staroliberalci, konservativci, nemški nacionalci in nemški radikalci. V letih 1894/95 ustvarjena strankarska organizacija pa je bila provizorij, ki se je moral izkazati za nezadostnega v trenutku, ko je splošna volilna pravica spremenila pogoje političnega življenja, posebno glede na Kočevsko.⁷⁹⁰

⁷⁹⁰ Deutsche Stimmen aus Krain, Triest und Küstenland, 9. 1. 1908.

Na predlog dr. Binderja so na tem ustanovitvenem sestanku Nemškega narodnega sveta za Kranjsko izvolili za častnega člana barona Schwegla in se mu tako zahvalili za dosežke stare, pravkar razpuščene organizacije (nemške stranke), ki ji je načeloval vseh trinajst let obstoja.

Natančnejši podatki o načinu reorganizacije Nemške stranke 1894/95 žal niso dostopni, ker v teh letih stranka ni imela svojega glasila, prav tako ni ohranjeno tozadevno arhivsko gradivo. Nekoliko je o spremembi političnih smernic kranjskih Nemcev v svojih spominih povedal Josef Schwegel:

Skoraj nobenega organa avtonomne deželne uprave ni bilo, nobenega odločanja o kaki malo bolj pomembni deželni zadevi, pri kateri ne bi želeli mojega sodelovanja v tej ali oni obliki. Odločilno za vrednost tega sodelovanja je bilo seveda politično stališče naše stranke in njena teža v deželnem zboru. Dnevi nemške večine so bili v času, ko sem prišel v deželni zbor, že mimo. V posameznih krogih so sicer še kuhali jezo in se ozirali nazaj, tuhtajoč, kako bi se to in ono moralo zgoditi drugače, kakor se je, oziroma bi moralo biti tako, kakor je bilo v prejšnji časih, ko se je še z - morda neupravičenim - zaničevanjem zviška lahko gledalo na slovensko opozicijo. Takrat so v deželnem odboru, pa tudi v ljubljanski občini vladali zaslužni ljudje, Nemci, kakršni so Kaltenegger, Deschmann in Laschan. Zdaj je nasproti Nemcem v deželnem zboru stala močna, samozavestna slovenska večina. V teh okoliščinah je bilo težko najti dober nasvet, vendar se je ponudil sam od sebe. Kmalu se je namreč pokazalo, da loči liberalne Slovence od klerikalnih globok prepad in da v resnici v deželnem zboru obstajajo tri stranke, od katerih nobena ne razpolaga z absolutno večino, in da je tako vsaka odločitev vezana na soglasje dveh strank. Deželni predsednik, baron Winkler, je bil poslan v deželo, da "Slovence izigra proti Nemcem", ki so še vedno trmasto podpirali na Dunaju nič več priljubljeno ustavoverno stranko. Vendar je Winkler sam izkusil, da je moral večkrat v najpomembnejših državnih zadevah brez podpore državi vedno zvestih Nemcev žalostno propasti. Samo od sebe se je izkazalo, da se lahko položaj v deželnem zboru obrne v korist Nemcev, če ti svojo držo utemeljijo z mirnim premislekom, z vnemo pri delu in brez strankarstva zastopajo interese dežele in njenih prebivalcev, vsakič glede na situacijo in posamezne primere. Tako bi bili sprejeti le tisti zakoni in deželo zavezujoče odredbe, s katerimi bi se strinjali tudi Nemci. Kar se tiče nacionalnega vprašanja, pri katerem sta se obe slovenski stranki vedno združevali proti Nemcem, pa bi Slovenci iz vztrajnega zavračanja svojih zahtev po nacionalnih koncesijah morali razbrati nesmisel tega početja. Tako bi se Slovenci - oh popolni ohranitvi enakopravnega položaja sonarodnjakov - morali podati pod prapore nemške kulture, te "pred vsemi svetleče luči", in se ob doseganju svojih interesov ozirati na prevladujoče državne ambicije in interese. Te temelje sem zastopal pri svojem vstopu v deželni zbor, pa tudi pozneje, vse do danes. Verjamem, da sem kot vodja Nemcev v deželnem zboru in v deželi z udeležanjem teh svojih osnovnih izhodišč (za katere sem, kakor si lahko laskam, pridobil svoje kolege v deželnem zboru) izkazal dolgoletno službo državi in Nemcem. S temi načeli nam je bilo mogoče sodelovati enkrat z eno, drugič

*z drugo slovensko stranko, in sicer vedno izhajajoč iz lastnih pogledov. Tako smo lahko vplivali na najvažnejše odločitve deželnega zbora in smo v resnici po dolgem času spet pridobili položaj, ki je bil pred mojim vstopom v deželni zbor izgubljen.*⁷⁹¹

Da pa preoblikovanje politične smeri Ustavovernega društva v stranko z izrazitim narodnim predznakom ni bilo po volji vsem članom, izvemo iz žalnega govora dr. Binderja, ko je opeval zasluge umrlega dr. Adolfa Schafferja:

*Pokojni je 42 let delil dobro in zlo z društvom. V osemdesetih se je verjelo v prehodnost Taaffejevega režima in v to, da bo spet nastopila doba zmage liberalizma. Upanje je bilo zlagano ... Tako se je v nemških deželah Avstrije združila ideja, da je namreč le v odkritem izpovedovanju lastne narodnosti najti prihodnost za nemški narod. Da preoblikovanje društva na teh podlagah ni naletelo ravno na Schafferjevo odobravanje, je razumljivo.*⁷⁹²

*

Potem ko je med slovenskima strankama v začetku devetdesetih let nezaupanje naraščalo in se sprevrčalo v sovrašтво, so dozorevale razmere za nastop kranjskih Nemcev. Ni bilo sicer popolnoma jasno, s katero od obeh slovenskih strank bodo stopili v koalicijo. V začetku je bilo videti, da je več možnosti za nastanek klerikalno-nemške zveze. To je npr. nakazovalo stališče katoliške stranke v zvezi s problemom javnih uličnih napisov, ki je javnost precej osupnilo.⁷⁹³ Slovenec je tako v svojem članku julija 1894 zastopal širokosrčno in strogo moralno stališče:

Krivica je vedno krivica, naj se godi Slovincu, Nemcu ali Italijanu. Ako hočemo Slovenci bojevati pravičen, pošten boj, tedaj se ne smemo nikoli posluževati krivice, ker s tem naša borba zgubi moralno podlago ... Zakaj s tem je tudi od naše strani sprejeto machiavelistično načelo, da sila odločuje, načelo, vsled katurega je v ozbiljni nevarnosti naš obstanek. Načelo sile je namreč vsikdar v kvar slabejšemu, zato je v takih horbah slabejši vedno tepen in tako bomo vsled tega tepeni tudi Slovenci kot slabotnejši in maloštevilnejši.

V nadaljevanju je bila izrečena tudi trditev, da stališča ljubljanskega občinskega sveta, ki zahteva samo slovenske ulične napise, ne izražajo stvarnih razmer v mestu oziroma javnega mnenja ljubljanskih meščanov, ki se izpričuje na "javnih napisih zasebnikov, na prodajalnicah in drugih podjetjih". Slovenec je nato zlobno zatrdil, da lahko našteje imena narodnih naprednjakov in celo narodno naprednih odbornikov, ki imajo nad svojimi firmami samo nemške napise. O narodno naprednih odbornikih, ki imajo slovenske in nemške napise, niso hoteli govoriti, "kajti s tem smo bili doslej vsi

⁷⁹¹ Spomini barona Josefa Schwegla, tipkopis, str. 116–117; avtor je izvod spominov dobil od dr. Igorja Grdine, ta pa spet od nekoga drugega. Včasih so bili spomini v nekdanjem Arhivu Inštituta za novejšo zgodovino, danes pa jih v ustanovi naslednici ni najti.

⁷⁹² D. S., 2. 2. 1905.

⁷⁹³ Vprašanja uličnih napisov tu ne bomo podrobneje predstavljali, ker je o tem napisanega že veliko. Temeljno delo, ki izčrpno obravnava tudi to vprašanje, je napisal Vlado Valenčič, *Zgodovina ljubljanskih uličnih imen*, Gradivo in razprave 9, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Lj., 1989. Posebno je zanimivo poglavje 6, *Boj za slovenske ulične napise*.

popolno zadovoljni". Slovenec je zaključil, da je edina prava rešitev, "če se na prvo častno mesto postavi slovenski napis, na drugo mesto spodaj pa nemški".⁷⁹⁴

Slovenski narod je ta stališča komentiral takole:

*Roma locuta! Ljubljanski "konservativci" so govorili, in sedaj hode veliko vesele v nemškem in židovskem Izraelu! Slovenski napisi v beli Ljubljani, to je v edinem večjem mestu, koje imamo Slovenci v rokah, so trn v peti naši "katoliški" stranki, in na tem torišči srečala se je z nemško stranko, ter postala z le-to jednega srca, jedne duše! Škoda, da Dragotin Deschmann iz groba vstati ne more, da bi blagoslovil to poroko - mej našim kapelanstvom in našim germanstvom! Prezgodaj si umrl, Dragotine, in Bog te v istini ni ljubil, ker ti ni pustil doživeti srečnega tega trenutka.*⁷⁹⁵

S. n. je v istem članku tudi izrazil začudenje nad zagnanostjo klerikalcev, saj stvar nima nobenega verskega pomena: "Ta hinavska družba pri ti priliki ne bode mogla zlesti na Gospodov oltar, kričeč: Gospoda bijejo! da si dobro čuti, da padajo udarci jedino le po njeni grešni polti."

Glede napisov, se je liberalcem zdel položaj popolnoma jasen. Menili so, da je vprašanje javnih napisov le del boja:

[Tu] se bije mej ošabno-neusmiljenim germanstvom in pa tlačnim slovanstvom, in kdor trdi, da je v tem boju krivica na strani tlačenega, mora biti ali Nemec, ki itak razun sebi nikomur pravičen ni, ali pa renegat, kojega itak celi svet zaničuje ... Nikakor pa ne moremo umeti, kako pride naša klerikalna stranka do tega, da vtika svojo roko Nemcem na ljubo v žerjavico in da se tako dalječ spozabi, da pljuje v slovensko skledo ... preлива svojo kri za Nemce, ter meče kolce pod noge lastnemu narodu! Pri prvi priliki, ko se je bilo potegniti za najprimitivnejšo pravico slovenske narodnosti, so odložili krinko, ter se pokazali v odurni nemčurski svoji nagoti ter so zastavili ves svoj vpliv v to, da bi pridobili zmago Nemcem.

S. n. je izrazil tudi pričakovanje, da "nastane z jednega sestanka dolgotrajna zaljubljenost in končno poroka in morda še celo gola civilna poroka. Naš blagoslov ima ta parček že sedaj!"⁷⁹⁶

Po običajnih zakonitostih so se toni v polemiki povišali in Slovenec je v nadaljevanju spregovoril o tem, kako so Nemci tako ali tako po svojih načelih mnogo bližje liberalcem, katerim so tudi pomagali do zmage na mestnih volitvah, in zato Nemcev glede napisov ne nameravajo tolažiti. Še manj pa mislijo padati v prah, ko se kak liberalni odvetnik znebi kake neslanosti - liberalne odvetnike je pri tem Slovenec nasploh razglasil za "najgorje nasprotnike zdravemu, v pravičnosti utemeljenemu razvoju narodov in držav". Vprašanje napisov pa je bilo po njegovem mnenju popolnoma neprimerno:

Beli Ljubljani gospodari tuj, nemški kapital. Vsa večja obrtna podjetja so v nemških rokah in podpirajo jih najzgovornejši narodnjaki, mej njimi sam slavni mestni zastop; večja trgovina je v mnogem obziru v rokah naših nasprotnikov in kar je domačinov, so odvisni, če ne od nemških kreditnih, vsaj od židovskih tvor-

⁷⁹⁴ Slovenec (v nadaljevanju Sl.), 13. 7. 1894.

⁷⁹⁵ S. n., 14. 7. 1894.

⁷⁹⁶ Prav tam.

*niških zavodov; inženjerji, mehaniki, stavitelji so večinoma tujci, mej uradniki je obilo Nemcev; sploh, koder je kaj boljšega kruha, se ne reže domačinu; tako je Slovencu skoraj jedino mej postreški in dninarji še pripravljeno mesto. Poleg tega so hišni posestniki ogromno zadolženi Nemcem, najprej seveda kranjski hranilnici in vsled neugodnih razmer od dne do dne še bolj propadajo. Prometna sredstva v Ljubljani čakajo nujno izvršitve, kanalizacija, mostovi zahtevajo pomoči ... in še nebrojno drugega. Pri tem pa se slavni mestni zastop peča z igračico samoslovenskih napisov, kakor ne bi imel nobenega važnejšega posla in kakor bi res iskal, kako bi po nepotrebnem izmetal par tisočakov, menda z novimi tablicami hoteč ustaviti socijalno bedo, ki vedno silneje trka ob duri ...*⁷⁹⁷

S. n. je v odgovoru prinesel vest, da je največji slovenski odpadnik Schwegel v Südsteierische Postu pel hvalo Slovencu za njegovo držo glede javnih napisov v Ljubljani. Obenem je poudaril pomenljivost tega, da klerikalci posegajo po oguljenih nemškutarskih stališčih glede praktičnosti in koristnosti na jezikovnem področju, iz katerih sledi, da je želodec zadnje merilo:

In zatogadelj jim je vse igračica, kar ne polni skled. Saj tudi tisto kar nam je pel večno-slavni Prešeren, ni nikdar nasitilo praznega želodca.

S. n. je poudaril tudi namero mestnega zbora, da nemudoma spet postavi dvojezične napise, ko bodo isti stali tudi v Celju, Celovcu, Mariboru, Trstu in Gorici, in tako odbijal moralne pomisleke klerikalcev.⁷⁹⁸ Zgodba o javnih napisih v Ljubljani pa se je povezovala z omahovanjem ob potrditvi novoizvoljenega župana. S. n. je ugotavljal, da zaradi mogočne zaslombe konservativnih Slovencev Nemci "dvigajo ponosno svoje glavice in čutijo se, da so nekaj". Posebno jih je ojunalo čudno govorjenje deželnega predsednika Heina, ki je ob imenovanju župana Grassellija slednjega bolj grajal kakor hvalil. Po poročanju S. n. so kranjski Nemci:

*Celemu svetu oznanjali, da so visoki krogi - tu se meni prej kot ne gospod Hein - že pomišljali, ali bi izvoljenega župana v najviše potrdilo priporočali ali ne, da pa se je končno prišlo do prepričanja, da je jednooki kralj mej slepci, in zatogadelj so visoki gospodje novoizbranega župana vendarle priporočali v najviše potrjenje. Tako sramote naši nemški someščanje novega ljubljanskega župana pred celim svetom, da si ne pomislijo, da je pod božjim solncem ni politične stranke, koja bi v svoji sredi štela toliko duševnih rev in ničel - skoraj bi rekli, da niti jednega jednookega ni mej njimi! - kot jih šteje ravno naša Ljubljansko-nemška klika v svoji sredi.*⁷⁹⁹

Opisana epizoda v zvezi z uličnimi napisi je torej še poglobila nezaupanje med strankama in vse se je čedalje bolj omejilo na vprašanje: kdo bo prej sklenil sporazum s kranjskimi Nemci. Da sta obe stranki pripravljene na zvezo z Nemci, izpričujeta tudi izjavi dr. Šušteršiča, da ima raje Nemca kakor slovenskega liberalca⁸⁰⁰, in dr. Tavčarja (v deželnem zboru spomladi 1895), da gre raje s Schweglom kakor z Mahničem.

⁷⁹⁷ Sl., 14. 7. 1894.

⁷⁹⁸ S. n. 17. 7. 1894; članek z naslovom "Upupa Epops IV".

⁷⁹⁹ S. n., 23. 7. 1894; članek z naslovom "Nemci in naš župan".

⁸⁰⁰ Ivan Hribar, *Moji spomini*, I. del, Slovenska matica, Ljubljana 1983, str. 496.

Potem ko je zveza med slovenskimi liberalci in kranjskimi Nemci postala očitna ob izvolitvi dr. Schafferja v deželni šolski odbor (po Tavčarevi in Murnikovi zaslugi), se je na liberalce usul plaz obtožb o izdajstvu. Slovenec je poudaril, da je dr. Schaffer simbol sovražnika slovenskega naroda:

Kjer se je imenoval rajni Dežman, se je oglašalo tudi njegovo ime in s tisto mladostno vneto silo kakor Dežmana je pobijala tudi njega vsa slovenska stranka. Dr. Schaffer je še jedini nemško-liberalni ostanek iz tistih polpreteklih časov in po pravici že šteje dobrih petindvajset let, kar se bojuje z dosledno gorečnostjo v javnosti proti slovenstvu za liberalizem in nemštvo na Kranjskem. Z rajnima papirnima lajevcema "Tagblattem" in "Laibacher Wochenblattem" je v ozki zvezi njegova oseba.

Katoliški časopis je tudi poudarjal, da bi tistega, ki bi pred leti prerokoval tak razplet, razglasili za blaznega, onega, ki bi tako nezaslišane zveze predlagal, pa kamejniali. To zavrženo povezovanje se je po spominjanju katoliškega dnevnika začelo že s sodelovanjem na deželnozborskih volitvah:

Vsi Narodovci v trebanjskem okraju so volili trdega Nemca Berga. Še lepše se je to pokazalo s tem, ko so podelili častno ljubljansko meščanstvo Schweglu in ta je nato skupaj s Schafferjem vodil na motvozu te nekoč divje in silne medvede, ki so žugali pohrustati vsacega, kedor si je drznil dvomiti o načelu absolutne narodnosti. Kar nič več niso bili nevarni Nemcem in liberalstvu.

Slovenec (v nadaljevanju Sl.) je liberalce prav tako razglasil za "črve, ki glojejo mrličje tj. grdo, mrtvo truplo - nemški liberalizem".⁸⁰¹ S. n. je odgovarjal, da je Slovenčevo kričanje znamenje, da "gospodje kapelanje čutijo vdarec in da čutijo pred vsem, da je igra končana - pa tako končana, da so jo oni zgubili".

Obenem je S. n. razkril "javno" skrivnost:

Škof Missia je v soglasji z drugim visokim gospodom do zadnje podrobnosti malo pred volitvami dogovoril celi načrt za naskok na narodno stranko ... In ta dva gospoda sta razdelila plašč narodne stranke: vzela sta nam Ljubljano, ter jo mej Nemce in klerikalce enakomerno tako razdelila, da pošlje Ljubljana v deželni zbor nemškega in klerikalnega poslanca. Vzela sta nam deželni odbor, kjer naj hi imela naša stranka jednega ali pa nobenega zastopnika.

Tako bi bili narodnjaki čisto "na suhem" in za svoje volivce ne bi mogli storiti čisto nič. S tem sporazumom pa bi klerikalci podelili Nemcem še vse hujše koncesije, kakor so jim jih dali narodnjaki. Torej je bil sporazum med Nemci in narodno stranko nujen in tako rekoč sklenjen za narodov blagor. Ob koncu so v S. n. javno pozvali Missio, naj "pod škofovsko svojo častjo izreče, da ni pred zadnjimi deželnozborskimi volitvami konferiral z drugim visokim gospodom v ta namen, da bi se dosegla trajna zveza mej nemško in klerikalno stranko na Kranjskem".⁸⁰² Sl. je po teh brezobzirnostih svoje obtožbe še stopnjeval: med slovenske liberalce in hrvaško narodno (tj. madjaronsko) stranko je postavil enačaj in trdil, da je "slovenski narod toliko 'naroden', kolikor so narodne mažaronske Narodne novine", dr. Nevesekdoja

---

⁸⁰¹ Sl., 4. 3. 1896.

⁸⁰² S. n., 6. 3. 1896.

(Tavčarja) pa je razglasil za "coadjutorja barona Schwegla in dr. Schafferja cum iure succedendi v nemškutariji". Vsa Narodova natolcevanja v zvezi s škofovimi predvolilnimi dogovori z Nemci je označil za smešna, saj temeljijo na dveh dokazih: "To je javna tajnost!" in "Znano je!". Kljub temu pa se je Slovincu takoj za temi izlivi besa zapisalo naslednje:

Povejmo mi, kaj je znano. Znano je, da so nemški liberalci ponujali naši strani kompromise za deželnozborske volitve, da so ji ponujali svojo pomoč pri volitveni borbi. Znano je pa tudi, da je katoliško-narodna stranka odločno odbila te ponudbe in da so se potem nemškim liberalcem obesili naši Narodovci za vrat. Znano je, da so vsi "narodni" moške volili v Trebnjem Nemca Berga; znano je, da so nemškonogi turnarji in najhujši nemški zagrizenci se kar tlačili na rotovž oddajat glasove za Hribarja in Grassellija, znano je, da so npr. tržiški Nemci in nemškutariji ponosno oddajali svoje glasovnice za Murnika in da se je od tistega časa že sklenil civilni zakon mej našim liberalnim nemštvom in našim advokatsvom, katerega je najnovejši sad dež. šol. sveta član dr. Schaffer.⁸⁰³

S. n. je to zanikanje zavračal:

Slovenec sam pripozna, da se je za odrom nekaj godilo, trdeč, da je nemška stranka ponudila kompromis klerikalni stranki ... Če pa se je ponujal kompromis, vršile so se tudi razprave, in za vas siromake, ki se brez škofovega migljaja niti sopsti ne upate, kdo naj je vodil te razprave, če ne prevzvišeni nadškof?⁸⁰⁴

Liberalci so sicer priznali, da je žalostno, ker imajo Nemci svojega zastopnika v deželnem šolskem odboru, kar jim glede na njihovo maloštevilnost nikakor ne pripada. Za to neljubo dejstvo so pripisali odgovornost Katoliško-narodni stranki. Slednja bi kot močnejša morala ponuditi sodelovanje narodnonapredni stranki, saj narodnjaki kot šibkejši tega niso mogli storiti – to bi se namreč imelo za slabost. Toda to se ni zgodilo, saj taka zveza ne bi bila v skladu s programom, ki ga je katoliški stranki predpisal Mahnič. Kolovodji klerikalcev, Klun in Detela, sta po podatkih S. n. te predloge odločno zavrnila. Da bi klerikalci dosegli popolno prevlado, so začeli ponujati sodelovanje Nemcem – deželni glavar Detela je na prvi seji novega deželnega zbora veleposestniški kuriji ponujal sodelovanje poslancev kmečkih občin. Sledila so pogajanja pod patronatom deželnega predsednika barona Heina.

[Ta] je pogajajočima se strankama dajal priliko inter pocula utrjevati prijateljstvo kranjskega klerikalizma z nemškim liberalstvom. Te dni nosili so generalissimus Klun ter njegova adjutanta Povše in Papež jako pokonci glave ...

S. n. je sicer priznal, da ne ve, kaj so klerikalci ponujali nemškoliberalnim poslanecem "v rekompensacijo", da bi v deželni odbor pomagali izvoliti njihovega kandidata, vendar glede na poznavanje botra in narodno prepričanje onega, ki bi moral zvezo blagosloviti, ne dvomijo, da ne bi pri volitvah v šolski odsek podprli dr. Schafferja.

Ako torej sedaj kriče nad narodnonapredno stranko, kriče le vsled tega, ker vidijo svojo onemoglost.

⁸⁰³ Sl., 7. 3. 1896.

⁸⁰⁴ S. n., 9. 3. 1896.

S. n. se je čutil poklicanega, da nekako pojasni bratom zunaj Kranjske žalostne okoliščine zadnjih političnih dogodkov. Slovincu, ki je klical nanj ogenj in žveplo, pa je skupaj s Hamletom sporočil: "Pojdi v samostan, Ofelija!"⁸⁰⁵

O ozadju sklepanja zveze med Nemci in slovenskimi liberalci sta pisala v svojih spominih Ivan Hribar in Fran Šuklje, svoje videnje teh dogodkov pa je prispeval tudi Fran Erjavec v svoji *Zgodovini katoliškega gibanja na Slovenskem*. Oha, Hribar in Erjavec, sta zatrjevala, da je bil sporazum sklenjen po posredovanju Janka Kersnika in na pobudo Frana Šukljeta. Erjavec je tako zapisal, da je Šuklje kljub temu, da se je njegova stranka združila s Tavčar-Hribarjevo, leta 1892 poskušal v kranjskem deželnem zboru spodbuditi koalicijo med katoliškimi konservativci in liberalnimi nemškimi veleposestniki. Vodstvo teh je po Deschmannovi smrti l. 1889 prevzel prav tak odpadnik baron Schwegel. V tej koaliciji naj bi našel primeren prostor Šuklje. Toda katoličani so tudi ta poizkus rezko odklonili in se sami pripravljali na bližajoče se deželnozborske volitve. S. n. je seveda tudi to znal razložiti po svoje: "Škof kompromisa ni odklonil, pač pa ga je odklonila nemška stranka, sprevidevši, da se z nagim nazadnjaštvom bratiti ne sme in ne more."⁸⁰⁶

Potem ko so se duhovi dokončno ločili ob deželnozborskih volitvah jeseni 1895, je volilni izid jasno pokazal, da so Nemci postali jeziček na tehtnici: v deželnem zboru so klerikalci zasedli 16 mest, liberalci 9, Nemci pa 11.

*Tedaj so storili oni, nekoč tako radikalno-narodni liberalci, ki so proglašali zadnja leta ves nacionalizem za svoj monopol in vsakemu ob vsaki priliki očitali narodno izdajstvo, oni usodepolni narodni in politični greh, ki je potem toliko let ... oviral organski napredek vse dežele ... Samo da obdrže oblast, so namreč sklenili na Šukljetovo iniciativo in s Kersnikovim posredovanjem meseca januarja l. 1896 pogodbo z Nemci, ki so jo podpisali liberalni in nemški prvaki in ki je dajala Nemcem mnogo važnih concesij v deželnem šolskem svetu, pri deželnem gledališču in drugod, razen tega je pa odločala še vzajemno in složno postopanje deželnozborskih klubov.*⁸⁰⁷

Hribar prav tako kakor Erjavec trdi, da so se poskusi kombinacij sklepanja sporazuma med klerikalci in kranjskimi Nemci začeli že leta 1889. Za "odiozno" zvezo med naprednjaki in Nemci je bila po njegovem mnenju odgovorna Katoliško-narodna stranka, predvsem pa njeno nasprotovanje slovenskemu gledališču. To je bilo popolnoma nezaslišano, saj "je bilo gledališče v naših rokah mogočno sredstvo za buditev ljubezni in spoštovanja do slovenskega jezika in za širjenje njegove veljave v javnosti, ki si jo je bila že skoraj čisto osvojila nemščina". Položaj je bil po Hribarjevih besedah l. 1896 dramatičen, saj je Katoliško-narodna stranka po Šušteršičevem diktatu sklenila odkloniti vsako podporo Slovenskemu dramatičnemu društvu, s čimer bi bil zadan smrtni udarec slovenskim gledališkim predstavam. V tem položaju so se pojavili "onega duha [*Šukljetovega, op. a.*] posredovalci, katerega Fran Erjavec večkrat omenja", z zagotavljanjem, da Nemci že zaključujejo pogajanja s Katoliško-narodno stranko. Tako so po Hribarjevih besedah moralni zadržki za sklenitev zveze z Nemci postali "obso-

⁸⁰⁵ S. n., 12. 3. 1896.

⁸⁰⁶ S. n., 9. 3. 1896.

⁸⁰⁷ Fran Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*, Lj., 1928, primerjaj str. 62-64.

letni" (prišli iz rabe), saj naj bi ta zveza "pomenjala ravno v narodnem oziru precejšen uspeh". Ker je bil sporazum pač sporazum, je veljal za vse akte deželne uprave, tudi za volitve v deželni odbor in v deželni šolski svet, je zaključil svojo razlago Hribar in poudarjal, da so na njegovo vztrajanje besedilo pogodbe spremenili - slovenski liberalci se tako niso obvezali, da bodo Nemcem dejavno pomagali pri volitvah v ljubljanski občinski svet, Kmetijsko družbo in trgovsko-obrtno zbornico, temveč so jim zgolj priznali pravico do zastopstva v teh korporacijah. Da je nemški deželnozborski klub tako pogodbo sprejel, je bila po Hribarjevem zatrjevanju Schweglova zasluga. Z njim je bil Hribar v izvrstnih odnosih. Neposredna iztržka te pogodbe sta bila ohranitev slovenskega gledališča in ustanovitev meščanske šole v Postojni.⁶⁰⁸ Hribarjevi spomini so spodbudili Frana Šukljeta k objavi njegove resnice. Šuklje je, oprt na objavljene dokumente iz Taaffejeve zapuščine (pismo ministra grofa Kuenburga Taaffeju), zatrdil - kar tudi sicer ni bilo nikoli sporno - da je bil Winkler odstavljen zaradi posredovanja nemško-liberalnih krogov in da je njegov naslednik baron Hein "prišel v Ljubljano direktno kot zaupni mož nemških levičarjev". Vendar pa tudi Hein ni mogel pripomoči kranjskim Nemcem do veljave vse do novih deželnozborskih volitev novembra 1895. Kakor je samozavestno zatrjeval Šuklje, bi do takrat on in Klun popolnoma zadostovala, da bi preprečila zvezo nemškega veleposestva in slovenskih naprednjakov. Heinu so njegove nakane uspele šele, ko teh dveh "silnih" dejavnikov ni bilo več v deželnem zboru. Šuklje je objavil tudi pismo prijatelja, deželnega poslanca Janka Kersnika, z dne 30. 12. 1895, v katerem ta govori, da se obe slovenski stranki pulita za naklonjenost Nemcev ter pri volitvah v odseke sklepara z njimi posle in poskušata škoditi ena drugi:

Iz vsega dosedanjega je razvidno, da bo vse zasedanje le vodeno v obeh narodnih strankah za prijateljstvo Nemcev. In veruj mi na besedo, da sta Hribar in Tavčar bolj željna te ljubezni, nego Putifarka - Jožefa ... Gotovo je danes le to, da se Nemci ne vežejo na nobeno stran in da bo treba vse naše previdnosti, da se jih pridobi za volitev deželnega odbora. Za pogajanja z njim, pomisli - designiran sem jaz!

Šuklje je jasno pokazal tudi na krivca za to slovensko katastrofo in natančno določil datum, ko se je uveljavila:

Oni pa, ki je bil dejansko voditelj narodnonapredne stranke, je bil g. Ivan Hribar. Po moji slutnji je bil baš ta politična neroda, ki je zapeljal narodnonapredno stranko v tako zagato ... Pakt z Nemci, sklenjen in blagoslovljen po baronu Heinu, se je obelodanil v seji dne 31. januarja 1896 pri volitvi deželnega odbora. Šlo je za izvolitev deželnega odbornika iz cele zbornice. Slovenski katoliški poslanci so oddali svoje glasove za dotedanjega deželnega odbornika dr. Papeža, ki je bil obenem načelnik njihovega kluba. Čisto jasno, da so oni zastopali ogromno večino prebivalstva dežele Kranjske, kljub temu pa so zmagali naprednjaki s svojim kandidatom dr. Tavčarjem, za katerega so glasovali tudi Nemci. Tavčar je bil izvoljen z 19 glasovi proti 15, ki jih je dobil dr. Papež.

In za to beračijo ter za borih 6000 goldinarjev letne subvencije za slovenske gledališke predstave so se zavezali zastopniki narodnonapredne stranke s svo-

⁶⁰⁸ Ivan Hribar, *Moji spomini I*, Slovenska matica, Ljubljana 1983, str. 495-497.

jim podpisom, da ne bodo sprožili nobene narodne akcije drugače nego sporazumno z Nemci! In ta pakt je držal od leta 1896 do 1905!

Šuklje je sodil, da je "od tega trenutka sam Nемеc postal dejanski gospodar v deželnem zboru ... kljub temu, pa to ni moglo trajati večno, saj ogromna večina Slovencev zveze nikoli ni potrdila". Šuklje si je za potrditev svoje različice priskrbel tudi pričevanje enega od Nemcev, ki so sodelovali pri sklepanju omenjene politične zveze. Ta "absolutno verodostojni" gospod je povedal, da je Hein najprej poskusil srečo pri klerikalnih poslancih. Tako je na večerjo povabil: deželnega glavarja Otona Detelo in kanonika Kluna za slovensko katoliško stranko ter barona Schwegla, grofa Barba in viteza Franca Langerja. Vendar klerikalci niso želeli skleniti zveze, nad njo pa niso bili posebno navdušeni niti večinoma liberalno usmerjeni Nemci. Nato je Hein poskusil pri narodnonapredni stranki in ta je, se zdi, na to vabilo komaj čakala. Pogodba je po tej različici izrecno določala:

- Obe strani jamčita subvencijo za slovensko in nemško gledališče v enakem znesku.
- Volitve v vse odbore bodo potekale po ključu števila poslancev, in sicer v razmerju: klerikalci 5, veleposestniki 4, liberalci 3.
- Ohranitev podpore 600 glđ za pouk nemškega jezika.
- Sporazum o tem, da slovenski liberalci ne bodo postavljali nobenih predlogov v narodnem smislu; če bo tovrstne predloge postavljala tretja, katoliška stran, se ne bodo smeli strinjati z njimi, razen po predhodnem sporazumu z Nemci.
- Za člana deželnega odbora iz vrst deželnih poslancev bodo volili kandidata iz vrst narodnonapredne stranke.

Ta dogovor so čez eno leto obnovili in ga postavili v pisno obliko. Za slovenske liberalce sta ga podpisala Hribar in Tavčar, za Nemce pa Schwegel, Schaffer in skrivnostna Šukljetova priča. Za potrditev omenjenih dejstev se je Šukljetov informator ponudil tudi kot priča v morebitnem sodnem procesu in še pripomnil, da se je ideja o tem, da je Šuklje zrežiral zvezo med Nemci in slovenskimi liberalci, lahko prikradla le Hribarju.⁸⁰⁹

Kakor koli, dejstvo je, da sta se obe slovenski stranki pogajali z Nemci. To, da sta slovenska narodnonapredna in nemška stranka našli kompromis oziroma jima je uspelo skleniti sporazum, je po svoje razumljivo, saj je bila Katoliško-narodna stranka v vzponu in je bila bojazen, da popolnoma prevlada, upravičena. Poleg tega so si bili slovenski liberalci in Nemci idejno - če seveda zanemarimo narodni dejavnik - sorodni. V tem smislu ne gre pozabiti na dolgoletno spogledovanje in "staro simpatijo", ki se je zdaj končno udejanjila. Po dolgih letih frustrirajočega čakanja na spreobrnitev mladoslovencev, Deschmannovega obupa ob ugotovitvi, da so mladoslovinci samo blodna, navidezna luč v temi kranjskega političnega prostora in da se nočejo in nočejo spametovati, opustiti narodnih sanjarij oziroma obrniti hrbta kaplanom ..., so kranjski Nemci - seveda v čisto drugih stvarnih okoliščinah kakor pred dobrim poldrugim desetletjem - le dočakali svojega slovenskega političnega partnerja, po katerem so tako zelo in tako dolgo hrepeneli.

---

⁸⁰⁹ Fran Šuklje, *Iz mojih spominov*, Lj., 1926, Katoliško tiskovno društvo, Jugoslovanska tiskarna, str. 118-127.

Čeprav je v posameznih publikacijah mogoče prebrati, da je koalicija med Nemci in slovenskimi liberalci na Kranjskem trajala do leta 1908⁸¹⁰, je iz različnih virov jasno, da so jo Nemci že leta 1905 šteli za mrtvo, saj so jo slovenski naprednjaki v dežel-nem zboru s sovražnim glasovanjem prelomili. To se ujema tudi s Šukljeto vo navedbo, da je sporazum trajal do leta 1905. O tem bo več govora na naslednjih straneh. Zdi se, da je bil sporazum nepopoln in je, kakor so slovenski liberalci ves čas pou-darjali, dejansko veljal le za deželni zbor in samo za nekatera vprašanja, ne pa za narodnostna (slovenski liberalci se na tem področju niso čutili omejene, kljub temu da so se po Šukljeto vi različici s pogodbo zavezali tudi tozadevno). Še več – po poročilih kranjskih Nemcev so se njihovi slovenski zavezniki iz deželnega zbora v vsakdanjem življenju na “terenu” vedli do njih vse prej kakor prijateljsko-zavezniško. Ves čas nemško-liberalne zveze je namreč klerikalno časopisje s Slovencem na čelu liberalce dražilo, zasmehovalo in zmerjalo za hinavske izdajalce, ki prisegajo na narod, povezujejo pa se z njegovimi sovragi. Liberalci so z besedo (dokazovanjem v S. n., da gre le za sporazum o kulturno-političnem sodelovanju v deželnem zboru, naperjenem proti klerikalni strahovladi, in je narodu samo v korist, sicer pa da nimajo z Nemci nobene zveze ...) in dejanji (divjimi protinemškimi izgredi) poskušali sprati žig narodnih izdajalcev. Kranjski Nemci so ugotavljali, da njihovo življenje in premo-ženje primitivne horde pod taktirko liberalcev še nikoli niso tako zelo ogrožale ka-kor ravno, ko je bila v deželnem zboru na oblasti liberalnonemška koalicija. Vendar pa so se liberalne vrste na Kranjskem strnile prepozno, združitev je bila nei-skrena in – vsaj na strani slovenskih liberalcev – delno sprejeta z negotovanjem. Tako je npr. Hribar že od vsega začetka obžaloval, da se je zveza sploh sklenila. Po drugi strani je bila dejansko le dogovor o omejeni oziroma točno določeni izmenjavi konce-sij v deželnem zboru. Ker pa je kljub temu škodila nacionalistični avreoli liberalcev, so to slednji – kakor bomo videli v nadaljevanju – poskušali nadomestiti s precej ener-gičnimi, tudi fizičnimi izpadi zoper Nemce. Vse skupaj se niti ni izkazalo kot pravo zavezništvo, temveč bolj kot gola pogodba na račun tretjega, propadla v tistem trenutku, ko se je ena od pogodbениh strani poskušala pogoditi na škodo zaveznika.

VII/2 Zveza med slovenskimi liberalci in kranjskimi Nemci v deželnozborskih klopeh ter divja vojna po ulicah in časo-pisih (1895–1905).

Slovenski liberalci so že ob sklenitvi zveze začutili potrebo po njenem opravičevanju in razlaganju, da so to storili iz nacionalnih interesov in da jih to nikakor ne ovira pri njihovem boju za narodov blagor. To so – kakor bomo videli v nadaljevanju – do-

⁸¹⁰ Na to napačno navedbo lahko naletimo v starejših publikacijah, npr. v *Zgodovini Slovencev* Cankarje-ve založbe iz leta 1979, pa tudi v najnovjšem času, npr. v *Ilustrirani zgodovini Slovencev*, ki jo je izdala Mladinska knjiga leta 2001.

kazovali s srditim protinemškim pisanjem po časopisih, s pouličnimi protinemškimi izgedi in obtoževanjem klerikalcev, da so pravzaprav oni tisti, ki paktirajo z Nemci. Že na občinskih volitvah 1897 so obtožili klerikalce, da je njihovo domoljubje in protinemštvo zlagano in bi raje videli, da v mestni občinski svet pridejo Nemci, samo da slovenski naprednjaki na volitvah izgubijo.⁸¹¹

Klerikalci pa so se odločili, da izkoristijo priložnost in potolčejo liberalce z njihovim lastnim orožjem: čedalje bolj so postajali narodno radikalni. Tako so se liberalci znašli v precepu, saj so jih klerikalci s stopnjevanjem mednacionalne napetosti silili v neljubo izbiro med slabima možnostma:

- da sledijo stopnjevanju nacionalističnega tempa in podprejo čedalje radikalnejše nacionalne zahteve, ki so jih predvsem v deželnem zboru in ob protinemških demonstracijah postavljali klerikalci; tako bi liberalci de facto prekršili pakt, podpisan z Nemci, in sami spodkopali temelje svoje oblasti

- da postanejo zmerni, se zadovoljijo bolj z liberalno in manj z nacional(istič)no politiko ter si tako prislužijo sloves narodnih mlačnežev in nemškutarjev, kar posledično pomeni odreči se vsakemu odločilnemu vplivu pri volivcih, ki so jih dolga leta privabljali z nacionalističnim kričanjem in protinemško držo.

Slovenski liberalci so nekaj časa poskusili združiti nezdržljivo: v deželnozborskih klopeh usklajeno glasovati z Nemci, na ulici in po časopisih pa dokazati, da so še vedno hujši nacionalisti od klerikalcev. Seveda se ta politična "doktrina" ni mogla udejanjati brez pretresov in očitkov, da je prozorna in zlagana.

Kranjski Nemci so v začetku leta 1898 ugotavljali, da so slovenski klerikalci prevzeli prvenstvo v preganjanju Nemcev in v tej panogi zasenčili slovenske radikalce. Slednji so bili po mnanju *Deutsche Stimmen aus Krain und Küstenland* (v nadaljevanju D. S.)⁸¹² pod vodstvom "dveh Ivanov Groznih" (Hribarja in Tavčarja) glavni protagonisti sovraštva do Nemcev. Vendar za svoje zasluge npr. Tavčar ni bil primerno nagraden, saj so ga kljub velikim dosežkom in precejšnjim denarnim prispevkom za slovensko stvar imenovali "Grablje", žaljivi vzdevek, ki si ga je pred njim prislužil učenjak Deschmann. Tudi Hribarjev ugled je po presoji Nemcev nedavno osmešenje okrnilo in Nemcem se je zdelo, da je vladavina obeh groznih Ivanov pri kraju. D. S. so ugotavljale, da so nastalo praznino izkoristili klerikalci in v narodni gorečnosti začeli prevzemati prvenstvo, kar je postajalo očitno tudi iz pisanja v Slovincu.⁸¹³ To so poleg Slovenčeve gonje proti nemškutarjenju in nemški prevladi v deželi potrjevale tudi demonstracije pred Kazino, ki so jih klerikalci pod Štefetovim vodstvom organizirali proti kranjskim nemškim študentom, združenim v društvo Carniola. Vse skupaj naj bi bilo po nemški oceni nekak izpit klerikalcev pred naprednjaki, s katerim naj bi dokazali, da so zreli za medsebojno zvezo.

Povod za stopnjevanje napetosti v Ljubljani v začetku februarja 1898 so bili izgedi nemških študentov na Dunaju in v Gradcu, kjer so že pred nekaj meseci začeli mal-

⁸¹¹ S. n., 29. 4. 1897 in 5. 5. 1897; podrobnosti glej v poglavju o volitvah.

⁸¹² *Deutsche Stimmen aus Krain und Küstenland* (v nadaljevanju D. S.) so začele izhajati v začetku leta 1898 kot priloga *Grazer Tagblatt*, glasila štajerskih liberalnoustavovernih Nemcev. Pozneje se je ime nekoliko spremenilo, tako da se je glasilo *Deutsche Stimmen aus Krain, Triest und Küstenland*.

⁸¹³ D. S., 4. 3. 1898; članek z naslovom "Clericale Deutschenhetze".

retirati slovenske visokošolce. Zato so bili slovenski dijaki ogorčeni, ko so si nemški študentje v Ljubljani osnovali počitniško društvo Carniola. Zlasti jih je – pa tudi vse druge zavedne Slovence – dražilo, ker so ti burši po Ljubljani hodili v svojih uniformah z značilnimi čepicami, na katerih je bil še posebno izzivalen frankfurtski trak. Tako se je primerilo, da so se 14. 2. 1898 slovenski in nemški dijaki stepli v okolici pošte. Ravsanje se je nadaljevalo ves teden, saj so slovenski dijaki zahtevali, naj burši snamejo čepice, in jim jih večkrat poskušali vzeti. Na drugi strani so burši vztrajno izzivali, tako da jih je npr. več skupaj hodilo vstric in se mimoidočim niso hoteli umikati ... Napetostim je z zanimanjem sledil znani novinar in klerikalni “propagandni minister” Ivan Štefe, ki je kmalu začutil, da bi jih lahko uporabil za demonstracijo narodne zavednosti krščanskosocialne zveze. Ker so imeli burši svoj center v Kazini in izza kazinskih oken mimoidočim večkrat kazali svoje čepice in trakove, včasih pa tudi osle, se je dogajanje osredotočilo na Zvezdo. Slovenski narod in Slovenec sta o vseh izgredih poročala razmeroma zmerno, dijake svarila pred izzivanjem buršev in jih pozivala, naj ostanejo mirni, hkrati pa se zgražala nad lažnivimi, napihnjenimi in žaljivimi vestmi v nemških časnikih. Olje na ogenj je prilil Štefe, ki je nekje “izvedel”, da nameravajo buršem priti na pomoč njihovi tovariši iz Gradca in Dunaja. To informacijo je objavil v Slovenskem listu, “neodvisnem” krščanskosocialnem glasilu. Naslednji korak je bil protestni shod Slovenske krščanskosocialne zveze, katere tajnik je bil – kdo drug kakor Štefe. Tam so sprejeli zahtevo, naj oblasti prepovejo nošnjo frankfurtskih trakov, in grozeče izjavljali: “Slovensko delavstvo ne more več ohraniti mirne krvi očigled tega, da se nemštvo upa razgrajati po naši slovenski Ljubljani, katere slovenski značaj smo pripravljene braniti do skrajnih posledic”. Člani Slovenske krščanskosocialne zveze so nato začeli agitirati za demonstracije – v glavnem so ljudi informirali po gostilnah. Ena od prič na poznejši sodni obravnavi je npr. navedla, da je član krščanskosocialne zveze Kosez v “Mehletovi šnapsariji pri Dolenski mitnici” razlagal naslednji scenarij:

Jutri pridejo Nemci iz Gradca ali Dunaja, mi bomo šli v katoliško društvo, Nemci pa v Kazino. Katoliški se bomo zbrali v svojem domu in potem šli v Zvezdo. Če bomo tam skozi Šternale šli in če bo kateri Nemcev kaj rekl, pa jih bomo nabili.

Nato je Kosez še posebej pozval:

Pridite vsi Štefanovski fantje jutri ob 11. uri v Zvezdo, da homo vidli, kaj bo, če bo kakšen kaj storil, ga bo že eden ali drugi ke v rit sunil.

Tudi dosti drugih prič je potrdilo, da se je nekaj dni pred izgredi po gostilnah govorilo, kako bodo “nemčurje topli in v Zvezdi vse zbili”. Že v soboto 19. 2. zvečer je bilo raztresenih po cestah, nalepljenih po hišah, drevesih in drugod več tisoč listkov, ki so Slovence pozivali, naj pridejo v nedeljo ob 11. dopoldne v Zvezdo. Tam je bilo že ob 10. vse polno ljudstva, ob 11. je bila Zvezda natlačeno polna, trume pa so še kar prihajale. Mnogo ljudi je imelo pripete slovenske trobojnice, čedalje več je bilo klicev “Živio!”, “Dol s čepicami!”, “Pereant burši!”, “Pereat Germania! Naj pogine Nemčija!”, “Notri pojmo in jih vun vržimo!”, “Vun z njimi! Na golažu jih bomo snedli!”. Policija je poskušala množico razgnati, vendar brez uspeha, saj so jo razburjali burši, ki so se kazali s kazinskih oken s svojimi čepicami in izzi-

valno postopali pred poslopjem. Župan Hribar je ljudi miril, šel je tudi v Kazino in prosil burše, naj snamejo čepice, a tega niso hoteli storiti, ker so se za kordonom mestnih redarjev počutili varne. V Kazino so letela jajca in kamenje, razbili so nekaj oken. Nekateri demonstranti so prišli v stavbo, da bi naskočili burše, vendar so jih redarji pravočasno vrgli ven. Ko so demonstranti odpeli "Hej, Slovani!" in "Najprej, zastava Slave!", se je napotil velik del množice po Šelenburgovi in Wolfovi ulici pred mestno hišo in tam so spet zapeli obe pesmi. Ko se je množica vračala v Zvezdo, je policija nastopila odločneje – zablistale so se sablje in nekateri redarji so potegnili celo revolverje. Okoli dvanajstih so prišli žandarji ter Slovence razgnali z bajoneti in puškinimi kopiti. Na poti v Zvezdo je bila celo stotnija vojakov, a prišla je le do Mesarskega mostu, saj je v Zvezdi niso več potrebovali. Med demonstranti je bilo videti dosti pripadnikov Slovenske krščanskosocialne zveze, Ivan Štefe pa je po navedbah mnogih prič nastopal v vlogi vodje oziroma "Rädelsführerja". Razdeljeval in pripenal je ljudem slovenske trakove ter "zmiraj okoli letal in ljudi spodbujal". Ko so redarji aretirali Jakoba Ardigala in ga odvedli na rotovž, je Štefe tekel k županu Hribarju in posredoval, da so ga izpustili. Množici je tudi ukazal, naj gre iz Zvezde v Šelenburgovo ulico, in pred njo korakal, ljudje pa so mu sledili, kamor je hotel ... Ko so žandarji Zvezdo "očistili", sta iz Kazine prilezla dva burša. Opazila ju je skupina razgretih slovenskih narodnjakov in planila za njima. Eden od Nemcev se je srečno skrivil v neki hiši, drugi pa se je zatekel k čevljarju Jožefu Zupanu v Hilšerjevih ulicah. Demonstranti so začeli oblegati delavnico, metati vanjo kepe – "ena kepa, v kateri je bil kamen, zadela je 82 let staro taščo Jožeta Zupana na usta" – in pritiskati na zaklenjena vrata. Kazalo je, da jih bodo razbili. Carniolec je zato skočil ven, dobil nekaj bušk, toda na srečo mu je uspelo steči do deželnega predsedstva in tamkajšnji žandar ga je vzel v varstvo. Hujših posledic demonstracije niso imele.

V naslednjih dneh so se strasti polagoma umirjale. Nemški burši, ki so jim Ljubljančani pravili "karfijolčki", so sicer še hodili po Ljubljani, vendar je ponavadi hodil za njimi mestni redar. Kakega večjega učinka njihovo izzivanje ni več doseglo – nekemu buršu so se na Mestnem trgu zaničljivo posmehovale branjevke, tako da jih je tekel tožiti policaju, ipn.

Proces proti najbolj ognjevitim udeležencem demonstracij se je začel 13. 5. 1898 in je bil po nekaj desetletjih prvi večji politično-kazenski proces v Ljubljani. Prvoobtoženi je bil Ivan Štefe, poleg njega pa je sedlo na zatožno klop še sedemnajst demonstrantov, od katerih je bilo deset delavcev oziroma obrtniških pomočnikov, štirje juristi ter po en slikar, posestnik in trgovski potnik. Najmlajšemu med njimi je bilo štirinajst let, sodili pa so mu zato, ker je izmaknil klobuk, ki ga je izgubil neki bežeč Nemeč. Branili so jih najuglednejši slovenski odvetniki: dr. Krisper, dr. Tekavčič, dr. Tavčar, dr. Pirc, dr. Šušteršič, dr. Papež in c. kr. notar Plantan. Obtoženi so se zagovarjali, da so v Zvezdo zašli po naključju ali zgolj iz radovednosti, razlagali so, da so jih policaji nadlegovali brez razloga, tisti, ki so silili v Kazino, so zatrjevali, da so hoteli le v kazinsko restavracijo na vrček piva, oni, ki so se policajem nasilno upirali, so se izgovarjali na pijanost ... Hkrati so valili krivdo na carniolce, češ da so vse zakuhal, ker so ljudem z oken kazali osle. Štefe je zanikal, da bi on, mlad človek,

spravil na noge 5000 demonstrantov, pač pa da so bile demonstracije izraz ljudske nejevolje nad nemško nesramnostjo. Obtožbe, da je hujskal in pozival k vstaji, je odločno zavrnil, priznal pa, da je pel in vpil. Po njegovem mnenju demonstranti niso nameravali naskočiti Kazine, ker bi kaj takega lahko izvedli kvečjemu ponoči.

Ob koncu sojenja je bilo oproščenih 11 obdolžencev, sedem pa so jih obsodili. Kazni so bile izrečene zaradi hujskanja demonstrantov oziroma žaljenja redarjev. Ivan Štefe je moral plačati globo 10 gld, samo z globo pa jo je odnesel še eden od obsojenih. Od preostalih je najtežjo kazen – šest tednov zopora – dobil Janez Erbežnik, ker je pred Zupanovo delavnico razsajal in grozil, da so se ga vsi ustrašili, ter na silo poskušal priti do pobeglega carniolca. Drugi so dobili zaporno kazen od 24 ur do nekaj tednov.⁸¹⁴

Ljubljanske demonstracije l. 1898 lahko ocenimo kot odmev narodnostnih spopadov oziroma porast nemške nacionalne nestrpnosti. To so l. 1897 spodbudili Badenijevi poskusi uvajanja odredb o obveznem znanju obeh deželnih jezikov – češkega in nemškega – za državne uradnike na Češkem.

Nemci so menili, da je ob takem narodnem junaštvu sprava med slovenskima stranakama zagotovljena:

*Stvar je uspela, združitev je dosežena in tudi Hribar zdaj plava svež in živahen v klerikalnih vodah kakor ščuka v ribniku, polnem krapov.*⁸¹⁵

Toda Hribar se po lastnem spominjanju ni počutil tako krasno, kakor se je zdelo Nemcem. Demonstracije pred Kazino, ki so jih pripravili klerikalci, je dojel kot pritisk nase, zato da bi mu "pomagale" oddaljiti se od Tavčarja, ki je veljal za Nemcem prijaznega:

*Dr. Šušteršič je že davno imel namen uničiti, oziroma oslabiti narodnonapredno stranko. Ker se nisem udal njegovim vabilom, da se ločim od dr. Tavčarja ter na ta način v narodnonapredni stranki zanetim medsebojne boje, skušal mi je delati križe in težave, kjerkoli je bilo mogoče. Njegovi taktiki je odgovarjalo, da so pristaši Slovenske ljudske stranke uprizarjali semtertje demonstracije pred Kazino. Zato, da je meni delal neprilike. Štefe mu je bil kot organizator teh demonstracij dobrodošel pomočnik.*⁸¹⁶

Zdi se, da je bilo prepričevanje precej uspešno, saj je Hribar vzneseno blagoslavljal novo slovensko spravo in za vse slabo obtoževal nemško-liberalni sporazum. Za utemeljitev svojega novega zavezništva se je skliceval na besede grofa Badenija, ki mu je ob priložnosti izjavil:

*Dobro shajate z Nemci, s klerikalci pa ste si v laseh. Veste, za vlado je to dobro, za slovensko ljudstvo pa zelo slabo. Če morete, se povežite s klerikalci.*⁸¹⁷

⁸¹⁴ S. n., 21., 22. in 23. 2. ter 13., 14., 16. in 17. 5. 1898 (poročila z naslovom "Protiburševske demonstracije pred sodiščem"). Sl., 21. 2. ter 13., 14., 16., 17., 18., 23. in 25. 5. 1898 (poročila z naslovom "Ljubljanske demonstracije pred sodiščem").

⁸¹⁵ D. S., 5. 3. 1898, "Clericale Deutschenetze".

⁸¹⁶ Ivan Hribar, *Moji spomini*, I. del, Slovenska matica, Ljubljana 1983, str. 333.

⁸¹⁷ D. S., 19. 3. 1898, "Die Enthüllungen des Herrn Hribar". O istem govori Hribar v svojih spominih (*Moji spomini*, Slovenska matica, 1983, I. del, str. 493).

Dr. Ivan Tavčar, ljubljanski župan v letih 1911-1921

Sloga, ki so jo poskušali "zvariti" konec leta 1897 in v začetku leta 1898, ni dolgo trajala oziroma sploh ni zaživela, saj se nobena stran ni hotela odreči samostojni politiki. Zdi se tudi, da sprave nista hotela ne Šušteršič ne Tavčar. Fran Erjavec trdi, da so liberalci v deželnem zboru še vedno glasovali z Nemci (npr. ob predlogu Katoliške-narodne stranke glede demokratizacije deželnozborskega volilnega reda in glede deželne zavarovalnice), odklanjali sodelovanje pri ustanovitvi Naše straže in nadaljevali "protifarško" gonjo, vse pa zato, da bi ohranili zvezo z Nemci in klerikalce "držali na suhem".⁸¹⁸ Po drugi strani pa je Ivan Hribar v svojih spominih obtožil Šušteršiča, da nikoli ni bil za spravo in je nalašč kršil določbe pogodbe med slovenskima strankama, tako pa dal povod Tavčarju "za propagovanje zopetne zveze narodnonapredne stranke z Nemci, kar mu je končno tudi uspelo".⁸¹⁹

Nemci, ki so že leta 1897 po obdobju prekinitve prišli na nadomestne občinske volitve v Ljubljani, so volili tudi v letu 1898, čeprav so jasno izrazili svoje zavedanje, da končni volilni uspeh ni možen.

Nemška udeležba na volitvah je povzročila precej razburjenja. D. S. je bil ogorčen, ker se je S. n. obregnil ob svoje zaveznike iz deželnega zbora in zaničevalno pisal o nemških ljubljanskih meščanih.

Obenem je D. S. poudaril, da nasprotnikom ni uspelo ovreči dokazov o poraznem gospodarskem stanju v Ljubljani ter da poskušajo s sejanjem nezaupanja med meščani in z nacionalnim fanatizmom zakriti svojo nesposobnost. V tem članku so se kranjski Nemci spomnili, da so slovenski liberalci v preteklem letu beračili za glasove svojemu kandidatu Kušarju na državnozborskih volitvah prav pri njih, se jim dobrikali in jim obljubljali pomoč na občinskih ljubljanskih volitvah.

*Strahopetnost, nizkornost in neznačajnost ... Isti patroni, ki so se od sklenitve zveze prsili s svojim liberalizmom ter zaničevali duhovščino in Cerkev, zdaj ponižno beračijo pri teh istih klerikalcih.*⁸²⁰

*Na volitvah so se pojavili v velikem številu tudi duhovniki, menda zato, da bi tako nagradili župana za njegove manihejske izjave na račun papeškega gospostva. Žurnalistični petelini, ki so se še pred tedni mesarili, so miroljubno stopicljali eden ob drugem – šlo je vendar za boj proti preklicanim Nemcem. Volilni izid je bil pričakovan. Ob kriku "Slovenstvo je v nevarnosti" je utihnil glas razuma.*⁸²¹

D. S. je 24. 4. 1898 tudi razlagal, da gre nemškim kandidatom le za gospodarsko korist Ljubljanec in da je blatenje S. n. oziroma njegova nacionalistična gonja le poskus ohranjanja ozkih koristi trenutne vladajoče klike, ki s svojo protekcionistično politiko in nesposobnostjo povzročata mestu nepopravljivo škodo. Dne 15. 5. 1898 je isti časopis prinesel poročilo, da se S. n. in Sl. prepirata o pomenu vsebine predvolilnega dogovora, sklenjenega med slovenskima strankama pred občinskimi volitvami leta 1898. Določal je, da stranki ne kandidirata vsaka s svojim človekom, če bi

⁸¹⁸ Fran Erjavec, *Zgodovina karoliškega gibanja na Slovenskem*, Lj., 1928, str. 66–67.

⁸¹⁹ Ivan Hribar, *Moji spomini*, I. del, Ljubljana 1983, str. 422.

⁸²⁰ D. S., 23. 4. 1898, "Die Wahlen in den Gemeinderath".

⁸²¹ D. S., 29. 4. 1898.

bila slovenska zmaga sicer v nevarnosti. Liberalci so si to razlagali tako, da klerikanci v Ljubljani sploh ne smejo kandidirati, ti pa se s tem seveda niso strinjali.

Da je bilo nemško-liberalnega zavezništva v vsakdanjem življenju res malo, priča tudi bojkot nemških trgovcev in obrtnikov, ki so si ga prislužili z udeležbo na prej omenjenih volitvah. Na sestanku Ustavovernega društva 8. 5. 1898 so – zaradi tega bojkota, ki ga je izvajala slovenska stran – na predlog dr. Binderja ustanovili “Bürger-schutz”, ki naj bi ščitil nemške meščane. Njegova naloga je bila, da se bojuje proti bojkotu in sestavlja pritožbe ter oskrbi brezplačno pravno pomoč oškodovanim nemško zavednim Ljubljančanom. Na tem sestanku je k Ustavovernemu oziroma po novem Nemškemu društvu pristopilo 60 novih članov, prof. Dzimski pa je pozval k protestu, ker na obeh mestnih nemških ljudskih šolah visijo samo slovenski napisi.⁸²² Zdi se, da so se tudi ljubljanski Nemci v tem času organizirali po načelu svoji k svojim. O tem govori poseben vodnik – brošura z naslovom *Führer durch die Deutsche Gesellschaftswelt in Laibach*, ki so jo izdali z oznako Streng Vertraulich. V njej so bili objavljeni naslovi vseh nemško zavednih trgovcev in obrtnikov oziroma gospodarskih družb v Ljubljani.⁸²³

Strasti so se v zvezi z Nemci razburkale ob sprejetju t. i. vsenemškega Binkoštnega programa, ki je postavil minimalne narodno-politične zahteve Nemcev v Avstriji, mišljen pa je bil tudi kot protiutež češkim zahtevam. Avtor posebnih izhodišč programa (tj. nemških zahtev) za Kranjsko je bil Josef Schwegel, vodja nemške stranke na Kranjskem.⁸²⁴ Zahteve kranjskih Nemcev so bile (na kratko povzeto) naslednje:

Nemci na Kranjskem morajo vztrajati pri ohranitvi svojega posestnega stanja; nika-kor se jim ne smejo krčiti zakonsko zagotovljene pravice z odredbami in admini-strativnimi ukrepi.

1. V jezikovnem oziru je Kranjska dvojezična dežela; na vsak način mora biti zagotovljena enakopravnost obeh jezikov. Deželni zakoni in vse urad-ne odločbe, razglasi idr. državnih in deželnih oblasti, pa tudi tistih občin, v katerih poleg Slovencev stalno bivajo Nemci, morajo biti izdani v obeh jezikih. Vsi uradni dokumenti in dopisi se morajo nemškim strankam iz-dajati v nemščini.
2. Nemškemu šolstvu na Kranjskem je treba zagotoviti ustrezno podporo, ki je zakonsko utemeljena ter je v kulturnem in gospodarskem interesu dežele. Zagotoviti je treba nemške osnovne šole oziroma nemške razrede v skladu z odredbami. Na nemške šole sodijo le nemški učitelji, za nad-zor nad nemškim šolstvom pa je treba nastaviti nemške šolske inšpek-torje. Srednje šolstvo je treba preurediti tako, da kranjski Nemci pridobi-jo potrebne ustanove za pouk v svojem jeziku. Deželno kmetijsko šolo v Grmu, pa tudi obrtno šolo v Ljubljani in vse druge učne ustanove je tre-

⁸²² D. S., 10. 5. 1898.

⁸²³ Navedno brošuro je najti v knjižnici Zgodovinskega arhiva Ljubljana, sign. 2181.

⁸²⁴ Da je Josef Schwegel avtor Binkoštnega programa v tistem delu, ki se nanaša na Kranjsko, piše Janez Cvirn v članku *Slovenci in nemški državnoopravni programi*, v: *Slovenci in država*, Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta SAZU, Lj., 1995, Razprave 17, str. 79; o Schweglovm soavtorstvu Binkoštega pro-grama glej tudi: Ernst Rutkowski, *Briefe und Dokumente zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie*, Teil I, München-Dunaj 1983, str. 663–666.

ba preurediti tako, da bodo dostopne nemškim učencem. Meščansko šolo v Krškem je treba ohraniti. Če na ljubljanskem učiteljišču ne bo izobraževanja, kakor je določeno za srednje šole, je treba zagotoviti ustrezno število štipendij za šolanje nemških dijakov na nemškem učiteljišču zunaj Kranjske. Na ljubljanski realki se obstoječa organizacija oziroma stanje ne sme spremeniti.

3. Kočevski otok je treba ohraniti neokrnjen; vrniti mu je treba tiste občine, ki so bile v zadnjih petdesetih letih upravno odcepljene.
4. Treba je zagotoviti, da denar nemških davkoplačevalcev iz korporacij in avtonomnih oblasti ne bo porabljen v slovenske narodne namene. V ta namen je treba zagotoviti nemško zastopstvo na deželnih in drugih zavodih.⁸²⁵

Kranjski Nemci so v zahtevah Binkoštnega programa oziroma njegovih postulatih za Kranjsko, videli minimalne standarde za varovanje tedanjega nemškega posestnega stanja na Kranjskem in osnovo za golo ohranitev tamkajšnjega nemštva:

*Uničenje nemštva bi pomenilo uničenje kulture in uresničitev panslavističnih sanj. S. n. je sam priznal pomen Nemške stranke, ki se je vrnila na prizorišče, deželna vlada pa zagotavlja varovanje vsaj osnovnih zakonitosti.*⁸²⁶

Binkoštni program je bil povod za vnovičen prepir med Slovenci. Narodnonapredna stranka je namreč prišla na misel, da bi bilo dobro sklicati protestni shod vseh slovenskih državno- in deželnozborskih poslancev:

*Na katerem bi zastopniki slovenskega naroda precizirali svoje stališče nasproti predrznim in blaznim zahtevam, katere so nemški poslanci vzeli v svoj akcijski program glede Kranjske, Štajerske, Koroške in Primorske.*⁸²⁷

Ta pobuda pa ni naletela na topel sprejem pri klerikalcih. Vodstvo Katoliško-narodne stranke je soglasno sklenilo, da se takega shoda ne bodo udeležili, češ da ima nemška opozicija svoje postulate sama za neresne in da so stališča Katoliško-narodne stranke do nemških narodno-političnih zahtev že od nekdaj jasna. Ker pa je drža liberalne stranke glede tega dvomljiva, saj se je z Nemci združila v deželnem zboru, odklonila podporo narodnoobrambnemu društvu "Naša straža" ipd., naj bi bil tak shod potreben edino njej:

*Ni čuda, če stranka čuti potrebo demonstrirati za svoj "slovenski značaj". Toda to naj stori brez štafaže slovenskih narodnih mož, ki nimajo navade, na eni strani s praznimi demonstracijami ljudstvu pesek v oči metati, na drugi strani pa pod skupno idejo igrati z baronom Schweglom, ki je nemške zahteve za Kranjsko sestavil! Dokler liberalna narodna stranka v deželnem zboru resno in v dejanju ne prergrta zveze z baronom Schweglom, toliko časa katoliško-narodni poslanci z liberalnimi "narodnimi" deželnimi poslanci ne sedejo k skupni mizi v posvetu o narodno-političnih stvarih.*⁸²⁸

⁸²⁵ Binkoštni program je objavljen v delu Klaus Berchtolda, *Österreichische Parteiprogramme 1868-1966*, Verlag für Geschichte und Politik, Dunaj 1967, str. 210-225.

⁸²⁶ D. S., 28. 5. 1899; članek z naslovom "Die Postulate und die slowenische Presse".

⁸²⁷ S. n., 31. 5. 1899; članek z naslovom "Politično sleparstvo".

⁸²⁸ Sl., 31. 5. 1899.

S. n. je na te obtožbe odgovoril, da nemške zahteve ne gre jemati zlahka, saj "celo grof Thun v izvrševalnem odboru desnice ni naravnost odklonil tega dokumenta nemške ošabnosti in silovitosti, temveč je do neke meje priznaval sprejemljivost nemških zahtev". Klerikalni odziv se je zdel liberalnemu dnevniku povsem neupravičen, motiv zanj pa so videli v hrepenenju klerikalnih mogotcev po mestih dr. Tavčarja in Hribarja. Njihovo odklonilno stališče so razglasili za najostudnejše politično sleparstvo. Narodnonapredna stranka se je po zatrjevanju S. n. morala postaviti na "realno stališče", če ni hotela ostati brez vsakega vpliva, zato se je povezala z nemško stranko, ki je "svoje tipalke raztegnila na obe strani":

Klerikalci, zmage pijani vsled uspehov, katere so si bili z zlorabo vere in cerkve pridobili pri volitvah, niso se v kaka pogajanja z narodnonapredno stranko niti spuščati hoteli ... Narodnonapredna stranka je izvedela, da so klerikalni voditelji z nemško stranko stopili v dogovor zaradi skupnega postopanja: poslancem mest hotela se je vzeti vsakršna ingerencija na upravo deželnega zaklada ter tako njihovim volivcem ad oculos demonstrirati, da le v materialno škodo svojo delajo, ako jim dajo svoje glasove. Pred vsem pa je bilo v nevarnosti slovensko gledališče, proti kateremu so grmeli in rohneli klerikalni kandidati na vseh volilnih shodih. Spoznavši te nakane, morala je narodnonapredna stranka, če ni hotela sama sebi potisniti noža v srce, skrbeti, da ne postane v deželnem zboru zrno med dvema žrnovoma ... narodnonapredna stranka dokazala je ravno v deželnem zboru s svojim vsikdar odločnim nastopanjem v narodnih vprašanjih, dokazala je pa tudi drugod, kjerkoli je javna uprava v njenih rokah, da ji le kak politični slepar more očitati, da je Nemcem prodala svoje narodno prepričanje in svojo akcijsko svobodo.⁸²⁹

S. n. je hkrati obtožil klerikalce, da so ravno oni prvi dolga leta sodelovali z Nemci v deželnem zboru in si pri tem niso ohranili svobode odločanja v narodnih vprašanjih. Klerikalna stranka da je bila tista, ki:

Prvikrat, odkar uživamo ustavno življenje, je ponudila Nemcem zvezo proti slovenskim narodnim poslancem in s to pogubno taktiko Nemce povzdignila do tiste veljave, ki je na Kranjskem ne bi smeli imeti ... Pokojni kanonik Klun je bil, ki je našel, koliko boljše srce ima baron Žvegelj, kakor pa poslanci, katere so slovenska mesta poslala v deželno zbornico. Nastalo je torej med njima intimno politično prijateljstvo, katero je že od leta 1889 objemalo vse poslance od Žvegla do Brauneta po jedni ter Kluna do Dragoša po drugi strani. Nasledek tega intimnega prijateljstva je bil, da je v deželnem zboru kranjskem odstavljeno bilo z dnevnega reda vsako važnejše narodno vprašanje in da poslanci narodnonapredne stranke za nobeno odločnejšo politično akcijo niso zamogli dobiti podpore. Kranjski deželni zbor bil je boljše podoben občnemu zboru kmetijske družbe, ko zakonodajalnemu telesu. Entente cordiale med klerikalci in Nemci je šla tako daleč, da je poslanec Detela - sedaj deželni glavar - v pohujšanje narodnih, a ob odobravanji klerikalnih poslancev debatiral v nemškem jeziku.

⁸²⁹ S. n., 31. 5. 1899; članek z naslovom "Politično sleparstvo".

Liberalci so klerikalcem zamerili predvsem dvojce narodnih izdajstev: stalno glasovanje v deželnem zboru (šest let zapored) za podpore učiteljem, ki poučujejo nemščino, in preprečitev namestitve samo slovenskih uličnih napisov v Ljubljani. S. n. je tožil, kako so jih klerikalci – kljub vsemu prizadevanju, da bi z njimi našli modus vivendi, in kljub doseženi spravi – izdali: takoj ko je bil sporazum sklenjen, so ga klerikalci “minirali” z ustanavljanjem konzumnih društev in zahrbtnimi prijemi ob občinskih volitvah 1899. Takrat je baje Šušteršič ponujal Nemcem mesto občinskega svetnika v I. volilnem razredu, če bodo glasovali za klerikalne kandidate.⁸³⁰ Da pa bi vendar pokazali, da so vse klerikalne obtožbe o obstoju njihove zveze z Nemci neutemeljene, so vodilni liberalni politiki v S. n. dne 3. 6. 1899 objavili izjavo, v kateri so med drugim zapisali:

*Vodstvo katoliško narodne stranke dobro ve, da je ta zveza prenehala od tedaj, odkar se je sklenila med slovenskima narodnima deželnozborskima kluboma spravna pogodba in da te pogodbe narodna stranka nikdar v ničemer rušila ni. Konstatuje pa tudi, da je katoliško-narodna stranka celo vrsto let živela v najtesnejšji zvezi z nemško stranko v deželnem zboru kranjskem in da je skrajno nepošteno očitati sedaj narodnim poslancem celo zvezo, katere faktično ni več.*⁸³¹

Krivda glede tega, zakaj Nemci še niso iztrebljeni iz javnopolitičnega življenja, je tako ostala vroč kostanj, ki sta si ga podajali obe slovenski stranki. V tej smeri so se še naprej vrstile medsebojne obtožbe med S. n. in Sl. Zadnji je obtoževal Hribarja, da pospešuje germanizacijo, da dela z nemškim kapitalom, Nemcem pa odpira delovna mesta in jih s tujskim prometom vabi v deželo. S. n. pa je opravičeval sodelovanje z Nemci v deželnem zboru s koristmi, ki jih imajo Slovenci od te zveze, in za neizkoreninjenje nemštva obtožil klerikalne nemčurje.⁸³²

Slovenec je ostajal neizpros in gluha za krčevito dokazovanje liberalcev, kako neškodljiva je zveza z Nemci:

Ljubljanski Nemci so bili pred nekaj leti mnogo bolj skromni, nego so danes. Vzroka sta dva. Prvi je ta, da je nemški šovinizem pognal tudi v Ljubljani nove kali vsled velikonemškega gibanja, ki ide po vsi nemški zemlji in meče svoje valove tudi tja, kjer nemški element živi le sporadično. Drugi in glavni vzrok pa je ta, da je slovenski element, oziroma politični vodilni krogi narodne stranke v Ljubljani izgubljajo svoje moči v strankarskem boju s tako strastjo, da so ves pogled na občeslovenske cilje izgubili. Naj to dokažemo na kratko. Stranka narodnonapredna se je zvezala z nemštvom v deželni zbornici z namenom, da dobi vajeti deželne uprave in s tem za svojo stranko oni vpliv, ki je združen z deželnim odborom ... Ako dr. Tavčar stokrat naglašja, da alijansa slovensko-nemška v deželnem zboru ne zahteva nikakih drugih žrtev nego 6 tisoč gld. za nemško gledališče in odborništvo dr. Schafferja v deželni šolski

⁸³⁰ Prav tam.

⁸³¹ S. n., 3. 6. 1899. Izjavo so podpisali: Ivan Hribar kot načelnik deželnozborskega poslanskega kluba, Ivan Murnik, Ivan Božič, Peter Grasselli, Anton Klein, Josip Lenarčič, dr. Danilo Majaron, Ivan Perdan, Ivan Šubic, dr. Ivan Tavčar in Fran Višnikar.

⁸³² D. S., 4. 6. 1899.

svet, je vse prav, ali stokrat je zopet res, da stranka, ki prejema od Nemcev do-brote, mora jim biti prizanesljiva povsod in jim ne sme metati polen pod noge. In kdor je poznal vodilne kroge napredno-narodne stranke pred alijančo in jih pogleda sedaj, eh kaka razlika. Popred je bil dr. Tavčar rjoveč narodni lev, ki je srdito padal pri umestni in neumestni priliki po vladi in Nemcih. In sedaj? Pred baronom Heinom in barona Schwegla brado ima velik rešpekt. Politična veljava te stranke je odvisna od vladine in nemške naklonjenosti. Pa se hočejo obdržati na vsak način in za vsako ceno v veljavi, zato pa jadrajo tako čudno s svojo narodno ladjo. Nemški politiki na Kranjskem so dosegli lepe vspehe. Prej niso veljali mnogo. Zdaj so važen faktor. Nekaj let potem, ko je bila padla nemškutarska trdnjava v Ljubljani v prah, so bili Nemci desorganizovani in so nazadovali, politične veljave niso imeli nobene in njih Tagblatt in Wochenblatt sta zaspala. Prišli pa so mladi elementi, katere si je vzgojil dr. Binder, ki je strasten nemški agitator, in so se dobro organizovali. Prišel je tudi nemški baron slovenskega pokolenja Schwegel, in ta je znal situacijo izrabiti. Med nemškonacionalno glavo dr. Binderja, in diplomatsko glavo dr. Schwegla ni notranjega nasprotstva, le popolnujeta se. Baron Schwegel "pana Slovence" v deželnih zastopih, zastopa nemške koristi naproti Tavčarjevi gardi, za njegovim širokim in varnim hrbtom pa operirajo in delajo Nemci. Danes se jim ne izgubi na Kranjskem niti jeden Nmec, tako imajo vse v evidenci. Nemška kranjska šparkasa zalaga bogato nemška društva in zavode, sami pa tudi mnogo žrtvujejo, saj imajo premožne sloje v svojih vrstah. Kjer je pet Nemcev, že napravijo svoje društvo in tako so v gornji dolini na Gorenjskem in v Trziču preširni postali. V Ljubljani se drže precej rezervirano, ker nočejo, da bi pre-zgodaj videli Slovenci, kaj nameravajo. Nemci z vso resnostjo streme priti v mestno zbornico ljubljansko za stalno.

Slovenec je še opozarjal, da Nemci "prekanjeno operirajo", liberalci pa se ukvarjajo le z ubijanjem klerikalnega zmaja. Glede na zadnje predvolilne nastope ljubljanskih Nemcev je bilo po Slovenčevi presoji videti, da računajo na Društvo hišnih posestnikov, ki bo nekakšna krinka pri naslednjih volitvah. Opozarjali so tudi, da se na Nemce naslanja predvsem dr. Tavčar, ki ravno zaradi tega izpričuje premoč nad Hribarjem. Sl. se je zdela ogrožena zlasti Gorenjska, pri čemer da igra pomembno vlogo železnica, s katero bo prišlo mnogo tujega elementa: "Nemški pionirji so že tu in se vesele, ker bo nemški element izkoriščal gorenjska naravna bogastva in ponemčeval Slovence."⁸³³ S. n. je ta članek posmehljivo odpravil:

Ravno isti ljudje, ki so nekoč slavili dvojezične napise v Ljubljani, pribijajo petprocentne Nemce kot krvoločne strahove na steno in se delajo kot bi se pred temi Nemci tresla jim vsaka koščica v telesu. Ali to vse je golo hinavstvo. Raje danes kot jutri zlezli bi v tabor nemškega velikega posestva, samo da bi jim baron Schwegel odprl kako špranjico. Koliko časa pa je še tedaj, ko je dr. Šušteršič rudi kompromisa lazil okrog dr. Suppana.

⁸³³ Sl., 17. 5. 1900; članek z naslovom "Kranjski Nemci in kranjska narobe politika".

Pri tem je S. n. tudi zavrnil namigovanje, da je Društvo hišnih posestnikov podaljšana roka ljubljanskih Nemcev. Šlo naj bi za nepolitično društvo, sestavljeno iz pripadnikov vseh treh strank.⁸³⁴

Na premetenost zgoraj opisane klerikalne propagande in taktike, ki špekulira z igranjem na nacionalistične note, so Nemci večkrat opozarjali. Sredi leta 1902 je njihovo glasilo poudarilo:

Organ slovenskih klerikalcev, Slovenec, se ukvarja z domnevno koalicijo med nemškimi poslanci in poslanci radikalne slovenske stranke v deželnem zboru. Prozorno sklepanje in zaključki slonijo na tako netočnih podatkih, da ni težko uganiti, kakšen je namen opisovanja nevarnosti, ki naj bi jih imela ta zveza za slovenski narod. Večkrat smo že poudarili, kakšne koristi je ta prinesla na gospodarskem in kulturnem področju in kako omogoča, da se nekatere zadeve rešijo v naprednem duhu, tako da obe stranki obdržita popolno svobodo pri nacionalnih vprašanjih. Če Slovenec očita radikalcem, da popuščajo Nemcem glede gledališča, uličnih napisov in volitev v deželni šolski svet, ter to opisuje kot narodno izdajstvo, tudi pri najlahkovernejših bralcih izzove začudeno zmajevanje z glavo. Popolnoma nepotrebna je kampanja S. n., s katero poskuša ovreči Slovenceve očitke, saj o znani "prijaznosti" slovenskih radikalcev do Nemcev ni več dvoma.

*Radi verjamemo, da je sodelovanje z Nemci trn v peti delu radikalcev z g. Hribarjem na čelu in da se z bolečino v srcu spominjajo blesteče koalicije s klerikalci, ki je tako hitro storila svoj žalostni konec. Vendar so razmere močnejše od ljubezni in sovraštva – te razmere so izsilile sodelovanje z Nemci v dobro države, ki seveda skrbi, da klerikalno drevo ne zraste pod oblake.*⁸³⁵

Ob obstrukciji katoliške stranke v deželnem zboru in vseh prepirih med slovenskima strankama leta 1902 so Nemci izražali skrajno zadržanost. Poudarjali so, da o narodnonapredni stranki nimajo iluzij, saj je obema strankama skupno sovraštvo do Nemcev.⁸³⁶

Kljub temu pa Nemci niso skrivali navdušenja nad slovenskimi liberalci ob njihovem zaklinjanju, da nikoli več ne pojdejo s klerikalci. V tem smislu so poročali o sklepih protestnega zborovanja slovenske Narodnonapredne stranke, češ da naredili zelo dober vtis:

Jasno in javno nastopajo proti poskusom, da bi klerikalci gospodovali in zaslužnjevali ljudstvo, proti nasilju nad osebno svobodo in proti tistemu terorizmu, ki je na zadnja zasedanja deželnega zbora vrglo temno senco. Boj za napredek in razsvetlitev je trdna osnova, na kateri se lahko združijo vsi napredni elementi, s podmeno, da so mišljeni pošteno. Vsekakor ta boj ne prenese več odmikov v smeri nacionalnošovinističnih posebnih zahtev. Napredni Slovenci so ugotovili, da se duhovi, ki so jih svojčas priklicali proti naprednemu in svobodomiselnemu nemštvu, ne dajo odpraviti ... S tem so storili nepopravljivo škodo za vzgojo ljudstva v svobodomiselnem in naprednem duhu.

⁸³⁴ S. n., 19. 5. 1900.

⁸³⁵ D. S., 11. 5. 1902; članek z naslovom "Der slovenisch deutsche Bündnis".

⁸³⁶ D. S., 27. 6. 1902; članek z naslovom "Zur Obstruction im krainischen Landtage".

Najvrednejši del resolucij je soglasno sprejeto stališče, da je vsako nadaljnje sodelovanje s klerikalci izključeno. S tem je potrjeno, da lahko napredni Slovenci v boju proti klerikalcem najdejo edinega pravega zaveznika v naprednih Nemcih, ne da bi bila z ene ali druge strani sklenjena kaka obveza v zvezi z narodnimi vprašanji. Radikalni oziroma napredni Slovenci lahko računajo na simpatije vseh naprednih Nemcev pri vseh načrtih, ki postavljajo javno blaginjo pred njihove strankarske interese in ki niso naperjeni proti posestnemu stanju Nemcev oziroma ki so nasprotni nacionalnemu šovinizmu.

Klerikalna stranka dr. Šušteršiča je na protizborovanju dokazala, da se iz zgodovine ni nič naučila, niti ni pripravljena, da bi se kar koli naučila.⁸³⁷

Toda po teh optimističnih ocenah so v glasilu kranjskih Nemcev kmalu zaveli toni, ki so položaj opisovali bolj stvarno:

Bila bi velika zmota, ko bi kranjski Nemci verjeli, da je z ogorčenim bojem med slovenskimi klerikalci in radikalcami nastopilo obdobje, v katerem se lahko mirno zazibljejo v gotovosti, da je sovražstvo do Nemcev v naprednem slovenskem taboru izginilo. Izkušnje zadnjih let kažejo, da smo morali - v našo veliko škodo - znova in znova izkusiti, da sta z Nemcem sovražnim duhom enako prežeta oba slovenska tabora. Boj proti Nemcem je prva in najpomembnejša točka njihovih programov. Ko gre za napad na Nemce, so si takoj edini in si takoj stečejo v bratski objem.

Vsekakor uživa boj proti klerikalizmu, boj za napredek in zdrav razvoj simpatije naprednih Nemcev. Zdrav razvoj slovenskega naroda pa ne more nikoli iti prek trupla nemštva, prek ruševin nemške kulture. V tem smislu pa ni bilo nikakršnih premikov pri stališčih naprednih Slovencev. Tako imenovana zveza z nemškimi poslanci veleposestniške kurije deželnega zbora je priljubljeno sredstvo za klerikalno zastraševanje in agitacijo. To zvezo klerikalci venomer oponašajo radikalcem, ti pa se trudijo, da dokažejo nasprotno, in protidokazov jim seveda nikakor ni težko najti. Občinski svet je nemštvu tako sovražen kakor prej, druga zastopstva s slovensko večino pa mu zvesto sledijo. Ton radikalnega slovenskega časopisja ni niti za las manj sovražen, boj proti nemškemu šolstvu pa se mirno nadaljuje s sodelovanjem klerikalcev. Treba je le spremljati potopise ruskega pisca v feljtonih S. n., ki opisujejo spodnještajerska mesta in slavijo Ljubljano kot rusificirano prestolnico Velike Slovenije.

Nemci bodo zvesto sledili načelom napredka in svobode, pri tem pa ne bodo pozabili na previdnost glede nasprotnikovih nakan. Od nasprotnika te ali one stranke ni pričakovati prijaznosti ali naklonjenosti in bila bi velika škoda za nemško stvar, če bi izvajali zgolj in samo koristoljubno politiko.⁸³⁸

Dokazi o tem, da se liberalci še vedno obnašajo Nemcem sovražno, so prišli kmalu, npr. že ob volitvah v občinski odbor na Jesenicah. V D. S. so pogrešali odločnejšo politiko kranjskih Nemcev:

Tudi sicer nihče v radikalnem taboru ni ustavil najbolj zagrizenih sovražnikov nemštva. S. n. na vse kriplje zavrača očitke o nemški prijaznosti, ki prihajajo

⁸³⁷ D. S., 11. 7. 1902; članek z naslovom "Nachklänge zu den slovenischen Protestversammlung".

⁸³⁸ D. S., 30. 7. 1902; članek z naslovom "Zur Lage".

iz pisanja klerikalnega časopisja in so vzeti iz zraka. Izpadi S. n., ki med drugim piše o propadu nemške kulture in sovražno poroča o dogodkih v nemškem taboru na Štajerskem in Koroškem, se zdijo zaradi panslavističnih uvodnikov veliko bolj nevarni kakor otroško blebetanje Slovencev.

Gotovo bo boj radikalcev zoper klerikalce deležen simpatij nemškega prebivalstva in Nemci bodo vztrajali v napredni in svobodomiselni smeri. Škodljiv optimizem pa je pričakovanje, da bo izboljšanje nemškega položaja prišlo samo po sebi z zmago radikalnih idej. Tudi v težkih okoliščinah obstrukcije v deželnem zboru, ki pretresa deželo, se nemštvo nasproti nacionalnim nasprotnikom obnaša kakor dobro vzgojena gospodična nasproti neotesancu, ki izrablja nasilje gole pesti proti vsakomur, ki mu pride na pot.

Neumno in škodljivo bi bilo zidati gradove v oblakih, saj se ti ob surovi resničnosti razblinijo kakor milni mehurčki.⁸³⁹

Da je klerikalno posmehovanje in očitane narodne mlačnosti liberalcev pripravilo le-te do zelo nepremišljenih akcij, so dokazovali izgredi proti domžalskim Nemcem - priseljencem iz Tirolske. Ti izgredi so se zdeli poročevalcu D. S. strahopetni in zavrženi:

21. 2. 1903 je pevsko društvo "Andreas Hofer" priredilo pustovanje v Kauscheggovi gostilni, a končalo se je slabo. Program pesmi je bil krasen ... V lokal pa so vdrli - kakor se skoraj vedno zgodi - slovenski fantje, "gavnarji", in se kljub nasprotovanju plačilnega usedli za mizo. Dokler so bili mirni, jih niti niso opazili. Če sta jih krčmar in krčmarica trpela, kaj naj bi storili? Že med nastopi pa so peli in razgrajali, postajali čedalje bolj predrzni, vendar se jim ni nihče postavil po robu. Žalostno je, da si tudi tokrat nihče ni upal vreči teh prvakov ven. Trikrat so poslali po župana, ki načeljuje krajevni policiji, toda ljudi je napotil v žandarmerijo. Dva od gospodov žandarjev sta bila tudi med povabljenimi gosti, vendar nista mogla, ker nista bila v službi, storiti nič. Trdila sta, da brez župana ne moreta nastopiti. Ta pa se ni hotel pojaviti, saj rad sedi na dveh stolih. Noče se zameriti ne Nemcem ne Slovencem, čeprav se ima za izvolitev zahvaliti Nemcem. Sicer pa je težko nastopati proti svojem. In nemški občinski svetniki - ti najraje o vsem ne vedo nič.

Hrup je bil čedalje bolj hud, in ko je bila na koncu sodrga potisnjena v vežo, se je začel pošten pretep. Kozarci, steklenice piva in kamni so leteli v Tirolce. Končno so razgrajače spravili ven. Več ljudi je bilo hudo ranjenih. Slednjič se je pojavila žandarmerija s čeladami in puškami, vendar prepozno. Prej oblast ni mogla nastopiti. Vprašati se je, ali obstaja kakšna oblast, ki bi lahko v Domžalah naredila konec temu zlu. Vendar je resnici na ljubo treba povedati, da so bili tudi slovenski gostje ogorčeni nad surovostjo rojakov. Sramota za Domžale in občinski odbor. V nedeljo so štiri razgrajače odpeljali v Kamnik, v ponedeljek pa so bili spet doma. Da neko okrožno sodišče takoj izpusti znane razgrajače in jih smešno blago kaznuje, to je mogoče le v Kamniku. Temu so

⁸³⁹ D. S., 12. 2. 1903; članek z naslovom "Zur Lage".

sledile še grožnje, posebno je gostilničar Potočnik grozil vodji pevskega društva in izjavil, da se čudi, kako sploh še nosi glavo naokrog.

Ko bi Tirolci ne bili tako jagnječje krotki in ko bi si omislili svojo društveno stavbo, teh izgredov ne bi bilo.⁸⁴⁰

Nad neizpolnjevanjem dogovorov nemško-liberalne zveze in povsem drugimi potmi, ki jih ubira vsakdanja praksa, je tožil tudi dr. Ferdinand Eger na sestanku Nemškega društva, ko je poročal o političnem položaju v deželi. Ko je govoril o strastnem boju S. n. in radikalcev proti klerikalizmu, je poudaril:

Klerikalci so najmočnejša stranka v deželi, saj razpolagajo z vojsko analfabetov in aparatom duhovnikov agitatorjev. Proti temu drugi dve stranki ne moreta postaviti nič podobnega. Le sodelovanje med nemško in slovensko radikalno stranko v zvezi z napredkom in svobodomiselnostjo bi lahko zaščitilo njuno obstoječe posestno stanje. Kljub temu da je sodelovanje na tem področju dogovorjeno, pa radikalna stranka v praksi paktira s klerikalci, kakor je primer občinskih volitev na Jesenicah, kjer so volili skupaj z njimi, ne pa z Nemci. Slednji so radikalcem ponujali sestavo skupne liste in so šele po odklonitvi nastopili zgolj z nemškimi kandidati, to pa se jim zdaj z radikalne strani očita kot razlog, da niso mogli iti z njimi. Enotnost obeh liberalnih strank tako izgublja podlago pri takih konkretnih primerih. Kar zadeva splošni položaj v državi - najvišji krogi žal še vedno mislijo, da so fevdalci in kler največja opora države. Trenutna vlada ni proti Nemcem, vendar ni zagotovil, da ne bi spet nastopila protinemška vlada. Nemci na Kranjskem se morajo zanesti torej le nase in se za vse, kar imajo, lahko zahvalijo le sebi.⁸⁴¹

O nenačelnosti liberalcev in njihovem proti Nemcem uperjenem povezovanju s klerikalci ob občinskih volitvah v Trziču je bil govor spet marca 1903. Na zadovoljstvo Nemcev je bilo to prizadevanje neuspešno, saj je Trzič ostal nemški.⁸⁴²

Opisano občasno sodelovanje z liberalci pa klerikalcev ni zadovoljilo. Vijak očitkov narodnega izdajstva so še privili. Nemško glasilo je poročalo, da klerikalci strastno napadajo radikalce in med njimi uprizarjajo lov na izdajalce. Obsuli so jih tudi z obtožbami, da so prodali slovenski narod kranjskim Nemcem, in jim zagotovili, da jim bodo izročili slovenske občine na Kranjskem. Klerikalci so po teh vesteh tudi "z uradnim manifestom pozvali pod klerikalno zastavo vse zavedne Slovence, da se združijo v križarskem pohodu proti naprednim narodnim izdajalcem".

Nemci so se čudili, kako je sploh mogoče, da se (potem ko so liberalci v S. n. odgovorili na te napade in pri tem tako sočno psovali klerikalce) napredni Slovenci še zmeraj, ko gre za boj proti Nemcem, vedno znajdejo v bratski navezi s klerikalci. Pri tem so obtoževali klerikalce, da so njihovi napadi na liberalce hinavski, saj v

⁸⁴⁰ D. S. 26. 2. 1903; članek z naslovom "Faschingsunterhaltung der Männergesangsverein 'Andreas Hofer' - Blutiger Fasching". Nemški pevski zbor Andreasa Hofferja iz Domžal je bil ustanovljen leta 1887, od 1900 je imel kapelo, od 1904 pa ženski oziroma dekleški pevski zbor (po D. S., 8. 2. 1906).

⁸⁴¹ D. S., 5. 3. 1903; članek z naslovom "Deutscher Verein in Laibach"; na tem zborovanju so izvolili tudi nov društveni odbor: predsednik dr. A. Schaffer, odborniki - dr. Schwegel, dr. J. J. Binder, dr. Karl Gal- le, dr. Ferdinand Gager, Karl Leskovic, Josef v. Schrey in Julius Elbert.

⁸⁴² D. S., 18. 3. 1903.

resnici hrepenijo, da bi namesto njih sklenili sporazum z Nemci. Slovenski, posebno pa klerikalni politiki so se zdeli Nemcem sploh neznačajni:

Značaj t. i. koalicije ali, bolje rečeno, sodelovanja med nemškimi in naprednimi slovenskimi poslanci v deželnem zboru je bil že velikokrat predstavljen. Od primera do primera nastopajo skupno v korist gospodarskih in kulturnih interesov dežele. Nobena skrivnost ni, da si klerikalci vroče prizadevajo prevzeti vlogo radikalcev v tej zvezi z Nemci. Kar zadeva izdajstvo, pa je stvar taka, da so se pri zadnjih državnozborskih volitvah Nemcem priključili klerikalci, ravno tako kakor so pri deželnozborskih volitvah sodelovali z Nemci radikalci. Če bi bil kdor koli upravičen, da govori o izdajstvu, so to vsekakor Nemci, kajti največkrat so bili oni žrtev, ko so gradili na obljubah narodnih nasprotnikov. Te obljube so namreč le redko držale. Preteklosti in načelom Nemcev ustreza, da podpirajo stranko, ki se zavzema za napredni razvoj dežele. Nemška stranka vztraja pri tem stališču in nima nobenih stranskih pomislekov ter ne upa niti na najmanjše koncesije v narodnem pogledu. Nasprotno, v vsakem trenutku mora biti pripravljena na napade svojih nasprotnikov iz obeh taborov.

Nezanesljivost radikalcev, njihovo nihanje, nasprotujoča si stališča v strankarskopoličnih vprašanjih - vse to je Nemcem zelo pogosto pripravilo hujše preizkušnje kakor pa nasprotovanje klerikalcev. Čaščenje nacionalnega šovinizma, združeno z hojem proti nemški kulturi, pa hromi vsak zdrav razvoj in je voda na mlin klerikalcev. Še vedno je med vplivnimi naprednjaki najti take - znani so iz časov klerikalno-radikalne koalicije - ki sanjarijo o zvezi s klerikalci in ki bi tem, raje danes kakor jutri, ponudili bratski objem. Nemci vsekakor morajo ostati budni, saj jih je pretirana zaupljivost pred časom že drago stala.⁸⁴³

Da je slovenska politika neiskrena, so Nemci zaznali tudi iz predvolilnih nastopov obeh slovenskih strank leta 1903:

Na predvolilnem zborovanju je Šušteršič govoril v prid dvojezičnim napisom v Ljubljani zaradi načela pravičnosti ... Tudi liberalci bi radi prikazali, da so se zaradi ljubezni do Nemcev odpovedali samo slovenskim napisom. Ohoje ni res. Gre za to, da je tako odločilo upravno sodišče. Ta stališča so tudi čudna, ker je zadnji predlog o samo slovenskih napisih v deželnem zboru dobil večino.⁸⁴⁴

Zdi se, da je Nemce medsebojno obdelovanje Slovencev po svoje zabavalo. Posebno zato, ker so pri tem igrali vidno vlogo:

Sl. in S. n. navajata D. S., kakor se jima zljubi - prvi navaja citate o nezanesljivosti liberalcev, drugi pa citira nemške simpatije do boja proti mračnemu klerikalizmu. Sl. zdaj poudarja svojo narodno noto in obtožuje liberalce prijateljavanja z Nemci, tajnih dogovorov ipd. Tako izzvani S. n. se nato trudi ovreči te obtožbe in z grobostmi izziva nemško časopisje (pisanje o uradnikih - članih nemškega viteškega reda, povzemanje člankov Avstriji sovražnega ruskega časopisa Novo Vremja, kritike nemškonaprednih časopisov ipd.).⁸⁴⁵

⁸⁴³ D. S., 29. 3. 1903; članek z naslovom "Die jüngste Kampfmethode der klerikalen Slovenen".

⁸⁴⁴ D. S., 29. 4. 1903.

⁸⁴⁵ D. S., 7. 5. 1903.

Klerikalni pritisk s prilivanjem olja na ogenj slovenskih nacionalnih strasti je znova doživel vrhunec v protinemških izgredih v Ljubljani 24. 5. 1903. Povod za to so bile pomladne demonstracije istega leta na Hrvaškem, usmerjene proti režimu hrvaškega bana Khuena Hedervaryja. Na shodu, na katerega sta vabila oba slovenska dnevnika, je nastopilo več govorcev iz vrst treh slovenskih strank (Žitnik, Triller, Štefe, Tokan). Protestirali so proti državni podpori režimu osovraženelega bana, ki krši določbe ogrsko-hrvaške nagodbe, proti teptanju državljanskih svoboščin, nacionalnih pravic Hrvatov in izkoriščanju Hrvatske v korist Ogrske. Po zborovanju so sicer izbruhnili manjši izgredi, dokončno pa so se slovenski rodoljubi sprostili potem, ko so se na kolodvoru poslovili od svojih hrvaških gostov. Množica se je zbrala pred Kazino in po krajšem petju so proti stavbi poleteli kamni, domnevno pa sta počila tudi dva strela. Po slovenski različici so vse to izzvali Nemci, ki so iz Kazine polivali demonstrante z vodo in nanje "metali neke stvari". V zaplet je posegla policija – množico je razgnala, manjši izgredi pa so se potem nadaljevali po mestu. Šele čez čas je bilo ugotovljeno, da v Kazino ni nihče streljal, "projektila", ki sta naredila dve luknji v šipo, pa sta bila izstreljena iz frače "podobarja" Rajka Razpotnika. Ta je policiji razložil, da frače sicer uporablja za streljanje žab na Ljubljanskem barju in da "neso huje ko vsak revolver".⁸⁴⁶ D. S. se je pritoževal, da slovensko časopisje obeh strank zmanjšuje pomen izgredov in jih opisuje kot nedolžno lumparijo mladine, predvsem to velja za Sl., ki se je celo identificiral z napadalci. Poročali so npr. tudi o tem, da se neki visoki vojaški upokojenec, ki je dobil kamen v glavo in dve uri ni mogel iz Kazine, želi izseliti iz Ljubljane. Padec ugleda mesta in tujskega prometa sta bila po teh dogodkih menda brezmejna.⁸⁴⁷ Nemcem se je ob tem dogajanju zdelo, da so Slovenci res izpolnili vse svoje cilje:

Slovenci na Kranjskem so v zavidljivem položaju. V zadnjih dveh desetletjih lahko izkažejo dosežke, s katerimi se ne more pohvaliti noben drug majhen narod kake revne dežele. So gospodarji dežele, imajo večino v vseh političnih predstavništvih in telesih, jezikovno imajo večje pravice kakor Čehi. V popolnem miru lahko uživajo sadove stoletja trajajočega nemškega kulturnega dela, ki so jim brez napora padli v naročje. Ravno zato pa so se – ker si na Kranjskem nimajo več česa želeli – začeli vmešavati v zadeve sosednjih provinc. Tako postavljajo eksotične zahteve, da bi zadovoljili brezmejno megalomanijo in nacionalni šovinizem.

Nemci, ki so nedvomno dejanski nosilci kulture v deželi, se – iz javnega političnega življenja izrinjeni – že leta zadovoljujejo s skromno vlogo in se omejujejo na ohranjanje svojega naroda v deželi. Njihove zahteve in želje so malenkostne. Temeljijo v glavnem na tem, da bi – po možnosti – ostali Nemci, kakor so bili to njihovi predniki. Radi bi le, da bi jim bilo dovoljeno tiho in požrtvovalno delo za vzdrževanje nemške duhovne kulture, ki je v korist dežele in njenega celotnega prebivalstva. Potem ko so se Nemci utrudili v boju z mlino na

⁸⁴⁶ O poteku zgoraj opisanih demonstracij glej članek Andreja Studna: *Protinemški izgredi v Ljubljani leta 1903*, Prispjevki za novejšo zgodovino XXXVIII – 1998, str. 15–21.

⁸⁴⁷ D. S., 31. 5. 1903, članek z naslovom "Zu den Ausschreitungen gegen die Deutsche Bevölkerung in Laibach".

veter, so se v preteklih dveh letih odpovedali sodelovanju v javnem političnem življenju in se zadovoljujejo z negovanjem nemške umetnosti, nemškega društvenega življenja in zasebnega družjenja. Ker so najpremožnejši in najpomembnejši davkoplačevalci v Ljubljani, jim je dovoljeno, da postavljajo skromne zahteve in da mirno živijo naprej. Ne morejo pa računati, da bi bila zagotovljena njihova osebna varnost in varnost njihovega premoženja, čeprav bi jim te pravice kot avstrijskim državljanom morale pripadati.

Razbojniški napadi proti osebni varnosti in premoženju, ki jih je izvedla surova sodrga 24. 5., so Nemce vnovič poučili, da v Ljubljani samoumevno niti ni tako samoumevno in da kljub svoji miroljubnosti, mirnosti, skromnosti in zadržanosti niso nikoli gotovi, da ne bodo služili slovenski drhali kot predmet njene "nežne" pozornosti. Verjamemo, da so ti izgredi, ki so se zgodili brez najmanjšega povoda, presenetili oblasti in da so tudi dostojni Slovenci ogorčeni nad nezaslišanimi izpadi, saj so prav škodili izražanju solidarnosti s hrvaškimi ljudstvom.⁸⁴⁸

Ob teh demonstracijah pa so se tudi slovenski liberalci počutili izigrane in izrabljene, češ da so jih inscenirali klerikalci v korist svojih ozkih strankarskih interesov. Župan Hribar je tako ogorčeno obljubljal, da ne bo miroval, dokler se ne najdejo krivci, in da bo stranka - če je izgrede organizirala - za večno ožigosana. Iz tega so Nemci izpeljali jasen zaključek, da Hribar za izgrede sumniči krščanske socialiste. Kljub tem izjavam, o katerih iskrenosti niso dvomili, pa so zastavili vprašanje o tem, čigav je izvirni greh:

*Kdo je desetletja vzgajal ljudi v sovraštvu do Nemcev, kdo jim je vcepil vero, da je Nemcem dovoljeno storiti vse? Pod čigavo zaščito so ljudje, ki vse od Badenijevega padca uprizarjajo napade na Nemce? Če bi župan in občinski svet že prej nastopila tako, kakor sta zdaj, in če bi vedno tako nastopala, potem drhal ne bi imela poguma za svoja zla dela. In sramotno stališče, ki ga ima slovenski tisk do izgredov? Kaj pa nastop enega od domnevnih prijateljev Nemcev, ki je ščuval in žaljivo govoril proti Nemcem? Ali je to počel, da bi drhal pomiril? Da je v izgredih sodelovala slovenska prihodnja inteligenca, študirajoča mladina, vzbuja skrbi. Kakšna zmeda vlada v glavah teh mladih ljudi, da skupaj z obrtniškimi vajenci in najnižjimi ljudskimi sloji sodelujejo v napadu na življenje in premoženje Nemcev?*⁸⁴⁹

Do podobnih izgredov, ki pa jih je policija z orožniki zatrla že v kali, je prišlo že čez dva tedna. Dne 7. 6. 1903 ob proslavi 40. obletnice ljubljanskega Turnvereina so morali njegovi člani na osebno posredovanje župana Hribarja sneti nemške trobojnice, ki so vihrale na kazinskem vrtu. (D. S. je 13. 10. 1904 o razsodbi deželnega predsednika Heina poročal, da magistratova prepoved nemške trikolore ob proslavi 40. obletnice Turnvereina ni bila upravičena.)

Grazer Tagblatt je svoje bralce obvestil o teh izgredih takole:

⁸⁴⁸ D. S., 28. 5. 1903, članek z naslovom "Verbrecherische Ausschreitungen gegen die Deutschen".

⁸⁴⁹ Prav tam.

Na prihajajoče udeležence so pljuvali in jih zmerjali. Med prireditvijo se je tulilo in rjavelo, da se je preglasilo izbrano petje oziroma program, ki ga je poslušala nemška smetana. Deželno predsedstvo je poslalo 80 žandarjev in tri kompanije pehote, vendar ni prevzelo poveljstva nad vzdrževanjem reda ... Hribar je zahteval, da se rdeče-črno-rumene zastave spustijo, in to nazadnje s pomočjo žandarjev tudi izvedel ... Popoldne je sledilo pljuvanje, psovanje in kamnanje gostujočih turnarjev v Tivoliju in v mestu.⁸⁵⁰

Dan za tem je isti časopis poročal, da je ulicam Ljubljane zavladala sodrga, in to kljub navzočnosti vojske in žandarmerije, ki je izpraznila Zvezdo in okoliške ulice, potem pa štutila dohode z nasajenimi bajoneti.

Sodrga je trpinčila vse soudeležence in neudeležence slovesnosti. Gostje so morali oditi na kolodvor v spremstvu vojske. Ves regiment je moral ščititi palačo deželnega predsedstva do jutranjih ur. Isti dan je bilo v okolici zborovanje klerikalne stranke in njeni pripadniki so se priključili izgrednikom.

Grazer Tagblatt je v svojem poročilu vedel veliko povedati tudi o popljuvanih nemških damah in gospodih, ki so si z revolverjem komaj rešili življenje pred pobesnelo množico.

D. S. je tudi 9. 7. 1903 v članku "Späte Einsicht" ugotovil, da so liberalci prepozno prišli do pravega prepričanja:

S. n. je pozno, prepozno spoznal, da je bil izrabljen, ko je zagovarjal demonstracije, ki jih je pripravila klerikalna stranka. Obenem je S. n. podprl klerikalne načrte proti Nemcem in deželnemu predsedstvu. Tudi največji radikalci priznavajo, da so demonstracije organizirali klerikalci, in ti se zdaj hvalijo kot zmagovalci. V tej luči je žalostna Hribarjeva vloga in vloga občinskega sveta z dne 7. 6. 1903.

Vendar klerikalci v svojem divjem nacionalističnem plesu niso dopustili, da bi S. n. predlogo časa pisal zmerno:

Misliti je bilo, da bodo nedavni dogodki spametovali pristojne, da bodo storili vse za umiritev drhali. Vendar se dogaja nasprotno. Oba slovenska dnevnika dnevno ščuvata ljudi - predvsem zdaj brezposelne slovenske študente, ki delajo Ljubljano nevarno - naj ne dovolijo žaljenja Slovencev s tem, da Nemci nosijo plavice (Kornblume) in kričijo Heil. Tako so na dnevnem redu napadi na mirne Nemce, ki nosijo plavice ali se pozdravljajo s Heil. Policija se drži pasivno ali pa je na strani drhali. Tako so 16. 7. napadli več Nemcev na Glavnem trgu, ker so nosili plavice, policija pa jih je nato še aretirala, češ da so s cvetjem izzivali. Istega dne zvečer je Feliks Kramaršič od zadaj udaril po glavi zasebnega uradnika Kastnerja, ki se je mirno vozil s kolesom - Kastner je imel namreč za klobukom zataknjene plavice. Na srečo jo je odnesel brez hujših poškodb, Kramaršiča pa so zaprli ... Oba slovenska dnevnika v sprevrženi obliki predstavljata te primere in obtožujeta Nemce. Ti so v Ljubljani ogroženi bolj kakor kadar koli.⁸⁵¹

⁸⁵⁰ Grazer Tagblatt, 9. 6. 1903, članek z naslovom "Die neue Deutschenhetze in Laibach".

⁸⁵¹ D. S., 18. 7. 1903.

Razmere v Ljubljani se tudi pozneje v letu 1903 niso umirile. D. S. je poročal o pijancih, ki povzročajo izgrede in nadlegujejo prebivalstvo, ob aretaciji pa kričijo: "Živio, Slovenci!" in "Živio, Slovenija!", nakar jim proti policiji priskoči na pomoč množica. Nevarni da so tudi slovenski srednješolci, ki so po teh poročilih neprestano napadali nemško govoreče sprehajalce, jih žalili, psovali, preganjali nemške srednješolce ipd.⁸⁵² Večji izgredi pred Kazino in na ljubljanskem kolodvoru so bili spet čez kako leto - med 11. in 13. septembrom 1904 ob dvajsetletnici društva kranjskih buršev Carniola. Slovenske rodoljube je razburilo, ker je vlada dovolila, da lahko burši (na izletu v Belo Peč), uniformirani in v skupini, korakajo do železniške postaje. Ob tej priložnosti so burši dodatno izzivali z odpetimi suknjiči, da so se na njihovih prsih videli rdeče-rumeno-črni trakovi. Ko so slovenski demonstranti protestirali proti buršem na kolodvoru, so mimogrede pretepli še kadeta Malitscha, ki jih je menda psoval z "Windische G'sindel". S. n. je tudi poročal, da sta bila tepena še dva carniolca, da pa so trije natararji iz Slona, oboroženi eden z revolverjem, drugi z mesarskim nožem in tretji s sekiro za meso, tekli na postajo pomagat buršem. Na srečo junaška trojica ni začela klati nedolžnih, neoboroženih ljudi. Nemški časopisi so po vesteh S. n. seveda pograbili priložnost ter se lažnivo razpisali o groznem preganjanju Nemcev in zahrbtnem napadu na nič hudega slutečega kadeta Malitscha, ki je na kolodvoru želel kupiti samo cigarete, a so ga, ker je uporabil nemščino, napadli od zadaj.⁸⁵³

Z letom 1904 se je težišče klerikalnih političnih manevrov premaknilo z ulic v deželni zbor. D. S. je povzemal pisanje S. n., ki je analiziral najnovejšo taktiko klerikalcev - najprej obstrukcija, potem zahteva po Heinovem odstopu, na koncu pa po razpustu deželnega zbora.⁸⁵⁴ Kmalu nato so Nemci zaznali še eno klerikalno zvižajočo, ki je imela namen razbiti nemško-liberalne zveze. Sl. se je namreč razpisal, da se morajo kmetijci v deželnem zboru - predstavniki kmečkih občin in veleposestniki - združiti. Oboji so baje imeli iste interese in iste sovražnike. Klerikalni časopis je razlagal, da je sedanja zveza med plemenitimi agrarnimi veleposestniki in neplemenitimi antiagrarnimi liberalci nenaravna. Pri tem je navijal za združitev ali vsaj zvezo kmetov in veleposestnikov. Veleposestniška struja je bila po mnenju Sl. načelno pripravljena žrtvovati slovenske liberalce in deliti moč v deželi s katoliško-nacionalno stranko. To strujo pa so po zatrevanju klerikalcev zatirali Schwegel, Schaffer in Binder s stališčem, da je za nemštvo najbolje, če je v zvezi z birokratsko-liberalno Tavčarjevo stranko. Slovenska liberalna stranka da je čutila popolno odvisnost od Nemcev in jim zato v vsem popušča. Po tej analizi je Sl. takoj zamenjal prijazno masko z bolj odločno ter v maniri "Und folgst du nicht willig, so brauch ich Gewalt!" (Če mi ne slediš prostovoljno, bom uporabil silo!) začel groziti in zmerjati veleposestnike, da so kulturno ničvredni in da uživajo neizmerne privilegije, ki jim jih kmečko ljudstvo lahko odvzame:

Vse pisanje se sliši anarhistično ter diši po požigu in umoru! Zahvaljujemo se odkritosti klerikalcev, ki ne skrivajo svojih ciljev. Tako kakor so nemški plemiči

⁸⁵² D. S., 17. 6. 1903 in 4. 10. 1903; članek z naslovom "Zur kulturgeschichte Laibachs".

⁸⁵³ S. n., 14. in 15. 9. 1904.

⁸⁵⁴ D. S., 4. 2. 1904.

*nekdaj ščitili slovensko ljudstvo pred Turki, ga danes ščitijo z obrambo nemške kulture, kajti brez nje bi Slovenci izginili in propadli. Za napredek in vse uspehe so Slovenci dolžni zahvalo nemški kulturi. Tudi danes se ne morejo odpovedati vsem sadovom nemške kulture.*⁸⁵⁵

12. 5. 1904 je časopis D. S. v članku z naslovom *Klerikale Arbeit* spet poročal, da klerikalno ščuvanje ljudstva in razširjanje anarhokomunističnih in krščanskosocialističnih idej ne pojenjuje.

Pri kritiziranju klerikalcev so Nemci vztrajali tudi z obsojanjem liberalcev in njihove dvoličnosti, saj "klerikalna politika ne more biti na Kranjskem pogubna, v sosednjih deželah pa zveličavna".⁸⁵⁶

Leta 1905 so pobudo na področju pouličnega patriotizma spet prevzeli slovenski liberalci, ki so jih posebno motili domžalski Nemci. V D. S. so namigovali, da so v ozadju bolj materialno-podjetniški interesi kakor pa narodni:

*Ob proslavi pevskega društva Andreasa Hofferja v Domžalah so se spet zvrstili izgredi. Prišli so napol dorasli fantje iz Ljubljane, trgovski pomočniki in obrtniški vajenci, iz Kamnika pa izobrazena in neizobrazena drhal. Goste so opsovali ob prihodu, oblegali hišo in vrt, kjer je proslava potekala, nato pa metali kamenje, gnila jajca, vdiral na vrt, da bi odstranili frankfurtarske zastavice, ki se od zunaj niso videle, motili pevske nastope s tuljenjem ... Žandarmerijska zaščita je bila šibka zaradi požara v Jaršah. Ranjeni so bili med drugim tudi trije otroci. Na koncu proslave je - ob stalnem kamenjanju, ki je doletelo tudi vojaško kapelo - žandarmerija spremila goste na kolodvor. Tam je prišlo do streljanja, saj so žandarji na napade odgovorili z zastraševalnimi strelji.*⁸⁵⁷

Kljub nespornemu prizadevanju liberalcev jim klerikalci niso hoteli dati priznanja za izpričano rodoljubje. Slovenski liberalci so bili - po poročanju D. S. - bridko razočarani nad tako krutim in krivičnim nerazumevanjem klerikalnih rojakov:

Organ za razširjanje krščanske ljubezni do bližnjega (po slovenskoklerikalni metodi) popolnoma molči o resnem knezoškofovem svarilu in se veseli vsega hudega, ki ga bo v prihodnje pripravila zavedena in naščuvana množica, ki brezumno sovraži Nemce.

Ta klerikalni časnik z zadovoljstvom jemlje v vednost protinemške govore župana Hribarja in občinskega odbornika Trillerja. Meni pa, da besede ne zadostujejo, da so potrebna dejanja, predvsem pa popolna prekinitev zveze med naprednimi in nemškimi deželnimi poslanci. Naprednoslovenska stranka se zdi v svoji politični kratkovidnosti zaslepljena in še vedno ne uvidi, da je klerikalcem v podaljšano roko pri izvajanju njihove politike, da svojemu nespravljivemu nasprotniku pomaga na oblast in sama sebi koplje grob.

Če nekatere slovenske "veličine" v naprednem taboru, ki se že zelo dolgo spogledujejo s klerikalci, menijo, da z njihovo pomočjo lahko igrajo neko vlogo, se

⁸⁵⁵ D. S., 11. 2. 1904; članek z naslovom "Klerikale Parteimanöver".

⁸⁵⁶ D. S., 9. 6. 1904; članek z naslovom "Überzeugungstreue der Radikalen"; 2. 10. 1904 so v tem glasilu tudi obsodili surovo poročanje S. n. o pogrebu "carniolca in Germana Köhlerja" in se 30. 10. 1904 zgražali, da S. n. pred občinskimi volitvami na Jesenicah svari pred "tujci".

⁸⁵⁷ D. S., 4. 6. 1905; članek z naslovom "Was der Deutsche in Krain zu dulden hat".

krvavo motijo. Padli bodo kot prva žrtev. Klerikalci namreč na vladi ob sebi ne trpijo nikogar in zahtevajo zase neomejeno gospostvo v deželi. Kljub temu se je sovraštvo do Nemcev izkazalo za močnejše od vsake politične daljnovidnosti in modrosti. In vendar bo šovinističnemu opoju sledila prebuditev v moro.

S. n. zdaj mačje zavija, ko ga divje napada organ klerikalcev. S. n. piše: "Kaj nam koristi, da strumno in neustrašno bijemo boj za naše brate proti nemštvu, nemški birokraciji in proti oboroženi sili? Zdaj nas klerikalci sicer ne razglašajo za izdajalce, pač pa za hinavce. Mi smo hinavci in hinavski je ljubljanski občinski svet, meni škofovski list ...

Občinski svet je povzdignil svoj glas v obrambo slovenske časti (tj. časti izgrednikov v Domžalah - op. D. S.) in v obrambo pravic slovenskega naroda (tj. da se nekaznovano spravlja v nevarnost življenje nemških otrok in žena - op. D. S.). Škofovski list pa je oznanil, da je to brez vrednosti, da gre za golo hinavščino. In zakaj? Le zaradi zveze v deželnem zboru." Potem je S. n. nadaljeval z naivno srčno iskrenostjo: "Tisočkrat se je že izkazalo, da zveza velja le za deželni zbor ter da imamo mi in Nemci zunaj zbora proste roke (tj. Slovenci imajo proste roke, da mečejo kamne in streljajo - op. D. S.). Tisoči in tisoči primerov kažejo, da je naša politika kljub tej koaliciji vseskozi nacionalna (tj. Nemcem sovražna - op. D. S.). Ko bi koalicija med našima strankama prinašala kakršne koli narodne obveznosti, ali bi potem sploh lahko nastopili, kakor smo v primeru Domžal in v drugih primerih?"

Citati te jeremijade več kakor dovolj dokazujejo, kar smo trdili prej in kar trdimo zdaj - da tisti del, ki zdaj prevladuje v slovenski napredni stranki, na vsak način poskuša dokazati, da naprednjaki v sovraštvu do Nemcev ne zaostajajo za klerikalci in da jih koalicija z Nemci niti najmanj ne ovira pri prostaških izpadih zoper Nemce. Tožbe S. n., da je vse zaman ter da klerikalci zgolj zvišeno in s posmehovanjem jemljejo prizadevanje naprednjakov v vednost, so res pomirjajoče, vendar le politični otroci lahko verjamejo, da bi bilo lahko drugače. Natančno smo predvideli, kaj bo plod vsega prizadevanja naprednjakov: sramota pred civiliziranim svetom, posmehljivost klerikalcev in utrditev položajev Nemcev.⁸⁵⁸

O domžalskih izgredih je razpravljajal celo parlament na Dunaju in vložena je bila interpelacija, a so jo slovenski poslanci junaško zavrnilo:

Po interpelaciji z vsenemške strani, ki je resnično prikazala položaj Nemcev na Kranjskem, je v obrambo slovenskega naroda povzdignil glas poslanec Pogačnik. Vsekakor je najzaslužnejši za obrambo drhali, ki je ure dolgo ogrožala varnost in življenje mirnih nemških družin. Iz lažnivih poročil obeh slovenskih dnevnikov je skrpal interpelacijo, polno fantastičnih podob in izmišljij. Ko bi iz nje povlekli zaključke, bi morali takoj vsi Tirolci iz Domžal vzeti popotno palico v roke, udeleženci praznovanju bi morali končati v ječi, deželni predsednik z državnimi funkcionarji bi moral biti odstavljen, žandarji bi se morali znajti pred vojnim sodiščem, udeležence izgredov pa bi morali ime-

⁸⁵⁸ D. S., 15. 6. 1905; članek z naslovom "Krain - Der Erfolg der fortschrittlichen Slovenen".

novati za častne ljubljanske meščane. Njemu je pritegnil poslanec Ferjančič, ki je svoj mandat pomešal s funkcijo sodnika ter se - namesto da bi se oprl na uradno poročilo - skliceval na lažnive navedbe obeh slovenskih dnevnikov in obtoževal orožništvo za kršenje zakonov. Pred časom je že razglasil Nemce za tuje vsiljivce, vendar bi moral vedeti, da imajo tudi tujci pravico do zaščite, če se znajdejo na lastni posesti. To je edinstveni primer, da sodni uradnik nastopa kot zagovornik drhali.⁸⁵⁹

Domžalski dogodki so kranjske Nemce tako razkačili, da so začeli primerjati Slovence s črnskimi oziroma indijanskimi domorodci in kuliji, ki prav tako niso prenesli "višje" kulture:

Minister Bylandt - Rheidt je v odgovoru na interpelacijo pravilno navedel, da so bili povzročitelji neredov iz drugih krajev, ni pa pravilna ugotovitev, da Nemci z domačini živijo v miru. Nasprotno, boj traja že desetletja. Slovenci so ga začeli namerno in z vsemi sredstvi. Pred leti je bila prav taka proslava domžalskih Tirolcev in se končala z izgredi, le da takrat ni izginila rdeče-črno-rumena, temveč prav lepa črno-rumena zastava.

Tirolci se mirno branijo, kjer to gre. Prostaške napade jemljejo in pretrpijo tako kakor vsi naseljenci, tudi tisti, ki prinašajo korist in pomoč. Napadajo jih nerazsvetljeni in naščuvani domorodci in med njimi se morajo znajti prav tako, kakor so se morali Evropejci med divjaki. Sicer so Tirolci mislili, da bo tega konec, če bodo potrpežljivi, vendar je bil njihov račun brez krčmarja. V ozadju je namreč z zobmi škripajoča nevoščljivost kulijev, ki jo prvaki še spodbujajo. Občasno je zaslediti primere ščuvanja v slovenskem časopisju. Celo slovenski "kloaka časopis" iz Severne Amerike je ščuval proti nemškemu kruhodajalcu. Ko slovenski prvak ne more več izkoriščati rojakov, kar bi z veseljem rad počel, potem ščuva proti tujcem in podtika ogenj, na katerem bi si rad skuhal beraško juho.⁸⁶⁰

Sredi leta 1905 so se začeli kazati obrisi medslovenskega sodelovanja, ki kranjskim Nemcem nikakor ni bilo pogodu. Časopis D. S. je poročal o sodelovanju naprednjakov s klerikalci:

Hrihar je v imenu naprednega občinskega sveta pozdravil klerikalno zborovanje katoliškega pomočniškega društva. Na tem zborovanju je prisostvoval tudi škof Jeglič, kar je edinstveni primer, namreč da cerkveni dostojanstvenik te ravni govori na gostilniškem zborovanju. Naprednjaki pokorno sledijo navdilo klerikalcev, njihov list pa se omejuje na kritiko klerikalnih predvolilnih metod. Sicer pa naprednjaki s prekrizanimi rokami opazujejo delovanje klerikalcev in z izbruhi nemškega sovraštva odvrčajo od sebe naravnega zaveznika v boju proti mračnjaštvu.⁸⁶¹

⁸⁵⁹ D. S., 18. 6. 1905; članek z naslovom "Die slovenischen Exzesse von Domschale im Abgeordneten-hause".

⁸⁶⁰ D. S., 29. 6. 1905; članek z naslovom "Zur Interpellationsbeantwortung über Domschale".

⁸⁶¹ D. S., 27. 8. 1905; članek z naslovom "Krain - Die Klerikalen an der Arbeit".

Vse skupaj je bila uvertura v zelo razgibane dogodke v deželnem zboru, v katerem je Šušteršiču uspelo ne samo razbiti liberalno-nemško koalicijo, temveč tudi izposlovati deželno volilno reformo in prav ta je klerikalcem prinesla popolno oblast v deželi.

VII/3 Spodleteli poskus politične odstranitve kranjskih Nemcev (1905–1906), ki je razbil liberalno-nemško zvezo, deželo pa spravil pod oblast klerikalcev

Oscar Plautz je v svojem tipkopisu o kranjskih Nemcih navedel, da je bilo obnašanje župana Hribarja v zvezi z izgredi slovenske drhali na nemških proslavah v nasprotju z duhom pogodbe (štiridesetletnica ljubljanskega nemškega Turnvereina leta 1903 in dvajsetletnica Carniole leta 1904). Po njegovem je sodu izbilo dno glasovanje slovenskih naprednjakov za nujni predlog klerikalcev v deželnem zboru 14. 10. 1904. Predlog je izražal obžalovanje, ker deželni predsednik nesorazmerno pogosto uporablja nemščino v deželnem zboru, in hkrati predlagal, naj deželni zbor zavrne vse dopise deželne vlade v nemškem jeziku.

Glede na protinemško gonjo, ki so jo izvajali klerikalci in je trajala že mesece dolgo, je med ljudstvom prevladovalo razpoloženje, polno sovraštva do nemštva, ki so se mu slovenski naprednjaki pustili voditi. To spremembo v držbi liberalcev pa je treba pripisati predvsem Hribarjevemu vplivu [...] Nemški deželnozborski klub je nato menil, da je s slovenskimi naprednjaki sklenjeni sporazum prelomljen. Vlada je slovenskim klerikalcem žrtvovala deželnega predsednika Heina - septembra 1905 je bil premeščen v notranje ministrstvo kot oddelčni vodja. Za njegovega naslednika so imenovali barona Schwarza.⁸⁶²

Konec leta 1905 je postalo popolnoma jasno, da je v slovenski Narodnonapredni stranki dokončno prevladala struja, ki ji je načeloval Hribar in se je zavzemala ne samo za prekinitev zveze z Nemci, temveč si je zastavila za cilj, da v sodelovanju s Slovensko ljudsko stranko izrinejo Nemce iz deželnega zbora. To je razvidno tudi iz zapisnikov obravnave kranjskega deželnega zbora, v katerem sta se med drugim pojavila dva nujna predloga. Prvega, ki je zahteval spremembo deželnega reda in deželnega volilnega reda, je vložil Ivan Šušteršič s tovariši,⁸⁶³ drugega, ki je zahteval spremembo državnozborskega volilnega reda, pa Ivan Hribar s tovariši.⁸⁶⁴

⁸⁶² Oscar Plautz, *Die Deutschen in Krain*, str. 127–128.

⁸⁶³ Besedilo predloga se je glasilo: *Uvažujoč, da sta sedanji deželni red in deželni volilni red v svoji bistvenih določbah sloneča na sistemu neznosnih privilegijev posameznih stanov, popolnoma zastarela in naravnost udarec v obraz zdravi pameti ter pravicam ljudstva, - predlagajo podpisani: Deželni zbor naj sklene: 1) Deželni red in deželnega zbora volilni red za vojvodino kranjsko se ima spremeniti na temelju načel splošne in enake volilne pravice. 2) Izvoli se poseben ustavni odsek 12 članov, kojemu se naroča, da nemudoma izdelava povedanem smislu zakonskega načrta in ju najpozneje v dveh tednih predloži zbornici. 3) Dotlej, da ustavni odsek predloži svoje poročilo, se zbornične seje prekinejo. V Ljubljani, dne 25. 10. 1905 dr. Žitnik, Mih. Arko, dr. Schweitzer, dr. Ivan Šušteršič, dr. Krek, J. Dular, Jakič, Košak, Pakiž, Pfeifer, Povše, Drobnič, Fr. Demšar (Zapisniki obravnave deželnega zbora kranjskega, 46. zvezek, str. 17–18; zasedanja od 25. oktobra 1905 do 29. decembra 1907, II. seja z dne 3. novembra 1905).*

⁸⁶⁴ Besedilo predloga se je glasilo: *Visoki deželni zbor skleni: Da se uveljavi polnopravnost vseh državlja-*

Pri utemeljevanju nujnosti predloga je dr. Šušteršič poleg zaslug svoje stranke, ki se že od leta 1898 zavzema za reformo, pokazal na nevzdržnost razmer v dežel-nem zboru, v katerem gospodarijo Nemci:

Komur je resno za volilno preosnovo v smislu enake in splošne volilne pravice, ta mora potem izvajati vse politične konsekvence in ako hočemo izvojevati splošno in enako volilno pravico v tej zbornici, potem moramo politično izolirati in politično izstradati tisto stranko, ki se zoperstavlja pravicam ljudstva, oprta na krivične, na neumne privilegije. Gospoda moja, čestita napredna stranka, ako se na eni strani postavljate na demokratično stališče, na drugi strani pa politično vežete s tistimi elementi, katerih delovanje gre na to, preprečiti tak demokratični predlog, ako politično podpirate te ljudstvu sovražne elemente in skrbite, da ne pridejo ob politično veljavo, to ni nobeno delovanje za splošno in enako volilno pravico in predlog sam potem nima tiste vrednosti, katero bi moral imeti. Gospoda moja, ako si ogledamo politični položaj v tej visoki zbornici, Vas vprašam: Kdo je pa gospodar političnega položaja v tej zbornici v tistem hipu, ko pride zbornica do normalnega dela? Ali je gospodar v tej zbornici slovenska večina te zbornice? Ne, gospoda moja, v tistem hipu postane suvereni gospodar ekselencia baron Schwegel.

V nadaljnjem govoru je Šušteršič poudaril, da število mandatov veleposestniške zbornice ni v nikakršnem sorazmerju s številom njihovih volivcev. Tako je po njegovih izračunih enega poslanca veleposestva volilo 8 volivcev, v mestni kuriji 500 volivcev, v kmečki pa 2500, kar je prineslo brezumno razmerje 1 : 62 : 312. Potrebo po splošni in enaki volilni pravici je opiral predvsem na splošno vojaško obveznost in tako obveznost plačevanja krvnega davka. Narodnonapredne poslance je pozval, naj podprejo njihov predlog, saj je najbolj upravičen ravno po narodnostnih načelih, ki jih oni, liberalci, zastopajo v prvi vrsti. Enajst nemških poslancev naj ne bi bilo v nobenem razmerju s številom Nemcev v deželi in bi jim po pravici pripadla le dva mandata. Nato je Šušteršič ponudil liberalcem korenček in jim slikal idilичne perspektive, ki bi se, če bi sprejeli njihov predlog volilne reforme, odprle slovenskemu narodu:

Potem bi bila složna slovenska večina v tej zbornici. Toliko je gotovo, da bi bilo potem popolnoma nemogoče, da bi v tej zbornici slovenske Kranjske dežele odločevali Nemci v sporu med Slovenci ... Pomislite kako velikanskega pomena je za nas Slovence osobito kranjski deželni zbor. Ja, gospoda moja, edini deželni zbor, kjer imajo Slovenci večino, edina dežela, kjer bi se lahko reklo: V tej deželi Slovenci gospodarijo na lastnih tleh, edina dežela v celi naši državi -

---

nov in odpravijo krivice sedanjega na privilegijih slonečega volilnega reda, po katerem se državni zbor ne more smatrati za zastopstvo, ki bi odgovarjalo številnej jakosti posameznih narodov, pozivlje se vlada, da kar najpreje mogoče predloži državnemu zboru načrt zakona o takej premembi državnozbornskega volilnega reda, ki boše slonela na načelih splošne, neposredne, tajne in jednake volilne pravice, ker je le potem mogoče pričakovati volilne reforme tudi za deželne zборе na istej podlagi. Vsekakor pa vsak volilni red obsegaj tudi najboljše garancije za resnično svobodo volitev in zlasti tudi zoper zlorabe vere in cerkve v volilne namene. V Ljubljani dne 25. oktobra 1905. Ivan Hribar, dr. Ferjančič, Fr. Arko, Ciril Pirc, dr. Iv. Tavčar, dr. Danilo Majaron, F. Supančič, J. Božič, Grasselli (Zapisniki obravnave deželnega zbora kranjskega, 46. zvezek, str. 18 - zasedanja od 25. oktobra 1905 do 29. decembra 1907, II. seja z dne 3. novembra 1905).

pomislite, kako moč bi to dalo obupnemu boju naših bratov na periferijah, pomislite, kaka narodna politika bi potem bila mogoča, pomislite, da bi se potem lahko delali v tej zbornici veliki koncepti dalekosežne jugoslovanske politike, pomislite, da potem ne bi več prišlo tako, kakor nedavno na Reki, kjer so Hrvati sklepali za vse jugoslovanstvo tako važne reči, pa nas Slovencev niso tja vabili ... Gospoda moja, pustite vendar enkrat to neumno farško gonjo, katera vam ni prinesla nobenih lovorik, nobenih političnih uspehov, katera vam je prinesla samo politične neuspehe in politične klofute. Stopimo skupaj in začrtajmo velik jugoslovanski program in dobili bomo na našo stran naše brate Hrvate in homo ž njimi skupaj delali veliko, odločno narodno politiko, ki ho privedla naš narod do boljše in lepše prihodnosti. Poglejte, koliko terena ob slovenskih mejah izgubljam; ali se Vam ne smilijo slovenski otroci, ki jih silijo narodni nasprotniki na Štajerskem in Koroškem v nemške šole, ali ki jih silijo v italijanske šole v Trstu, v Istri in na Goriškem? Poglejmo vse to in - samo do Vas se obračam, slovenski tovariši - pustimo vendar to malenkostno vojno, katero imamo tukaj na Kranjskem in katero bi najbolje primerjal z viharjem v kozarcu vode. Pustimo to in stopimo skupaj na podlagi velikega narodnega, ne samo slovenskega, ampak hrvatsko-slovenskega, jugoslovanskega programa.⁸⁶⁵

Liberalni slovenski poslanci so prek Hribarjevih in Tavčarjevih ust načelno soglašali s stališči Katoliško-narodne stranke, poudarjali, da so se za splošno in enako volilno pravico zavzemali že davno pred katoliškimi poslanci, in vendar izjavili, da bodo glasovali za nujnost predloga katoliške stranke. Pomisleke pa so imeli glede uresničljivosti reforme za deželni zbor, še preden bi bila izpeljana v državnem zboru. Ostro pa je Hribar zavrnil očitke glede zveze z Nemci in poudaril, da je plod ošabnosti Katoliško-narodne stranke, ki z Narodnonapredno ni hotela sodelovati, predvsem pa njenega odklanjanja vsake podpore slovenskemu gledališču. To zadnje je bilo po Hribarjevih besedah odločilni motiv za sklenitev liberalno-nemškega sporazuma. Hribar je za tem povedal še:

Vendar je bilo že za časa kanonika Kluna načelnih nasprotstev, katerih pa nismo vstvarili mi, katerim sedaj očitate, da smo v ozko zvezo - boljše rečeno v dotiko - stopili s poslanci veleposestva, ampak tu načelna nasprotstva vstvarila je katoliško narodna stranka. Ona se je po vplivu nekega politika (dr. Tavčar: Franceljna s Kamna) prva spustila v tako zvezo ... Če bi torej res bilo, če bi to bila res napaka, da smo v zvezo stopili s tovariši od te strani visoke zbornice, potem ste nam najsijajnejši vzgled dali vi. (Dr. Šušteršič: To je bil slab zgled) ... Slaba pa je hila vaša zveza zaradi tega, ker niste smeli nobenega narodnega vprašanja v razpravo spraviti, dokler vam stranka veleposestva tega ni dovolila. Nas pa ne veže nikaka taka utesnitev; mi imamo proste roke in zato vidite, da se zavzema narodnonapredna stranka za čisto narodna vprašanja z gorečnostjo, s kakoršno se katoliško narodna stranka nikdar ni potegovala zanja.⁸⁶⁶

⁸⁶⁵ Zapisniki obravnave deželnega zbora kranjskega, 46. zvezek, str. 20-27; zasedanja od 25. oktobra 1905 do 29. decembra 1907, II. seja z dne 3. novembra 1905.

⁸⁶⁶ Zapisniki obravnave deželnega zbora kranjskega, 46. zvezek, str. 37; zasedanja od 25. oktobra 1905 do 29. decembra 1907, III. seja z dne 4. novembra 1905.

Tavčar je izjavil, da se že prej ni mogel brez rezerv zavzemati za splošno in enako volilno pravico, ker "z njo bi se izročilo meščanstvo popolni pogubi". Zdaj sta, po Tavčarjevem mnenju, Šušteršič in Krek navalila na veleposestvo, v resnici pa hočeta obglaviti meščanstvo. Vendar je bil Tavčar pripravljen s krvavečim srcem žrtvovati meščanstvo na oltarju naroda:

Zdaj so se razmere spremenile, na Ogrskem se skuša vpeljati ta sistem in če se bo vpeljal tudi v avstrijskem državnem zboru, potem pripoznavam da sem prepričan, da pridejo avstrijski Slovani do vpliva in veljave. To je edini moment, radi katerega sem pripravljen položiti kot žrtev meščanstvo na oltar splošnosti. Ampak pod pogojem, da se mora taka splošna in enaka volilna pravica vpeljati pred vsem pri volitvah v državni zbor in šele potem po mogočnosti tudi pri volitvah v deželni zbor.⁸⁶⁷

Nemci so seveda nasprotovali predlogoma obeh slovenskih strank, saj bi njuna izpeljava odpravila veleposestniško kurijo in zmanjšala nemško predstavništvo v deželnem zboru na simbolično raven. Barbo in Luckmann sta poudarila, da načelo splošne in enake volilne pravice ne pride v poštev za deželni zbor, saj ga predlagatelji utemeljujejo s splošno vojaško obveznostjo oziroma krvnim davkom, o katerem pa deželni zbor ne odloča. Delo deželnega zbora po drugi strani obsega odločanje o tistih zadevah, glede katerih je nujno, da se izrazijo interesi deželnih stanov oziroma kurij, seveda sorazmerno s pomenom, ki ga posamezne skupine prebivalstva za deželo imajo, oziroma deležem bremen, ki jih za blagor dežele nosijo. Sicer pa je pohuda za reformo po njihovem mnenju nastala iz sovraštva do Nemcev, ki pa je zgolj sovraštvo strankarskih veljakov. Nemci s slovenskim ljudstvom živijo v miru, ljudstvo jih ne sovraži, veleposestniki pa so vedno delali le za blagor ljudstva.

Nemški poslanec Barbo je pri tem poslance Katoliško-narodne stranke opozoril na nujnost po pravici obvestiti njihove volivce, da bi se njihove pravice z uvedbo splošne in enake volilne pravice zmanjšale in ne povečale:

Obvestiti bi morali kmete, da ne bodo več sami volili svojih poslancev (t. j. tistih, ki določajo višino davkov, ki jih plačujejo), temveč skupaj s svojimi delavci, hlapci in dninarji, torej tistimi, ki sploh ne plačujejo nobenih davkov. Kmet, ki ima razvit smisel za računanje, bi takoj postal pozoren, ko bi se mu razložilo, da bo po novem večina volivcev tistih, ki ne poseduje ničesar, iz česar seveda sledi, da bodo izvoljeni tisti, ki bodo imeli več ozira do neposestnikov kakor do posestnikov. Enako bi bilo dobro razložiti meščanom, da bodo po novem volili skupaj z volivci z dežele. To pa pri velikanski večini podeželskih volivcev interesu mest in meščanov ne bo prineslo posebnih koristi.

Barbo je na koncu pribil, da se splošna in enaka volilna pravica prikazuje kot nuja svobode, a to je zgolj fraza: "Nič ne omejuje svobode bolj kakor splošna in enaka volilna pravica, prek katere pride do besede le masa, različni interesi pa so utišani ... Enaka obravnava neenakih povzroča največjo neenakost." Barbo je potem neposredno obtožil klerikalce, da se zato zavzemajo za splošno in enako volilno pravico, ker

⁸⁶⁷ Prav tam, str. 51.

računajo, da imajo pri najnižjih nerazsodnih slojih največ vpliva.⁸⁶⁸ Barbov sodrug Luckmann je med drugimi argumenti proti volilni reformi navedel, da ji morajo nasprotovati, ker bi pripeljala do mladoslovenske oziroma jugoslovanske države.⁸⁶⁹ Kakor koli, oba predloga deželno- in državnozbornske volilne reforme sta bila sprejeta kot združeni predlog ustavnega odseka deželnega zbora. To se je zgodilo na VII. seji dne 17. 11. 1905, pred sprejetjem pa so Nemci zapustili dvorano.⁸⁷⁰ O tem, da je liberalno-nemška zveza mrtva, seveda ni bilo dvoma. V danih razmerah so se Nemci znašli v težkem položaju, a jih je izvrstno rešil vodja kranjskih Nemcev baron Josef Schwegel: z vladno podporo je sklenil dogovor s prvakom Katoliško-narodne stranke dr. Ivanom Šušteršičem. Ta dogovor je opredelil novo različico deželnozbornske volilne reforme. Schwegel je imel pri pogajanjih pred očmi predvsem ohranitev posestnega stanja kranjskih Nemcev in jo je tudi dosegel. Se je pa moral sprijazniti z volilno reformo, ki je Katoliško-narodni stranki zagotavljala popolno oblast na Kranjskem. Schwegel je v svojih spominih takole strnil dogodke v zvezi z razbitjem liberalno-nemške zveze in reformo deželnega volilnega reda, ki je omogočila absolutno večino Šušteršičeve stranke:

Najprej smo sklenili - in se pri tem najstrože držali dane besede - zvezo s konservativci in nato, ko se ti dogovorjenega niso držali, z liberalno stranko. Vse to pa se je zgodilo brez škode za narodne interese in ne da bi opustili kakršno koli politično načelo. To naj bi ohranilo nadaljnji obstoj za deželo izjemno ugodne strankarske kombinacije. Le v teh razmerah je bilo mogoče mirno nadaljnje delo deželnega zbora, tako da je cesar mnogim - in enkrat celo meni - izjavil, da je kranjski deželni zbor vzoren deželni zbor.

Žal ni moglo ostati tako. Prejšnji poslanec in ljubljanski župan Hribar si lahko lasti žalostne zasluge, ker je svoje privržence v liberalnem taboru s terorizmom pripravil, da so prelomili pogodbo o zvezi, sklenjeni med nami in liberalno slovensko stranko. Izvirnik pogodbe, na kateri je tudi njegov podpis, je še vedno med mojimi papirji. Ta prelom pogodbe, ki se je zgodil brez vsakega povoda, je povzročil velikansko zmedo v kranjskem deželnem zboru z najbolj surovo in nasilno obstrukcijo, kar sem jih kdaj doživel. Tako se je ta vzorni deželni zbor spremenil v najbolj strašljiv primer parlamentarnega telesa. Hribar, krivec za to, nima danes, ko ga vsi privrženci zapuščajo, nobene pravice, da se pritožuje nad človeško nevhvaležnostjo.

Prišel je čas dr. Šušteršiča. S podporo, morda tudi po navodilih vlade in posebno ministra Bylandta, je izkoristil ponujeno mu priložnost za temeljito spremembo deželnega reda, s katero bi si lahko klerikalna stranka v deželnem zboru zagotovila absolutno večino. Liberalci so po drugi strani na svojo zastavo napisali izključitev veleposestva iz deželnega zbora, odpravo nemščine kot drugega deželnega jezika in podobne zahteve, ki bi Nemce v deželi oropale skoraj

⁸⁶⁸ Zapisniki obravnave deželnega zbora kranjskega, 46. zvezek, str. 38-41; zasedanja od 25. oktobra 1905 do 29. decembra 1907, III. seja z dne 4. novembra 1905.

⁸⁶⁹ Isto kakor zgoraj, str. 60-61, IV. seja z dne 7. 11. 1905.

⁸⁷⁰ Zapisniki obravnave deželnega zbora kranjskega, 46. zvezek, str. 38-41; zasedanja od 25. oktobra 1905 do 29. decembra 1907.

vseh političnih pravic in jih ponižale na raven helotov. Česa vsega je bila zmožna ljubljanska drhal pod vodstvom slovenskih liberalcev, so večkrat pokazali žalostni dogodki. Meni je v teh okoliščinah pripadla težka naloga, da rešim, kar se rešiti da, zato da se ne bi zapečatila naša prihodnost. V tajnih pogajanjih v notranjem ministrstvu, h katerim sem bil povabljen, sem dosegel popolno priznanje vseh pravic nemškega veleposestva in zagotovitev nemškega mestnega mandata v Kočevju. Dosegel sem tudi zakonsko uveljavitev enakopravnosti nemščine kot drugega deželnega jezika in nekaj koncesij v zvezi z (opravnim) redom deželne uprave ter ureditev vodenja poslovanja deželnega zbora. Privoliti pa sem moral v povišanje števila deželnih mandatov, s čimer je prišel dr. Šušteršič v položaj, da si v deželnem zboru zagotovi absolutno večino, ki bi jo presegal s komaj dvema glasovoma. Moja stranka je sprejela ta dogovor v prepričanju, da bo mogoče to šibko večino dveh glasov - če je liberalna misel sposobna (pre)živeti - zlahka preseči, kakor hitro se bo vlada spet obrnila k liberalnim nazorom, in tako v deželi spet ustvariti razmere, kakršne so v korist dežele obstajale prej. In ko bi moja stranka ostala zvesta načelom, ki sem ji jih priporočal, bi se to stanje spet vzpostavilo, posebno glede na sebično in brezobzirno zlorabo položaja današnje večine, ki tako spravlja v nevarnost deželo in jo vodi v propad.⁸⁷¹

V začetku 1906. so kranjski Nemci obsojali izvajanje odloka, da deželni odbor s sosednjimi deželami vodi korespondenco le v slovenskem jeziku, in upali na protukrepe iz Štajerske oziroma Koroške.⁸⁷² Bičali so tudi nenačelnost svojih nekdanjih zaveznikov, slovenskih liberalcev, ki so obsojali izdajstvo klerikalcev ob sprejemanju državnozbornske volilne reforme (ta naj bi zagotavljala vlado klerikalcev na Kranjskem, popolnoma pa škodovala Slovincem na Koroškem in Štajerskem), hkrati pa jim pomagali pri volilni reformi za deželni zbor in na tak način pripravljali svoj lastni propad: "Naj se spomnijo Schillerjevih besed v Demetriusu: Tista država, kjer večina zmaga in brezumnost odloča, mora propasti!"⁸⁷³

Napoved o pripravljanju lastnega propada se je izkazala za točno, lahko bi celo rekli za sumljivo točno. Težko bi si mislili, da je izviral zgolj iz čisto preroških sposobnosti dopisnikov D. S. Slovenski liberalci so namreč, potem ko so spoznali, da so bili izigrani, doživeli pravi šok. Na seji deželnega zbora 2. 4. 1906 je deželni predsednik Schwarz prebral vladno izjavo. Ta se je začela z ugotovitvijo, da je vlada v državnem zboru že 28. 11. 1905 odklonila načelo splošne in enake volilne pravice za deželne zbore, češ da je to nezdržljivo z njihovim področjem dejavnosti, ki je popolnoma drugačno od parlamentarnega. Pač pa je vlada "uvidela, da brez prosnove obstoječe volilne pravice za deželni zbor ni pričakovati uspešnega delovanja deželnega zbora vojvodine Kranjske". Tako je predložila načrt uvedbe splošne kurije z desetimi poslanci, kar naj bi zagotovilo vsem prebivalcem dežele soudeležbo pri urejanju deželnih zadev. V tem smislu so predvideli deset volilnih okrajev za novo splošno kurijo in še nekaj reform zaradi pridruževanja posameznih indu-

⁸⁷¹ Spomini barona Josefa Schwegla, tipkopolis, str. 116-117.

⁸⁷² D. S., 3. 1. 1906.

⁸⁷³ D. S., 4. 3. 1906; članek z naslovom "Zur Wahlreform".

vseh političnih pravic in jih ponižale na raven helotov. Česa vsega je bila zmožna ljubljanska drhal pod vodstvom slovenskih liberalcev, so večkrat pokazali žalostni dogodki. Meni je v teh okoliščinah pripadla težka naloga, da rešim, kar se rešiti da, zato da se ne bi zapečatila naša prihodnost. V tajnih pogajanjih v notranjem ministrstvu, h katerim sem bil povabljen, sem dosegel popolno priznanje vseh pravic nemškega veleposestva in zagotovitev nemškega mestnega mandata v Kočevju. Dosegel sem tudi zakonsko uveljavitev enakopravnosti nemščine kot drugega deželnega jezika in nekaj koncesij v zvezi z (opravilnim) redom deželne uprave ter ureditev vodenja poslovanja deželnega zbora. Privoliti pa sem moral v povišanje števila deželnih mandatov, s čimer je prišel dr. Šušteršič v položaj, da si v deželnem zboru zagotovi absolutno večino, ki bi jo presegal s komaj dvema glasovoma. Moja stranka je sprejela ta dogovor v prepričanju, da bo mogoče to šibko večino dveh glasov – če je liberalna misel sposobna (pre)živeti – zlahka preseči, kakor hitro se bo vlada spet obrnila k liberalnim nazorom, in tako v deželi spet ustvariti razmere, kakršne so v korist dežele obstajale prej. In ko bi moja stranka ostala zvesta načelom, ki sem ji jih priporočal, bi se to stanje spet vzpostavilo, posebno glede na sebično in brezobzirno zlorabo položaja današnje večine, ki tako spravlja v nevarnost deželo in jo vodi v propad.⁸⁷¹

V začetku 1906. so kranjski Nemci obsojali izvajanje odloka, da deželni odbor s sedanjimi deželami vodi korespondenco le v slovenskem jeziku, in upali na protiukrepe iz Štajerske oziroma Koroške.⁸⁷² Bičali so tudi nenačelnost svojih nekdanjih zaveznikov, slovenskih liberalcev, ki so obsojali izdajstvo klerikalcev ob sprejemanju državnoborske volilne reforme (ta naj bi zagotavljala vlado klerikalcev na Kranjskem, popolnoma pa škodovala Slovincem na Koroškem in Štajerskem), hkrati pa jim pomagali pri volilni reformi za deželni zbor in na tak način pripravljali svoj lastni propad: "Naj se spomnijo Schillerjevih besed v Demetriusu: Tista država, kjer večina zmaga in brezumnost odloča, mora propasti!"⁸⁷³

Napoved o pripravljanju lastnega propada se je izkazala za točno, lahko bi celo rekli za sumljivo točno. Težko bi si mislili, da je izvirala zgolj iz čisto preroških sposobnosti dopisnikov D. S. Slovenski liberalci so namreč, potem ko so spoznali, da so bili izigrani, doživeli pravi šok. Na seji deželnega zbora 2. 4. 1906 je deželni predsednik Schwarz prebral vladno izjavo. Ta se je začela z ugotovitvijo, da je vlada v državnem zboru že 28. 11. 1905 odklonila načelo splošne in enake volilne pravice za deželne zборе, češ da je to nezdržljivo z njihovim področjem dejavnosti, ki je popolnoma drugačno od parlamentarnega. Pač pa je vlada "uvidela, da brez prosnove obstoječe volilne pravice za deželni zbor ni pričakovati uspešnega delovanja deželnega zbora vojvodine Kranjske". Tako je predložila načrt uvedbe splošne kurije z desetimi poslanci, kar naj bi zagotovilo vsem prebivalcem dežele soudeležbo pri urejanju deželnih zadev. V tem smislu so predvideli deset volilnih okrajev za novo splošno kurijo in še nekaj reform zaradi pridruževanja posameznih indu-

⁸⁷¹ Spomini barona Josefa Schwegla, tipkopis, str. 116–117.

⁸⁷² D. S., 3. 1. 1906.

⁸⁷³ D. S., 4. 3. 1906; članek z naslovom "Zur Wahlreform".

strijskih krajev k volilni skupini mest in trgov. Deželni predsednik je poslance pozval, naj s sprejetjem vladnega načrta izkažejo svojo voljo koristiti deželi in skupni domovini, ter patetično zaključil: "Velikonočni zvonovi naj naznanijo deželi mir in tako začetek veselega delovanja na čast in blagor dežele."

S. n. je rezultate, ki bi jih prinesla izvedba tega načrta, strnil takole:

*Take bombe ni nihče pričakoval. Načrt zagotavlja Nemcem 11 mandatov, klerikalcem večino - napredno stranko pa hoče ubiti. Ni čuda, da so Nemci in klerikalci kar žareli od veselja.*⁸⁷⁴

Takoj zatem je v deželnem zboru izbruhnil spor. Šušteršič je sicer najprej izjavil, da mora vladni predlog priti v splošno razpravo. Nato je Schwegel predlagal, naj se kar takoj izroči ustavnemu odseku, ta pa naj o predlogu ustno poroča na naslednji seji deželnega zbora. Hribar se je nato pridružil Šušteršičevemu predlogu, naj o vladnem načrtu najprej razpravlja deželni zbor. Potem se je Šušteršič nenadoma premislil in izjavil, da bo Katoliško-narodna stranka glasovala za Schweglov predlog, ker želi, da se vprašanje volilne reforme čim prej reši. Kljub nasprotovanju liberalcev in zahtevam, naj ustavni odsek o vladnem načrtu poroča pisno, so jih klerikalci in Nemci preglasovali.⁸⁷⁵ Dne 3. 4. 1906 je S. n. opozoril, da vladni načrt ob povečanju števila poslancev v deželnem zboru predvideva zmanjšanje števila poslancev mest in trgov. Predstavnikov meščanstva, ki plačuje tri četrtine vseh deželnih davkov, naj bi bilo celo manj od predstavnikov nove splošne kurije, ki ne bi plačevali nobenih:

V deželno desko vpisani veleposestniki, naj volijo tudi v prihodnje deset poslancev. Kakih osemdeset mož, ki niso družega kakor posestniki večjih kmetij, naj ima pravico pošiljati v deželni zbor deset poslancev, ravno toliko, kolikor na tisoče volivcev nove kurije in več kakor meščanstvo, ki plačuje kakor rečeno, skoro dve tretjini vseh doklad. Vlada hoče s tem v naši slovenski deželi s pomočjo nečuvenga privilegija brezpomembni nemški manjšini ohraniti na umeten način mogočno pozicijo. Odločilni so bili tu le nemško nacionalni oziri, ne stvarni.

Tudi volilni okraji nove splošne kurije so bili po mnenju S. n. sestavljeni tako, da je bila omogočena prevlada klerikalnih kmetov:

Nova splošna kurija ne pomeni nič drugega, kakor da dobe klerikalni kmetje deset novih mandatov. V to svrho so se tudi okraji tako razdelili, da izgube delavci in meščani ves upliv. Celo Ljubljana ne bo volila zase, ampak priklopiti se ji hoče popolnoma kmetske občine, kakor Dobrunje, Moste, Rudnik, Zgornja Šiška in Vič ... Mesta in trgi naj imajo, dasi nosijo dve tretjini vseh deželnih bremen, samo osem poslancev izmed 47, a še o teh naj ne odločuje meščanstvo, marveč naj odločujejo kmetje.

Tako naj bi bila meščanstvu zagotovljena le dva mandata v Ljubljani, vsi drugi pa bi bili kmečki oziroma v veliki nevarnosti, da kmetje preglasujejo meščane. Edini nespremenjeni mestni volilni okraj je po zatrjevanju S. n. ostal kočevski, zato da tam obdrže večino Nemci. S. n. je tako zaključil:

⁸⁷⁴ S. n., 2. 4. 1906.

⁸⁷⁵ S. n., 2. 4. 1906, in *Obravnave sej deželnega zbora kranjskega za leto 1906*, str. 288-291, XIII. seja z dne 2. 4. 1906.

Vlada se je koalirala s klerikalci in Nemci, da ubije narodnonapredno stranko. To naj bo drugi del plačila klerikalcem, da so prodali koroške in štajerske Slovence, in to naj bo tolažba za Nemce in naj jih pridobi za Gautschev državnozborski volilni red.⁸⁷⁶

Istega dne je S. n. v notici o delu ustavnega odseka zapisal izjavo barona Schwega v imenu veleposestnikov, da se bodo on in njegovi somišljeniki pri volilni reformi ozirali samo na korist veleposestnikov, drugo jim je vseeno. Zahteval je tudi, da se mora veleposestvu zakonsko za vse večne čase zagotoviti deset mandatov, in predlagal zakonsko določilo, da sme deželni zbor o spremembah volilnega reda sklepati le, če je navzočih 38 poslancev. Šušteršič je na to izjavil, da se mora zadeva še premisliti, Tavčar pa, da so svobodomiselni posestniki pustili na cedilu svobodomiselnih meščanov in da jim bodo to vrnil v isti meri. Pri tem je S. n. vzdihoval nad nestanovitnostjo dr. Šušteršiča, ki je na zadnji seji deželnega zbora ogovarjal nemške poslance kot častite člane ustavovernega veleposestva, novembra lani pa jim je grozil s pestjo, da jih pomeče iz zbornice, ter jih psoval z odpadniki in barabami:

Najlepši izrazi, ki jih je imel zanje, so bili privilegiranci in okosteneli aristokratje, ki sede na svojih pergamentih. A sedaj, po petih mesecih se je nekdanje sovraštvo spremenilo v gorko ljubav in "renegat" Schwegel in "največji živeči Slovenec" dr. Šušteršič se sedaj objemata v bratskem zagrljaju in se ljubita v junaška svoja lica. Prekrasen prizor to! Šušteršičev izrek v seji dne 3. 11. 1905 "da ob mejah ječe pod tujčevo peto naši bratje, katerim bi naj bil kranjski deželni zbor največja opora" je izgubil svojo vrednost in veljavo sedaj, ko so si Nemci in klerikalci prijateljsko segli v roko in sklenili politično zvezo. Heil nemško-klerikalni konkubinat!⁸⁷⁷

Seja deželnega zbora 4. 4. 1906 je potekala zelo burno. Ustavni odsek po mnenju liberalcev sicer še ni sklepal o vladnem načrtu deželnozborske volilne reforme, kljub temu pa so klerikalci in Nemci hoteli, da se razprava o volilni reformi začne, kar da je bila kršitev deželne ustave. Ob prepolnih galerijah se je potem začela živahna liberalna obstrukcija, saj je deželni glavar Detela vztrajal, da se vladni predlog po 36. členu lahko da v razpravo brez sklepa ustavnega odseka in da ima prednost pred drugimi nujnimi predlogi – liberalci so jih vložili kar petnajst. S. n. pri tem početju ni izbiral besed:

Kar je Detela danes storil, to je infamno lopovstvo, to je najgrše nasilstvo. Ko so vladni mameluki za časa Badenija v dunajskem parlamentu tako postopali, je bil odgovor revolucija. Takrat so na Dunaju poslanci razbili predsedniško estrado, so prezidentu metali tintnike ob glavo in razbili ves parlament.

Potem ko je deželni glavar dal besedo "tehantu" Arku, naj v imenu ustavnega odseka poroča o volilni reformi, se je začela kranjska različica revolucije v parlamentu:

V tem trenutku se je začela obstrukcija. Narodnonapredni poslanci so bili oboženi z vsakovrstnimi instrumenti in začel se je infernalen ropot. Dr. Tavčar je piskal na piščalko, Hribar je sukal ragljo, Pirc je bil z renami, dr. Ferjančič,

⁸⁷⁶ S. n., 3. 4. 1906, članek z naslovom "Atentat na slovensko meščanstvo".

⁸⁷⁷ Prav tam.

dr. Majaron in Božič so zvonili s kravjimi zvonci itd. vmes piskali in trobili. Pirc je naposled prinesel velikanski rog in nanj trobil. Galerija pa je vmes vpila na glavarja: "Ven z Detelo! Lump! Ven ž njim! Heil Žlindra! Živio Schwe-gel!" Hrup je bil nepopisen. Klerikalci so bili blede kot smrt in so tavalji se-mintja. Šušteršič se je enkrat premagal in si je od župana Hribarja izposodil ragljo ter malo ragljaj, ali zmanjkalo mu je humorja in prav kislo jo je odku-ri-l. Škof si ni upal priti v dvorano. Bal se je, da bi znal kaj takega iztahniti, kar bi pomnil vse žive dni. Oh polu deset je prišel v dvorano deželni predse-d-nik. Vsi instrumenti so mu v pozdrav zadoneli s potrojeno močjo, z galerije pa so zaoreli urnebesni klici: "Abcug Schwarz! Marš ven! Abcug! Pojdi k tr-žaškim kur...! Ven Schwarz! Abcug! Lopov!" In vse polno drugih psovk. Schwarz si še sestri ni upal. Trepetaje je stal nekaj časa pri estradi, potem se je posve-toval s Šušteršičem ali videlo se je, da komaj govori. "Abcug Schwarz! Vrzite ga ven! V r. ga sunite! Kaj pa delajo tržaške kur..!" tako je donelo z galerije, dokler ni Schwarz v pravem pomenu besede pobegnil iz dvorane. Musika se je nadaljevala, vmes pa so zopet z galerije letele na Detelo in na Šušteršiča, na Šukljeta in na Nemce debele psovke ... Točno ob 11. uri se je pri vratih v dvorano pojavila čudna prikazen. Na prvi pogled bi bil mislil človek, da je kaka maškara. Šele ko je prikazen stopila iz hodnikove sence, se je videlo, da je prišel na sejo - škof Jeglič. Samo dva koraka daleč je stopil in obstal. Na-prej se ni upal, kajti z galerije je grmelo: "Abcug škof! Ven s škofom! Ven ga vrzite!" Škof ima že tako skrajno neinteligenten izraz, zdaj, ko je bil v zadre-gi, ni vedel, kako bi se držal in je delal nadvse smešne obraze. Instrumenti so škofu na čast tako zapeli, da jo je škof hitro popihal. Značilno je, da je škofu visel iz žepa velik rdeč robec, kakor bi škof že ves teden vanj čedil šnoftabak svojega žlahtnega nosa ...⁸⁷⁸

Ker poročevalec ustavnega odseka ni prišel do besede in sporočila, da niso prišli do sklepa, in je bilo jasno, da liberalci ne bodo dopustili razprave o volilni reformi, je deželni glavar razglasil konec seje "ob velikanskem hrušču in vrišču, ploskanju in piskanju na galerijah ob 8 uri 42 minut zvečer".⁸⁷⁹

Časopis kranjskih Nemcev je zgolj hladno ugotavljal, da je kazen za slovenske liberal-ce pravična glede na njihovo verolomnost - prelomljen liberalno-nemški sporazum.

Nenadni sklic deželnega zbora je imel žalosten izid, da so se nasprotja še bolj poglobila in zaostрила in obema slovenskima strankama dajala še več snovi za agitacijo in manipulacijo z masami.

Zasedanja so predvsem naprednjakom ponudila možnost, da se prestavijo kot mučeniki napredka in obnovijo svojo precej načeto avtoriteto. Hkrati so lah-ko greh sodelovanja z Nemci prevalili na klerikalce. To pa so storili po krivi-ci, saj so nemški poslanci ocenili deželnozborsko volilno reformo za sprejem-

⁸⁷⁸ S. n., 4. 1906; opisi obstrukcije se v glavnem ujemajo z uradnim zapisnikom XIV. seje (Zapisniki sej deželnega zbora kranjskega za leto 1906, str. 294-299), vendar je Sl. ugovarjal, češ da liberalci niso imeli večine med občinstvom na galeriji in da vseh psovk, ki so jih izrekli, ni bilo slišati, temveč so bile le plod njihovih želja, ki si jih niso upali izreči.

⁸⁷⁹ Obravnave sej deželnega zbora kranjskega za leto 1906, str. 299.

ljivo in ji niso nasprotovali, ker ni zadevala nemških interesov. O kaki zvezi s klerikalci ni govora, saj nemški poslanci v vseh vprašanjih sledijo politiki proste roke, politiki, ki ji bodo zvesti tudi v prihodnje. Tudi zveza z napredno slovensko stranko se zdi izključena, saj slednja tako imenovani napredek zlorablja le kot pretvezo za Nemcem sovražno politiko, v kateri svojega nasprotnika še prekaša. Tako je še svez spomin na grenke izkušnje deželnozborskih zasedanj iz leta 1905, ko se je slovenska napredna stranka izkazala za verolomno in je prelomila dogovor z Nemci, da bi jih lahko - pobratena s klerikalci - napadla.

Slovenska napredna stranka žanje tisto, kar je sama posejala. Njihovim tožbam nad udarci, ki jim jih je prizadejala volilna reforma, manjka vsaka podlaga. Kakor je znano, so naprednjaki skupaj s klerikalci v deželnem zboru sklenili resolucijo, s katero so naprosili vlado za spremembo deželnozborskega reda in deželnozborskega volilnega reda na podlagi enake in splošne volilne pravice. To se je zgodilo kljub protestom nemških poslancev, ki so zaradi neskladju omenjenih zahtev z ustavo zapustili zborovanje. Zgodilo se je še, da so klerikalci postavili zahtevo, naj vlada, če omenjeni volilni red ne bo sprejet po parlamentarni poti, tega oktroira. Ko se je o zahtevi klerikalcev odločal deželni zbor, bi naprednjaki izglasovanje najlaže onemogočili z odsornostjo svojih poslancev (tj. nesklepčnostjo deželnega zbora), saj so nemški poslanci dvorano zapustili takoj. Vendar tega niso storili, in če so glasovali proti tistemu delu resolucije, ki je naprošal vlado za oktroiranje, je bila to gola hinavščina, saj so vedeli, da to ne bo vplivalo na volilni izid.

Ali so naprednjaki s to resolucijo mislili resno ali ne ali pa so jih le prisilili klerikalci, je končno vseeno in ne more spremeniti dejstev. Res pa je, da so glasovali za reformo, ki je zagotovila večino klerikalcem v deželnem zboru in odboru ter hkrati onemogočila vsakemu nemškemu poslancu udeležbo v vseh zastopstvih. Morda je naprednjake h glasovanju za volilno reformo, katere rezultat bo odrinjanje Nemcev iz deželnega zbora, spodbodla okoliščina, da so jih klerikalci po radikalnosti prekosili pri vseh Nemcem sovražnih predlogih, npr. s predlogom po popolni slovenizaciji deželnih uradov.

Če bi vlada v duhu resolucije obeh slovenskih strank res izvedla volilno reformo z upoštevanjem splošne in enake volilne pravice ter bi zanemarila interesna zastopstva, potem bi odpadli mandati nemškega veleposestva in okraja Kočevje - slovenski naprednjaki bi slavili skupaj s klerikalci.

Kako si napredni Slovenci predstavljajo enakopravnost, je lepo videti v Ljubljani. Kljub leta dolgemu prizadevanju ni bil davčno najbolj obremenjenemu delu prebivalstva, ki šteje četrtino meščanov [tj. Nemcem - op. a.], namenjen niti en mandat v občinskem svetu.

Slovenska napredna stranka bi v deželnem zboru, v zvezi z nemškimi poslanci, še naprej lahko ohranila moč, da zavrne vse poskuse prevzema oblasti klerikalcev. Lahko bi uspešno odbijala napade na napredno stvar. Zdaj ko se je - zaslepljena od narodnega šovinizma in brezumnega sovraštva proti vsemu nemškemu - pustila zapeljati in je nasprotniku omogočila uničenje prevlade

naprednosti in ko je pripravila svoje lastno uničenje, so njene jeremijade smešne. Čeprav je stokanje nad posledicami lastnega brezumnega početja žalostno, je hkrati komično.

Če povzamemo – nedvoumno dejstvo je, da je slovenska napredna stranka izdajalsko prelomila dogovor z nemškim veleposestvom in skupaj s slovenskimi klerikalci poskusila oropati Nemce vsakega zastopstva v deželi. Zato je nemško veleposestvo moralo glasovati za predlog [volilnega reda – op. a.], ki mu je zagotavljal dosedanje posestno stanje, obema slovenskima strankama pa so Nemci prepustili, da medsebojno obračunata.⁸⁸⁰

Vse besnenje liberalcev je spominjalo na bedasto-smešne like prevaranih mož iz kakih klasičnih komedij dekameronskega tipa. Nemci so pri svojih komentarjih, čeprav tudi sami oropani tistega vpliva, ki so ga imeli v deželi prej, ostali privoščljivo ško-doželjni:

Radikalci poskušajo s sprevačanjem dejstev ter ščuvanjem in spodbujanjem najnižkotnejših strasti zaslepljenega ljudstva zakriti svojo nepokončnost in verolomstvo.

Najbolj perfidno zveni v ustih Hribarja in sodrugov obtožba, da so klerikalci in Nemci sklenili tajni sporazum o uničenju liberalnega meščanstva. Župan bi imel po zadnjih aferah sicer priložnost, da se skromno umakne, in v vsakem drugem mestu in deželi bi bilo Hribarju nemogoče biti župan in poslanec.

S kakšno ihto so si ti nekdanji "zavezniki" nemškega veleposestva strgali masko z obraza in pokazali od sovraštva do Nemcev spačeno obličje. Kako uslužno so se prerivale vse te sumljive eksistence, ki so v prejšnjih letih prednjačile pri surovih izgredih zoper mirne nemške someščane, kako nestrpnost so čakale na migljaj svojega gospoda in mojstra, da bi lahko pokazale dosežke slovenske kulture. Predrzo nesramno je potekalo zasedanje občinskega sveta, na katerem je bilo – podobno kakor na zborovanju volivcev – zamolčano, da je tako imenovana napredna stranka, zvesta dolgoletna zaveznica nemškega veleposestva, zahrbitno, izdajalsko složno glasovala s klerikalci za vpeljavo splošne in enake volilne pravice ter celo ni nasprotovala možnosti, da bi vlada to oktroirala. Perfidno hinavsko je bilo zamolčano, da bi tako imenovana napredna stranka lahko preprečila vsak napad klerikalcev, usmerjen proti tako imenovanemu naprednemu slovenskemu meščanstvu, če bi spoštovala dogovor z nemškimi poslanci in ne bi dopustila nobenega predloga klerikalcev pred sprejetjem proračuna in če bi skupaj z nemškim veleposestvom preglasovala volilno reformo klerikalcev. Končno se je zamolčala izrecna izjava nemških poslancev veleposestniške kurije, da ne bodo nasprotovali združenemu predlogu slovenskih strank, če ta ne bo škodil nemškemu posestnemu stanju. To je bila namreč srž vse zadeve: t. i. napredna stranka je bila pripravljena prepustiti oblast klerikalcem, ne da bi potočila eno samo solzo za žrtvovanim naprednim meščanstvom, če bi tako dosegla, da njene drage nemš-

⁸⁸⁰ D. S., 8. 4. 1906; članek z naslovom "Die Wahlreform im krainischen Landtage".

*ke zaveznike vržejo iz deželnega zbora. Prepričljiv dokaz za to je predvolilni govor naprednega poslanca, ki je na glasu, da je Nemcem prijazen - dr. Tavčarja. Ta je izjavil, da se bo s sodrugi po vložitvi predloga volilne reforme v deželnem zboru pridružil klerikalcem, da bodo volili za enako in splošno volilno pravico ter klerikalcem ponudili roko za neizprosni boj proti veleposestniški kuriji.*⁸⁸¹

Odmevi na opisane dogodke so prihajali še leta zatem. Tako se je npr. ob deželnozbornih volitvah leta 1908 Nemcem Narodnonapredna stranka zdela pomilovanja vredna, saj se je v svoji šibkosti dobrikala klerikalcem, njen vodja pa je na nekem zborovanju celo izjavil, da Narodnonapredna stranka ni sklenila nobenega sporazuma z Nemci:

*Kar zadeva prejšnjo koalicijo z radikalc, so bili "stroški" tako veliki, da niti približno niso odtehtali koristi, ki jih je ta koalicija prinesla. Nismo dolžniki liberalcev, vse je bilo plačano v gotovini.*⁸⁸²

Svojevrstno klofuto - o kateri govori tudi v svojih spominih - je v zvezi s sklepanjem že davno preminulga liberalno-nemškega sporazuma doživel Ivan Hribar. Nemško glasilo D. S. je poročalo o Hribarjevi izjavi na seji trgovske zbornice 19. 2. 1909, da ni nikoli podpisal pogodbe med slovensko liberalno stranko in nemško stranko ter da bo nagradil vsakega, ki mu dokaže nasprotno. Toda na seji 21. 5. 1909 so mu predočili pogodbo iz leta 1901, na kateri je bil črno na belem njegov podpis. Hribar je pri tem izjavil, da ni podpisan primerek pogodbe, ki ga ima njegova stranka, da pa je kljub temu izpolnjeval določila pogodbe:

*Zdaj o nagradi, ki jo je obljubljal, molči in ga bo morda treba sodno izterjati. Kakor koli, zgodovina zadnjega desetletja je jasno pokazala, kako so se Hribar in njegovi privrženci držali določil pogodbe. Poudariti gre samo člen o tem, da slovenska napredna stranka priznava zahtevo Nemcev po zastopstvu v občinskem svetu kot popolnoma upravičeno. To je podpisal tudi Hribar. Kakšen pa je njegov značaj, pove njegova izjava na javnem zborovanju, da bo kot župan takoj odstopil, če bo le en Nemec izvoljen v občinski svet oziroma če bi se v občinskem svetu govorilo nemško.*⁸⁸³

Še leta 1910 so Nemci komentirali pisanje S. n., ki je tožil, da je klerikalna stranka še silo, prevaro ter pomočjo vlade in Nemcev prišla do neomejenega gospostva v deželi, zdaj pa ga izrablja za strahovanje:

Ne vlada ne Nemci, niti sila niti prevara, nič od tega ni pripeljalo klerikalcev do oblasti. Neznačajna in nezvesta strankarska politika liberalne slovenske stranke je bila edini in spet edini razlog, ki se mu klerikalci lahko zahvalijo, da so zdaj na oblasti. Liberalna slovenska stranka je prelomila koalicijsko pogodbo z nemškim veleposestvom in je celo hotela izvesti deželnozbornsko volilno reformo, s katero bi odpravili veleposestniško kurijo. Ona je bila tudi tista, ki je deželnega predsednika, opirajočega se na to pogodbo, sramotno pustila na cedilu. Prav tako je liberalna stranka podpirala vse protinemške in protivladne predloge klerikalcev, ne da bi se ozirala na določila pogodbe, ki so jo zavezovala k nasprotnemu. In

⁸⁸¹ D. S., 12. 4. 1906.

⁸⁸² D. S., 13. 2. 1908; članek z naslovom "Die Landtagswahlen".

⁸⁸³ D. S., 27. 5. 1909.

*končno - le njena pasivnost in njena omahljiva drža sta omogočili, da je klerikalna obstrukcija v resnici lahko ohromila vsako delo deželnega zbora.*⁸⁸⁴

*

Epilog deželnozborske volilne reforme je pokazal nesposobnost liberalnih politikov. Šušteršiču je leta 1908 uspelo, da jih je z golimi obljubami, potem se jih seveda ni držal, pridobil za volilno reformo. Ker dogovor ni bil zapisan in podpisan, Šušteršič pa s slabo vestjo ni imel težav, so klerikalci prišli do absolutne večine v deželnem zboru in neomejene oblasti na Kranjskem. Z razglasitvijo tega sklepa je bila po Šukljetovih besedah:

*Slovenski ljudski stranki ... zagotovljena absolutna večina in za vedno je bila odstranjena možnost, da bi se še kdaj ustanovila nadvlada združenih naprednjakov in nemških graščakov ... A naprednjaki! Vdali so se svojim nasprotnikom na milost in nemilost v slepi veri na prazne besede in mile obljube tako prefriganega pogodbenika kakor je bil Šušteršič. Hoteli so si osigurati določbo, da gre v mestni kuriji volilna pravica le krajnim, a ne političnim občinam. Njih zahteva je bila povsem opravičena, torej so jo morali predlagati jasno in precizno v besedilu deželnega volilnega reda. Da so to storili, brezdvomno bi se jim tedaj ugodilo, ali zanemarili so to previdnost, zadovoljili so se s praznimi obljubami dr. Šušteršiča in prav kmalu so na lastni koži občutili, koliko v politiki velja - opreznost.*⁸⁸⁵

Nasploh lahko ugotovimo, da so takoj od sklenitve sporazuma med Nemci in slovenskimi liberalci slovenski klerikalci poskušali to zvezo uničiti. S stopnjevanjem nacionalističnega tempa, organiziranjem protinemških protestnih zborovanj in izgredov ter časopisno gonjo so silili slovenske liberalce k čedalje bolj radikalnim akcijam in tako seveda v stalne konflikte s koalicijskim partnerjem. Ta potek dogodkov je dosegel vrhunec ob vprašanju deželnozborske volilne reforme, ko so neposredno poskušali politično odstraniti kranjske Nemce. Šlo je za poskus, ki je bil po eni strani plod Šušteršičevega taktiziranja (vabljenje slovenskih liberalcev k sodelovanju pri širjenju južnoslovanske ideje), po drugi strani pa Hribarjeve mržnje do Nemcev. Dolgoročno pa je pripeljal do sporazuma med Nemci in klerikalci, kar je bilo hkrati podlaga za nastanek popolne klerikalne oblasti na Kranjskem.

VII/4 Septembrski dogodki 1908 in njihove posledice

Izgred leta 1908 nikakor ni prvi, še manj pa edini v dolgi vrsti mednacionalnega fizičnega obračunavanja v Ljubljani. Zdi pa se, da so stvari tokrat ušle iz rok, in to tistim, ki so proteste organizirali, in onim, ki so skrbeli za javno varnost. O poteku

⁸⁸⁴ D. S., 4. 8. 1910; članek z naslovom "Aus dem slowenischen Parteilager" - ob koncu članka so še prišli, da nimajo nobenega namena veseliti se bratomorne vojne med Slovenci, saj potem račun na koncu tako vedno plačajo Nemci.

⁸⁸⁵ Fran Šuklje, *Iz mojih spominov*, III. del, Ljubljana, Jugoslovanska knjigarna, 1929, str. 108.

neljubih dogodkov je bilo že precej napisanega, tudi Ivan Hribar v svojih spominih namenja tej temi celo poglavje. Zato se bomo na naslednjih straneh posvetili bolj posledicam kakor pa dogodku samemu.

D. S. je na dan krvavih dogodkov ugotavljal, da protinemški izgredi v Ljubljani niso spontani, temveč imajo svoja pravila, ki jih določajo "botri" v ozadju:

Slovenci delijo usodo drugih malih slovanskih narodov - nimajo nobene zgodovine. Zato si na vse kriplje prizadevajo, da bi jo sfabricirali. Zadnja tri desetletja so bogata po številu dogodkov, nobeden od njih pa ni časten. Gre za vrsto nasilstev nad mirnim nemškim prebivalstvom, za prevare, hinavščino, bolestno megalomanijo in prelamljanje danih obljub. Tudi najnovejši izgredi se "častno" pridružujejo prejšnjim in se z njimi ujemajo po svojem poteku:

1. zavrnitev slovenskih izgrednikov v sosednji deželi, na tujem nemškem območju,
2. spodbujanje slovenskega časopisja h krvavemu maščevanju nad mirnim nemškim prebivalstvom Ljubljane, ki z izgredi v sosednji deželi ni imelo nič skupnega; ščuvanje Slovenskega naroda k bojkotu nemških trgovcev,
3. sprejemanje stališč ljubljanskega občinskega sveta in širjenje ščuvajočih govoric, ki spodbujajo drhal k protinemškim izpadom,
4. onečaščenje spomenika Anastaziju Grünu,
5. demonstracije pred Kazino, morebitno razbijanje šip,
6. napadi na carniolce in nadlegovanje nemških meščanov s strani slovenskih srednješolcev,
7. hude poškodbe in morebitni uboji sicer niso zajeti v programu, niso pa izključeni.

Dogodki zadnjih dni se popolnoma držijo zgoraj opisanega programa, niso pa še dosegli svojega vrhunca.

V nadaljevanju je članek konkretno pokazal na tiste, ki so jih Nemci imeli za krivce zadnjih nemirov:

Ljubljanski magistrat je glede na vse izpade proti ljubljanskim Nemcem najmanj poklican za izjave, polne zaskrbljenosti ob prujskih dogodkih, ko so radikalni Slovenci vdrli na nemško ozemlje. Pri tem ne gre pozabiti na pobalinske, ščuvanja polne besede, ki jih je izrekel občinski svetnik dr. Oražen in so sprožile navdušeno odobravanje drugih odbornikov. Pripomniti je, da se slovenska ljudska stranka, ki predstavlja prevladujočo večino slovenskega ljudstva, drži zelo daleč od napadov na nemško posest. Vzporednice med prujskimi in ljubljanskimi izgredi so prav smešne. Ljubljanske organizira zdaj ena, zdaj druga slovenska politična stranka iz strankarskopoličnih razlogov, da bi volivcem ponudili dokaz, kako ena stranka prekaša drugo po radikalizmu. Vsakič pa lahko izgredniki in tisti, ki stojijo za njimi - ne glede na politično usmeritev - računajo na močno podporo župana in mestnih očetov. Župana ni strah nastopati na njihovem čelu, kakor je bilo ob proslavi Turnvereinove štiridesetletnice. Ni mu nerodno odobravati in poveličevati zločinskih napadov na udeležence pevske slovesnosti, kakor je bilo v Domžalah, ko je kamenje ure in ure deževalo na goste, ženske in otroke, pri vsem tem pa še zmerjati tirolske tovar-

narje in jih imenovati tuje vsiljivce, medtem ko dajejo zaslužek tisočim ubogim slovenskim Kranjcem.

Kaj bi se šele zgodilo Nemcem, če bi v Ljubljani organizirali glavno zborovanje kakega nemškega narodnoobrambnega društva. Zadostuje že manjša pevška slovesnost, da slovenska drhal podivja.

Medtem ko je ptujski župan Ornig sam na čelu varnostne straže branil Slovence pred napadi, se je ljubljanski župan postavil na čelo izgrednikov.

Vprašljivi lovorovi vencji, ki sta si jih ob ljubljanskih in domžalskih izgredih prislužila župan in občinski odbornik Triller, niso dali miru dr. Oražnu. Kar lahko glede škandalov z grmečimi govori doseže slovenski jurist, lahko doseže tudi slovenski medicinec, če gre za to, da se obrne pozornost javnosti nase. Vendar je ravno dr. Oražen tisti, ki ni upravičen govoriti o nemški sodrgi, kajti ravno njemu so nemški meščani spletli toplo gnezdo in nemški denar mu omogoča lagodno življenje. Ali je najnovejši nemcožer že pozabil, da so bili starši njegove žene priseljeni Nemci, ki so tu obogateli? Morda se tudi še spomni, da je njihova hči, njegova žena, Nemka?

Oskrunjanje spomenika Anastaziju Grünu je slovenska specialiteta, ki je zaradi pogostega ponavljanja aktualno vrednost že precej izgubila. Ves civilizirani svet obsoja to pobalinstvo, ki kaže na nehvaležnost do velikega umetnika in državnika, velikega Prešernovega prijatelja, ki je s svojimi prevodi pomagal uveljaviti Prešernove pesmi.

Mesto je prepolno slovenske šolske mladine, ki je voljno orodje v rokah tistih, ki načrtujejo izgrede. Vsekakor je v interesu Hribarjeve radikalne stranke, da odvrne pozornost javnosti od bednih razmer v lastnem taboru. Vprašanje pa je, ali bo stalno periodično organiziranje izgredov rešilo stranko pred zaslužnim propadom.⁸⁸⁶

Potem ko je bila najhujša nevihta mimo, ko so bili nemški napisi na trgovinah tako ali drugače odstranjeni, se je začel siloviti bojkot nemških trgovcev in tekanje na Kranjsko hranilnico – cele trume ljudi, posebno z dežele, so dan za dnem dvigale svoje prihranke iz izpričano nemškega denarnega zavoda.

Nelagodje, občutek ogroženosti in negotovost so pripravili Nemški narodni svet za Kranjsko, da je izdal razglas nemškim rojakom v Ljubljani:

Nemški someščani Ljubljane!

V najresnejšem času se Nemški narodni svet za Kranjsko obrača na vas, zvesti sonarodnjaki.

Sredi mirnih vsakdanjih opravil nas je, nič hudega sluteče, postavila usoda na težko preizkušnjo. Še vedno trepeta vznemirjenje v vseh dušah, saj smo naenkrat brez vsakega povoda, ki bi ga dali, ogroženi, napadeni in oškodovani na svoji posesti in v svoji časti.

⁸⁸⁶ D. S., 20. 9. 1908; članek z naslovom "Die Rache für Pertau".

Divji napad na pravico svobodne izbire, ki je presenetil naše someščane - trgovce in obrtnike, naj bi nas, Nemce, oropal naše večtisočletne domovinske pravice v mestu in deželi.

Četudi bo napad zavrjen, četudi se bo vsa materialna škoda povrnila, kdo bo lahko povrnil težke ure grenkih skrbi, ki so te dni prišle v naše domove in naše družine?

V imenu državljskih svoboščin, pravice in človečnosti dvigamo pred vsem svetom glas protesta proti vsem tem dejanjem nasilja in naš glas ne bo ostal brez odgovora.

Nič manj ne obžalujemo vseh tistih nesrečnikov, ki so kot nesrečne žrtve nemirov plačali z življenjem ali poškodbami. Toda vsa odgovornost je na vesti tistih, ki so nemire sprožili. Korenine zla so tako jasne, da nam ni treba vložiti obtožnic. Delo sodnika pa bo, da bo pravici in resnici pomagal do veljave.

Narodni svet ne more storiti nič več, kakor da stori potrebne korake za pridobitev zagotovila, da se nasilje ne bo vrnilo, da se zavrnejo posegi v svobodno izbiro meščanov na področju trgovine in obrti in da se bo primerno rešilo vprašanje odškodnine.

Zaupajte v naše delovanje in brez obotavljanja dvignite vaša srca v tej uri preizkušnje! Ne skrbite zaradi groženj! Naj se naše krdelo zdi še tako majhno, skupna nesreča ga bo skovala v še bolj trdnega, tako da nihče ne bo mogel nekaznovan nastopiti proti njemu!

Nikoli nismo zmotili miru z našimi slovenskimi someščani in želimo še naprej živeti v miru, toda v dostojnem miru!

Gradimo na zaupanju v Boga in na naši dobri pravici, zaupamo pa v naše predstavnike v parlamentu, ki teh pravic ne bodo pustili poteptati!

Predvsem pa velja zaupati vase, kajti le v naših prsih je zvezda naše prihodnosti!

Nemški narodni svet za Kranjsko⁸⁸⁷

Vzroke za izgrede so kranjski Nemci v naslednji številki svojega glasila videli v gospodarskih interesih:

Zadnje protinemško viharo gibanje je bilo pravzaprav le uvod v gospodarsko vojno. Ker ljubljanski Nemci zaradi svoje miroljubnosti nikoli ne bi dali povoda zanjo, je bilo organizirano ptujsko zborovanje, da bi tamkajšnje Nemce razburili in tamkajšnje izgrede izkoristili kot povod za napad na ljubljanske Nemce. Načrt je predvideval, da se tudi z bojkotom doseže uničenje vsega sloja prebivalstva. Sicer pa je vlada napovedala, da ne bo trpela napadov na sistem in ne prenašala gospodarstvu oziroma nacionalni ekonomiji škodljivega gibanja ter da bo odločno - resda nekoliko pozno - posegla vmes.

Sicer pa nemški trgovec in obrtnik ni ostal sam - z vseh strani prihaja k nam pomoč od zunaj, posebno od Südmarke, ne da bi zanjo sploh prosili.

⁸⁸⁷ D. S., 27. 9. 1908; razglas je bil datiran z: Ljubljana, 24. 9. 1908.

V nadaljevanju so pozvali nemške trgovce, ki so zaradi nasilja ali groženj umaknili nemške oziroma dvojezične napise, naj jih postavijo nazaj:

Če so se slovenski trgovci odpovedali nemškim napisom in nemškim strankam, je to njihov problem. Nemške stranke pa bi rade vedele, v kateri trgovini jih bodo nemško postregli. V taki trgovini bo vedno dovolj povpraševanja in naročil, posebno zdaj, ko so mnogi slovenski trgovci odvrnili nemške stranke, saj ne le, da jim nočejo postreči v nemščini, temveč jim ne želijo izdati nemških računov. Tako nemške stranke v teh trgovinah sploh niso zaželeni. Torej svoji k svojim, Nemci pa le tja, kjer bodo postreženi nemško. V tem smislu naj nemški trgovci ravnajo v skladu z mnenjem slovenskega občinskega svetnika Majarona, ki je izjavil, kako dobro je, ker se bodo zdaj slovenski trgovci po napisih ločili od Nemcev.⁸⁸⁸

Medtem je dvigovanje vlog iz Kranjske hranilnice tako naraslo, da je vlada poslala svojo inšpekcijo, ki naj bi s poročilom o neoporečnosti Kranjske hranilnice ustavila ta "run".⁸⁸⁹ Pri D. S. so menili, da je deželna vlada končno storila svojo dolžnost, tako da je objavila uradno poročilo svojih uradnikov. V tem poročilu je pisalo, da je Kranjska hranilnica - po ugotovitvah opravljene revizije - soliden zavod, ki posluje strogo po zakonih in v katerem so hranilne vloge, kolikor je najbolj mogoče, varno spravljene, zato je strah pred kakršno koli izgubo popolnoma neutemeljen. Kranjska deželna vlada je v L. Z. 8. 10. 1908 objavila poročilo, ki sta ga podpisala Gozani, dvorni svetnik, kot deželnoknežji komisar in Kremenschek, svetnik deželne vlade. D. S. je poudaril, da sta pregledala poslovanje Kranjske hranilnice na željo njene direkcije in ugotovila naslednje:

Kljub velikemu "runu" in nenormalni obremenjenosti uslužbencev se vsi papirji vodijo točno in natančno. Konec septembra so vloge znašale 65 in pol milijonov gld, rezervni sklad pa 75 in pol milijonov gld, 32 in pol milijona od tega premoženja oziroma 44 % je bilo naloženih v premično premoženje, drugo pa v nepremičnine. Tako lahko Kranjska hranilnica na dolgi rok vzdrži vihar. Hipotekarna posojila se dajejo po strogih pravilih in nadzoru v skladu s statutarnimi in zakonskimi določbami. Nič manj varno niso naložena posojila, podeljena posameznim občinam, med njimi deželnemu glavnemu mestu Ljubljana v višini 1 milijona gld.⁸⁹⁰

Deželni vladi in ljubljanskemu magistratu se je slab mesec po krvavih izgredih zdelo, da je položaj v mestu spet povsem normalen. Taka presoja pa je pri ljubljanskih Nemcih povzročila pravo ogorčenje:

Deželna vlada in ljubljanski magistrat slavnostno razglašata ljudstvu, da so v Ljubljani spet vzpostavljene normalne razmere ter da sta se vrnila red in mir. Če se pod temi normalnimi razmerami misli na zatiranje in uničevanje zadnjih ostankov Nemcev, katerih nekaj tisoč še živi v Ljubljani, potem to drži. Krajši obhod po Ljubljani lahko prepriča tujca o teh "normalnih" razmerah. Pri mno-

⁸⁸⁸ D. S., 4. 10. 1908; članek z naslovom "Zur Lage!".

⁸⁸⁹ Kakor se zdi, so izraz "run" v D. S. uporabljali kot opis za množično dvigovanje prihrankov v zelo kratkem času.

⁸⁹⁰ D. S., 11. 10. 1908.

gih nemških trgovcih in obrtnikih še niso nadomestili napisov, ki so bili odstranjeni ob belem dnevu in pred očmi policije. Človek jih nekaj zlahka opazi v plitvih vodah Ljubljane. Uničeni, odstranjeni in počekani napisi so še vedno v istem stanju in ni videti, da bi kdo dal zadoščenje za škodo, žalitve in psovanje. Okna na Kazini so še vedo pobita. V vsej Ljubljani ni najti enega nemškega napisa razen listkov nemškega gledališča, ki se zbirajo na varovanih mestih, saj se slovenski plakaterji upirajo, da bi razobešali nemške oglase.

K normalnim razmeram sodi tudi brezobzirna gonja S. n., ki nadaljuje svoje sčuvanje in povsem javno poziva k uničujočemu boju proti nemštvu v deželi. Pri tem hinavsko zvenijo besede občinskega svetnika Tavčarja, ki je blizu S. n. Tavčar je v občinskem svetu izjavil, da se nemškim meščanom godi krivica.

K normalnim razmeram sodijo očitno tudi zahrbtni atentati na vojake 27. regimenta, poniževanje častnikov, s čimer se "odlikuje" slovensko časopisje, ki se iz častnikov norčuje in o njih priobčuje lažnive članke, da bi drhal spodbudilo k brezumnim izgredom. Morda sodi k normalnim razmeram tudi bojkot vojaške kapele in moštva 27. regimenta. K tem razmeram gre prišteti še bojkot nemškega gledališča in objavo imen tistih staršev, ki svoje otroke pošiljajo v Schulvereinovo šolo. To se je zgodilo po "zaslugi" mestne občine, ki je razkrila uradno tajnost. Potem k normalnim razmeram sodi tudi žaljivo komentiranje sodnega procesa proti izgrednikom in poziv, naj iščejo priče, ki bodo govorile v prid izgrednikov, ter poskusi nezakonitih naknadnih zaslišanj nemških oškodovanih trgovcev, da bi pridobili razbremenilno gradivo v korist obtoženih izgrednikov. K tem normalnim razmeram spada tudi nadaljevanje "runa" na Kranjsko hranilnico. Nič boljše niso videti normalne razmere na deželi. Tudi tam poteka že dolgo načrtovano besenje proti vsemu nemškemu. Tu so prav tako izginili vsi dvojezični krajevni napisi (tam, kjer so bili po uradni dolžnosti postavljeni po ljudskem štetju) ali pa so bili pomazani. Vse trgovce in obrtnike, ki so imeli nemške napise, so prisilili, da jih odstranijo. S. n. skoraj vsak dan poroča, da nadlegujejo nemške poslovne potnike in jih mečejo ven, strumne Slovence pa spodbuja k nadaljevanju tega nasilja. Primer v Kranjski Gori, kjer je župan preprosto nagnal nekega nemškega trgovca, ni osamljen - S. n. ve dosti povedati o podobnih primerih zlorabe uradnih pooblastil. Precej se je razmahnil tudi bojkot domače pivovarne Kosler in graških pivovarn. Iz čistega narodnega navdušenja se priporoča Auer pivo - pivo gospoda občinskega svetnika Oražna, ki je eden izmed povzročiteljev izgredov. Enako si zdaj upa na plan pivovarna slovenske akcijske družbe v Laškem. Ti dvomljivi poskusi zastrupljanja, ki ga izvajajo te pivovarne, bi se zdeli skoraj komični, ko stvar ne bi bila tako prekleto resna.

Za normalne razmere je značilna tudi umazana konkurenca, ki izrablja nizke strasti in neumnost zavedenega, nerazsodnega ljudstva. Vsak dan se temu ali onemu nemškemu trgovcu polagajo v usta izmišljene žaljive izjave o slovenskem nekulturnem narodu, hkrati pa slovenski narod pozivajo, naj ne kupuje več pri trgovcu X, temveč pri trgovcu Y, ki je narodno zaveden, itd. Pri tem

cvetita ovduštvo in špijonaža. Nemške trgovine nadzirajo in stranke celo izsiljujejo, da bi nemških trgovin ne obiskovale več.

Končno k normalnim razmeram sodi tudi poziv S. n., naj se trafikanti odkrito uprejo finančni direkciji, ki je naročila, da se odstranjeni nemški napisi spet postavijo. Dejansko del trafikantov nemških napisov še ni obnovil. Brezupen je neenak boj nemške poštenosti z brezmejno podlostjo, ki se ne boji nobenega sredstva, ne laži ne prevare, da bi le škodila Nemcem. V tem oziru nemško časopisje slovenskemu rado prizna očitno premoč.⁸⁹¹

Da bi vsaj malo pomirili razkačene slovenske kmete, je več nemških meščanov sestavilo poziv v slovenskem jeziku in ga posebej razširilo med "zavedenim slovenskim podeželskim ljudstvom", zato da bi nastopili proti lažem in potvarjanju v liberalnem slovenskem tisku ter da bi pokazali na prave namene brezvestnežev, ki ščuvajo ljudstvo. V njem so opisali nered v Ljubljani, vlogo glavnega hujskača pripisali S. n. in poudarili, da je prevzvišeni knezoškof vernemu ljudstvu že večkrat prepovedal branje tega časopisa. Potem so objavili pismo škofa Jegliča, v katerem je grofu Barbu izrazil svoje globoko obžalovanje ter obsojal umetno netenje sovraštva med Nemci in Slovani, posebno pa izpade zavedene množice, ki je v Ljubljani uničevala premoženje nemških someščanov. Prosil je Barba, naj primerno objavi izraz njegovega globokega obžalovanja in bolečine ob krivici, ki je doletela Nemce. Avtor manifesta je pripomnil, da uradni L. Z. tega pisanja ni objavil. V njegovem nadaljevanju je navedel, kakšno škodo je utrpel ugled Kranjske in kako velik je upad tujkega prometa. In še, da Nemci nikoli niso bili sovražni do Kranjcev in da so ob potresu zbrali več kakor štiri milijone kron. Hkrati so v manifestu prevedli Gozani-Kremenškovo ugodno poročilo o poslovanju Kranjske hranilnice, kar naj bi bil dokaz o zlaganosti obtožb slovenskih radikalcev glede nepravilnosti njenega poslovanja. Na koncu je bilo poudarjeno, da je tudi gospod škof v enem svojih zadnjih pastirskih pisem ugotovil velikodušnost nemških tovarnarjev do slovenskih delavcev, navedeno pa je tudi opozorilo, da je dosti Kranjcev nastanjenih po nemških deželah in da jim taki izgredi lahko škodijo. Liberalne slovenske voditelje je manifest razglasil za hinavce, češ da ljudstvo ščuvajo k sovražnim izgredom zoper Nemce, medtem ko sami zelo dobro obvladajo nemško in svoje otroke pošiljajo v nemške šole.

V isti številki D. S. so objavili razglabljanja nekega starega Ljubljanačana (*Ein alter laibacher Bürger über die Ausschreitungen gegen die Deutschen*), ki se je razpisal o tem, da je bil Ptuj izgovor za napad na ljubljanske Nemce, saj so ti preveč mirni, da bi dali povod za to. Poleg tega bi se za Nemce, če bi si v Ljubljani dovolili to, kar so si Slovenci na Ptujju, končalo bistveno slabše – ko bi si drznili organizirati narodnoobrambno zborovanje in z razvitimi zastavami korakati skozi mesto, bi jih pred Kazino ostalo več kakor pol mrtvih in ranjenih: "Namesto da bi župan zaščitil vse meščane brez razlike, se odkrito postavlja v obrambo izgrednikov ... Ljubljana je edino mesto na svetu, kjer se svetovni jezik nemščina preganja in zaničuje," je zaključil Nemcem prijazni očak.⁸⁹²

⁸⁹¹ D. S., 18. 10. 1908; članek z naslovom "Normale Verhältnisse in Laibach".

⁸⁹² D. S., 22. 10. 1908; članek z naslovom "Zur Aufklärung".

V nadaljnjih tednih so se pri D. S. trudili, da bi pripomogli k odvrnitvi prebivalstva od dviga svojega denarja iz Kranjske hranilnice. Dne 25. 10. 1908 so objavili poročilo o generalnem zborovanju te ustanove, ki je potekalo 20. 10. 1908 in ki naj bi znova dokazalo zanesljivost tega denarnega zavoda. Na zborovanju je o poslovanju hranilnice poročal društveni predsednik Ottomar Bamberg, čigar izvajanje se da strniti takole: gibanje proti Kranjski hranilnici je sprožila konkurenčna institucija. Kljub velikemu prizadevanju je hranilnica vsako vlogo na zahtevo varčevalca izplačala v gotovini, ne da bi se v enem samem primeru sklicevala na odpovedni rok. Poročilo novoizvoljenega direktorja Schöppla (poleg njega so bili izvoljeni v odbor hranilnice še podpredsednik Arthur Mühleisen, društveni predsednik Ottomar Bamberg in kurator dr. Emil Böck) razkriva, da je od 19. 9. do 19. 10. 1908 vsota vlog znašala milijon kron, vsota dvigov pa 6.400.000 kron, torej je bilo dvigov za 5.400.000 kron več in tako se je višina vseh vlog znižala na 61.360.000 kron. Za pokritje te razlike so uporabili gotovino, dobropise in del vrednostnih papirjev. Schöppl je poudaril:

Štirje največji avstrijski denarni zavodi so takoj ponudili svoj denar za pokritje "runa", kar je svojevrstno priznanje trdnosti Kranjske hranilnice. Da bi odbili morebitne nove napade, bo treba spremeniti poslovno politiko in skrbeti za večje naložbe v premičnine, saj so naložbe v nepremičnine zaradi dviga vlog presegle običajnih 60 % in se ustavile pri 63 %. Občutno bo treba skrbeti posojila in omejiti hipotekarno stanje. Pretirano dviganje je sicer povzročilo nekaj neprijetnosti (dobiček poslovanja se bo zaradi velikega obsega gotovinskih izplačil zmanjšal), vendar so le prehodne. Tudi če bi se vse vloge dvignile, kar je seveda izključeno, bi ostalo čistih devet milijonov kron premoženja hranilnice. Sicer pa ta ne skrbi za dobiček in tudi člani njene direkcije ne dobivajo nobenih sejin ali odstotkov od dobička.

Posledice septembrskih dogodkov so se čutile še dolgo časa. Iz Kranjske hranilnice niso nehali dvigovati vlog, Nemci pa so se pritoževali, ker se vlada za to ni več dosti menila. Tako so v D. S. marca 1909 objavili govor finančnega ministra Bilinskega, ker uradni list kranjske deželne vlade L. Z. tega ni storil. Bilinski je odločno nastopil proti širjenju govoric, da namerava vlada v primeru vojne zapleniti denar hranilnic (agitatorji so namreč ščuvali revne majhne varčevalce, naj dvignejo svoje prihranke); te vesti da so popolnoma lažne in nimajo zveze s stvarnostjo. S svojo izjavo je Bilinski poskušal preprečiti "run", ki bi prinesel veliko škode. (Pisec v D. S. je menil, da je tako posredno kritiziral tudi govor dr. Oražna v deželnem zboru, ki je varčevalce svaril pred zaplembo njihovih prihrankov v primeru vojne.) D. S. je sicer odobral govor finančnega ministra, vendar je obžaloval, da ni noben minister nastopil proti gonji, usmerjeni proti nemškim hranilnicam na jugu. Protagonista te gonje sta bila baje predvsem Ivan Hribar, ki je odobral škandalozne članke S. n. in jih je s svojo interpelacijo v parlamentu celo imuniziral, in dr. Oražen, ki je proti Kranjski hranilnici nastopal v deželnem zboru. Pisec se je zgražal, ker so članke S. n., ki so bili zaplenjeni, nato objavili v brošuri, ta pa se je v tisoč primerkih razširjala med ljudstvo.⁸⁹³

⁸⁹³ D. S., 25. 3. 1909.

Po drugi strani so se pri Kranjski hranilnici tolažili, da je pospešeno dviganje vlog pravzaprav povečalo varnost prihrankov tistih varčevalcev, ki se za dvig niso odločili. Hkrati so zagrozili, da bodo v prihodnje pri razdeljevanju podpor pazili, kdo jim je ostal zvest in kdo ne. Na zasedanju 15. 4. 1909 je predsednik Bamberg v svojem poročilu omenil, da se je stanje vlog konec leta 1908 znižalo na 52.656.217 kron. Moralo pa je poskušal dvigati s tezo, da je varnost vlog večja saj se rezervni sklad ni zmanjšal. Napovedal je, da bo pri razdeljevanju podpor hranilnica še malo počakala in pazila, da jih dobijo tisti kraji in ustanove, ki so ji naklonjeni oziroma ki so ji ostali zvesti. Ob tem se je zahvalil poslovnemu predsedniku Mahra in uslužbenecem, ki so opravili v teh razmerah neverjetno delo.⁸⁹⁴

Tudi napetosti v vsakdanjem življenju po vesteh v D. S. niso tako hitro popustile. Glavni krivec za to stanje so bili po nemškem mnenju seveda radikalni slovenski liberalci, magistrat, ki je bil v njihovih rokah, in njihovo glasilo S. n., ki je neutrudno razpihovalo sovraštvo do Nemcev. D. S. je npr. pisal o tem, da mestna policija pri septembrskih izgredih sploh ni ukrepala in je mirno opazovala nasilno odstranjevanje uličnih napisov. V vsem tem času baje ni aretirala niti enega udeleženca, vse, ki so končali v zaporu, je aretirala žandarmerija, mestni stražniki pa so se izgovarjali, da jih je premalo, da bi ukrepali: "Tako stanje kriči po saniranju."⁸⁹⁵

Pisanje S. n. in Sl. o surovosti Nemcev v Domžalah je bilo menda potvarjanje resnice, v resnici pa da je tovarnar Oberwalder v samoobrambi ustrelil nekega fanta. V drugem primeru je neki Slovenec menda napadel delavca in ga zabodel zgolj zato, ker mu je ta odgovoril v nemščini. S. n. je po prepričanju D. S. 9. 9. 1909 izzival z zgodbo o streljih na Slovenskem. Tudi L. Z., ki je ob septembrskih dogodkih molčal, da se je razpisal in spodbujal sovraštvo do Nemcev.⁸⁹⁶ Glasilo kranjskih Nemcev je 23. 9. 1909 v članku "*Nachklänge zur slovenisch-liberalen Trauerfeier*" opozarjalo na poskuse radikalcev, da bi organizirali žalne slovesnosti ob obletnici lanskih izgredov in tako pokazali svojo moč in veljavo. Vendar sta jim načrte prekrizali Slovenska ljudska stranka, ki je nastopila proti tem zborovanjem, in deželna vlada, ki je postavila vojaštvo in žandarstvo v pripravljenost ter prepovedala vsakršno zbiranje. V istem listu so 21. 11. 1909 zapisali, da S. n. snubi klerikalce za skupni boj proti Nemcem, teden dni pozneje pa so spet zabeležili protinemške izgrede - napade na nemške šolarje, ki so jih zagrešili slovenski šolarji in poulična drhal.⁸⁹⁷

Izdajstvo nad Nemci se je po mnenju D. S. kruto maščevalo slovenskim liberalcem - poročali so o razdoru v slovenski liberalni stranki, ki je pred časom z nemško pomočjo vladala vsej deželi, potem to prevlado po lastni krivdi zapravila in se v svojem zadnjem pribežališču Ljubljani znašla popolnoma razcepljena:

Ščuvanje proti Nemcem leta 1908 ni moglo za vedno združiti med seboj sprtih struj. Mladi hočejo za svoje sramotne "zasluge" plačilo, stari pa jim ga trma-

⁸⁹⁴ D. S., 18. 4. 1909, članek z naslovom "*Krainische Sparkasse*".

⁸⁹⁵ D. S., 30. 5. 1909.

⁸⁹⁶ D. S., 11. 4. in 16. 9. 1909.

⁸⁹⁷ D. S., 28. 11. 1909, članek z naslovom "*Neue Exzesse gegen die Deutschen in Laibach*".

*sto odrekajo. Ti so medtem lahko spoznali, kako so si škodili, ko so se pustili zavesti radikalcem in njihovemu sovraštvu do Nemcev.*⁸⁹⁸

*

Septembrski dogodki (posebno pa vse dolgoročne posledice) so bili za ljubljanske in kranjske Nemce zelo neljuba epizoda, na katero niso imeli neposrednega vpliva. Povod za usodne demonstracije izvira s Ptuja. Lahko bi rekli, da so ga pripravili njihovi strumni štajerski rojaki, ki so kranjskim bratom že desetletja očitali mlačnost. Nesrečni strelji, ki so usmrtili Lundra in Adamiča, so po Hribarjevem pričevanju padli na povelje častnika, ki se je očitno ustrašil množice demonstrantov. Krivec za to je bil po Hribarjevih predvidevanjih deželni predsednik Schwarz, z danim pooblastilom vojaštvu, da izstrelji nekaj opozorilnih salv.

Razmere, v katere so bili ljubljanski Nemci potisnjeni brez lastne volje, so bile vse prej kakor prijetne, saj se zdi, da jim je večji del slovenskih someščanov naprtil kolektivno krivdo za nedolžno prelito kri. Ljubljanski Nemci so celo menili, da je bil končni cilj oziroma smisel ptujskih in ljubljanskih krvavih neredov v tem, da se po načrtu mračnih sil slovenskega političnega podzemlja mobilizira nerazsodna slovenska množica, ki bo predvsem ekonomsko, delno pa tudi kar fizično dokončno obračunala z Nemci v Ljubljani in na kranjskem podeželju.

Poslovanje malih nemških trgovcev in obrtnikov, pa tudi velikih kapitalskih trustov, kakršna je npr. Kranjska hranilnica, je bilo močno okrnjeno. Staro sredstvo bojkot in pa novost na Kranjskem, pospešeno dvigovanje vlog (run), sta se izkazala kot zelo uničujoče orožje. V Kranjski hranilnici so se hranilne vloge po njihovih lastnih navedbah od 19. 9. do 19. 10. 1908 znižale za 5.400.000 kron in so tako padle na skupno 61.360.000 kron. Za pokritje te razlike so uporabili gotovino in dobropise ter del vrednostnih papirjev, na pomoč pa so morali priskočiti še drugi finančni zavodi. Do konca leta 1908 so se vloge znižale na 52.656.217 kron, torej v dobrih treh mesecih za več kakor 14.100.000 kron. Finančna izguba malih nemških poslovnežev sicer ni bila nikoli izmerjena, vendar je bila gotovo huda.

Kakor so Nemci sami poudarjali, ne gre zanemariti niti psihološkega trpinčenja, negotovosti in stalnega občutka ogroženosti. Seveda je bilo v Ljubljani pogosto tudi izzivanje nemških skrajnežev – npr. buršev, turnvereinovcev in kazinarjev. Vendar je vprašanje, koliko je bilo navadnih ljubljanskih meščanov nemškega rodu, ki so se s tem solidarizirali ali pri tem celo sodelovali.

VII/5 Obdobje pred viharjem: 1909–1914

Po razkolu med slovenskimi liberalci in Nemci ter septembrskih dogodkih leta 1908 se nasprotja v slovensko-nemških odnosih vse do prve svetovne vojne niso polegla.

⁸⁹⁸ D. S., 29. 9. 1910, članek z naslovom "Es kracht!".

Medsebojne obtožbe in sumničenja so bila na dnevnem redu. Časopis D. S. je poročal o stalnem sčuvanju S. n. proti nemškim šolarjem in pripadnikom 27. regimenta.⁸⁹⁹ Julija 1910 je bil oskrunjen spomenik cesarju ("Standbilde des Kaisers"), za kar je srbofilski časnik Jutro osumil Nemce. Ljubljanska mestna policija je dejansko opravljala preiskave tudi pri nemških visokih uradnikih (raziskava lastništva pösode – menda nočne, s katero je bil zločin storjen). Nemci so ta dogodek izkoristili za vnovičen poziv k podržavljanju mestne policije, češ da je ta popolnoma pristranska.⁹⁰⁰ Tudi nekdanj Nemcem bolj prijazni politiki so se začeli obnašati izrazito sovražno:

*Dr. Ivan Tavčar, ki je bil na glasu, da je prijatelj Nemcev, je protestiral, ker je Rudolfinum sprejel v hrambo kopijo oziroma odlitek doprsnegu kipa A. A. Grüna. V občinskem svetu je izjavil, da je to sramota za slovenski narod – rekel je: "Naj je bil ta človek še tako velik pesnik, za nas Slovence nima nobenega pomena." Upamo, da je s tem svoje častilce med Nemci temeljito spreobrnul.*⁹⁰¹

V tem času so kranjski Nemci zaskrbljeno zaznavali, da se osip v njihovih vrstah ni ustavil. Njihovo glasilo je poročalo o stotinah Nemcev, ki so se prelevili v Slovence oziroma celo narodnjake. Med njimi so bili:

*Koristoljubneži, ki izrabljajo bedasto propagando, češ da so vsi, ki so rojeni na Kranjskem, Slovenci, kdor to ni, pa je nemškutar. Kočevarji po teh teorijah sploh niso Nemci, temveč poseben narod. Kdor koli je v mladosti govoril slovensko ali pel slovenske pesmi, naj bi ne bil Nemec. To je neumnost, saj je zelo veliko ljudi, ki so jih starši v najnežnejši dobi prepustili v oskrbo služinčadi, od katere so se naučili slovensko, in so potem bolje govorili slovensko kakor nemško.*⁹⁰²

Razpoloženje kranjskih Nemcev se je popravilo šele leta 1911, ko so imeli več kakor dovolj razlogov za zadovoljstvo. Takrat so se – ob občinski volilni reformi – vrnili v ljubljanski občinski svet.

Posebno so vidni uspehi na šolskem področju, kjer smo dosegli, da se nemška mladina izobražuje v šolah, ki jih vodijo nemški profesorji. Tri nove šole na Kočevskem in ustanovitev višje nemške sestrške šole s penzionatom v Ljubljani daje potrebno podlago za ustanovitev nemškega ženskega učiteljsišča. Šole in šolski kuratoriji v Šiški, Trziču in na Jesenicah izkazujejo najboljše uspehe. Na kulturnem področju so nemška društva izjemno uspešna, najpomembnejša pa je otvoritev nove stavbe nemškega gledališča, ki predstavlja "stražni okop nemške umetnosti na jugu". Po petletnem premoru je kazinsko društvo pripravilo umetnostno razstavo.

Po razpustu občinskega sveta in volitvah po novem občinskem redu so končno zavladale normalne razmere – zadovoljstvo in mir sta najboljši dokaz, da je bil prejšnji občinski svet izvor nemirov in nezadovoljstva. Kratki interregnum vladnega komisarja je dokazal, kako lahko je vrniti red in mir, če se spoštujejo zakoni in se oblast ne izrablja v strankarske namene.

⁸⁹⁹ Tako npr. 9. 6. 1910; članek z naslovom "Slowenische Pressfrechheit".

⁹⁰⁰ D. S., 14. 7. 1910; članek z naslovom "Die Zustände in Laibach".

⁹⁰¹ D. S., 16. 4. 1911; članek z naslovom "Ein merkwürdiger Deutschenfreund".

⁹⁰² D. S., 28. 7. 1910; članek z naslovom "Slovenische Knie".

Pomen reforme občinskega volilnega reda je zelo velik, saj je izjemno pomembno, da lahko vse stranke sodelujejo v občinskem zastopstvu, v katerem se odloča o gospodarskih, komercialnih, kulturnih in drugih interesih meščanov. Po tridesetih letih so nemški predstavniki spet v občinskem svetu.

Leta 1911 je vodstvo ljubljanskega Nemškega društva prevzel Edwin Ambrositsch. Kljub navzočnosti Nemcev v občinskem svetu se zdi, da je bil njihov vpliv na izvajanje mestne politike bolj majhen. Tako je npr. septembra 1913 občinski svetnik Pammer nastopil proti zvišanju dotacij za slovensko gledališče, vendar brezuspešno. Enako brezuspešno se je bojeval proti zvišanju najemnin, ki so bila "nova, huda obremenitev prebivalstva".⁹⁰³

Sodeč po člankih v D. S., je kranjske Nemce skrbelo, da je bilo precej njihovih sonarodnjakov v vrstah socialdemokracije, ki je bila po njihovi sodbi na Kranjskem v službi slovenske narodne ideje:

Nemški delavci se zadovoljijo z nemškim odsekom, ki ga slovenski sodrugi v Zarji zmerjajo. Obravnave potekajo mirno zgolj v slovenščini, odbor stranke je čisto slovenski. Bratsko je bil Nemcem v spodnji Šiški - Schonau odvzet glas in sedež ter vsak vpliv v občinskem svetu. Proti temu Nemci niti najmanj ne protestirajo, saj to ne bi bilo več internacionalno. Kot Nemec je nemški delavec povsem brezpraven. Nemškega obrtnika vodijo za nos, nastalo je trgovsko socialdemokratsko društvo, v katerem je precej nemških trgovcev, vodstvo pa je čisto slovensko. Zato proč od rdeče, bolj rečeno belo-modro-rdeče socialdemokracije, saj ta ne bo zastopala nemških interesov ...

*Vsem drugim socialdemokratom je dovoljeno, da so nacionalni, le nemški morajo svojo nacionalnost izdati in jo oblačiti v internacionalno preobleko. Sicer jim velikodušno dovoljujejo, da uživajo nemško kulturo, a je politično ne smejo podpirati.*⁹⁰⁴

Začeli so se zanimati tudi za usodo nemških sirot, zdi pa se, da jih je bolj kakor njihov osebni blagor skrbelo, da ne bi bile izgubljene za nemštvo:

*Nemške sirote so oropane starševske ljubezni in večinoma tudi nemške vzgoje. Nemški otrok sodi v nemško družino. Temu problemu se je treba skrbno posvetiti, zlasti pri delu zasebnih dobrotelčnih društev, saj poteka pouk v sirotišnicah - razen na Kočevskem - izključno v slovenščini oziroma italijanščini.*⁹⁰⁵

Glasilo kranjskih Nemcev je čedalje bolj zaznavalo pošast srbofilstva. Tako je v enem od člankov pisalo o prosrbskem poročanju L. Z. (npr. redno javljanje o pritožbah srbske vlade proti konzulu Prohaski), ki bi kot vladni časopis vendarle moral zastopati edino in samo avstrijske interese.⁹⁰⁶

Tudi klerikalna prevlada v deželi, ki so jo kranjski Nemci sami pomagali ustoličiti, le-tem ni bila všeč. Tako so npr. povzeli članek iz *Neue Freie Presse* o zatiranju Nemcev na Kranjskem. Ta članek je govoril o politiki Slovenske ljudske stranke, ki

⁹⁰³ D. S., 31. 12. 1911 in 21. 9. 1913; O. P. - Die Deutschen in Krain, str. 56.

⁹⁰⁴ D. S., 25. 2. 1912; članek z naslovom "Aus dem sozialdemokratischen Lager". Podobno so v D. S. ugotavljali tudi 10. 10. 1912 v članku "An die deutsche Arbeiterschaft".

⁹⁰⁵ D. S., 2. 6. 1912; članek z naslovom "Versorgung deutsche Waisen".

⁹⁰⁶ D. S., 1. 12. 1912; članek z naslovom "Die Haltung der Laibacher Zeitung".

ima večino v deželnem zboru in spreminja Kranjsko v "Vilajet Krain", v katerem se teptajo pravice nemške manjšine.

Konkretniji primeri zatiranja kranjskih Nemcev, povzeto po tem časopisu, so bili:

- Izvajanje nadzora nad deželnim šolstvom je bilo izpeljano tako, da je bila šolska oblast v celoti izročena klerikalnim Slovencem, saj je deželnemu zboru pripadla pravica, da delegira namesto dveh štiri člane deželnega šolskega odbora. Čeprav je to novelo o izvajanju nadzora prosvetni minister Stürgkh na seji odbora za financiranje šolstva 8. 6. 1909 razglasil za škodljivo, je bila brez težav povzdignjena v zakon. Kranjski klerikalci so vse skupaj dopolnili z določbo, da deželna vlada ne dovoljuje učitelstvu svobodne izbire zastopnika v šolskem odboru, temveč je izbira vezana na potrditev deželnega odbora.
- Deželni odbor nastopa proti nemškemu gledališču, vprašanje napisov v Ljubljani je rešil v slovensko korist, službovanje v slovenščini se pospešuje.
- Izpeljava občinske volilne reforme, s katero se zatira premoč Nemcev v posameznih občinah z odpravo volilne pravice častnih meščanov in virilne volilne pravice (pridobitev glasovalne pravice po položaju) - kar pomeni onemogočanje izražanja interesov velikih davkoplačevalcev. Z omenjeno reformo je mogoča delitev občin in revidiranje občinskih mej, kar bo gotovo v škodo Nemcev v mejnih občinah na Kočevskem.
- Reforma cestnega zakona v škodo najbolj obdavčenih.
- Sovražni duh v deželni upravi in izbiranje izključno Slovencev za deželne uradnike.
- Spregledovanje Kočevskega pri dodeljevanju deželnih sredstev, tako da nekatere kočevske občine nimajo ne cest ne vodovodov, dežela pa v nekaterih slovenskih občinah financira drago elektrifikacijo.

Opisani položaj je bil po tem poročanju znak slabosti vlade, ki ne bedi nad objektivnostjo dodeljevanja sredstev, in strahopetnosti občin, ki proti temu ne protestirajo.⁹⁰⁷

Kljub "črni slovenski nehvaležnosti" so kranjski Nemci do slovenskih sodeželanov ostali odprti rok. Ob proslavi 25. obletnice ustanovitve Društva za graditev delavskih stanovanj se je poudarjalo, da je 86 % stanovalcev slovenske narodnosti, kar naj bi bil dokaz za nestransko in nadnacionalno delovanje Kranjske hranilnice: "Slovenski narod torej nima razlogov le za hvaležnost, temveč tudi za močno podporo društva."⁹⁰⁸

Razmere v Ljubljani in s tem povezana zaskrbljenost oblasti za varnost Nemcev so bile leto pred izbruhom vojne čedalje bolj napete. Tako so se proslave ob 50-letnici Turnvereina dogajale znotraj zidov Kazine.⁹⁰⁹

V D. S. so leto 1913 ocenjevali takole:

⁹⁰⁷ D. S., 23. 1. 1913; članek z naslovom "Unangenehme Wahrheiten" (povzemanje članka iz Neue freie Presse "Die Bedrückung der Deutschen in Krain").

⁹⁰⁸ D. S., 19. 6. 1913. Društvo je bilo ustanovljeno ob cesarjevem obisku leta 1883. Kranjska hranilnica je ob tej priložnosti ustanovila sklad 50.000 gld. Predsednik društva je bil leta 1913 podpolkovnik Karl Karstl pl. Traunstädt, ki je "očetovsko" skrbel za najemnike. Društvo je kupilo zemljišče, na njem pa postavilo deset stavb za življenje 81 delavskih družin oziroma 400 ljudi v prijaznih, zdravih stanovanjih. Zahvale ob 25-letnici so poslali razni predstavniki oblasti, tudi župan Tavčar.

⁹⁰⁹ D. S., 22. 6. 1913.

Bilo je leto nemirov in napetosti. Črna točka v zgodovini slovenskega naroda je javno zavzemanje celotnega slovenskega tiska in tistih, ki stojijo za njim, za zagrizene in nevarne sovražnike monarhije. [Verjetno Srbijo. – op. a.] Spet so dvignili glave navdušeni privrženci trializma, ki v resnici teži za uničenjem monarhije, in so nikoli bolj pogumno kakor zdaj začeli upirati poželjive poglede v svoje južne sorodnike. Slednji pa se niso izkazali kot osvoboditelji, temveč kot zatiralci iz turškega jarma rešenih ljudstev. Temu nasproti kranjske Nemce prežema pravi avstrijski patriotski duh, vdanost cesarju in monarhiji, pripravljenost na žrtve za našo hrabro vojsko. To vse je še en dokaz več, da se avstrijstvo in nemštvo na jugu prekrivata.

Ker je prihodnost mladine prihodnost naroda, lahko Nemci s ponosom zrejo na svoje odlične srednje in osnovne šole na Kranjskem. Tudi tu je še nekaj neizpoljenih želja. Posebno upravičena in pomembna bi bila državna obrtna šola v Ljubljani. Prav tako je pobuda za delitev realke v čisto slovensko in čisto nemško ostala neuslišana. V šolstvu gre posebna zahvala šolskemu kuratoriju, ki skrbno upravlja nemške zasebne šole, in Schulvereinu, ki se mu mora nemško šolstvo na deželi za toliko zahvaliti.

V deželnem zboru so nemški poslanci podpirali, zvesti svojim starim stališčem, pobude v korist dežele in prebivalstva ter ubranili nemške interese in nemško posestno stanje. Posebne zasluge so si pridobili nemški občinski odborniki, ki jim je uspelo, da preprečijo nove obremenitve davkoplačevalcev, in ki poskušajo izpeljati pravičnejšo obremenitev prebivalstva.⁹¹⁰

Zadnja predvojna analiza položaja kranjskih Nemcev je bila dana na zborovanju volivcev v kočevskem hotelu "Zur Stadt Triest" 21. 5. 1914, na katerem sta državno-zborski poslanec grof Barbo in deželnozbornski poslanec dr. Ferdinand Eger predstavila svojo dejavnost.

V svojem poročilu je dr. Eger poudaril, da se mu zdi položaj Nemcev na Kranjskem vedno težji, za to pa ni okrivil nasprotnikovega delovanja, temveč škodljive ukrepe vlade:

Ta namreč na Kranjskem vpeljuje zakone, ki jih v drugih kronovinah razglaša za nesprejemljive. Državna avtoriteta na Kranjskem redno odpove. Razlog za to je v odnosih med sedanjim ministrstvom in slovenskim parlamentarnim predstavništvom, ki ga lahko opišemo kot sramežljivo vladno stranko ali pa kot sramežljivo opozicijsko stranko. Tako Slovenci vedno pravočasno opustijo svojo opozicijo ali obstrukcijo in vlada jim zato takoj vedno znova dela protiusluge. Slovenci iz čiste ga patriotizma, čeprav ga venomer poudarjajo, ne dajejo na voljo svojih glasov. To razmerje je za Slovence nadvse dobro, vlada podpira njihove gospodarske in kulturne potrebe, enake potrebe kranjskih Nemcev pa zanemarija oziroma jim neposredno škodi. Pri tem propada tudi državna avtoriteta. Tako je vlada potrdila novelo o nadzoru nad deželnim šolstvom, s čimer je samo sebe oropala vsakega vpliva v deželnem šolskem odboru. To se zdi popolnoma nelogično glede na to, da identično novelo koroškemu deželnemu zboru že tri leta odklanjajo. Naslednji do-

⁹¹⁰ D. S., 5. 2. 1914; članek z naslovom "Rückblick auf das Jahr 1913".

kaz vladne nenačelnosti so dvojezični oziroma nemški krajevni napisi, ki so izginili leta 1908. Zdaj se jih kljub vladni odredbi občine upirajo postaviti na novo, deželni zbor pa vrh tega odkrito izjavlja, da jih pri tem podpira. Lep primer je tudi nedavna stavka srednješolcev - mladina, ki se upira in prireja nacionalno-politične demonstracije, ne sodi na srednjo šolo. Deželni šolski svet je kaznoval upornike zelo milo, nikogar niso izključili.

Eger je omenil tudi težnje po trializmu, "ki se oblači v legalistični plašč" z dostavkom "znotraj avstro-ogrske monarhije", v resnici pa meri na rušenje "državnopravnih in ustavnih temeljev", toda kljub temu bi zaman iskali izjavo kakega avstrijskega ministra, ki bi obsojala tako početje. Opazna je tudi neposredna škoda, ki jo je vlada povzročila kranjskim Nemcem s skrajšanjem koncesijske dobe za dolensko železnico z 90 na 75 let. S tem so bili kranjski Nemci kot poleg vlade skoraj izključni lastniki delnic neposredno oškodovani za 1.200.000 gld, saj so delnice čez noč postale ničvredne.

Nemci bi morali v parlamentu odreči podporo taki vladi, ki neposredno oškoduje kranjske Nemce, namesto da bi jih gospodarsko podprla.

Potem je Eger navedel še primer, kako je prosvetni minister - po narodnosti Čeh - s preoblikovanjem nadaljevanja obrtne šole v državno obrtno šolo v Ljubljani slednjo via facti spremenil iz dvojezične v čisto slovensko, ne da bi sploh izdal kak odlok. Za tem da so Slovenci, brez ozira na strankarsko pripadnost, slavili to šolo kot južnoslovanski okop. O tem bi morali razmisliti Nemci, ki si že leta zaman prizadevajo za vzporedne razrede na navtični šoli v Trstu. Govornik je prav tako omenil manjše šikane, kakršnih je polna deželna zakonodaja oziroma osnutki šolskih zakonov, potem odstranitev Nemcev iz inštituta za pospeševanje obrti na Kranjskem in iz šole za nego bolnikov. Na koncu je opozoril, da se je v Kočevju nastanil popolnoma slovenski garnizon v kasarni finančne straže in spodbudil Kočevarje, naj delujejo za ohranitev lastne grude.⁹¹¹

O skrajno zaostrenih razmerah in protidržavnem delovanju slovenskih dijakov je časopis D. S. poročal 11. 6. 1914 v članku z naslovom "Unsere Hoffnung". V njem se je razpisal o katastrofalnih razmerah na srednjih šolah:

Velik del mladine je prosrbsko in protidržavno usmerjen ter postaja čedalje bolj predrzen. Pred sankcijami jih ščitijo slovenske stranke. V šoli si lahko privoščijo prepevanje nacionalističnih pesmi, nošenje znakov, ki so prepovedani, prebiranje prosrbskega časopisa Dan ipd. Prišlo je tako daleč, da državna policija proti nekaterim vodi preiskavo zaradi veleizdaje.

*

Množični pojav narodnega odpadništva, preoblikovanje starodavnega nemškega mesta v panslavistično gnezdo, čedalje hujši pritiski oblasti, predvsem mestne, izrinjanje Nemcev z javnih položajev, šikaniranje nemških dijakov in profesorjev, siljenje nemških prebivalcev, da ob ljudskem štetju kot občevalni jezik izpričajo slovenščino,

⁹¹¹ D. S., 24. 5. 1914.

grožnje, bojkot nemško zavednih trgovcev in obrtnikov, odkriti poskusi uničenja nemških finančno-gospodarskih subjektov ... in kot vrhunec: fizično nasilje nad onimi Nemci, ki so v javnosti odkrito kazali svojo narodnost. Ljubljanski Nemci so se zavedali vsega tega - v svojem vsakdanjem dožemanju neposredne okolice, domačega mesta. Posebno je bilo to izrazito po septembrskih dogodkih leta 1908. Ljubljanskim Nemcem se je zdelo, da jih hočejo oropati "več kakor tisočletne domovinske pravice v mestu in deželi". V njihove domove in njihove družine so se čedalje pogosteje "prikradle težke ure grenkih skrbi".

VII/6 *Reforma nemške politične organizacije na Kranjskem 1908 in vzroki zanjo*

Med ljubljanskimi Nemci v devetdesetih letih 19. stoletja je pridobival veljavo skrajni nacionalizem. Novim radikalnejšim strujam so se priklonili tudi ostareli častilci liberalizma.

Preobrazbo starih liberalcev v nacionaliste, ki so se potem zlahka povezali z mladimi velikonemci, je omenjal tudi Schöppel v žalnem govoru ob smrti dr. Schafferja. Schaffer je bil lep primer tovrstne metamorfoze:

O nacionalnem vprašanju je imel Schaffer na začetku svoje politične dejavnosti, kakor je razvidno iz njegovih govorov, iste poglede kakor velika večina takratnih liberalcev. Ne da bi tajil pomembnost tega vprašanja in pomembnost njegove rešitve - kakor mnogi nemški liberalci je menil, da težave niso nepremostljive. Njemu in njegovim somišljenikom so bili pojmi nemštvo, napredek in kultura identični. Zdelo se je, da nemštvo s svojo mogočno kulturo ne potrebuje posebnih pogojev za svojo zaščito. Vendar so izkušnje spremenile Schafferjeva in njegovih tovarišev stališča. Že v začetku osemdesetih je bilo precej jasno, da hoče vlada rešiti narodno vprašanje povsem enostavno - z doslednim zatiranjem Nemcev. Na Kranjskem je bilo z nastopom Winklerjeve ere še toliko bolj jasno, kam pelje ta usmeritev. Takrat je v nazorih starejše generacije nastala sprememba, ki je omogočila zблиžanje s podmladkom. Tako se tudi ni začelo nasprotovanje med mladimi in starimi, ki je v drugih kronovinah pripeljalo do razkola med Nemci, razkola, ki ga še danes ni mogoče preboleti. Schaffer, namlajši med starejšimi, je zlahka našel stik z doraščajočo generacijo, ki je poskušala nadoknaditi tisto, kar je pri narodnozaščitnem delu prejšnja generacija štela za nepotrebno. Schaffer se je v to delo vključil in tako npr. na zborovanju Ustavovernega društva 2. 3. 1883 izjavil: "Z veseljem se mora obravnavati kot uspeh sedanjega sistema, da se je narodna zavest silno okreplila tudi pri Nemcih, in to tudi ne sme biti drugače!"⁹¹²

Enak potek naravne preobrazbe iz liberalca v nacionalista je zaznal Binder, ki je v svojem žalnem govoru v zvezi s preminulim Schafferjem poudaril:

⁹¹² D. S., 13. 4. 1905.

Pokojni je 42 let delil z društvom dobro in zlo. V 80. so verjeli v prehodnost Taaffejevega režima in da bo spet nastopila doba zmage liberalizma. Upanje je bilo zlagano ... Tako se je v nemških deželah Avstrije zdramila ideja, da je le v odkritem izpovedovanju narodnosti najti prihodnost za nemški narod. Da preoblikovanje društva na teh podlagah ni naletelo ravno na odobravanje, je razumljivo. V tistih časih, ko je prihajalo do nasprotij med pojmom liberalno in nacionalno, se je dalo spoznati zlahtnost pokojnikovega prepričanja, kar se ni moglo tajiti niti pri tukajšnjih nasprotovanjih. Pokojnik je s svojo prijaznostjo, ki je izvirala iz globin njegovega mišljenja, znal omiliti in premostiti tudi najostrejše spore, tako da si je pridobil srca vseh, s katerimi se je srečeval. Ko je društvo obhajalo tridesetletnico obstoja, je že postal popolnoma naš. S ponosom in veseljem je spremljal napredovanje društva, in ko mu je grozila kakršna koli nevarnost, je že bil zraven in ponudil roko v pomoč.⁹¹³

Ta prevladujoča nacionalistična usmerjenost se je na zunaj izkazala leta 1894 s preimenovanjem ljubljanskega Ustavovernega društva v Nemško društvo, načeloval pa mu je Josef Schwegel. Po presoji razmer, kakor jih je videl Slovenec I. 1900, sta kranjsko nemško stranko iz razsula, v katerem se je znašla v začetku devetdesetih let 19. stoletja, dvignila prav Binder in Schwegel:

Nemški politiki na Kranjskem so dosegli lepe uspehe. Prej niso veljali mnogo. Zdaj so pomemben dejavnik. Nekaj let potem, ko je bila padla nemškutarska trdnjava v Ljubljani v prah, so bili Nemci desorganizovani in so nazadovali, politične veljave niso imeli nobene in njih Tagblatt in Wochenblatt sta zaspala. Prišli pa so mladi elementi, katere si je vzgojil dr. Binder, ki je strasten nemški agitator, in so se dobro organizovali. Prišel je tudi nemški baron slovenskega pokolenja Schwegel, in ta je znal situacijo izrabiti. Med nemškonacionalno glavo dr. Binderja, in diplomatsko glavo dr. Schwegla ni notranjega nasprotstva, le popolnujeta se. Baron Schwegel "pana Slovence" v deželnih zastopih, zastopa nemške koristi naproti Tavčarjevi gardi, za širokim in varnim hrbtom pa operirajo in delajo Nemci. Danes se jim ne izgubi na Kranjskem niti jeden Nmec, tako imajo vse v evidenci. Nemško kranjska šparkasa zalaga hogato nemška društva in zavode, sami pa tudi mnogo žrtvujejo, saj imajo premožne sloje v svojih vrstah. Kjer je pet Nemcev, že napravijo svoje društvo in tako so v gornji dolini na Gorenjskem in v Trziču preširni postali. V Ljubljani se drže precej rezervirano, ker nočejo, da bi prezgodaj videli Slovenci, kaj nameravajo. Nemci z vso resnostjo streme priti v mestno zbornico ljubljansko za stalno.⁹¹⁴

V začetku 20. stoletja se je čedalje bolj nakazovala potreba po združevanju Nemcev na Kranjskem v enotno politično organizacijo. Z državnozborsko volilno reformo leta 1906 so kranjski Nemci izgubili svoja dva predstavnika, ki sta bila voljena v veleposestniški kuriji, in edini državnozborski mandat je bil kranjskim Nemcem zagotovljen v kočevskem volilnem okraju. To je še bolj pokazalo na potrebo po političnem povezovanju, saj je ta državnozborski poslanec postal predstavnik vseh kranjskih Nemcev, ne le Kočevarjev. Že v začetku 1906 so kranjski Nemci razglabljali o

⁹¹³ D. S., 2. 2. 1905.

⁹¹⁴ Sl., 17. 5. 1900; članek z naslovom "Kranjski Nemci in kranjska narobe politika".

potrebi zagotoviti svojo zastopanost v dunajskem parlamentu. Na zasedanju Nemškega društva je Eger poročal o dejavnosti v zvezi z državnoborsko volilno reformo in na koncu izrazil zaskrbljenost: "Doslej smo bili kranjski Nemci zastopani v parlamentu z dvema veleposestniškima mandatoma, ker pa bo veleposestniška kurija odpravljena, nam grozi, da bomo brez zastopstva." Kranjski Nemci so v zvezi s tem vprašanjem vladi oddali promemorijo, natančno obrazloženo in opremljeno z vsem statističnim gradivom. Njihov predlog je šel v tej smeri, da se jim zagotovi mandat z uvedbo volilnega okraja Kočevje ali pa volitev po narodnostnem katastrofu.⁹¹⁵ Uvajajoča volilna reforma je pokazala potrebo po politični enotnosti, saj je prav zaradi nje postala očitna razcepljenost nemškega volilnega telesa, videz toliko opevane sloge kranjskih Nemcev pa je izginil. Z ustanovitvijo novega kočevskega mandata so se dejansko vzpostavile razmere za medstrankarski boj v nemškem taboru. Vsaj tako so videli stvari nemški krščanski socialci, ki so zelo zgodaj začeli predvolilno agitacijo na Kočevskem. Z letom 1907 so začeli organizirati Kočevsko kmečko zvezo (Gottscheer Bauernbund). V D. S. je izšel ciničen komentar v zvezi z razglasom, ki je pozival na ustanovno zborovanje:

Končno smo natisnili črno na belem: "Kočevska kmečka zveza - kočevski kmetje, združite se." Manjka samo še dostavek "v obrambo vaših najsvetejših pravic". Krščanski socialci so sklicali ustanovni sestanek Kočevske kmečke zveze in po vsebini poziva bi se zdelo, da je na pohodu preganjanje kristjanov, ki se morajo združiti pod krščansko zastavo.

Besedilo, ki je pozivalo na ustanovni zbor, je med drugim razlagalo, da se morajo kočevski kmetje zbuditi iz dolgoletnega globokega spanca in se organizirati enako kakor drugi stanovi, kar se je že zgodilo po sosednjih kronovinah. Vendar je to besedilo glede konkretnih ciljev zveze navajalo nekaj problemov, ki so bili po mnenju D. S. kočevskim kmetom popolnoma tuji, zaščito njihovih gospodarskih interesov pa je omenjalo mimogrede, šele na koncu:

Kočevski kmetje! Doslej so v parlament v glavnem volili le liberalne in radikalne meščane - odvetnike in vodili doktorsko politiko ... Kar hočemo mi, je nekaj popolnoma drugega. Torej posluš: nič nočemo vedeti o "svobodni šoli", ki kvari ljudstvo, in o svobodnem zakonu. Nočemo postati "prosti Rima" (Los von Rom), ampak želimo ostati zvesti veri svojih očetov. Pokonci, ljubi deželani, združimo se ob krščanskih praporih in postali bomo nepremagljivi ...

Kranjski liberalni Nemci pa s tako ideologijo nikakor niso bili zadovoljni. D. S. je zapisal:

Kmetje naj torej ne bi v prvi vrsti skrbeli za slabo letino in točo ter visoke davke, ki jih morajo plačevati, ker jih Ogri ne marajo. Ali so torej tisti trije strahovi - svobodna šola, svoboden zakon in proč od Rima - krivi za njihovo gorje? Ko bi resnico govorili, bi vam morali reči: "Glejte, ljubi kmetje, riste tri stvari niso nič drugega kakor ptičja strašila, ki smo jih postavili, da se ne bi ptič razsvetljenstva usedel na našo njivo in nam na koncu pojedel vsega žita." Glavni cilj je, naj kmetje hodijo po kostanj v žerjavico za rimski kler v Avstriji, šele

⁹¹⁵ D. S., 3. 4. 1906; članek z naslovom "Deutscher Verein in Laibach".

potem bodo lahko na vrsti gospodarski interesi. Temu naj bi torej služila kmečka zveza. Na ustanovni sestanek 23. 1. je vabljen celo nižjeavstrijski deželni poslanec List, da bi vam kočevskim kmetom oznanjal novi evangelij ... Vabijo s "Treudeutschem Bauerngruß". Le pojdite, vendar bodite svoji, ne pa orodje političnih avanturistov in špekulantov, ki vas hočejo zlorabljeni prav tako, kakor izrabljajo božjo sveto deželo in svojo cerkev.⁹¹⁶

D. S. so že dan prej svarile pred lahkomiselnim nasedanjem sladkim obljubam:

Vsi ste vabljeni k ustanovitvenemu sestanku, zagotovljeni so zastonjski prevozi in zastonjska pogostitev. Obravnavala se bodo vsa življenjska vprašanja in vse se bo uredilo in rešilo, če bo le kmet hraber in volil tistega, ki mu ga predlaga duhovnik. Z Dunaja bo prišel visoki predstavnik stranke (morda dr. Groß) ter obrazložil cilje in namene stranke, ki jo je Schönerer nekoč razglasil za najbolj pomilovanja vredno. Na koncu bo seveda sledil poduk, da mora Kočevsko, če noče biti izgubljeno, voliti krščanskosocialno stranko, in vsak, ki ne bi volil tako, je izdajalec, izobčenec iz svete katoliške vere. To naj hi bil vsak, ki bi oddal glas drugemu kakor tistemu, ki se zdi sprejemljiv vlespoštovani duhovščini.

Zdaj duhovščina obljublja obrambo gospodarsko-socialnih interesov kmeta ... zakaj tako pozno? Strašljive slike "svobodne šole", "svobodnega zakona" in "proč od Rima" ter vsa skrb za blagor kmeta, vse to le zato, da bi o prihodnjem kočevskem poslancu odločali dunajski krščanski socialci. Prazne obljube in pesek v oči, zato da bi Kočevjarje zlorabili v lastne sebične namene. In vendar je vedno znova dovolj ljudi, ki nasedejo. Bog jim privošči veselo nevednost.⁹¹⁷

Razglas, ki je vabil na ustanovni sestanek Kočevske kmečke zveze, je objavil Gottscheer Bote 19. 1. 1907. V isti številki so prostodušno priznali tudi, da se je z ustanovitvijo kmečke zveze čakalo toliko časa, ker je bilo treba pripraviti teren in izničiti vse nezaupanje, ki je vladalo v deželi proti krščanskim težnjam. Ta naloga je pripadla ravno listu Gottscheer Bote, ki naj bi ljudstvo prepričal, da ima to krščansko gibanje poštene namene. V prvih dveh izdajah 4. 1. in 19. 2. 1904 je poudarjal, da je nemški in katoliški, vendar noče igrati politične vloge, sploh pa se noče ukvarjati z dnevno politiko. Kljub temu ga je kmalu zaneslo v obravnavo prav dnevnopolitičnih tem - npr. zavračanja očitkov, da duhovniki na Kočevskem niso nemško narodno zavedni ter da nasprotujejo Südmarki in Schulvereinu. Pri tem je razvijal tezo, da sta Südmarka in Schulverein načelno koristni društvi, od posameznih krajevnih organizacij pa je odvisno, ali zapadejo prek določb statuta v protirimsko gibanje oziroma se zavzemajo za "svobodno" šolo in civilni zakon. Temu ustrežna da je bila tudi drža kočevskih katolikov. Gottscher Bote je zatrdil, da se katolicizem in nemštvo nikakor ne izključujeta.⁹¹⁸

⁹¹⁶ D. S., 20. 1. 1907; članek z naslovom "Auf zum Gottscheer Bauernbund" (sestavljen iz dveh dopisov, nastalih tudi kot odziv na pisanje lista Gottscheer Bote).

⁹¹⁷ D. S., 19. 1. 1907.

⁹¹⁸ Gottscheer Bote, 4. 4. 1904; članek z naslovom "Katholizismus und Deutschum". Isti list, 19. 9. 1904, članek z naslovom "So wird gelogen".

Vendar pa so liberalni Nemci svojim klerikalnim sonarodnjakom prekrizali račune. V D. S. je bilo mogoče brati o veliki sramoti, ki jo je doživela "klerikalna stranka" ob ustanovitvi Kočevske kmečke zveze:

Stvar se je začela 23. 1. ob 13h v veliki dvorani tukajšnje pivovarne. Čeprav so dekan in posamezni župniki pridno agitirali, ponujali zastoj prevoz in hrano ter omenjali celo žepnino za udeležence, je bila udeležba klerikalcev zelo slaba, toliko več pa je bilo svobodomiselnega kmetstva pod vodstvom strumnega župana Hansa Jonkeja iz Zgornjega Mozlja (Obermosel). Svobodomiselni kmetje so protestirali proti ustanovitvi društva za poneumljanje ljudstva in sejanje razdora. Tudi meščanstvo in obrtništvo Kočevja je bilo navzoče skupaj s kočevskim občinskim zastopom, da bi si ogledalo najnovejšo stvaritev farjev na kočevskih tleh. Nasprotniki kmečke zveze so že pred začetkom zborovanja zasedli prostore v dvorani, in ko se je pojavil agitator Georg Petsche, so kričali: Heil Südmark! Abzug Pffaffen! Pfui! Črna kohorta je le mukoma našla prostor v dvorani. Nato so svobodomiselni kmetje cel čas onemogočali, da bi farji, njihov kandidat za poslanca Josef Obergföll in drugi klerikalci prišli do besede. Hans Jonke pa je povzel besedo in odločno povedal, da je zveza ustanovljena le zato, da ščuva ljudstvo in ga pripelje pod oblast farjev, posebno pa še, da bi škodila Schulvereinu in Südmarki ter tema organizacijama, ki sta že toliko naredili za kočevsko deželico, oblatila ugled in pri ljudstvu zbudila nezaupanje do njiju. Cilji krščanskih socialcev so jasni, saj so edina nemška stranka, ki je hotela glasovati proti kočevskemu mandatu in ki se je izkazala kot največja nasprotnica Zakona o krošnjarstvu. Pomenljivo je tudi, da so najbolj fanatični slovenski (windische) duhovniki agitirali za kmečko zvezo. Ko so farji ali klerikalci hoteli govoriti, zaradi hrupa in vpitja niso mogli do besede, ko pa se je vzdignil Jonke, je bila smrtna tišina. Ta cirkus je trajal kake tri četrt ure, nakar je vladni predstavnik Ruber shod končal. Osramočeni "črnuhi" so morali prvi zapustiti dvorano med klici Pfui in Abzug, dekan pa je zastoj kričal: "To je omika meščančkov. Kmetje, ne pustite se zatirati meščančkom!" Medtem ko so črnuhi stopali po ozkem prehodu med svobodomiselnimi Kočevarji, so ti razoglavi peli Wacht am Rhein.

Nato je čez nekaj ur prišlo do drugega zasedanja, na katero so farji gnali vse, ki so bili količkaj odvisni od njih. V zaklenjeni dvorani, ki so jo stražili žandarji, jim je vendarle uspelo izpeljati svoj klavrni ustanovitveni sestanek. Ko so odhajali noter, so jih svobodomiselni kmetje spet psovali. Kandidata za poslanca, profesorja Obergföllä, so ozmerjali z narodnim izdajalcem, poneumljevalcem ljudstva in vsiljivcem. Komično pa se je zapletlo, ko so za tem zapeli kočevsko himno, a so jo takoj nehali peti, ko je nekdo opozoril na nevšečno dejstvo, da je himno zložil ravno Obergföll. To je bil lep dokaz, da je profesor, ko je začel hlapčevati klerikalcem - kar je za izobraženca nezaslišano in brezumno dejanje - izgubil naklonjenost naprednih Kočevarjev. Na zborovanju je poleg drugih govoril poslanec spodnjeavstrijskega deželnega zbora Karl List, ki so ga imeli do takrat varno spravljenega v župnišču. Bil je tako pretresen, da je odpovedal svojo nadaljnjo turnejo po Kočevskem, in je izjavil, da česa podobnega še ni videl.

Po poročanju D. S. so se na zborovanju kot nasprotniki zveze pojavili nemški kmetje iz skoraj vseh delov Kočevske, seveda tudi iz mesta Kočevja s celotnim mestnim odborom vred.⁹¹⁹

Časopis D. S. je čez nekaj dni dodatno osvetljeval potek dogodkov:

Dan ustanovitve kmečke zveze naj bi pokazal, da so farji gospodarji Kočevske. Štiristo südmarkovcev pod vodstvom Hansa Jonkeja je razbilo zborovanje. To so izvedli tako, da so se nagnetli na boljše stole v dvorani in onemogočili sprejemanje sklepov o ustanovitvi oziroma društvenem redu. Ustanovitelji so vnaprej predvideli drugo zasedanje, saj so nereda pričakovali. K temu zasedanju pa so bili pripuščeni le povabljeni. Farji so po lokalih zbirali slabiče, od njih odvisne delavce. Največ jih je prignal župnik Krainer - 40 iz Srednje vasi (Mitterdorfa), ki je v glavnem klerikalna, in to je, poleg mežnarjev in staršev posameznih duhovnikov, vse. Kmetov, ki so privrženci Südmarke, ni bilo med njimi. Med zborovanjem so se črni drznili psovati Südmarko. Šele ko so bila vrata zaklenjena in zastražena z žandarmerijo, se je eden od njih drznil zavpiti v množico pred vrati "Abzug Südmark". Njihov poskus sejanja razdora se ni posrečil. Župan Jonke, "Postmeister" Mediz in kandidat za poslanca Peter Jonke so nagovorili množico pred vrati in poudarili, da je treba odstraniti kalivce miru, predvsem njihov organ Gottscheer Bote. Krščanskosocialna jezuitska umetnost je zavedla duhovščino in sejala razdor med Kočevjarje.⁹²⁰

Poročilo o poteku ustanovnega zasedanja, kakršno je prinesel Gottscheer Bote (v nadaljevanju G. B.), se v glavnem ujema z opisom v D. S. V listu G. B. so pripomnili, da takega škandala, kakršnega je pripravilo krdelo nedoraslih poslov, obrtniških pomočnikov in carniolcev, v Kočevju še ni bilo in da to zelo škodi ugledu mesta. To pa da kaže na potrebo po ustanovitvi kmečke zveze, saj je "kočevska deželica doslej veljala za judovsko-liberalno". Če bi to mnenje obveljalo, bi po zatrtjevanju G. B. Kočevjarjem škodovalo, saj je jasno, da bo imel prihodnji deželni zbor krščanski, kmetstvu prijazen predznak:

Kočevjarji res ne bi mogli storiti nič bolj brezumnega, kakor da so še naprej pokorni bankrotiranemu judovskemu liberalizmu in narodnemu radikalizmu, ki bo v prihodnjih političnih zastopstvih nemočen. Že naša vest nam nalaga, da se postavimo na krščansko stran. In če smo pri tem izpostavljeni psovaniu in žvižganju drhali - kdor nazadnje žvižga, žvižga najlepše. Triindvajseti januar 1907 je zgodovinski datum, ko se je velika večina nemškega prebivalstva naše dežele dokončno odrekla liberalnemu in narodnoradikalnemu skrbništvu.

G. B. se je zgražal nad nasprotniki, ki so med izgredi vzklikali Franciji, svobodnemu zakonu in svobodni šoli. Medtem ko so krščanski kmetje peli avstrijsko himno, so žvižgali. G. B. je pripomnil, da gesli "Los von Rom" in "Los von Österreich" prav dobro sodita skupaj. Na drugem delu zborovanja, ki ga je omogočila policijska zaščita, je državnozborski kandidat Obergföll izjavil, da se bo ob morebitni izvolitvi pri-

⁹¹⁹ D. S., 27. 1. 1908; članek z naslovom "Gründung des klerikalen Bauernbundes".

⁹²⁰ D. S., 30. 1. 1907; članek z naslovom "Gesprengter klerikaler Bauernbund".

ključil krščanskosocialni stranki. Vodstvu novoustanovljene zveze sta med drugim poslala pozdravno brzojavko dr. Karl Lueger in kranjski deželni predsednik Schwarz.⁹²¹ Kmalu nato je G. B. objavil kandidaturo profesorja Josefa Obergfölla. V opisu kandidata je bilo poudarjeno, da je že 32 let gimnazijski profesor v Kočevju in da pozna, čeprav je po rodu iz Zgornje Avstrije, Kočevsko bolje kakor drugi Kočevarji, saj jo je vso prekriziral in obiskal vsako vasico. Napisal je tudi kočevarsko himno "Vom Rinsequell zum Kulpastrand", kar naj bi kazalo na njegovo pristno kočevarstvo in vroče nemško srce: "Za Kočevarje je deloval že takrat, ko so mnogi kričachi še ležali v zibkah. Bil je občinski svetnik ter član številnih odborov, dobrodelnih društev in zavodov." V isti številki katoliško usmerjenega kočevarskega glasila so poudarili, da oni, kočevski kmetje, ne bodo mirno gledali, kako bodo kmečki sovražniki prodrli s svojim kandidatom.⁹²²

Kljub temu da so tako složno zavračali kandidaturo "črnuhov", liberalni kočevski kmetje niso bili dovolj enotni, da bi se sporazumeli o svojem kandidatu za državnozborskega poslanca. V tem trenutku je kot rešitelj kočevskih Nemcev nastopil knez Karl Auersperg. Na Kočevarje se je obrnil s posebnim razglasom - odprtim pismom, pod katero se je podpisal kot vojvoda Kočevski. V njem je poudaril, da je postal državnozborski mandat, ki je pripadel Kočevski, zelo problematičen. Čeprav naj bi služil skupni stvari nemškega ljudstva, grozi, da bo zaradi preprirov o tem, komu naj bi ga zaupali, uničil starodavno slogo, ki je vedno odlikovala Kočevarje; grozi celo, da bi mandat postal jabolko spora za vse Nemce sploh. Auerspergu so že pred časom ponujali kandidaturo, vendar jo je odklonil, saj je že opravljal pomembno funkcijo prvega podpredsednika gosposke zbornice, hkrati pa je bil predsednik avstrijskega urada za ohranitev kmetijskih in gozdarskih interesov, ki je stal na čelu gibanja zemljiških posestnikov v Avstriji:

Vendar je na žalost položaj zdaj tak, da je proti vsakemu kandidatu, ki se je pojavil, nastopil precejšen del volivcev. Sam sem predlagal že dva kandidata, za katera sem verjel, da bi bila sprejemljiva za vse zaupne može različnih strankarskih usmeritev. A mi ni uspelo. Nesloga je vedno večja in pritisk tujcev, ki kočevskih razmer sploh ne poznajo, na kočevske volivce čedalje hujši. Politična stranka, ki doslej s svojo nogo nikoli ni zakoračila na Kočevsko in se nikoli ni zanimala za njegovo usodo, zdaj zahteva popolno pokorščino Kočevarjev. V takih okoliščinah sem se odločil za kandidaturo, saj upam, da bom pridobil podporo večine. K vam pristopam kot Kočevar h Kočevarjem. Upam, da boste poslušali moje argumente. Pripravljen sem nastopiti vedno in povsod, da bi odgovarjal na vaša vprašanja. Tri temeljne točke mojega programa so:

- 1. Sem Nемец kakor vsi moji predniki in ostal bom zvest svojemu narodu, ker drugačen sploh ne morem biti. Vedno se bom zavzemal za svobodo svojega naroda, vendar hočem ostati zvest veri, v kateri sem odrasel. Pre-*

⁹²¹ G. B., 4. 2. 1907; članek z naslovom "Gründende Versammlung des Gotscheer Bauernbundes".

⁹²² G. B., 19. 2. 1907.

prečeval bom, da bi bila vera, v kateri vsi živite in hočete umreti, izrinjena iz vašega življenja, predvsem iz šol.

2. Sem lastnik zemljiške posesti. Zavzemal se bom za to, da bodo lahko tisti, ki žive od obdelovanja zemlje, lahko spodobno tudi preživeli, da bodo imeli pridelki spodobno ceno, tako da bodo lahko vztrajali na podedovanih posestvih, saj je drugače negotov obstoj države. Ker pa tudi najboljše cene Kočevarjem ne pomagajo povsem, saj je naša dežela kamnita in malo rodovitna, je nujna ohranitev starodavnih privilegijev in skrbel bom, da se Kočevarjem zagotovi nemotena pravica do krošnjarjenja kot dopolnilne obrti.
3. Do volitev je še daleč, ne hitite z odločitvijo, ampak mi prisluhnite. Nujno pa je nekaj storiti že zdaj - ustaviti uničujoče medsebojno sovraštvo in zmerjanje. Vsak ima enako pravico, da voli svobodno. Ugledu Kočevske in volitvam ne bo koristilo, če bodo potekale v prepirih. Če bodo vsi v predvolilnem boju poštene in dostojni, bo imel tudi kočevski poslanec po volitvah lažje delo in bo lahko zastopal vse volivce.⁹²³

Klerikalni Nemci pa Auerspergove kandidature niso pozdravili in so obdržali svojega kandidata Obergfölla. Sicer so bili pred časom pripravljene sprejeti Auersperga kot kompromisnega kandidata, a takrat je ponudbo odklonil. Po mnenju G. B. je sprejel kandidaturu šele po rotnju liberalcev, ko je tem postalo jasno, da jim s svojimi kandidati (grof Barbo, prof. Rudolf Peerz iz Ljubljane, prof. Hans Tschinkel iz Prage) proti Obergföllu ne bo uspelo. Auerspergu baje niso nasprotovali iz kljubovanja, saj gre za vprašanje vesti; kot kristjani ne morejo glasovati za kandidata, ki ga liberalni časopisi razglašajo za svobodomiselneža:

Kakor koli, čeprav mnogi obžalujejo, da je v naši ožji domovini izbruhnil politični boj, je vsakomur, ki na stvar gleda načelno, jasno, da je ločitev duhov na liberalne in krščanske postala ne samo potrebna, temveč tudi neizogibna.

V G. B. so tudi zavračali trditev, da je kočevski državnozborni mandat pribojevala nemška liberalna stranka, in poudarjali, da iz tega ne bi bilo nič, ko predloga o kočevskem mandatu ne bi podprli tudi nemški krščanskosocialni poslanci. G. B. je, povzemajoč Reichspost, poročal o primerih, ko so Auerspergovi privrženci podeželanom grozili, da ne bodo več dobivali lesa iz knezovih gozdov, če ne bodo glasovali zanj. Njihovi otroci da bodo v tem primeru ostali brez štipendij za šolanje ..., medtem ko bi bili Auerspergovi volivci deležni ugodnosti in daril.⁹²⁴

Tudi v prihodnjih številkah je G. B. zavračal kneza Auersperga kot liberalca, ki ne bo stremel za mirom, temveč za podjarmljenjem vsega, kar ne misli judovsko-liberalno. Auerspergova izjava, da bo zvest veri svojih prednikov ter da ne podpira svobodnega zakona in svobodne šole, se jim je zdela premalo: "Ljudstvo, od katerega želi glasove, noče le ščititi vere pred najhujšim, ampak jo tudi primerno častiti." Pri tem je G. B. prikazal, da knez sploh ne živi med njimi, ampak pride le včasih na lov na medvede in divje peteline, in poudaril, da Auersperg v dolgih letih ni naredil skoraj nič za Kočevsko, kar pa je, je storil le zato, da bi mu prineslo davčne

⁹²³ D. S., 26. 3. 1907; članek z naslovom "An die Wähler des Reichsratswahlbezirkes Gottschee!"

⁹²⁴ G. B., 4. 4. 1907; članek z naslovom "Der Kampf um das Gottscheer Mandat".

olajšave. Bralce so spomnili na bedno življenje njihovih staršev, podložnikov Auerspergov. Le-ti namreč niso bili ravno sentimentalni do ubogih kmetov. Na koncu so pribili, da krščanskosocialni volivci za Auersperga ne bodo volili, kljub vsem obljubljenim darilom v lesu in denarju.⁹²⁵

Posebno so v krščanskosocialnem kočevarskem listu nasprotovali trditvi iz Auerspergovega razglasa, da je krščanskosocialna stranka na Kočevskem tuja. G. B. je dokazoval, da je veliko njenih privržencev med sezonskimi krošnjarji Kočevarji, ki so se seznanili z njo na Dunaju. Poleg tega naj bi bilo naravno, da krščanski ljudje čutijo nagnjenost h krščanskosocialni stranki, ki bo imela večino v prihodnjem parlamentu. Po mnenju G. B. je to tudi bolj praktično kakor pa držati z manjšino, ki bo obsojena na nemoč:

*Vrhu vsega je treba računati s tem, da bo krščanski Dunaj zaprl vrata judovskim in podobnim krošnjarjem, medtem ko trgovanja kočevskim krošnjarjem ne bo preprečeval. Kakor je slišati, je dunajski magistrat toplo sprejel krščanskonomške Kočevarje krošnjarje.*⁹²⁶

Pomena novega kočevskega mandata so se zelo zavedali tudi ljubljanski Nemci. Na predvolilnem zborovanju Nemškega društva v Ljubljani 26. 4. 1907 je dr. Eger podarjal, da sta nemško strankarsko vodstvo in Nemško društvo že od prvih obrisov volilne reforme želela tudi v novih razmerah zagotoviti kranjskim Nemcem zastopstvo v parlamentu. Obema dejavnikoma je uspelo doseči, da je "kočevska deželica postala čisti nemški volilni okraj, katerega predstavnik bo poklican, da zastopa ne samo interese Nemcev Kranjske, temveč tudi onih na Primorskem".⁹²⁷ Medtem pa se nasprotovanja na Kočevskem niso polegla. Časopis D. S. je poročal, da glasilo kočevskih klerikalnih Nemcev Gottscheer Bote "rije in gloda kakor črv in povzroča neslogo v kočevski deželici".⁹²⁸ Glasilo kranjskih liberalnih Nemcev je odgovarjalo tudi na tendenciozno poročanje Grazer Volksblatta o obisku dr. Geßman na Kočevskem:

Volksblatt opisuje krasna zborovanja, zamolči pa, da so bila dostopna le povabljenecem, ker so se krščanski socialci počutili negotove in so od vlade izprosili žandarsko zaščito, ki je štela 85 orožnikov. Tako se je dr. Geßmann pojavil v spremstvu šestih redarjev, za katere je znano, da vsakogar, ki na zborovanju samo malo nasprotuje njegovim tezam, takoj vržejo iz dvorane. V Srednji vasi (Mitterdorfu) mu je drhal pripravila slovesen sprejem, sicer pa so ga zunaj zborovanj povsod izžvižgali. Geßmann je na zborovanjih črpal svojo modrost iz laži, ki so mu jih pripravili farji. Brez vsakega povoda in utemeljitve je žalil kneza Auersperga, grmel proti lovu, čeprav ga knez na Kočevskem le malo daje v zakup, kjer pa ga, so kmetje veseli, ker redči škodljivo divjad. Geßmann je tudi lagal, da knez prepoveduje nabiranje jagod ipd. Napadel je hranilnico v Kočevju, čeprav ta rešuje kmeta iz rok oderuhov ipd. Groba laž

⁹²⁵ G. B., 11. 4. 1907; članek z naslovom "Liberal oder christlichsozial?"

⁹²⁶ G. B., 19. 4. 1907; članek z naslovom "Gotschee und die christlichsoziale Partei".

⁹²⁷ D. S., 1. 5. 1907.

⁹²⁸ D. S., 5. 5. 1907.

je tudi, da so profesorju Obergföllu na cesti grozili, ga psovali in maltretirali, tako da je zbolel na živcih. To seveda ni res in naprednjaki niso profesorju nikoli storili nič žalega. Na živcih je zbolel, ker pritisku nanj kočevski dekan Erker in ga muči z zahtevo, naj vztraja pri kandidaturi, čeprav Obergföll o tej noči nič slišati, odkar je kandidat tudi knez Auersperg. Značilno za šibkost krščanskih socialcev je, da zborovanja pripravljajo vedno v istih treh do štirih občinah, tega pa si ne drznejo storiti v preostalih dvajsetih občinah kočevske deželice.⁹²⁹

Kljub vsemu prizadevanju nemških krščanskih socialcev so Kočevjarji državnozborni mandat zaupali knezu Auerspergu.

Da bi zajezili neslogo in ker so politična dejstva silila k usklajenemu delovanju kranjskih Nemcev, je bil 4. 1. 1908 v Ljubljani ustanovljen Nemški narodni svet za Kranjsko (Deutscher Volksrat für Krain). Ustanovni sestanek te krovne politične organizacije kranjskih Nemcev je pod vodstvom barona Schwegla potekal v balkonski dvorani Kazine. Nanj so prišli predstavniki iz vseh delov Kranjske in pripadniki vseh stanov. Pomen in potrebnost nove organizacije je poudaril grof Barbo, vendar ni našel pohvalnih besed za vodje nemških Kranjcev Deschmannove generacije. V zgodovinskem pregledu od časov zasedbe Bosne 1878 do volilne reforme 1907 je prikazal vse napake in zablode Nemcev na Kranjskem. Tako je omenil popustljivo spravljivost in zatajevanje narodnih čustev nemških voditeljev, ki so imeli deželo in mesto v oblasti več kakor desetletje, čemur je sledila pogubno napačna ocena nemških liberalcev, da je vlada grofa Taaffeja - ki je na koncu trajala celih 14 let - samo začasna:

Šele s koncem Taaffejeve ere je bilo mogoče misliti na to, da si kranjski Nemci pridobijo svoje pravice. Med najhujšim pritiskom se je nemško meščanstvo v Ljubljani leta 1894 spet zbralo in ustanovilo Nemško stranko (Deutsche Partei), v kateri so se bratsko našli staroliberalci, konservativci, nemški nacionalci in nemški radikalci. V letih 1894/95 ustvarjena strankarska organizacija pa je bila provizorij, ki se je moral izkazati za nezadostnega v trenutku, ko je splošna volilna pravica spremenila zahteve političnega življenja, posebno glede Kočevske.

Grof Barbo ni mogel dovolj poudariti pomena kočevskega mandata in je posebej navedel zasluge, ki jih je imel za ustanovitev le-tega dr. Eger:

Pravo vrednost pa je mandat dobil šele, ko je z volitvami prišel v roke kneza Auersperga, ki vneto zastopa interese vseh kranjskih Nemcev. Ker so se razmere tako temeljito spremenile, je potrebna tudi reorganizacija stranke.

Dr. Ferdinand Eger je nato predstavil osnutek organizacije in navzoči so ga skoraj nespremenjenega sprejeli. Tako je, po zgledu nemških narodnih svetov drugih kronovin, nastal Nemški ljudski svet za Kranjsko. Izbrali so člane izvršnega odbora, za njegovega vodjo pa je bil izvoljen dr. Eger. Na predlog dr. Binderja so za častnega člana izvolili barona Schwegla in se mu tako zahvalili za dosežke stare, pravkar razpuščene

⁹²⁹ D. S., 12. 5. 1907.; članek z naslovom "Dr. Geßmann in Gottschee".

organizacije, ki ji je načeloval vseh trinajst let njenega obstoja. Hkrati je Binder opozoril, da v istem času poteka na Dunaju ustanovni sestanek Nemškega narodnega sveta za vso Avstrijo. Na njegov predlog so tja poslali pozdravno brzojavko.⁹³⁰

Na nemški strankarski dan v Ljubljani 4. 1. 1908 se je odzvalo tudi glasilo kočevskih krščanskih socialcev G. B. Novi politični organizaciji so odrekli pravico, da bi se imenovala Deutscher Volksrat in da bi njeno vodstvo predstavljalo vse kranjske Nemce:

Tisti, ki ne pozna razmer na Kranjskem, bi mislil, da v kronovini obstaja le ena nemška stranka ali da so v tem strankinem vodstvu zastopane posamezne strankarske usmeritve. Krščanski socialci predstavljajo, kakor so pokazale zadnje državnozbornske volitve, tretjino volivcev deželice in so stranka zase. V tako imenovanem nemškem strankarskem vodstvu niso zastopani. Zato odrekamo pravico temu vodstvu, da bi se imenovalo nemško strankarsko vodstvo, ker je dejansko le strankarsko vodstvo nemških liberalcev.

V isti številki so poudarili, da na Kočevskem ne gre le za svetovnonazorski spopad, ki ga je zaznati povsod, ampak za boj med krščanskim demokratičnim ljudskim duhom in kliko - oligarhijo, ki na vsak način hoče obdržati oblast. Po teh podatkih je bilo v Nemški narodni svet za Kranjsko izvoljenih 30 občinskih predstavnikov iz "kočevske deželice", vendar so bili izvoljeni na sestanku, na katerem so bili navzoči le predstavniki liberalnih občin, tako da ni bil izbran niti en krščanski socialc: "Pravilneje bi bilo, ko bi si nadeli ime Nemškoliberalni narodni svet ali še bolje Nemškoliberalni strankarski svet." V tem času je G. B. že dobil svojega lokalnega nasprotnika - *Gottschee Nachrichten*. G. B. je tožil, da ga *Nachrichten* obklada s psovkami kakor: časopisni plazilec, klerikalni izrodek, lažniva kraštača ipd.⁹³¹

D. S. pa je bil jezen, ker je G. B. zborovanju in novi organizaciji poskušal obesiti označbo, da sta liberalna:

Gottscheer Bote si privoščiti take ocene, čeprav zelo dobro ve, da si Nemci na Kranjskem ne morejo privoščiti razkošja imeti več strank. Nemški narodni svet za Kranjsko združuje pripadnike vseh političnih usmeritev. Gottscheer Bote pozablja, da je njegova stranka zelo mladega datuma in da ni pokazala ne želje ne stremljenja, da bi sodelovala z nemškimi rojaki drugih političnih usmeritev. Zdi se, da to ni po njihovem okusu, na koncu koncev pa še najmanj, da bi s protestanti sedeli za isto mizo.⁹³²

Kljub temu da so krščanski socialci ostali na Kočevskem vse do konca monarhije, njihovo prizadevanje ni bilo posebno uspešno.

Liberalni Nemci na Kranjskem so bili po dobrih treh letih obstoja Narodnega sveta zelo zadovoljni z njegovim delovanjem. Dr. Eger je ob dnevu Nemške stranke za Kranjsko spomladi 1911 poleg Nemškega narodnega sveta za Kranjsko hvalil tudi delo zaščitnih društev drugih kronovin. Po njegovem zatrjevanju so v zadnjih letih dosegla veliko, zlasti v šolstvu in gospodarstvu:

⁹³⁰ D. S., 9. 1. 1908.

⁹³¹ G. B., 4. 1. 1908.

⁹³² D. S., 6. 1. 1908.

Brez njih si ne bi mogli zamisliti obrambe jezikovnih mej in nemške manjšine. Do zadnjih let je nemška politika v Avstriji bolehalo za fiksno idejo, da mora biti vsaka vlada nemška in centralistična. Končno so prišli do spoznanja, da je zapuščen vsak, ki se zanaša na vlado, in nemško ljudstvo je vzelo zaščito političnih in narodnih interesov v lastne roke. Tako je ustvarilo nemške narodne svete kot institucije, ki ne glede na različne politične programe nemških strank zastopajo izključno narodne interese Nemcev po kronovinah.

Tako je Narodni svet tudi na Kranjskem stalno v stiku z nemškimi deželnimi poslanci, posebno ko gre za sprejemanje zakonov in ko je treba ščititi nemške narodne interese. Pri tem gre posebna zahvala knezu Auerspergu, vodji deželnozborskega Nemškega kluba, namestniku deželnega glavarja baronu Lichtenbergu in deželnemu odborniku grofu Barbu ...

Narodni svet je podpiral delovanje Schulvereina, skrbel za vodenje nemškega tiska, uspešno posegel vmes pri občinskih volitvah, pripravljal ljudstvo na štetje prebivalstva in nadzoroval izvajanje štetja, pri čemer sta si pridobila posebne zasluge dr. Bischoff in dr. Plautz. Svet je skrbel še za posredovanje služb, zanimal se je za volitve v davčne komisije ter volitve v gospodarsko sodišče in trgovsko zbornico; v le-tej imajo Nemci tudi zastopstvo v prezidiju.

V nadaljnjem zborovanju so obravnavali ukrepe za odpravo posledic septembrskih izgredov iz leta 1908, zlasti bojkotnega gibanja:

Država je pri tem pokazala neverjetno potrpežljivost do slovenskih nacionalistov, ki so mesece ščuvali ljudstvo po časopisih. Omeniti je treba posege različnih slovenskih denarnih zavodov, ki so brezvestno kreditirali projekte iz nacionalnih pobud in dajali subvencije, naperjene proti zakonitemu delovanju združenj nemških fabrikantov in obrtnikov.

Direktor Rieger je pri tem vprašal, kako da je lahko "run" na Kranjsko hranilnico skupaj z bojkotnim ščuvanjem trajal tako dolgo, medtem ko je bil pri Češki (Böhmisc-he) hranilnici takoj ustavljen. Eger je pripisal krivdo za to Beckovemu ministrstvu, saj je bilo pasivno, vse dokler ni enaka usoda zagrozila poljskim hranilnicam. Tudi na tem zborovanju so hvalili kneza Auersperga, ker se je izkazal ne samo za zastopnika Kočevarjev, temveč vseh kranjskih Nemcev.⁹³³

*

Kranjski Nemci so tudi ob koncu monarhije ohranili, kakor so sami radi označevali, nemško posest na Kranjskem. Obranili so obstoj veleposestniške kurije v kranjskem deželnem zboru, zagotovili so si zastopnika v državnem zboru in se po 27 letih vrnili v ljubljanski občinski svet. Hkrati so obdržali pretežno liberalno politično usmeritev v sobivanju z nekaterimi schönerejanskimi strujami in uspešno odbili naskok klerikalnih rojakov. Ti pa so računali na uspeh med kmeti na Kočevskem, kar bi jim prineslo kranjski državnozborski mandat, hudo pa udarilo enotnost nemškega političnega tabora na Kranjskem.

⁹³³ D. S., 6. 4. 1911; članek z naslovom "Deutscher Parteitag in Krain".

Po zgledu rojakov v drugih kronovinah so kranjski Nemci ustanovili svojo krovno narodnostno organizacijo - Nemški narodni svet za Kranjsko. Tako so kljub očitnim ideološkim razlikam v svojih vrstah ohranili potrebno enotnost pri zaščiti bistvenih narodnih interesov.

VII/7 Pogledi kranjskih Nemcev nase in na slovenski politični tabor 1898-1914

Zdi se, da so se ljubljanski Nemci proti koncu stoletja vedno bolj nostalgичno ozirali v preteklost. Iz vrstic, ki opisujejo oziroma primerjajo tedanje in pretekle čase, veje zagrenjenost maloštevilnih pripadnikov višje civilizacije, ki morajo mirno gledati, kako se na ruševinah njihove kulture bohota novodobno barbarstvo. Zanimivo je, da so nekateri v Ljubljani še vedno videli mesto z nemško večino, ki se je nasilno sloveniziralo, med prebivalci pa da je tretjina zavednih Nemcev:

V tihih uricah spominjanja na lepo preteklost ugotavljamo, da je bila ta nepreklicno - po lastni in tuji krivdi - žrtvovana turobni sedanjosti in negotovi prihodnosti. Kot pripovedka davnih časov zveni, ko danes našim začudenim otrokom razlagamo, da še ni preteklo dvajset let, ko je bila Ljubljana nemško mesto. Njeno prebivalstvo se je, razen majhne in izginjajoče manjšine, izrekalo za nemško. Smešno podmeno, da bodo sveti jezik in navade očetov zatajili v korist tujega, neizdelanega slovanskega jezika, da bodo lastno družino oropali vrednot nemške kulture, bi takrat z zaničevanjem odločno zavrnil. In vendar se je zgodilo neverjetno. Zaradi kratkovidnosti političnega šušmarja, enega deželnih upraviteljev, zaradi neznačajnosti mnogih trgovcev, ki so trepetali za svoj obstoj, zaradi pritiskov, ki jih je fanatična duhovščina izvajala nad nežnejšim spolom, jim je nemško mesto uspelo navidezno spremeniti v slovensko in večini nemškega prebivalstva vcepiti slovensko prepričanje. Pravimo navidezno, kajti v resnici je Ljubljana še danes nemško mesto, njeni prebivalci so slovensko govoreči Nemci, ki so za nemštvo - in sicer ne v njegovo škodo - izgubljeni. Kakor koli, lahko računamo z dobro tretjino prebivalstva, ki strumno in svobodno prisega na sveto nemško stvar. To so Nemci, ki zvesto in hrabro vsak čas vztrajajo pri svoji narodnosti, da bi ohranili običaje in jezik svojih očetov. Odpadnike z vsemi priložnostnimi Slovenci vred radi prepuščamo nasprotniku. Za nas so bili tako le težko breme, ki bi ga prej ali slej vrgli čez krov. Na napakah se učimo. Danes točno vemo, da je bila glavni vzrok odpada številnih rojakov utrakvistična šola, ki so jo vodili slovenski učitelji in v kateri se odraščajoči otroci niso seznanjali z vrednostjo in lepoto nemščine in se je nikoli niso naučili spoštovati. Drugi, nič manj pomembni razlog za slovenizacijo nemških družin je pogovorni jezik znotraj družine. Nemarnost pri sorodstvenem povezovanju s slovenskimi družinami ter občevarje z delavci in posli v hiši je vzrok, da je postalo lomljenje kranjsščine mnogim družinam slaba navada. Drugi "prepametni" družinski očetje so si šteli za sve-

to dolžnost, da svoje otroke v najbolj nežni starosti posvečajo v skrivnosti besedne umetnosti kranjščine. Otroci pa so pozneje dobivali kisle obraze in so štelili za kazen, če so jim ukazali, naj govore nemško. In zakaj naj bi bili dojemljivi za nemščino? Saj so vendar videli, kako hitro so se njihovi starši pri vsaki priložnosti odrekli svoji govoric, in so jo zatajili celo takrat, ko so vedeli, da bi jih razumeli v nemščini.

Takih čukov, ki zelo radi razmetavajo s slovenskimi izrazi, je med starejšimi ljubljanskimi meščani še vedno nekaj. Je pa nevarnost za njihove nemške družine manjša, saj nemške šole skrbijo, da vzgojijo otroke, ponosne na svoj narod in poučene, da se jim ga v resnici ni treba sramovati, ker sta nemška kultura in inteligenca v svetu dejavnik, ki ga vsak izobraženec časti in priznava. Kar je bilo tu rečeno za Kranjsko, velja z nekaterimi razlikami tudi za Nemce na Primorskem, posebno v Trstu in Gorici.

Dolžnost nemških staršev je budno paziti, da se nemščina vzdržuje kot edini občevalni jezik znotraj družine, saj le tako lahko postane otrokom draga in dragocena. Odraščajočim otrokom je treba odpreti zaklade nemških ljudskih pesmi, nemških pravljic, vpeljati jih v svet slavne nemške preteklosti, jih seznaniti z junaki starega in novega časa ter jim tako dati zgled za lastno življenjsko pot. Vse to lahko otrokom ponudijo že doma tudi najpreprostejši nemški starši. Najpomembnejša pri vsem je torej nemška vzgoja in najvidnejšo vlogo pri tem ima prva vzgojiteljica, nemška žena, nemška mati in njej ob strani nemški mož, nemški oče. To je vzgoja doma, v družini, to so tla, ki jih mora najti šola že pripravljena, ko bo raztresla svoje blagoslovljeno seme.⁹³⁴

V skrbi za ohranitev narodnega bistva so ljubljanski Nemci zahtevali ustanovitev čisto nemške gimnazije, saj:

*Razen realke, nad katero bedi Kranjska hranilnica, na ljubljanskih srednjih šolah kmalu sploh ne bo nemških učencev in profesorjev, saj tam fanatični slovenski profesorji izvajajo nezaslišan teror.*⁹³⁵

Da so hrepeneči pogledi narodno zavednih Nemcev uprti daleč na sever, je bilo razvidno tudi iz poteka žalne slovesnosti za Bismarckom, ki so jo pripravila nemška društva: Akademsko-tehnična počitniška zveza Carniola, omizje Grüne Insel, Klub biciklistov in kolesarjev Edelweiß ter Laibacher deutscher Turnverein.⁹³⁶ Podobno se je navezanost ljubljanskih Nemcev na severne brate izrazila leta 1901, ko sta se na poti iz Trsta proti Dunaju v Ljubljani ustavila dva regimenta nemške vojske na južnem kolodvoru. Nemško prebivalstvo je hotelo pripraviti sprejem, vendar je bil vstop na postajo dovoljen le častnikom. Tako so se morali ljubljanski Nemci zadovoljiti zgolj s pozdravnimi napisi in vzkliki.⁹³⁷

Kako globoko je bilo razočaranje nekaterih Nemcev nad prilagodljivostjo, koristno ljubjem in premajhno narodno zavestjo sonarodnjakov, veje iz članka, ki opisuje "žalostne" razmere v Ljubljani:

⁹³⁴ D. S., 15. 1. 1898; članek z naslovom "Deutsche Erziehung im Hause".

⁹³⁵ D. S., 23. 8. 1898.

⁹³⁶ D. S., 17. 8. 1898.

⁹³⁷ D. S., 29. 9. 1901.

Ko bi se danes spustil duh!

V eni svoji najlepših pesmi "Ko bi se danes spustil duh!" je veliki Švab Uhland izrazil tožbo nad veliko zlaganostjo in sleparstvom med takratnimi voditelji nemškega ljudstva ... Poet je v pesmi prikazal svojo potrto ob nasilju, ki so ga vladajoči izvajali nad dušo naroda, ob nasilju, ki je kričalo v nebo, in sveto jezo enega izmed bojevnikov, ki je vstal iz svojega groba na bojišču. Ta duh je prekoračil vse dežele, kjer so živeli Nemci in namesto da bi naletel na bujno cvetoče življenje, ga je povsod sprejel mrtvaški mir ... Preteklo je veliko vode in narod se je viharnega leta '48 dvignil in si izhojeval boljši položaj.

In ko bi se danes spustil pesnikov (Uhlandov) duh, da si ogleda, kakšne sado-ve je v naši lepi Ljubljani rodilo nemško seme, ki je bilo pred stoletji modro in skrbno posejano, bi potrtil in začuden zmajeval z glavo. Verjetno bi si z nog otresel prah izdanega in prodanega nemškega oporišča. Ko bi se njegov duh spustil, bi ga na vsakem koraku zasledovala do behavosti stopnjevana norost - bolešno častihlepe malega naroda, ki je zobal drobtinice, padle z hogate mize nemške kulture. Srečeval bi utrjene meščane, ki bi se jim od vsega kričanja pijanih slovenskih patriotov v glavi tako hledlo, kakor bi se v njej vrtel ne eden, temveč ducat mlinov.

In ko bi se duh spustil, bi s srmečim začudenjem bral slovenske napise na mestnih nemških šolah, videl bi to nezaslišano sramoto, ki jo je narekovala najbolj nizkotna zloba, kar je Nemce kdaj zadela. Duh bi se odstranil izpred zaprtih gostinskih prostorov Kazine, začuden bi odkril samo slovenske ulične napise na nemških meščanskih hišah in ugotovil, da so imena ulic, ki so bila našim prednikom tako ljuba, zamenjali z nepomembnimi slovenskimi imeni.

Goethejev in Schillerjev jezik, ki je tako ljubko in ponosno žvrgolel s cvetočih ustnic nemških devic, se je umaknil nekultiviranemu zvoku barbarskega jezika. Nemško vzgojena dekleta in žene, ki bi tudi danes morale nemško misliti in čutiti, se ne sramujejo krasiti pijanih slovenskih fantov z rožami in cvetjem. Osramočen beži častitljivi duh v staro, zanesljivo nemško postojanko - strelišče. Tu upa, da bo našel nemške može, da bo slišal nemške govore. Zbrani so častivredni možje v slavnostnih gasilskih uniformah in na stolu predsedujočega sedi star mož, čigar prsi krasijo zaslužni križci. To je stari, skromni gasilski stotnik, doslej poznan kot nemški mož, ki je v gasilskem društvu znal vzdrževati nemškega duha in ohraniti nemška povelja. Mir zdaj, nastopila je tišina! Gasilski stotnik pozdravlja zborovanje ... slovensko! V slovenskem slavnostnem govoru opeva najhujšega izdajalca nemštva Hribarja in zdi se mu pod častjo, da bi s svojih ustnic spravil vsaj eno nemško besedo. Ob behavosti starega ničevega moža, ki taji svojo častivredno preteklost, je našega dobrohotnega duha obšel gnus. Kamor koli hiti, povsod ga preganja slovenska blaznost, ki spreminja povsem razumne ljudi v norce.⁹³⁸

"Behav, star, ničev mož" je bil Franc Doberlet, ki se je dolgo vrsto let obnašal kot nemštvu naklonjeni Kranjec, vendar ne kot zagrizeni Nемец. Svojo premalo oprede-

⁹³⁸ D. S., 30. 8. 1898.

ljeno narodno-politično usmeritev, zaradi katere si je prislužil jedko kritiko D. S., je izkazal na shodu kranjskih gasilskih društev avgusta 1898. S. n. je 24. 8. 1898 poročal o gasilskem shodu v Ljubljani v čast desetletnice Kranjske gasilske zveze. Ob tej priložnosti je Doberlet nastopil kot predsednik zveze in v slovenščini slavil Hribarja, ki je priskrbel prostore ljubljanskemu gasilskemu društvu v stavbi Mestnega doma. Hribar je v odgovoru na zahvalo nekoliko demonstrativno poudaril, da mu je v veselje prisostvovati zborovanju slovenskih gasilcev. Vse skupaj – izključna raba slovenščine pri Doberletu, njegovo slavljenje Hribarja in Hribarjevo pozdravljanje slovenskih gasilcev – je torej izzvalo gnev "Uhlandovega duha".

Zgornje analize, ki kažejo na skrb zbujujočo nizko stopnjo narodne in politične samozavesti ljubljanskih Nemcev, so laže razumljive, če jih povežemo s pritiski, nad katerimi so tožili Nemci:

Določbe mestnega pravilnika odrejajo, da na nemške vloge strankam odgovarjajo v slovenščini, če se je stranka izrekla, da uporablja slovenski občevelni jezik. V praksi se dostavljajo samo slovenski dopisi, in če se stranka izreče, da je slovenščine nezmožna, jo obišče uradnik in ji dopis prevede. V najštevilnejših primerih se nemške stranke s tem zadovoljijo, da bi se rešile nadaljnjih situacij, in podpišejo dopis. Le malokateri si drznejo zavrtniti ga. Posebno mali nemški trgovci se bojijo, da bi izzvali jezo slovenskih oblastnikov, in sprejemajo pomembne odločbe z zvezi z davki v nerazumljivem jim jeziku. Podobno je s hišnimi posestniki. Če pa si kdo drzne zavrtniti dopis magistrata v slovenščini, bo ta zdaj preverjal, ali ni v družini nesrečnika občevelni jezik slovenski. In gorje, če je to kak trgovec, kakor koli odvisen od magistrata. Gospodje v mestnem svetu, notarji in odvetniki zelo dobro vedo, da jim bo posel vzcvetel, če bo nemščina iz poslovanja s strankami izgnana.

*V imenu vsega nemškega prebivalstva, ki se ne želi kot jagnje prepustiti nožu slovenskih mesarjev, zahtevamo od nemških zastopnikov, od nemškega strankarskega vodstva, da z vso energijo nastopi proti surovemu nasilju slovenskega občinskega sveta.*⁹³⁹

V tem smislu je izzvenel sestanek ljubljanskega Nemškega društva 26. 11. 1898, ki se je prvič zbralo na podlagi novih društvenih pravil. Ob tej priložnosti so se odločili, da se uprejo nadutim zahtevam brezobzirnega nasprotnika. Predsednik Schaffer je govoril tudi o novem poglavju v življenju društva in novi politični taktiki, ki bo obravnavana na prvem naslednjem zborovanju.⁹⁴⁰

Potem ko so se lovke župana Hribarja ovile okoli ljubljanskega prostovoljnega gasilskega društva leta 1898 z zagotovitvijo prostorov, je sledil dokončni naskok na to nemško oporišče že čez nekaj mesecev. Zdi se, da so bili nekateri Slovenci znotraj gasilskega društva še bolj radikalni od Hribarja, ki se je zavzemal za postopno vpekljavo poveljevanja v slovenščini. Radikalni gasilci so namreč nestrpno in čez noč slovenizirali društvo ter primorali k odstopu ves njegov odbor s predsednikom Doberletom, očetom kranjskega gasilstva, na čelu. Dne 19. 2. 1899 je potekal občni zbor gasilnega društva, na katerem so razpravljali o poveljevalnem jeziku, saj je

⁹³⁹ D. S., 1. 11. 1898; članek z naslovom "Ein neuer Gewaltact gegen die Deutschen in Krain".

⁹⁴⁰ D. S., 1. 12. 1898.

Ivan Hribar, ljubljanski župan v letih 1896-1910

mesetni občinski svet v posebnem dopisu društvenemu odboru izrazil željo, da se uvede slovensko poveljevanje. Nato je bilo prebrano pismo, ki ga je odbor pisal županu. V njem je bilo rečeno, da so odborniki, ki so pri gasilskem društvu osiveli, vsi užaljeni, ker se zahteva slovensko ukazovanje, češ da jezika niso zmožni in da bi ne zmogli delovati. Zato je odbor predlagal, naj se slovensko ukazovanje vpelje postopno, do leta 1900 pa naj ostane vse po starem.

Temu je sledilo branje Hribarjevega odgovora, ki je bil ostarelim odbornikom doberljiv in je predlagal, naj se slovensko poveljevanje uvede s 1. 7. 1900, odbor pa naj se do takrat na to pripravi. Doberlet je iz prebranega ugotavljal, da so se o vsem dogovorili z občino. Nato je pozval gasilce, naj vstanejo tisti, ki se strinjajo, da do 1. 7. 1900 vse ostane po starem, potem pa naj bo v veljavi slovensko poveljevanje. Odzval se ni nihče, začela pa se je razprava. Hribar je na Achtschinove očitke jasno povedal, da je občinski svet sprejel sklep o podpori gasilskega društva samo glede na vpeljavo slovenskega poveljevanja, držeč se načela do ut des. Nemški gasilec Dachs je predlagal postopno uvedbo slovenščine kot poveljevalnega jezika in vprašal Hribarja, ali bo občina namenjala društvu po novem 2000 gld letne pomoči, ki so dotlej prihajali z nemške strani. Če se bo to zgodilo, vpeljavi slovenščine ne bo nasprotoval. Doberlet je užaljeno zagotovil, da se bo naučil slovenskega poveljevanja, če se njegova uvedba odloži do naslednjega leta, če pa se sklene takojšnja vpeljava, bo odstopil. Poudaril je, da že 30 let dela za društvo: "Pozabil sem na svoj denar, svojo družino, na življenje sploh, samo da sem mogel delovati za društvo." Achtschin je poskusil z novim kompromisom - da se z avgustom 1899 uvede slovensko ulično poveljevanje, splošno poveljevanje pa pozneje. Gasilec Trtnik je predlagal, da se uvede slovensko poveljevanje takoj, in njegov predlog je bil na občnem zboru z veliko večino sprejet. Doberlet se je nato izgovarjal na svoja leta, ki mu ne omogočajo takojšnjega poveljevanja v slovenščini. Ko mu je Trtnik oponesel neložičnost, da je slovenskega poveljevanja zmožen v gasilski zvezi, v društvu pa ne, je Doberlet odstopil z besedami: "Nisem poznal politike, ampak le požarno brambo po geslu - Bogu na čast, bližnjiku v korist. Vedno sem imel samo dobro stvar pred očmi in želim, da bi tudi tisti, ki pride za menoj, delal tako."⁹⁴¹

Od leta 1900 je tudi glasilo Kranjske gasilske zveze Gasilec začelo izhajati izključno v slovenščini (do takrat - od leta 1897 - je izhajalo dvojezično). Edino izjemo so naredili leta 1902 z dvojezično številko, ki je izšla ob sedemdesetletnici Franca Doberleta, ko so objavili njegov življenjepis. Iz njega je razvidno, da je Doberlet vse do začetka dvajsetega stoletja ostal eden redkih starih Kranjcev, ki se narodno, pa tudi politično ni opredeljeval. V življenjepisu se je poudarila njegova poslovna uspešnost - od 1857 je imel lastno delavnico s pohištvo in dekoraterstvom, ki je zaslovela tudi zunaj kronovine. Med njegova najodmevnejša dela so šteli dekoracije novega in starega deželnega gledališča, gledališča na Reki, opremljanje več palač v Opatiji in ustanovitev pogrebnega zavoda. Opazna je bila zlasti organizacija pogrebcev. Z brezplačnim prevozom posmrtnih ostankov Jerneja Kopitarja (ko so ga prepeljali z Dunaja v Ljubljano) z železniške postaje na pokopališče je menda pokazal, da je "zvest

⁹⁴¹ S. n., 20. 2. 1899.

sin svojega naroda". Da je užival zaupanje someščanov, je bilo razvidno iz tega, da je bil večkrat izvoljen v občinski svet, trgovsko in obrtno zbornico, v upravni odbor meščanske imovine itd.: "V vseh korporacijah je marljivo deloval in užival spoštovanje tudi nasprotnikov, ki pa pravzaprav niso bili njegovi nasprotniki, kajti užival je in še uživa spoštovanje obeh strank, zbog povsem koncilijantnega vedenja in ker je bil vedno vnet le za blagor svojih someščanov." Iz njegovega življenjepisa je razvidno tudi, da je idejo o ustanovitvi ljubljanskega gasilskega društva 1869 sprožil takratni župan Suppan, za njeno uresničitev pa pooblastil Doberleta. Ta je nalogo izvrstno izpeljal in po zgledu gasilskih društev drugod, ki jih preučeval na posebnem potovanju, leta 1870 ustanovil ljubljansko društvo. Ob celi kopici odlikovanj in priznanj, tudi cesarjevih, mu je ob njegovem odstopu izročil častno adresu ljubljanskega občinskega sveta župan Hribar ob hkratnem poudarjanju neminljivih zaslug za gasilsko društvo in Ljubljano.⁹⁴² Branko Božič je v svojem delu Gasilstvo na Slovenskem do leta 1941 zapisal, da so bili v Ljubljani slovenski gasilci v večini že od leta 1896: "Nemškutarsko vodstvo in slovensko članstvo sta se vedno bolj razhajali. Delno jih je družila le še oseba načelnika Doberleta."⁹⁴³ Zdi se, da so ljubljanski Nemci pozneje spet poskušali dobiti nadzor nad gasilskim društvom. Tako je npr. njihov časopis pisal o peripetijah ob odstopu slovenskega stotnika požarne brambe Ludvika Štriclja. Kmalu zatem je bil na izrednem zasedanju izvoljen nov stotnik Ziernstein, nakar se je Štricelj premislil, magistrat pa ni hotel potrditi Ziernsteina.⁹⁴⁴

Časopis D. S. je ob Doberletovi sedemdesetletnici – kljub temu da ga je pred leti opljuval – pomiloval njegovo usodo:

*Slovenska hvaležnost ni izostala, saj je imel Doberlet nesrečo, da je korenjaški Nemec in so ga zato izločili iz gasilskega društva oziroma je odložil funkcijo gasilskega stotnika prostovoljnega gasilskega društva v Ljubljani v trenutku, ko sta z vpeljavo slovenskega poveljevalnega jezika razpadla njegova sivaritev in red. Če danes gasilsko društvo uprizarju počastitev zaslužnemu možu, izpolnjuje le zapoved dolžnostne zahvale.*⁹⁴⁵

Veljava nemškega jezika na Kranjskem in šolsko vprašanje sta bila tudi na prelomu stoletja poglavitni temi v vsakdanjiku kranjskih Nemcev. Slednjim se je zdelo, da jih hočejo na tem področju elementarnih narodnih pravic povsem zatreti. Slovenci

⁹⁴² Gasilec, 1902/1.

⁹⁴³ Navedeno delo, str. 58, Gasilska zveza Slovenije, Ljubljana 1988.

⁹⁴⁴ D. S. 14. 2. 1901.

⁹⁴⁵ D. S., 8. 4. 1902; članek z naslovom "Ehrenfest der Feuerwehren Krains" – "Plod njegovega prizadevanja je bila ustanovitev ljubljanskega gasilskega društva, do katere je prišlo na prvem gasilskem zborovanju 12. 6. 1870. Ljubljanskemu primeru so sledile druge občine na Kranjskem. Doberletu je leta 1888 uspelo ustanoviti deželno zvezo gasilskih društev, tej še danes načeluje in vanjo so vključena skoraj vsa kranjska gasilska društva.

Doberlet je bil za svoje dosežke deležen raznih priznanj – med drugim zlatega križa za zasluge, ki mu ga je podelilo Nj. veličanstvo 5. 8. 1883 ob proslavi 600. obletnice združitve Kranjske z monarhijo, in najvišje zahvale za dejavnosti v potresni katastrofi leta 1895. Doberlet je častni član kranjske gasilske zveze, 18 kranjskih in tujih gasilskih društev ter častni član združenja veteranov v Ljubljani in prostovoljnega reševalnega društva na Dunaju."

S. n. je prav tako zelo spoštljivo poročal o Doberletovem jubileju, Doberleta pa nikakor ni štel za Nemca.

so po njihovem mnenju pri tem posegali tudi po podlih denunciacijah in prijavljali nemške dijake, češ da ustanavljajo tajna društva:

Že mesec dni S. n. denuncira državno višjo realko, napada direktorja, profesorje, jih obtožuje šovinizma, nacionalnih izpadov, zadnje čase pa enako obtožuje tudi dijake, saj jih sumniči, da ustanavljajo tajna društva. Zato je dijake zasliševala tudi mesna policija, in to brez vednosti šolskega vodstva ... Dijake so zaradi njihove narodnosti šikanirali in zdaj trepetajo pred ovaduštvom, ki cveti. Vse gre k slovenizaciji tudi te šole. Vendar pristojni pomišljajo, ali bi tako zgledno vodeno šolo izročili slovenskemu molohu. Njihov cilj je v dežel-nem zboru izsiliti zakon o realkah, zato da odstranijo nemške profesorje in prepustijo vodstvo šole slovenskim rokam.

Vse je odvisno od vlade, ki mora zakon sankcionirati, vendar vlada v lastnem interesu ne bo dovolila uničenja nemškega značaja realke.⁹⁴⁶

Vprašanje jezika je bilo v ospredju tudi ob ljudskem popisu zadnjega dne leta 1900. V D. S. so objavili navodila, naj Nemci kot občevalni jezik vpišejo nemščino in samo nemščino. Družinska oče in mati naj vpišeta za vse otroke nemščino in enako za posle!⁹⁴⁷ Popis občevalnega jezika pa po nemškem mnenju ni potekal korektno:

Popisovalni komisarji na vsak način poskušajo zmanjšati število ljudi, katerih občevalni jezik je nemščina. Pozivamo pokončne Nemce, naj se upro predrz-nemu pregovarjanju, grožnjam, dobrikanju in obljubam ter ne pustijo, da bi jih prenesli na slovensko listo. Ti uradniki sploh nimajo pravice spraševati, ali je materni jezik slovenščina ali nemščina ali kakšen je jezik v domovinski občini. Mnogi možje so se tem pritiskom vdali, o mnogih ženah in dekletih pa je sli-šati, da so se nasilju odločno uprle. Ali naj zdaj žene osramotijo može?⁹⁴⁸

Rezultati popisa so ljubljanske Nemce seveda razočarali:

Glede na rezultate popisa je po opravljenih korekturah slovenskih uradnikov 5418 ljudi z nemškim občevalnim jezikom, kar je smešno, saj jih je v resnici vsaj še enkrat toliko.⁹⁴⁹

Zdi se, da je pošast slovenizacije vsaj malo zajela tudi domobranstvo. D. S. je poročal o šikaniranju nemško govorečega vojnega obveznika. Rezervist iz Domžal pri kon-troli v ljubljanski domobranski vojašnici ni razumel slovenskega ukaza, naj oddajo sprehajalne palice in dežnike, in je prosil, da mu ga prevedejo. Zato ga je stotnik za štiri ure zaprl v stražnico. Pri D. S. so se spraševali, zakaj se je to zgodilo:

Ali zato, ker ni razumel slovensko, ali zato, ker je govoril nemško? Ali je nemšči-na še vojaški jezik?⁹⁵⁰

O grozeči slovenizaciji, ki si hoče podrediti vse šolstvo, in o želji kranjskih Nemcev, da se odpravi utrakvistični šolski sistem, ki slovenizira nemške otroke, je bilo v začetku 20. stoletja vse več govora. Pri tem so bili Nemci prepričani o popolni ne-zrellosti večine Slovencev, ki nasedajo svojim politikom:

⁹⁴⁶ D. S., 25. 3. 1899.

⁹⁴⁷ D. S., 30. 12. 1900; članek z naslovom "Deutscher Merks für die Volkszählung am 31. Dezember".

⁹⁴⁸ D. S., 19. 1. 1901; članek z naslovom "Zur Volkszählung in Laibach und Umgebung".

⁹⁴⁹ D. S., 28. 2. 1901.

⁹⁵⁰ D. S., 4. 12. 1901.

Slovenska javnost je podobna velikemu, lahkovernemu, domišljije polnemu otroku, ki se hitro vzburi. Ta otrok potrebuje senzacije, s katerimi se potem njegova pozornost preusmeri s posameznih zadev, njegov pogled pa zamegli s slikami fatamorganske prihodnosti. Najprej je bil na vrsti senzacionalni hrup s slovensko univerzo, potem kričanje o ohranitvi narodne trdnjave z vzporednimi razredi na celjski gimnaziji in končno podli napad na nemške mestne šole v Ljubljani. Groteskna pustna maska ... V parlamentu je znan slab slovenski govornik spet sprevračal dejstva češ, da Slovenci na Kranjskem nimajo niti ene slovenske šole. Sove v Atene nositi bi pomenilo nasprotovati vsem nesmiselnim trditvam, ki bijejo resnici v obraz. Zadovoljimo se z nekaj kratkimi opombami. Razen kočevske nemške nižje gimnazije vse gimnazije na Kranjskem vodijo slovenski strankarski ljudje in na njih je komaj še najti kakšnega nemškega profesorja. Na kranjski gimnaziji ni niti enega nemškega šolarja. Že leta je najbolj goreča želja kranjskih Nemcev popolna in čista ločitev, ki hi sprožila postavitev nemških državnih višjih gimnazij v Ljubljani in Kočevju. Če bi to dosegli, ne bi delali slovenski strani nobenih ovir pri popolnem (pre)oblikovanju slovenskih višjih gimnazij. Nemški šolarji morajo namreč zdaj obiskovati utrakvistične gimnazije, kjer morajo skozi pravo mučeništvo. Ali imajo Nemci v deželi najmanjši interes, da se slovenski srednješolci učijo nemščino? Za primer naj bo kranjska gimnazija, ki jo obiskujejo izključno Slovenci. Nemci pri njenem preoblikovanju v popolnoma slovensko gimnazijo ne bodo postavljali nobenih ovir. Kdo je torej kriv domnevne tlačenja slovenskega ljudstva? Predvsem slovenski politiki sami, ki v to nikoli ne bi privolili, saj se na tihem zavedajo koristnosti znanja nemščine, po drugi strani pa vedo, da se srednješolci le slabo naučijo nemščino, in potem to pomanjkljivost z velikimi napori sami odpravljajo. Drugo veliko oviro pri slovenizaciji gimnazij predstavlja država. Ta bi težko privolila, da na svoje stroške reformira šolstvo, potem pa dobiva vojsko abiturientov, ki bi bila za državo brez vrednosti, saj ne bi znala nemščine. Nemci bi bili za popolno ločitev takoj!

Primitivni napadi na mestne nemške šole so zdaj točka, na kateri se združujejo in si padajo v objem slovenski klerikalci in liberalci. Tako npr. mestna občina jemlje kot glavni dokaz za nepotrebost mestnih nemških šol izjavo kateheta, ki ga je še nedavno sodno preganjala in dosegla, da je bil obsojen. Omenjeni katehet je izjavil, da 42 otrok v prvem razredu ne razume nemško in da njega ne razumejo. Ta trditev bi se dala obrniti, in sicer du ga otroci niso razumeli, ker on ne zna govoriti nemško. Če daje šestletnikom nezudostne ocene iz verouka, bi se moral vprašati o svoji usposobljenosti za učitelja. Sicer pa poskus, da bi se v nemške šole vtihotapil slovenski verouk, ni nov. Pred časom je nekdanji občinski svetnik Kalan poskušal s povsem enakimi pritožbami.

Spet se pojavlja vmešavanje mestnih očetov v starševske pravice z izjavami, da bi morali pošiljati svoje otroke v slovenske šole.⁹⁵¹

⁹⁵¹ D. S., 2. 3. 1902; članek z naslovom "Slovenische Schulschmerzen".

Glasilu kranjskih Nemcev je budno spremljalo tudi vse narodne akcije nasprotnikov, ki so po njihovem zatrjevanju prežali predvsem na nemško mladino:

*Ciril-Methodovo društvo je začelo akcijo za gradnjo vrtca z naslovom "Rešimo Jesenice". Isto priporočamo Nemcem, saj so delavci narodno mlačni in jim je vseeno, v katerem vrtcu bodo njihovi otroci! Otroci delavcev niso narodno vzgojeni in padejo v kremplje klerikalnemu šolstvu.*⁹⁵²

Podobno so bila pisana navodila nemškim staršem, naj svoje otroke zapirajo in jih ne spustijo na ulico, če doma govorijo slovensko.⁹⁵³ Tudi pozneje so nemške starše še pozivali, naj se z otroki ne menijo slovensko in naj jim doma ne pustijo govoriti slovensko.⁹⁵⁴ Nekoliko drugačno je bilo navodilo nemškim staršem že čez leto dni. Oznanjalo je namreč velik pomen znanja slovenščine, ki se ga nemški starši še ne zavedajo:

Gre za interes nemške skupnosti oziroma njeno ohranitev, saj je znanje drugega deželnega jezika izjemnega pomena za napredovanje mladih ljudi. V tem smislu je pouk slovenščine na šolah pomanjkljiv, posebno na višjih stopnjah, saj je neobvezen in ga profesorji obravnavajo kot "nebodigatreba". Nujno je, da kranjski Nemci učenja drugega deželnega jezika ne jemljejo lahkomišelnost, če nimajo ravno samomorilskih nagnjenj. Treba je preseči stare predsodke in odpor, saj so kranjski Nemci odvisni le sami od sebe in ne morejo pričakovati pomoči od nikogar.

*Občevalni jezik naj ostane v družini nemški in samo nemški, posebno naj se pazi, da otroci ne govorijo latovščine oziroma mešanice slovenščine in nemščine.*⁹⁵⁵

Na letnem zasedanju ljubljanskega nemškega društva 1906 je Schöppl izjavil, da je položaj zelo slab. Menil je, da od vlade ne morejo nič pričakovati in da je tudi na Štajerskem in Koroškem komaj kaj razumevanja za njihove probleme.

Na istem zasedanju je Eger podal poročilo o njihovi dejavnosti v zvezi z državnoborsko volilno reformo. V govoru je opisal grožnjo, da bodo ostali brez zastopstva, ker bo veleposestniška kurija razpuščena – do tedaj so bili kranjski Nemci zastopani v parlamentu z dvema veleposestniškima mandatoma. Zato so ustreznim organom oddali promemorijo, ki je bila natančno obrazložena in opremljena z vsem statističnim gradivom v podporo njihovega predloga, da se jim zagotovi mandat z oblikovanjem volilnega okraja Kočevje ali z uvedbo volitev po narodnostnem katastru.

Tako je ta poslanica nekakšna podoba o kranjskih Nemcih, ki so jo hoteli prikazati ustreznim vladnim organom v začetku leta 1906. Pri tem so se opirali na uradne podatke, čeprav so hkrati oporekali objektivnosti izvedenega ljudskega popisovanja Nemcev na Kranjskem:

Po popisu iz leta 1900 je na Kranjskem 28.177 Nemcev, celotnega prebivalstva pa 508.050. V Ljubljani jih je 5418, na Kočevskem okoli 18.000, preostali pa

⁹⁵² D. S., 21. 1. 1904; članek z naslovom "Retten wir Aßling".

⁹⁵³ D. S., 27. 3. 1904.

⁹⁵⁴ Npr. D. S., 31. 5. 1906, v clanku "Ein Mahnwort an die Eltern".

⁹⁵⁵ D. S., 25. 1. 1907; članek z naslovom "Das Erlernen der slovenischen Sprache".

so večinoma v nemški enklavi Bela Peč (Weißenfels) in drugih krajih, posebno industrijskih središčih Sava - Jesenice, Tržič in Domžale. V odstotkih predstavljajo 5,58 % Kranjcev, vendar njihova gospodarska moč in delež plačevanja davkov to število daleč presega. 18 % površine Kranjske je v lasti Nemcev. Če se odšteje davek, ki ga plačujejo nevtralni zavezanci (državna železnica, rudarski erar, J. Ceconi ...), Nemci plačujejo več kakor 50 % davka na dobiček, če pa bi prišteli še vse zavezance, ki plačujejo manj kakor 100 kron, bi prišli do razmerja 600.000 proti 200.000 kron plačanih dajatev v korist Nemcev.

Če na 500.000 prebivalcev pride 11 mandatov, potem je 45.000 volivcev na en mandat. Ker je Nemcev 28.000, so upravičeni do svojega mandata. V drugih kronovinah so veleposestniške mandate razdelili po nacionalnem ključu. Da bi dosedanja kranjska mandata veleposestniške kurije prepustili Slovencem, bi bilo nepravilno, saj je njihov delež pri veleposesti zelo majhen.

Navajali so tudi argumente, da bi z odpravo nemških mandatov prepustili Kranjsko panslavizmu in ustvarili "Hetzcentralle" za Štajersko in Koroško. Promemorijo je delegacija pod vodstvom barona Schwegla in grofa Barba (v njej so bili še g. Baumgartner, Jalle, Loy in dr. Eger kot guvernir) ob dodatni ustni utemeljitvi izročila ministrskemu predsedniku, notranjemu ministru, pozneje pa tudi štiričlanskemu odboru nemških strank (dr. von Bärnreither, dr. von Derschatta, dr. Groß in dr. Lueger). Odposlanci so dobili vtis, da vlada sama od sebe kranjskim Nemcem ne bo zagotovila mandata, če se za to ne bodo zavzele nemške stranke.

Kakor je poudaril Eger, bi si vsak nemški poslanec moral prizadevati vsaj za to, da Nemci pri volilni reformi ne bi bili potisnjeni v manjšino. Menil je, da se lahko vsakemu, ki teh zahtev ne bi podprl, upravičeno očita izdajstvo. Vse nemške stranke pa bi morale podpreti zahteve kranjskih Nemcev.⁹⁵⁶

Slovenci z zgoraj opisanim pomenom kranjskega nemštva niso soglašali, D. S. pa jih je seveda zavračal:

S. n. potvarja in laže, ko piše, da kranjski Nemci plačujejo manj kakor 2 % neposrednih davkov v deželi oziroma 107.000 od 3.950.000 kron. Tistih 107.000 kron je zgolj pridobnina (davek na dobiček - Erwerbsteuer) petih do šestih največjih nemških podjetij. Če se odbije davek, ki ga plačujejo erarska podjetja, ostane 946.900 kron, od katerih kranjski Nemci, ki jih je 5 % deželnega prebivalstva, plačajo kot davek na dobiček okroglih 550.000 kron. Pri tem niso vračunani drugi davki na nepremičnine. V štirih četrtih Ljubljane je v nemških rokah 23 % hiš, prav tako je v nemški lasti 15 % vse površine dežele. Tako so Nemci na Kranjskem dejansko prikrajšani, ker imajo samo kočevski mandat.⁹⁵⁷

Zdi se, da je razbitje liberalno-nemškega sporazuma konec leta 1905 oziroma v začetku leta 1906 kranjskim Nemcem prineslo nekaj prizanesljivosti klerikalcev:

Šušteršič je na zborovanju zagovarjal ustanovitev nemške gimnazije v Ljubljani, saj bi tako dosegli tudi, da bi se v Ljubljani namestilo poveljstvo armadne-

⁹⁵⁶ D. S., 3. 4. 1906; članek z naslovom "Deutscher Verein in Laibach!"

⁹⁵⁷ D. S., 15. 12. 1907; članek z naslovom "Die Steuerleistung der Deutschen in Krain und ihre Narodische Beleuchtung".

*ga korpusa. Potem je trdil, da je treba pustiti Nemce na miru. Čim manj se o njih govori, tem manj jih je. To je bila po dolgih letih prva razumna beseda: pustiti Nemce pri miru.*⁹⁵⁸

*

Zdi se, da so se ljubljanski in kranjski Nemci v začetku 20. stoletja čutili zelo ogrožene. Deželna uprava jim je bila nenaklonjena, čeprav naj bi jih delno ščitil sporazum s slovensko Narodnonapredno stranko. Toliko bolj je bila brezobzirna ljubljanska mestna oblast, ki ji je načeloval radikalni Hribar. Ta je baje pritiskal z neobjektivnim preštevanjem nemško govorečih meščanov, s prevzemom še tistih položajev v društvih, kjer so še imeli kako veljavo, s finančnoposlovnim izsiljevanjem in še s čim. Razmere v šolstvu so bile po njihovem mnenju preplah zbujajoče, posebno glede na to, da je Nemce zajela demoralizacija in so začeli zatajevati svojo narodnost, šola pa pomanjkljive narodne vzgoje otrok ni mogla povsem nadomestiti.

Bistveni pretres in vnovično poslabšanje življenjskega standarda so ljubljanskim Nemcem prinesli dogodki septembra 1908.

VII/8 Kranjski Nemci in nekatere značilnosti volitev v obdobju 1897–1914

Ljubljanski Nemci so se spomladi 1897 odločili, da po petnajstih letih prekinejo svojo vzdržnost in nastopijo na ljubljanskih občinskih volitvah s svojimi kandidati. To dejanje je spet povzročilo spore v slovenskem taboru. S. n. je pisal:

Računajoč na neslogo mej slovenskimi volivci, opustili so Nemci svojo petnajstletno pasivteto in postavili v I. in II. volivnem razredu svoje kandidate.

Ako bi bila klerikalna stranka narodno tako odločna in zavedna, kakor se dela, ako bi bilo njeno nasprotovanje vsaki "zvezi" z Nemci in vsaki malenkostni, Slovincem kar nič škodljivi koncesiji tem Nemcem količkaj iskreno, potem bi porabila vsako priliko, katero jej ponujajo občinske volitve, in bi z vso silo podprla narodno stranko v boju zoper nemške kandidate. To bi bila narodna njena dolžnost, ker se predstavlja kot stranka, katera kranjskim Nemcem ne priznava nobene veljave v javnem življenju naše kronovine in se zgraža nad vsakim druženjem z njimi.

Liberalci so obtoževali klerikalce hinavstva in se razpisali o zlaganosti domoljubja in protinemštva klerikalne stranke, ki zdaj, ko ljubljanski Nemci pritiskajo s svojimi kandidaturami, poziva volivce, naj se ne udeleže volitev:

⁹⁵⁸ D. S., 7. 11. 1907.

*S tem je slovenska zmaga posebno v prvem razredu negotova, klerikalci bi radi videli, da Nemci zmagajo, samo da naprednjaki izgubijo.*⁹⁵⁹

Še huje je S. n. napadel klerikalce po volitvah. Obtožil jih je dogovarjanja z ljubljanskimi Nemci in to prikazoval kot dokaz, da so klerikalne obtožbe o liberalnem sodelovanju z Nemci zlagane:

Minola volilna borba je tudi karakteristična ilustracija toliko obrekovane in napadane "zveze" mej narodno in nemško stranko. Izvestni prefidni značaji, katere je narodna stranka postavila pred vrata, jej skušajo spodkopati zaupanje volivcev s tem, da razglašajo "zvezo" kot izdajstvo naroda, dasi je ta zveza vedno le koristno vplivala na gospodarske in narodne razmere, škodila pa samo klerikalni stranki pri njenih strankarskih naklepih.

Najzanimivejši pojav pri teh volitvah pa je bilo vsekakor postopanje klerikalne stranke in pa Gregoričevih možiceljev.

Gregorič in njegovi pristaši kličejo dan na dan na boj zoper Nemce. Potujejo od gostilne do gostilne, propovedujejo križarsko vojno proti njim, a v odločilnem trenutku se je ta narodna navdušenost izkazala kot puhlo hinavstvo. Dr. Gregorič in njegovi najzvestejši se volitve niso udeležili, nego doma za pečjo čakali, ne da bi se na kak način Slovenci vsaj zdaj, ko nastopajo Nemci, spozrazumeli, nego da zmagajo Nemci.

Klerikalna stranka pa je šla še za korak dalje. Ti katoliško narodni kričači so padli nemškim liberalcem pred noge in se jim ponujali za pse gonjače proti narodni stranki.

Nekaj dni pred občinskimi volitvami pa so katoliško narodni kanoniki hodili okrog nemške stranke in specijelno okrog nemškega kandidata dvornega svetnika dr. Račiča ter mu ponujali klerikalne glasove.

*Iz klerikalnega postopanja pri občinskih volitvah je razvidno, koliko je vredno divje kričanje zoper zvezo mej narodno in mej nemško stranko. Meseca novembra 1896 letu je sicer klerikalna stranka proglašala "da se ni in da se ne bode družila z Nemci, ker vsak protinaroden kompromis perhorescira" meseca aprila 1897. l. pa je prosjčila Nemce, naj sklenejo z njo tak kompromis in ponujala klerikalne glasove nemškim kandidatom.*⁹⁶⁰

Nemci, ki so na zgoraj opisani način leta 1897 prekinili svoje sodelovanje na nadomestnih ljubljanskih občinskih volitvah, so se jih udeležili tudi naslednje leto, čeprav so jasno izrazili svoje prepričanje, da dokončni volilni uspeh ni možen. Predvolilno zborovanje Ustavovernega društva je bilo po poročilih D. S. živahno in dobro obiskano. Odprl ga je strankarski vodja dr. Suppan in navzoče pozval, naj odločijo, ali se sploh udeležijo volitev, in da naj v primeru udeležbe izberejo kandidate. Po posvetovanju so se sporazumeli, da bodo sodelovali in da bodo kandidirali v vseh treh kurijah. Na naslednjem sestanku, ki se ga je udeležilo okrog 200 volivcev, so izbrali kandidate in pozvali k strogi volilni disciplini. Volivci so tudi predlagali, naj se skliče zborovanje Ustavovernega društva, na katerem bi se stranka preoblikovala oziroma reorganizirala. Kranjski Nemci so se nenavadno razživeli, o čemer pričata tudi obu-

⁹⁵⁹ S. n., 29. 4. 1897.

⁹⁶⁰ S. n., 5. 5. 1897; članek z naslovom "Po ljubljanskih občinskih volitvah".

ditev "časopisnega vprašanja" in vnovična zahteva po rednih mesečnih zasedanjih Ustavovernega društva.⁹⁶¹ Nemci so v okviru svojega poziva k volitvam poudarili, da se je v manjšino potisnjeni nemški del prebivalstva Ljubljane glede na razmere odločil omejiti na pet kandidatov. Njihov namen je bi ne samo doseči delež zastopstva v občinskem svetu, ki jim po številu in davčni obremenitvi pripada, temveč tudi poslati zastopnike, ki so pripravljeni dati svoje delovne moči celotnemu meščanstvu, za blagor mesta. Poudarili so, da kandidirajo zlasti iz gospodarskih razlogov, saj so v zadnjega pol leta v Ljubljani zaznali očiten gospodarski padec:

*Občinska uprava je ubrala povsem napačno gospodarsko usmeritev in brez stvarne in strokovno podkovanе opozicije lahko mesto v kratkem postane ruševina, posebno glede na novonačrtovano zadolžitev v višini od 2,5 do 3 milijone goldinarjev.*⁹⁶²

Udeležba na volitvah je povzročila precej razburjenja. Strasti so se razburkale, ko je S. n. zaničevalno pisal o nemških meščanih v Ljubljani in napadel nemške kandidate. Nemško glasilo je odgovarjalo:

Stara, enako bedasta kakor predrzna fraza je, da se morajo Nemci v Ljubljani - ki plačujejo dve tretjini davkov in predstavljajo celotno industrijo - zahvaliti slovenskim someščanom, da jim gre v Ljubljani tako dobro kakor nikjer drugje. Ta trditev je tako neokusna, da ne zasluži nobenega odgovora, nobene poteze s peresom.

Nemci so ponavljali, da nasprotnikom ni uspelo ovreči dokazov o poraznem gospodarskem stanju v Ljubljani in da poskušajo s sejanjem nezaupanja med meščane in z nacionalnim fanatizmom zakriti svojo nesposobnost. Spomnili so se tudi, da so slovenski liberalci v preteklem letu ob državnozborskih volitvah beračili za glasove svojemu kandidatu Kušarju pri njih, se jim dobrikali in jim obljubljali pomoč na občinskih ljubljanskih volitvah:

*Strahopetnost, nizkornost in neznačajnost ... Isti patroni, ki so se od sklenitve zveze [verjetno z Nemci - op. a.] prsili s svojim liberalizmom ter zaničevali duhovščino in Cerkev, zdaj ponižno beračijo pri teh istih klerikalcih - katerim so kot vabo nastavili en edini mandat v občinskem svetu - za podporo v volilni bitki.*⁹⁶³

V D. S. so pozvali uslužbence, učitelje in obrtnike, volivce II. volilnega razreda, naj volijo nemška kandidata Mahra in Dzimskega, ki bosta zastopala njihove interese na podlagi povsem nestrankskega programa: "Vse za naše mesto in njegove meščane!" Občinske oblasti so baje interese teh volivcev povsem zanemarjale: "... njihovi dohodki se ne povečujejo, nobene koristi pa nimajo uslužbenci in učitelji od norih naložb oziroma holestnih ambicij občinskega sveta, ki je prežet s sanjskimi vizijami doseganja statusa vele mesta."⁹⁶⁴ Nemci se po več kakor dvajsetletnem presledku niso s posebnim uspehom vrnili v volilni boj v III. razredu. Priznali so, da so postali neveščji

⁹⁶¹ D. S., 19. 4. 1898, "Deutsche Wahlerversammlung in Laibach"; za kandidate so bili postavljeni: I. razred - Josef Luckmann, predsednik Kranjske hranilnice, in August Dreise, fabrikant; II. razred - Arthur Mahr, ravnatelj trgovske šole, in Alois Dzimski, uslužbenec Kranjske hranilnice; III. razred - Franz Pock, hišni posestnik, gostilničar in predsednik društva gostilničarjev.

⁹⁶² D. S., 22. 4. 1898, "Zu den Gemeinderathswahlen in Laibach".

⁹⁶³ D. S., 23. 4. 1898, "Die Wahlen in den Gemeinderath".

⁹⁶⁴ D. S., 26. 4. 1898.

(pred)volilnih mahinacij in da ne obvladajo prijemov, ki jih je radikalna stranka tako nesramežljivo izvajala: prepričevanje z golažem, žepnino in pivom, organizirana vojska priganjačev oziroma prepričevalcev, posebna past za volivce tik ob volišču, ki jo je vodil g. Rohrmann in kjer se je še v zadnjem trenutku "poučevalo" volivce ... Nemci so se v tem volilnem boju izkazali zgolj s skromnimi in poštenimi sredstvi, kljub temu pa nasprotniki pri volilnem izidu niso dosegli "niti štirikratne premoči".⁹⁶⁵ Tudi v II. volilnem razredu sta prevladala pivo in golaž:

*Nasploh isti obrazi kakor prejšnji dan in isti prijemi: past za volivce v izvedbi Rohrmanna, ki mu je stal ob strani gojilec svinj Predovič, kolona izvoščkov za volivce, ki jih je bilo treba pripeljati intervencijsko, nad 40 priganjačev volivcev pod poveljstvom znamenitega Kušarja, v ozadju pa pivnica z neizmerno globokimi in kadečimi se kotli golaža in sodi piva, ki jim ni bilo videti konca. Pri volitvah se je "izkazal" zlasti notar Planatan, ki je s papeško nezmotljivostjo razglašal ponarejene podpise za prave in volilna pravila sproti spreminjal brez kakršne koli zakonite podlage. Volit so množično prišli tudi duhovniki, menda zato, da bi tako nagradili župana za njegove krivoverske izjave zoper papeško gospostvo. Žurnalistični petelini, ki so se še pred tedni mesarili, so miroljubno stopicljali eden ob drugem - šlo je vendar za boj proti preklicanim Nemcem. Notar Planatan je kljub protestom vladnega predstavnika razglasil 21 nemških glasov za neveljavne, ker so bili oddani na nemških glasovnicah. Vendar, kaj skrbi Plantana in njegove tovariše za pravico in pravo. Volilni izid je bil pričakovan.*⁹⁶⁶

Kljub porazu so Nemci ugodno ocenjevali izide občinskih volitev: od vseh ljubljanskih volivcev v vseh treh razredih, ki so se udeležili volitev, jih je "skoraj tretjina" volila nemške kandidate [volilo jih je 1864, od tega 558 za Nemce, torej nekaj manj kakor 30 % - op. a.]. Slovenskim volivcem so nemški meščani - vsaj po pisanju D. S. - želeli, da se vendarle otresejo predsodkov, v katere so jih tudi tokrat vpeli nacionalistični agitatorji. Predvsem je ljubljanske Nemce motila "teza", da je slovensko v nevarnosti in da Nemci nimajo pravice do vmešavanja v občinske zadeve. Pravi razlog za tako silovito gonjo proti njim so videli v strahu, da bi neodvisni (= Nemci) dobili vpogled v gospodarjenje z občinskimi financami.⁹⁶⁷ V D. S. je bila slovenska proslava volilne zmage opisana kot prava orgija primitivizma. Glavni govornik je bil Turk, ki so ga zaradi goljufije izključili iz kluba občinskih poslancev, mandat pa mu je ostal zgolj zaradi formalne napake; druga dva govornika - mesar Kozak ter redaktor in "veliki" pevec Noll - pa sta v svojih govorih psovala Nemce. Kozak je Nemce po navedbah D. S. primerjal s črvom, ki se pase na slovenskem telesu, Noll pa s polžem, ki je po nemarnem stegnil rogove in dobil po njih. Novozvoljeni mestni oče je volivce pozval, naj se držijo načela "svoji k svojim".⁹⁶⁸

⁹⁶⁵ D. S., 27. 4. 1898.

⁹⁶⁶ D. S., 29. 4. 1898; Nemci so menili, da so bili na volitvah v II. razredu s 198 glasovi kar uspešni, še bolj pa bi bili, če ne bi bilo umazanih volilnih prijemov nasprotnikov, saj bi v tem primeru zbrali vsaj 300 glasov.

⁹⁶⁷ D. S., 1. 5. 1898.

⁹⁶⁸ D. S., 3. 5. 1898.

Ljubljanske Nemce je dosežek na občinskih volitvah tako navdušil, da so se na nemškem strankarskem zborovanju 8. 5. 1898 odločili v prihodnje redno udeleževati se volitev. Predsedujoči dr. Suppan jih je bodril, češ da so ljubljanski Nemci pred tridesetimi leti začeli svoj boj v podobnih okoliščinah in potrebovali tri leta, da so s svojimi kandidati prodrli v prvi volilni razred. Dr. Schaffer je nato razneženo spomnil navzoče, da je tudi prvo zborovanje Ustavovernega društva pred tridesetimi leti 7. 7. 1868 vodil dr. Suppan. Vse od takrat pa je bil, poleg še nekaterih zvestih, društveni član tudi on, Schaffer. Suppan je nato natresel nekaj utrinkov iz zgodovine društva in priznal, da je društvena zavzetost, potem ko stranka ni bila več zastopana v političnih telesih, popustila. Sicer pa se je pridružil želji volivcev, naj društvo vzcveti živahneje, in menil, da se to lahko zgodi že v okviru dotedanje-ga statuta. Kljub temu prepričanju starega gospoda je prevladala reformistična struja, ki je zahtevala spremembe društvenih pravil s poudarjanjem varovanja pravic nemškega prebivalstva. To naj bi bilo razvidno tudi iz imena društva, zato so sprejeli predlog, naj se društvo odslej imenuje *Deutscher Verein* (Nemško društvo). Na predlog dr. Binderja so – ob bojkotu nemških trgovcev in obrtnikov, ki ga je izvajala slovenska stran – ustanovili Bürgerschutz (neke vrste zaščita meščanov), katerega naloga je bila upreti se bojkotu, sestavljati pritožbe in priskrbeti brezplačno pravno pomoč oškodovanim nemško zavednim Ljubljančanom.⁶⁹

Kljub obetavnim premikom so se ljubljanski Nemci v prihodnjih letih spet prepustili malodušni nedejavnosti ob volitvah. To je trajalo vse do občinskih volitev leta 1911, izpeljanih na podlagi občinske volilne reforme iz leta poprej. Vse vmesne občinske volitve, ki so potekale brez njihove udeležbe, so seveda kritizirali, jim odrekli legitimnost, se zgražali nad kandidati, majhno volilno udeležbo ipd.

Občasno so se Nemci pojavljali na državnozborskih volitvah, a na njih redno popolnoma pogoreli. Pri D. S. so leta 1901 videli več vzrokov za nemški volilni polom:

Brutalno izrabljena premoč Slovencev, na drugi strani pa prepozno izbran kandidat na nemški strani ter udobnost in lahkomišelnost enega dela nemških volivcev, ki vedno želijo videti samo praktični uspeh oziroma izid, ki bi ga prinesle volitve. K temu je treba prišteti nenačelnost socialdemokratov, ki so svojemu kandidatu oddali samo sedem glasov, sicer pa volili Tavčarja.

Pri delu nemškega prebivalstva smo tokrat pogrešali navdušenje, ki bi bilo pripravljeno na žrtve. Za uspeh je potrebna disciplina in zaupanje stranki, ki pokaže edino pot. Politika na lastno pest ni nič drugega kakor neznačajnost. Nemci bi se morali zavedati svojih dolžnosti in svoje misije, ki jo imajo kot "kulturträgerji"; 358 volivcem, ki se niso bali voliti, izrekamo vse priznanje.

Ne moremo verjeti, da bi nekateri Nemci res volili slovenskega kandidata, saj bi bili v sramoto nemški poštenosti in bi si zaslužili zaničevanje vsakega poštenega Nemca. Trdno smo prepričani, da hi se slovenski kandidat rad odpovedal takim glasovom.⁷⁰

Posebno dejavni so se kranjski Nemci pokazali ob državnozborski volilni reformi 1906, ko njihovo lobiranje ni ostalo brez uspeha, saj so ohranili svoje zastopstvo v

⁶⁹ D. S., 10. 5. 1898.

⁷⁰ D. S., 6. 1. 1901.

parlamentu. Poročilo z zasedanja ljubljanskega Nemškega društva, ki dodatno osvetljuje njihovo prizadevanje, smo predstavili že v prejšnjem poglavju.

Ljubljanski Nemci pa niso hoteli zaostajati za Kočevarji in so se odločili, da se udeležijo državnozborskih volitev. Na predvolilnem zborovanju, ki je potekalo 26. 4. 1907, so za svojega kandidata za državnozborske volitve v Ljubljani postavili Gustava dell Cotta. V predvolilnem govoru se je ta zavzel za čim tesnejšo navezavo med Avstro-Ogrsko in Nemčijo, saj po njegovem Italije, kljub temu da je bila članica trozveze, ne bi smeli jemati za zanesljivo glede na njeno politiko na Balkanu, ki je pod vplivom Anglije. Menil je še, da je posebna dolžnost avstrijskih Nemcev skrbeti za ohranitev državne oborožene sile. Odnose z Ogrsko je opisal kot odnose med siamskima dvojčkoma – če se eden čezmerno redi na račun drugega, je končni rezultat propad celotnega organizma. Sicer pa se je zavzel za recept dr. Juliusa von Derschatte, naj pogajanja potekajo med narodom neposredno, tako da se predstavnikom omogoči ustrezno zastopati interese obeh državnih polovic. Kot Nемец je izrazil stališče, da morajo biti Nemci centralisti, saj avtonomistična načela peljejo v razpad. Vsaka koncesija v narodnem pomenu je po njegovem mnenju skupnosti in nemštvu škodljiva. Lep primer tega je bila Galicija oziroma položaj tamkajšnjih Rutenov in Nemcev. Glede posameznih poklicnih in stanovskih skupin je zastopal naslednja stališča:

1. Hišnim posestnikom v Ljubljani je treba odpisati dolgove iz naslova potresnega posojila. Potrebna je reforma hišnega najemnega davka (Hauszinssteuer) – osnova v Ljubljani je 26,5 %, kar z dokladami nanese skupaj 41 %.
2. Državni uslužbenci živijo zelo trpko življenje. Njihovi dohodki ne spremljajo dviganja cen in ti stanovi se potem zadolžujejo; treba je sprožiti razdolževanje uradništva in skrbeti, da živijo stanu primerno. Poleg tega je potrebna reforma z upoštevanjem delovnih predpisov in odprave tajnega ocenjevanja. Vsakomur mora biti jasno, zakaj ni napredoval in zakaj ga drugi prehitevajo. Mnogi so tako "položeni k mrtvim", ne da bi jim bili jasni razlogi, zakaj so jih pri napredovanju prezrli.
3. Interesi trgovstva in obrtništva so zaščiteni z obrtnim redom, vendar je treba skrbeti, da se ta skozi prakso dopolnjuje; potrebne so tudi socialne reforme; zlasti je treba skrbeti za odpravo nelojalne konkurence.
4. Delavski stan, ki je danes izobražen in razgledan, ima vse pravice do zastopstva v parlamentu. Nujno je pospeševanje bolniškega in nezgodnega zavarovanja ter vpeljava starostnega in invalidskega zavarovanja.⁹⁷¹

Dell Cottova kandidatura pa ni prinesla pretirano dobrih izidov. Pri D. S. so šokirani razglašljali o razlogih za tako slab izid na državnozborskih volitvah v Ljubljani, saj so celo socialdemokrati zbrali 641, Nemci pa zgolj 418 glasov:

Veliko se jih je naveličalo čakati v vrsti na magistratu in raje odšlo domov srkat "župo" h gospe mami. "Bierherzen" se niso dosti vznemirjali in so si mislili: Hmmm, saj gre vendar samo za števnega kandidata. Najbolj pa so skrbele glasovnice, na katerih je dobesedno pisalo Jochann Hribar, Burgermeister. Vo-

⁹⁷¹ D. S., 1. 5. 1907.

*lilni odbor je zaman iskal 50 ali več "izginulih" volivcev, ki se radi kažejo pri nemških slovesnostih in se pustijo občudovati na kazinskih plesih.*⁹⁷²

Nemci so se v drugem krogu volitev v Ljubljani odločili, da bodo podprli klerikalnega kandidata Kregarja, saj se jim je zdel njegov protikandidat Ivan Hribar največji "škodljivec" Nemcev. Pri tem so seveda spet oživele stare zamere:

Hribar je kriv, da v obdobju desetletnega sporazuma med nemškim veleposestvom in slovenskimi naprednjaki niso bile izpolnjene vse obljube. Nemcem npr. niso omogočili, da dosežejo občinske mandate v ljubljanskem občinskem svetu. Nemškemu meščanstvu v Ljubljani ni bila zagotovljena zakonita zaščita pred grobimi napadi na njihovo posest in življenje. Kljub temu je veleposestniška kurija dajala vso pomoč radikalcem, in to še več, kolikor je je predvidevala pogodba, ki ni bila sestavljena ravno po točkah. Šlo je predvsem za "kritje hrbta", ki je bilo predvsem zelo pomembno za ohranitev vpliva slovenske napredne stranke na deželi. To so nemški veleposestniki počeli zato, ker so hoteli podpreti zmerno frakcijo v vrstah radikalne stranke. Vendar je na koncu zmagala fanatično šovinistična struja pod Hribarjevim vodstvom. Razlog za volitev Kregarja pa je tudi v odpravi poraznega stanja v mestnem gospodarstvu, kar je mogoče le z omajanjem Hribarjevega položaja.

Sicer pa so bili Nemci z izidom volitev v glavnem zadovoljni:

*Razen ljubljanskega mandata so povsod zmagali klerikalci. V Kočevju je knez Auersperg zbral dobro polovico glasov več od krščanskosocialnega, bolje rečeno klerikalnega kandidata.*⁹⁷³

Nemci pa so našli krivca za premalo oddanih glasov za svojega kandidata v Ljubljani. Krivec so bili seveda - kdo drug kakor - Judi:

*Delno je razkrita skrivnost nemških glasovnic za Hribarja. Veliko so jih oddali judovski volivci. To je v redu in Hribarju privoščimo podporo iz Palestine. Gospodje se spoznajo na posel in bodo znali unovčiti svojega kandidata. Vendar zakaj potem niso slovenski, ampak nemški Judki? Zakaj ne bi hebrejsko izpolnjevali listkov, da bi vsaj vedeli, pri čem smo? S tem je število tistih Nemcev, ki so iz neumnosti ali nizkotnosti postali izdajalci, nekoliko upadlo. Na "molje" pa bo treba v prihodnje bolj paziti.*⁹⁷⁴

Vendar pa so bili "molji" bolj obliž na rano in D. S. ni mogel molčati o izdajstvu v nemških vrstah:

*Uresničile so se najbolj črnoglede napovedi glede nemške udeležbe. Nekaj je pripisati odpadu nemških delavcev, nekaj jih je volilo Hribarja zaradi doktrinarnizma - zastarelih čustev v zvezi z domnevnim liberalizmom, nekaj iz naslova osebnih prijateljstev, vabil na lov ipd. Precej se jih za gostilniško mizo hvali z nemštvom, potem pa tega niso sposobni izkazati z oddajo volilnega listka. Precej je vplivalo tudi dolgo nesodelovanje na volitvah.*⁹⁷⁵

⁹⁷² D. S., 16. 5. 1907.

⁹⁷³ D. S., 22. 5. 1907.

⁹⁷⁴ D. S., 22. 5. 1907; članek z naslovom "Motten" (Molji).

⁹⁷⁵ D. S., 26. 5. 1907; članek z naslovom "Die Laibacher Reichsratswahl".

Ob deželnozborskih volitvah 1907 je obveljal dogovor med Nemci in slovenskimi klerikalci glede potrebe izpeljave volilne reforme.

Nemški narodni svet za Kranjsko je sklenil, da za deželnozborske volitve v ljubljanskem mandatu priporoči kandidate, ki bodo skrbeli, da se deželnozborska volilna reforma izpelje, in sicer tista, ki jo je slovenska ljudska stranka dogovorila z veleposestiško kurijo. Nemška stranka, ki ima na očeh predvsem ohranitev svojega posestnega stanja, lahko to reformo pozdravi, saj bo prinesla mirno in resno delo ter gospodarski razcvet.

Tako je Nemški narodni svet za Kranjsko naročil, naj kranjski Nemci volijo kandidate, ki se zavzemajo za volilno reformo. Taki kandidati so bili npr. "neodvisni" Otto Detela za okraj Radovljica - Kamnik - Tržič, veleposestnik Verbinc za okraj Vrhnika - Postojna, za Idrijo dekan Arko, za Ljubljano pa Gregorič iz ljudske in Ravnikar iz mladoslovenske stranke.⁹⁷⁶ Ob teh volitvah kranjski Nemci svojim nekdanjim zaveznikom niso prav nič prizanašali:

Radikalci obtožujejo klerikalce, da so sklenili sporazum z Nemci, in jih zmerjajo z izdajalci. Zdaj poskušajo z istim orožjem, ki so ga leta in leta izvajali proti njim klerikalci. Pred leti, ko so jim to očitali klerikalci, so jih primerjali z lisico, ki se zmrduje nad kislim grozdem, zdaj pa sami počnejo isto.

Poglavje v zgodovini kranjskih Nemcev, ki se nanaša na obdobje njihovega sporazuma z radikalci, je eno najbolj žalostnih. V tem času so jih radikalci napadali najbolj divje in s temi primitivnimi izpadi hoteli pokazati, kako ta sporazum koristi samo Slovencem, Nemcem škodi, radikalcev pa pri njihovih sovražnih in celo zločinskih izpadih proti mirnemu nemštvu čisto nič ne ovira. Obstajajo sicer še neki nemški ideologi, ki zagovarjajo sodelovanje z liberalnimi radikalci. Vrsta ponižaj jim ni dovolj. Ali morda vse izgrede še vedo dojemajo kot deželi običajne navade, ki so dovoljene, dokler ni mrtvih?

Nemcev ne zavezuje nobena koalicija s kako od obeh strank in izkušnje zadnjih let bodo znali primerno ovrednotiti. Radikalci pa bi morali previdneje uporabljati orožja v svojem predvolilnem boju, da se ne bi izpostavili posmehu ob nadaljevanju svoje harlekinijade.⁹⁷⁷

Nemški svet za Kranjsko je tudi pozneje priporočal ljubljanskim nemškim volivcem "Vinzenta Gregorica" in "Wladimirja Ravikarja" kot pravišnja kandidata:

Uspelo je dogovoriti predlog volilne reforme, s katerim so upoštevani interesi veleposestnikov, pa tudi ljudske stranke. Odpor liberalcev proti temu projektu je v zadnjih letih zaviral vsako pozitivno delo v deželnem zboru. Novoizvoljeni deželni zbor se bo moral najprej vnovično ukvarjati s tem vprašanjem, z rešitvijo katerega bo spet zmožen za delo. Glasove gre zaupati le tistim, ki so za volilno reformo.⁹⁷⁸

Po volitvah so Nemci odkrito začeli groziti slovenskim liberalcem:

Radikalci so zmagali s pičlo večino v Ljubljani, Postojni, Vrhniki, Ložu, Kranju, Loki, Trziču, Radovljici, Kamniku, Novem mestu, Črnomlju in Krškem. Nasled-

⁹⁷⁶ D. S., 20. 2. 1908; članek z naslovom "Zur Landtagswahl".

⁹⁷⁷ D. S., 20. 2. 1908; članek z naslovom "Agitationmittel der Radikalen".

⁹⁷⁸ D. S., 25. 2. 1908; članek z naslovom "Zur Landtagswahl".

*njega naleta združene opozicije ne bodo prestali, njih kraljestvo je zidano na pesku. Ljudska stranka je dobila 17, nemška 11 in radikalna 9 poslancev. Nemška in ljudska stranka imata potrebno dvotretjinsko večino za spremembo volilnega reda. Deželni zbor bo po njegovem sprejetju kmalu razpuščen.*⁹⁷⁹

Slovenski liberalci so bili seveda bolj malo veselili takih nemških stališč. Časopis D. S. je poročal, da so liberalci po zmagi v Ljubljani prirejali proslave, baklade, streljanje iz možnarjev in nadlegovanje Nemcev, ki so vilili proti njim. Kljub klerikalno-nemškemu sporazumu pa so ponekod Slovenci nastopili skupaj proti Nemcem:

*V Kočevju je bil izvoljen dr. Eger, njegov protikandidat Višnikar iz Ribnice je bil postavljen v zadnjem trenutku in bi skoraj presenetil Kočevarje, ki so menili, da je zmaga že dobljena. Šele v zadnjem trenutku jih je zdramilo pismo nekega Nemca iz Ribnice, s katerim je opozoril, kaj se pripravlja. To je nov dokaz, da se slovenski klerikalci in liberalci vedno združijo, ko gredo proti Nemcem.*⁹⁸⁰

Po reformiranju državno- in deželnozhorskega volilnega reda je prišel na vrsto tudi občinski. S. n. je po pisanju D. S. nasprotoval novemu volilnemu sistemu z glavnim argumentom, da ne izključuje možnosti izvolitve nemških predstavnikov v mestni svet:

*To je razumljivo, saj bi bil potem vzpostavljen nadzor nad finančnim poslovanjem sveta, hkrati pa bi Nemci lahko opozarjali na nemodre odločitve; preprečiti jih tako ne bi mogli.*⁹⁸¹

Kmalu zatem so Nemci slavili nov proporcionalni občinski volilni red za Ljubljano, ki je bil v deželnem zboru izglasovan z glasovi ljudske stranke in nemškega veleposlastva:

*Ni sicer idealen, liberalna prevlada je še vedno zagotovljena, pomeni pa bistven napredek za ljubljanske davkoplačevalce.*⁹⁸²

Občinske volitve leta 1911 so potekale po novem volilnem redu. Izidi so bili naslednji: 23 poslancev Narodnonapredne stranke, 14 poslancev ljudske stranke, 7 poslancev nemške stranke in en poslanec socialdemokratov.⁹⁸³ Volitve je po poročanju D. S. motila "drhal":

*Pri volitvah je prihajalo do nepravilnosti in pasivnosti mestne policije, ko so npr. motili volivke pri glasovanju na glasovalnem mestu v mestnem dekliškem liceju. Sodrga je psovala in nadlegovala volivke, posebno uršulinke.*⁹⁸⁴

Pred volitvami novega župana, ki ga je 18. 12. 1911 izbiral občinski svet, je D. S. osvetljeval položaj:

Med 35 svetniki je 7 nemških: Kamillo Pummer, direktor kranjske stavbne družbe, Julius Elbert, trgovec, Ferdinand Staudacher, oficial in posestnik, dr. Erwin Ambrositsch, odvetnik, Ferdinand Schmitt, inženir in posestnik, Franz Unger,

⁹⁷⁹ D. S., 1. 5. 1908.

⁹⁸⁰ Prav tam.

⁹⁸¹ D. S., 13. 1. 1910; članek z naslovom "Die neue Gemeindevahlordnung in Laibach".

⁹⁸² D. S., 27. 3. 1910; članek z naslovom "Die neue Gemeindevahlordnung für Laibach".

⁹⁸³ D. S., 27. 4. 1911; glasovi so bili oddani takole:

	klerikalci	liberalci	Nemci	socialdemokrati
I. razred	407	611	286	24
II. razred	1121	1370	458	99
III. razred	2471	3266	1018	799

⁹⁸⁴ D. S., 17. 12. 1911.

delovodja, in Hermann Brandt, knjigovodja. Za ljubljanske Nemce je to pomembna, nova stran zgodovine.

*Nemški občinski svetniki naj se zavzemajo za urejeno upravo, proti nesmiselnemu zapravljanju za strunkarske in šovinistične namene, proti napadom na nemško posest; skrbijo naj za ukrepe proti stanovanjski stiski, proti stanovanjskemu oderuštvu, proti razpuščenim razmeram na trgu in dražitvi živil, proti korupciji in protekciji.*⁹⁸⁵

Državnozbornske volitve 1911 so se po mnenju Nemcev iztekle zanje ugodno. Porašlo je število glasov, oddanih za Nemce v Ljubljani; 1907 je za nemške kandidate glasovalo 8 % oziroma 418 volivcev, tokrat pa 583 oziroma 11 %. Popolno prevlado pa so dosegli nemški liberalci na Kočevskem:

*Po štirih letih se krščanski socialci v Kočevju ne upajo postaviti svojega kandidata za državnozbornske volitve, da ne bi pokazali, v kako očitni manjšini so. Njihov obstoj je tako zgolj navidezen, število privržencev pa neznatno. Krščanski socialci so izdali ukaz, naj njihovi volivci glasovnice pretrgajo.*⁹⁸⁶

Na deželnozbornskih volitvah leta 1911 je še vedno veljal klerikalno-nemški dogovor, kar je razvidno iz predvolilnega zborovanja Nemškega društva. Vodstvo je predlagalo, naj Nemci na nadomestnih volitvah za deželni zbor volijo klerikalnega kandidata, mizarskega mojstra Rojino, ker se je slovenskoliberalni kandidat, tržni komisar Ribnikar, izkazal za preganjalca Nemcev že med izgredi leta 1908. Dr. Bischoff je predlagal, naj kandidira dr. Eger, saj jim je Rojina popolnoma tuj. Ta predlog je bil sprejet z dvema glasovoma večine, kljub temu da je dr. Plautz zagovarjal stališče odbora.⁹⁸⁷

Pomladno veselje kranjskih Nemcev je skalila turobna jesen – Tržič je padel:

Kar se je dalo predvideti, se je zgodilo! Tržič, ta trdnjava nemštva ob vznožju Ljubelja, je prešel v roke Slovencev. Zadnji ostanek nekdanje nemške prevlade na deželi je tako izginil. Izginil pa ni po naravni poti, temveč zaradi enostranske napisane zakonodaje, ki je velike davkoplačevalce oropala njihovih dosedanjih skromnih pravic in šla na roko nasilju množice.

*Kar zadeva Slovence, so se liberalci in klerikalci medsebojno združili proti Nemcem, ki so v tretjem razredu podprli delavsko stranko, v obeh drugih pa postavili svoje kandidate. Od nemških kandidatov je prodril le dosedanji župan Karl Mally.*⁹⁸⁸

Leta 1913 so Nemci v Ljubljani spet postavili svoje kandidate za državnozbornske volitve, seveda pa ti niso imeli uspeha.⁹⁸⁹

Slovenski liberalci vse do konca obstoja monarhije niso mogli odpustiti klerikalcem, da so Nemce "spustili" v ljubljanski občinski svet, tako pa zagrešili smrtni greh. D. S. je te obtožbe komentiral takole:

⁹⁸⁵ D. S., 17. 12. 1911.

⁹⁸⁶ D. S., 18. 6. 1911.

⁹⁸⁷ D. S., 22. 10. 1911; članek z naslovom "Landtagswahlversammlung!".

⁹⁸⁸ D. S., 23. 11. 1911; članek z naslovom "Neumarkt gefallen!".

⁹⁸⁹ 21. 11. 1913 je potekalo predvolilno zborovanje; kandidata za oba ljubljanska okraja sta bila Kamillo Pammer in Ferdinand Staubacher, oba občinska svetnika, ter Hermann Brandt za splošno kurijo. (D. S., 23. 11. 1913.)

Liberalcem se je tako zdelo prav, da 6000 ljubljanskih Nemcev ne bi smelo črh-niti niti besedice o tem, kako se porablajo davki, ki jih plačujejo. Tudi nekdanji odbornik Novak je na predvolilnem zborovanju pripomnil, da so klerikalci odprli Nemcem vrata v občinski svet in tako napravili Ljubljano spet dvojezično, Nemcem pa omogočili, da delajo za slabitev slovenske Ljubljane. To pa da so klerikalci storili le iz maščevanja, ker Ljubljana ne trobi v njihov rog.

Dopisnik D. S. je pri tem pripomnil, da so drugje Nemci bolj cenjeni, npr. v Srbiji, ki jim je pred kratkim zaupala ureditev pošte in telegrafa. Glede Ljubljane je D. S. sodil, da nemški svetniki (poleg zavzemanja za nemške pravice) bolje ščitijo slovenske interese, kakor to počnejo predstavniki slovenskih strank:

Ali Ljubljana sploh kdaj ni bila dvojezična? Ali menijo, da jo je odstranitev nemških napisov naredila enojezično? Nemški odborniki delajo v prid Ljubljane in za vzpostavitev nadzora nad poslovanjem mesta ter popravljajo napake iz preteklosti, ki so prizadele mesto. Nemški poslanci so si pridobili zasluge pri izvedbi kanalizacije, izboljšavi obrtnega šolstva, preskrbi z živili in mesom, stališču proti novim obremenitvam prebivalstva in zavzemanju za graditev električne centrale ter za ureditev severnega dela mesta.

Zavzemali so se tudi za sprejetje službenih pravil za mestne uradnike. Nemški predlog o ustanovitvi čiste slovenske realke so slovenski odborniki obeh strank preglasovali. Proti subvencioniranju hrvaškega gledališča so nemški poslanci glasovali zato, ker se denar davkoplačevalcev ne sme uporabljati tako, da bi se slovenski oder za dolga leta zatrl. Potegovali so se tudi za boljšo nastanitev v nemški dekliški šoli in zahtevali graditev novega poslopja. Iz tega kratkega orisa je razvidno, da je sodelovanje nemških odbornikov le v korist Ljubljane.⁹⁹⁰

Na deželnozborskih volitvah 1913 so ljubljanski Nemci za splošno kurijo postavili svojega kandidata Hermanna Brandta.⁹⁹¹ Na teh volitvah je bilo oddanih 5111 glasov, ki so bili razdeljeni takole: Jože Turk 2684 (Narodnonapredna stranka), Ivan Kregar 1526 (Slovenska ljudska stranka), Etbin Kristan 842 (socialdemokrati) in Hermann Brandt 444 (Nemška stranka). Neveljavnih je bilo 236 glasov. D. S. je pozval volivce, naj na ožjih volitvah oddajo prazne glasovnice.⁹⁹²

Nemci so energično zavračali vse očitke, da se povezujejo z liberalci, in spet valili krivdo na Jude:

Navedbe Slovenca, da je Turk dobil glasove nemških meščanov, so smešne. Niti enega poštenega Nemca ni, ki bi dal svoj glas temu kandidatu. Možno pa je, da so to storili tisti, ki sicer radi uživajo blagre naših kulturnih ustanov, se pa ob volitvah obešajo okoli vratu slovenski liberalni stranki, ne da bi se ozirali na antisemitske izpade slovenskega liberalnega časopisja. Vsekakor je možno, da še vedno obstajajo Nemci, ki mislijo, da morajo hoditi svojo pot.⁹⁹³

Vsekakor so se deželnozborske volitve 1913 iztekle, ne da bi se spremenilo nemško posestno stanje. Tudi v novem deželnem zboru je imela slovenska klerikalna stran-

⁹⁹⁰ D. S., 27. 11. 1913; članek z naslovom "Die deutschen Gemeinderäte der Stadt Laibach".

⁹⁹¹ D. S., 30. 11. 1913.

⁹⁹² D. S., 4. 12. 1913; članek z naslovom "Zur Wahlbewegung".

⁹⁹³ Prav tam.

ka absolutno večino. Kranjske Nemce je kakor ponavadi zastopalo 10 mandatov veleposestva in dr. Eger, izvoljen v kočevskem mestnem okraju.⁹⁹⁴

Zadnje predvolilno zborovanje pred prvo svetovno vojno sta imela 21. 5. 1914 državnozbornski poslanec grof Barbo in deželnozbornski poslanec dr. Ferdinand Eger v kočevskem hotelu "Zur Stadt Triest". Ob tej priložnosti sta volivcem predstavila svojo dejavnost in videnje razmer na Kranjskem. Grof Barbo je prikazal nezmožnost parlamenta po obstrukciji Čehov. Zato je vloga parlamenta bedna. Vlada, ki je vedno izrabljala Nemce, voljne za žrtvovanje v korist države, jih je po uporabi zavrgla po načelu: "Zamorec je storil svojo dolžnost, zamorec lahko gre!" Čehom pa venomer popušča, se jim dobrika in jim daje darila, "da bi se jim razjasnil mrki obraz". Potem se je še razgovoril o požrtvovalnosti Nemcev in neodločnosti vlade, kar naj bi bila značilnost vseh avstrijskih vlad zadnjih tridesetih let. Taaffejevo politiko brkljanja nadaljuje tudi ta vlada. Prvi pogoj za ureditev razmer bi bila sprememba parlamentarnega poslovnika. Na zborovanju so sprejeli resolucijo:

*Zborovanje volivcev v Kočevju obžaluje ohromitev parlamenta, ki jo je povzročila češka obstrukcija, in nujno predlaga, naj se s temeljito reformo poslovnika parlamenta onemogoči izrojenost delovanja le-tega in naj se spet vpeljejo potrebne ustavne razmere, ki bi državi in narodom prinesle ozdravitev.*⁹⁹⁵

*

V nasprotju s prepričanjem, da so bili kranjski Nemci od leta 1883 pa do srede prvega desetletja 20. stoletja pasivni, je dejstvo, da so se že ob koncu stoletja hoteli vrniti na politično prizorišče. Oscar Plautz npr. zmotno navaja, da so se kranjski Nemci otresli pasivnega stališča šele leta 1907, ko so se udeležili državnozbornskih volitev in poskušali preprečiti zmago osovraženemu Hribarju. Plautz je celo zapisal, da so se za udeležbo na volitvah odločili, ker je bil Hribar največji škodljivec nemštva ter krivec za razpad sporazuma med Nemci in slovenskimi liberalci.⁹⁹⁶ Nasploh so kranjski Nemci volili v obravnavanem obdobju proti slovenskim liberalcem in -povsod tam, kjer sami niso mogli prodreti - v sodelovanju s slovenskimi klerikalci. Vendar jim ta politika ni prinesla veliko več od gole "ohranitve posestnega stanja". Plautz ugotavlja, da sta bila edini pozitivni pridobitvi novega režima občinska volilna reforma za Ljubljano, ki jo je deželni zbor sprejel 5. 10. 1910 (s čimer so se Nemci vrnili v ljubljanski občinski svet), in uvedba državne policije za Ljubljano in okolico 22. 2. 1912. Slednje naj bi za vselej odpravilo nevarnost, da bi se ponovilo nasilje nad Nemci iz leta 1908.

Po drugi strani se je izkazalo, da toliko opevana nemška sloga na Kranjskem le ni tako trdna. Vpeljava kočevskega državnozbornskega mandata in potek predvolilnih dejavnosti na Kočevskem sta pokazala, da narodna kohezija ni bila popolna ter da si je bilo treba za ohranitev sloge precej prizadevati in vpeljati celo nov sistem političnega organiziranja.

---

⁹⁹⁴ D. S., 21. 12. 1913; članek z naslovom "Die Landtagswahlen".

⁹⁹⁵ D. S., 24. 5. 1914.

⁹⁹⁶ O. P. - *Die Deutschen ...*, str. 54-55.

Zdi pa se, da so bili kranjski Nemci kljub vsemu zadovoljni s svojimi dosežki. Aktivni soudeleženelec takratnega političnega življenja Oscar Plautz v svojem pisanju prav objokuje izid vojne, ki je uničil trdne temelje kranjskega nemštva. Ta so po Plautzevem mnenju kranjskim Nemcem omogočala napredek in razcvet:

S tem ko so se kranjski Nemci obdržali v deželnem zboru, so lahko do konca vzdržali dvojezičnost v deželi. Uradne objave so bile dvojezične, pri vseh uradih sta bila oba jezika v uporabi kot uradna. Poslanci kranjskih Nemcev so v parlamentu stalno sodelovali s poslanci sosednjih dežel, Nemški narodni svet za Kranjsko pa je od leta 1908 tesno sodeloval z drugimi nemškimi narodnimi sveti. Tako so imeli kranjski Nemci možnost ohraniti svojo posest in vedno znova in znova odbiti ponavljajoče se poskuse Slovencev, da bi vpeljali slovenščino kot notranji uradni jezik. Nemški vpliv je bil dovolj velik, da je zadržal dvojezične napise v Ljubljani vse do leta 1908. Nemški voditelji na Kranjskem so si močno prizadevali, da so pred stalno prodirajočim sovražnikom obdržali nemške položaje. Lahko se z zadovoljstvom ugotavlja, da je bilo prizadevanje v glavnem okronano z uspehom in da bi se na ustvarjeni podlagi dalo graditi naprej, ko bi imela prva svetovna vojna drugačen izid.⁹⁹⁷

VII/9 Kranjski Nemci med I. svetovno vojno

Ob atentatu na prestolonaslednika Ferdinanda in izbruhu vojne so tudi od kranjskih Nemcev zaveli spravljivejši toni. Iz njih se je dalo razbrati, da vidijo v vojni priložnost za poboljšanje Slovencev:

O izjavah Slovencev o sožalju in lojalnosti ter o veliki predanosti cesarju in domovini ne gre dvomiti. Najboljši dokaz o njihovi predanosti pa bi bil vpliv vodilnih Slovencev na vzgojo mladine v dobrem avstrijskem duhu. Ne želimo naštevati nedavnih primerov, ki so kazali na to, s kakšnim duhom je prežeta slovenska mladina, ki se je sistematično vzgajala v protidržavnem duhu ter v sovraštvu in zaničevanju monarhije.

Nesrečni sistem pometanja pod preprogo je treba zamenjati z energičnim nastopom, gojenjem patriotizma in zavedanjem, da je slovenski narod le majhen del tiste velike celote, ki se ji ima zahvaliti za vse velike dosežke na duševnem in gospodarskem področju. Slovensko mladino je treba poučiti, kako nizko bi se spustila in kako močno bi se razvrednotila, če bi sestopila z visoke kulturne ravni Kranjske v nižave Bosne, Srbije in drugih južnoslovenskih dežel.

Med slovenskimi študenti je sicer mnogo razgretih glav, a se potem, ko se navdušenje ohladi, obnašajo jagnječje krotko, da bi dosegli skromne službice. Na žalost je nekaj tudi takih, ki jih zmorni nauki tako zmešajo, da v svojo škodo in škodo vse okolice igrajo narodne junake in mučence.⁹⁹⁸

⁹⁹⁷ Prav tam, str. 137-138.

⁹⁹⁸ D. S., 2. 7. 1914; članek z naslovom "In ernster Zeit".

Kranjski Nemci so tudi v prvem obdobju vojne obdržali pokroviteljsko držo. Njihovo glasilo je poročalo, da so na Kranjskem prevladala dinastična in domovinska čustva ter navdušenje za pravično vojno.

Vsi brez izjeme so navdušeni. Prenehal je strankarski boj in vsi, ne glede na narodnost, stopajo v boj za Avstrijo. Upati je, da je bila drža med slovenskimi vodilnimi sloji in tiskom, ki jim je blizu, spremenjena iskreno in ne iz nuje. Slovenski narod bo tudi iz dogodkov najnovejše dobe dobil poduk, da ni mogoče na dolgo dobo živeti na račun drugega in da mu je avstrijski sodržavljan druge narodnosti lahko blizu, saj ga z njim povezujejo gospodarski in kulturni interesi, predvsem pa zvestoba domovini in vladarju.⁹⁹⁹

Kljub temu da so Slovence pohvalili zaradi boljše držbe, pa se Nemcem slovensko navdušenje še ni zdelo dovolj veliko:

Patriotizem naših slovenskih sodržavljanov je nad vsakim dvomom, vendar ni uveljavljeno in ni v navadi v tej deželi, da bi ob vesteh o zmagah pokazali svoje zadovoljstvo v javnosti. Kljub različnim pogledom na to vprašanje pa je dejstvo, da v drugih deželnih glavnih mestih delujejo izrazi veselja osvežujoče ter med prebivalstvom dvigajo moralo in samozavest. V tem smislu upamo, da bo ob vesteh o zmagah mesto v prihodnje ovito v zastave. V teh dnevih samoodpovedovanja in bolečine se kujejo novi ideali, ki pričajo o moralni moči posameznika in celote. Preteklost naj bo pozabljena, upamo na boljšo prihodnost.¹⁰⁰⁰

Kljub vsemu pa je navdušenost počasi plahnela. Neki patriot je časopisu kranjskih Nemcev pisal o tem, da pojema dobrodelnost ljudstva, ki je v prvih časih vojne zasipalo odhajajoče na fronto z darili in vzorno pomagalo ranjencem.

Zdaj je nastopila neka otopelost, ni več napetega pričakovanja novic, ravnodušno se sprejema vest o junaški smrti na bojišču ipd. Razumljivo in normalno je, da se mesece ne da vztrajati v napetosti, ker je zdravju škodljiva. Vendar je treba, posebno v premožnih krogih, nadaljevati dobrodelnost, saj se potrebe večajo, število sirot in vdov se viša. Mogoče je to simptom prevelike dejavnosti v božičnem času, če bi to trajalo dlje, pa bi bilo skrb zbujajoče.¹⁰⁰¹

Glasilo kranjskih Nemcev se je sredi leta 1915 pritoževalo nad premajhno navdušenostjo oziroma premajhno skrbjo slovenskih listov za krepitev morale prebivalstva:

Tukajšnji listi ne komentirajo vesti z bojišč in premalo poudarjajo notice o zmagah centralnih sil, preveč pa neugodne vesti. Pretirano zdrava "hrana" to ni, zbujajo nezaupanje in poraja dvome. Komaj se kdaj navede spodbudna beseda iz drugih listov. Posebno bi veljalo zavračati lažne vesti, ki vznemirjajo prebivalstvo. Domovinska čustva domačega prebivalstva bi bilo treba krepiti in v tem smislu bi morali nastopiti najuglednejši posamezniki v deželi. Sami bi morali

⁹⁹⁹ D. S., 30. 7. 1914; članek z naslovom "Stimmungsbild".

¹⁰⁰⁰ D. S., 22. 11. 1914; članek z naslovom "Siegesfeier". Med vojno vihro (13. 12. 1914) je glasilo kranjskih Nemcev objavilo vest o smrti nekdanjega kranjskega deželnega predsednika Heina in opevalo njegove zasluge: "Kot deželni predsednik je uveljavljal nadstrankarsko državno avtoriteto po Winklerjevem oziroma Taaffejevem obdobju. Ima velike zasluge za razvoj gospodarstva, sociale in kulture kranjske dežele. Vlada ga je pustila pasti, ker je upala, da bo tako uredila politične razmere v deželi. Bil je častni meščan Ljubljane, zato je magistrat izobesil črno zastavo."

¹⁰⁰¹ D. S., 24. 1. 1915; članek z naslovom "Beherzigungswert".

*poseči vmes, ne pa da čakajo na pomoč oblasti. Posebno bi tako kazalo razsvetliti ljudstvo s pisanjem v edinem nemškem dnevniku, ki izhaja v Ljubljani.*¹⁰⁰²

Kmalu zatem je D. S. prenehal izhajati.

Politična dejavnost med vojno je nasploh zamrla. Plautz omenja, da je ljubljansko Nemško društvo 1916 objavilo brošuro z naslovom *Zur Autonomie des Landes Krain* (K avtonomiji dežele Kranjske), v katerem so bičali klerikalni zlorabi kranjske deželne uprave, v začetku leta 1918 pa spis *Die Deutschen Österreichs und die Südslawische Frage* (Nemci Avstrije in južnoslovansko vprašanje). Tega je izdal Nemški klub, vrhovno telo nemških narodnih svetov v Avstriji, in naj bi bil zadnji poskus rešiti južnoslovansko vprašanje, tako da bi se Hrvati in Srbi na ozemlju habsburške monarhije združili v enem upravnem telesu v okviru ogrske krone, Slovenci pa bi ostali v avstrijski državni polovici.¹⁰⁰³

Med prvo svetovno vojno je zaznati silovit porast deleža nemške kulture v Ljubljani. Medtem ko so nemška društva delila približno enako usodo s slovenskimi, je nemško Jubilejno gledališče, združeno v Kartel nemških avstrijskih gledališč, brez vsake slovenske konkurence in ob podpori države, predvsem vojske (dopusti vojakom igralcem), v Ljubljani popolnoma prevladalo. Tako je neverjetno porasel delež nemških prireditev – te so v predvojni sezoni 1913/14 znašale tretjino vseh prireditev, v sezoni 1915/16, ko je nemško gledališče spet obnovilo dejavnost, pa je njihov delež narasel na kar 78,3 % vseh ljubljanskih prireditev.¹⁰⁰⁴

Oscar Plautz v svojem tipkopisu navaja, da je bilo od 146 članov akademskega društva Carniola vpoklicanih 96 in štirinajst jih je padlo junaške smrti. Po njegovi presoji so kranjski Nemci med vojno kazali veliko večjo požrtvovalnost kakor njihovi slovenski sodeželani. Tako so denimo pošiljali cele tovornjake daril soškim borcem, Nemško društvo pa je organiziralo zbiranje sredstev za sklad padlih očetov – nemških Kranjcev.¹⁰⁰⁵

*

Lepe napovedi in dobra izhodišča za razvoj kranjskih Nemcev je uničil razpad monarhije. Slovenci so na milost in nemilost obračunali z nemškimi sodeželani. Plautz v svojem pisanju navaja naslednje "vnebovpijoče krivice":

Slovenska narodna vlada je odpustila vse nemške uslužbenke, notarje in učitelje, in sicer tudi one, ki so izvirali s Kranjskega. Odpravili so dvojezično uradovanje, nemške vloge se niso več sprejemale, vse dvojezične napise so odstranili, prav tako so izginili vsi zasebni nemški napisi, celo znotraj hiš na hodnikih in stopniščih. Le na Kočevskem so bili spočetku dovoljeni dvojezični napisi na trgovinah in lokalih. Prav tako je bila prepovedana raba nemških krajevnih imen. Na šolskem področju so odpravili samostojne nemške osnovne šole.

¹⁰⁰² D. S., 9. 5. 1915; članek z naslovom "Begründete Wünsche".

¹⁰⁰³ O. P. - *Die Deutschen ...*, str. 55-56.

¹⁰⁰⁴ Primerjaj: Dragan Matić, *Kulturni utrip Ljubljane med prvo svetovno vojno*, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Gradivo in razprave 15, Ljubljana 1995.

¹⁰⁰⁵ O. P. - *Die Deutschen ...*, str. 388-389.

Vse zasebne nemške šole so zaprli, s čimer je bil zelo oškodovan predvsem Schulverein. Tudi javne nemške šole so zaprli, maloštevilne nemške razrede pa priključili slovenskim šolam. Določeno je bilo, da lahko nemške razrede obiskujejo le otroci pravih [pristnih – Echtdeutscher Eltern] nemških staršev. Otroci iz mešanih zakonov ali otroci staršev, ki po mnenju šolskih oblasti niso imeli nemških priimkov, niso smeli več obiskovati nemškega pouka. Tudi, t. i. manjšinskim šolam niso privoščili miru, tako da jih je na koncu ostalo le nekaj na Kočevskem. Vse nemške srednje šole so zaprli – za kratek čas so na vsem slovenskem ozemlju pustili delovati le nemško realno gimnazijo v Ljubljani.

Z letom 1919 se je začelo uničevanje nemških društev. Filharmonično društvo in Kazinsko društvo so Slovenci prevzeli s sleparijo. Skoraj vsa nemška društva so bila razpuščena, njihovo premoženje pa slovenizirano. Gorske kočje Nemško-avstrijskega planinskega društva so izročili Slovenskemu planinskemu društvu. V nemško gledališče so namestili slovenski oder. Na koncu sta v Ljubljani ostali delujoči le Društvo za negovanje ubožcev ("Verein für Armenpflege") in Društvo za zaščito mladine (Verein "Jugendschutz"), a sta bili v delovanju zelo omejeni. Nemcem odvzeto premoženje se lahko oceni na več milijonov kron. Tudi sicer so bili Nemci povsod preganjani. Večina industrijskih obratov in trgovskih družb v lasti domačih Nemcev je prešla pod premoženjski nadzor novoustanovljene institucije, ki je bila zelo podobna uradni določitvi začasnega upravljanja premoženja, njen namen pa je bil "prepričati" nemške podjetnike da privolijo v nacionalizacijo. Ta se je dejansko zgodila v celi vrsti primerov. Na podlagi različnih odločb za odpravo stanovanjske stiske so izselili iz stanovanj ne samo družine nemških uslužbencev, temveč tudi nemških državnih upokojenecv. Tako so bili ti ljudje prisiljeni v izseljevanje. Izselili so se tudi mnogi nemški trgovci in obrtniki, katerih obstoj je bil ogrožen. Z jugoslovansko agrarno reformo je bil nemškim veleposestnikom odvzet velik del posestev in gozdov za zanemarljivo odškodnino. To, kar so Slovenci poskušali že od leta 1848 – izriniti Nemce na Kranjskem z vseh položajev – jim je po razpadu habsburške monarhije uspelo v kratkem času. Politični, gospodarski in kulturni pomen nemštva na Kranjskem je bil uničen.¹⁰⁰⁶

V istem tipkopisu je Plautz konkretnije opisal slovenske "prevzeme" nemških društev in zavodov. Tako je npr. nadzor nad premoženjem Filharmoničnega društva z 11. marcem 1919 prevzel okrožni sodnik in slovenski glasbenik Anton Lajovic:

Lajovic se je polastil društvenega premoženja in odklonil izdajo potrdila o prevzemu inventarja in denarja, ki si ga je prisvojil. Članom vodstva je prepovedal dostop v Filharmonijo, razpustil je glasbeno šolo in odpustil učitelje. Glasbenega direktorja Gerstnerja je Lajovic upokojil s pokojnino borih 300 kron na mesec. Dne 29. 11. 1919 je Lajovic brez vsake zakonske osnove sklical redno zasedanje Filharmoničnega društva. Tega se ni udeležil noben društveni član, saj je bilo zborovanje sklicano nezakonito in proti društvenim pravilom. Kljub temu je prišlo kakih 100 ljudi in Lajovic jih je sprejel v društvo kot člane. Ti so izvolili

¹⁰⁰⁶ O. P. – *Die Deutschen ...*, str. 389–392. O slovenizaciji nemških ustanov glej tudi: Ervin Dolenc, *Kulturni boj, slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918–1929*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1996.

novu društveno vodstvo z Lajovicem na čelu. Proti temu nezaslišanemu nasilju je neuspešno protestiralo legalno društveno vodstvo, na čelu katerega sta bila dr. Pessiack in dr. Schweiger. Lajovic, ki je bil hkrati slovenski skladatelj, je premoženje Filharmoničnega društva v vrednosti 3 milijonov kron prenesel na Glasbeno matico. Ta rop je pomenil žalostni konec Filharmoničnega društva.¹⁰⁰⁷

Po podobnem receptu je prešlo v slovenske roke društvo Kazina: nad njegovim premoženjem je bil sprva uveden nadzor, nato pa je nadzornik po navodilih deželne vlade sprejel v društvo veliko Slovencev in sklical shod članstva, na njem pa je bilo izvoljeno novo vodstvo.¹⁰⁰⁸

Turnverein je nova oblast ob prevratu razpustila kot državi nevarno društvo. Društveno zastavo je rešil J. J. Binder, jo odnesel v Beljak in tam so jo potem nosili v slavnostnih sprevodih. Iz društvene zgodovine gre poudariti spremembo imena leta 1885, ko so društvo preimenovali v *Laibacher deutscher Turnverein*. Leta 1898 so sprejeli rdeče-črno-rumeno trikoloro kot društveno barvo, a je oblasti sprva niso dovolile, tako da so jo smeli uporabljati šele, ko jim jo je odobrilo državno sodišče. Zdi se, da je na društveno usmeritev precej vplival J. J. Binder s svojimi schönererjanskimi nazori. Tako je društvo od leta 1900 omejilo sprejemanje novih članov le na arijce. Ljubljanski nemški Turnverein je bil vključen v XV. okrožje nemškega Turnvereina - v Avstrijo, v okviru tega pa v južnoavstrijski okraj. Tako je član ljubljanskega Turnvereina redno sodeloval pri prepirih XV. okrožja z glavnim društvom, saj slednje ni hotelo sprejeti arijske določbe.¹⁰⁰⁹

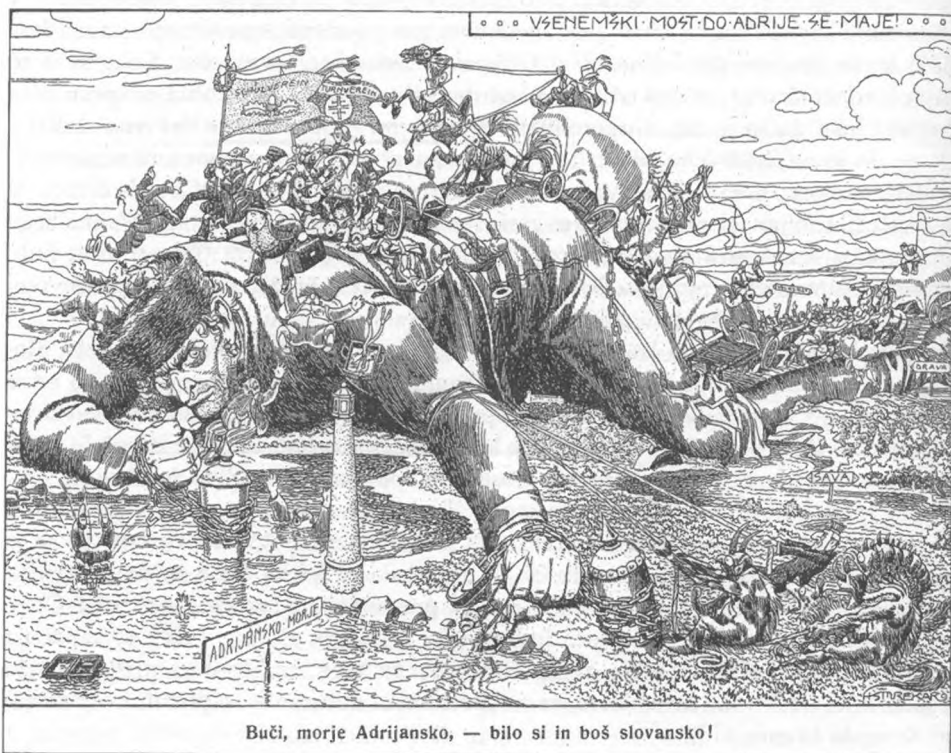
Kranjska hranilnica, ki od leta 1870 med svoje člane ni več sprejela nobenega Slovence, je bila pglavitni finančni steber kranjskega nemštva. Po prevratu je nova oblast vodstvo hranilnice - ki ni hotelo spraviti v nevarnost vlog svojih varčevalcev in delovnih mest uradnikov - prisilila v kompromis. Ker upiranje ne bi imelo možnosti za uspeh, je hranilnica sprejela "napotek", po katerem je bilo med člane hranilnice sprejetih 42 Slovencev vseh mogočih strankarskih usmeritev. Izvoljeno je bilo tudi novo vodstvo, sestavljeno iz desetih Slovencev in štirih Nemcev. To se je zgodilo na generalnem zborovanju 27. 11. 1919, ki se lahko šteje za dan pogreba Kranjske hranilnice. Na položaj dolgoletnega predsednika Kranjske hranilnice Ottomarija Bamberga je prišel slovenski industrialec Dragotin Hribar. Poleg premoženja hranilnice, ki je takrat znašalo okrog 20 milijonov kron, so Slovenci prišli tudi do posesti cele vrste volil in ustanov, ki so jih nemški dobrotniki zapustili v upravljanje Kranjski hranilnici.¹⁰¹⁰

¹⁰⁰⁷ Prav tam, str. 260-261. O slovenizaciji Filharmonije glej tudi: Dragotin Cvetko, *Glasbeni svet Antona Lajovica*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Dela 28, Ljubljana 1985, poglavje: *Slovenizacija Filharmonične družbe*.

¹⁰⁰⁸ Prav tam, str. 304.

¹⁰⁰⁹ Prav tam, str. 267-268.

¹⁰¹⁰ Prav tam, str. 243-244.

BIOGRAFIJE NEKATERIH POMEMBNIH KRANJSKIH NEMCEV POLITIKOV

(POVZETO PO TIPKOPISU O. PLAUTZA
DIE DEUTSCHEN IN KRAIN)

Avtor je izbral in povzel samo tiste biografije iz Plautzevega tipkopisa, ki prinašajo razmeroma nove podatke o znanih kranjskih Nemcih, oziroma tiste o sicer manj znanih osebah, ki pa so na politiko kranjskega nemštva bistveneje vplivale.

Dr. Josef Julius Binder

Nobeden od Nemcev, ki so službeno prišli na Kranjsko, ni tako tesno zrasel s kranjskim nemštvom in nobeden mu ni bil tako predan kakor Binder. Sin malih ljudi, Švab, po izvoru iz Ogrske, iz okolice Fünfkirchna, je bil rojen 2. 9. 1850 na Dunaju. Tam je obiskoval gimnazijo ter na univerzi študiral zgodovino in filologijo. Nato je odšel na univerzo v Berlinu in tam poslušal Mommsenova in Curtiusova predavanja. Na dunajski univerzi je doktoriral leta 1876. Istega leta je na Dunaju začel svojo pedagoško kariero in jo za kratek čas nadaljeval v Linzu. S 1. 12. 1878 je bil premeščen na višjo gimnazijo v Ljubljani in na njej služboval več kakor trideset let. Imel je ne navadno veliko zmogljivost, ukvarjal se je z znanostjo in pisateljivanjem. Njegova dela so: Rudniki v državnem gospodarstvu Rimljanov, Tacit in zgodovina rimskega cesarstva pod cesarjem Tiberijem, Mikene in Troja, Nekaj o raziskavah na področju Nibelungov, poleg tega pa še vrsta priložnostnih spisov in veseloiger.

Bil je prvi izmed kranjskih Nemcev (do tedaj so bili v taboru ustavoverne oziroma nemškoliberalne stranke), ki je razvil nemško narodno zastavo. Iz Ljubljanskega nemškega Turnvereina, v katerem je bil dejaven 35 let kot "namestnik glavnega govorca" in iz ljubljanske krajevne skupine Südmarke, ki ji je načeloval od ustanovitve 1889, je naredil okope nemštva. Bil je duša obeh društev. Njemu gre zahvala za dvig nemške telovadbe na vsem jugu Avstrije, za skupna kranjsko-primorska nemška zborovska srečanja, pa tudi za ustanovitev cele vrste nemških šol na Kranjskem in Primorskem. Bil je izvrsten učitelj in vzgojitelj. Pridobil si je izjemne zasluge za ustanovitev zasebnega nemškega ženskega učiteljišča v Ljubljani in bil od leta 1903 njegov direktor. Kljub vsemu je bil kot človek zelo preprost. Sam si ni nič privoščil. Nosil je obnošene obleke, obenem pa ni nikoli odrekel podpore pomoči potrebnemu. Skrbel je za malega človeka in delil njegove skrbi. Ravno zato je veliko pripomogel k temu, da je nemštvo v Ljubljani prestalo vsa socialna nasprotja in vedno bolj raslo v trdno narodno telo. Kjer je le mogel, je spodbujal in pomagal mladim ljudem do položajev. Njegov osebni zgled je bil

učinkovit, tako da je moral vsakogar, ki je prišel v stik z njim, prevzeti njegov plamen navdušenja za narod in ga je moral posnemati.

Kako mu je krvavelo srce, ko so bili v nesreči leta 1918 uničeni vsi sadovi njegovega dela, ki je trajalo desetletja, in ko je moral on sam z družino - poročil se je šele pri šestdesetih - zapustiti tako ljubo mu drugo domovino. Miren kotiček je našel v ženini domovini, v Beljaku, in tam je kljub sedemdesetim križem prevzel vodstvo ženske obrtne šole. Poleg tega je bil dejaven še v beljaškem Turnvereinu - ob slavnostnih priložnostih je dovolil, da so v sprevodu nosili zastavo Ljubljanskega nemškega Turnvereina, ki jo je bil rešil. Umrli je na svoj rojstni dan 2. 9. 1931, ko ga je zadela kap med kopanjem v Baškem jezeru.

Hermann Brandt

Rojen 1865 v Ljubljani, je bil leta 1879 sprejet kot vajenec v podjetje Kleinmayr & Bamberg. V tej tiskarni je služboval vse do odhoda v pokoj leta 1929, saj je ostal na svojem delovnem mestu tudi po prevratu in slovenskem prevzemu družbe. Od leta 1909 je kot zapisnikar, od 1924 pa kot kurator pripadal ljubljanski evangeličanski občini in je vedno skrbel za ohranitev njene nemške biti. Od leta 1911 pa do prevrata je bil član ljubljanskega občinskega sveta. V avstrijskih časih je bil društveno dejaven. Po prevratu je bil vodilni v boju za ljubljansko nemštvo, ki je bilo oslabiljeno z izseljevanjem in zaradi pritiskov novih oblasti. Bil je vodja krajevne skupine Švabsko-nemške kulturne zveze od njene ustanovitve 1932 do razpustitve v letu 1936. Po razpadu Jugoslavije se je preselil v Gmünden.

Dr. Ferdinand Eger

Rojen je bil 22. 12. 1868 v Ljubljani kot sin trgovca Franca Egerja, češkega Nemca. Po končani gimnaziji v Ljubljani je študiral pravo na Dunaju. Potem ko je odprl odvetniško pisarno v Ljubljani, se je povsem predal boju za narodne in jezikovne pravice kranjskih Nemcev. Leta 1905 je bil izvoljen za predsednika Nemškega društva v Ljubljani, v času, ko se je spreminjalo celotno politično življenje v državi. Osnutek volilne reforme, ki ga je državnemu zboru predložil ministrski predsednik Gautsch, se na kranjske Nemce - zaradi vpliva slovenskih politikov - sploh ni oziral. Medtem ko so bili do tedaj zastopani v državnem zboru z dvema poslancema, jim v prihodnje ni bilo predviden nohen sedež. Dr. Eger se je takoj zavzel, da bi preprečil grozeče oškodovanje kranjskega nemštva. Odpotoval je na Dunaj na čelu odposlanstva, ki mu je pripadala tudi gospa Lina Kreuter-Galle, da bi posredoval pri pristojnih ministrih in vodjih nemških strank. Na željo dr. Egerja je dr. Derschatta kot vodja kluba nemških poslancev sklical sejo kluba, na njej pa je dr. Eger predstavil pomen svojega mandata za kranjske Nemce. Ko so člani kluba soglasno izrazili pripravljenost storiti vse, da bi ustregli željam kranjskih Nemcev, dr. Eger še ni bil zadovoljen. Zahteval je izrecno zagotovilo, da bo klub, če kranjski Nemci ne bodo dobi-

li lastnega mandata, glasoval proti volilni reformi. Povedal je, da bodo sicer kranjski Nemci prisiljeni po časopisih obrniti se na nemško javnost in tako klub prisiliti k energičnemu sprejemanju stališč. Klub se je nato spet posvetoval o zadevi in dal dr. Egerju izrecno obljubo, da bo za volilno reformo glasoval le, če bo predvidevala državnozbornski mandat za kranjske Nemce. Tako je bil ustanovljen mandat za volilno okrožje Kočevje, ki je bilo sestavljeno iz vseh nemških občin "kočevske deželice". V letu 1907 je Egerju uspelo ustanoviti samostojno nemško gimnazijo v Ljubljani in konec leta 1908 imenovati posebnega nemškega deželnega šolskega inšpektorja za nemške ljudske in srednje šole na Kranjskem. Ko je bil leta 1908 ustanovljen Nemški narodni svet za Kranjsko, so mu zaupali njegovo vodstvo. V tej vlogi se je stalno potegoval za pravice nemškega jezika pred sodišči in drugimi oblastmi ter ščitil nemško uradništvo pred sovražnimi napadi slovenskega časopisja. V znamenje priznanja ga je Društvo nemških državnih nameščencev na Kranjskem imenovalo za častnega člana. Na deželnih volitvah leta 1908 je bil Eger izvoljen v mestnem okraju Kočevje - Ribnica. Velike uspehe, ki jih je doseglo kranjsko nemštvo od ustanovitve Nemškega narodnega sveta za Kranjsko, gre pripisati predvsem dr. Egerju, ki je znal izkoristiti nasprotovanje med klerikalnimi in liberalnimi Slovenci. Prav so mu prišle tudi dobre zveze, ki jih je imel z drugimi nemškimi narodnimi sveti in nemškimi državnimi poslanci sosednjih dežel. Dne 22. 6. 1914 je dr. Eger kot vodja Nemškega narodnega sveta govoril na velikem nemškem narodnem zborovanju v Celovcu kot zastopnik narodnozavednih Nemcev alpskih dežel. Takrat je tudi nastopil proti vladni politiki, ki je bila naklonjena Jugoslovanom ter zuto škodila nemškim interesom in interesom države. Pri tem je izjavil:

"Mi, Nemci v južnih deželah, nasprotujemo temu, da bi bili igrača v službi slovanskih projektov, in lahko z vso pravico zahtevamo, da najvišji predstavniki države nastopijo proti rušilnim poskusom Jugoslovanov, ki bi, če bi bili uspešni, lahko uničili državo. Če bi probleme reševali nasilno, bi to povzročilo krizo, ki bi jo narodi sicer preživeli, vprašanje pa je, ali bi jo preživeli tudi država in dinastija. Nemci smo izpostavljeni napadom z vseh strani, vlada pa napadalce mnogokrat podpira. Neustrašno vodimo boj, in to ne samo za našo domovino, ampak za nemštvo vse Avstrije, ki ne sme dopustiti, da bi se mu zaprla pot do morja. Še vztrajamo na predstraži, če pa bi morali zapustiti naše položaje na Primorskem, bi si slovanska povodenj utrla pot vse do Karavank, vse do Drave. Dolgo pa vsekakor ne moremo vzdržati boja. Kličemo vas, naše brate, na pomoč, da nas zaščitite, da se ustavi sistem načrtnega izkoreninjenja nemštva na Kranjskem in da se upremo vladi, ki ta sistem podpira."

Podobno je Eger nastopil tudi na nemškem narodnem zborovanju med prvo svetovno vojno 19. 12. 1917 v Linzu in opozoril, da slovenske zahteve niso potihnile niti med vojno. Tako je omenil poskus, da bi nemško realko v Ljubljani z imenovanjem nemškega direktorja prepustili slovenskemu vplivu, novo potrditev vseslovanskih barv kot kranjskih deželnih barv in upiranje vlade, da bi ustregla dolgoletnim željam po ustanovitvi nemške pomorske šole v Trstu. Hkrati je Eger izjavil, da nemški narodni sveti za Kranjsko, Primorsko in Spodnjo Štajersko sodijo, da so nemški državnozbornski poslanci odgovorni za oškodovanje nemških pravic, ker podpirajo vlado, ki izvaja nemštvu škodljivo politiko:

“Nemške nacionalne stranke so lahko vladne le, če vlada ne krči nemškega posestnega stanja. Če pa se obnaša drugače, hi morale te nemške stranke ubrati druge poti. Avstrijski Nemci so na najboljši poti, da izgubijo dve deželi: Primorsko in Kranjsko. Obe že stoletja spadata med nemško-avstrijske dedne dežele in v njih tudi cveti bogato nemško življenje, zdaj pa kaže, da bosta prepuščeni Jugoslovanom.”

V društvenem življenju je bil dr. Eger dejaven v Kranjski hranilnici, v Nemškem društvu in v Südmarki. Zaradi svojega narodnega delovanja in odprtosti svojega značaja si je pridobil spoštovanje sonarodnjakov, pa tudi slovanskih sodeželanov na Kranjskem.

Dr. Friedrich Keesbacher

Med Nekranjci, ki so Kranjsko izbrali za svojo drugo domovino, gre omeniti dr. Keesbacherja. Rojen je bil 9. 7. 1831 v Schwazu na Tirolskem. Kot študent se je udeležil bojev leta 1848 na italijanskem bojišču. Ko je končal medicinski študij, se je izpopolnjeval še v Pragi, Münchnu in na Dunaju. Zatem je služboval v Benetkah in se srečeval z velikimi duhovi takratnega časa. Posebno so se mu vtisnila v spomin večerna srečanja z Wagnerjem, ki je takrat živel v Benetkah. Leta 1860 se je naselil v Ljubljani. Dolgo je bil primarij v bolnišnici, leta 1872 je kot sanitetni koncipist stopil v službo k deželni vladi, svojo kariero pa končal leta 1898 kot vladni svetnik in deželni sanitetni referent. Pridobil si je izredne zasluge z organizacijo zdravstvenega sistema v deželi. Bil je eden od ustanoviteljev Zdravniškega društva na Kranjskem. Ves čas je bil goreč udeleženec nemškega društvenega življenja, predan zlasti Filharmonični družbi. Leta 1862 je bil izvoljen v njeno vodstvo in od leta 1881 pa do svoje smrti 1901 je bil njen direktor. Gradnja stavbe filharmonije je v glavnem njegovo delo. Dolgo je na koncertih sodeloval kot tenor in bil je tudi pesnik. Kot goreč privrženec nemške stranke je bil član ljubljanskega občinskega sveta v letih 1869–1881.

Dr. Friedrich Ritter von Kaltenecker

Izviral je iz stare avstrijske uradniške družine, rojen pa je bil 1820. v Trstu. Obiskoval je nemško gimnazijo v Gorici, končal študij prava v Gradcu, zatem pa nastopil državno službo na Kranjskem. Vrsto let je bil na čelu finančne prokuratorje za Kranjsko. Zelo dejaven v javnem življenju, je bil že leta 1863 izvoljen v ljubljanski občinski svet in v njem je deloval 18 let. Leta 1867 so ga ljubljanski volivci izvolili v deželni zbor. V letih 1873–1881 je bil deželni glavar na Kranjskem. Pod Taaffejevim režimom je bil “žrtvovan” Slovencem, tako da so ga premestili oziroma imenovali za finančnega prokuratorja na Dunaju in tam je deloval do leta 1892. Kmalu po upokojitvi je umrl. Bil je izvrsten pravnik, tvorec mnogih zakonodajnih del v deželnem zboru, dejaven v raznih odborih – lahko se reče, da je bil duša ustavovernega delovanja deželne uprave. Podobno koristen je bil v občinskem svetu.

Anton Laschan, vitez Barjanski (Ritter von Moorland)

Rojen je bil 5. 11. 1811 v Metliki, kjer je bil njegov oče zdravnik. Gimnazijo je končal v Novem mestu, pravo pa na univerzi v Gradcu. Zatem je služboval v upravi: v Ljubljani, Novem mestu, Trstu in Beljaku. Bil je tudi literat in poet. Leta 1848 je bil izvoljen v novomeškem okraju v frankfurtski parlament (v njem je deloval od maja 1848 do aprila 1849). Občeval je s poslanci poeti Uhlandom, Laubejem, Schwabom in Anastazijem Grünom. Z zadnjim je bil bližnji prijatelj.

Bil je eden vodilnih mož nemške stranke. Leta 1869 se je upokojil kot vladni svetnik, leta 1874 pa ga je veleposestvo izvolilo v deželni zbor. V letih 1874-1882 je bil ljubljanski župan. Imel je velike zasluge za mesto, zato so ga ob odstopu imenovali za častnega meščana. Leta 1883 je bil povzdignjen v viteza s pridevkom Barjanski, ker se je kot ljubljanski župan izkazal z osuševanjem Barja. Leta 1897 je umrl v Ljubljani.

Dr. Adolf Schaffer

Rodil se je 5. 1. 1840 v Bregenzu kot sin vojaškega uradnika s Kranjskega. Z devetimi leti se je s starši preselil na Kranjsko. Po končani gimnaziji v Ljubljani je študiral pravo na Dunaju in leta 1858 doktoriral. Po vrnitvi domov se je najprej posvetil odvetniški karieri, pozneje pa se je, zaradi rahlega zdravja in ker so mu premoženjske razmere to dopuščale, popolnoma posvetil politiki. Ko se je ustanovilo Ustavoverno društvo, je bil Schaffer njegov prvi zapisnikar. Posvetil mu je vse svoje sile. Številni so njegovi referati, s katerimi je v prvih petnajstih letih društvenega obstoja nastopal na društvenih zborovanjih. S tem je prispeval k zanimanju za sodelovanje Nemcev v političnem delu. V ljubljanski občinski svet je bil izvoljen leta 1871, pripadal mu je do leta 1883, in bil član več odborov, posebno je bil dejaven v šolskem. Leta 1873 je bil kot predstavnik Ljubljane izvoljen v poslansko zbornico in si je med takratno vladno stranko pridobil velik ugled. Predvsem je seveda zagovarjal kranjske interese. Skupaj z Deschmannom sta bila govornika kranjskih Nemcev ter v parlamentu opozarjala na rovarjenje in spletke nasprotnikov. Leta 1877 je Schaffer zaradi hude bolezni za eno leto prekinil politično delovanje. Istega leta ga je trgovsko-obrtna zbornica izvolila v deželni zbor, to pa se leta 1883 zaradi slovenske večine v tej zbornici ni ponovilo. Šele leta 1889 ga je za deželnozborskega poslanca spet izvolilo veleposestvo, prišel pa je tudi v deželni odbor in v njem deloval vse do smrti leta 1905. V deželnem zboru in odboru je bilo zelo ploden, to pa mu je omogočalo veliko pravniško znanje, poznavanje potreb dežele ter gospodarska in finančna izobrazba. Nikoli ni odklanjal sodelovanja z narodnim nasprotnikom, ko je šlo za deželne interese. Bil je izvrsten govornik in v svojih govorih nikoli ni bil oseben. Tudi v najbolj vročih debatah je ostal miren, ko je branil svoja stališča. Deloval ni samo v Nemškem društvu, ampak tudi v Turnvereinu. Od leta 1888 je bil član vodstva Kranjske hranilnice. Iz pogrebne govora dr. Schöppla je razvidno, da je bil v začetku tipičen liberalec svoje dobe, ki narodnemu elementu ni dajal prevelikega pomena niti ni mislil, da potrebuje na kulturnem področju tako mogočno nemštvo posebno zaščito. V začetku osemdesetih let pa je njemu in starejši

liberalni generaciji postalo jasno, da hoče vlada rešiti nacionalno vprašanje z doslednim zatiranjem nemštva. Od tod preobrat v mišljenju starejše generacije in njeno približevanje nemškonarodnemu podmladku. Tako se je na Kranjskem dalo izogniti nasprotovanju med mladimi in starimi, ki je Nemce drugje tako uničujoče razdelilo. Malo je bilo politikov, ki bi tako dobro ustrezali Goethejevemu opominu: "Človek naj bo plemenit, dober in pripravljen pomagati!"

Anton Schöppl, vitez Sonnwalden (Ritter von Sonnwalden)

Rojen je bil 14. 10. 1814 v Spodnji Avstriji kot učiteljev sin. Po očetovi smrti 1826 je prišel na Dunaj in sprejeli so ga v konvikt dunajskih pojočih dečkov. Akademsko gimnazijo je končal z odliko. Potem je študiral na pravno-politični fakulteti na Dunaju in se potem kot pripravnik zaposlil v ljubljanski finančni prokuraturi. Hitro se je vživel in seznanil z zgodovino in gospodarskimi razmerami nove domovine ter se naučil slovenščine, tako da je s slovenskimi strankami lahko govoril v njihovem jeziku. Leta 1841 je dosegel doktorat pravnih znanosti in bil imenovan za sekretarja v komisiji za izvedbo zemljiške odveze. Istega leta je postal koncipist pri državnem namestništvu. Zemljiška odveza - osvoboditev kmečkih posesti tlake in desetine - je bila na Kranjskem izpeljana v presenetljivo kratkem času, v približno treh letih. Za to se je bilo treba zahvaliti predvsem Schöpplu. Leta 1859 je bil imenovan za deželnega svetnika v deželni vladi. Leta 1873 mu je bila podeljena železna krona III. reda, tako pa je bil povzdignjen v viteza z vzdevkom von Sonnwalden. Leta 1881 je bil upokojen kot dvorni svetnik, nakar se je preselil na Dunaj in tam leta 1888 umrl.

Poleg tega da je bil vesten uradnik, je bil dejaven na številnih javnih področjih. Bil je član ljubljanske nacionalne garde (1845-1850) kot njen stornik in tudi član ljubljanskega občinskega sveta (1861-1879). Na njegovo pobudo so med Costovim županovanjem vključili Tivoli v mestno posest. Bil je dejaven tudi kot član izvršnega odbora pravniškega društva. Posebne zasluge si je pridobil z delovanjem v Filharmonični družbi, kar ni bilo presenetljivo za nekdanjega dunajskega pojočega dečka. Od leta 1844 je bil član filharmoničnega vodstva in se posvečal zlasti skrbi za zborovsko petje. Društveni zbor mu je uspelo dvigniti na tako raven, da so lahko izvajali najzahtevnejše oratorije, in v njih je Schöppl redno nastopal kot solist.

Dr. Robert Schrey, pl. Redlwerth (Edler von Redlwerth)

Rojen je bil leta 1837 v Kranju kot sin okrajnega sodnika. Po gimnaziji v Ljubljani je končal pravo v Gradcu in se leta 1860 zaposlil v finančni prokuraturi v Ljubljani. Že leta 1861 jo je zapustil in odprl svojo odvetniško pisarno v Ljubljani. Poleg svojega poklica je bil dejaven v javnih zadevah; postal je eden prvih voditeljev kranjskih Nemcev. Leta 1874 je bil izvoljen v kranjski deželni zbor in je v njem deloval do leta 1883. Duhoviti in spretni govornik je vedno znova ostro odbijal slovenske napade. Bil je: dolgoletni član deželnega odbora in deželnega šolskega sveta, ljub-

ljanskega občinskega sveta, odvetniške zbornice, predsednik Ustavovernega društva (kot odbornik mu je pripadal vse od ustanovitve), član ljubljanske krajevne skupine nemškega Schulvereina in podpredsednik Kranjske hranilnice. Umril je leta 1893 v Ljubljani.

Dr. Josef Suppan

Ta odlični vodja kranjskih Nemcev je bil rojen 9. 1. 1828 v Innsbrucku. Njegov oče Jakob je izviral iz Zasipa pri Bledu in je bil pred premestitvijo dolgo časa distriktni gozdar v Radovljici, nazadnje pa okrajni gozdarski mojster prvega razreda v Bruncku. Josef Suppan je opravil osnovno šolo in nižjo gimnazijo v Meranu, nato je bil dve leti dijak ljubljanske gimnazije, zadnja letnika pa je obiskoval v Innsbrucku. Tam je leta 1851 tudi diplomiral na pravni fakulteti. Leta 1848 so ga innsburški študentje poslali na posvetovanje na Dunaj, po vrnitvi pa se je udeležil dveh bojev z Italijani na južnem Tirolskem. Svojo prvo službo je dobil pri komorni prokuraturi v Ljubljani. Nekaj časa je bil koncipist pri dr. Burgerju v Ljubljani in dr. Foreggerju v Celju, nato pa dve leti odvetnik na Ogrskem. Leta 1856 je bil imenovan za odvetnika v Novem mestu in tam so mu leto zatem zaupali še notariat. Kmalu po prihodu v Novo mesto se je poročil z Anno Dimitz, hčerko računskega svetniku Franza Dimitza. Leta 1861 se je kot odvetnik preselil v Ljubljano in se posvetil političnemu delu. Istega leta so ga dolenska mesta izvolila v kranjski deželni zbor. Temu novemu političnemu telesu je pripadla naloga organizirati deželno upravo in dr. Suppan je pri tem izvrstno sodeloval. Leta 1873 je bil izvoljen v državni zbor (poslanec do 1879). Ob tej izvolitvi je odložil svoj deželnozborski mandat. Nepozabno je njegovo dvajsetletno delovanje v ljubljanskem občinskem svetu (od 1864 do 1883), od 1869 do 1871 pa je bil tudi ljubljanski župan. Njegovo najpomembnejše delo je bilo izvrstno izvedeno financiranje mesta prek ljubljanskega loterijskega posojila. Iz tega naslova je bilo uresničenih veliko projektov, ki jih je pripravil nemški občinski svet, večinoma pa jih je izpeljalo slovensko občinsko zastopstvo, ki ga je nasledilo.

Suppan ni slovel le kot komunalni politik, temveč tudi kot izvrsten pravnik. Kot sodnik je bil sprejet na avstrijsko državno sodišče takoj ob njegovi ustanovitvi leta 1869 in mu pripadal kar 25 let. Po tem ga je parlament predlagal za člana upravnega sodišča in to funkcijo je opravljal vse do svoje smrti.

Leta 1886 je bil sprejet v direkcijo Kranjske hranilnice kot kurator. Tako si je pridobil področje, ki ga nihče ni obvladal bolje kakor on. Najbolje se je izkazal z ohranitvijo šole nemškega Schulvereina (dotacije Kranjske hranilnice). Tudi druge naložbe Kranjske hranilnice, najtrdnjše opore nemških oporišč na deželi, je treba pripisati njemu - predvsem graditev stavbe filharmonije, priprave za gradnjo nemškega gledališča, financiranje gradnje dolenske železnice itd. Reorganiziral je Kranjsko hranilnico in izboljšal njeno delovanje. Nemška društva, predvsem gasilsko v Ljubljani, so imela v njem velikega zaščitnika in pospeševalca. Umril je 5. 7. 1902. Kranjska hranilnica je junija 1903 postavila v svoji dvorani njegov doprni kip. Bil častni meščan Ljubljane in večkrat odlikovan.

Lina Kreuter-Galle

Izhajala je iz družine Galle, ene zaslužnejših za nemštvo na Kranjskem. Deležna je bila izvrstne vzgoje in izobrazbe, že kot dekle pa je delovala na narodnozaščitnem področju, kar je bilo ob njeni poroki 1885 omenjeno tudi v *Laibacher Wochenblattu*. Posebno je bila dejavna v Ljubljanskem nemškem Turnvereinu, ki se ji je ob poroki zahvalil z akvarelom Ljubljane. Ko se je po ločitvi vrnila v Ljubljano, je postala ena vodilnih nemških žensk in voditeljica krajevne skupine Südmarke. Z bleščečimi prireditvami je znala, poleg organizacije družabnih dogodkov, nabrati tudi dovolj denarja za narodnoobrambno delo. Lina Kreuter-Galle je zrasla v boju, ki je bil nemštvu vsiljen, in je desetletja, obdarjena z duševnimi in telesnimi prednostmi, vztrajala v prvih vrstah. V septembrskih dogodkih leta 1908 je bila neutrudna in je sodelovala tudi v odposlanstvu, ki ga je Ljubljansko nemško meščanstvo poslalo najvišjim vladnim vrhovom z zahtevo, da Nemcem na Kranjskem zagotovijo zadovoljivo varnost. Njenemu vplivu, ki je segal do najvišjih krogov, se je treba zahvaliti, da je cesar Franz Josef iz svojih zasebnih virov daroval 20.000 kron za gradnjo nemškega gledališča v Ljubljani, kar je takrat v javnosti zbudilo veliko zanimanje in je bilo primerno vrednoteno tudi pri Slovencih. Lina Kreuter-Galle je bila izvrstna govornica. Ni se bala naporov ter je po vsej državi v ženskih krogih predavala o položaju nemštva na Kranjskem in v južni Avstriji, tako pa agitirala v korist zaščitnih društev. Malo pred prvo svetovno vojno se je preselila v Gradec. V svoji oporoki je vse premoženje zapustila Südmarki, češ naj se uporabi za štipendije visokošolcem in tako ustanovi fundacija z njenim imenom. Seveda je izrecno določila, da se za njene štipendije lahko potegujejo le arijci, pri čemer naj imajo prednost kranjski Nemci.

O OSCARJU PLAUTZU IN NJEGOVIH NEMCIH NA KRANJSKEM (DIE DEUTSCHEN IN KRAIN)

Akademsko tehnično-ferialno društvo Carniola je – kakor trdi Oscar Plautz – nastalo leta 1884 na pobudo dr. Binderja, ki je takoj ob svojem prihodu leta 1878 opazil kvarne sadove slovenizacije po srednjih šolah v Ljubljani:

V ljubljanski gimnaziji je bila poučevalni jezik sicer nemščina, vendar so bili profesorji v glavnem Slovenci. To dejstvo, združeno z vplivom slovenskih sošolcev, je pripeljalo celo do tega, da so mnogi sinovi nemških staršev postali narodno mlačni, neodločni in ravnodušni, nekateri pa so celo odpadli od svojega naroda. Zato je dr. Binder uvidel potrebo po narodni vzgoji nemške mladine. Skupaj s kolegoma Gartenauerjem in Nedvedom ter visokošolcema filozofom Haufnom in pravnikom Pessiackom je ustanovil Carniolo.¹⁰¹¹

Društvo se je razvijalo ob slavljenju velikonemških idej in spopadih s Slovenci. Ob njegovi dvajsetletnici je imel na slavnostnem zborovanju v Kazini glavni govor kandidat za pravnika Oscar Plautz, namestnik društvenega govornika in eden najbolj gorečih Binderjevih gojencev. Med njegovim govorom je na Kazino deževalo kamenje, razkačena množica Slovencev, ki je vedela, da v Kazini zborujejo narodni sovražniki, je besnela. Vendar to mladeniča v njegovem zanosnem, idealov polnem govoru ni motilo. Še več. "Drhali" v posmeh so postajale njegove besede čedalje bolj odkritosrčne in drzne. Plautz je slavil Carniolo, enega okopov kranjskega nemštva, društvo, ki utrjuje domovinsko zavest svojih članov in jih vzgaja v značajne osebe:

Proslave velikih jubilejev so vedno znova priložnost, da sonarodnjake znova in znova opomnijo na resnico oziroma utrdijo v zavesti, da so Nemci na Kranjskem potomci bajuvarskih kolonistov in poznejših nemških naseljencev ter kot taki polnopravni del velikega nemškega naroda. Spomniti se moramo, da so nemški predniki prinesli deželi kulturo, ki se nam danes tako pogosto postavlja po robu v slovanski preobleki. Nemški prazniki so potreba, priložnost, da v kranjskih Nemcih oživi nemška zavest, tako da lik "poštenega Nemca", ki ga Wendi [Slovenci, op. a.] tako pogosto omenjajo ali bolje rečeno psujejo, v škodo nemške stvari ne bo postal splošno razširjen.

Zatem je govornik opisal dvajsetletno društveno pot ter vse ovire in nizke prijeme nasprotnikov. Njim navkljub se je z leti zgrinjalo čedalje več somišljenikov pod prapor Carniole, da bi se skupaj bojevali za čast, svobodo in domovino, kar je visoki cilj vsakega burša.

¹⁰¹¹ O. Plautz - *Die Deutschen in Krain*, str. 269-270.

Pri tem je govornik opomnil na srečno okoliščino:

Staro nemško burševstvo si je za svoje geslo izbralo tisto, kar je izpolnilo njegove sanje in hrepenenje, tako da je po načrtu velikega Bismarcka nastalo cesarstvo Nemcev, skovano iz krvi in železa. Tudi Nemci Ostmarke naj bi imeli podobno upanje, da pod bojnim krikom - Čast, svoboda, domovina! - dosežejo svoj cilj in nemškemu narodu v teh deželah priborijo prevlado.

Zatem se je ognjeviti govorec ukvarjal še s prednostmi oziroma lastnostmi (samoztajevanje, moškost), ki naj bi jih član Carniole imel pred nečlani burševskih društev, in hkrati opozoril na lepo število pokončnih narodnozavednih mož, ki jih je v teh letih vzgojila Carniola.¹⁰¹²

Desetletja so minila, gorečnost za nemštvo in posebno za kranjsko nemštvo pa pri Plautzu kljub grenkim izkušnjam ni popustila. Plod te ljubezni in predanosti je njegovo obsežno delo *Nemci na Kranjskem*, ki je najverjetneje nastalo kmalu po drugi svetovni vojni in katerega tipkopiš hrani Deželni arhiv v Gradcu. Plautz je v uvodu zapisal, da ga je k pisanju vodila želja, da bi potomcem kranjskih Nemcev, pa tudi nemškemu ljudstvu sploh ohranil sliko razmer na Kranjskem do konca habsburške monarhije.

Žal se o Oscarju Plautzu samem ni ohranilo mnogo podatkov. Iz popisne pole družine Plautz je razvidno, da je bil sin Marije, rojene Gregorič, in Ivana Nepomuka, trgovca (agenta), ki je iz Železnikov prišel v Ljubljano leta 1851. Rodil se je 19. 9. 1881 v Spodnji Šiški. Doktor prava je postal konec leta 1910. Živel je na Rimski cesti 24. Po krajšem službovanju v odvetniški pisarni je postal uradnik - tajnik Kranjske hranilnice, pozneje je bil celo bančni ravnatelj. Konec leta 1914 se je preselil v lastno stanovanje (Ul. Simona Gregorčiča 4). Dne 1. 3. 1922 je odšel v Zemun. Kdaj se je izselil v Avstrijo, ni jasno.¹⁰¹³

Obsežno gradivo (na več kakor 540 straneh) odseva predvsem željo, da bi bralca prepričalo o titanski zmogljivosti in velikanskem vplivu, ki naj bi ga imeli kranjski Nemci na gospodarsko, kulturno in politično življenje dežele. Glede na Plautzevo izpričano narodnopolitično usmeritev in z upoštevanjem tega, da je bil sam zagrižen soudeleženec takratnega dogajanja, se seveda postavlja dvom o objektivnosti njegovih interpretacij oziroma korektnosti povezovanja dejstev, na katerih slonijo njegove trditve. Prav tako se Plautz ni obremenjeval z znanstvenim aparatom v današnjem smislu in tako opomb v njegovem delu ni. Čeprav je seznam literature in časopisov (navedenih je tudi nekaj splošnih slovenskih del ter časopisa Slovenski narod in Slovenec), iz katerih je jemal podatke, dodan na koncu tipkopisa, je bralec večkrat v dvomih glede virov konkretnih navedb. Kljub vsemu se zdi, da je večina stvarnih navedb točna. Arhivskih virov Plautz ni uporabljal.

---

¹⁰¹² D. S., 20. 9. 1904; članek z naslovom "Zu den Ausschreitungen in Laibach".

¹⁰¹³ ZAL, fond IJU 500, št. 2118.

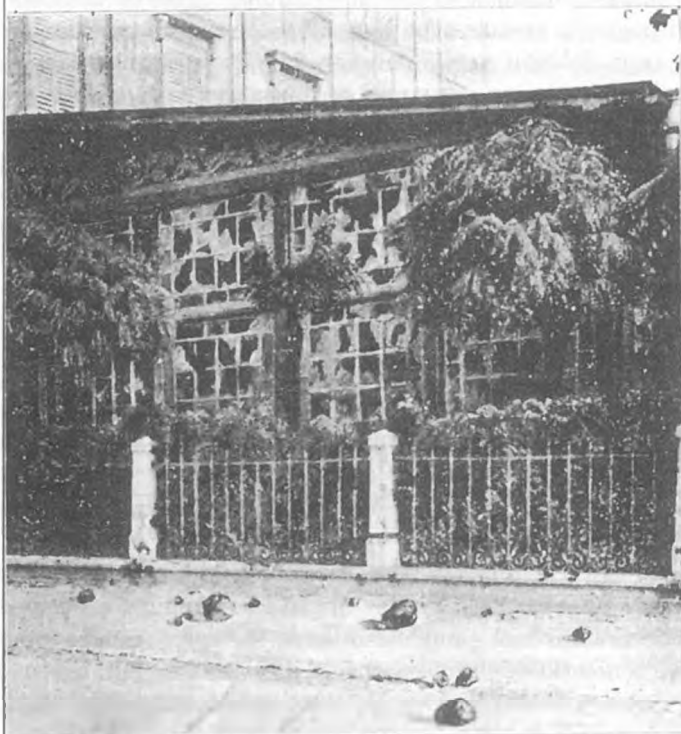
Poglavja so sestavljena esejistično, v vsakem pa se pisec posveča eni ožji temi. Intenziteta nadržbnosti pisanja je zelo različna in kaže na široko zastavljeno, vendar pri nekaterih temah pomanjkljivo izdelano oziroma izvedeno zasnovo. Tako bralec v posameznih poglavjih srečuje zgolj kratek oris, ki naj bi predstavil cele komplekse problemov (npr. *Politični razvoj Slovencev in Slovenci in južnoslovanska ideja*, ki jima je namenil štiri oziroma dve strani tipkopisa), je pa tudi dosti poglavij, ki podrobneje opisujejo delovanje društev (npr. *Društvo kranjskih učiteljev in ljubljanski šolski časopis* ali *Nemško tiskarstvo na Kranjskem*, ki jima je namenil pet oziroma štiri strani). Plautzevo pisanje tako ni sistematično in celovito zgodovinsko delo. Je skupek različno obsežnih in različno izčrpnih poglavij, od katerih vsako posebej obravnava neko institucijo, društvo, obdobje, območja ali skupino ljudi, včasih pa se ukvarja tudi s posebnim problemom. Poglavja so deloma združena v sklope. V vsem besedilu je sicer najti prav koristne podatke, vendar je občasno dolgovezno (poglavje *Kranjski deželni zbor* obsega npr. nadržbne opise tem deželnozbornskih sezon, poglavje *Ljubljanski občinski svet* pa je za obdobje 1861-1869 po večini prepis odlomkov Škerlove *Ljubljane v prvem desetletju ustavne dobe*) in utrudljivo.

Branje tako zahteva potrpežljivost, iskanje stvarnih podatkov pa je večkrat zamudno. Eno zanimivejših poglavij so vsekakor biografije kranjskih Nemcev - politikov, znanstvenikov, pisateljev in umetnikov, pa tudi pisanje o posameznih društvih in gospodarsko-finančnih korporacijah.

Pri tako obsežno zastavljeni nalogi so se Plautzu, ki je bil po poklicu pravnik, marsikatera dejstva izmuznila. Precej zadev mu ni bilo znanih (npr. Winklerjevo šikaniranje nemških uradnikov v osemdesetih letih 19. stoletja), nekatere je spregledal (npr. nič ne ve o nemški udeležbi na občinskih volitvah v Ljubljani v devetdesetih letih), spet druge pa očitno raje zamolčal (npr. mednemški obračun na Kočevskem po letu 1904).

Vendar ni namen te predstavitve, da bi se podrobneje spuščala v kritiko Plautzevega pisanja. Kljub vsemu gre za precej pomembno in obsežno zbirko podatkov, ki je vsekakor lahko iztočnica ali pomembna dopolnitev za preučevanje zgodovine segmentov društvenega, kulturnega, gospodarskega in političnega življenja na Kranjskem.

Slovenische Kulturarbeit.

Glasveranda des deutschen Casinos in Laibach
am Morgen nach dem windischen Überfall, am 20. September 1908

Septembrski dogodki 1908 - različni videnji istega dogodka

ZAKLJUČNI POVZETEK

Ljubljanski oziroma kranjski Nemci so v obdobju 1861-1893 v svojih idejno-političnih usmeritvah nihali med odkrito opredelitvijo za nemštvo in precej nadnacionalno razglašanim liberalizmom. Že leta 1861 se v brošuri *Das Deutschthum in Krain* odkrito zapišejo trditve, da je Kranjska nemška dežela, Slovenci pa da niso narod, temveč ena od političnih strank v deželi. Velikonemške ideje so stopale v ospredje ves čas, enkrat bolj, drugič manj, posebno pa so bile priljubljene med francosko-nemško vojno oziroma neposredno po njej.

Tako so se kranjski ustavoverci na svojem zborovanju 15. 3. 1871 odločili, da se njihova stranka programsko pridruži sklepom, sprejetim na nemškoliberalnem strankarskem dnevu 26. 2. 1871.

To je bilo gotovo nedvoumno, jasno opredeljevanje za nemško narodno idejo. Vendar so imeli kranjski ustavoverci ob tem dejanju le nekaj slabe vesti. Schaffer je Nemce opravičeval, češ da se programa ustavoverne in nemške narodne stranke v poglavitnih točkah skoraj prekrivata, zato ta povezava ni tako zelo moteča oziroma pomembna:

Ustavi zvesti pripadniki drugih narodov so tako maloštevilni, da v sedanjem kritičnem trenutku niso sposobni delovati in morejo, če želijo zaščititi svoja stališča, to storiti le v povezavi z nemško stranko. Vsak svobodomiselnež mora v nemški tabor. Zdaj je cilj potolči skupnega sovražnika ter zaščititi ustavo in svobodo, šele nato pridejo druge naloge.

Deschmann je pri tem tolažil dvomljivce s čudnim izmotavanjem, češ da se mora to zgoditi zaradi maloštevilnosti nenemških ustavovercev ter da so Nemci tako kulturni in plemeniti, da tudi njihov nacionalizem nima rasnega predznaka, temveč je naravnan predvsem kulturno, zaradi česar je upravičeno oziroma glede na zahteve časa tudi nujno biti v nemškem taboru, čeprav nisi Nемец:

Program nemškega strankarskega dne temelji na ustavnem načelu, izhaja iz ljudi, ki nemških interesov ne branijo s stališča rase, ampak kulture, napredka in obstoja Avstrije. Zato s tem programom tudi popolnoma soglašam.

Kljub temu da kranjski ustavoverci niso tajili navezanosti na nemštvo, so vse tja do devetdesetih let 19. stoletja igrali bolj na karto liberalizma in trdili, da so liberalizem, nemštvo, kultura, napredek in omika pravzaprav identični pojmi. Računali so, da bi s prevlado liberalizma prevladala tudi mogočna nemška kultura, in menili, da lahko dosežejo več, če pustijo nemški nacionalizem v ozadju, bolj pa poudarjajo svobodomiselnost in antiklerikalizem. Z izgovorom, da mora biti moderna in svobodna država urejena enotno, so zagovarjali centralizem, ki je po logiki tedanjih razmer prinašal germanizacijo. Prav zato so častili decembrsko ustavo, ki je ta sistem uzakonila, in od tod tudi ime, ki so si ga leta 1868 izbrali za svojo stranko oziroma - uradno poimenovano - društvo. Takrat je nemški tabor v Ljubljani in na

Kranjskem dokončno dobil svojo obliko: prej je obstajal bolj neformalno in se kampanjsko združeval ob vsakokratnih volitvah. Kljub krepitvi slovenske narodne zavesti in odporu slovenskega prebivalstva proti njihovim težnjam, ki se je najočitneje kazal v neprestanih izgredih oziroma fizičnem obračunavanju (ti obračuni se začnejo s spopadom v Šantlovi veži 1867 in trajajo vse do konca monarhije), so ljubljanski oziroma kranjski ustavoverci skoraj ves čas iskali stik s "sorodnimi" dušami med Slovenci. Njihov cilj je bilo udejanjenje velike liberalne stranke na Kranjskem, v kateri bi bili združeni predvsem vsi razumniki ne glede na "etnografski" izvor. Ta stranka naj ne bi imela odkritega narodnega predznaka, ampak naj bi bila zavezana splošnemu načelu čaščenja kulture, znanosti, napredka in omike. Toda po svojem naboju ni mogla biti drugega kakor nemška. Za razsvetljevanje ljudskih, predvsem kmečkih množic je bilo po tej miselnosti odgovorno predvsem šolstvo, ki bi se moralo učinkovito postaviti po robu "škodljivemu" vplivu duhovščine; te pa se - z razmeroma redkimi izjemami, ki jih je bilo najti v glavnem le med višjo duhovščino - ni in ni dalo pripraviti do spoštovanja ustavovernih idej. Šolski sistem je bil, posebno v sedemdesetih letih 19. stoletja, z dajanjem prednosti nemščini kot učnemu jeziku resna germanizacijska grožnja. Nemški stvari je koristil tudi sistem visokega šolstva, saj so se kranjski študentje v glavnem izobraževali na univerzah v nemškem delu Avstrije. Liberalnim učiteljem so učinkovito stali ob strani ustavoverni uradniki, ki so z dosledno uporabo nemščine pri uradnem poslovanju vsak dan prepričevali ljudi o nujnosti znanja tega jezika. Vse "prednosti" nemške kulture so hile torej nedvoumne. Voda na ta mlin je bila tudi pretežna gospodarska navezanost Kranjske na Štajersko in Koroško ter druge nemške kronovine.

Ves ustavoverni, nemški oziroma vsaj nemštvu prijazni sistem je seveda pričakoval podporo vlade in jo zvečine tudi prejemal. Naloga vlade je bila tudi, da skrbi za ukrotitev najbolj neposlušnih in motečih posameznikov na Kranjskem.

Kranjska ustavoverna stranka, utemeljena na zgoraj opisanih načelih, je bila precej odprta in strpna. V svoje vrste ni sprejemala samo Nemcev, temveč tudi ljudi, ki so bili po svojem rodu Slovenci, Židje ali Čehi in so bili po veroizpovedi bodisi katoliki bodisi protestanti. Tudi prostozidarji so ji bili vse prej kakor mrzki. Stranka je zagovarjala toleranco, dosledno nasprotovala antisemitizmu, ki je takrat "krasil" Slovence, in zagovarjala versko strpnost; ta pa je bila zlasti pripadnikom slovenskega tabora, ki je bil prežet s katolicizmom, tuja.

Videti pa je, da ustavoverna stranka (ob svoji načelni odprtosti) navznoter nikakor ni bila monolitna. Tako so se npr. po poročilih v Slovenskem narodu med kranjskimi ustavoverci sredi leta 1873 porajala nesoglasja v zvezi z državnopravnimi vprašanji. Starejši člani stranke so baje na nekem zasedanju hoteli sprejeti resolucijo podpore sklepom s strankinega dne v Töplitzu, mlajši pa bili odkrito za Bismarcka in *Deutsche Zeitung*. Slovenski narod je dr. Schafferja, ljubljanskega kandidata na prvih državnozbornih volitvah, razglasil za mladonemca, ki je enako kakor Foregger v Celju pripadal nemškonacionalni stranki. Tej je sam Herbst očital, da škili v Prusijo in naj bi ji nameraval prodati vso Avstrijo. Drugače od ognjevitnega Foreggerja je baje Schaffer skrbno pazil, da ne razkrije svojih veleizdajalskih stališč, in se venomer ogibal teh vprašanj.

Ustavoverci so se med seboj seveda zelo dobro poznali in jasno je bilo, kdo je pravi Nmec, kdo slovenski odpadnik, kdo je častilec svobodomiselnosti, kdo preračunljivi birokrat, kdo častilec Bismarcka, kdo konservativni veleposestnik ... Jasna je bila tudi kastna lestvica, ki so jo določale premoženjsko-stanovske razlike in "uglednost" oziroma starodavnost družine, iz katere je nekdo izhajal. Vse te delitve so seveda prinašale manjše ali večje pretrese, vendar je bil skupni interes skupin znotraj stranke dovolj koheziven, razglašana uradna načela pa dovolj splošna. Tako so bili mogoči precej široki razponi ...

Ustavoverec je bil Deschmann, ki je razglašal, da ni Nmec, temveč Kranjec, ki mu je jezik, v katerem je ustvarjal Prešeren, svetinja, in se hvalil, da mu je blagor preprostega kranjskega ljudstva čez vse - v nasprotju z "narodnimi kričachi" oziroma "poklicnimi Slovenci". Ustavoverec je bil tudi Schaffer, ki ga je - kakor smo videli - Slovenski narod označeval za mladonemca Foreggerjevega kova. Ustavoverci so bili pripadniki aristokracije, ki so sedeli v veleposestniški kuriji deželnega zbora, hkrati pa tudi nekateri drobni ljubljanski obrtniki, ki so menili, da je biti ustavoverec dobro za njihove posle. Med ustanovnimi somišljeniki so se znašli prepričani svobodomiselneži, kakršna sta bila Kaltenegger ali Suppan, in ni jih motilo, da je bil med njimi celo zloglasni "trdorokec", birokrat Laschan, ki so mu očitali, da je imel zlate trenutke svoje kariere med Bachovo strahovladno. Prav tako se niso preveč zmrdovali, ko se jim je pozneje pridružil fanatični nacionalist in antisemit Binder. Seveda je bilo ob tako širokih merilih razumljivo, da bi v svoje vrste sprejeli tudi zmerne Slovence, če ti ne bi poudarjali potrebe po uveljavitvi narodnih pravic in bi se omejili na ljubezen do ljudstva Deschmannovega tipa. Paradoksalno je takim sporazumom (po vesteh Slovenskega naroda) najbolj zagrizeno nasprotoval prav Deschmann. Kakor smo videli, sta se ustavovercem v tej smeri med Slovenci zdela precej "dozorela" Razlag in Stritar. Ves čas so - tudi potem, ko so imeli očitno politično premoč - ponujali Slovincem kompromis oziroma sodelovanje, kar se je (ob slovenskih zavrnitvah) izmenjevalo z užaljenim zaklinjanjem, da se s takimi zlaganimi liberalci nikoli ne bodo dogovarjali. Kljub vsemu prizadevanju in velikemu pričakovanju pa združitve med ustavoverci in mladoslovenci, ki naj bi po "žametni" poti dokončno porazila slovenski nacionalizem in zapretila duhovščini, ni bilo. Mladoslovenci oziroma bolj liberalno usmerjeni Slovenci se za tako radikalen korak niso odločili. Morda je k temu pripomogel Taaffejev prihod, ki je dokončno spodnesel podlago ustavoverne prevlade na Kranjskem. Naklonjenost vlade je bila vsekakor usodna karta. Ko se jim je izmaknila, se je ustavoverna hišica iz kart na Kranjskem porušila do tal.

Ker je bil kolaž, iz katerega je bilo sestavljeno njihovo telo, tako raznovrsten, so bile resolucije in razglašane politične opredelitve kranjskih ustavovercev vedno zmerne, previdne in dobro utemeljene. Skrbno so pazili, da se ne bi dokončno zaprla ta ali ona vrata, da se ne bi med seboj prehudo sprli ali kakor koli zamerili vladi. Morda je to razlog, da so dosti prej kakor drugi Nemci v monarhiji sprejeli zasedbo Bosne in Hercegovine kot dejstvo in celo poudarili, da je ta manjše zlo od trializma. Kranjski Nemci so tako leta 1881 pozdravili ustanovitev Združene levice (*Vereinigte Linke*), ki je bila s svojim liberalizmom in zmerno nacionalno držo po

njihovem okusu. Tako so se tudi še marca 1885 z resolucijo zahvaljevali poslancem Združene levice za odločno in prepričljivo zastopanje interesov skupne države, ustave in nemštva. Vse od cepitve Združene levice je bilo videti, da kranjski Nemci podpirajo Nemški klub in ga zagovarjajo pred Schönererjem. Ob vnovični združitvi liberalnih Nemcev v Združeno nemško levico so tej, kakor je poročal Laibacher Wochenblatt 17. 11. 1888, poslali navdušeno pozdravno brzojavko in zatrjevali, da so že od nekdaj sledili načelom, ki so zapisana v njenem programu. Poudarili so tudi, da so prav oni ob nenehnem pritisku premočnega nasprotnika lahko spoznali, kako pomembno je uravnoteženo zavzemanje za državne in narodne interese. Nasploh se zdi, da so bili kranjski Nemci od druge polovice osemdesetih let 19. stoletja čedalje bolj osredotočeni na lastne deželne probleme. Dunajska politika se je umaknila v ozadje njihovega zanimanja. Vedno večkrat lahko naletimo na njihove ocene, da se lahko zanesejo le na svoje sile. Tako nas ne preseneti navedba iz govora grofa Barba leta 1908 ob ustanovitvi Nemškega narodnega sveta za Kranjsko, da so se kranjski Nemci vseh barv in frakcij povezovali:

V času najhujšega pritiska se je nemško meščanstvo v Ljubljani leta 1894 spet zbralo in ustanovilo Nemško stranko (Deutsche Partei), v kateri so se bratsko našli staroliberalci, konservativci, nemški nacionalci in nemški radikalci.

Zveze z državnoborskimi liberalnimi poslanci in visokimi dunajskimi politiki oziroma uradniki so vedno igrale pomembno vlogo pri doseganju političnih ciljev ljubljanskih oziroma kranjskih Nemcev. O tem priča uspešnost poznejšega Schweglovega in Egerjevega lobiranja v vseh kriznih trenutkih.

Previdno-lojalna drža do vsakokratne vlade pa se je pri kranjskih Nemcih kot paradoks ohranila še potem, ko jim te niso bile več naklonjene. Zato so si – kakor smo videli – kranjski Nemci oziroma njihovi voditelji konec avgusta leta 1883 prislužili ostro obsodbo bolj radikalnih sorojakov iz spodnje Štajerske:

Namesto energične obrambe je značilna komodna spravljivost. Višji narodni čut izrinjajo izbruhi lojalnosti, ki vzbujajo posmeh nasprotnikov, nezaupanje vsake vlade in zaničevanje tovarišev v drugih deželah. Njihova večna napaka je bila veru, da bodo z lojalnim dobrikanjem in boječim zatajevanjem narodnega čuta izprosjačili zaščito pri vsakokratni vladi.

Narodu, ki se dunes temu priklanja, so štete ure - na milost in nemilost je prepuščen sovražnikom. Primer za ta teorem so priskrbeli kranjski Nemci. Kaj so dosegli v teku let s svojo vztrajno lojalnostjo? Ali so si priskrbeli zaščito katere koli vlade? Nekateri izmed njihovih tako imenovanih vodij bi znali o tem med zelo intimnimi prijatelji povedati marsikaj. Nemško ljudstvo na Kranjskem ne more imenovati niti ene pridobirve, ki bi jo dobilo kot nadomestilo za svoj politični ugled.

Videti je, da so kranjski Nemci z nastopom Taaffejeve vlade in Winklerjevimi prihodom na položaj deželnega predsednika ostali brez pravih rešitev. Nekdanje politike niso mogli več izvajati, saj je bila odvisna od tega, da jim je vsakokratna vlada naklonjena, svojih političnih usmeritev pa niso mogli toliko spremeniti, da bi postali za vlado sprejemljivi. Še več. Kljub ostrim kritikam iz Celja, da so narodno pre malo radikalni in da niso dovolj protivladni, so bili kranjski Nemci za novo vlado še

vedno veliko preveč moteči. Že ob nastopu Taaffejeve vlade so odkrito razglašali, da nameravajo skupaj z veliko nemško-avstrijsko stranko nasprotovati vladni politiki, ki je državi škodljiva. Tako so se znašli v (o)poziciji, ki je niso bili vajeni. Vladni zastopnik, deželni predsednik Winkler, je bil z njimi vse prej kakor mil. Začele so se vrstiti premestitve najuglednejših ustavovercev, ki so bili po večini uradniki, vladna podpora slovenski stranki je bila ob volitvah in tudi sicer jasna, pisanje uradnega časopisa Laibacher Zeitung je postalo proslovensko, namigi uradnikom glede njihove usmerjenosti pa nedvoumni. Ko so Slovenci prevzeli oblast v Ljubljani na občinskih volitvah leta 1882 in vnovič zavzeli kranjski deželni zbor leta 1883, se je začela kalvarija kranjskih ustavovercev. Samoumevno so od njih odpadli vsi, ki so pristopili k njim iz koristoljublja. Še več, množilo se je število Nemcev (navadnih meščanov in aristokratov), ki so bežali v slovenski tabor in postajali "Slovenci novega kova". Oropani vsake moči in veljave ter izpostavljeni zmernemu, a stalno napredujočemu šikaniranju, so se kranjski Nemci spustili v besno-onemogle časopisne napade na deželnega predsednika Winklerja. Dražili so ga toliko časa, da prepovedi razširjanja posamičnih člankov niso več zadostovale in je ustavil tiskanje njihovega dnevnika Laibacher Tagblatt. Svoje izpade so kranjski Nemci potem v zmernejši obliki nadaljevali v tedniku Laibacher Wochenblatt, ki je izhajal v Gradcu do leta 1893. To pa je zajemalo bolj ali manj vso njihovo dejavnost na političnem področju, če odštejemo lobiranje pri nemških državnozborskih poslancih, kar je povzročilo zgolj brezplodne interpelacije v parlamentu in protislovensko gonjo v nemškoliberalnih dnevnikih. Volitev se kranjski Nemci – zato ker niso imeli možnosti za uspeh – vse do konca devetdesetih let 19. stoletja niso udeleževali. To držo so opravičevali s "terorjem" vlade, kar seveda ni bil poglavitni niti edini razlog. Ustavoverna stranka je počasi ugašala, njeni dodobra razredčeni privrženci so se tja do devetdesetih let 19. stoletja enkrat na leto zbrali v skromnem številu, zgolj zato da so ugotovili poslabšanje razmer od prejšnjega leta. Ob teh priložnostih so se potrti voditelji kranjskih Nemcev medsebojno nemočno prepričevali, da Taaffejev režim ne more večno trajati, saj da je v Avstriji proti Nemcem nemogoče vladati ipd.

Vzporedno s tem političnim umiranjem je tekel proces preobrazbe. Iz stranke, ki je kot (vsaj navidez) nadnacionalna hotela vladati in obvladovati deželo, se je ta politična tvorba dejansko začela spreminjati v stranko, ki je bila zastopnica narodne manjšine. V tej vlogi ohranjanja narodnega jedra pa so se kranjski Nemci izkazali za trdožive, kar glede na njihov ugodni finančni, gospodarski in kulturni položaj niti ni bilo tako zelo presenetljivo. Posrečilo se jim je odbiti vse poskuse Slovencev, da bi zavzeli njihov finančni steber – Kranjsko hranilnico, ki je omogočala, da so se ohranili nemški vpliv, nemško šolstvo in nemške kulturne ustanove.

Ko je prišel vnovični zasuk vladne politike in ko je bil leta 1892 odpoklican Winkler, so kranjski Nemci ugotovili, da je bila njihovi stvari na Kranjskem v dolgih letih prizadejana nepopravljiva škoda:

Nemškoliberalna stranka in nemštvo na Kranjskem nasploh sta ob Winklerjevem odhodu v tako neugodnem položaju kakor še nikoli.

Za to obdobje krize je značilno, da so se med kranjskimi Nemci, ki so do takrat ohranjali zmerno usmeritev, začele širiti tudi radikalne ideje. Sicer je res, da je nji-

hova uradna struja zagovarjala liberalno usmeritev in da so nasprotovali schönererjanskim protiliberalnim in antisemitskim idejam, vendar je to popolnoma držalo le do srede devetdesetih let. Dne 25. 9. 1886 je tako v Laibacher Wochenblattu izšel članek, v katerem so z užitkom pisali o polomu antisemita Schönererja:

Potoval je po alpskih deželah, da bi nabral somišljenikov za svoje prenapete politične nazore, doživel pa je krepko zavrnitev.

Takrat so z zadovoljstvom ugotovili, da so bili poskusi Schönererjeva ščuvanja ljudstva proti nemško-liberalni opoziciji – kar je po njihovem počel v prid interesov vlade – neuspešni. Menili so, da gre za fanatični rasizem in divji boj proti Nemškemu klubu:

S fanatizmom se dajo kovati politični dobički, ne da pa se skrbeti za blagor ljudstva.

Laibacher Wochenblatt je dodal še, da ima Schönerer privrženca le med nekaterimi mladci, a ti mu razen brezplačne reklame tako ne koristijo. Nasprotja v tem smislu so se pojavila tudi na sestanku kranjske ustavoverne stranke leta 1893, ko se je večina pritoževala nad nemško neslogo in se izrekla za nemško liberalno stranko, hkrati pa nasprotovala ekstremnim in antisemitskim elementom. Takrat je izpričani Schönererjev privrženec dr. Binder (na prelomu stoletja je v ljubljanskem Turnvereinu uvedel arijevsko člansko klavzulo in ustanovil burševsko Carniolo, ki je vzgajala mladino v skrajnem, celo rasnem nacionalizmu) poudaril, da morajo prerasti razlike, ki med Nemci na Kranjskem deloma obstajajo. Dejansko se je to zgodilo, namreč z uveljavitvijo sožitja med starim liberalizmom, ki se je uveljavil v desetletjih (poosebljal ga je novi vodja kranjskih Nemcev Schwegel), in agresivno nemškoradikalno smerjo (ki ji je načeloval Binder). Prvi je skrbel za visoko politiko in koordinacijo nemških deželnih poslancev ter s svojim vplivom lobiral na Dunaju, drugi pa je deloval na terenu in si predvsem prizadeval "oza-veščati" nemško prebivalstvo, zlasti mladino. Ta nova formula preživetja kranjskih Nemcev se je izkristalizirala konec leta 1894 s preobrazbo že dodobra okostenele ustavoverne stranke, ko je njeno vodenje prevzel Schwegel. Končala se je leta 1898, ko je dobila novo ime: Nemško društvo. Stari gospodje sicer niso bili najbolj zadovoljni s spreminjanjem statutarnih določb in novim značajem stranke. Starosta Suppan, ki je govoril tudi na prvem sestanku ustavoverne stranke 1868, je ob tej priložnosti natresel nekaj utrinkov iz zgodovine društva in priznal, da je društvena dejavnost, potem ko stranka ni bila več zastopana v političnih telesih, popustila. Sicer pa je poudaril željo volivcev, naj društvo vzcveti živahneje, čeprav je menil, da bi se to lahko zgodilo že po dotedanjem statutu. Kljub mnenju starega gospoda pa je prevladala reformistična struja, ki je zahtevala spremembe društvenih pravil s poudarjanjem varovanja pravic nemškega prebivalstva. Slednje naj bi bilo razvidno tudi iz imena društva. Tako so sprejeli predlog, naj bo novo ime *Deutscher Verein* (Nemško društvo). To, da nad temi spremembami ni bil navdušen niti drugi ostareli ustavoverni prvak Schaffer, je v svojem žalnem govoru ob njegovi smrti razkril Binder.

Oživitev in reorganizacija stranke kranjskih Nemcev sta posrečeno sovpadali z njenim novim vzponom na kranjskem političnem prizorišču. Tega je omogočil razkol

v slovenskem taboru ter dokončna cepitev v klerikalno in liberalno stranko. Kranjski Nemci so tako postali zaželeni partner, s katerim sta ena in druga slovenska stranka poskušali doseči prevlado. Potem ko so se o zvezi z Nemci pogajali oboji, klerikalci in liberalci, je bil nazadnje sklenjen sporazum med slovenskimi liberalci in kranjskimi Nemci. Ta zveza, ki je trajala od leta 1895 do konca leta 1904 oziroma začetka 1905, je vključevala usklajenost in medsebojne koncesije pri nastopanju v deželnem zboru. Slovenskim liberalcem, ki so tako radi poudarjali svojo narodno zavednost, je omogočila prevlado, po drugi strani pa jim je bila precej ne ljuba. Ves čas so morali poslušati očitke klerikalnih sonarodnjakov, da so se pomemčurili in oprijeli Deschmannove politike. Te očitke so poskušali ovreči z vztrajnim dokazovanjem, da zveza z Nemci velja le za deželni zbor, sicer pa jih čisto nič ne ovira pri delovanju za narod. Omenjeno držo so podkrepili z ostrimi protinemškimi nastopi v svojem časopisju in nenehnimi uličnimi izgredivi proti ljubljanskim in domžalskim Nemcem. V takšno ravnanje so jih silili tudi klerikalci, ki so začeli pospešeno nastopati v vlogi slovenskih domoljubov in organizirati protinemške demonstracije. Tako so morali "nesrečni" slovenski liberalci na terenu nenehno stopnjevati svoj protinemški tempo in "uhogi" kranjski Nemci so večkrat izjavljali, da tako prostaško-divjaških izgredivov proti njim ni bilo še nikoli prej. To nenaravno stanje ni moglo trajati v nedogled. Sodu je izbilo dno složno glasovanje slovenskih klerikalcev in liberalcev v deželnem zboru oktobra 1904. Takrat so vsi slovenski poslanci sprejeli protestno resolucijo, ker je deželni predsednik Hein nesorazmerno pogosto uporabljal nemški jezik. Še bolj je Nemce prizadelo izglasovanje predloga, naj deželni zbor zavrne vse dopise deželne vlade v nemščini. Usklajeno glasovanje, s katerim so slovenski poslanci dosegli, da je bil sprejet predlog za deželnozborsko volilno reformo novembra 1905, pa je kranjsko nemštvo pritisnilo ob zid. Po tem predlogu naj bi se vpeljala splošna in enaka glasovalna pravica. Veleposestniška kurija, ki je bila v celoti nemška in je bila steber nemškega političnega vpliva na Kranjskem, bi tako seveda izginila. Zaradi tega neposrednega napada je zveza med kranjskimi Nemci in slovenskimi liberalci dokončno ugasnila. Kranjske Nemce je rešil grozeče nevarnosti Schwegel s tajno diplomatsko akcijo. V svojih spominih baron Schwegel pravi:

Meni je v tem položaju pripadla težka naloga, da rešim, kar se še rešiti da, zato da se ne bi zapečatila naša prihodnost. V tajnih pogajanjih v notranjem ministrstvu, h katerim sem bil povabljen, sem dosegel popolno priznanje vseh pravic nemškega veleposestva in zagotovitev nemškega mestnega mandata v Kočevju. Dosegel sem tudi zakonsko uveljavitev enakopravnosti nemščine kot drugega deželnega jezika ter nekaj koncesij v zvezi z (opravilnim) redom deželne uprave in ureditev vodenja poslovanja deželnega zbora. Privoliti pu sem moral v povišanje števila deželnih mandatov, s čimer si je dr. Šušteršič v deželnem zboru zagotovil absolutno večino - presegal jo je s komaj dvema glasovoma. Moja stranka je sprejela ta dogovor v prepričanju, da bo to šibko večino dveh glasov - če je liberalna misel sposobna (pre)živeti - mogoče zlahka preseči, kakor hitro se ho vlada spet obrnila k liberalnim nazorom, in tako v deželi spet vzpostaviti stanje, ki je v korist dežele obstajalo prej. In ko bi moja

stranka ostala zvesta načelom, ki sem ji jih priporočal, bi se to stanje spet vzpostavilo, posebno glede na sebično in brezobzirno zlorabo položaja, ki jo izvaja današnja večina ter tako spravlja v nevarnost deželo in jo vodi v propad.

Deželnozborsko reformo so izvedli šele leta 1908. Zagotovila je sicer ohranitev "nemškega posestnega stanja" na Kranjskem, kakršno je izbojeval Schwegel, prinesla pa je tudi trajno prevlado dr. Šušteršiča in njegove stranke. Pri tako popolni prevladi so seveda vse druge politične struje stopile v ozadje. V tej "novi dobi" so se ljubljanski Nemci lahko pohvalili le z dvema pridobitvama - z občinsko volilno reformo za Ljubljano leta 1910, ki je omogočila vrnitev nemškega zastopstva v ljubljanski občinski svet, in z uvedbo državne policije za Ljubljano in okolico 1912, kar naj bi preprečilo protinemške izgrede. Kakor je bilo omenjeno, je bil Schwegel, ki v tem času ni več vodil Kranjskih Nemcev, nad tako politiko razočaran.

Zadnjo spremembo v politični organizaciji kranjskih Nemcev je prinesla državnoborska volilna reforma leta 1906. Kranjski Nemci so izgubili dva svoja predstavnika, ki sta bila voljena v veleposestniški kuriji, edini državnoborski mandat jim je bil zagotovljen v kočevskem volilnem okraju. Slednje je še bolj razkrilo potrebo po političnem povezovanju, saj je ta državnoborski poslanec postal predstavnik vseh kranjskih Nemcev in ne le Kočevarjev. V teh okoliščinah je prišla na površje nemška nesloga. Nemški krščanski socialci so se namreč polakomnili kočevskega mandata in pričeli ustanavljati svojo politično organizacijo na Kočevskem. To je sprožilo burne izgrede med klerikalnimi in liberalnimi Kočevarji ter celo fizično obračunavanje. Zato so kranjski Nemci začutili potrebo po svoji krovni politični organizaciji in tako so 4. 1. 1908 v Ljubljani ustanovili Nemški narodni svet za Kranjsko. Ustanovni sestanek je pod vodstvom barona Schwegla potekal v balkonski dvorani Kazine. Na zasedanje so prišli predstavniki iz vseh delov Kranjske in pripadniki vseh stanov, sodelovali niso le krščanski socialci - Kočevarji. Pomen in potrebnost nove organizacije je poudaril grof Barbo.

Dr. Ferdinand Eger je nato predstavil osnutek organizacije in navzoči so ga skoraj nespremenjenega sprejeli. Tako je - po zgledu nemških narodnih svetov drugih kronovin - nastal Nemški narodni svet za Kranjsko. Izbrali so člane izvršnega odbora, za njegovega vodjo pa je bil izvoljen dr. Eger.

Liberalni Nemci so bili z delovanjem svojega Narodnega sveta za Kranjsko zelo zadovoljni. Po treh letih so njegov pomen presojali takole:

Do zadnjih let je nemška politika v Avstriji bolehala za fiksno idejo, da mora biti vsaka vlada nemšku in centralistična. Končno je spoznala, da je zapuščen vsak, ki se zanaša na vlado in nemško ljudstvo, in je vzela zaščito političnih in narodnih interesov v lastne roke. Nastali so nemški narodni sveti kot institucije, ki ne glede na različne politične programe nemških strank zastopajo izključno narodne interese Nemcev po kronovinah.

Tako je tudi na Kranjskem narodni svet stalno v stiku z nemškimi deželnimi poslanci, posebno ko gre za sprejemanje zakonov in ko je treba ščititi nemške narodne interese. Pri tem gre posebna zahvala knezu Auerspergu, vodji deželnozborskega nemškega kluba, namestniku deželnega glavarja baronu Lichtenbergu in deželnemu odborniku grofu Barbu ...

Narodni svet je podpiral delovanje Schulvereina, skrbel za vodenje nemškega tiska, uspešno posegel v občinske volitve, pripravljaj ljudstvo na štetje prebivalstva in nadzoroval izvajanje štetja. Skrbel je še za posredovanje služb, zanimal se je za volitve v davčne komisije ter volitve v gospodarsko sodišče in trgovsko zbornico; v le-tej imajo Nemci tudi zastopstvo v prezidiju.

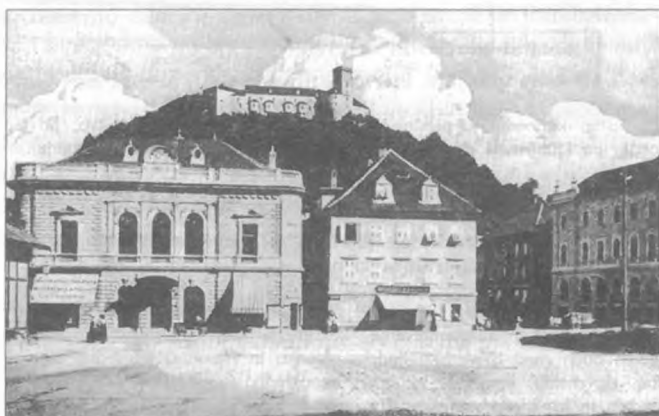
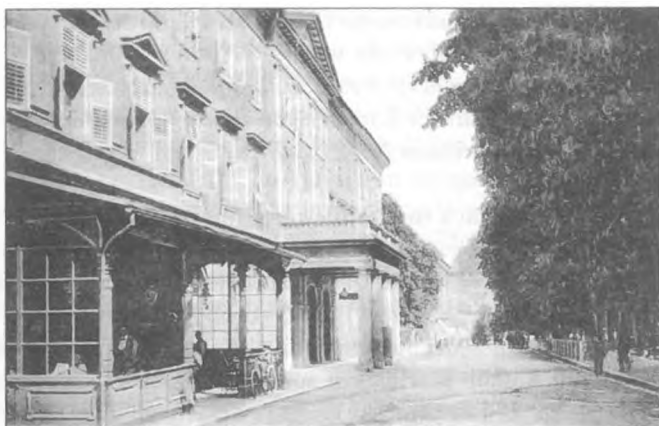
Kranjski Nemci so vse do konca monarhije ohranili, kakor so sami radi označevali - nemško posest na Kranjskem. Obranili so obstoj veleposestniške kurije v kranjskem deželnem zboru, zagotovili so si zastopnika v državnem zboru in po 27 letih so se vrnili v ljubljanski občinski svet. Hkrati so obdržali pretežno liberalno politično usmeritev v sobivanju z nekaterimi radikalnimi, tudi schönerejanskimi strujami in uspešno odbili naskok klerikalnih sorojakov. Ti so računali na uspeh med kmeti na Kočevskem, kar bi jim prineslo kranjski državnozborni mandat in bi hkrati hudo udarilo po enotnosti nemškega političnega tabora na Kranjskem.

Kljub očitnim ideološkim razlikam v njihovih vrstah so tako ohranili potrebno enotnost glede zaščite bistvenih narodnih interesov.

V takih razmerah so z zaupanjem zrli v prihodnost in kovali nove načrte za nemštvo na Kranjskem. Njegov nadaljnji razcvet je preprečila prva svetovna vojna in razpad monarhije. Ob prevratu je njihovo premoženje postalo plen Slovencev, s političnega, kulturnega in gospodarskega prizorišča pa so večinoma izginili, v Ljubljani skoraj popolnoma.

.*

Na koncu povzemimo, da sta med ustavno dobo opazni dve zasnovi politike kranjskih Nemcev. V prvem obdobju so poskušali z naletom liberalizma in zavzetjem vseh političnih položajev spraviti v svoj tabor večino inteligence na Kranjskem ter germanizirati deželo s šolskim aparatom in uradništvom. V tem času so izvajali narodno politiko pod plaščem ideologije liberalizma in razsvetljenstva ter z vladno podporo. Sledilo je obdobje, ko so v spremenjenih političnih okoliščinah, torej ob izgubi vseh političnih funkcij, stagnirali, razmere pa so jih silile v bistveno zožene "apetite" - ohranjanje nemške narodnostne skupnosti na Kranjskem. Ta proces je vodil v programsko in organizacijsko reformo. Od devetdesetih let 19. stoletja je jasno, da kranjski Nemci ne računajo več na prevlado v deželi. Njihova politična dejavnost je bila usmerjena k temu, da v trenju med slovenskima političnima taboroma igrajo vlogo odločilnega dejavnika, in to jim je do leta 1908 tudi izvrstno uspelo. Pozneje, po Šušteršičevi prevladi, so ta vpliv na kranjskem političnem prizorišču izgubili, vendar za svoj položaj brez usodnih posledic. Ni sicer jasno, kako je nameraval Schwegel preseči klerikalno absolutno večino v deželnem zboru. Dejstvo pa je, da načrta, ki ga omenja v svojih spominih, ni imel priložnosti izvesti. Kljub temu se zdi, da so bili kranjski Nemci ob koncu monarhije v vnovičnem zmernem vzponu. Kje bi se ta, ob morebitnem preživetju Avstro-Ogrske, ustavil, lahko samo uganemo.

Ljubljana, Musikverein mit Schlossberg.

Original in the collection of the National and University Library of Ljubljana

Ljubljanske nemške kulturne ustanove, slovenizirane po razpadu habsburške monarhije

RAZMIŠLJANJA O LJUBLJANSKIH OZIROMA KRANJSKIH NEMCIH

Primerjava med ideološkimi stališči kranjskih Nemcev in Nemcev v drugih delih monarhije

Za ljubljanske Nemce je, podobno kakor za druge liberalno oziroma ustavoverno usmerjene Nemce v Avstriji, značilno, da v svojem prvem obdobju zastopajo stališča nemškega nacionalizma, ki naj ne bi izhajal iz etnološko-rasnih korenin, temveč naj bi temeljil na sprejemanju in priznavanju premoči oziroma predpravice nemške kulture in jezika. S tem je povezan eden od dveh pogojev, ki sta po liberalni doktrini dovoljevala posamezniku vstop v svet zrelih oziroma za politiko in glasovanje sposobnih državljanov - izobrazba oziroma omika (drugi pogoj je seveda lastnina). Edini pravi intelektualec, danes bi ga nekateri imenovali razumnik, bi moral glede na to nujno "pripoznati" premoč nemške kulture in "sesati na njenih prsah". Nemški liberalizem je v tem obdobju vztrajal pri precej "velikodušnem" stališču, da si lahko vsi pripadniki nenemških etničnih skupin pridobijo nemško identiteto, tako da se s primerno izobrazbo ali pravilnim sprejemanjem življenjskih vrednot približajo nemški kulturi. Nemški nacionalizem v tem času, kakor ugotavlja Pieter Judson v zaključku svoje knjige o liberalizmu v avstrijski monarhiji,¹⁰¹⁴ vsaj teoretično ni zahteval podreditve s popolno etnično asimilacijo in je kazal celo nekaj simpatije do ohranjanja nenemških jezikov oziroma tradicionalnih kultur na lokalni ravni. Po drugi strani pa so seveda nemški liberalni nacionalisti te dobe pričakovali popolno asimilacijo glede sprejemanja kozmopolitskih nemških vrednot; tovrstni nacionalizem naj bi bil torej ideologija združevanja, ki bi potekala na podlagi nemške kulture in nemškega jezika v srednji in vzhodni Evropi, tj. na območju avstrijske polovice habsburške monarhije. Judson je tudi navedel, da so v Nemškem društvu (ki je bilo zunajparlamentarno telo Napredne stranke) ob koncu šestdesetih in v začetku sedemdesetih let 19. stoletja zagovarjali načelo, da so tisti Nemci, ki se ne identificirajo s političnim oziroma kulturnim liberalizmom, prav tako malo člani nemške etnične skupnosti kakor nasproti stoječi Slovani.¹⁰¹⁵

V pričujočem pregledu zgodovine ljubljanskih Nemcev smo zgoraj omenjeno prvo fazo nemškega nacionalizma v Ljubljani in na Kranjskem opisali na več mestih. Pri tem gre npr. za obsežnejše predstavitve pogledov kranjskih Nemcev - delni prevod brošure *Das Deutschtum in Krain* iz leta 1861, deli serije člankov z naslovom *Stran-*

¹⁰¹⁴ Pieter Judson, *Exclusive Revolutionaries: Liberal Politics, Social Experience and National Identity in the Austrian Empire, 1848-1914*, The University of Michigan press 1996; v nadaljevanju Judson ...

¹⁰¹⁵ Judson ..., str. 151.

ki v *deželi* iz leta 1869 in opis njihovih pogledov ob sprejetju sklepov z nemško-liberalnega strankinega dne na Dunaju leta 1871 idr.¹⁰¹⁶ Vsi naštetih primeri so samo del tistih poglavij, ki smo jih posvetili političnim stališčem kranjskih ustavovercev do zunanjih in notranjepolitičnih vprašanj. Pri tem vzporejanju lahko na splošno ugotovimo, da se do leta 1880 v ničemer ne razlikujejo od ustavoverne doktrine, ki je hila takrat v veljavi po vsej Avstriji. Temeljna stališča politike Nemcev v Avstriji konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let 19. stoletja so v tem času enaka onim, ki jih zastopajo kranjski Nemci. Poudarjen je bil pomen šolstva, ki naj bi bilo svobodno, tj. neklerikalno in nenacionalistično. Prebivalce naj bi vzgajalo v državljanse s splošno avstrijsko identiteto, ki naj bi presejala pokrajinske in narodne razlike. Tudi druga stališča, npr. v zvezi s konkordatom, so bila pri kranjskih Nemcih taka kakor pri njihovih somišljenikih drugod po Avstriji.¹⁰¹⁷ Značilno za to dobo je tudi poudarjanje ljubljanskega Ustavovernega društva, da je v službi splošnega napredka vse skupnosti in ne le liberalne politike.¹⁰¹⁸

Poslanci kranjskih Nemcev v državnem zboru (Deschmann, Hotschevar, dr. Schaffer in dr. Suppan) so se pridružili Napredni stranki. Šele 5. 12. 1876 so ti poslanci dr. Koppu, predsedniku Naprednega kluba, poslali pismo, v katerem so mu sporočili, da po zrelem premisleku ne morejo podpisati členov, ki so bili 17. 11. 1876 izglasovani v dopolnitev dotedanjih, in da so v teh okoliščinah prisiljeni izstopiti iz kluba. Ob tem obvestilu so izrazili upanje, da bodo lahko še naprej sodelovali in "občevali" s častivrednimi člani Naprednega kluba, kakor so do tedaj. Zdi se, da so poslanci kranjskih Nemcev z izstopom iz Naprednega kluba hoteli ostati blizu vlade. Očitno niso hoteli izgubiti vladne naklonjenosti s tem, da bi se zaradi problemov v zvezi z nagodbo pridružili grožnjam, naravnanim proti vladi. Dodatek k programskim usmeritvam, ki ga niso bili pripravljene podpisati, je namreč določal ostro nasprotovanje vsakemu popuščanju pri pogajanjih v zvezi z nagodbo z Ogrji in poudarjal, da je nesprejemljiva obstoječa oblika zveze z Ogrsko, ker Avstriji ne zagotavlja dovolj vpliva na skupne zadeve in ruši naravna razmerja moči obeh držav. Zahteval je še, da je treba zvezo spremeniti, tako da se Avstriji zagotovi primeren vpliv, ki bi ji dal popolno neodvisnost in možnost samoodločbe. Na koncu je bila izražena pripravljenost Naprednega kluba, da podpre le tako vlado, ki bo uredila razmere glede na zahteve iz omenjenega programskega dodatka.¹⁰¹⁹

Prav tako kakor drugod po Avstriji je bila v sedemdesetih letih tudi na Kranjskem vidna samozadovoljnost liberalnih Nemcev in vera v trajnost ureditve, ki naj bi jo zagotovila ustava. Dejavnost ljubljanskega Ustavovernega društva se je – kakor pri podobnih krajevnih organizacijah drugod po Avstriji – zmanjšala. Judson beleži, da

¹⁰¹⁶ Judson ... na str. 170 v zvezi z omenjenim zborovanjem iz leta 1871 navaja, da so ga liberalni poslanci bojkotirali in je izzvenelo kot akcija mladih v povezavi z lokalnimi liberalnimi organizacijami. Te strukture so se poskušale uveljaviti s poudarjanjem nacionalnih tonov. Kranjskim Nemcem je skladno s temi stremljenji uspelo, da so za kandidate na državnozbornih volitvah leta 1873 postavili svoje ljudi. Zdi se, da so vprašanje odnosov med stranko in krajevnimi organizacijami, ki je liberalce v drugih delih monarhije razdeljevalo tja do devetdesetih let, kranjski Nemci srečno obšli.

¹⁰¹⁷ Judson ..., str. 124-126.

¹⁰¹⁸ Prav tam, str. 145.

¹⁰¹⁹ L. T., 20. 11. 1876 in 9. 12. 1876.

je število sestankov ljubljanskega Ustavovernega društva upadlo - v prvih dveh letih obstoja je imelo redne mesečne sestanke, v sedemdesetih letih 19. stoletja pa le po šest na leto s povprečno udeležbo 70 ljudi. Po letu 1873, ko so bila v ospredju gospodarska in socialna vprašanja, je dejavnost političnih društev povsod zastajala. Na oblasti je bila tudi vlada, ki ni dopuščala preveč razvitega političnega življenja.¹⁰²⁰ Tako je npr. predsednik Schaffer na zasedanju leta 1875 z zadovoljstvom ugotovil, da se pomen političnih društev manjša, saj se je ustava že dodobra uveljavila, in bi se lahko v prihodnosti, ko bo svoboda popolnoma dosežena, tem društvom tudi odpovedali. Kranjski Nemci na koncu sedemdesetih let 19. stoletja bistveno manj nasprotujejo Plenerjevemu odobravanju zasedbe Bosne in Hercegovine in ta njihov odnos je bil znotraj avstrijskega liberalnega tabora v manjšini. Plautz je v svojem delu o Nemcih na Kranjskem poudaril:

*V nasprotju z liberalno državno stranko, ki je s svojo odklonilno držo v bosanškem vprašanju izzvala lasten padec in pripravila pot Taaffejevemu ministertvu, je ustavoverna stranka - kakor se je takrat imenovala nemška stranka na Kranjskem - zagovarjala stališče, da se je treba z zasedbo Bosne sprijazniti, če se že ne da preprečiti. Tudi v tem primeru se je pokazalo, da so obmejni Nemci premogli bolj izostren politični občutek kakor pa Nemci iz notranjosti in da so mnoge politične razmere presojali pravilneje od njih.*¹⁰²¹

Judson ugotavlja, da je članstvo v ljubljanskem Ustavovernem društvu upadlo s 489 v letih 1869/70 na malo čez 200 v letu 1880. V izvršnem odboru pa je bilo leta 1880 še 60 odstotkov istih članov kakor leta 1869.¹⁰²² Zato tudi ne preseneča, da je politična usmeritev kranjskih Nemcev po letu 1880 kljub velikim razlikam ostala bolj ali manj nespremenjena vse do začetka devetdesetih let 19. stoletja. Ta zanje značilna fosilizirana drža pa se razlikuje od prevladujoče smeri avstrijskega nemštva po letu 1880. Medtem ko so Nemci drugod po monarhiji kmalu po nastopu Taaffejeve vlade spoznali, da je tip kulturnega nemškega nacionalizma, ki naj prekvasi celotno monarhijo, dokončno preživet, je bil odziv ljubljanskih Nemcev zapoznel. Ko je bil drugje že na pohodu nemški nacionalizem rasnega tipa (ki poudarja, da so nekatere lastnosti dane samo nemškemu narodu, in ni več govora o poslanstvu nemške kulture in omike, ki si jo lahko pridobi vsakdo), ljubljanski Nemci otpnejo v svoji nemoči prilagoditi se novim razmeram. Vse do začetka devetdesetih let 19. stoletja ni zaslediti nobene spremembe v njihovi doktrini niti ni bistvenih kadrovskih sprememb v njihovem vodstvu. Zaradi vztrajanja pri politiki doktrinarnega liberalizma so na ljubljanske Nemce (npr. leta 1883) letele ostre kritike - npr. kritika celjskih sonarodnjakov, katerih nacionalizem je bil v tem času že povsem drugega tipa. Celjani so poleg obsodbe okostenelega liberalizma v časopisu Deutsche Wacht pozivali h kadrovskim zamenjavam, ki bi edine lahko rešile kranjsko nemštvo.¹⁰²³ Laibacher Wochenblatt je 1. 9. 1883 užaljeno odgovoril, da edino opiranje na nemško kulturo omogoča Nemcem preživetje:

¹⁰²⁰ Judson ..., str. 146.

¹⁰²¹ Plautz ..., *Die Deutschen in Krain*, str. 53-54.

¹⁰²² Judson ..., str. 148 in 182.

¹⁰²³ Deutsche Wacht, 23. 8. 1883.

Ne nacionalistična neumnost, ampak nemška kultura lahko pritegne Slovence, in to je edina možnost za deželo, v kateri so Nemci v manjšini ...

Tako vse do začetka devetdesetih let 19. stoletja v ljubljanskem Ustavovernem društvu prevladujejo stari preizkušeni liberalci. Vztrajajo pri stališču, da se interesi nemštva v Avstriji prekrivajo z državnimi interesi, da bo z neustavljivim pohodom izobrazbe, omike in napredka samodejno prevladala nemška kultura; zato naj bi Nemci v Avstriji ne potrebovali posebne nacionalne politike. Edino težavo so videli v reakcionarnem Taaffejevem režimu, a so bili prepričani, da bo vsak čas padel, saj naj bi se na dolgi rok v Avstriji ne dalo vladati brez Nemcev oziroma proti njim. Značilno je tudi navdušenje kranjskih Nemcev, s katerim so leta 1885 sprejeli resolucijo z zahvalo poslancem Združene levice, in brezpogojna podpora tej politični tvorbi, ki je v letih 1881–1885 združevala politične struje avstrijskih Nemcev. Sploh je razcepljenost nemških političnih struj, ki je v avstrijskem prostoru prevladovala v drugih obdobjih, spravljala kranjske Nemce v nelagodje. Njihova maloštevilnost jim namreč ni dajala možnosti za izražanje politične in strankarske raznovrstnosti ali celo antagonizmov. Tako še leta 1886 zavračajo Schönererjeve prenapete poglede in obsojajo njegov boj proti Nemškemu klubu. To kaže na nekatere simpatije kranjskih Nemcev do tega kluba, ki se je v nemški politični mavrici uvrščal med staromodne liberalce (od teh je bil bolj radikalen v socialno-ekonomskih vprašanjih) in demagoške schönererjance (urednik glasila Nemškega kluba *Deutsche Zeitung* je bil znan nemški politik židovskega rodu Heinrich Friedjung).¹⁰²⁴ Po drugi strani pa Judson poudarja, da se je v nemških jezikovnih otokih identifikacija s centralizmom oziroma državo ohranila tudi po letu 1879.¹⁰²⁵ Taka drža je bila vse do srede devetdesetih let 19. stoletja značilna tudi za nemško stranko na Kranjskem. Šele v prvi polovici devetdesetih let so v organizacijo kranjskih Nemcev začele prodirati nove radikalnejše struje, vendar niso povzročile razkola oziroma cepitve. Tako so ti nacionalisti in deloma antisemiti – ob nekaj prilagodljivosti oziroma popustljivosti “starih” – našli modus vivendi z liberalci starega kova.

Politična doktrina kranjskih Nemcev v tem času opušča priseganje na centralistično politiko oziroma idejo, da lahko centralistična država obvaruje nemško narodnost. Na letnem zasedanju ljubljanskega Ustavovernega društva leta 1892 je predsednik Schrey žaloval nad ponovno nemško neslogo in pretečim antisemitizmom, ki združen s protiliberalnimi strujami spodkopava liberalizem. Radikalni nacionalist Binder je na istem sestanku poudaril, da morajo kranjski Nemci obvladati razlike znotraj svojega tabora in da je tudi nemškoliberalna stranka vnesla v svoj program precej točk nemškega nacionalnega programa. Organizacija se je spremenila šele leta 1894, ko je bilo v Ljubljani ustanovljeno Nemško društvo. O novem načinu političnega dela je v svojih spominih govoril takratni vodja prenovljene nemške politične organizacije Schwegel, češ da so bile znotraj nemških vrst presežene vse medstrankarske razlike in da jim je s pridom uspelo izkoristiti razklanost slovenskega tabora na klerikalni in liberalni del. Do konca monarhije se je politična organizira-

¹⁰²⁴ Judson ..., str. 242–243.

¹⁰²⁵ Judson ..., str. 238.

nost kranjskih Nemcev še bolj približala modelom, ki so bili uveljavljeni pri drugih Nemcih v monarhiji. Leta 1908 so ustanovili Nemški narodni svet za Kranjsko, ki je v novih razmerah (odprava kurialnega sistema za volitve v državni zbor in nastanek kočevskega volilnega okraja) kranjsko nemštvo politično še bolj poenotil in uspešno odbil naskok ljudskega gibanja nemških klerikalcev (oziroma krščanskih socialcev) na Kočevskem (glej poglavje *Reforma nemške politične organizacije na Kranjskem 1908 in vzroki zanjo*). Nasploh lahko rečemo, da se je – podobno kakor drugje v monarhiji – precejšen del kranjskih Nemcev na prelomu stoletja politično radikaliziral, o čemer priča npr. dejavnost burševskega društva Carniola (temeljila je na protislovanstvu, antisemitizmu, oživljanju pradavnih germanskih običajev, dejavnostih, ki so ponavadi izzivale in se končale z izgredi) ali arijevska klavzula, ki so jo uvedli v ljubljanskem Turnvereinu (ta se je preimenoval v Deutscher Turnverein).¹⁰²⁶

Primerjava med Nemci v Ljubljani oziroma na Kranjskem in Nemci na spodnjem Štajerskem

Medtem ko se je prva faza ločevanja duhov po narodni ločnici v Ljubljani s koncem Ambroževe dobe povsem končala, so zadeve na spodnjem Štajerskem potekale drugače. Nove čase je na Kranjskem poleti 1867 slikovito napovedal pretep v Šantlovi veži, ki je bil le uvertura v serijo izgredov (na Ježici leta 1868, v Vevčah in na Jančah leta 1869 itd.). Janez Cvirn v knjigi *Trdnjavski trikotnik za spodnje Štajersko* ugotavlja povsem druge razmere:

Tudi v času najhujših nacionalnih spopadov med nemško ustavoverno in slovensko stranko v letih 1868–1873 na nivoju vsakdanjega življenja nacionalna koeksistenca ni porušena.

Cvirn prav tako ugotavlja, da so bili člani v nepolitičnih društvih vse do konca sedemdesetih let obeh narodnosti, družabno in vsakdanje življenje pa tudi ni bilo ločeno po dvonacionalnem ključu.¹⁰²⁷ Verjetno gre iskati vzrok za zgodnjo zaostritev odnosov na Kranjskem v tem, da so bili Slovenci v deželi večinski narod in da se je slovenska politična elita čutila dovolj močno za naskok na oblastne položaje. Na spodnjem Štajerskem je bil položaj drugačen, saj se je slovenska večina omejevala na podeželje oziroma mestno okolico. "Osvajanje" mest je tod potekalo postopoma, z rastjo deleža slovenskih mestnih prebivalcev in krepitvijo gospodarsko-finančnih položajev slovenske narodne skupnosti. Razmere za dokončni obračun so tu dozorele bistveno pozneje kakor na Kranjskem.

Nasploh pa v stališčih kranjskih in spodnještajerskih Nemcev do konca sedemdesetih let 19. stoletja ni nobenih večjih razlik. Oboji se navdušujejo nad zmago pruskega orožja v Franciji in pri obojih se zdi, da vpliv mladonemškega gibanja na

¹⁰²⁶ V zvezi s Carniolo primerjaj tudi knjigo Janeza Stergarja *Oris zgodovine Počimniške zveze Slovenije*, Ljubljana 1978, oziroma delo Paula Samasse *Carniola 1884–1894*, Heidelberg 1894.

¹⁰²⁷ Janez Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, Maribor, Založba Obzorja 1997, str. 61.

rašča. Res je sicer, da doktrinarni liberalci na Kranjskem – drugače kakor v spodnji Štajerski – prevladujejo, saj npr. ljubljansko Ustavoverno društvo leta 1872 ni hotelo sprejeti predloga društvenega odhoda, ki ga je predstavil Supann, namreč da izglasujejo resolucijo o podpori za izločitev Galicije, s katero bi pet milijonov Slovanov izključili iz odločanja in bi Nemci v avstrijski polovici postali večina. Večina članov je zagovarjala stališče, da ta predlog o koncesijah Galiciji ni združljiv z enotnostjo in močjo države, zato pa ni sprejemljiv in ga je treba odločno zavrnilo. Tako se zdi, da sta v kranjski nemškoliberalni stranki obstajali dve frakciji. Medtem ko je bilo krilo bolj odločnih nacionalistov oziroma mladonemcev v manjšini, je večina še vedno verjela, da jim dosledno vztrajanje pri ustavnih stališčih zagotavlja uspeh. V nasprotju s Kranjsko je t. i. mariborski program o posebnem statusu Galicije na Štajerskem dobil podporo.¹⁰²⁸ Sicer pa lahko ugotovimo, da so stališča kranjskih in spodnještajerskih Nemcev do vprašanj glede federalizma, konfesionalnih zakonov, gospodarskih vprašanj ipd. enaka. Tako je npr. za Nemce obeh dežel sprva značilno zagovarjanje liberalnega gospodarstva, brez zaščitnih carin, to pa se po horznem zlomu leta 1873 sprevrže v nasprotno stališče, ko začnejo poudarjati povečano vlogo države in zaščito domačega trga. Stvarnost je narekovala povsem drugo gospodarsko politiko. Nekdanji zagovorniki liberalnega gospodarstva in popolnoma proste konkurence so morali obmolkneti.

V sedemdesetih letih je tudi za Kranjsko značilno mrtvilo, vendar zaradi volilnih bojev ni bilo tako izrazito kakor na Štajerskem. Od leta 1875 na ljubljanskih občinskih volitvah Slovenci spet redno kandidirajo, to pa kranjske ustavoverce ohranja nenehno dejavne.

Toda že leta 1879 je zaznati bistvenejše razlike. Iz pisanja L. T. pred državnozbornimi volitvami je bilo razbrati negotovost in obžalovanje, ker ustavoverna stranka ni bila sposobna sestaviti enotnega volilnega programa, kar je povzročilo, da je imela vsaka frakcija svojega. Po mnenju kranjskih Nemcev bi le s skupnimi močmi lahko odbili fevdalno-klerikalni nalet. S tem v zvezi so kritizirali zlasti program štajerske ustavoverne stranke:

*Zahteval je preveč, in kdor preveč zahteva (preoblikovanje gospodarskih odnosov z Ogri, reformo volilnega sistema na podlagi splošne volilne pravice, sprejemanje društvenega prava, sprejetje zakona o svobodi zbiranja in tiska na svobodomiselni in radikalni podlagi, vpeljavo novega trgovinsko-obrtnega davka na dohodnino, zakon proti oderuštvi, stečaju ipd.), ne dobi nič. Ali je modro toliko težkih zakonov predstaviti javnosti? Na drugi strani je klerikalni program zazrt v preteklost in temelji na ošabnosti Katoliške cerkve. Oba sta prenapeta in ne prinašata Avstriji blagoslova, saj gre eden preveč naprej, drugi pa nazaj – oba sta zunaj zlate sredinske črte.*¹⁰²⁹

V osemdesetih letih so se razlike med Nemci na Kranjskem in onimi na spodnjem Štajerskem izrazito povečale. Medtem ko v taboru kranjskih Nemcev vse do začetka devetdesetih let 19. stoletja prevladujejo liberalci, ki trmasto zagovarjajo stališče

¹⁰²⁸ Prav tam, str. 70–71.

¹⁰²⁹ L. T., 5. 6. 1879.

o prekrivanju interesov monarhije z interesi nemštva ter se omejujejo na čakanje vrnitve vlade Lasser-Auerspergovega tipa, se na spodnjem Štajerskem krepí nemškonacionalna usmeritev z drugimi političnimi zahtevami. Kakor ugotavlja Cvirn, ti novi elementi postavljajo narodnost pred svobodo, vse politično dogajanje pa spremljajo le skozi prizmo nemških narodnih interesov.¹⁰³⁰ Tako se kranjski Nemci že ob zasedbi Bosne in Hercegovine kljub začetnim pomislekom sprijaznijo s stvarnostjo (češ da je treba ob vloženih žrtvah in finančnih sredstvih zadržati pridobljeno), medtem ko na Štajerskem večina Nemcev še vedno odločno nastopa proti zasedbi. Razlike med Štajerci in Kranjci se lepo kažejo tudi v sprejemanju nove ustavoverne stranke - Združene levice leta 1881. Medtem ko se kranjski Nemci navdušujejo nad vnovično slogo in pozdravljajo novo stranko, saj vidijo v njej možnost za odstranitev Taaffeja oziroma priložnost, da se povrnejo stari časi centralistične nemškoliberalne vlade, štajerski Nemci ne skrivajo svojega razočaranja nad usmeritvami Združene levice, saj pri njenem oblikovanju ni bil v ospredju nemški narodni duh.

Njihovo nezadovoljstvo se v naslednjih letih samo še stopnjuje. Tako npr. leta 1883 v Celju ustanovijo spodnještajersko Napredno društvo, ki zlasti s politiko štajercijanstva oziroma spodbujanjem regionalne zavesti poskuša omejiti posledice širjenja slovenske narodne zavesti. V tem času celjski Nemci tudi ostro obtožujejo mlačno narodno politiko ljubljanskih oziroma kranjskih rojakov (kar smo že prikazali), ki se še vedno oklepajo doktrinarnega liberalizma in sledijo usmeritvam Združene levice. Nasploh jih je strah, da je po padcu Ljubljane v slovenske roke zdaj na vrsti Celje.¹⁰³¹ V tem smislu se je usmeritev Nemcev na spodnjem Štajerskem razvijala tudi naprej - podpirali so Nemški klub, poudarjali preživelost politike centralizma in doktrinarnega liberalizma ter zagovarjali narodne interese pred državnimi. Podobno kakor na Kranjskem so zavračali Schönererjeve napade na Nemški klub in njegove ideje, ki so v ospredje političnega delovanja postavljale antisemitizem.

V obdobju po letu 1882 oziroma 1883 je treba pri primerjavi kranjskega in štajerskega nemštva seveda upoštevati, da prvo izgubi vse politične zastopnike na deželni in državni ravni razen poslancev, voljenih v veleposestniški kuriji. Že samo zato politična deklariranost kranjskega nemštva ni mogla imeti skrajnega predznaka in je bila veliko bolj omejena na domače, lokalne razmere. V teh posebnih okoliščinah (zlasti glede na veliko prevlado Slovencev na Kranjskem) in v majhnem številu politično dejavnih Nemcev na Kranjskem gre iskati razloge za nastanek nekoliko nenaravne koalicije - kranjskega Nemškega društva, znotraj katerega so se znašli antisemiti, skrajni nacionalisti, doktrinarni liberalci in veleposestniki. Nemško politično gibanje na Kranjskem je bilo tako od začetka devetdesetih let 19. stoletja precej neprofilirano in je omogočalo sožitje struj, ki v drugih delih monarhije v enem političnem organizmu niso mogle soobstajati. Na lokalni oziroma društveni ravni je bilo sicer kranjsko nemštvo tu in tam skrajno nacionalistično, občasno schönererjansko, glede "višje" politike pa se je še vedno oklepalo kabinetnih,

¹⁰³⁰ Janez Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, Maribor, Obzorja 1997, str. 88.

¹⁰³¹ Prav tam, str. 112.

diplomatsko prefinjenih prijemov dr. Schwegla. Ta politika uveljavljanja interesov nemške skupnosti se ni branila sodelovanja z liberalno slovensko stranko v obliki sporazuma oziroma deželnozborske koalicije, ki je bila na Kranjskem na oblasti od 1895 do 1905.

Podoben razvoj mednacionalnega političnega sodelovanja je bil na Štajerskem povsem nemogoč. Po sestopu z oblasti se je namreč v vrstah ustavoverne stranke na najvišji ravni začela širiti nesloga. V začetku osemdesetih let pa se napetost ni stopnjevala zgolj med strankarskimi prvaki in poslanci na Dunaju, temveč tudi po deželah. Med ljubljanskimi oziroma kranjskimi in spodnještajerskimi Nemci so izbruhnili medsebojni besedni spopadi. Celjski Nemci so, kakor smo že omenili, leta 1883 v svojem glasilu *Deutsche Wacht* kranjskim rojakom očitali mlačnost, nedoslednost in malodušje.¹⁰³² Tudi smo že opisali, da so se za kranjske Nemce v prvi polovici osemdesetih let 19. stoletja v parlamentu potegovali poslanci Jacques, Plenner in Tomszczuk. To nedvomno priča, da so kranjski Nemci politično težili k zmeri staroliberalni struji ustavoverne stranke, saj so vsi prej naštetih poslanci spadali v ta tabor, ki se je ob razkolu leta 1885 utelesil v Plenerjevem Nemško-avstrijskem klubu.¹⁰³³ Ta politična usmeritev Nemcev v Avstriji je še vedno zagovarjala tezo, da se interesi nemštva in interesi monarhije prekrivajo ter da so nemški narodni cilji dosegljivi le z močno centralistično državo, katere krmilo mora prevzeti nemškoliberalna stranka. Temu taboru je nasprotovala bolj radikalna nemškonacionalna struja, ki se je leta 1885 utelesila v Steinwenderjevem Nemškem klubu. Ta je za bistveno izhodišče programskih usmeritev sprejel načelo, da so nemški narodni interesi nad vsemi in da nikakor niso nujno v sozvočju z državnimi.¹⁰³⁴ V obdobju do odkritega razkola, t. j. do 1885, je politiko ustavoverne stranke narekovalo njeno umirjeno liberalno krilo. Tako politično usmeritev so kranjski Nemci podpirali, kar je razvidno tudi iz vrste resolucij in izjav podpore,¹⁰³⁵ spodnještajersko, še posebej celjsko nemštvo pa je bilo z njo nezadovoljno in je zahtevalo odločnejšo, brezkompromisno obrambo narodnih interesov. Nezadovoljstvo s politiko Združene leve se je pri celjskih Nemcih izrazilo kazalo od leta 1882. Po zatrjevanju Cillier *Zeitunga* so jo vodili "spolizirani profesorji in politični doktrinarnji". Tako so spodnještajerski Nemci 1885 z odobravanjem sprejeli razpad Nove leve in ustanovitev Nemškega kluba ter se z njegovim delovanjem povsem identificirali.¹⁰³⁶

¹⁰³² Primerjaj *Deutsche Wacht*, 23. 8. 1883; v tej številki je izšel članek z napadi na kranjske Nemce, ki so jim celjski rojaki očitali nič manj kakor kapitulantstvo oziroma narodno izdajstvo.

¹⁰³³ Primerjaj Lothar Höbelt, *Kornblume und Kaiseradler: die deutschfreiheitlichen Parteien Altösterreich 1882-1918*, Dunaj: Verlag für Geschichte und Politik, München: R. Oldenbourg, 1993, str. 50 in 52.

¹⁰³⁴ Primerjaj Klaus Bertschold, *Österreichische Parteiprogramme 1868-1918*; Dunaj: Geschichte und Politik, str. 76-77.

¹⁰³⁵ Že v začetku leta 1880 je npr. tudi kranjske Nemce, ki so enako močno cenili slogo in zmernost, neprijeto presenetil razpust izvršnega odbora Ustavne stranke (Verfassungspartei) zaradi umika poslanca Napredne stranke (Fortschrittspartei). Ustavna stranka se je popolnoma razcepila oziroma razpadla zaradi nasprotujočih si stališč v zvezi z vojnim zakonom. (L. T., 17. 1. 1880; članek z naslovom "Die Auflösung des Executivcomites der Verfassungspartei")

V letu 1881 so imeli največ zaupanja v novonastalo ustavoverno Združeno levico (Vereinigte Linke). Ta je na kongresu 13. 11. 1881 na Dunaju združila vse frakcije v enoten klub ustavoverne stranke, katere program je bil soglasno sprejet (L. W., 26. 11. 1881).

¹⁰³⁶ Janez Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, Maribor, Obzorja, 1997, str. 102-107.

Očitno je torej, da spori med kranjskimi in spodnještajerskimi Nemci niso izvirali le iz različnih pogledov na strategijo oziroma taktiko doseganja ciljev niti ne zgolj iz strahu, da je po padcu Ljubljane v slovenske roke na vrsti Celje, temveč je šlo tudi za globlja politična, če ne že ideološka nasprotja.

Spodnještajerski Nemci so bili v manj slabem položaju od kranjskih rojakov, saj so na Štajerskem lahko politično delovali v raznih strankah. Te liberalne nemške stranke so sicer sodelovale (npr. celjski program iz 1893), zlasti če so bili nemški interesi zelo ogroženi (npr. celjsko gimnazijsko vprašanje 1893–1895), vendar enotna tovrstna stranka na Štajerskem ni bila ustanovljena. Nadaljnjo radikalizacijo nemške politike na Štajerskem je povzročil za nemško stran neugodni izid glasovanja o proračunu, ki je odločal o usodi slovenskih paralelk na celjski gimnaziji. Po Cvirnovih ugotovitvah so se štajerski Nemci ob koncu 19. stoletja precej poenotili in v okviru Nemške ljudske stranke zagovarjali antisemitizem.¹⁰³⁷ Kljub vsemu pa politična sloga v nemškem taboru na spodnjem Štajerskem nikoli ni bila dosežena. Po drugi strani so kranjski Nemci do konca monarhije ostali (vsaj navzven) enotni in bolj ali manj osredotočeni na svoje probleme. Hkrati so čutili, da zanje med sonarodnjaki na Koroškem in Štajerskem ni pravega posluha. Politika kranjskih Nemcev tudi v tem obdobju ni bila vezana izključno na eno nemško stranko, kar je prav tako razvidno npr. iz njihove promemorije v zvezi z zahtevo po ustanovitvi kranjskega državnozborskega mandata za Nemce leta 1906. Takrat je delegacija kranjskih Nemcev to promemorijo izročila štiričlanskemu odboru nemških strank. Do konca monarhije je pri obeh nemških skupnostih zaslediti nagnjenje k nadstrankarskemu političnemu združevanju, zato da zaščitijo narodne interese, kar se je potrdilo z ustanovitvijo nemških svetov za spodnjo Štajersko (l. 1906) in Kranjsko (l. 1908). Slednje je – posebno na Kranjskem – izraz potreb glede na državnozborsko volilno reformo. Podobnosti med Nemci na Kranjskem in spodnjem Štajerskem je videti tudi v odnosu do jugoslovanskega vprašanja, saj so vse koncesije Slovincem zavračali enako odločno.

Sestava ljubljanskega nemštva

Ljubljansko nemštvo je bilo vsaj tja do začetka devetdesetih let primer klasičnega političnega organiziranja liberalne vrste. Če lahko trdimo, da so ljubljanski oziroma kranjski Nemci idejnopolične razlike v svojem taboru bolj ali manj uspešno prikrivali, pa stanovskega razslojevanja niso mogli.

V skladu z liberalno doktrino je veljalo, da so za politično odločanje primerni tisti, ki so izobraženi oziroma imajo primerno lastnino, in da je treba povečati pravice tistih, ki že imajo volilno pravico, nikakor pa ne pripustiti v javno življenje drugih slojev.¹⁰³⁸ Vodilni v ljubljanskem Ustavovernem društvu so bili seveda tipični, precej premožni meščani in izobraženci – po večini uradniki, odvetniki, zdrav-

¹⁰³⁷ Prav tam, str. 198–200.

¹⁰³⁸ Judson ..., str. 122–123.

niki ipd.¹⁰³⁹ Zdi se, da si nikakor niso bili vedno edini in da se je tudi v njihovih vrstah bil marsikateri boj za uradniške stolčke. Slovenski časopisi so poročali o raznih strujah med vodilnimi ustavoverci, ki so se samopoimenovali Gfrettbruder ter se delili na "prave" Nemce, nemškutarje in konvertite (kakor npr. Deschmann ali Pirker). Prav tako da so bili nekateri od ustavovercev bolj prusko usmerjeni (npr. Schaffer), ta "mladonemška" struja pa da je bolj ali manj odkrito častila Bismarcka, medtem ko so se stari seveda zanašali na domačo liberalno stranko in pošiljali resolucije podpore sklepom, ki jih je stranka sprejemala na raznih zasedanjih. Nedvomno je obstajala velika socialna in stanovska / družbena razlika med sloji prebivalstva v Ljubljani, ki so volili ustavoverno stranko. V tem smislu je ta volilna baza precej pomembnejša od formalnega članstva v Ustavovernem društvu, katerega večina na politiko, ki jo je vodilo društvo (da o odločitvah, ki so bile sprejete na Dunaju, niti ne govorimo), ni imela bistvenega vpliva.

Člansko sestavo ljubljanskega Ustavovernega društva in ustavovorni položaj v urbanih središčih in na deželi je predstavil Vasilij Melik: leta 1869 sta bili dve tretjini članov od 540 iz Ljubljane – od teh je bila polovica državnih in zasebnih uradnikov ter pripadnikov svobodnih poklicev, polovica pa trgovcev, obrtnikov in hišnih "posestnikov". Sicer so bili člani, poleg Ljubljančanov, le še iz večjih upravno-sodnih oziroma gospodarskih središč. Podeželski veljaki pa so po začetku Taafjeve dobe, kakor pravi Melik, nemški liberalizem skoraj v celoti zapustili in precej jih je prešlo med slovenske liberalce.¹⁰⁴⁰ Kakor smo predstavili v našem pregledu, je bilo volilno telo ustavovercev na eni strani sestavljeno iz t. i. mestne aristokracije (sinovi ljubljanskih imenitnikov so npr. ustanovili gentlemanski klub, ki je imel sedež v Kazini), prav tako pa so ustavoverno volili mali obrtniki, trgovci in kočijaži, ki jim je na predvolilnih shodih v Kazini v slovenščini govoril Deschmann. Stranka je seveda ob volitvah potrebovala glasove tudi tistih, ki niso bili pretirano ugledni. Tako doktrinarni ljubljanski liberalci niso imeli pomislekov zamenjati kabinetsko politikantstvo s poulično agitacijo. Po ugotovitvah slovenskih časopisov se je ravno med predvolilnimi kampanjami najbolj kazal pravi kastni sistem, ki je obstajal znotraj privrženecv kranjske ustavovorne stranke. Ob teh priložnostih so se imenitniki kakor Deschmann, Suppan ali Kaltenegger potrudili prisrčno občevati z navadnimi smrtniki in celo obiskovati volivce, s katerimi sicer v vsakdanjem življenju niso imeli nobenih stikov in za katere se niso menili. Volivci ustavovorne stranke so se tako do začetka osemdesetih let delili na tiste, ki so svoj glas oddali iz ideološkega prepričanja, in one, ki so se priklanjali vladajočim iz praktičnih razlogov oziroma zaradi lažjega preživetja. V tem obdobju je bil ustavovorni tabor narodnostno mešan, od začetka osemdesetih let pa je postajal precej homogen. Proti koncu osemdesetih let se po poročilih ljubljanskih Nemcev proces obrne in čeda-

¹⁰³⁹ Da je šlo na začetku za tipično meščansko stranko, govori npr. stališče Karla Deschmanna, ki je leta 1870 nasprotoval predlogu, da bi stranka z izdajanjem časopisa v slovenščini širila svoj vpliv tudi na podeželju, ter je zagovarjal njeno osredotočenje na trge in mesta, kjer naj bi pospešeno delovala. Na tem področju je razlika v primerjavi z Nemci na spodnjem Štajerskem velika, saj Nemci v tej deželi stalno poskušajo razširjati svoj vpliv tudi na podeželje.

¹⁰⁴⁰ Vasilij Melik, *Nekaj značilnosti razvoja na Kranjskem 1867-1871*, Zgodovinski časopis 1969; glej str. 68-69.

lje pogosteje je zaslediti odpadništvo, prehajanje v slovenski tabor, in sicer ne samo zaradi političnega opredeljevanja, ampak tudi zaradi prave asimilacije.¹⁰⁴¹ V zvezi z nekaterimi posplošenimi tezami o tem, da kranjski Nemci niso bili nazorsko-politična in narodnostno homogena celota, kaže pripomniti, da trditev glede nazorsko-političnih razlik drži, vendar pa na položaj Nemcev te razlike niso bistveno vplivale. Teza o narodnostni nehomogenosti pa ne velja za obdobje po letu 1880. Ugotovimo lahko, da je ljubljanske Nemce tok politike dodobra očistil vseh, ki so bili v njihovem taboru iz koristoljubja, in tudi onih, ki so bili narodno mlačni. Po popisu iz leta 1900 se je v Ljubljani – kljub domnevnim pritiskom slovenskih občinskih oblasti – ob popisovanju za nemški občevalni jezik opredelilo 5423 prebivalcev: Nemci so pri tem trdili, da je “odpadnikov”, ki so v Ljubljani prestopili k Slovincem, več tisoč.

Seveda je treba biti pri vrednotenju podatkov o občevalnem jeziku dokaj previden. Kakor je z obsežno analizo popisa ljubljanskega prebivalstva iz leta 1880 (poleg drugega) ugotovil Vlado Valenčič, je bilo število pravih Nemcev manjše od števila onih, ki so navedli nemščino kot občevalni jezik. Tako je leta 1880 v Ljubljani od 24.511 prebivalcev, ki so izpolnili rubriko o občevalnem jeziku (na vprašanje o občevalnem jeziku ni odgovoril del tujcev, tudi vojaki v študiji niso bili upoštevani), navedlo nemščino 5719 ljudi ali 23,3 %, slovenščino pa 18.409 oziroma 75,1 %, preostalih je bilo 383 oziroma 1,56 %. S pritegnitvijo podatkov o rojstnem kraju in domovinstvu je Valenčič ugotovil, da je bilo število Nemcev manjše za okrog 1700 (približno 7 %) – toliko je bilo prebivalcev, ki so izjavili, da je njihov občevalni jezik nemščina, čeprav po Valenčičevi analizi niso bili Nemci. Etnična sestava ljubljanskega prebivalstva bi bila po tej korekturi precej drugačna: Slovencev naj bi bilo v resnici 80,8 %, Nemcev pa le 16,4 %.¹⁰⁴²

Ob naslednjih popisih je bil rezultat za Ljubljano naslednji:

- leto 1890: število prebivalcev 30.505, občevalni jezik – slovenski 24.199, nemški 5127 (16,8 %), drugo 389;
- leto 1900: število prebivalcev 36.547 občevalni jezik – slovenski 29.733, nemški 5423 (14,83 %), drugo 444.
- leta 1910 se je za slovenski občevalni jezik izreklo 33.846 Ljubljančanov, za nemškega pa 5950 (okrog 14 %).¹⁰⁴³

Po letu 1880 je nemška skupnost na Kranjskem močno zastopana le v Ljubljani, lokalna oblast pa ostane v njihovih rokah v občini Bela Peč, v Trziču (do leta 1911) in na Kočevskem. Ob koncu monarhije so bili ljubljanski in kranjski Nemci kljub oslavljenemu političnemu vplivu še vedno upoštevanja vredna narodnostna skupina, katere družbena, kulturna in ekonomska zmogljivost nikakor ni bila zanemarljiva.

¹⁰⁴¹ Primerjaj poglavje v tej knjigi z naslovom *Pogledi kranjskih Nemcev nase in na slovenski politični tabor 1898-1914*.

¹⁰⁴² Primerjaj Vlado Valenčič, *Etnična struktura ljubljanskega prebivalstva po ljudskem štetju 1880*, Zgodovinski časopis 1974, str. 287-319.

¹⁰⁴³ Povzeto po Vasilij Melik, *Die Wahlerfolge der Deutschen, Italiener und Slovenen in Laibach, Triest und Marburg an der Drau und anderen krainischen und untersteirischen Städten in den Jahren 1848-1927*, v: *Alpen-Adria-Städte*, Zgodovinska serija Oddelka za zgodovino vzhodne in jugovzhodne Evrope na Univerzi v Celovcu in Doma prosvete Sodalitas v Tinjah; Celovec, Ljubljana, Dunaj, 1997, str. 78.

va. O tem priča tudi tajni seznam nemško zavednih ljubljanskih trgovcev, obrtnikov in poslovnežev¹⁰⁴⁴, hkrati pa seveda ne gre prezreti precejšnjega števila nemških uradnikov, učiteljev in uslužbencev (posebno tistih, ki so bili zaposleni v ustanovah, kakršni sta bili Kranjska hranilnica ali Južna železnica).

Vprašanje narave nemško-slovenskega spora v Ljubljani in na Kranjskem

Duhovi so se z ustavno dobo začeli razhajati na različnih podlagah in raznovrstne ločnice so se ohranile še v naslednjih desetletjih. Kljub velikim razlikam na ideološkem področju pa je treba takoj poudariti, da te niso tako usodno in dokončno zaznamovale političnega življenja na Kranjskem kakor prav narodnostno vprašanje. Ljudje, ki so verjeli, da bo prevladala ločitev na liberalce (naprednjake, ljudi, ki stojijo nad "pritlehnimi" narodnostnimi predsodki ter se zavzemajo za napredek, svobodo – tj. predvsem osvoboditev od cerkvenega vpliva – in omiko, ki bodo ustvarili nove ljudi za novo, kulturno in tehnološko povsem drugo družbo) in konservativne klerikalce (ki v navezi z ostanki fevdalne reakcije in zazrti v preteklost špekulirajo z nizkimi strastmi, preživetim, napredku škodljivim nacionalizmom ter strahovi in predsodki neizobraženega ljudstva), so se zmotili. Najbolj tragična figura med njimi je bil vsekakor Deschmann.¹⁰⁴⁵ Tudi v slovenskem taboru, kakor je splošno znano, ni manjkalo politikov, ki so bili po svojem prepričanju liberalci oziroma naprednjaki in antiklerikalci. Povsem jasno je, da med mladoslovenci in kranjskimi ustavoverci ni bilo nobenih večjih ideoloških razlik. Oboji so se zavzemali za ustavno življenje, odprto družbo, šolstvo, ki bo povsem brez cerkvenega vpliva, ločitev cerkve od države, civilni zakon, državljanske pravice, popolno svobodo govora, tiska, združevanja, političnega opredeljevanja ipd. Oboji so neštetokrat izrecno izjavljali, da na tem področju razlik med njimi ni, in to smo v pričujoči knjigi večkrat povsem nazorno predstavili. Poglavitna ločnica, ki pa je med njimi ves čas obstajala, je bilo narodno vprašanje in to je bil tudi edini razlog, da se na Kranjskem narodnostno obarvani liberalni struji nista zlili v eno. Mladoslovenci niso mogli privoliti v politično združevanje z ustavoverci, vse dokler ti ne bi priznali temeljnih slovenskih narodnih pravic – predvsem enakopravne uporabe slovenskega jezika v šolstvu, uradih, sodiščih, znanosti in kulturi. S tem v zvezi je značilna ena od mnogih ocen, objavljena v S. n., češ da je upanje v dogovor s kranjskimi ustavoverci le majhno, saj ni pričakovati, da bi bili t. i. "liberalni Nemci" res liberalni, tj. pravični nasproti Slovanom: "Dokler ne opuste germanizacije in zadržujejo slovenske šole in urade, dokler nimajo za izpolnjevanje narodnih zahtev zgolj fraze, 1000x ponovljene in ovržene," ni možna združitev, čeprav "bi bilo dobro in prav, ko bi svobodo-

---

¹⁰⁴⁴ *Führer durch die Deutsche Gesellschaftswelt in Laibach*; Knjižnica Zgodovinskega arhiva Ljubljana, sign. 2181.

¹⁰⁴⁵ Po drugi strani je bilo v tem času seveda tudi precej Nemcev, ki so iz ideoloških ali pragmatičnih ozirov prešli v slovenski tabor (npr. Costa, Wurmbrand, Barbo, Schneid ipd.).

miselni elementi vseh narodov zložno delali proti reakciji. Dokler ni priznanih vseh narodnih pravic, ni možnosti - naj si nihče ne dela iluzij."¹⁰⁴⁶ Kranjski Nemci oziroma ustavoverci so se ves čas izvijali z zgolj načelnim priznanjem pravice do obstoja nastajajočega slovenskega jezika in nedorasle slovenske kulture. Slovenski jezik in kultura po njihovem mnenju nista bila dovolj razvita za uporabo na prej naštetih področjih, njuno nasilno uvajanje in uveljavljanje bi bilo škodljivo napredku in neprimerno duhu časa. Ves svet je namreč po prepričanju ustavovercev z industrijsko revolucijo ter povezovanjem gospodarskih in kulturnih vrednot postal celota, zato ni bilo prostora za lokalne in etnološke partikularizme. .

Tako se je vse povezovanje med mladoslovenci in ustavoverci zrušilo pri enem samem vprašanju: narodnem. Slednje je imelo tako velik pomen, da so ga mladoslovenci postavili na prvo mesto, pred liberalizem. Ta drža jih je (za)peljala v slogaštvo s konservativno-klerikalnim polom slovenskega tabora. Ustavoverci pa se po drugi strani niso mogli odreči stališčem, ki so temeljila na prevladi nemštva, in to kljub vsemu zagotavljanju lastne nadnacionalnosti in predanosti povsem drugim vrednotam, kakršen je primitivni, na etnografskem načelu temelječi nacionalizem. Vendar pa tudi danes, ob razmišljanju s časovne in vsakršne odmaknjenosti, ni povsem jasno, zakaj bi bila lahko liberalizem in napredek na Kranjskem ogrožena z npr. uvajanjem slovenščine v šolstvo, urade in sodišča.

Spogledovanje med mladoslovenci in kranjskimi ustavoverci nekako spominja na tragične zgodbe o zaljubljenih, ki jim sovražna usoda kljub zelo močnim medsebojnim simpatijam brani srečno združitev. Na to kažejo energično-čustveni očitki oziroma izbruhi po ponesrečenih poskusih združitve z obeh strani. Lep primer tega, da so mladoslovenski oziroma liberalni politiki na Kranjskem soglašali z ustavoverci skoraj o vseh vprašanih, je Radoslav Razlag, prvi slovenski deželni glavar na Kranjskem. Čeprav so se v sedemdesetih letih 19. stoletja vrstili očitki, da je bil orodje v rokah nemških levičarjev, sta njegova narodna opredelitev oziroma slovenski patriotizem nedvoumna. Razlag je vedno rad poudarjal ustavno stališče in obsojal drobtinčarski oportunitizem. Svojo načelno ideološko držo je večkrat dokazal tudi v parlamentu (glasoval je npr. proti federalistični adresi leta 1872, nastopal proti "dekomponiranju" države in preveliki avtonomiji dežel, glasoval za Stremayerjeve cerkvenopolitične zakone, kritiziral Cerkev) in bil zato deležen pohval nemških liberalcev. Tudi druga dva znamenita kranjska mladoslovenca - Josip Vošnjak (njegova politična brošura z naslovom *Slovinci in državni zbor leta 1873 in 1874*¹⁰⁴⁷ lepo prikazuje, da med idejnimi nazori mladoslovencev in ustavovercev ni razlik) in Valentin Zarnik - sta daleč od tega, da bi ju lahko razglašali za sovražnika ustave, še manj pa, da sta bila ustavoverca v nemškutarškem smislu. Staroslovenci so mladoslovencem večkrat očitali nemškutarjenje in simpatije do ustave in centralizma, ki da sta slovenskemu narodu sovražna, ter jih obtoževali, da so se pridružili Deschmannu.¹⁰⁴⁸ Tudi prvemu kranjskemu deželnemu predsedniku Andreju Winklerju bi težko odrekli liberalno ozadje in ustavi zvesto stališče, saj je kot državni poslanec glasoval z nemško liberalno stranko. Kljub temu so ga

¹⁰⁴⁶ S. n., 23. 1. 1874.

¹⁰⁴⁷ Josip Vošnjak, *Slovinci in državni zbor leta 1873 in 1874*; v Ljubljani: J. Vošnjak, 1874.

¹⁰⁴⁸ Primerjaj brošuro *Mladoslovenci in državni zbor 1873 in 1874*; v Ljubljani: Slovenija, 1874.

imeli kranjski ustavoverci za svojega najhujšega sovraga, in to ne zaradi idejnih razlik, temveč zaradi njegove politike, s katero je poskušal Slovincem zagotoviti pravice, ki so jim kot narodu pripadale.

Ideološkega spora med Slovenci in Nemci samo zato, ker naj bi bil nekdo Slovenec ali Nемеc, načelno ni bilo. Kljub vsem vztrajnim, dolga desetletja trajajočim poskusom kranjskih Nemcev, da bi slovensko-nemški konflikt prikazali kot ideološki spor med liberalnimi in konservativno-klerikalnimi političnimi usmeritvami, je bilo jedro teh razhajanj vedno narodno vprašanje. To je lepo pokazal tudi Vasilij Melik:

*Stranki na Kranjskem sta samo dve, slovenska in nemška; le med tema dvema je mogoče izbirati. Kakor pa ni enoten slovenski tabor, tako ni enoten tudi nemški. Kakor se na slovenski strani ne morejo prav razmahniti liberalni elementi, tako so neliberalni elementi na nemški strani prisiljeni k molku. Nemški tabor na Kranjskem še zdaleč ni v celoti liberalen niti tako liberalen, kakor bi si morebiri kdo mislil,*¹⁰⁴⁹ oziroma:

*Nastanek slovenske liberalne stranke je pokazal, da ne velja očitek narodnih nasprotnikov, da je pojem zavednega Slovenca identičen s pojmom reakcionarja in konservativca.*¹⁰⁵⁰

Melik je v istem članku prav tako pokazal, da so bili na slovenski strani tudi pred 1872. liberalno usmerjeni politiki, saj je mladoslovenska smer v času taborov prevladovala; na teh se zahteve po obrambi vere niso pojavljale, katoliška etiketa se je med Slovenci po letu 1867 le deloma izrazila, na taborih pa kakor rečeno ne. Pred letom 1867 se je slovensko narodnopolitično gibanje sploh izogibalo verskih vprašanj. Slovenska politika tako ni imela ultramontanske podobe, kakor je zmotno trdil Prijatelj.¹⁰⁵¹

Politično so si bili kranjski politiki nasprotni tudi na podlagi drugih ločnic (npr. delitev na federaliste in centraliste, vladno stranko in opozicijo, parlamentarno desnico, center in levico), vendar se te delitve niso prekrivale z ideološko oziroma narodno pripadnostjo.¹⁰⁵² Zanimiv je npr. slovenski državni poslanec – sicer ne s Kranjskega, temveč z Goriškega – Černe. Kakor pravi Melik, je Černe v svojem nastopnem govoru 27. 6. 1861 poudaril, da stoji na izhodiščih temeljnega zakona z dne 26. 2. 1861 in da ni proti ministrstvu. To pa ga ni prav nič oviralo, da kot član vladne večine ne bi nastopal za pravice slovenskega jezika in narodno enakopravnost skupaj s kranjskim poslancem, desničarjem in pripadnikom opozicije Tomanom.¹⁰⁵³ Zanimiva je tudi izjava poslanca celjskega volilnega okraja Foreggerja leta 1874 v parlamentu, namreč da je večina njegovih volivcev Slovencev, da pa ga niso volili zaradi liberalnosti, saj je imel mladoslovenski kandidat Prus veliko bolj liberalne zahteve od njega, ampak zaradi nemške kulture.¹⁰⁵⁴

Glede na zgoraj opisana dejstva lahko rečemo, da je med Slovenci in Nemci obstajal samo en veliki spor, in to je bilo narodno vprašanje, ki je bilo na Kranjskem delno rešeno v osemdesetih letih 19. stoletja, do konca monarhije pa nikoli povsem.

¹⁰⁴⁹ Vasilij Melik, *Nekaj značilnosti razvoja na Kranjskem 1867-1871*, Zgodovinski časopis (ZC), 1969, str. 65-88.

¹⁰⁵⁰ Vasilij Melik, *Razcep med staroslovenci in mladoslovenci*, ZC, 1972, str. 85-99.

¹⁰⁵¹ Prav tam.

¹⁰⁵² Vasilij Melik, *O nekaterih vprašanjih slovenske politike v začetku šestdesetih let 19. stoletja*, Zgodovinski časopis 1964, str. 155-171.

¹⁰⁵³ Prav tam, str. 168.

¹⁰⁵⁴ Vasilij Melik, *Razcep med staroslovenci in mladoslovenci*, ZC, 1972, str. 96.

O gospodarsko-socialnih predstavah nemškega tabora na Kranjskem

V našem pregledu je gospodarsko-socialnim predstavam kranjskih Nemcev namenjeno razmeroma malo prostora oziroma se jih ta pregled dotika le tu in tam. Problematika si namreč zasluži posebno raziskovanje. Kljub temu pa gre na kratko predstaviti nekatere ugotovitve v zvezi z njo.

Na podlagi analiz iz članka Petra Vodopivca, ki obravnava socialne in gospodarske nazore kranjskih Nemcev,¹⁰⁵⁵ lahko sklepamo naslednje. Socialno in narodnostno neenotni nemški tabor na Kranjskem je imel zunanjo liberalno etiketo zaradi prevlade liberalnih mnenj, ki so zagovornike konservativnejših nazorov potisnila v ozadje. Iz člankov v Laibacher Tagblattu, razglasov ljubljanskega Ustavovernega društva in govorov nemških poslancev veje gledanje, značilno za nemško liberalno gibanje šestdesetih in sedemdesetih let. V skladu s tem so bila izoblikovana tudi nemška stališča v zvezi s konkretnimi problemi deželne politike in posameznimi zakonskimi osnutki, ki so zadevali gospodarska, socialna, šolska in kulturna vprašanja. Tako so se seveda pojavljala večja načelna nasprotja med slovenskim in nemškim taborom, vendar pa so slovenski in nemški politiki na Kranjskem v praksi nemalokrat soglašali in sodelovali, ko je šlo za deželne interese. Stališča obeh taborov so bila enaka predvsem v konkretnih pogledih na vlogo izobrazbe pri gospodarskem posodabljanju, potrebo po dvigu izobrazbe prebivalstva ter ustanavljanju strokovnih in tehničnih šol. Tudi pri vrsti gospodarskih vprašanj si niso nasprotovali: težnja po ohranitvi in razvoju železarstva, zahteve po hitrejši graditvi železnic, prepričanje, da je dežela davčno preobremenjena ipd. Brez zapletov je potekalo tudi dogovarjanje o ukrepih, ki zadevajo zdravstvo, javno higieno, socialo in deželne finance. Večje razlike pa so bile pri ocenah reformnih ukrepov, npr. reforme kazenskega postopka in kazenskopravnih norm iz l. 1867. Medtem ko so Nemci zagovarjali humanizacijo kaznovalne politike, so Slovenci v državnem zboru glasovali proti zakonskim spremembam in kritizirali liberalno popustljivost. Za Nemce je bilo to znamenje slovenske konservativnosti in nazadnjaštva.¹⁰⁵⁶

Do začetka gospodarske krize l. 1873 sta se v slovenskem taboru izoblikovali dve gledanji. Krög okoli Bleiweisa in Kranjske kmetijske družbe je zagovarjal stališče, da Kranjska zaradi svoje izrazito kmetijske gospodarske sestave nima pravih možnosti za razvoj industrije in se mora posvečati predvsem posodabljanju kmetijstva. V kranjski obrtni in trgovski zbornici, ki je bila v obdobju 1866-1874 v slovenskih rokah in ji je načeloval trgovec V. C. Supan, pa so menili, da se Kranjski kot neposrednemu zaledju Trsta odpirajo tudi možnosti za razvoj nekmetijske proizvodnje in da je treba usmeriti vso pozornost v postavitev železniške mreže, ki bo proti Trstu in Bosni odpirala pot na levantinske in azijske trge. Tako bi utirali pot avstrijskim in kranjskim proizvodom tam, kjer so še lahko konkurenčni. Pri tem so v kranjski obrtni in trgovski zbornici poudarjali, da je posodabljanje avstrijskega gos-

¹⁰⁵⁵ Peter Vodopivec, *O socialnih in gospodarskih nazorih nemškega meščanstva na Kranjskem od konca 60. do začetka 80. let 19. stoletja*, v: *Prispevki za novejšo zgodovino XXVII/1987*, str. 7-30.

¹⁰⁵⁶ Primerjaj Peter Vodopivec, *Smrtna kazen v tisku na Slovenskem*, *Kronika* 25/1977, št. 1, str. 41.

podarstva mogoče le z opustitvijo liberalne gospodarske politike in s povrnitvijo k zaščitni politiki za zavarovanje domačega dela. Kranjski Nemci so po drugi strani v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja vztrajali pri liberalnih gospodarsko-političnih načelih in odklanjali zahteve kranjske trgovsko-obrtne zbornice. Prisegali so na svobodno trgovino, svobodno tekmovalstvo in svobodo podjetniške pobude. Vendar so bila ta stališča čedalje bolj navzkriž s stvarnostjo, kar je leta 1873 pokazala tudi gospodarska kriza. Zaupanje kranjskega nemštva v liberalnogospodarska načela se je umikalo treznejšim pogledom na avstrijske gospodarske razmere in možnosti. Zdi se, da je bila podpora kranjske nemške stranke liberalni gospodarski politiki politična odločitev in celo plod doktrinarne togosti kranjskih nemških prvakov, ki so se, ne oziraje na resnične deželne možnosti, zavzemali za gospodarsko svobodo ter s tem tesno povezovali boj za uresničitev liberalnih pobud in zahtev. V ospredju nemških napadov je bila slovenska večina v kranjski trgovski in obrtni zbornici, ki so ji Nemci očitali, da v svojem vodstvu nima predstavnikov, ki bi zastopali interese kranjskega meščanstva, in da tudi ne more govoriti v njegovem imenu. Očitali so ji tudi, da se ne ukvarja s konkretnimi gospodarskimi problemi kranjske obrti in industrije, temveč z nacionalno-ekonomskimi govori ter tožbami nad divjo konkurenco in avstrijskimi zunanjetrgovinskimi sporazumi. Nemci so v tem smislu zagovarjali tezo, naj se država kolikor mogoče malo vpleta v gospodarske tokove, posveča pa odpravi socialnih nasprotij, ki spremljajo uveljavljanje sodobne industrije. Na tem področju naj bi država ne bila neposredno dejavna, temveč naj bi se osredotočila le na sprejemanje državne zakonodaje in spodbujanje organiziranja samopomoči.

Kljub načelnim razlikam so si bila dejanska gledanja obeh taborov na gospodarsko problematiko precej blizu. Oboji so sprejemali razsvetljenska načela, da bo mogoče doseči posodobitev predvsem z dvigom izobrazbe prebivalstva, uvajanjem tehničnih dosežkov, naslonitvijo na tradicionalne gospodarske panoge in brez radikalnejših posegov v obstoječo gospodarsko sestavo. Tako so pozivi k ustanavljanju strokovnih in tehničnih šol prihajali iz obeh taborov, pri čemer so Nemci poudarjali pomen povezovanja Kranjske z nemškimi deli monarhije in zato tudi znanja nemščine. Dejansko so razmere prisilile kranjske Nemce, da so se po prevzemu kranjske trgovske in obrtne zbornice v drugi polovici sedemdesetih let vsaj delno prelevili iz "freihändlerjev" v "schutzzöllnerje". Vendar so tudi v novi vlogi zagovarjali le zmerno zaščito posameznih obrtnih in gospodarskih panog, dokler te ne bodo dosegle ustrezne ravni, ko se bodo osamosvojile in zaživele brez administrativne podpore. To spremenjeno držo je narekoval nagli upad gospodarske rasti in predvsem upočasnitev gradnje železnic, saj jo je na jugu monarhije za skoraj dve desetletji zavrta gospodarska kriza. Kljub temu da so se kranjski Nemci šteli za edine avtentične predstavnike kranjskega meščanstva ter odklonilno in podcenjujoče gledali na slovenska gospodarska prizadevanja, se njihove konkretne ocene kranjske gospodarske perspektive niso bistveno razlikovale od slovenskih stališč.

Tudi v zvezi s socialnim in delavskim vprašanjem je bilo kranjsko nemštvo v obravnavanem obdobju zavezano prevladujočim mišljenjskim vzorcem in okvirom nemškega liberalnega gibanja v Avstriji. Poudarjali so predvsem: pomen organiziranja delavske samopomoči, ustrezno tovarniško in socialno zakonodajo, zakonsko preprečeva-

nje pretiranega izkōriščanja ter dvig delavske izobrazbene in kulturne ravni. Pri tem naj država ne bi neposredno posegala v razmerja med delavci in podjetniki.¹⁰⁵⁷

*

Naj ob zgornjih dognanjih ponovno strnemo še nekaj ugotovitev, ki gospodarsko-socialnoidejno problematiko vsaj deloma osvetljujejo tudi v poznejših obdobjih. Od začetka osemdesetih let 19. stoletja lahko sledimo preobrazbi vsaj deklarativno nacionalne ustavoverne stranke v stranko, ki je bila predstavnica nemške narodne skupnosti na Kranjskem. V tej luči so se pojavile tudi težnje po obrambi narodno-gospodarskih pozicij kranjskega nemštva oziroma njegovih institucij. Gre predvsem za obrambo Kranjske hranilnice, finančnega stebra kranjskih Nemcev, ki so ga od začetka osemdesetih let poskušali osvojiti Slovenci. Teh pa ni spodbujal samo zanimivi plen oziroma vir za financiranje raznih projektov. Nadzora nad Kranjsko hranilnico so si želeli predvsem zato, da bi preprečili njene poskuse vzpostaviti vzporedni nemški sistem ljudskega šolstva ter onemogočili njeno podporo nemško usmerjenim kulturnim in drugim društvom (oziroma kakor so zatrjevali Slovenci, pospeševanje nemških političnih teženj). Tako so poskušali postaviti Kranjsko hranilnico pod nadzor deželnega zbora, v katerem so imeli Slovenci večino, a namere so se izjalovile. Potem so si malo pred prvo svetovno vojno prizadevali, da bi uničili hranilnico s spodbujanjem množičnega dviga vlog slovenskih vlagateljev. Ogorčenost nad takimi nezaslišanimi napadi na ustanovo, ki je bila do dežele vedno tako velikodušna, je bila na nemški strani nepopisna.¹⁰⁵⁸ Kljub argumentiranim nastopom kranjskih Nemcev v deželnem zboru in podpori v državnem zboru se zdi, da je Slovincem pri tem spodletelo predvsem zato, ker so bile njihove zahteve v nasprotju z zakonodajo, vladnimi oziroma državnimi interesi in interesi velekapitala. Kakor smo v poglavju o Kranjski hranilnici že omenili, so ustanovo rešili iz hude zagate štirje avstrijski denarni zavodi in ji takoj ponudili denar za pokritje posledic "runa". Nemci so (vsaj tako so javno razglašali) v septembrskih dogodkih l. 1908 videli skonstruirani izgred, nekakšen uvod v gospodarsko vojno - bojkot, ki naj bi dosegel uničenje celega sloja prebivalstva.¹⁰⁵⁹

V približno istem obdobju - v začetku 20. stoletja - so bili tarče slovenskih izgredov domžalski Nemci, podjetniki, priseljeni s Tirolskega. Po poročilih lista Deutsche Stimmen (npr. z dne 29. 6. 1905) so slovenski podjetniki, ki niso prenesli konkurence, z nacionalističnimi parolami ščuvali slovenske delavce, to pa je povzročilo več krvavih spopadov.

Treba je poudariti tudi nemško samozavedanje lastne gospodarske, finančne in posestne mogočnosti na Kranjskem. Pri svojem utemeljevanju, da jim pripada vsaj en državnozborski mandat, so navedli, da je 18 % površine Kranjske v nemški lasti in da (če bi odšteli "nevtralne" davčne zavezance, kakršne so državne železnice ali ru-

¹⁰⁵⁷ Povzeto po: Peter Vodopivec, *O socialnih in gospodarskih nazorih nemškega meštanstva na Kranjskem od konca 60. do začetka 80. let 19. stoletja*, Prispjevki za novejšo zgodovino XXVII/1987, str. 7-30.

¹⁰⁵⁸ Npr. L. W., 18. 10. 1884; članek z naslovom "Lex Svetec".

¹⁰⁵⁹ Primerjaj poglavje v pričujoči knjigi z naslovom *Septembrski dogodki 1908 in njihove posledice*.

Ustavoverski okus.

(21. decembra 1872.)

Ciganka. Glejte no, to je čudno! Po vsi Avstriji se nihče ne spominja mojega rojstnega dne, le ti-le pivci tu mi napijajo in me kličejo med-se. Čudni ljudje, ki še za stare grbaste babe marajo.
„Brencelj“ (svoji spremljevalki). Nič ne maraj, Micka! Ljudje, ki imajo staro babo rajši, kakor mladega dekleta, niso pri zdravi pameti. Ti imaš boljše častitelje.

Kot je razvidno iz zgornje karikature, so Slovenci dojemali ustavo kot nekaj tujega. Poleg slikovitih upodobitev ustave in slovenske domovine (domača) ter provokativnega Brenclja je na karikaturi v ozadju videti Karla Deschmanna, ki s svojimi ustavoverci praznuje obletnico sprejetja ustave.

darski erar) plačujejo več kakor 50 % davka na dobiček; če pa bi upoštevali vse vezance, ki so plačevali manj kakor 100 kron, bi prišli do razmerja 600.000 kron proti 200.000 kron plačanih dajatev v korist Nemcev.¹⁰⁶⁰

*

V različnih političnih kombinacijah, v katerih sta se vzporejali dve, od začetka devetdesetih let 19. stoletja pa tri stranke na Kranjskem (pozneje se jim je pridružila še socialdemokratska), ne gre prezreti, da je šlo povečini za soočanje meščanskih elit. Čeprav so imeli meščanski politiki ves čas polna usta skrbi za blagor preprostega prebivalstva, so manj premožni in izobraženi prebivalci Kranjske ves čas nastopali bolj v vlogi statistik. Treba je poudariti, da kranjski Nemci nikoli - drugače od svojih štajerskih rojakov - niso resno poskušali prodreti na podeželje. Večkrat se zdi, da sta v njihovih vrstah prevladovala odpor do podeželskega prebivalstva in celo strah, ki so ga potrjevale neprijetne izkušnje z neuspešnih nemških izletov na podeželje. Tako so se kranjski ustavoverci omejili na upanje, da bo svobodna šola na dolgi rok popravila škodo, ki jo je med nižjimi sloji "prizadejala" Cerkev. Hkrati so se zgražali nad brezvestnim ravnanjem duhovščine, ki nerazsvetljene kmečke množice kakor čredo žene na tabore in nasploh zlorablja v svoje mračne namene.

Zdi se, da je bil ravno strah pred kmečkimi množicami, ki so jih suvereno obvladovali klerikalci, tisti, ki je dve desetletji pozneje pripomogel k sporazumu med slovenskimi liberalci in Nemci. Vključevanje širših slojev v politično odločanje oziroma razširitev volilne pravice je bilo novo področje, od katerega je vsaka od strank v deželi hotela pridobiti kar največ. V najboljšem položaju je bila slovenska katoliška stranka, ki se je zavedala, da z vstopom množic na politično prizorišče prihaja njen čas. Njen osnovni cilj je bil, da razbije liberalno-nemški sporazum in se dokoplje do večine v deželnem zboru. Medtem ko je na eni strani pritiskala z zahtevami po razširitvi volilne pravice, je hkrati očitala slovenskim liberalcem, da so s sramotnim povezovanjem z Nemci opustili narodno politiko. Te očitke je združevala s pobudo po skupnem delu za jugoslovansko idejo, če bi liberalci podprli zahteve po splošni in enaki volilni pravici. Po drugi strani je značilna tudi ponudba nemški stranki, katere edina politična moč je v tistem času ostala v veleposestniški kuriji. Tudi njim so klerikalci na podlagi agrarne solidarnosti med kmeti in veleposestniki ponujali sodelovanje. Hkrati so slednjim grozili, da so kulturno ničvredni in da uživajo neizmerne privilegije, ki jim jih kmečko ljudstvo, če prej omenjeno ponudbo odklonijo, lahko odvzame. D. S. je to pisanje 11. 2. 1904 komentiral:

Vse pisanje se sliši anarhistično in diši po požigu in umoru! Zahvaljujemo se odkritosti klerikalcev, ki ne skrivajo svojih ciljev.

Tako sta v začetku 20. stoletja nemško stranko na Kranjskem poleg slovenskih liberalnih nacionalistov ogrožali tudi obe ideološko socialno obarvani politični gibanji - socialdemokracija in krščanski socializem. Prva se je kranjskim Nemcem zdela po-

¹⁰⁶⁰ D. S., 3. 4. 1906; članek z naslovom "Deutscher Verein in Laihach!"

seбно nevarna zaradi svoje navidezne nadnacionalnosti. List Deutsche Stimmen je opozarjal:

Nemški delavci se zadovoljijo z nemško sekcijo, ki jo slovenski sodrugi v Zarji zmerjajo. Obravnave potekajo mirno zgolj v slovenščini, odhor stranke je čisto slovenski. Na bratski način so Nemcem v spodnji Šiški odvzeli glas in sedež ter vsak vpliv v občinskem svetu. Proti temu Nemci niti najmanj ne protestirajo, saj to ne bi bilo več internacionalno. Kot Nемец je nemški delavec čisto brezpraven. Nemškega obrtnika vodijo za nos, nastalo je trgovsko socialdemokratsko društvo, v katerem je precej nemških trgovcev, vodstvo pa je povsem slovensko. Zato proč od rdeče, bolje rečeno belo-modro-rdeče socialdemokracije, saj ta ne bo zastopala nemških interesov.

Tudi pozneje je nemško glasilo ugotavljalo, da socialdemokratska stranka na Kranjskem ni internacionalna, temveč usmerjena slovensko nacionalno:

Vsem drugim socialdemokratom je dovoljeno, da so nacionalni, le nemški morajo svojo narodnost izdati in jo oblačiti v internacionalno preobleko. Sicer jim velikodušno dovolijo, da uživajo nemško kulturo, vendar je politično ne smejo podpirati.¹⁰⁶¹

Medtem ko se je zgolj zdelo, da kranjsko nemško delavstvo ogroža postopno utapljanje v lažnem internacionalizmu, je bil naskok krščanskih socialcev na kočevsko kmečko prebivalstvo bolj frontalen oziroma odkrit. Bil je tudi veliko bolj nevaren, saj je ohranjal nemški predznak, hkrati pa je bil izrazito antiliberalen. Kot izpostava širokega katolicističnega gibanja v nemških deželah Avstrije je krščanski socializem meril na edini nemški državnozborni mandat na Kranjskem. V svojih razglasih so se njegovi zagovorniki na Kočevskem ponašali z avtentičnim kmetstvom in obtoževali ljubljanske Nemce, da so liberalni meščanski politiki, ki jim za kmečki blagor nikoli ni bilo mar in ki hočejo Kočevarje zgolj izkoriščati.¹⁰⁶²

Ugotovimo lahko, da je nemški stranki na Kranjskem – podobno kakor slovenskim liberalcem – manjkalo smisla in volje za reševanje socialnih zadev, predvsem pa političnega čuta za množice. Stranko so vodili intelektualci deloma liberalnih, deloma pa izrazito nacionalističnih nazorov, njena poglobitna moč pa je slonela na veleposestniški kuriji. Od konca 19. stoletja pa do konca monarhije se je nemška stranka oblikovala na precej širokem izhodišču stranke narodne skupnosti. Hotela je predstavljati meščane (ki so živeli predvsem v Ljubljani in posameznih manjših enklavah v drugih krajih), pa tudi kmečko prebivalstvo – kar so Kočevarji pretežno bili. Vzrok, da se je tako opredeljena politična organizacija kljub svoji notranji ideološki in socialni raznorodnosti in celo razdrobljenosti obdržala, je mogoče iskati predvsem v kurialnem volilnem sistemu, ki se je na Kranjskem ohranil do konca monarhije. Nedvomno gre tu pripisati velike zasluge Schweglu, ki je med najhujšo krizo stranko spet povezal in utrdil, pozneje pa se sporazumel s slovenskimi liberalci in zagotovil razmeroma ugoden položaj Nemcev. Ko se je ta epizoda izpela, je v pogajanjih prepustil deželnozbornsko večino Šušteršiču, ki jo je ta tako ali drugače že imel zagotovljeno. V zameno je dosegel, da so gro-

¹⁰⁶¹ D. S., 25. 2. 1912.

¹⁰⁶² Primerjaj poglavje v tej knjigi z naslovom *Reforma nemške politične organizacije na Kranjskem 1908 in vzroki zanjo*.

žečo volilno reformo z uveljavitvijo splošne in enake volilne pravice preprečili, veleposestniška kurija se je ohranila, tako pa tudi nemško posestno stanje, hkrati pa je bil zagotovljen liberalni značaj kranjskega nemštva.

Sprejemanje ustavnih reform na Kranjskem

Vsekakor ni nobenih dvomov, da so ustavne reforme v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja prinesle velik napredek tudi Kranjski. Že sam ustavni okvir je zagotavljal politični prostor, v katerem se je lahko izvajala tudi deželna in lokalna politika. Sicer večinoma ni šlo za visoko politiko, ampak bolj za uveljavljanje interesov deželnega prebivalstva oziroma prebivalcev posameznih občin. V primerjavi z mrtvilom neoabsolutizma in negotovostjo prve polovice šestdesetih let pa so ustavni okviri omogočali viden napredek na vseh področjih gospodarstva in javnega življenja. Nedvoumno je, da so bili blagoslovi ustave, ki so zagotavljali osnovne državljanske pravice, velika pridobitev, posebno za izobražene sloje. Svoboda tiska, izražanja mnenj, političnega združevanja, izobraževanja ter laična država in šola, verska svoboda ipd. so pomenile splošno dobro. Tudi na Kranjskem ni bilo nasprotovanj tem novostim zaradi njih samih. Nasprotovanja so se v slovenskem taboru pojavljala zgolj zaradi občutka, da ustava utemeljuje neenakost narodov. Levstik je to lepo povzel takdele:

Keesbacher roke sklepa, da Čehi, Poljaki in Slovenci delajo zoper ustavo. Opozicija mora biti in je koristna, samo zoper ustavo ne sme biti. Tu se vidi vsa puhlost in kopitarstvo teh ljudi. Oni vedo, da v ustavnih državah res zoper ustavo ni dovoljena opozicija. Ali vedeti bi morali, da pri nas v Avstriji so Nemci in vlada diktirali ustavo, ali vsaj, da so jo naredili brez 5 milijonov Čehov, da so Poljaki proti nji glasovali in da so Slovenci bili proti nji, čeravno so jo nekateri programu volivcev nezvesti poslanci potrjevali. Mi nismo zoper ustavnost, mi smo za najširšo ustavnost in svobodo. Kadar pride ustava, pri kateri bodo vsi narodi delali, po kateri bo vsak narod svoje pravice imel, ne samo v teoriji in s klavzulami, potem bo Keesbacher s pravico tožil.¹⁰⁶³

Edino načelnejše nasprotovanje ustavi na Kranjskem je zraslo iz vrst konservativnih slovenskih krogov, in sicer zaradi ločitve cerkve od države, napovedi uvedbe civilnega zakona in zlasti zaradi sprememb v šolstvu, kjer se je cerkveni vpliv ustrezno zmanjšal. Vendar so tudi ta nasprotovanja z leti dokaj potihnila, ko se je izkazalo, da stvari le niso tako radikalno zastavljene. To je dobro razvidno iz adrese kranjskega deželnega zbora z dne 7. 12. 1872, na katero je opozoril Vasilij Melik. Kranjski zbor je v zvezi s tem sprejel naslednjo izjavo:

Nova šolska zakonodaja je bila sicer v vojvodini Kranjski sprejeta brez radostnega pritrdjevanja, vendar na splošno brez odpora, ker je izvajanje zakonodaje

¹⁰⁶³ S. n., 10. 7. 1869.

v mejah teh zakonov upoštevalo nacionalne in verske nazore in potrebe našega ljudstva.

Vendar pa je Bleiweis to adreso utemeljeval z ostro kritiko državnega zbora, o katerem je dejal:

Dal nam je brezverske šole in vzajemno zvezo med državo in cerkvijo je razrušil, duhovnike na prižnici djal pod cenzuro in kazensko postavo; in to je jedro vsega nemškega liberalizma, o katerim potrti naš narod slovenski kliče: Libera nos, Domine!¹⁰⁶⁴

Medtem ko so v sedemdesetih letih 19. stoletja kranjski ustavoverci večkrat, tudi ob mednacionalnih fizičnih obračunih, poudarjali, da izredni ukrepi niso potrebni, oz. da zahtevajo zgolj strogo izvajanje ustave in zakonov, so se njihove pritožbe nad vladnimi ukrepi v osemdesetih letih kopičile. To je tem bolj zanimivo, ker – kakor je znano – Taaffe ni zavrgel ali odpravil nobene od ustavnih določb. V tem smislu je vendarle treba biti zadržan do ustavnih reform. Te so imele na vsakdanjo politično prakso omejen vpliv in so dajale vsakokratni vladi več kakor dovolj maneverskega prostora, ki je dopuščal prav dramatične zasuke v izvajanju vladne politike. Tudi kranjskim ustavovercem prej toliko slavljene ustavne reforme po nastopu Taaffejeve vlade niso več zadoščale, kljub temu da niso bile kršene.

---

¹⁰⁶⁴ Vasilij Melik, *Slovenci in "nova šola"*, v: *Osnovna šola na Slovenskem 1869-1969*, Slovenski šolski muzej, Ljubljana 1970, glej str. 59.

LITERATURA IN VIRI

Literatura (z uporabljenimi okrajšavami)

Berchtold, Klaus: *Österreichische Parteiprogramme 1868-1966*, Verlag für Geschichte und Politik, Dunaj 1967.

Böck, Emil: *Die Philharmonische Gesellschaft in Laibach (1702-1902)*, Ljubljana 1902.

Božič, Branko: *Gasilstvo na Slovenskem do leta 1941*, Gasilska zveza Slovenije, Ljubljana 1988.

Cvirn, Janez: *Nemški tabori na Slovenskem 1869*, Zgodovinski časopis 1992/2, str. 451-455.

Cvirn, Janez: *Slovenci in nemški državnopravni programi, v: Slovenci in država*, Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta SAZU, Razprave 17, Ljubljana 1995.

Cvirn, Janez: *Trdnjavski trikotnik*, Založba Obzorja, Maribor 1997.

Dolenc, Ervin, *Kulturni boj, slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918-1929*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1996.

Das Deutschtum in Krain - Ein Wort zur Aufklärung, Hesses Buchhandlung, Gradec 1862.

Cvetko, Dragotin, *Glasbeni svet Antona Lajovica*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Dela 28, Ljubljana 1985, poglavje: *Slovenizacija Filharmonične družbe*.

Eine Thierfabel aus Krain, Erbauliche Historia für mäniglich zu Nuz und Fromm; In zierliche Knittelreimlein gebracht durch Jocosum Hilarium den Jüngereren, Druck von Ludwig Mayer, Dunaj 1861.

Erjavec, Fran: *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*, Ljubljana 1928.

Gorše, Miroslav: *Doktor Valentin Zarnik*, Slovenska matica, Ljubljana 1940 (Gorše...).

Höbel, Lothar: *Kornblume und Kaiseradler: die deutschfreiheitlichen Parteien Altösterreich 1882-1918*, Dunaj: Verlag für Geschichte und Politik, München: R. Oldenbourg, München 1993.

Hribar, Ivan: *Moji spomini I*, Slovenska matica, Ljubljana 1983.

Judson, Pieter: *Exclusive Revolutionaries: Liberal Politics, Social Experience and National Identity in the Austrian Empire, 1848-1914*, The University of Michigan press, 1996.

Kammerhofer, Leopold, *Studien zum Deutschliberalismus in Zisleithanien 1873-1879: Herrschaftsfundierung und Organisationsformen des politischen Liberalismus, Unter Mitarbeit von Friedrich Edelmayer*, Dunaj, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaft, 1992.

Kranjska hranilnica - brošura z besedili interpelacij državnega poslanca Ivana Hribarja in govori deželnega poslanca Ivana Oražna, Narodna tiskarna, Ljubljana, 1909.

Levstik, Fran: Zbrano delo, IX. knjiga - politični spisi II, DZS 1961, in Levstikovo zbrano delo, IX. knjiga, komentarji, DZS, Ljubljana 1961 (LZD).

Lončar, Dragotin: *Dragotin Dežman in slovenstvo*, Razprave znanstvenega društva V/VI, Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1930.

Lončar, Dragotin: *Korespondenca Janeza Bleiweisa*, Naši zapiski, 1909.

Malavašič, Franc: *Krain und das Deutschtum*, Entgegnung auf die Flugschrift: "Das Deutschtum in Krain", Ljubljana 1862.

Matić, Dragan: *Kulturni utrip Ljubljane med prvo svetovno vojno*, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Gradivo in razprave 15, Ljubljana 1995.

Matić, Dragan: *Takta pa ta človek gotovo ni imel - Preganjanje ustavovernih uradnikov na Kranjskem*, v: Zgodovina za vse, št. 2, 2002.

Melik, Vasilij: *O nekaterih vprašanih slovenske politike v začetku šestdesetih let 19. stoletja*, Zgodovinski časopis 1964.

Melik, Vasilij: *Volitve na Slovenskem 1861-1918*, Slovenska matica, Ljubljana 1965.

Melik, Vasilij: *Nekaj značilnosti razvoja na Kranjskem 1867-1871*, Zgodovinski časopis 1969.

Melik, Vasilij: *Slovinci in "nova šola", v: Osnovna šola na Slovenskem 1869-1969*, Slovenski šolski muzej, Ljubljana 1970.

Melik, Vasilij: *Razcep med staroslovinci in mladoslovinci*, Zgodovinski časopis 1972.

Melik, Vasilij: *Volitve v Ljubljani*, Kronika 29/1981.

Melik, Vasilij: *Josip Vošnjak in njegovi spomini*, v: Vošnjak, Josip: Spomini, Slovenska matica, 1982.

Melik, Vasilij: *Die Wahlerfolge der Deutschen, Italiener und Slovenen in Laibach, Triest und Marburg an der Drau und anderen krainischen und untersteirischen Städten in den Jahren 1848-1927*, v: Alpen-Adria-Städte, Zgodovinska serija Oddelka za zgodovino vzhodne in jugovzhodne Evrope na Univerzi v Celovcu in Doma prosvete Sodalitas v Tinjah; Celovec, Ljubljana, Dunaj 1997.

Mladoslovinci in državni zbor 1873 in 1874, Ljubljana 1874.

Prijatelj, Ivan: *Slovenska kulturno-politična in slovstvena zgodovina 1848-1895*, II. in III. knjiga, DZS, Ljubljana 1956.

Rutkowski, Ernst: *Briefe und Dokumente zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie*, Del I, München-Dunaj 1983.

Slovenski biografski leksikon, Ljubljana, 1921-1991.

Samassa, Paul: *Carniola 1884-1894*, Heidelberg 1894.

Stergar, Janez: *Oris zgodovine Počitniške zveze Slovenije*, Ljubljana 1978.

Studen, Andrej: *Protinemški izgredi v Ljubljani leta 1903*, Prispevki za novejšo zgodovino XXXVIII - 1998.

Škerl, France: *Ljubljana v prvem desetletju ustavne dobe*, Ljubljana 1935 (Škerl ...).

Šuklje, Franjo: *Iz mojih spominov*, Katoliško tiskovno društvo, Jugoslovanska tiskarna, Ljubljana 1926.

Taylor, A. Y. P., *Habsburška monarhija 1809-1918*, Znanje, Zagreb, 1990.

Urbas, Valentin: *Dr. Etbín Henrik Costa*, Matica slovenska, Ljubljana 1877.

Valenčič, Vlado: *Ljubljanski protinemški odmevi turnarskih dogodkov*, Kronika (leto X-1962, št. 2).

Valenčič, Vlado: *Zgodovina ljubljanskih uličnih imen*, Gradivo in razprave 9, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Ljubljana 1989.

Valenčič, Vlado: *Židje v preteklosti Ljubljane*, Park, Ljubljana 1992.

Vodopivec, Peter: *O socialnih in gospodarskih nazorih nemškega meščanstva na Kranjskem od konca 60. do začetka 80. let 19. stoletja*, Prispevki za novejšo zgodovino, št. 1-2, 1987.

Vošnjak, Josip: *Spomini*, Slovenska matica, Ljubljana 1982.

Vošnjak, Josip: *Slovenci in državni zbor leta 1873 in 1874*, Ljubljana 1874.

Zarnik, Valentin: *Don Quixotte della Blatna vas*, načrt tragikomedije v štirih dejanjih s predigro in petjem, izšlo 1862 v Zagrebu.

Železnikar, Ivan: *Dr. Valentina Zarnika zbrani spisi*, Ljubljana 1888.

Viri (z uporabljenimi okrajšavami)

Arhivski:

Arhiv Republike Slovenije (AS), AS 16 - Deželno predsedstvo za Kranjsko (Deželno predsedstvo).

AS, AS 16 - Deželno predsedstvo, konvolut 19.

AS, AS 854 Dragotin Dežman.

Oscar Plautz: *Die Deutschen in Krain*, tipkopis (O. P. - Die Deutschen ...), Deželni arhiv Gradec - knjižnica.

Spomini barona Josefa Schwegla, tipkopis; nahajališče vira ni znano, pred časom ga je hranil nekdanji arhiv Inštituta za novejšo zgodovino.

Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), LJU 504, statistični popisi - popisi prebivalstva, mesto Ljubljana.

ZAL, COD III, zapisniki sej mestnega sveta.

ZAL, LJU 333 - zbirka listin.

ZAL, REG I, splošna mestna registratura.

Objavljeni viri:

Zapisniki obravnave deželnega zbora kranjskega.

Führer durch die Deutsche Gesellschaftswelt in Laibach, okrog 1900.

Časopisni:

Brenclj.

Deutsche Stimmen aus Krain, Triest und Küstenland (Deutsche Stimmen), priloga Grazer Tagblatt.

Deutsche Wacht.

Gasilec.

Gottscheer Bote (G. B.).

Grazer Tagblatt.

Grazer Tagespost.

Laibacher Tagblatt (L. T.).

Laibacher Wochenblatt (L. W.).

Laibacher Zeitung (L. Z.).

Naprej.

Novice.

Slovenec (Sl.).

Slovenski narod (S. n.).

Triglav.

Seznam objavljenega slikovnega gradiva (v ležečem tisku je pri slikah navedeno ime portretiranca):

1. Na strani 10: Mihael Stroj, *Mihael Ambrož*, 1850, olje/platno, 102 x 81 cm, Mestni muzej Ljubljana, inv. šte. 510:LJU;0016311.
2. Na strani 38: *Etbin Henrik Costa*, druga polovica 19. stoletja, fotografija, 10,1 x 6,5 cm, Mestni muzej Ljubljana, inv. šte. 510: LJU0011235.
3. Na strani 74: *Janez Bleiweis*, fotografija iz knjige Dr. Janez Bleiweis in njegov čas, Gorenjski muzej, Kranj 1996.
4. Na strani 88: Brencelj 1874, *Dežman ima red*, karikatura.
5. Na strani 130: Brencelj 1874, *Zarnik pred narodnim hlevom*, karikatura.
6. Na strani 167: Ljudevit Cetinović, *Anton pl. Laschan*, druga polovica 19. stoletja, 37 x 30 cm, Mestni muzej Ljubljana, inv. šte.: 510:LJU;0016857.
7. Na strani 196: Brencelj 1882, *Slovenci in vladi Auersperga in Taaffeja*.
8. Na strani 208: Brencelj 1882, *Ljubljana odrešena se zahvaljuje Bogu in narodnim volivcem*, risba.
9. Na strani 228: Gojmir Anton Kos, *Peter Grasselli*, 1922, olje/platno, 120 x 100 cm, Mestni muzej Ljubljana, inv. šte.: 510: LJU;0017133.
10. Na strani 254: *Andrej baron Winkler*, fotografija iz knjige Josipa Mala: *Zgodovina slovenskega naroda*, Mohorjeva družba, Celje 1993.
11. Na strani 298: Karl Raiss (domnevno), *Josef baron Schwegel*, olje/platno, 104 x 70 cm, Gornjesavski muzej Jesenice, inv. šte. 2161.
12. Na strani 314: Ivan Vavpotič, *Ivan Tavčar*, 1921, olje/platno, 145 x 110 cm, Mestni muzej Ljubljana, inv. šte. 510: LJU;0017117.
13. Na strani 376: Ivana Kobilica, *Ivan Hribar*, 1920/26, olje platno, 125 x 100 cm, Mestni muzej Ljubljana, inv. šte. 510: LJU;001691.
14. Na strani 400: *Nemški most do Adrije se maje*, Kurentov album 1918.
15. Na strani 412: gradivo iz fototeke Zgodovinskega arhiva Ljubljana in iz knjige Josipa Mala: *Zgodovina slovenskega naroda*, Mohorjeva družba, Celje 1993.
16. Na strani 422: gradivo iz fototeke Zgodovinskega arhiva Ljubljana.
17. Na strani 440: Brencelj 1873, *Ustavoverski okus*, karikatura.

IMENSKO KAZALO

- Achtschin, Albin 168, 176, 377
Adamek 225
Adamič, Ivan 354
Adrigal, Jakob 312
Ahačič 12, 33, 34, 69, 70, 172, 192, 201, 204
Ahčin, Karel 158
Aleš 269
Alešovec, Jakob 203, 217
Alt, Ivan 46-48, 51
Ambrositsch, Edwin 356, 391
Ambrož, Mihael 3, 10 sl., 11-13, 17-25, 33, 35, 36, 63, 70, 94, 427, 450
Andrassy, Julius 43, 138, 140, 147, 153-156
Arko, Fran 334, 340
Arko, Mihael 333, 390
Auersperg, Adolf 9, 105, 135, 140, 147, 149, 166, 181, 185, 194, 239, 260, 262, 274, 429, 450
Auersperg, Anton Alexander, (Grün, Anastasius) 105, 112-114, 117, 141, 157, 185, 188, 193, 253, 260-262, 264, 346, 347, 355, 405
Auersperg, Karl 366-369, 371, 420
Bach, Alexander 43, 99, 157, 184, 415
Badeni, Kasimir Felix 313, 327, 340
Baloh, Martin 204
Baltavzar 158
Bamberg, Fedor 12
Bamberg, Ottomar 107, 116, 145, 147, 176, 218, 219, 284, 352, 353, 399, 402
Banhans, Anton 164
Barbo, Josip Emanuel 91, 161, 186, 299, 308, 336, 337, 351, 358, 367, 369, 371, 382, 394, 420, 434
Bärnreither, Josef 382
Baumgarten, Johann 284, 382
Beck, Wladimir 371
Belar, Leopold 158
Belcredi, Richard 40-43, 61, 71, 100, 138
Benda, Johann 281, 285
Berg 304
Bergant 194, 195
Bertchold, Klaus 317, 430, 445
Beust, Friedrich Ferdinand 42, 43, 71, 84, 121, 138, 183, 193

- Bezdek, Leopold 12, 17-20, 34, 35, 39, 40, 60
Biankini, Juraj 134
Bilinsky, Leon 352
Binder, Josef Julius 9, 225, 247, 255, 256, 260, 268, 300, 316, 320, 324, 329, 360,
361, 369, 370, 387, 399, 401, 409, 415, 418, 426
Bischoff 371, 392
Bismarck, Otto 42, 115, 152, 166, 288, 373, 410, 414, 415, 432
Blaznik, Jožef 12, 17, 34
Bleiweis, Janez 12, 14, 17, 21-23, 25-27, 32-34, 36, 41, 58, 62, 63, 67, 69-71, 77, 79,
90, 99, 105, 121, 125, 126, 128, 133-135, 142, 143, 160, 162, 165, 166, 171, 177,
189, 192, 205, 217, 265, 269, 297, 437, 444, 446, 450
Bleiweiss, Karl 114, 177, 191
Böck, Emil 284, 352, 445
Bohorič, Adam 26
Boichetta 157
Boichetta, Marija 194
Božič, Branko 378, 445
Božič, Janez (Ivan) 319, 334, 341
Brandstetter, Friedrich 180
Brandt, Hermann 392, 393, 402
Braune, Josef 318
Brolich, Johann 12, 19, 33, 34
Bučar 226
Bürger, Leopold 18, 45, 65, 129, 163, 178, 407
Bylandt-Rheidt, Arthur 332, 337
Calvin, Jean 93
Carniolus 237, 248
Ceconi, J. 382
Cenčič, Rudolf 264
Cetinović, Ljudevit 450
Chorinsky, Karl 211
Codelli, Anton 12, 19, 33
Conrad, Siegmund 48, 57-59, 67, 68, 70, 75, 105, 119, 152, 160, 229, 251
Costa, Ethin Henrik, 3, 14, 24, 26, 30, 32-36, 38 sl., 39-41, 43, 45, 47-63, 67-71, 73,
75, 90, 96, 97, 99, 101, 118, 121-123, 125, 126, 128, 129, 143, 160-162, 186, 226,
257, 406, 434, 450
Cott, Gustav dell 388
Curtis 401
Cvetko, Dragotin 399
Cvirn, Janez 40, 87, 140, 316, 427, 429, 430, 431, 445
Czedik, 108
Černe, Anton 29, 436
Dachs 377
Dalmatin, Jurij 26, 80

- Debeutz, Franz 176
 Debevc, Jožef 12, 17, 34
 Demšar, Franc 333
 Derbitsch 23
 Dereani 54
 Derschatta, Julius 382, 388, 402
 Deschmann, Karl (Dežman, Dragotin) 4, 8, 12, 17, 19, 21-23, 25-28, 30-36, 39,
 41-43, 45, 51, 58-60, 64-66, 69, 72, 73, 75-78, 81, 86, 87, 88 sl., 90, 96, 102, 103,
 105-108, 110, 112-116, 121, 123, 124, 127, 129, 135-137, 139, 144-148, 156, 157,
 159, 160-162, 164, 166, 168, 169, 172, 174, 178-185, 187-190, 192, 193, 195, 198,
 204, 206, 210, 212, 227, 231, 237, 252, 260, 267, 269, 270, 277, 278, 286-291, 294,
 295, 300, 302, 304, 306, 308, 310, 405, 413, 415, 419, 424, 432, 434, 446, 448
 Detela, Oto 305, 308, 318, 340, 341
 Dev, Edvard 269
 Dimitz, Anna 407
 Dimitz, August 75, 77, 90, 292
 Dimitz, Franz 114-116, 145
 Doberlet, Franc 129, 165, 176, 177, 292, 374, 375, 377, 378
 Dobovšek 57
 Dolenc, Ervin 398
 Dolinar, Tomaž 26
 Dominkuš, Ferdinand 186
 Domizl, Anton 31
 Dornig 46
 Dornik 113
 Dragoš, Miko 318
 Drč, Josip 206
 Dreise, August 385
 Dreo, Alexander 129, 166, 292
 Drobnič, Franc 333
 Drolz 235
 Dular, Jožef 333
 Dzimski, Alois 385
 Ebrl, Adolf 206
 Eger, Ferdinand 324, 358, 359, 362, 368-371, 380, 382, 391, 392, 394, 402-404, 416,
 420
 Eger, Franc 402
 Ehrfeld 113
 Einspieler, Andrej 14, 272
 Eisl 113-115, 129
 Elbert, Julius 324, 391
 Erbežnik, Janez 313
 Erjavec, Fran 306, 315, 445
 Ertl 115, 116, 140

- Fayrer, Johann 247
Ferdinand, Franz 395
Ferjančič, Andrej 332, 334, 340
Filapitsch, Karl 52
Finc 158
Fischhof, Adolf 100, 101
Fregger, Richard 115, 407, 414, 415, 436
Forstner, Leopold 93
Fortuna 205, 227, 269
Franc Jožef I. 28, 42, 43, 408
Freiberger, Georg 12
Freiherr, Karl 292
Friedjung, Heinrich 426
Frölich 70
Gager, Ferdinand 324
Galle, Karl 324
Garbeis, Henrik 50, 51, 55, 56
Gariboldi, Anton 176, 177, 205, 284
Gartenauer 225, 409
Gautsch, Paul 402
Gerber, Matija 129, 158
Gerstner, Anton 398
Gertscher, Adalbert 213
Geßmann 368, 369
Globočnik, Anton 17, 31
Gödel-Lannoy 223
Goethe, Johan Wolfgang 374, 406
Gogala, Janez 237
Gorše, Miroslav 113, 119, 128, 129, 151, 164, 173, 174, 176, 182, 185-188, 191, 194, 445
Goršič, Franc 165, 177, 189, 195, 203
Götzl 158
Gozani, Ludwig 349, 351
Grasselli, Peter 172, 214, 215, 227, 228 sl., 230, 241, 259-261, 265, 303, 305, 319, 334, 450
Grdina, Igor 301
Gregorič, Anton 384, 390
Grmek 47
Groß 363, 382
Grün, Anastasius, (glej Auersperg, Anton Alexander)
Gutmann, Ivan 13, 63, 75
Gvaiz, Anton 168
Habit, Gustav 160, 168
Haimann, Alfred 106, 163

- Hanssl 45, 51
Hartmann 129
Hauffen 54, 267, 409
Haynau, Julius 113
Hedervary, Khuen 326
Heimann, Gustav 12, 16, 19, 25, 33, 34, 36
Heimann, Mojzes 25
Hein, Viktor 257, 268, 303, 305, 307, 308, 320, 327, 329, 333, 396, 419
Heinricher, Anton 50, 56, 95, 115
Herbst, Eduard 115, 147, 414
Hermann, Josefa 54
Hilzer 131
Höbelt, Lothar 253, 430, 445
Höchtl 23
Hočevar (Hotschevar), Martin 69, 146, 161, 178, 179, 262, 292, 424
Hočevar, Uršula 54, 57
Hoffer, Andreas 323, 324, 330
Hoffman, Nicolaus 206
Hohenwärt, Karl Siegmund 111, 114, 117, 125, 136-138, 140, 144, 157, 161, 162, 164, 185, 213, 216, 217
Hohenzoller 156
Hohn 158
Holzer, Carl 12, 33, 34, 43
Horak, Edvard 48, 50-52, 54, 55, 160, 165, 168, 186, 189, 190, 193, 195, 206
Horak, Janez Nepomuk 3, 11, 12, 17, 29, 32-36, 41, 45, 48, 61-63, 70, 77
Hribar, Dragotin 399
Hribar, Ivan 201, 202, 211, 212, 230, 231, 258, 259, 265, 269, 271, 282, 283, 293, 299, 305, 306-310, 312, 313, 315, 318-321, 327-329, 332-335, 339, 340, 343-347, 352, 354, 374, 375, 376 sl., 377, 378, 383, 388, 389, 394, 445, 446, 450
Huber 138
Humbold, Alexander 90
Hussa 14
Huth, Irma 279
Issleib, Ludwig 13, 14, 16, 17, 23-25, 32, 36, 70
Jacques 237-239, 430
Jakič, Franc 333
Jalle 382
Jeglič, Anton Bonaventura 332, 341, 351
Jelačić, Josip 27
Jeran, Luka 125
Jevnikar 113, 114
Johnson, Andrew 69
Jonke, Hans 364, 365
Jonke, Peter 365

- Jožef II. 198
Judson, Pieter 423-426, 431, 446
Jurčič, Josip 122, 160, 168, 177, 189, 190, 193, 195, 201, 224, 251
Kajzel (Keisell), Peregrin 48, 51, 55, 227
Kalan, Aleksander 48, 49, 53, 54, 56, 57
Kalan, Andrej 297, 380
Kallina-Urbanow, Franz 105, 203, 204, 214, 215, 216
Kaltenegger, Friederich Ritter 24, 34, 40, 42, 45, 63, 70, 75-78, 85, 103, 105, 112,
115, 116, 129, 135, 140, 145, 147, 151, 157, 158, 163, 164, 169, 178, 183-186, 188,
191-193, 206, 221, 223, 224, 226, 238, 240, 249, 250, 292, 300, 404, 415, 432
Kammerhofer, Leopold 109
Karl VI. 138
Karpetz 213
Kastner 328
Kauschegg 323
Kavčič, Matej 12, 63
Keesbacher, Frederich 21, 23, 75, 76, 104, 107, 108, 113-115, 150, 157, 158, 168,
206, 404, 443
Kermauner, Dušan 21, 26, 27, 39, 102
Kersnik, Janko 269, 306, 307
Kham, Janez 51, 55, 56
Kleimayer, Ignacij 107, 402
Klein, Anton 319
Kleon 257
Klun, Karol 269
Klofutar 31, 229
Klopčar (Kloptschar), Franc 47, 54, 55
Klun, Vinko F. (Vincenc) 8, 16, 65, 93, 119, 122, 132, 144, 168, 171, 174, 181, 187,
192, 204, 217, 284, 305, 307, 308, 318, 335
Knez, Ivan 297
Kobilica, Ivana 450
Köhler, German 330
Kokalj 158
Konschegg, Valentin 219
Konšek, Florian 158
Kopitar, Jernej 26, 29, 377
Kopp, Josef 146, 424
Kordin, Josef 284
Kos, Gojmir Anton 450
Kosez 311
Košak, Franc 333
Košanina, Anton 218
Koširjeva, Franja 139
Kozak 386

- Kozler, Peter 185, 186, 350
Kraimer 365
Kramaršič, Feliks 328
Kraus, Hans 148, 181, 219
Kregar, Ivan 389, 393
Krek, Janez Evangelist 333, 336
Kremenšek (Kremenschek) 349, 351
Krenner, Max 155
Kreuter-Galle, Lina 402, 408
Krimmer, Carl 206
Krisper, Anton 12, 66, 158, 312
Kristan, Etbin 393
Križaj, Janez 51, 54, 55
Križaj, Jožef 55
Kromer, Franz 23, 115, 179, 292
Kuenburg, Gandolf 253
Kulk, Siegfried 51
Kušar (Kuschar), Josip 209, 259, 295, 386
Lajovic, Anton 398, 399
Langer, Franc 178, 308
Lapajne, Štefan 225, 226
Laschan (Lašan), Anton 115, 129, 133, 155, 157, 163, 166, 167 sl., 172, 178, 183-186,
190, 191, 203, 210, 213, 223, 226, 227, 241, 300, 405, 415, 450
Lasser, Josef 9, 105, 135, 149, 159, 181, 185, 194, 239, 274, 429
Laube, Heinrich 405
Laufenstein, Anton 13
Laßnigg (Lasnik), Peter 207, 284
Ledenig, Julij 294
Lehmann, Ernest 50, 57, 60
Lenarčič, Josip 319
Leskovic, Karl (Carl) 115, 116, 145, 160, 168, 206, 324
Levstik, Fran 23, 46, 56, 57, 64, 66, 67, 72, 73, 89, 90, 102, 103, 119, 139, 272, 443,
446
Liechtenberg-Janschitz, Leopold 371, 420
Liechtenstein 266, 293
Linhart, Wilhelm 105, 116, 145, 147, 229, 247
Lončar, Dragotin 22, 26, 27, 446
Loy 382
Luckmann, Josef 206, 209, 229, 284, 336, 337, 385
Luckmann, Lambert 12, 33-35, 260
Lueger, Karl 366, 382
Lunder, Rudolf 354
Luschin 157
Luter, Martin 28, 93

- Mahnič, Anton 270-272, 303, 305
Mahr, Arthur 385
Mahr, Ferdinand 44, 45, 51, 105, 158, 168, 229, 260, 282, 284, 353
Majaron, Danilo 319, 334, 341, 349
Maksimilijan I. 62
Mal, Josip 450
Malavašič, Franc 30, 446
Malitsch (Malič), Andrej (Andreas) 12, 43, 45, 107, 168
Malitsch 329
Mally, Karl 392
Margheri Commandona, Albin 179, 216, 223, 241
Marinschek, Jan. 65
Martelanz 25
Matajc (Mateiz), Franc 47-49, 51-53, 55-57
Mathiann, Johann 176
Matić, Dragan 248, 397, 446
Mauer, Gustav 294
Maurer, Heinrich 46, 47, 284
Mavec 57
Mayer 51
Mayer, Emerich 284
Mayer, J. C. 207
Mayer, Ludwig 21
Mediz 365
Mehle 311
Melik, Vasilij 162, 163, 182, 251, 432, 433, 436, 443, 444, 446, 447
Menger, Max 263, 264
Metternich, Lothar 152
Miklošič, Fran 240
Missia, Jakob 273, 274, 304
Mitteis, Henrich 24, 34, 41
Močnik, Franc 125
Mommsen, Theodor 287, 401
Moos 158
Mosche (Moše), Alfonz 128, 163, 209, 229, 259, 295
Mrhal, Johann 105, 113, 132, 158, 206, 226, 229
Mühleisen, Arthur 213, 284, 352
Mühleisen, Johann 12, 33, 35, 46, 47
Mulej 96
Müller, Franz 219, 256, 292
Murnik, Ivan 132, 186, 291, 304, 305, 319
Naglas 158, 159
Nedved, Anton 23, 409
Nikola I. 28

- Nischlwitzer 23
Nitzsche, Friedrich 8
Nolli, Jožef 47, 50, 51, 55, 386
Obergföll, Josef 364, 366, 367, 369
Oberwalder 353
Obreza, Adolf 186
Onderka 238, 240, 249
Oražen, Ivan 346, 347, 350, 352, 446
Orel, Jožef 12, 17, 34, 41, 70
Ornig, Josef 347
Otorepec, Božo 62
Ott, Franz 51
Pajk, Janko 34, 58
Pakiž (Pakič), Mihael 70, 165, 333
Pammer, Kamillo 356, 391, 392
Papež, Franc 305, 307, 312
Parma 294
Peerz, Rudolf 367
Perger 108, 110, 115
Perko 50
Perona 47
Persche 213
Pessiack, Karl 399, 409
Peterca, Franc 158, 169, 170, 177, 201
Peterlin, Ludvik 264
Petričič, Vaso 165, 177, 192, 297
Petsche, Georg 364
Pfeffer, Anton 45, 165, 205
Pfeifferer, Anton 176, 177, 217, 284, 333
Philippovich (Filipović), Josef (Josip) 192, 193, 202
Pirc, Ciril 312, 334, 340, 341
Pirker, Raimund 65, 66, 75, 76, 105, 108, 113, 115, 156, 176, 177, 183, 184, 186,
200, 213, 291
Planatan, Ivan 312, 386
Plautz (Plavček), Oscar 5, 41, 107, 108, 140, 147, 333, 371, 392, 394, 395, 397, 398,
401, 409-411, 425
Plautz (Gregorič), Marija 410
Plautz, Nepomuk, Johan (Ivan) 284, 410
Plener, Ernst 237, 239, 241-243, 253, 278, 425, 430
Pock, Franz 385
Pogačar, Janez 132, 142, 143, 171, 174, 236, 237
Pohlin, Marko 114
Poklukar, Janez 12, 34, 177, 186, 251, 281
Polak 297

- Polegeg, Paul 160, 168
Poll 113
Possaner 157
Potocki, Adam 135
Potočnik 324
Potočnik, Franc 165, 166, 177, 188, 192, 193, 195, 198, 231
Povše, Fran 305, 333
Praprotnik, Andrej 158, 229
Pražak, Alois 227, 253
Predan, Ivan 319
Predovič 386
Premk 158
Prešeren, France 21, 174, 303, 347, 415
Prijatelj, Ivan 21, 22, 26, 27, 39, 95, 101, 102, 119, 195, 436, 447
Proft 225
Prohaska 356
Rack, Anton 12, 19, 34
Račič, Josef 136, 384
Raiss, Karl 450
Raktelj, Francišek 158
Ravnikar, Vladimir 390
Razlag, Radoslav 50, 53, 56, 57, 142, 162, 165, 182, 185, 217, 415, 435
Razpotnik, Rajko 326
Rechbacher 50
Recher, Nicolaus (Nikolaj) 12, 33, 34, 43, 45, 183, 184
Regali, Jožef (Josip) 57, 125, 165, 168, 170, 172, 189, 190, 192, 193, 195, 198, 201, 202, 203, 204, 211, 212
Rehn, Victorina 279
Ressel, Josef 230
Rieger, František Ladislav 371
Rihar, Josip 284
Rohrmann 386
Rojina 392
Ronge, Johannes 93
Rost, Wilhelm 12, 34
Rotschild 271
Rozman 57
Rožman 265
Ruber 364
Rudholzer, Nikolaus 176
Rudolf, Anton 12, 17, 19
Rühling, Ludwig 115, 140
Rutkowski, Ernst 316, 447
Samassa, Albert 19, 23, 44, 113, 129, 131, 189, 284

- Samassa, Anton 12, 23
Samassa, Paul 447
Samec, Maks 293
Sassenberg, Karl 51, 55, 56
Schaffer, Adolf 75, 109, 114-116, 129, 144-147, 165, 178, 183, 184, 197, 204, 206,
210, 213, 244, 245, 255, 267, 268, 284, 287, 301, 304, 305, 308, 319, 324, 329,
360, 375, 387, 405, 413-415, 418, 424, 425, 432
Schäßfle, Albert 111
Schellenburg (Šelenburg) 90, 203, 312
Schiffer, Franz 292
Schiller, Friderich 338, 374
Schmerling, Anton 11, 13, 14, 33, 40, 41, 83, 266
Schmitt, Ferdinand 391
Schneid, Josef 179-181, 214, 223, 434
Schönborn 273
Schönerer, Georg 140, 266, 416, 418, 426, 429
Schopenhauer, Arthur 272
Schöppl, Anton 12, 13, 23, 24, 33, 34, 41, 43, 45, 106, 108, 155, 168, 207, 238, 240,
352, 360, 380, 405, 406
Schrey, Josef 324
Schrey, Robert 75, 86, 108, 110, 115-117, 128, 131, 136, 142, 145, 147, 155, 163, 168,
178, 179, 183, 184, 187, 198, 203, 204, 206, 210, 213, 223, 224, 233, 245, 255,
256, 266, 268, 284, 294, 406, 426
Schulze-Delitsch, Franz Hermann 85, 138
Schwab, Gustav 405
Schwartz, Theodor 277, 278, 294, 333, 338, 341, 354, 366
Schwegel (Žvegelj), Josef (Jožef) 8, 180, 181, 204, 216, 220, 239, 275, 298 sl., 299,
301, 303-306, 308, 316-318, 320, 324, 329, 334, 337-341, 361, 369, 382, 416,
418-421, 426, 430, 448, 450
Schweiger 399
Schweitzer, Viljem 333
Schwentner, Jožef 12, 22, 33, 34, 46, 70, 160
Seunig, Vinzenz 12, 19, 34, 45, 70, 292
Sima (glej Zima)
Singer, Eugenia 282
Skazedonig 18
Slodnjak, Anton 46, 102
Smokvina 113
Sothen 206
Spitaler 114, 183
Staudacher, Ferdinand 391, 392
Stedry, Wenzel 12, 33, 43, 45, 65, 113-115, 284
Stegnar, Feliks 282
Steinwender, Otto 430

- Stergar, Janez 427, 447
Stieger 23
Stöckl, Emil 12, 165, 213, 291, 292
Strahl, Anton Edvard Jožef 34, 63, 139, 162, 269, 270, 290, 291, 295
Strahl, Edmund 121, 123, 124
Stremayer, Karl 108, 147
Stritar, Josip 121, 250, 269, 270, 415
Strohal, Emil 140
Stroj, Mihael 450
Strossmayer, Josip Juraj 11, 258, 267, 293, 295
Strzelba 177
Studen, Andrej 326, 447
Supan, Valentin 34, 43, 70, 437
Suppan, Aleksander 114
Suppan, Jakob 407
Suppan, Josef 8, 34, 43, 45, 58, 63-65, 70, 75, 76, 78, 86, 87, 89, 96, 97, 107, 112-117, 126, 137, 138, 140, 144-147, 156-159, 161, 163, 165, 176-178, 183, 184, 190-192, 206, 207, 209, 213, 230, 256, 320, 378, 384, 387, 407, 415, 418, 424, 428, 432
Suppantschitsch (Supančič), Franz 12, 45, 168, 206, 230, 334
Suppantschitsch, Joseph 206
Svetec, Luka 76, 89, 118, 185, 214, 243, 275, 277, 278
Šantel, Franc 3, 46, 48-51, 53-60, 68, 125, 217, 414, 427
Škerl, France 11, 12, 20, 24, 25, 32-35, 40-43, 45, 46, 58-60, 64, 66, 68, 71, 411, 447
Štefe, Ivan 310-313, 326
Šterbenc 161, 162
Štricelj, Ludvik 378
Šturm 201
Šubic, Ivan 319
Šuc, Jožef 76
Šuklje, Fran 127, 132, 211, 240, 241, 243, 245-248, 257, 269, 270, 278, 280, 294, 295, 299, 306-309, 341, 345, 447
Šušteršič, Ivan 303, 306, 312, 313, 315, 319, 320, 322, 325, 333-341, 345, 419-421, 442
Taaffe, Eduard 8, 57, 58, 147-149, 177, 197, 199, 200, 205, 210, 211, 214, 216-218, 223, 224, 232, 235, 241, 242, 245, 247, 249, 250, 253, 261, 263, 265, 267, 293, 299, 301, 307, 361, 369, 396, 404, 415-417, 425, 426, 428, 432, 444, 450
Tambornino, Valentin 46-49, 51-57
Tauferrer, Beno Vincenc Celestin 180, 287
Tavčar, Ivan 158, 252, 258, 260, 271, 276, 294, 303-308, 310, 312-315, 318-320, 329, 334-336, 340, 344, 350, 355, 357, 361, 387, 450
Tavčar, Karl 170
Taylor, Alan John Parcival 35, 43, 447
Tekavčič, Fran 312

- Teodorik 31
 Terček, Franc 297
 Terpin, Edmund 44, 45, 75
 Terpinz, Fidelis 12
 Tertnik, Franc 12
 Thompson, Benjamin 85
 Thun, Fran Anton 83, 99, 318
 Thurn, Gustav Valsassina 141, 233, 249, 269, 293
 Thusnelda 27
 Tokan, Ivan 326
 Toman, Lovro 29, 30, 71, 94, 99, 125, 436
 Tomaszczuk 244-246, 278, 280, 430
 Tombart 121
 Tomek 230
 Tomšič, Anton 90, 158, 162
 Tönnies, Gustav Johann Ludvik 129
 Traunstädt, Karl Karstl 357
 Treun, Mathias 284
 Triller, Karl 326, 330, 347
 Trpin 129
 Trstenjak, Martin 272
 Trtnik 377
 Trubar, Primož 26, 28, 30, 272
 Tschinkel, Hans 367
 Tschinkel, Teodor 129, 163
 Tuma 158
 Tuma, Ferdinand 201
 Turk, Josip 386
 Uhland, Ludwig 374, 375
 Ulčar (Ultschar), August 48, 52-54, 57, 69
 Ulepič, Karel Aleksander Adam 17
 Unger, Franz 391
 Urbas, Valentin 33, 158, 447
 Urh 269
 Valenčič, Vlado 25, 46, 48, 60, 63, 67, 68, 97, 301, 433, 447
 Valenta, Ludvik 51, 54, 55
 Valvasor, Janez Vajkard 223
 Vavpotič, Ivan 450
 Vega, Jurij 26, 260
 Verhovec, Blaž 12, 34
 Vesteneck, Julij Fränzl 9, 106, 164, 179, 180, 187, 190, 191, 194, 204, 224-226, 231,
 238, 240, 249, 251
 Vidic 47-49, 51, 52, 57
 Vidic, Valentin 51, 55

- Vilhar, Miroslav 158, 169, 170
Višnikar, Fran 319, 391
Vodopivec, Peter 78, 437, 439, 448
Vollmer 33
Vošnjak, Josip 121, 134, 148, 160, 162, 174, 214, 216, 217, 239, 248, 251, 271, 277,
278, 435, 448
Vrečko (Wretschko), Matija 108, 113
Wagner, Richard 404
Waldherr, Alois 51, 279
Walland, Alois 54
Widmann, Bohuslav 105, 132, 164, 185, 186, 187
Widmar (Widmer), Jernej 41, 143, 161
Wilhelm I., 152
Windischgrätz, Ernst Ferdinand Werienda 223
Winkler, Andrej 4, 105, 197, 200, 205, 211, 214, 216-223, 226, 231, 233, 235,
237-242, 244, 245, 247, 248, 252, 253, 254 sl., 255, 257, 259-261, 263, 265, 267,
269, 270, 274, 276-284, 292, 294, 295, 300, 307, 360, 396, 411, 416, 417, 435, 450
Wolf, Julius 54-56, 312
Wrezl 87
Wurmbrandt 93, 434
Wurzbach, Karel 12, 105, 112-114, 158, 159
Zagorc, Jožef 185
Zarnik, Valentin 23, 26, 27, 31, 32, 36, 67, 92, 96, 113, 118, 119, 122, 125, 128, 129,
130, 132, 134, 135, 148, 160, 170, 177, 185-187, 190, 195, 201, 203, 206, 211, 212,
214, 230, 231, 259, 269, 275, 293, 294, 435, 445, 448
Zhuber, Johan 12, 19, 20, 34, 129, 163, 178, 207, 227
Ziegler, Franc 176, 177
Ziernstein 378
Zima, Janez 105, 158, 229
Zindler 238, 240
Zois (Cojz), Žiga 26
Zupan, Jože 22, 62, 69
Zupan, Jožef 312, 313
Zupan, Tomaž 131, 185, 229
Zupančič 158
Zupanec, Jernej 43, 63
Železnikar, Franc 51, 52, 55, 201
Železnikar, Ivan 31, 448
Žitnik, Ignacij 252, 282, 283, 326, 333